

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI

UDGIVNE AF

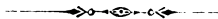
DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB.

3. RÆKKE. II. BIND.

REDIGERET AF

CHR. VILLADS CHRISTENSEN,

SELSKABETS SEKRETÆR.

KØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS TILLGES BOGHANDEL.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

1899—1900.

INDHOLD.

	Side
1. Om Baareprøvens Anvendelse i Jylland. Uddrag af Retssager fra Viborg Landsting ved <i>Chr. Villads Christensen</i>	1
2. Bøndernes Kaar paa Frisenvold, Løjstrup og Kollerup Gods i Tidsrummet 1670—1702. Ved Kaptejn <i>Th. Sægaard</i>	26
3. Nogle Vider og Vedtægter fra det 17. og 18. Aarhundrede. Ved Kaptejn <i>Th. Sægaard</i>	51
4. Biskop Søren Lintrups Visitatsbog. Med Indledning og Anmærkninger ved Arkivassistent cand. mag. <i>S. Nygård</i>	68
5. Præsten Peter Lorentz Nørholm til Taarup og Kvols. Af <i>J. Aakjær</i>	165
6. Randers Befæstning i Slutningen af det 16. Aarhundrede. Af Stiftamtmand <i>Stemann</i> . Med en Gengivelse af Resens Kort over Randers.	203
7. Besættelsen paa Rosborg. En Heksehistorie ved <i>Chr. Villads Christensen</i> , med et Tillæg af Overlæge, Dr. med. <i>Fr. Hallager</i>	225
8. Meddelelser om Slettegaard og dens Ejere. Ved Postekspedient <i>C. Klitgaard</i> i Aalborg	261
9. Randers Bys Indhegning i Slutningen af det 17. Aarh. Af Stiftamtmand <i>Stemann</i>	293
10. Det danske Fyrvæsens Historie 1560—1660. Af Dr. jur. <i>V. A. Secher</i> . Med 3 Billeder	329
11. Vadgaard i Himmerland som Præstebolig og Bondehjem. Af Lærer <i>A. C. Nielsen</i>	401
12. Meddelelser om Hornslet Sogn og Omegn i 16. Aarh. 1. Et gammelt Haandskrift, meddelt af Sognepræst	

	Side
<i>Vilhelm Bang</i> . II. Tillæg til foranstaaende af Cand. mag. <i>Søren Hansen</i> i Vejle)	437
13. Gudena, Gudenkjær, Gudensø, Gudenfjord. En Redegørelse af Cand. mag. <i>Søren Hansen</i> i Vejle	465
14. En Stranding paa Vestkysten i 1808. Af Sognepræst <i>F. Rømer-Sanne</i>	487
15. Nogle Meddelelser om Erik Lange den yngre til Engelsholm. Af <i>F. R. Friis</i>	495
16. Randers Porte og Broer i sidste Halvdel af 17. Aarh. Af Stiftamtmand <i>Stemann</i>	508
17. Boganmeldelser (H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv I—II. Ole Lund: Livet i en Provindsby ved Aarhundredets Midte) ved Sognepræst <i>Vilhelm Bang</i> .	308

Smaastykker :

1. Svend Feldings Klokke. Meddelt af Dr. jur. <i>V. A. Secher</i>	218
2. En Stavnsbundens Frihedsbrev. Meddelt af Sognepræst <i>Vilhelm Bang</i>	220
3. Et Sognevidne af Smollerup Sogn 1591. Meddelt af Cand. jur. <i>A. E. Bryndum</i>	222
4. Lidt stedsnavnegranskning. Af stud. mag. <i>Jens Jensen</i>	316
5. Fjellerupgaard-Fjerupgaard. Af Cand. mag. <i>Søren Hansen</i> i Vejle	325
6. En Tilføjelse til Artiklen om Lorents Peter Nørholm. Ved <i>Chr. V. Chr.</i>	463
7. Mordet på Peder Jensen Blusser og hustru i Skagen 1615. Yderligere oplysninger meddelte af Dr. jur. <i>V. A. Secher</i>	520
8. Nedre Bro, Nedde Aa og Wedthug Mark ved Vejle. Af Cand. mag. <i>Søren Hansen</i> i Vejle	524
9. Rettergang om en Begravelse. Af Lærer <i>A. C. Nielsen</i>	528
10. En Heldvadsk Gravskrift. Ved <i>Th. Hauch Fausbøll</i>	535
11. Et forsvundet Epitafium. Ved <i>Th. Hauch Fausbøll</i>	540

Regnskab 1898—99	543
Rettelser	544
Register. Ved <i>Chr. Villads Christensen</i>	545
Fortegnelse over Selskabets Medlemmer 1900	569

Om Baareprøvens Anvendelse i Jylland.

Uddrag af Retssager fra Viborg Landsting

ved

Chr. Villads Christensen.

Blandt de mange for vor Retshistorie og Kulturhistorie interessante Træk, som afdøde Dr. Kinch har fremdraget af Ribe Bys Tingbøger, findes ogsaa en Del Eksempler paa, at den saakaldte »Baareret« — eller, som vi hellere vil kalde den, Baareprøve, — har været anvendt i denne By. Han kender i alt 5 Tilfælde fra Ribe, hvor Prøven enten er bleven afholdt eller dog tilbudt; det ældste er fra 1576, det yngste fra 1646.¹⁾

Ogsaa fra andre Egne af Danmark er der fremdraget Eksempler, skønt ganske faa, paa denne Overtros Tilstedeværelse og dens Anvendelse i Praxis. Den forekommer i København 1580²⁾ og i Kærteminde 1622.³⁾

Da den nævnte københavnske Retssag første Gang blev fremdraget i Aaret 1836 (i Nye danske Magasin 6te

¹⁾ De findes i Jydske Saml. I, 291—92 og III, 138—41, Ribe Bys Historie II, 891—92. — Prøven grundede sig som bekendt paa den Overtro, at den myrdedes Lig vilde bløde, naar Morderen kom i Nærheden af det.

²⁾ Kbhvns. Diplomatarium IV, 675.

³⁾ Danske Saml. II, 275—76. — Smlgn. Jydske Saml. IX, 255, og Severin Kjær: Fra Stavnsbaandets Dage, S. 266

Bd. S. 170), kunde Meddeleeren, Kancellisekretær V. Jacobsen, endnu tilføje den Anmærkning, at vi her havde »utvivlsomt det eneste Eksempel, der er levnet os, paa at Prøven ved Baaren er anvendt i Danmark.«

Senere Forskninger har tilfulde vist, at dette ikke forholder sig rigtigt. Og vi kan rolig gaa ud fra, at naar der fra en enkelt By som Ribe nu kendes 5 Eksempler i et Tidsrum af 70 Aar, har Baareprøven været helt almindelig ogsaa i andre Egne; men det er jo kun faa Købstæder og slet ingen Landjurisdiktioner, der har deres Retsprotokoller saa fuldstændig bevarede som Ribe.

Derimod har det nørrejske Landsting efterladt os et værdifuldt Arkiv, hvis ældste Dele gaar tilbage til 1567. Og da vistnok de fleste Drabssager kom for Landstinget, maa man her kunne gøre Regning paa at finde i hvert Fald en Del af de Sager, der var af en saadan Beskaffenhed, at der kunde blive Tale om Afholdelsen af en Baareprøve. I Jylland blev jo Drabssager, forsaavidt de ikke henhørte under en speciel Jurisdiktion, paakendt af Sandemænd. Sandemændene fra Herrederne skulde sværge deres Tov paa Landstinget; de fra Birkerne og Byerne svor derimod paa Birketinget eller Bytinget, men det er jo rimeligt, at Sager af en saadan Betydning ofte blev appellerede til Landstinget. I Trolddomssager var det ved den kallundborgske Reces 1576 Art. 8 paabudt, at Dommen skulde appelleres til Landstinget, forinden Eksekution maatte finde Sted.

Baareprøven anvendtes kun i tvivlsomme Drabssager, altsaa i saadanne, hvor enten Gerningsmanden var ubekendt, eller hvor det endogsaa var uvist, om der forelaa et Drab, et Selvmord eller et Ulykkestilfælde. Den omtales derfor aldrig i de Drabssager, hvor Sandemænd var opkrævede »for Manddød at sværge over N. N., for N. N. han ihjelslog«. Thi her er Gerningen jo faktisk

og Gerningsmanden kendt, og Sandemændenes Opgave bestod kun i at undersøge, om tiltalte skulde sværges til eller fra sin Fred. Men naar Sagen er tvivlsom, og naar Sandemændene altsaa opkræves »for N. N., som er død bleven, hans Bane at udlede«, bliver der Plads for et Inkvisitionsmiddel som Baareprøven; og i et ret betydeligt Antal Sager fra Viborg Landsting finder vi da ogsaa en saadan Prøve omtalt.

Nørrejylland Landsting har efterladt os to store Protokollrækker, Justitsprotokollerne og Dombøgerne. De første indeholder et stærkt sammentrængt Referat af, hvad der er passeret i hver enkelt Sag. De anfører, hvilke Personer der mødte for Retten, og hvilke Dokumenter der blev fremlagte, lige som de i stor Korthed angiver disse Dokumenters Indhold. Hvis en af Parterne personlig er tilstede i Retten og dér fremkommer med nye Oplysninger eller Tilstaaelser, som ikke findes i Dokumenterne fra Hjemtinget, indføres ligeledes disse i Justitsprotokollen. Denne giver fremdeles Oplysning om, hvad mærkværdigt der under Sagen kan have tildraget sig paa Tingstedet eller i Retssalen, som f. Eks. naar den anklagede gør Dommeren Ulyd, eller det endogsaa kommer dertil, at hans Venner trænger ind med Vaaben i Haand og rydder Salen¹⁾. Endelig giver den et sammentrængt Uddrag af den endelige Dom.

Dombøgerne indeholder i 3 jævnsides løbende Rækker, der hver omfatter en Trediedel af Jylland og udgør et Bind for hvert Aar, Koncepterne til Domsakten, kun med Udeladelse af Landsdommernes Navne og de øvrige Formalia i Dommens Begyndelse og Slutning. Alle de fremlagte Dokumenter indføres in extenso eller i udførlige

¹⁾ Dette skete saaledes en Gang i 1621, da Møllerens Søn fra Tindbæk gjorde Oprør paa Domhuset med en dragen Værge. (Justitsprotokol 1621, fol. 97).

Uddrag, og de erstatter saaledes for de appellerede Sagers Vedkommende de sjældent eksisterende Tingbøger fra Underretterne. Uheldigvis er alle 3 Rækker fulde af Huller, saa vi for mange Aars Vedkommende ikke har andet tilbage end Justitsprotokollerne, der gennemgaaende er ret fuldstændig bevarede. Men som det ogsaa af det efterfølgende vil ses, er disse ofte en tarvelig Erstatning. Den Lapidarstil, hvori de er førte, giver ofte kun en Antydning af noget, som vi gerne vilde have fuld Besked om; andet bliver dunkelt og uforstaaeligt.

Uden at komme ind paa Undersøgelser over Baareprøven i Almindelighed, hvortil dette Tidsskrift ikke er Stedet, skal jeg her meddele de Bidrag til dette Spørgsmaals Oplysning, som jeg har fundet i Viborg Landstings Arkiv. Hvor Dombøgerne haves, er de benyttede, i modsat Tilfælde Justitsprotokollerne. Dombøgerne betegnes med det Bogstav, hvormed de 3 Rækker er mærkede i Provinsarkivet i Viborg. A. omfatter Aalborg Stift tiligemed Salling, Fjends og Nørlyng Herreder; B. det øvrige af Viborg Stift samt Aarhus Stift; C. Ribe Stift.

I.

(Dombog C. 1616).

Den 17de August 1616 havde Lensmanden paa Ribberhus indstævnet Sandemændene af Lø Herred »for Hans Madsen, født i Ullerup, som boede i Borrig, som formenes skal være dræbt og ihjelslagen, hans Bane at oplede, hvad hannem vorde til Bane og Livs lagt. Og først fremlagde for Sandemændene et Tingsvidne af Hvidding Herredsting sidst forgangen Aar d. 26. Juni udgivet, at 5 Mænd med oprakte Fingre udi deres Hellig Aands Ed havde vundet og bestyrket, at da nogen kort Tid forleden

siden, som var d. 6. Juni, da var for^{ne} Mænd hos, der salig Hans Madsen sin Lig blev begravet. Da som sin Ligkiste blev opslagen ved Graven, da fandtes paa salig Hans Madsens Lig, at paa sin højre Kindben var nylig Huden af, og der var nogen Skade paa sin venstre Haand, og sin Mund stod fuld af størknet Blod. Og samme Tid begærede Anders Skræder i Skærbæk, at Thyge Hansen og sine Folk skulde gøre Aarsag¹⁾ paa Hans Madsens Lig, og ikke de vilde. Og derover begærede de, at samme Lig maatte stande over Jord eller i en aaben Grav, indtil de fik en uvillig Syn paa ham, eller de gjorde Aarsag paa ham«

»Sammeledes fremlagde et Vinde af Lø Herredsting samme Aar d. 8. Juli udgivet, 8 Mænd vundet haver, at de saa og hørte samme Dag paa for^{ne} Ting, Klaus Knudsen [Lensmandens Fuldmægtig] at have staaet personlig inden Tinge og for Tingsdom tilspurgte Thyge Hansen i Borrig, om han og hans Søn Hans vilde gøre deres Aarsag paa salig Hans Madsens Lig, som boede i Borrig, om de var uskyldig i hans Død. Og tilspurgte for^{ne} Klaus Knudsen saa vel som og de 8 Sandemæad i Lø Herred, om for^{ne} Thyge Hansen med for^{ne} sin Hustru, Datter og Søn vilde møde der den Dag 8 Dage og gøre deres Aarsag paa salig Hans Madsens Lig, som døde i Borrig. Dertil for^{ne} Thyge Hansen at have svaret, at dersom sit Herskab vilde det tilstede, vilde han med sit Folk gerne møde og gøre Aarsag«

Item fremlagde et Vinde af for^{ne} Ting d. 15. Juli samme Aar udgivet, 6 Mænd at have vundet med opholden Finger og Ed, at de den Dag var paa Brede Kirkegaard, efter som de den Dag var udnævnt af Tinget til at bese og syne salig Hans Madsen Lig, som døde i

¹⁾ ∅: bevidne deres Uskyldighed.

Borrig. Og der for^{ne} Lig blev optagen, kom der meget Folk tilsammen, Mand og Kvinde, at beskue samme Lig, og der de var forsamlet, og Ligkisten blev opladt, da faldt de alle paa deres Knæ og bad til Gud alsommægtigste, vilde gøre Tegn med for^{ne} Lig, om der var nogen, som var skyldig udi hans Død. Derefter gik Thyge Hansen i Borrig, hans Hustru Mette, sin Datter Maren og sin Søn Hans, den ene efter den anden, og lagde deres Haand paa salig Hans Madsens Lig, og bad derhos til Gud alsommægtigste, vilde gøre synlig Tegn med ham, om nogen af dem var i nogen Maade skyldig i hans Død. Og for^{ne} Mænd med opholden Finger og Ed at have vundet, at der samme Tid ikke skete nogen synlig Tegn i nogen Maade paa for^{ne} salig Hans Madsens Lig, som de Vinder videre bemelder«

Dernæst gjorde Sandemændene deres Ed, efter at der var sat Fylding paa dem, og udlagde for^{ne} Thyge Hansen i Borrig at være for^{ne} Hans Madsens Bane og svor hannem Manddød over og fra hans Fred, efter som de selv haver uds purgt. —

Sandemændene har saaledes ikke taget noget Hensyn til Baareprøvens Udfald. Hvad de dømmer Thyge Hansen paa, er kun 1) den Omstændighed, at den døde Hals og højre Arm var leggen (bøjelig, brækket), da han d. 15. Juli blev optaget af Graven paa Brede Kirkegaard, og 2) det, at der ikke kunde bevises at have været andre tilstede, da Hans Madsen døde, end Thyge Hansen og hans Folk. Men da Liget blev synet før Begravelsen d. 6. Juni, tales der ikke om noget Brud paa Hals eller Arm men kun om nogle Hudafskrabninger, og Thyge Hansen førte forskellige Vidner paa, at den afdøde havde været syg i flere Dage, før han døde. Thyge Hansen var selvfølgelig ikke tilfreds med Sandemændenes Afgørelse, og

14de Dagen efter var Sandemandseden atter indanket for Landstinget. — Herom meddeles under 31. Aug.:

»Var skikket Peder Thygesen i Brede paa den ene, og havde hid i Rette stævnet Sandemænd i Lø Herred paa den anden Side. for de d. 17. Aug. sidst forleden der til Landstinget skal have udlagt for^{ne} Peder Thygesens Fader, Thyge Hansen i Borrig, at skulle være Hans Madsens Bane, og svoret hannem Manddød over og fra hans Fred, eftersom de selv Lejlighed derom skulde have udspurgt, uanset at det ikke for dennem skulde have været bevist med Vindesbyrd af Grander og Naboer eller andre uvillige Vindesbyrd, det for^{ne} Thyge Hansen og for^{ne} afgangne Hans Madsen med hverandre lønlig eller aabenbarlig, Nat sller Dag, skulle have været i nogen Parlamente enten med Ord eller Gerning tilsammen, eller med hverandre at skulle have været udi nogen Baardag (∴ Slagsmaal), som kunde give Aarsag til nogen Slagsmaal eller Ulykke i nogen Maade, men noksom for for^{ne} Sandemænd med lovlige og sandfærdige Vinder af Grander og Naboer skulde have været bevist, det for^{ne} Hans Madsen, førend han døde, nogen Tid været syg. Ikke heller skulde være bevist for dem med Synsvinde, som paa ferske Fod burde at have været taget til for^{ne} Hans Madsens Lig, om det havde nogen dødelig Saarmaal eller Slag i nogen Maade, ej heller at skulle have lyst Manddød over Graven, tilmed ikke heller for^{ne} Thyge Hansen for slig Gerning at skulle være sigtet og beskyldt, det han udi for^{ne} Hans Madsens Død skulde være skyldig, anderledes end han langsommelig Tid efter skulde udaf hans Venner ved usandfærdig Mundsnak være saadan Gerning tillagt, som han aldeles udi skulde findes at være uskyldig, hvilken Lejlighed for^{ne} Sandemænd skulde have fraganget, og ikke skulde have villet anset, ej heller skulde have anset Synsvinde, som lovligen skulde være udnævnt og taget til

samme Ting, ej heller skulde have anset, og som den selv skulde have været vitterligt, at for Thyge Hansen selv personlig med hans Hustru, Børn og Folk, efter som slig Mundsnaak hannem paasagdes, en efter anden paa Kirkegarden skulde have ganget til for^{ne} Hans Madsens Lig, og med Bøn og Paakaldelse til Gud ombedet, at dersom nogen af dennem var skyldig i hans Død, at Gud da vilde gøre Tegn paa hannem efter dens Haand, som da lagdes paa hannem. Men for^{ne} Sandemænd mere at skulle have anset en ulovlig Syn, som formenes at have været udaf for^{ne} Hans Madsens egen Slægt og Blodsforvandte

Efter saadan forberørt Lejlighed formener samme deres Ed ikke saa lovlig og retfærdig at være, som den med Loven skulde kunne forsvares, og burde magtesløs at være

Dernæst mødte Peder Oxen paa sine egne og hans Medbrødre Sandemænds Vegne, at de var hos og tilstede, der samme Lig blev optagen, og saa, at der ene Arm og hans Hals var leggen. Og gav for^{ne} Peder Oxen tilkende, at for^{ne} Hans Madsen skal have været slaget, og ikke nogen Bevisning skulde fremlægges, nogen anden hannem samme Gerning at skulle have gjort; ej heller skulde bevises, for^{ne} Thyge Hansen at have været udi andre Riger, da samme Gerning er sket, og formente dennem ret at have svoret, og at deres Ed burde ved Magt at blive.«

Dom:

»Saa og efterdi hvor Tvivl om Manddrab findes, da tilhører det Sandemændene Sanding derom at udlede, og for^{ne} Sandemænd bekender, dennem Sandinge at have udspurgt, og selv set, at for^{ne} Hans Madsens Arm og Hals var leggen, og ikke gøres bevisligt, nogen anden at være beskyldt og tillagt samme Gerning end for^{ne} Thyge

Hansen at gøre, ej heller for^{ne} Thyge Hansen at have været udi nogen anden Riger eller Syssel, da Drabet sket er, og for^{ne} Sandemænd fordi haver udlagt for^{ne} Thyge Hansen at være for^{ne} Hans Madsens Bane og svoret hennem fra hans Fred, da vide vi efter saadan Lejlighed ikke imod samme Sandemænds Ed at sige eller magtesløs dømme.«

II.

(Dombog B. 1616).

En Dag i Sommeren 1616 var Bonden Peder Andersen i Gimming kommen ridende hjem til sin Gaard fra Randers, noget drukken, svingende en Økse i Haanden og med et blodigt Saar i det højre Knæ. Han blev straks ført tilbage igen til Randers og lagt under Badskærs Haand, og der døde han nogle Dage efter. — Det blev aldrig oplyst, hvorledes han havde faaet det Saar i Knæet, som formentes at være Aarsag i hans Død. Men hans Slægt og Venner nærrede Mistanke om, at det skyldtes hans Bysbarn Jens Frandsen, der havde været i Randers samme Dag, og som kort i Forvejen havde haft noget udestaaende med Peder Andersen. Lensmanden paa Dronningborg, der var den afdødes Forsvarer, lod da opkræve Sandemænd i Randers for at sværge i Sagen, og d. 29. Juli mødte de paa Randers Byting og gjorde deres Tov. Dog var kun 4 Sandemænd tilstede: De to Fyldinger gjorde Skudsmaal for de øvrige, at de yar udeblevne med lovligt Forfald: 2 var paa Rejser i Udlandet og 2 til Marked i Grenaa.¹⁾

Til Oplysning i Sagen fremlagdes for disse 4 Sande-

¹⁾ Randers Bys Tingbog ^{29/7} 1616.

mænd i alt 16 Tingsvidner, dels fra Randers Byting, dels fra Støvring Herredsting. De gik ud paa, at der 3 Uger før Pinse havde været Uenighed mellem de to Mænd, hvilken Uenighed dog sagdes atter at være bleven bilagt. Endvidere omhandlede Vidneforhørene de Forsøg, der var bleven gjort paa at faa Peder Andersen til at forklare, hvorledes han var bleven saaret. Spørgsmaalet var blevet stillet i den Form: om han skyldte Jens Frandsen for sit Saar? Men det Svar, man fik af ham, refereredes forskelligt af Vidnerne. Den ene havde hørt ham svare, »at dersom han vilde skyldte Jens Frandsen, da var han skyldig i hans Død«. Et andet Vidne havde hørt det samme, men da Vidnet derpaa atter spurgte, om han da vilde klage paa Jens Frandsen, svarede han: »Alt klager jeg.« En tredie havde hørt Peder Andersen svare, at han ingen andre beskyldte for samme Skade, end Jens Frandsen i Gimming.¹⁾ Jens Frandsen selv benægtede at have gjort den afdøde nogen Skade.

Det sidste Dokument i Rækken, som blev forelagt Sandemændene, var et Vidne af Støvring Herredsting d. 24. Juli, »at den Søndag, som salig Peder Andersen skulde begraves, som var d. 23. Juni, da kom 2 Mænd ind til Peder Andersens ved den Pas, som Liget skulde begraves, og begærede efter Jens Frandsens Befaling, at forⁿe Jens Frandsen maatte lægge sin Haand paa Peder Andersens Lig, som da stod Lig i Kisten, at Gud vilde lade Jærtegn ske, om forⁿe Jens Frandsen var skyldig i hans Bane i nogen Maade. Dertil svarede Peder

¹⁾ Formodentlig har Peder Andersen ikke selv haft nogen Erindring om, hvorledes det er gaaet til, og har rimeligvis selv tilføjet sig Saaret i Drukkenskab, da han red hjem fra Randers med Øksen i Haanden. Nu søger han senere saa godt som muligt at imødekomme sine Slægtninge og Venner, der selv lægger ham Svaret i Munden.

Andersens Hustru, Slægtning og Broder, de turde dennem ikke vedhæfte, da Liget skulde begraves, at lade Ligkisten opbryde, efterdi for^{ne} Peder Andersen havde Saar og Skade, som han døde af, uden Jens Frandsen havde det udi deres Husbonds Vilje og Minde, og hans Husbonds Ombudsmænd kunde være derhos. Og ingen videre Besked de fik samme Tid.«

Efter at de fire Sandemænd havde gjort sig bekendt med disse Dokumenter, begærede de, at Jens Frandsen vilde fremlægge den Kontrakt, som var ganget imellem ham og den afdøde om, at deres tidligere Uenighed var bleven bilagt. Jens Frandsen svarede, at han havde ingen Kontrakt at fremlægge, og saa gjorde Sandemændene deres Ed og svor ham Manddød over og fra sin Fred. Hans Tilbud om at underkaste sig Baareprøven omtales aldeles ikke i Motiverne til Eden.

Fra Randers Byting gik Sagen til Landstinget, og her fremlagdes, foruden de ovenfor nævnte Dokumenter, et nyt Vidnesbyrd, som Jens Frandsen i Mellemtiden havde erhvervet. Det var et Tingsvidne af Støvring Herredsting d. 7. Aug., at Jens Frandsen dér havde ladet se og paa-skrive et skriftligt Bevis lydende som efterfølger:

»Anno 1616 d. 4. Aug. nærværende hos var vi efter-skrevne Niels Christensen i Østrup, Herredsfoged til Støvring Herredsting, [9 andre navngivne Mænd], Anne Andersdatter, salig Peder Andersens Hustru med mange flere Godtfolks Paahørelse, hos salig Peder Andersens Lig, som blev opkastet paa Gimming Kirkegaard. Da fild¹⁾ Jens Frandsen i Gimming paa sine Knæ, og med de andre Godtfolks Forbønner til Gud alsommægtigste i Himlen, at dersom for^{ne} Jens Frandsen var skyldig i for^{ne} Peder Andersens Død eller Bane, at Gud vilde lade nogen Jer-

¹⁾ o: faldt.

tegn ske. Efter slig Forbøn lagde for^{ne} Jens Frandsen sin Haand ned paa for^{ne} salig Peder Andersens blotte og bare Legem, og ingen Jertegn der skete eller for^{ne} Lig gav sig i nogen Maader.

At saa i Sandhed gik, som nu forskrevet stander, haver jeg etc. vores egne Hænder underskrevet.«

Paa Landstinget gentog Jens Frandsen endvidere sin Ed, at han var uskyldig, og henviste forøvrigt til Baareprøvens Udfald. Derefter blev da afsagt saalydende Dom:

»Efterdi Vidnerne om Peder Andersens Ord ikke stemmer overens . . . og ikke gøres bevislig, dennem med hinanden at have været udi nogen Baardag, men Jens Frandsen straks efter salig Peder Andersens Død, førend han er bleven begravet, skal have begæret at lægge sin Haand paa ham, og ikke det maatte ham tilstedes; dog siden, der han i Godtfolks Forsamling af Jordan er optagen, haver bemeldte Jens Frandsen lagt sin Haand paa salig Peder Andersen og gjort Bön til Gud, om han var skyldig, der da maatte ske Jertegn. Og ingen Jertegn da sket at være. Da efter saadan forberørte Lejlighed finder vi samme Vinder, Syn og Sandemandsed, nu hid stævnet er, ikke at komme for^{ne} Jens Frandsen paa hans Fredløsmaal til nogen Forhindring.«

III.

(Dombog A. 1617).

Den 12. Marts 1617 sad en Mand fra Nykøbing ved Navn Eske Christensen sammen med et Par andre Mænd og drak i et Hus i Øster Lyby i Salling. En af de tilstedeværende, en Tjenestekarl ved Navn Knud Bollesen, slog da Eske Christensen et Slag paa hans Kind, hvorover han rejste sig og gik bort. Og, tilføjer Vidnerne,

hvis ikke Eske Christensen havde faaet det Slag, var han bleven siddende hos de andre i Stuen.

Saa vilde Ulykken, at kort efter at Eske Christensen var kommen hjem til Nykøbing, blev han syg og døde. Hans Lig blev synet d. 21. Marts. Det fremviste intet Spor af Legemsbeskadigelse, men alligevel kom allehaande Rygter i Omløb om Aarsagen til hans Død. Nogle havde hørt, at siden Knud Bollesen slog ham det Slag paa Kinden, havde han ligget paa sin Seng, til han døde. Andre sagde, at han havde stødt sin Hæl, enten paa Fjorden eller hjemme; men Præsten i Nykøbing, der stadig havde besøgt ham i hans Sygdom, vidnede sammen med flere andre, at Eske Christensen døde af Forstoppelse, og at han aldrig havde klaget paa nogen for sin Sygdom.

Imidlertid var dog Sandemændene af Salling Nørre-Herred bleven opkrævede for at sværge i denne Sag, og blandt de fremskaffede Tingsvidner findes følgende fra Nykøbing Byting af 12. April 1617:

»Niels Bollesen i Ejerslev vandt for 8 Mand, at han da paa Torsdag var 3 Uger, som var d. 20. Marts, var ovre i Salling i Øster Lyby efter Borgmester og Raads Befaling der i Byen hos Knud Bollesen, barnefødt i Oksenbøl udi Poul Christensens Hus ibidem, og begærede af for^{ne} Knud Bollesen, at han vilde følge med ham over til Nykøbing og lægge sin Haand paa salig Eske Christensens Lig, efterdi Røgt og Tidende gik, han skulde have været udi Baardag med ham; og han sagde og svarede, at han det gerne vilde gøre; og der de da fulgtes med hverandre og kom vester der i Byen, da sagde han til for^{ne} Niels Bollesen, at han ikke turde gaa hjem med hannem, fordi der var Tyranner i deres Hjerter i Nykøbing [ø: der var Folk i Nykøbing, som var Tyranner i deres Hjerter].

Anders Jensen barnefødt i Tøving at have vundet, at han i lige Maade begærede af for^{ne} Knud Bollesen, at han skulde komme derover til Nykøbing og lægge sin Haand paa for^{ne} salig Eske Christensens Lig, og han da samme Tid lovede og svor, at han det gerne vilde gøre.«

Knud Bollesen rømte bort, og Sandemændene svor ham »Manddød over og fra hans Fred, efterdi han er vigt for Gerningen, og som de selv Sandheden derom haver udspurgt.«

IV.

(Dombog B. 1618).

Den 18. Juli 1618 mødte Sandemændene af Nibe Birk paa Viborg Landsting for at forsvare en Aaraadsed¹⁾, de havde svoret over Jens Povlsen Bødker i Nibe.

Hans to smaa Børn var bleven forgivet, og Jens Povlsen var beskyldt for at være Medvider i Gerningen. Ifølge et Vidne af Aalborg Byting af 7. April havde han bekendt, at det var ham vitterligt, at den tyske Pige Kathrine kom ind med Forgift i hans Hus. Kathrine Madsdatter af »Gribsvald« bekendte, at hun fandt noget Rottekrudt og bar det i hans Hus, men hun vidste ikke, hvem der havde forgivet Børnene. Dog var hun tilstede, da Grøden blev kogt. En anden Pige bekendte, at hun havde kogt Grøden, og Jens Povlsen tog den selv og gav sine Børn den, »og det var det sidste Mad, de fik, før de døde, og der de havde ædt af samme Grød, brød de dem saalænge til de døde.«

For Sandemændene var endvidere fremlagt et Vidne af Nibe Birketing af 9. Maj, at 7 Synsmænd paa Tinget

¹⁾ Aaraad = Medvirkning ved Raad og Tilskyndelse til en Forbrydelse.

havde hjemlet, at »de var til Syn til Jens Povlsens tvende Børn ved Navn Povl Jensen og Christen Jensen, som laa Lig udi en Kiste, der udi Nibe Mandag d. 20. April sidst forleden, eftersom de var ombedet. Da saa de, at for^{ne} Jens Povlsen selv oplod og brød Kisten for dennem, og da laa for^{ne} tvende Børn og vendte Fødderne imod hverandre, den enes Hoved i Øster, og den andens Hoved i Vester, og begge deres Øjne var aabne. Desligeste saa de for^{ne} Jens Povlsen, at han tog for^{ne} tvende Børn af Kisten og lagde dem paa et Klæde paa Jorden, og Ingvor Mikkelsen bad Hr. Laurids Mikkelsen¹⁾, at han vilde gøre Bøn, at Gud vilde lade ved Tegn give tilkende, om han havde Skyld udi sine Børns Død, hvilket ogsaa skete; og der for^{ne} Jens Povlsen havde lagt Haanden paa dem, da kunde de ikke se eller fornemme noget Tegn i nogen Maader. Saa tog han selv Børnene og lagde dem i deres Kiste igen«.

Den 23. Maj paa Nibe Birketing svor Sandemændene Kathrine Madsdatter Manddrab over og fra hendes Fred, og over Jens Povlsen svor de et fuldt Aaraad.

Da Sagen kom for Landstinget, mødte Jens Povlsen selv »og højlig svor og formanet sig aldeles udi samme sine egne Børns Død og Omkommelse aldeles uskyldig og ubrødig at være, og sig ikke at have afvidst, nogen Forgift udi samme Grød at have været, da han gav sine Børn dem; men sig at have klaget og tiltænkt for^{ne} Kathrine samme hans Børn at have forgivet med for^{ne} Rottekrudt, og ikke han skulde have været Medvider udi slig Gerning i nogen Maade. Han og haver lagt sin Haand paa dem, da de af Kisten er optaget, og begæret, Jertegn skulde ske, om han fandtes skyldig. Berettede ogsaa, at Kathrine for samme Gerning er svoret

¹⁾ Sognepræst til Nibe og Vokslev, † 1641.

fredløs, som forskrevet staar, og derover dømt til døde og standen sin Ret. Mentte fordi, at han ikke |: som findes uskyldig :| derfor noget burde at lide«.

Ved Landstinget blev han frifunden:

»Efterdi ikke for os bevises, for^{ne} Jens Bødker udi samme Gerning at have været Medvider eller Aarsag udi nogen Maade, og for^{ne} Sandemænd dog have ham Aaraad oversvoret, vide vi efter saadan Lejlighed ikke samme deres Ed og Tov at følge.«

Baareprøven nævnes ikke i Motiverne til Landstingsdommen.

V.

(Dombog C. 1619).

Anne Nielskone i Øsse, Skads Herred, blev d. 22. April 1619 oversvoret af Kirkenævninger for Trolddom. Det var mest gamle Sager, der fremførtes imod hende, flere af hendes Bedrifter laa 14, 16 eller 23 Aar tilbage i Tiden. Blandt hendes Anklagere var Maren Sørensdatter, der beskyldte hende for, at hun for 14 Aar siden havde taget Livet af hendes Søn, »og der han var død, skulde hun have sendt Bud til for^{ne} Anne Nielskone, at hun var skyldig udi hans Død, og hun skulde komme og lægge sin Haand paa ham, og Anne Nielskone da skulde have svaret, at hun havde andet at bestille, og Djævelen maatte lægge sin Haand paa ham.«

Anne Nielskones Søn svarede hertil, »at for^{ne} Maren Sørensdatter ikke skulde bevise med Budet, som skulde have været hos Anne Nielskone efter Barnets Død, at hun saa skulde have svaret, som hun omvundet haver«.

Kirkenævningernes Ed blev stådfæstet ved Landstinget d. 8. Maj 1619.

VI.

(Dombog B. 1619).

I Forsommeren 1619 blev Niels Madsen i Søby, Sønder Dyr's Herred, funden liggende død paa en Baarager uden for Byen. Jens Pedersen var den første, der bragte Bud om, at han var dræbt, og af den Grund opstod der Mistanke om, at Jens Pedersen selv havde slaaet ham ihjel. En af den dræbtes paarørende vidnede senere, »at om Mandagen efter St. Hansdag da skikkede han Jens Pedersen Bud med hans Hustru, at han skulde komme og lægge sin Haand paa Niels Madsens Lig, om han var uskyldig i hans Død, førend han blev begravet; da vilde hans Husbond hjælpe til at forsvare ham. Og intet han kom«.

Niels Madsen blev saa begravet i Albøge Kirkegaard; men paa Begravelsesdagen »klagede og kærede hans Broder Peder Madsen Mord og Manddød over Graven og sigtet og saget for^{ne} Jens Pedersen for Niels Madsens Død og Bane.«

Jens Pedersen rømte derefter bort, og Sandemændene svor ham Manddød over og fra hans Fred. Sandemanden blev stadfæstet ved Landstinget d. 31. Juli, hvor »for^{no} Jens Pedersen ikke er mødt, ej heller nogen paa hans Vegne ham at undskylde«.

VII.

(Justitsprotokol 1620).

Idet vi følger den kronologiske Orden, kommer vi nu til en Sag, i hvilken Dommen ikke haves — Dombogen er dog bevaret, men den paagældende Sag findes ikke i den —, og hvor vi altsaa maa holde os til Justitsproto-

kollens kortfattede Sætninger. Vi skal referere dens Ord omstændeligt for med det samme at give en Forestilling om disse Protokollers Form.

Den 23. Oktbr. 1620 havde Knud Gyldenstjerne stævnet Kirkenævningerne i Nykøbing for Landstinget, fordi de havde oversvoret Birgitte Jensdatter for Trolddom. Hendes Forbrydelse bestod væsentlig i, at hun havde lovet Folk ondt, og hver Gang var der da ogsaa uvægerlig indtruffet en Ulykke. Hans Kræmer indleverede en skriftlig Seddel, »at Birgitte lovede ham ondt, og derefter kom Ild i hans Bo i 2 Fade Krudt«. En anden klagede paa Birgitte. at hun skulde være »Aarsag i den Ulykke, at han slog Jens Gretterup ihjel«. Men hvad der interesserer os her, er en Notits, der lyder ordret saaledes:

»Kirstine Nielsdatters Vinde begærede lægge Haand paa hendes Faders Lig.«

For at der kan være Mening i disse Ord og i deres Forekomst paa dette Sted, maa det forudsættes, at en Mand ved Navn Niels er kommen af Dage, og at Birgitte Jensdatter har haft noget at gøre med denne Sag. Den Historie, der sigtes til, er rimeligvis den, der omtales i et andet Tingsvidne i samme Sag, og som synes at være Hovedpunktet i Anklagen mod Birgitte Jensdatter. Det lyder saaledes:

»Christen Graversens Vinde, at han og Niels Nielsen løb der fra Bryggen med en Baad d. 7. Maj, og løb saa med en god Vind ind udi Liussen (?) og tog noget Gryndt (Grønt?) ind. Sejlede derfra igen samme Dag 2 Stunder efter Middag. Da de kom noget ud fra Landet i en god magsom Vejrlig, og som Christen Graversen sad og tog et Stykke Brød, før han fik det til Munden, sloges Baaden omkring og Esningen i Vejret, og han selv kom paa Esningen og sejlede, og Masten i Vandet. Og Baaden saa drev nogen Stund med dem. Og som de saa sad,

vendtes Baaden runden omkring, saa Sejlet og Masten kom i Vandet igen. Og da kom de alle fire paa Esnningen af den igen, og Niels Nielsens Søn da sad hos Christen Graversen, og Niels Nielsen saa tog ham til sig. Niels Nielsen bad da, de skulde bede Gud om Naade og holde Haand ved Haand . . . I det samme vendtes Bunden op paa Baaden, og de kom alle fire fra den, Christen Graversen op igen til den ene Side, og Niels og Sønnen; og Baaden bar sig til Christen, saa han og Pigen kom paa den, og Niels og Sønnen druknede.«

At denne Kuldsejling ikke er gaaet naturlig til, bestrykes ved et andet Vidne saalydende:

»Anne Thomisdatters Vinde, en stor høj Mand med opskøt Bukser fulgte efter Baaden og skød den ud, og fulgte efter, indtil de fik Sejlene op. Langt udi Vandet siden, som hun syntes; og som hun saa sig om, var Baaden vælted«.

Den druknede Niels Nielsen er da antagelig Kirsten Nielsdatters Fader, og hun selv rimeligvis den Pige, der omtales som den fjerde i Baaden, og som blev reddet sammen med Christen Graversen. Men naar vi ud fra denne Forudsætning vil fuldstændiggøre Justitsprotokollens korte Referat af det Tingsvidne, hvori Baareprøven omtales, aabner der sig forskellige Muligheder.

Den mest nærliggende vilde være at antage, at det er den samme Person, der maa tænkes som handlende gennem hele Stykket, hvorved det altsaa maatte lyde saaledes:

»Kirsten Nielsdatters Vinde, [at hun] begærede [at] lægge Haand paa hendes Faders Lig«. — At »hendes« bruges i Stedet for »sin« er almindelig jysk Sprogbrug; men da der ingen Antydninger findes af, at Kirsten Nielsdatter var mistænkt eller beskyldt for at have taget Faderen af Dage, maa vi forkaste denne Version. Den, som

skal lægge Haand paa Liget, er øjensynlig Troldkonen Birgitte. Men hvem af de to skal saa underforstaas som Subjekt for »begærede«? Her er der atter Mulighed for en dobbelt Rekonstruktion:

»Kirsten Nielsdatters Vidne, [at hun] begærede [at Birgitte Jensdatter skulde] lægge Haand paa hendes Faders Lig«.

Eller:

»Kirsten Nielsdatters Vidne [,at Birgitte Jensdatter] begærede [at] lægge Haand paa hendes Faders Lig.«

Som man vil have set af de foregaaende Eksempler, udgik Initiativet til en Baareprøve lige saa ofte fra den anklagede som fra den dræbtes Eftermaalsmand. Og da den sidst anførte Rekonstruktion kræver Indskydelse af de færreste Ord for at give Mening, vil det vel nærmest blive den, som vi maa give Fortrinet.

Fremdeles vil det maaske ved en Slutning *e silentio* være tilladt at antage, at Baareprøven ikke blev anstillet. Thi i modsat Fald vilde Justitsprotokollen dog vistnok have nævnet dens Udfald og i det hele taget udtrykt sig anderledes. Men alt dette bliver dog kun Gisninger, og noget sikkert vil der ikke kunne bygges paa Justitsprotokollens Ord. Derimod ved vi, at Birgitte paa det stærkeste hævdede sin Uskyldighed: »Hun fremlagde adskillige Benægtelser, til Tinge benægtet Vinder og endnu benægtede«, siger Justitsprotokollen. Og vi ved fremdeles, at hun desuagtet blev kendt skyldig baade af Kirkenævningerne og ved Landstinget.

VIII.

(Dombog B. 1622).

Søren Rasmussen i Svenstrup, Nørre Dyrs Herred, var anklaget for at have slaaet sin Tjenestepige ihjel.

Det blev oplyst ved Vidner, at han havde slaaet hende og stødt hende op mod en Væg, og derefter havde hun ligget nogen Tid syg, før hun døde. Hun selv havde kun »i nogen Maade« klaget paa ham, altsaa formodentlig beklaget sig over, at han havde slaaet hende, men uden just at gøre ham ansvarlig for hendes Død. Hans Skyld var altsaa omtvistelig, og det var i sin gode Orden, at der, inden Pigen blev begravet, sendtes Bud til ham om at komme og lægge sin Haand paa hendes Lig. Han lovede at gøre det, men kom dog ikke, og Sandemændene svor ham derefter fra hans Fred.

Ved Landstinget blev Sagen opsat den ene Gang efter den anden, da Søren Rasmussen ogsaa her bestandig udeblev, skønt Dommeren lod ham tilkendegive, at hvis han ikke personlig mødte, vilde han blive agtet for Rømningsmand. Hans Sag var første Gang for d. 4. Aug., og først d. 26. Novbr. faldt Dommen, der lød paa Stadfæstelse af Sandemandseden. I Motiverne til Dommen fremhæves særlig de to Omstændigheder, at han ikke vilde lægge Haand paa Pigens Lig, og »at han ikke tør djærvelig møde.«

IX.

(Justitsprotokol 1624 og Herredags Dombog 1624).

I Tastum i Fjends Herred blev en Pige funden død i Søen Lørdagen før St. Mauritii Dag 1623. Blandt dem, der kom tilstede for at drage hende op af Vandet, var en Mand ved Navn Gabriel Jensen; og idet han tog fat paa den døde, flød der Blod ud af en Række Saar i hendes Hoved. Alene af den Grund, som det synes, blev det Rygte udspreedt, at Gabriel havde dræbt Pigen. Et Par Kvinder vidste at fortælle, at den døde havde været inde i Gabriel Jensens Hus den Dag, hun blev dræbt, og

dette Rygte gik snart fra Mund til Mund som en afgjort Sag, uden at nogen tænkte paa at undersøge, hvor de to Kvinder havde denne Viden fra. Omløbende Rygter fortalte, at en Mand i Tastum ved Navn Knud Pedersen havde sagt, »at dersom nogen vilde age ham til Tinge, vilde han sige dem, hvem den Kvindes Bane var, og at dersom Gabriel Jensen ikke betalte ham, skulde han vinde paa ham, det han skulde lægges paa Stejle«. Og efter dette blev da Gabriel Jensen oversvoret af Sandemændene.

Landstingsdombogen haves ikke; men Sagen kom senere for Kongens Retterting, og af Rettertingsdommen lærer vi ogsaa Landstingsdommen at kende. Knud Pedersen var stævnet for at vedstaa sine Udtalelser; men formodentlig har han nægtet at svare, da der i Referatet af Landstingsdommen bruges det Udtryk, at han »ikke vilde vinde sin Sandhed«. Om de to Kvinder og det af dem udsendte Rygte siges, at de ikke har »tilkendegivet, af hvem de samme Tidende hørt haver, hvorudi den rette Grund til Sandheds Udledelse skulde have standen. Ej heller nogen af dem om nogen gjort Gerning og egen Vidskab at have vundet.«

Desuagtet stadfæstede Landsdommerne Sandemændenes Ed i Kraft af følgende Betragtninger:

»Jakob Madsen og hans Medhjælpere udtrykkeligen at have vundet, at der for^{ne} Mette Jensdatters Lig blev af Karen Jensdatter omvendt i Vandet, da blødte hendes Saar slet intet; men det første Gabriel Jensen gik til hende i Vandet og tog Haand paa hende og drog Liget af Vandet, da brøste hendes Saar op og blødte fast, saa deraf forfares, samme Lig, der for^{ne} Gabriel Jensen haver taget Haand derpaa, haver givet saadan Tegn fra sig. Det og med Synsvinde bevises, samme Lig at have haft Saar og Skade, som tvende af Sandemændene selv haver set, og

nu forklarer, den at have haft syv Saar imellem Øjenstenen og Panden, alle gjort op ad Hovedet og Hjernen. Og intet for^{ne} Gabriel Jensen fremlagde, hvormed han kunde bevise sig for samme Kvindes Bane at være uskyldig, eller paa de Tider, der hun omkommen er, paa andre Steder eller Syssel at have været; men med adskillige Tingsvidner baade af Fjends Herred |: som Gerningen gjort er :| saavel som andre omliggende Herreder bevistes, ham straks for samme Mette Jensdatters Død og Bane at være berygtet, saa alle forskrevne Vinder med hverandre bestyrkes. Og for^{ne} Sandemænd fordi efter samme Vinder og deres flittige Sandheds Udspørgelse, som Loven dem tillader, haver for^{ne} Gabriel Jensen hendes Bane paa svoret og fra hans Fred: da kunne vi efter saadan Lejlighed ikke finde nogen Aarsag eller Tilfald imod samme Vinder eller Sandemænds Ed at sige eller magtesløs dømme«.

Denne Afgørelse faldt d. 28. Febr., og straks efter maa Sagen være bleven indberettet til Kongen; thi under 19. Marts fik Eske Brok, til hvis Bønder Knud Pedersen hørte, Befaling til paany at tage ham i Forhør og tilholde ham at vinde sin Sandhed, og siden at lade ham tiltale og straffe for sin Modvillighed¹⁾.

Den 27. April paa Fjends Herredsting maatte da Knud gaa til Bekendelse overfor Eske Broks Fuldmægtig »at han aldrig saa eller fornam Gabriel Jensen, som nu er anholden paa Hald Slot, hos den Kvinde, som fandtes død paa Tastum Mark, ej heller ved af hendes Død eller Bane udi nogen Maader; og han var ikke i Tastum fra om Fredag Morgenen før St. Mauriti Dag og til om Søndagen, og stod og tarsk Korn i Trevad samme for^{ne} Dage«.

Dette Vidne blev bekræftet af den Mand i Trevad,

¹⁾ Jydske Tegnelser 19/3 1624.

som han havde tærsket for, og Knud Pedersen forsikrede yderligere, at han aldrig havde sagt de Ord, der blev ham tillagt, og at han ikke vidste andet med for^m Gabriel Jensen end al Ære og godt i alle Maader.

Efter disse Oplysninger indkaldtes Landsdommerne ved Kongens egen Stævning for at forsvare deres Dom for Rettertinget. Den 24. Juni 1624 var da »udi Rette mødt os elskelig Niels Krag og Erik Juel, vore Landsdommere, og hertil svarede og beretted, at efterdi Sandemændene, efter de Tegn de paa Kvinden haver set, da han haver lagt Haand paa hende, saa vel som efter deres egen synlige Forfaring om hendes Saar og Skade og Sandheds Udspørgelse, haver ham fredløs svoren, vidste de ikke imod samme deres Ed og Tov at sige. Formente fordi, deres Dom burde ved sin fulde Magt at blive, og han pligtig at igengive dem Kost og Tæring«.

Rettertingsdommen lød saaledes: »Da efter Tiltale. Gensvar og denne Sags Lejlighed, og efter at vi denne Sag grangiveligen haver overvejet, og udaf adskillige Aarsage og Tilfald befundet den fast tvivlsom og mørk at være, hvorfor vi naadigst haver befalet med denne Sag nogen Tid at bero, om videre Sandhed kan opspørges og forfaris, og imidlertid ingen Eksekution at ske, førend anden og tryggere Kundskab kan føres i denne Sag, og siden at gaa derom hvis Ret er.«

Mere er ikke fundet om Sagen. For 1625 haves ingen Herredagsdombog, og i Protokollerne for de nærmest følgende Aar er den ikke omtalt.

X.

(Justitsprotokol 1636).

Karen Nielskone i Sønderbork var anklaget for ved Trolddom at have taget Livet af Jens Christensen. Justitsprotokollen meddeler herom følgende:

»NB. Bekendte selv, at der Jens Christensen var død, begærede hun at lægge Haand paa hannem om Tegn, dersom hun var skyldig.«

Dombog C. 1636 haves; men den deri indførte Landstingsdom indeholder intet om denne Baareprøve. Bekendelsen herom har hun kun aflagt mundtlig for Landstinget, og den har ikke været omtalt i noget af de fremlagte Tingsvidner.

Hun var oversvoret af Kirkenævningerne, men blev denne Gang frifunden ved Landstinget paa Grund af en Formfejl (»ikke lovlige sigtet«). Men da Sagen et Par Maaneder efter indstævnedes paany, blev hun dømt.

Bøndernes Kaar paa Frisenvold, Løjstrup og Kollerup Gods i Tidsrummet 1670—1702.

Studier i det jyske Arkiv
ved
Kapt. Søegaard.

Som almindelig Regel gjaldt, at Godsejerne af den gamle danske Adel, der i hint Tidsrum endnu sad inde med den overvejende Del af Jordegodset i Jylland, fuldtvel forstode Betydningen af at holde Bønderne paa Fode, saa de kunde leve et efter Tidens ringe Krav og Forhold nogenlunde tilfreds Liv. Mange Grunde talte for en human Optræden fra Godsejernes Side; først og fremmest deres egne økonomiske Interesser. Kunde en Bonde paa Grund af onde Tider ikke blive ved sin Gaard, saa kom den let til at staa øde, — der var øde Fæstegaarde overalt; og den blev da en Gæld for Herremandens Kasse, istedetfor en Indtægt, idet han ogsaa under disse Forhold skulde svare de kongelige Skatter og Afgifter af den. Dertil kom, at en Bonde, der var utilfreds med Forholdene paa et Gods, meget almindeligt opsagde sin Gaard og drog hen paa et andet Gods, hvor han altid uden Vanskelighed kunde faa Gaard i Fæste og om nødvendigt Heste og Avlsredskaber samt fornødent Sædekorn og Fourage til at begynde Gaardens Drift med.

Et Eksempel blandt mange viser, med hvilken priseelig Tydelighed en saadan Opsigelse fandt Sted. Paa Hatting

Herreds Ting d. $\frac{26}{6}$ 1676 ved 4. Ting opsigde Rasmus Pedersen Elkjær den Gaard i Eriknauer, »som han havde sted og fæstet af Bygholms Gods, og derhos sagde, at han herefter ikke vilde befatte sig med dens Bygning, Grund, Agerland eller Engbund at bruge eller noget dets Tilliggende og ej svare til nogen Afgift eller Arbejde deraf efter denne Dag udi nogen Maade enten Skatter eller andet, i hvad det og være kan«.

Reglen var jo dog denne, at Fæster skulde opsiges til bestemte Dage i Aaret, f. Eks. Philippi Jacobi Dag (1ste Maj); men der findes ogsaa flere Eksempler paa mere vilkaarlig Opsigelse.

Under disse Forhold var det næsten en Selvfølge, at Godsejerne udviste stor Langmodighed med Hensyn til Betaling af Landgilde og andre Afgifter; og vi træffe da ogsaa Eksempler paa, at Bønder i over 30 Aar ingen eller saa godt som ingen Landgilde have betalt, men tvertimod i trange Tider have hentet Korn fra Herregaardens Lade baade til Føde og Sæd og nu og da have modtaget kontante Penge til Betaling af kongelige Skatter.

Et Eksempel, grebet i Flæng, belyser dette Forhold. En af Frisenvolds Fæstere modtager i Aaret 1678 følgende: d. $\frac{27}{4}$ Rug 4 Skp., $\frac{16}{6}$ Rug 4 Skp., ligeledes $\frac{6}{7}$ og $\frac{31}{7}$, d. $\frac{19}{10}$ Rug 8 Skp., Havre 4 Skp., $\frac{24}{10}$ Havre 4 Skp., $\frac{7}{11}$ Rug 8 Skp., Byg 8 Skp., Havre 8 Skp., $\frac{17}{11}$ (som skal ydes i Kongens Tjeneste) Rug 10 Skp., Byg 11 Skp., Havre 8 Skp., $\frac{25}{11}$ Byg 3 Skp., Havre 3 Skp., $\frac{4}{12}$ Rug 8 Skp.

Ikke desto mindre var en Opsigelse fra Herremandens Side saa godt som udelukket; — tvertimod, man ser, at Grev Mogens Friis sender sin Foged fra Boller til Bjerge Herreds Ting, da en Bonde opsiges sit Fæste, og »begærer paa sin Husbondes Vegne, at Bonden vil tilkendegive, hvad Aarsag han haver til at opsiges den

Gaard, han paaboer, eller om Husbonden i nogen Maade haver hannem gjort Uret, han det nu vilde tilkendegive«; Bonden svarer, at »han vilde rette sig efter kgl. Forordnings Indhold«. — Fru Elisabeth Sehested til Barritskov, Enke efter Anthoni Reedtz, tilbyder en Bonde, der forhen er rømmet fra sin Fæstegaard og altsaa har gjort sig skyldig til at arbejde i Jern paa Bremerholm, hvis han atter vil gaa til Gaarden, drive den og svare Skatter og Landgilde, de 4 Heste til dens Drift, som han i Foraaet »slap for Vild og Vove«, da han rømte, »samt hvis Rug og Hø, som er avlet ind til den Gaard det Aar, vilde og fly hannem noget Sædekorn i Fremtiden, og Skov til fornøden Bygningstømmer«; men Bonden svarer: »Nej, ikke med den Middel«. Hos Naboen, Grev Rantzau til Rosenvold træffe vi et ganske tilsvarende Eksempel og lignende paa andre Egne.

Blev en Bonde opsagt, da skulde Gaarden først paa tre paa hverandre følgende Tingdage tilbydes den fraflyttede Fæsters Frænder og Arvinger, om nogen ibland dem vilde og kunde »holde Gaarden og Ejendommen ved Magt og rede og gøre det fulde af til Hans Kgl. Maj. og Husbonden, som han bør at gøre, og dersom imod Forhaabning ingen af samme Frænder og Medarvinger fandtes dertil dygtig at svare, da kan Husbonden selv sætte en derpaa igen.« Denne Lovbestemmelse rummede Spiren til et mere ideelt Forhold imellem »Husbond og Tjenere«, end det, der udvikledes paa Basis af rent økonomiske Betragtninger; thi ligesom de gamle danske Familier ejede de samme Godser i flere Slægtled, saaledes sad ogsaa den samme Bondeslægt ofte paa den samme Gaard i flere Generationer, og deraf udvikledes igen en vis Solidaritet, som ovenfor antydet, imellem Godsejeren og hans Fæstere, der navnlig gav sig Udtryk i økonomisk trange Tider.

Hvorledes Grev Mogens Friis stillede sig overfor sine Bønder paa Godset Frisenvold ses tydeligst af en Forpagtningskontrakt, oprettet imellem ham og Forpagteren paa Hovedgaarden Løjstrup og gældende fra Aaret 1673—83, da Kristian den Femte købte Godset. Vedrørende Fæsterne hedder det:

»4. Bønderne, som ligge under bemeldte Gaard, skal drive Avlingen dertil, nemlig Gødning at udføre, Møg at blende, pløje, harve, saa og høste Korn og Engene, og det naar de udi rette [Tid] der tilsiges, og dermed at ramme den Bekvemmelighed, at deres egen Avling ikke forsømmes, hvorfor og Avlingen aarligen imellem Bønderne skal deles udi hans Grevl. Exell.s Fuldmægtigs Overværelse, at de paa begge Sider ikke forurettes.

5. Til at tærskes skal han have hver Søgnedag udi Tærsketiden af Husmænd og Bønder af og til et Par, mere eller mindre, som Tiden falder. Item skal han have daglig to Husmænd til forfaldende Arbejde udi Gaarden om Vinteren og en om Sommeren, dernæst en Møllevogn ham tilladt maanedlig, behøvende Folk til Kornet af Ladden at udrense, Vogn og Folk det paa Loftet at opføre, en til og fra Laurberg Kirke, naar Prædikendage er.

6. Gaardens indavlede Korn at faa til Aars eller Randers, dog at det ikke sker i Bøndernes Høst eller Pløjen, at de deres egen Avling derover forsømmer.

7. Herforuden nødvendige Vogne hannem forundes til sit Gods at føre fra Frisenborg til Løjstrup og derfra igen Forpagningen ekspedere til Aars eller Randers. Dog at det sker udi belejlig Tider for Bønderne.

8. Skal hver Helgaard aarlig gøre hannem to Rejser til Randers og en til Aars, om han det behøver eller begærer, dog at sligt ikke begæres i Bondens Pløje- eller Høstetider.

Til Ildebrændsel skal han have fornøden Tørveskær

og Træ, af Træ to Hundrede (!) Bondelæs, hvilket forskrevet Tørv og Træ af Bønderne skal bjerges og føres til Gaarden. Gærderne skal Bønderne og tilbørlig vedligeholde og dennem i rette Tider lukke, dog Forpagteren ikke tilstedes enten sine egne Tjenere eller andre nogen Modvilje at ske derpaa, men, som Ret og forsvarlig paa begge Sider, af hans høj Grev. Exell.s Fuldmægtig fornøden Gærdsel og Staver at udvises Forpagteren.

Det tillades ikke at maa have Geder eller disse at føde.*

Bøndernes Huse og Gaarde vare ofte meget forrevne og forfaldne; Tag manglede hist og her og ikke sjældent baade Lægter og Spænder samt Loftsbrædder over flere Fag; Underbygningen bestod af Bindingsværk med vendrede og lerklinede Vægge, der i lige ringe Grad kunde modstaa Solvarmen og Regn eller Frost, og hyppig »stod paa Rav«; Vinduesruderne — »til en Skilling hver« — manglede ofte i Snesetal o. s. v. Folk vare fødte og opdragne under disse Forhold og følte næppe Manglerne. Paa de gamle Herregaarde saa det ikke bedre ud. Et Bygningssyn paa Løvenholm (d. $\frac{7}{6}$ 1680) beretter, at der paa Borggaarden manglede 124 Vinduer og 362 Ruder, samt 10 Lispund Bly til Taget, og at et Taarn var faldefærdigt, ligesom der og manglede 1800 Tagsten. Ganske vist opholdt Ejeren, Grev Ditlev Rantzau, sig som Regel paa sine Godser i Holsten og kom yderst sjældent til Løvenholm, men ikke desto mindre synes det dog, at Grænsen for ødelagte Vinduer og ituslaaede Ruder kunde have været betydelig lavere.

Ogsaa Landsbykirkerne vare ofte i stort Forfald; et Syn af 1673 over den nu saa smukke Nørager Kirke oplyser følgende: Der fattes 11 Bjælker, 2 Kobbelt Spænder, 4 Tylter smaa Tømmer, 2 Tylter Lægter til Stolene, 400 Tagsten, Blyet paa den søndre Side skal omlægges,

da det ikke holder for Vand, fattes udi Vindeværene 30 Ruder, Krogen, som Kirkedøren hænger i, er sønder, 20 Favne Kirkegaardsmur er nedfalden etc.

Det Billede, som hin Tids Tingbøger giver af Bygningsforholdene, maa imidlertid anses for betydelig mørkere end Gennemsnittet, idet Bygningssynet som oftest fremkom som Følge af, at den paagældende Fæster havde forsømt sine Bygninger, eller at han paa Grund af Svagelighed var ude af Stand til at holde dem ved Magt, og Manglerne saaledes maatte afhjælpes paa anden Maade.

Et Syn over samtlige Gaarde og Huse paa Frisen-vold Gods 1693 giver et noget lysere Billede. — Forholdene vare:

I *Værum* By og Sogn:

Vel ved Magt vare 11 Gaarde og 2 Boel.

Ved Magt: 2 Gaarde og 6 Gadehuse.

Noget brøstfældig: 5 Gaarde og 1 Gadehus, 1 Gadehus noget nedfalden.

Væt By:

Vel ved Magt: 5 Gaarde, 1 Boel og 5 Gadehuse.

Ved Magt: 2 Gaarde.

Noget brøstfældig: 2 Gaarde.

Haslund By:

Vel ved Magt: 3 Gaarde.

Noget brøstfældig: 1 Gaard, paa 2 Gadehuse fattes Tag og Lægter.

Vorup By:

Vel ved Magt: 1 Gaard, 2 Boel og 7 Gadehuse.

Brøstfældig: 1 Gaard og 2 Gadehuse.

Kristrup By:

Vel ved Magt: 11 Gadehuse.

Ved Magt: 2 Gadehuse.

Brøstfældig: 1 do.

Romholdt (Romalt) Huse:

Noget brøstfældig: 7 Huse.

Vissing By:

Vel ved Magt: 1 Gaard.

Ved Magt: 6 Gaarde og 2 Huse.

Brøstfældig: 12 Gaarde, 1 Boel og 3 Huse.

Galten By:

Vel ved Magt: 1 Gaard.

Ved Magt: 2 Gaarde.

Noget brøstfældig: 5 Gaarde og 1 Boel.

Hadbjerg By:

1 Gaard ved Magt og 1 brøstfældig.

Erslev By:

Ved Magt: 1 Gaard og 3 Huse.

Noget brøstfældig: 4 Gaarde og 1 Boel.

Hinge By:

2 Gaarde noget brøstfældige.

Nyborg (Vissing S.) og *Askildrup*:

1 Boel og 2 Huse noget brøstfældige.

Grensten By:

1 Gaard ved Magt.

Stevnstrup:

Ved Magt: 3 Gaarde og 4 Huse.

Noget brøstfældig: 6 Gaarde.

Korreborg Huse (Mammen S.) og *Trængselhus*
(Mammen S.):

10 Huse ved Magt.

Løvskaal:

1 Hus ved Magt og 4 Huse brøstfældige.

Øster- og Vestervelling, Tinbæk, Terp og Nøraa-
hus (Mammen S.):

1 Hus ved Magt og 10 Huse noget brøstfældige.

Jebjerg By:

Vel ved Magt: 6 Gaarde og 1 Boel.

Ved Magt: 5 Gadehuse.

Noget brøstfældig: 3 Gaarde og 2 Gadehuse.

Tebbestrup:

Vel ved Magt: 1 Hus.

Ved Magt: 1 Gaard og 2 Huse.

Noget brøstfældig: 2 Gaarde og 3 Huse.

Laurberg By:

Vel ved Magt: 3 Gaarde og 1 Gadehus.

Ved Magt: 1 Gadehus.

Brøstfældig: 2 Gaarde.

Højstrup By (Ødum S.):

Vel ved Magt: 1 Gaard.

Ved Magt: 2 Gaarde.

Noget brøstfældig: 1 Gaard.

Selve Hovedgaardene beskrives saaledes: *Frisenvold*, der var opført fra nyt af Grev Friis, er vel ved Magt, kun ere Lofterne til Taarnet utætte, og fattes ved Gaarden en Solskive for Hovfolkenes Skyld, naar de komme til Hove og igen gaa.

Løjstrup: Bryghuset staar paa Rav og duer aldeles ikke. Broen imellem Borggaarden og Ladegaarden er nedfalden paa den ene Side; paa Oksestalden ere 10—12 Fag, hvor Bjælkerne og Stolperne ere skilte fra hinanden og helde meget ud imod Marken. Kornloftet er utæt, Tapperne af Bjælkerne ere gaaede indenfor Stolperne, og Kornet falder igennem.

Kollerup, der nu har en uanselig Hovedbygning, bestod i hin Tid af 3 toetagede Fløje, om hvilke det hedder:

Den vestre Bygning bestaaende altsammen udi Tavlværk (murede Vægge i Bindingsværk) er 15 Fag Hus, to Loft høj. Underneden befindes den store Fruerstue over 7 Fag Hus; næst op til denne er Vinterstuen 3 Fag, dernæst Stegerset og Mælkehuset, som er 5 Fag; udenfor denne Længe er en liden dejlig Lysthavn. Det nordre

Hus er i lige Maade 15 Fag, derudi findes underneden den gamle Fruerstue udi 7 Fag, der næst op til er et Sengekammer udi 5 Fag, et Fadeburskammer udi 3 Fag; ovenpaa udi samme Hus er en Stue, som kaldes Salen og 2 Sengekammere. Det søndre Hus udi Gaarden, som ogsaa er to Loft højt, bestaar udi 19 Fag, hvorudi er tvende Bryggerser, et stort og et lidet med tilhørende Bagovn og Kølle samt Loftsstige og Røghus, Borgestuen og Fogedkammer. Under det vestre og nordre Hus befindes Kjælder under 18 Fag, og udi Borggaarden for det nordre Hus befindes et lidet Taarn, som er tækket med Spaan. Udenfor Borggaarden staar et lidet Hønsehus paa 3 Fag.

Ladegaarden:

Ladehuset er 22 Fag og nogenlunde ved Magt undtagen 2 Fag, som fattes Tag og Lægter. Fæhuset er 33 Fag, og udi den nordre Ende af samme er Vognskjul og Port, som er 7 Fag, tilsammen 40 Fag; udenfor denne Længe er en Frugthave med nogle gamle Æble- og Pæretræer. Ved den søndre Side af Ladegaarden er det tredie Hus paa 31 Fag, hvori Stald, Faaresti og Hølade; det fattes Nederlede overalt, og paa Staldkammeret fattes Loft, desforuden fattes Tag og Lægter paa 18 Fag paa den søndre Side og paa hele den nordre Side. Ved Gaarden ligger en Køkkenhave og to Fiskeparker.

Paa det til Kollerup hørende Bøndergods vare Huse og Gaarde i lignende Stand som ovenfor anført. Vi træffe her, ligesom nu og da andet Steds, »jordgravede« Fæhuse; det var Huse, der dels vare gravede lidt ned i Jorden og dels opsat i Murhøjde af Græstørv; de vare solidere og lunere til Kvæget, end de vendrede og lerklinede Vægge, der faldt ned ved første Stød af et Par Kohorn.

Den for al Landbrug saa ødelæggende Fællesdrift var paa dette Gods dreven til den største Yderlighed, maaske af en for vidt dreven Retfærdighedsfølelse eller Higen efter

at gøre alle Gaarde af lige Størrelse nøjagtig lige gode. Det synes, som om hver frugtbar Lavning, hver gold og for Sol og Vind udsat Bakke paa kun et Par Tønder Land var ligelig delt imellem alle Bymændene. Vi se som Følge heraf, at en Gaard i Lerberg har 19 forskellige Rugmarker og 38 Bygmarker, blandt hvilke der var 11 »Blokker« (∩: et Stykke af en Ager), hver paa 1 Skjæppe Land; kun 4 Stykker Rugland og 7 Agere Bygland havde faaet Gødning ved Udsæden.

Jordens lave Kultur og en saa godt som fuldstændig manglende Gødningskraft maatte medføre, at den savnede fornøden Modstandsevne i tørre eller paa anden Maade for Sæden ugunstige Somre, og Misvækst var derfor ingen Sjældenhed. Ogsaa Oldenborrelarver optraadte i østlige, skovrige Egne undertiden som en fuldstændig Landeplage og tog saa at sige det tørre Brød af Munden paa Bønderne. Herom hedder det i et Syn over Vissing Bymarker i Aaret 1681: »Rugmarkerne befandtes at være meget vog- (∩: ringe) af Grøde, og den bedste Jord derudi gav den ringeste Afgrøde, saa der fandtes mange Agere, hvor der ikke kunde avles, hvis derudi var saaet; Bygvangen fandtes og meget ringe paa Afgrøde formedelst de skadelige Orme i Jorden, som kaldes »Stoufboer« (paa nyjydsk »Stoubutter« = Oldenborrelarver), var ganske fordærvet, og Roden af Sæden af samme Orme var næsten opædt, og i Synderlighed paa Ryggen af Ageren, som den bedste Jord var, var Sæden allermest fordærvet og opædt, saa ingenlunde kunde avles, hvis (∩: hvad) derudi var saaet. Havrevangen i lige Maade, overalt fandtes og ganske ringe Afgrøde paa, saa deraf næppe skal kunne avles, hvis derudi er bleven saaet«.

Fra andre Egne af Østjylland findes endnu langt sørgeligere Beskrivelser af dette Misvækstaar. En Indberetning fra Landkommissær Tomas Friis om Forholdene

i Landsbyen Tvingstrup Nord for Horsens i Foraaret 1682. viser os, hvor haardt Bønderne kunde rammes af en saadan Landeplage.

Indberetningens Ordlyd er følgende:

»Først besaas enhver Mands Gaard; da befindes Taget af Husene at være afbrudt denne forleden Vinter og Foraar for Hungersnød til deres Bæster og Kvæg, og Husene staa igen en stor Del ganske nøgne og øde for Tække; dernæst besaas Byen og omkring Byen, den store Skade. som de fattige Mænd denne forleden Vinter og Foraar er tilfalden, idet deres Kvæg og Bæster af Hungersnød ere bortdøde, saa de ligge i store Dynger og Hobetal. somme Steder 10 og somme Steder 14 Stykker baade By og Mark over, som saaledes af Hunger og Armod er dennem frafalden, saa de fleste af fornævnte Mænd ikke have en Ko eller levende Høved. Deres Avling anlægende, da befindes nogle at være tre og nogle fire om en Plov, nogle kan have to Bæster og nogle hver et. Dernæst blev forevist Jorderne i Marken, som befindes den største Del af det, som i denne Vaar Avl skulde have været, ligger endnu (o: 24. Maj) udi Grønland upløjet. saa deres Tilstand er meget elendig udi alle Maader.« —

I Sommeren 1693 fremkaldte en langvarig Tørke og Hede atter Misvækst og Hungersnød i Østjylland; forskellige Syn paa Bymarkerne under Frisenvold oplyse os derom.

Den 13. Juli syntes 8 Mænd Værum Bymark og Kornvange, og efter deres Tøkke kunde der ikke avles den halve Strøsæd paa Bygvangen, og paa hele Havrevangen kunde der efter deres Tøkke ikke blive en Neg at opbinde, ejheller derpaa kunde der avles den fjerde Part af Strøsæden.

Den 20. Juli: Paa Haslund Bymarker syntes de ikke at kunne naa deres Strøkorn Sæd, og paa 11 Agere.

hvori der var saaet 5 Tdr. Byg, syntes dennem ikke, at der kunde avles en Tønde igen. Paa en anden Mark kunde der ikke avles Halvparten af Udsæden. Paa Havre-
marken kunde der ikke blive en Neg at opbinde, ejheller der kunde avles fjerde Parten af Strøsæden; og over alt syntes dem ikke at der kunde avles uden den tredie Part af Havresæden.

Paa Væt Bymarker syntes Rugvangen at være ganske vog og af Solens Brynde skoldet og fordærvet. Paa Byg- og Havrevangen syntes dem ikke at kunne avles den tredie Part af deres Strøsæd den hele Vang over.

Paa Vissing Bymarker syntes de ikke, der kunde avles Strøsæden igen, formedels den store Tørke, Solens Brynde, hvorover det var bortskoldet, og Ormene i Jorden, som Roden havde bortædt.

Det følgende Foraar var 134 af Godsets Bønder gaaet i Landgilderestance med deres Korn, Smør og Arbejds-
penge for dem, der ikke gjorde Hoveri; ialt 161 Tdr. 6 Skp. Rug, 319 Tdr. Byg, 306 Tdr. 2 Skp. Havre, 1573 Skaalpund Smør og 200 Rigsdaler.

Det var en hel almindelig Regel, at en éngang gjort Restance ikke senere betales; den indførtes i Tingbogen, og der ser man, hvorledes Restance lægges til Restance, hyppig i en Mands Levetid. I de gode Aar betalte han sin Landgilde helt eller delvis, i de daarlige ikke. Restancen opgjordes for sidste Gang og ansattes i Penge for atter at overføres paa Besætningen, naar Dødsboet blev opgjort, og her toges der Afsked med den. Godset søgte Erstatning i Besætning og Avlsredskaber, der, om det ønskedes, overlodes til den følgende Fæster.

Under disse Forhold gjaldt det om at hjælpe Bønderne over de golde Aar saa snart som muligt, at de atter kunne blive istand til at svare Skatter og Afgifter; og da deres Livsfor nødenheder vare begrænsede til det

mindst mulige, kunde et Par frugtbare Aar atter bringe dem paa Fode. I det foreliggende Tilfælde se vi saaledes, at allerede i Aaret 1696 var der paa hele Godset kun 11 Bønder, der resterede med Landgilde; men der var i denne Henseende, som sagt, en idel Bølgebevægelse, der bestemtes af Tidernes Gunst eller Ugunst.

Som vi have set, var det gentagende indskærpet i Kontrakten med Forpagteren paa Løjstrup, at Bønderne ikke maatte forulempes med Hovarbejde eller Kørsler i Pløje- eller Høsttiden. De samme Forbehold vare tagne overfor Forpagteren paa Frisenvold, og da han overtraadte disse Bestemmelser, lod Enkegrevinden, Fru Anna Maria v. Offenberg (Grev Friis var død i Aaret 1674) ham til tale for Birkeretten, »fordi han imod sit Forpagtningsbrev sig haver understaaet at lade tilsige Frisenvolds Bønder og Tjenere at udføre et Parti af hans Korn fra Frisenvold til Aarhus i den strængeste Høst«.

Paa selve Birketinget toges der lignende Hensyn. Aar 1701 hedder det: Fra den 6. Maj og til den 19. do. var der formedelst Plovtidens Trang intet at bestille; og videre den 26. Maj: Formedelst den trange Bygsædens Tid mødte ingen Stokmænd, hvor ingen Ting kunde sættes eller holdes; og som i Dag Dom skulde være falden imellem det høje Herskab og Søren Bødker i Galten om Krohold, blev denne Sag opsat med begge Parters Bevilling til idag otte Dage.

Det var da ogsaa helt nødvendigt ikke at ødsle med Arbejdskraften paa Landet, der til Tider var altfor begrændset, som f. Eks. under den skaanske Krig i Slutningen af Halvfjerserne, da en stor Del af de kraftigste Bønderkarle og Husmænd udskreves til Krigstjeneste. Den voksne mandlige Befolkning var til Eksempel da kun 9 Gaardmænd, 5 Husmænd og 4 Karle i Ørum Sogn, og i Værum Sogn var der 21 Gaardmænd, 8 Husmænd og 11

Ungkarle. Selvfølgelig steg Karlelønnen betydeligt til samme Tid; en voksen Karl fik nu 6 Rigsdaler i Løn, medens han i Halvfjersernes første Halvdel maatte nøjes med 2 à 4 Rigsdaler.

Den tungeste Byrde i hine Krigsaaer var dog de altopslugende Skatter og Kontributioner til Hæren; der var saa godt som intet levende eller dødt lige til Høns og »Mikkelsdagsskyllinger«, uden at der blev skattet af det, og Skatterne inddreves med største Strænghed; en Skrivelse fra Rentekammeret af 1676 til Amtsskriveren for Kallø, Havreballegaard og Stiernholm Amter giver fornøden Oplysning i saa Henseende; den lyder som følger:

»Eftersom hans Kongl. Majst. Armees nu dagligen her udi Landet forsamlet er, og stor Middel til dens Underhold og Fornødenhed maanedligt behøves, saa ville I udi de Eder anbefalede Amter gøre den Anstalt og al mulig Flid anvende, at den maanedlige Kontribution i rette Tid til den 15. i hver Maaned kan indsamles; og som vi erfarer, at I ikke tilforn straks haver udstedt Eksekution, naar bemeldte Tid var forløben, saa haver I nu herefter uden nogen Persons Anseelse straks, naar samme 15 Dage udi hver Maaned er forbigangen, hos hvem der noget kan restere, ved Eksekution at lade inddrive, hvorfor vi Oberst Kruse have tilskrevet, at han Eder med saamange Ryttere skal assistere, som dertil kan behøves, og naar Skatten i saa Maader er indkommen, haver I den uden Ophold til Jesper Nielsen i Aarhus (Borgmesteren) imod Kvittering at levere.

Körbitz. Hondorff. von Stöcken.“

Naar ovennævnte Skrivelse kræver, at Amtsskriveren skal inddrive Kontributionerne uden Persons Anseelse, saa sigtes hermed til hans Forhold overfor Godsejerne,

der i første Instans vare ansvarlige for de kongl. Skatters og Afgifters Betaling, — et ofte saare vanskeligt Ansvar at bære for den Godsejer, der ikke sad inde med større disponibel Kapital; thi Bønderne, saavel Selvejerne som Fæsterne, gik i Armod og fra deres Gaarde i Hobetal og reve »Husbonden« med sig i Faldet.

Kammerherre Otto Krabbe til Isgaard gik fra Gaard og Gods 1677. Fru Elsebe Juul til Brusgaard gjorde Opbud og kvitterede sin Gaard 1678. General Anders Sandberg til Kvelstrup gik i Armod. Fru Lisbeth Parsberg, Enke efter Oberstløjtnant Jørgen Høeg til Skiersø, maatte afstaa Gaard og Gods til sine Kreditorer 1679 og døde i Fattigdom i Viborg. Fru Anna Sophie Linstov kvitteredes i 1680 en Skatterestance paa 52 Rdl., »som det var hende umuligt at betale.« Rector Niels Nielsen Krog i Aarhus havde 53 Tdr. Hartkorn Bøndergods til sit Embede, som alt sammen laa øde, han havde intet at leve af. Grev Rantzaus Arvinger til Rosenvold frasagde sig 43 Tdr. øde Bondehartkorn, og det blev inddraget under Kronen, som Reglen var i hine Dage. I det lille Stiernholm Amt var der i Aaret 1676 ifølge Amtsregnskaberne 739 $\frac{1}{2}$ Tdr. Hartk. øde Bøndergods, »som ingen Proprietærer sig vilde vedkende«, og saaledes videre. En stor Del af det inddragne Gods blev senere udlagt som Ryttergaarde.

Paa Baroniet Frisenvold mærkedes den økonomiske Elendighed imidlertid ikke i nogen iøjnefaldende Grad, vel nærmest fordi Grevinden paa Frisenborg havde den fornødne finansielle Modstandskraft og kunde holde sine Bønder oppe, indtil Uvejret var ovre. Der var ganske vist øde Gaarde hist og her, men det hidrørte fra Mangel paa voksne Mænd til at drive dem.

Da Hovedgaardene vare bortforpagtede, kunde Bønderne ikke ty til disse og modtage Korn, og som Følge heraf blev en Del af Landgildekornet henlagt paa Kirkeløfter,

hvorfra Bønderne fik udleveret, naar det gjordes behov: »Mikkel Larsen bekom af sal. Hans Jacobsen (Forvalter) paa Ørum Vaabenhus Loft 12 Tdr. 3 Skp. Arre (Havre) af den Arre, som Hans Jacobsen havde annammet af Husbondens Landgilde; Peder Jensen bekom paa Ørum Vaabenhus' Loft 4 Tdr. Arre.«

Drikkeri og Fylderi var meget udbredt iblandt Bønderne; ikke alene var der Smugkroer allevegne; men den største Part af Gaardmændene brændte selv deres Brændevin. I de fleste Inventariefortegnelser træffer man iblandt Bryggeredskaberne et »Pibekar«¹⁾, d. e. et Destillationsapparat. Bønderne selv drak det Fluidum, som de saaledes tilvirkede, og Karlene søgte Smugkroerne og fulgte Eksemplet. 5 Gaardmandssønner og Tjenestekarle fra Værum havde uden Tilladelse hugget Brænde i Frisen-vold Skov og ført det til Værum paa Vogn og der solgt det til Karen Jensdatter, »som har en Smugkro, og Pengene fordrucket, og hun gav dem for 2 Skilling Øl hver.« De indstævnedes blev straffede med Træhesten²⁾ og 2 ƒs Bøde. Det hedder videre: Fra D. D. forbydes alt Krohold i Værum, da der er klaget af Bymændene, at deres Folk og Tjenere dér fordøje deres Løn og tilmed forsømme deres Husbondes Arbejde og anden Ulempe forarsage.

Den »Ulempe«, her tænkes paa, er formodentlig Trætte og Slagsmaal; thi fra 25 April 1675 og til 4. Juni 1676 indeholder Birketingsbogen kun følgende Retssager:

1) Pibekar, ikke at forveksle med en Pibestov eller Pibekande, der endnu ses i Jylland og er et Ølkrus med Drikkepibe af Træ.

2) Det er det eneste Eksempel paa Træhestens Anvendelse eller den blotte Omtale af den, jeg hidtil har truffet fra hint Tidsrum paa mine Undersøgelers Vej i Østjylland, der rækker over de fleste Godser imellem Vejlefjord og Mariagerfjord.

Skjældsord imellem	2 Mænd og 2 Fruentimmer.
do.	» 2 Mænd.
do.	» 4 Mænd og 4 Fruentimmer.
do.	» 1 Mand og 1 Fruentimmer.
Slagsmaal	» 3 Mænd.
Skjældsord	» 1 Mand og 1 Fruentimmer.
Vold og Slagsmaal mellem 6 Mænd.	

Gang efter Gang blev der udstedt Forbud imod Smugkroer. Ingen maa fordriste sig til Øl og Brændevin at brygge til at udsælge enten i Hus eller uden Hus udi Værum og Ørum Sogne, og Overtrædelsen straffes ikke alene med i Bøde at betale 10 Rigsdaler, men endog at være i det høje Herskabs Minde.

Tiltrods for de stadig gentagne Forbud blev Smugkroerne dog ved at florere; paa en Gang indstævnedes 13 af Godsets Tjenere for ulovlig Krohold, og der blev udstedt Forbud imod, at nogen efter denne Dag befattede sig med slig ulovlig Krohold, Ølsalg eller Brændevinsbrænden eller -sælgen; men ligemeget hjalp det.

Godsets mangeaarige Forvalter, Christen Blichfeldt, var en brav og retskaffen Mand, der ifølge Bøndernes ofte gentagne Vidnesbyrd gjorde Ret og Skæl imod alle og ikke søgte egen Fordel eller lod sig bestikke. Det modsatte var Tilfældet med hans Efterfølger, Caspar Heber; han lod sig bl. a. udbetale ulovlige Stedsmaalspenge, 4—6 Rigsdaler eller flere, naar en Gaard gik over til en ny Fæster, ligegyldigt om det var en Slægtning, der arvede Fæstet, eller en Fremmed, der overtog det, og han stak Pengene i sin egen Lomme. Bønderne rejste Klage over ham af denne og andre Grunde, og der udviklede sig en meget omfattende Retssag, hvorunder en stor Del af Godsets Bønder indkaldtes som Vidner; den endte med, at han, efter at have været i Funktion i 1¹/₄ Aar, blev af-

skediget fra sit Embede, alt gik tilbage i de gamle Gænger, og Klagerne forstummede.

I de østjydske Skovegne var der undertiden tildelt Fæstegaardene Skovskifter, hvoraf der kunde hugges fornødent Tømmer og Brændsel, og hvor dette ikke var Tilfældet, blev der ofte anvist Bønderne Bygnings- og Hjultømmer og i Mangel af Tørveskær tillige Brændsel, og Godsets øvrige Skove skulde saaledes staa uberørt af Bondens Økse. Det var imidlertid en overalt almindelig udbredt Vane at drive ulovlig Skovhugst; ikke alene at Bønderne toge Træ, som de fandt for godt, i Godsets egne Skove, men ogsaa at de huggede i hinandens Skifter. I hvor stort Omfang dette kunde drives, faar man en Forestilling om ved at erfare, at der fra et Par af Løvenholms Skove i et Tidsrum af 10 Aar var bortført ved ulovlig Hugst af store Ege- og Bøgetræer 1337, af middelstore 164 og af smaa 33, medens den lovlige Hugst i de samme Skifter kun havde været 213 store Træer i de samme 10 Aar. At det tillige drejede sig om en ret anseelig Kapital ses af, at hver stor Eg ansloges af Synsmændene til en Værdi af 2 slette Daler, en middelstor til 4 ₤ og en lille til 2 ₤, og Bøgene henholdsvis til 6 ₤, 3 ₤ og 28 β. Kontrollen blev øvet ved, at Godsets Stempel blev indhugget i Stubben af de lovligt hugne Træer, medens de andre altsaa savnede dette. Hvem der havde forøvet denne Skovhugst søgtes ikke oplyst, og det var vel ogsaa ret uoverkommeligt. Ogsaa paa Frisenvold Gods, hvor Bønderne havde Skovskifter¹⁾, var ulovlig Skovhugst almindelig, og Bønderne indkaldtes jevnligt for

¹⁾ Grev Reventlov, som købte Godset af Kongen 1684, lod Bøndernes Skovskifter indhegne med Egepæle i 1702, som blev brændte med Grevens Brænde, »paa det at Skovfrederen kan vide, hvilke Fæstebøndernes, og hvilke Selvejrbøndernes Skove ere og dennem er tilhørende«.

Birkeretten i den Anledning og modtogte Advarsler eller betalte Bøder.

I Aaret 1692 bleve samtlige Bymænd i Væt med deres Tjenestekarle og Drenges og samtlige Bymænd med Karle og Drenges i Laurberg stævnedes angaaende ulovlig Skovhugst, ialt 37 Personer. Nogle vidnede, at de kun havde hugget »til Husholdningens Fornødenhed«, en havde »pillet Bark«, en havde taget Træ uden nærmere Angivelse af hvortil, 3 Mænd havde skovet »til Husenes Forbedring« o. s. fr.

Som Skik var helt ned i dette Aarhundrede, at den ene Ægtefælle giftede sig faa Maaneder efter den andens Død, saaledes ogsaa i hine Tider. Naar Begravelsen var forbi, Boet opgjort, og Skifte holdtes, var det en ret almindelig Regel, at den sørgende Enkes »trolovede Fæstemand« blev indsat som Værge for de umyndige Børn, »og«, hedder det eksempelvis, »som deres tilkommende Stiffader annammede han deres Arvelod, som er til enhver 50 Rdl. og en Seng saa god som 10 slette Daler og skal dermed saa lovlig omgaas, som han agter at forsvare. Dog beholder han hos sig forskellig Middel og Penge uden Rente, indtil Børnene blive 16 Aar, hvorimod han skal holde Børnene til Skole og anden god Opugtelse, som forsvarligt er«.

En saaledes tilkendt Arv blev ofte med det samme af Skifterettens Taksationsmænd omsat i Inventariegenstande, Kreaturer eller Sædekorn, og i den Form blev den staaende som Gæld paa Gaarden, indtil Arvingen blev myndig og krævede den udbetalt: »Et Dødsbo . . . Og da tilfaldt Enken Maren Sørensdaughter deraf den halve Part, nemlig Penge 45 Dlr. 3 fl 6 β , Rug 5 Tdr., Byg $7\frac{1}{2}$ Tdr. og Arre $7\frac{1}{2}$ Tdr., Sønnen Søren Christensen Penge 22 Dlr., 3 fl 11 β , Rug $2\frac{1}{2}$ Tdr., Byg 3 Tdr. 6 Skp., Arre 3 Tdr. 6 Skp.; den ældste Datter tilfaldt 11

Dlr. 1 f 13 $\frac{1}{2}$ β , Rug 10 Skpr., Byg 15 Skpr., Arre 15 Skpr., og den yngste Datter ligeledes. Bemeldte trende Børns Gods og tilfaldende Arveparter annammede Enkens trolovede Fæstemand . . . at svare dennem til, naar de kom til deres Laugalder, og give billig Rente.

Vare Børnene myndige, naar den ene af Forældrene døde, gik den anden som Regel paa Aftægt, og Gaarden overdroges til et af Børnene. Der synes i det hele taget at have været stor Tilbøjelighed til at gaa paa Aftægt, og det kan heller ikke nægtes, at det i mange Henseender var meget tiltalende; thi den Aftægt, som en nogenlunde velstillet Fæster betalte, var som oftest meget stor, saa stor, at der kun sjældent ses noget lignende helt op til vore Dage. — En Mand i Grensten skal af en Halvgaard svare sin Svigerfader aarlig 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 2 Tdr. Havre og have 1 Hest, 2 Køer, 7 Faar og 2 Svin paa Foder. Som Vederlag herfor er der overladt Svigersønnen Fæstet med Indbo og Besætning, hvorimod denne p paatager sig Gaarden og alle efter denne Dag paabudne Kontributioner at svare, og skal han til sin Svigerfader lade istandsætte den liden Stue med Kakkellovn udi, som han sin Livstid nyder kvit og frit, og ellers at holde hannem med nødtørftig Ildebrand vedlige, saa længe han lever.

En anden Aftægt er paa 1 Td. Rug, 1 Td. Byg, 1 Td. Havre, et Stykke Eng til Slet og fri Græsning til 2 store Høveder samt 4 Fag Hus til Beboelse og 8 til Lade og Fæhus. —

En tredie: Stedfaderen skal have for Livstid et Værelse med Seng, nødtørftig og fornøjelig Ild og Varme og aarlig 20 Skpr. Rug og 3 Tdr. Byg og 1 Ko og 4 Faar paa Foder. Stedsønnen skal dernæst arve hans Ejendele, naar han er død, mod at give hannem en skikkelig Begravelse.

Men paa den anden Side træffer man ogsaa stor Fattigdom og Trang. Et Tingsvidne beretter, at Præsten i Værum 1687 var fuldstændig forarmet, hvorfor der blev hende skænket paa Livstid 4 Fag Hus, som blev bygget paa en Ager paa Anneksgaarden, »og faar hun Brugsret over samme Ager for Livstid; i denne kan saas 4 Skp. Korn; hun skal dog for denne Brug yde en Ugedag i Høsttid til Gaardens Fæster«; hun skulde altsaa gaa paa Markarbejde.

I det hele taget var Landsbypræsternes Stilling ikke misundelsesværdig, deres Indtægter vare smaa, en Anneksgaard foruden selve Præstegaarden var omtrent det hele, og ofte havde de Klammeri og Retstrætter med Sognefolkene; naar Præsten irettesatte Menigheden eller dens enkelte Medlemmer, toge disse Parti imod ham. Ligesom der var meget Drikkeri med Kiv og Slagsmaal, saaledes var der ogsaa megen Usædelighed; i Lerberg, Laurberg og Vissing Sogne var der i et Aar 9 Kvinder, som maatte lide Tiltale for Lejermaal; de paagældende maatte staa aaben Skrifte og betale Lejermaalsbøder, og alt dette fortørnede Bønderne. Under disse Forhold faldt det helt naturligt, at Væt Bymænd alle som en mødte paa Birketinget og protesterede imod, at de skulde drive Præstens Anneksgaard, der laa øde, da de ifølge Loven vare fritagne for at svare Hovarbejde eller anden Afgift end Tiende, som kunde svares »paa Skjæppen«, altsaa i Laden. Loven udtalte, »at hvor nogen øde Gaard findes i nogen By, har Bymændene, i hvis Tjeneste de endog ere, Aflingen uden Landgilde og Arbejde at forbruge og Gaarden at forbedre«.

De hyppige Udskrivninger af Mandskab til Hæren i sidste Halvdel af Halvfjerserne foregik efter Hartkorn og indenfor Godserne efter Lægdsinddeling. Det tjenestedygtige Mandskab mødte hos Godsforvalteren, og under hans

Kontrol blev der kastet med Tærninger; den, hvem Kastet traf, maatte da gaa Soldat for et eller flere Lægde efter Udskrivningens Omfang.

I denne som i andre Henseender, hvor der var Tale om kgl. Forordningers Efterlevelse, fulgtes der forskellige Veje paa de forskellige Godser. — Paa Bygholms Gods var det tilladt at leje for sig, ligesom man ogsaa ser Eksempler paa, at Mændene i et eller flere Lægder, som skulde afgive en Soldat, i Forening lejede en: »Vi underskrevne Mænd (Navnene) gør vitterlig, at vi ere skyldig Husmand Niels Jensen i Hatting, som gaar Soldat for os, Penge 9 slette Daler og 10 Skp. Rug, som rester af den Løn, som vi ham for sin Tjeneste i nærværende Aar fuldkommeligen lovet haver«. Ogsaa indestaar for den rettidige Betaling Christen Sørensen, »som er Lægdsmand for disse fornævnte Mænd«. I Nørrealdum er Lægdet gaaet ind paa at betale Præsteenken 3 Rigsdaler, fordi hun har afstaaet sin Karl, »som lod sig leje til at være Soldat i deres Lægde«.

Paa Frisenvold Gods var det ikke tilladt at leje til Soldatertjenesten: den, som »Tærningekastet traf«, maatte gaa. Flere Bønder vidnede ved given Lejlighed, »kunde Penge have hjulpet deres Dreng løse, skulde de ikke have gaaet«, eller »vilde Christen Blichfeldt have taget Penge for Sønnen, som kastede sig til at gaa, skulde han ikke have gaaet«. Paa den anden Side blev der paa nævnte Godsforvalters Tilskyndelse skudt Penge sammen til dem, som maatte gaa Soldat; »somme gav 1 ƒ , somme 2 eller 3 ƒ , nogle gav 1 eller 2 Rigsdaler og andre 4 Rdl.« Dette Eksempel viser en ret betydelig Hjælpsomhed iblandt Bønderne; 2 eller 4 Rdl. var omtrent et helt Aars Løn til en voksen Dreng eller Karl. I det Hele taget giver Tiden mange Beviser paa Sammenhold, og navnlig svigtede det ikke, naar Talen var om Overgreb fra Ladefogdens,

Forpagterens eller Forvalterens Side, en Egenskab, der jævnlig bragte dem Sejren i Hænde; mangen en Forvalter eller Ladefoged maatte vige sin Plads paa Grund af Bøndernes Modstand, naar de mente sig forurettede; navnlig Ladefogderne skiftede hyppig.

Man vilde maaske være tilbøjelig til at mene, at saagodt som alle Bønderne stode paa samme Trin i økonomisk Henseende, i hvert Fald indenfor samme Klasse af Gaarde — Helgaarde eller Halvgaarde — med samme Afgifter, Hovarbejde og Fællesdriften; men det er saa langt fra Tilfældet, at der mindst var lige saa mange Grader af Velstand eller, om man vil, Mangel paa Velstand, den Gang som nu. De mange Skifteboer give i saa Henseende et baade righoldigt og paalideligt Materiale til Bedømmelse.

Et Dødsbo omfatter Gaardens Besætning og Avlsredskaber, udsaaet eller utærsket Sæd, Indboet og den Af-dødes Klæder undtagen en Sengs Klæder. Den samlede Sum, hvortil det takseredes, varierede som Regel imellem 50 og 300 slette Daler. Indenfor denne Ramme er i en vis Forstand angivet Bondens daglige økonomiske Liv og Velvære, de Midler, hvormed han virkede, og de Forhold, hvorunder han levede sit daglige Liv paa sin Fæstegaard, men derimod ikke hans Formueforhold. Ofte var der i hans Mellemværende med Godset Landgilderestancer, Arbejdspenge, Laanekorn og Skatterestancer af ældre og nyere Dato, som nu bleve opgjorte, og dertil private Laan, saa at Boet undertiden kunde udvise en Gæld paa indtil 100 Daler eller endogsaa derover. Under saadanne Forhold blev der altsaa intet til Arvingerne, disse nægtede da at vedgaa Arv og Gæld, og de forskellige Parthavere maatte lide Tabet. Arvingerne stode nu paa bar Bund, men for saavidt de vare arbejdsdygtige, var der ingen Ulykke heri; thi det var let at faa en Gaard i Fæste og

undertiden fik de overladt selve Fædrenegaarden med fornødent Korn til Sæd og Føde: Christen Jensen i Kradsbjerg overtog sin Gaard »med en Besætning af 4 Bæster, 2 Vogne og 2 Harver, vurderet til 18 Rdl. 3 ƒ , endvidere var af Korn udi Laden 3 Tdr. 4 Skp. Rug, 3 Tdr. 6 Skp. Byg, 5 Tdr. Arre og 5 Skp. Boghvede.«

Til Bedømmelse af Pengenes Værdi tjener, at de bedste Heste takseredes til 10 à 11 slette Daler, en god Ko eller 3—4 Aars Stud til 6 à 8 sl. Dlr., 1 Td. Rug 2 sl. Dlr., 1 Td. Byg 7 ƒ , 1 Td. Havre 3 à 4 ƒ , en Vogn med Tilbehør 3 à 4 sl. Dlr., en Plov 1 sl. Dlr., en Gaard kunde købes for 200—250 Rdl., og var den forfalden, solgtes den undertiden for 100 Rdl.

Som Husene hyppig vare mere eller mindre forfaldne udvendig, saaledes saa man ogsaa sjældnere noget, der befordrede Hygge og Velvære indendøre. En eller to Stuer, som Regel ens møblerede med Bord, Slagbænk, et Par Stole, en Kiste, et Skab, maaske en Kande-bænk og med aabent Ildsted, undertiden Kakkellovn og yderst sjælden Jernkakkellovn, et Bryggers og nogle smaa Kam-mere, det var i det væsentlige Stuehusets Indre.

Et velhavende Bo saa saaledes ud: 2 Borde, 2 Ege-kister, 1 Stol, 1 Sengeomhæng med Kappe, 3 Sengetæpper, 5 Bolsters Dyner, 4 andre Dyner, 4 Puder med og 3 uden Vaar, 10 Lagener af Hør- og Blaargarn, 5 Hyn-der, 2 Haandklæder, 4 Drejls Duge, 1 Kaabe til 18 Daler, 3 Klædes Skørter, 3 do. Trøjer, 1 Silke Forklæde, 1 grønt Fløjls Snørliv, 6 Sølv Spiseskeer, 14 Sølv Maller, 34 Sølv Knapper, 3 Lysestager, 26 ⊗ Tinfade og Tallerkener, Bryggers- og Huggehusredskaber, 5 Heste, 10 Stkr. Kvæg, 12 Faar og Lam, 7 Svin samt Avlsredskaber, 5½ Td. Rugsæd, . . . ialt vurderet til 312 Dlr. 2 ƒ 10 β .

Det er en Halvgaard, her er Tale om. Gælden var: Landgilderestancer til 37 Dlr. 2 ƒ , 2 Tønder Øl til Be-

gravelsen 6 Dlr., Præsten 3 Dlr. . . . ialt 97 slette Daler 1 Ƴ 2 β . Til Tjenestedrengens Løn blev udlagt 2 Faar og 4 Lam og til Pigens 5 Gæs og et Blaargarns Lagen.

Et andet Dødsbo er af omtrent lignende Beskaffenhed, det takseres til 240 sl. Daler 3 Ƴ 12 β ; men det skylder til Herskabet i Restancer af Landgilde, kongl. Skatter og kontante Laan 251 sl. Dlr. 1 Ƴ 14 β ; der blev altsaa kun Gæld til Rest. Men det drejede sig undertiden om langt større Beløb: I Aaret 1678, altsaa i den mest byrdefulde Tid med kgl. Skatter, se vi en Bonde, der efterlader sig en Skyld af 308 sl. Dlr. 1 Ƴ 4 $\frac{1}{2}$ β . Ved Siden af disse var der ogsaa mangt et Bo, der med ud- og indvendig Besætning — den afdødes Seng undtagen, der altid frit udtoges af Arvingerne — næppe naaede en Værdi af 100 slette Daler.

I det Tidsrum, som her er behandlet, ses der kun en Fæster at have opsagt sin Gaard og ingen at være opsagt fra Godsets Side; to Selvejergaarde udbødes til Slægtninge, da Ejerne ikke længere kunde besidde dem.

Nogle Vider og Vedtægter fra det 17de og 18de Aarhundrede.

Ved
Kaptajn Th. Søegaard.

I.

»Viide og Vedtægt for Skierrildgaards Bønders og Tieneres Sletmænds-Laug«.

Knud Bille, død 1684, ejede bl. a. Ørumgaard og Skierrildgaard i Bjerge Herred. — Han synes, efter flere Eksempler at dømme, at have staaet i det samme patriarkalske Forhold til sine Bønder og Tjenere, som saa ofte præger hin Tids Jorddrotter af den gamle danske Adel her i Jylland i deres Optræden overfor Bønderne, — et Forhold, der bekræftes ved utallige Eksempler i de jyske Herreds- og Birkearkiver.

Da Høslætten indtraadte paa Skierrildgaard i Aaret 1674, gav han en af sine Bønder Frihed for Deltagelse i dette Arbejde og meddelte Ladefogden skriftligt, at Fritagelsen var givet, ligesom han ogsaa lod dette meddele til alle dem, som vare tilstede ved Hovarbejde nogle Dage iforvejen.

Formanden for Høslætlauguet bestemte imidlertid i Henhold til Videbrevet, at den fritagne Bonde skulde pantes for sin Udeblivelse og dømte, at der skulde bortføres en Høstle og en halv Vogn.

Der opstod nu en Retstrætte imellem Knud Bille og Bønderne, under hvilken en Del af Videt citeredes saalydende:

»Vi efterskrevne Skierrildgaards Bønder og Tienere hermed bekiender, at vores Viide og Vedtægt, som hid-

tildags haver været holden og efterfulgt, ville vi og hermed vedtage fremdeles at holde og efterkomme udi vores Sletmænds- Laug, naar vi er samlet paa Hosbundens Velb. Knud Billes Vegne til at slaae hans Velbaarenheds Enge og Græs til Skierrildgaard i alle Maader uden Omstænde, som det hidtildags haver været Maneer, af hvilke vi nogle Poster forbigaar her skriftlig at forfatte, desaaarsag Vitløftighed derved at undvige, og nogen Poster, mest magtpaaligger, er opsat som følger:

1. Naar som helst Bønderne er tilsagt at samles paa Hosbundens Vegne at slaa Skierrildgaards Eng og Græs, skal enhver møde paa Stedet, saa tidlig Solen opgaaer, tvende Karle af hver Helgaard, en Karl af en Halvgaard og ligesaa en Karl af et Boelshus, og hvo som ikke kommer i rette Tid, skal bøde for hver Overgang, Samlingen slaar, førend han kommer, 2 β , undtagen den første Overgang, mens hvo som bliver borte en ganske Dag, skal give derfor til Viide 20 β dansk; hvis de ikke dennem vil betale med det Gode, skal Formanden udnævne 4 Karle af Forsamlingen, som skal pante den Modvillige for samme Viide.

2. Dersom nogen ikke slaar sin Skaar af Hosbundens Græs, som det bør Samlingens og Hovgierningens Slet, skal Formanden udnævne 4 Personer at syne og sætte hvis Bøde, der skal gives til Viide for den Skaar, der med Rette paaklages at være slagen Hosbunden til Skade, hvorimod ingen Undskyldning maa gælde, for hvis billig Bøde, at udgives paa den Tid, Samlingens Formand det begiærer, eller derfor at lide og være pantet.

3. Hvilke Personer, som kommer i vores Sletmænds Samling at slaa, der ikke ogsaa vare i næstafvigte Aar, skal give til Igangspenge 6 β , lad være enten han nogensinde før omrørte Tid haver været i Samlingens Slettelaug eller ikke.

4. Hvo som udi vores Samlings-Laug enten udi Ord eller Gierning nogen Laster giørligen begaar, hvoraf Gud allernaadigst kunde fortørnes og Skade paafølge, saa som Banden, Sværgen, Klammeri at stifte, eller nogen at give Veder-Navne, lastelig Ord andre med at tiltale, slig og andet som lastelig er, enten af hvis her er bemærket eller ikke, skal aldeles være afskaffede, og hvo sig derimod ulydig lader befinde, skal bøde til Viide derfor efter deres Sigelse, Samlingens Formand udnævner derpaa at kiende.

5. Hvis Penge, falden er, til at bøde efter Viidens Vedtægt, skal strax udgives paa den Tid, derom af vores Formand vorder dennem forlangt, slig skal udgive, og derimod ingen Undskyldning giælde, uden saa er, at de have Hosbundens Ordre, at de maa være fri, og den lou-ligen første Dag for vores Forsamling lader aflæse; men hvis nogen er overhørig, de skal pantes af dennem, vores Forganger dertil udnævner; og ej vider Eftermæle have derpaa ved anden Laugmaal eller Rettergang at tale eller tale lade, men nøies med den Ret, derom i vores Samlings-Laug erlanges, som andre af des Lejlighed og hidtil Dags har været Maneer, hvilke vores fornævnte Viide og Vedtægtsposter, der nu er meldt eller herudi forbigangen, vi ei alenest vedstaar, den hidtil Dages at have holden, den Stund vi have været Velb. Knud Billes Tienere, mens og derforuden og enhver i Særdeleshed tilforpligter samme Viide til Fyldestgiørelse at holde og efterkomme uden al Omstænde, til saalænge den ved Dom og Rettergang os afvindes, formedels den Nytte og Gavn det Hosbunden og Os, som gjør Hovgierning, kunde være, og des til Bekræftelse, at saa skal holdes udi alt, som forskreven er, har vi med egne Hænder underskreven eller vores Zig-nerer undertrykt.

Datum Hylleraad den 8de Juli Anno 1674.◀

Derefter følger 28 Navne, hvoraf 7 »med egen Haand.◀

Endskøndt det maatte synes, at Knud Bille var i sin soleklare Ret, blev der dog givet 14 Dages Henstand efter første Retsmøde for at skaffe Vidner til yderligere Oplysning i Sagen, hvorefter Retten dømte Sletmænds-Lauget til at tilbagelevere den pantede Bonde sin Høstle og den halve Vogn, og hermed var Sagen afgjort.

II.

Et Brudstykke af Hyrup Sognemænds Videbrev, indført i Bjerge Herreds Tingbog Aar 1674.

Det 80de Kapitel er saalydende:

»Naar vore Grandfogder haver været et Aar i Befaling og ikke længer vil have Umage, da skal de til Midfaste Søndag opnævne 6 Mænd, som skal udlægge 2 andre Grandfogder, som staa ret for, og hvilken ikke vil vedtage, naar det kommer hannem til ret omkring, bøde en Tønde Øl, og siden fornævnte 6 Mænd at udtage en anden Grandfoged, som staa ret for; vil han og ikke vedtage, da bøde lige Viide, som forskrevet staaer.«

III.

»Tørring Sogns Viide og Vedtægt, angaaende Sognets fælleds Fiskerie udi Hvol-Bæk, Nye-Bæk, Maae-Bæk og Øster-Søe etc.«*)

»Eftersom vor Herre har, iblandt mange andre Ting, ogsaa velsignet os Tørring Sogns Beboere med et fordeelagtigt Helte-Fiskerie, i sær om Efteraaret, udi Hvol-Bæk, Nye-Bæk, Øster Søe, og Mae-Grov paa Tørring Mae; hvilket Fiskerie kan være af stor Betydning i vore

*) Originalen af dette Videbrev findes i Vadskjærgaards Arkiv, hvis Ejer, Hr. Proprietær Agger, med megen Imødekommenhed har overladt mig det til Afskrivning; en Genpart findes indført i Skodborg og Vandfuld Herreders Tingbog; det er læst ved Skodborg og Vandfuld Herreders Ting den 27. Febr. 1766 og ved Ryssenstens Birketing den 7. Marts s. A.

Huusholdninger, naar det ret og ordenlig drives og paa-passes, men hidindtil ikke sket er, meenige Mand til stor Skade, eftersom Sognet ingen Viide eller nogen ordenlig Vedtægt, samme Fiskerie angaaende, enten har eller har haft :| saa, for at bringe meerbem^{te} Fiskerie ret paa fode, og ald skadelig Uorden herefter at afværge, have vi samtlige Tørring Sognemænd indgaaet med hinanden denne Viide og Vedtægt og med vore Hosbonders Raad og Samtykke besluttet og fastsat følgende:

1.

Som Sognets Beboere, der have Hartkorn, har fra Fiskeriets første Tid været inddeelt i fire Fierdinger eller Hovedlodder, til Fiskeriet at bruge eller nyde, een Fierding efter den anden, hver sin Døgn, udi de 6 søgne Dage af Ugen, saa forbliver det herefter ligeledes i alle Maader, ligesom og Huusfolkene nyder Fiskeriet om Søndagen, som sædvanligt, da Bæk-Huus-Manden ogsaa nyder sin Lod iblandt de andre Huusfolk. Og som Huusfolkene, der ikke haver Hartkorn og følgelig hverken skatter ellær skylder som Gaardmændene, har alleneste Gaardmændenes Godhed at takke for dette Fiskerie, saa skal de i alle Maader og saa meget mere holde sig dette Viide efterretlig.

2.

Af enhver af bem^{te} Fierdinger udvælges en saa kaldet Fierdings-Mand, som da udgiør 4te i Tallet, hvilke skal være og ansees for Fiskeriets Hoved-Mænd, der skal have Magt, Myndighed og Ret til at anordne og befale alt det, som kand være Fiskeriet til Nytte og Fremgang med Bækkene at udkaste og rense, naar de stoppes, Grave at grave, Dæmninger at gjøre, alt Arbejde at forrette, som de tienlig eragter, i hvad Navn det end og have kan, naar det kan være Fiskeriet til Nytte og For-

bedring. — Men skulle det skee, at Fierdings-Mændene vare af ulige Tanker og Meening med hverandre, ihen-seende til Eet og andet, som angaar Fiskeriet, eller det Arbejde, som skal gøres, saa andrages Sagen for Eyeren af Wadskjærgaard og Sogne-Præsten, som da enten begge, eller een for begge, ordinerer det nødvendige, og om Behov gøres, seer til ved Arbeydet i slige Tilfælde, at det bliver ret giort til fælles Nytte, hvorimod de begge bliver herefter, som sædvanligt, frie for Arbeyd ved Fiskeriet at lade bestyre.

3.

Hvo som ikke efter Fierdings-Mændenes Tilvarsel og Befaling møder eller møde lader til den bestemte Tid med en forsvarlig Mands Person at arbeyde i behørende Tilfælde; eller ikke gør sit foresatte Arbejde paa den Maade, som Fierdings-Mændene det haver anordnet; eller gaar ud af Arbeydet for Tiden; eller i anden Maade viser sig modtvillig imod fælles Nytte, skal have sin Lod i Fiskeriet forbrudt for dette Aar, i hvilket hand saaledes forseer sig, da samme Lod bliver enten Een eller flere af de meest fattige i Sognet til Deel.

4.

Hvo som understaar sig at sætte noget Slags Garn, Vodder eller Togger i Fiorden for Strømmen af Hvol-Bæk eller Nye-Bæk, paa den Tid, Fiskeriet drives i bem^{te} Bække, skal for sin Livs Tid have sin Lod i Fiskeriet forbrudt; gør han det oftere, da skal hand bøde fiire Rigsdaler til Sognets Fattige, hvilke Penge Sognefogeden tillige med Fierdings-Mændene skal have Forlov at udpante fra Giernings-Manden, eftersom sligt er et skammeligt Tyverie, hvorved Fiskene aldeles forhindres fra at komme ind i Bækken, og følgelig ingen Fiske kand fanges af dem, som ere berettigede til Fiskeriet. Lige-

ledes maae heller ingen understaae sig at sætte eller bruge noget Slags Garn i Øster-Søe for Strøm-Gangen i Nye-Bæk, eller for Strøm-Gangen af Mae-Grov, eller paa de Steder, enten i Søen eller i Fiorden, som Fierdings-Mændene det forbyder, alt under forbem^{te} Straf.

5.

Til Fiskeriet at paapasse skal alletider sendes og bruges Mands Personer, og ingenlunde Qvindes Personer, da sligt har hidindtil givet Anledning til mange forargelige Optøjer. Understaar nogen sig at sende et Qvinde-Menneske, da ikke alleeneste skal hun hiemviises strax; men Hosbonden skal desuden betale 1 ƒ til Sognets Fattige. Dog, hvad Huusfolkene angaar, saa siden der iblant dem ere mange fattige Qvinder og Enker, som ey formaaer at leye Mandfolk for sig, forbydes de ikke fra Fiskeriet at paapasse for sig selv, allerhelst da af dem ikke ventes nogen Anledning til Usømmelighed eller Forargelse.

6.

Hvilken af de Bud, som sendes, der begaaer nogen Overlast mod Bæk-Huusets Bygning, enten paa Tag, Vindver, Vægge eller andet saadant, han skal, efter Fierdings Mændenes Vurdering, betale Skaden, og lige saa meget til Sognets Fattige, hvilket samme Tieneste-Buds Hosbonde, efter Fierdings-Mandens Angivelse og Forbud, skal indeholde af hans Løn og til Vedkommende udbetale, naar Lønnen er forfalden.

7.

Som der hidindtil er begaaet mange Slags Uordentligheder, undertiden ogsaa Forargelser, i Bæk-Huuset og ved Bækken af de Unge, som til Fiskeriet bruges: Saa, for at forebygge sligt herefter, skal hvilken af de Unge, som begaar noget Usømmeligt, enten med Klamerie at

giøre, Banden og Sværgen at lade høre, Kort at spille, Modvillighed eller andre Skarnsstykker at bruge, med vidre, straffes efter beviislig Angivelse saaledes: nemlig Drengene med Riis paa Rumpen udi Skole-Huuset, og Karle med 1 Rdlr. Mulct til Sognets Fattige.

8.

Bækhuus Manden, i hvis Huus Fiske-Folkene har deres sædvanlige Opholdssted, skal ogsaa have Opsigt med de Unge, som til Fiskeriet bruges, at de ikke begaar noget usømmeligt i Huuset med Kort-Spillen, Drikken og andet sligt. Og naar sligt skulde af nogen begaaes imod hans Advarsel, skal det strax af ham tilkendegives for Præsten, at han kan see de skyldige afstraffede efter Fortieneste. — Seer Bækhuus Manden igiennem Fingre med nogen og dølger deres Udyder, eller og om han selv gjør sig deelagtig i bem^{te} Skarnsstykker, skal han have sit Huus forbrudt.

9.

Denne originale Viide skal forvares paa Wadskiær-gaard; og derforuden skal skrives 3de Copier, hvor af den Eene skal leveres til Baroniet Russensteins respective Forvalter, den 2^{den} til Sogne-Præsten og den 3^{die} til Sognefogden, som eengang om Aaret tydelig oplæser den paa Sogne-Stevne for alle Mænd til Efterretning og Advarsel.

10.

Forbemelte Poster og Viide, som sigter til meenige Sognemænds Nytte og christelig Orden at holde, have vi, Præstens Medhielpere, Sognefoged, Fierdings Mænd, og endeel andre Sognemænd, som selv kand skrive, ikke alleeneste med egne Hænder underskrevet paa egne og heele Sognets Vegne, men endogsaa der hos alledydmygst ombeedet især Velædle Sr Mads Olufsen Dahl til Wadskiær-gaard, som største Lods-Eyer i Tørring Sogn,

og Velædle Hr. Forvalter Stausholm, paa Høyædle og Høy-Velbaarne Hr. Baron Juuls Vegne, som dernæst største Lods-Eyer, tilligemed os som samtykkende at underskrive med Recomandation til vedkommende Herredts og Birkets Velædle og Velviise Dommere, at de dette Documente, som formodentlig ikke støder an mod Deres Mayestæts allernaadigste Lov og Forordninger, ville gunstigst approbere, confirmere, til Tinge læse og paaskrive.

Actum Wadskjærgaard den 29de Octobris 1765.

[30 Underskrifter, deriblandt Sognefogden, de 4 Fjerdingsmænd og 4 Medhjælpere].

NB. Laurids Gransgaard beklager sig her for Sogne-Præsten og Medhielpere, at Sønder Sogns Beboere nedkør hans Mark til deres Fiskeri, og vil ikke følge med Sogne Veyen.

Denne til god og christelig Orden at holde og til Nytte for det almindelige Bedste i Tørring sigtende Viide, kand jeg ikke andet end samtykke med ærbødigst Begjæring til Velbenævnte Rettens Betiente om Approbation og Confirmation.

Mads Olufsen Dahl.

Naar det maatte behage vedkommende respective Dommere gunstigst at confirmere og approbere forestaaende Viide og Vedtægt, kand megen Ugudelighed og Forargelse samt stor Confusion og Selvraadighed, som hidindtil er gaaet i Svang og brugt ved Fiskeriet, forebygges, hvorfor jeg ligesaa indstændig som ydmygst beder, at den maa finde den forlangte gunstige Confirmation.

Denne Paategning sker efter Begjæring af

Marcus Borgen.

Denne Viide, som ikke sigter til andet end Sognets almindelige Nytte, bliver i alle Maader samtykt af

Jens Stausholm.«

Nævnte Tørring Vide har forøvrigt sit Udspring fra et ret omfattende historisk Grundlag, nemlig en Højesterets Dom af 19. Maj 1698, ved hvilken Fiskeretten tilkendtes Sognets Beboere efter visse nærmere fastsatte Regler; ligesom det ogsaa havde en flereaarig Proces til Følge.

De nærmere Omstændigheder denne Sag vedrørende vare følgende:

I Slutningen af det 17. Aarhundrede ejede den daværende Byfoged i Lemvig, Knud Lang, to Bøndergaarde, kaldet Maegaarde, i den nordlige Del af Tørring Sogn og gjorde som Følge heraf gældende, at den ud imod Fjorden liggende Eng saavel som Geldøer Sø (Gjeller Sø) og andet Fiskevand i Nærheden var hans private Ejendom og hørte til Gaardene. — Herimod protesterede Rysensteens Herskab og Ejeren af Vadskjærgaard, der mente at have gammel Hævd paa i Fællig at grave Tørv og Sand i Engen og fiske i Søen og Bækkene.

Sagen blev indanket for Højesteret, der besluttede, at der skulde nedsættes »en Granskningskommission« bestaaende af Landsdommerne i Nørre Jylland Christopher Bartholin til Kaas og Christian Cassius til Tandrup, begge Justits- og Kancelliraader, til Undersøgelse af Sagen.

Efter en Undersøgelse paa Aastedet, dels ved Vidner og dels ved gamle Dokumenter, dømte de: »At Tørring Mae og Geldøer jo bør at være et frit Fællig for Nør-Tørring Mænd tilligemed Søen og Fiskeriet i Fjorden deromkring, saavidt enhvers Jord og Grund støder derpaa. . . . Og som begge Parters førte Vidner forklare, at Fiskeriet i Hvolbæk haver stedse og af Arildstid ligget til det hele, herefter som tilforn u-præjudiceret.

Lemvig, d. 23de Maj 1696.

C. Bartholin.

C. Cassius.«

Byfoged Knud Lang indankede Sagen for Højesteret, der under 19. Maj 1698 stadfæstede Kommissionens Dom.

Herefter havde Beboerne af Nørre Tørring altsaa fri Adgang til Fiskeriet i Gjeller Sø, paa Fjorden og i Bækkene, der løb igennem Engen, og som dømtes at være »frit Fællig for Nør-Tørrings Mænd«. Men nu opstod der en Mulighed for Stridigheder paa et andet Punkt; thi Dommen aabnede kun Fiskeriet i Hvolbæk for hele Sog-

net. Tiden gik, og man vænnede sig til, at ogsaa Søndersognets Bønder fiskede overalt; dog indløb der nu og da Klage derover; og denne »Tilsnigelse blev saa grov og utilbørlig i salig Hr. Taarups Tid (Præst i Tørring), at han med samtlige Lodsejeres Minde og Villie lod det aflyse til Tinge og 3de Søndage efter hinanden paa Tørring Prædikestol«.

Den følgende Præst i Tørring, Hr. Marcus Borgen, lod affatte det ovenanførte Videbrev og fik det underskrevet af samtlige Søndersognets Bønder, medens 21 af Nørresognets Mænd undlod at underskrive.

Den 70 Aar gamle Højesteretsdom blev fremdraget af Glemslen, og Følgen blev en fleraarig Proces med Ejeren af Vadskjærgaard, Mads Olufsen Dahl, den samme som havde underskrevet Videt, og alle Nørresognets Bønder paa den ene Side, og Baron Juel til Ryssensten, der ejede 5 Gaarde i Søndersognet, ved sin Forvalter Andreas Bræmer paa Rammegaard, senere Byfoged i Lemvig, paa den anden.

Af denne Proces fremgaar bl. a., at der ved Bækkenes Udløb i Fjorden fandtes paa hver Side et saakaldet »Frihedsskjæl«, indenfor hvilket ingen maatte fiske. Ved Hvolbæk laa det 380 Alen mod Vest og 787 Alen mod Øst og ved Nybæk og Udløbet fra Gjeller Sø 566 Alen mod Vest og 373 Alen mod Øst, samt at fra Gjeller Sø til Vadskjær Sø, »lige over Engen og tvers over Vejen, som gaar fra Lemvig til Harboøre«, var 1350 Alen.

Som det ses, vare de herværende topografiske Forhold fuldstændig forskellige fra Nutidens: Hvolbæk, Nybæk og Vadskjær Sø eksistere nu ikke mere, og Landevejen fra Lemvig til Harboøre løber omtrent en Fjerdingvej længere imod Syd.

Efter en fleraarig Proces naaede man saa vidt, at Skodborg og Vandfuld Herreders Ret den 14. Juni 1770 kjendte for Ret, »at Tørring Sønder Sogns Beboere fremdeles bør nyde Ret og Fællig med Nør-Sogns Beboere udi Heltfiskeriet i Nybek og Maegrob ligesom i Hvolbek, men Fiskeriet i Søen og Fjorden deromkring efter den forkyndte Højesteretsdom, saavidt deres Jord og Grund støder derpaa, at være et frit Fællig for Nørre-Tørrings Mænd, dog paa den Maade at de, i den Tid Helte-Fiskeriet drives, retter og forholder sig efter de vedtagne og fastsatte Frihedsskjælstæder for Strømgangen af Hvolbek

og Nyebek samt udi Giældøer Sø for Strømgangene af Nyebek og Maaegrob og ikke samme Steder sætter nogen Slags Garn eller Togger under strax at bøde 4 Rdl. til Sognets Fattige, som af Fierdingsmændene udpantes fra Gierningsmændene, og anden Gang at have sin Lod i Heltefiskeriet forbrudt for sin Livstid; og maa Frihedskjælet ikke udvides eller forandres til videre Indskrænkelse for de fattige Fiskere i Nørre-Sognet, som søger deres meste Næring ved Fiskeriet. Saaledes bør den 4de Post udi det oprettede Viidebrev at ansees; for det øvrige bør den ved Magt at blive og samtlige Tørring Sogns Beboere sig derefter rette og forholde, forsaavidt samme betræffer Helte-Fiskeriet i Hvolbek, Nyebek og Maaegrob. Processens Omkostninger paa begge Sider ophæves.

Lemvig, d. 14de Juni 1770.

Jørgen Sørensen.«
(Herredsfoged.)

IV.

Aaret efter at Tørring Sogn havde faaet sit Videbrev, blev et lignende vedtaget ogsaa for Hygom Sogn. De to Vider stemme i Hovedsagen overens, men der er dog saa mange Afvigelser i Enkelthederne, at det formentlig vil være berettiget ogsaa at anføre det sidste.

»Viide og Vedtægt
for Hygom Sogn i Wandfuld Herred angaaende Sognets
fælles Fiskerie i Hygom Bæk, Fiorden og Noeret
med Videre.

Samtlige Hygom Sogns contribuerende Beboere, saavel som Sogne-Præsten, haver et fælles Fiskerie med hinanden udi benævnte Fiske-Vande; men da samme Fiskeri hidindtil har været mange Slags Uordentligheder af andre Sogner underkastet, meenige Mand her i Sognet til Skade, saa for at forebygge slige Uordentligheder herefter og i det Sted at faae indført og vedligeholdt god Skik og Orden for Fremtiden have vi underskrevne samtlige Sogne-

mænd tilligemed Vores kiære Sogne-Præst efter bedste Overlæg og til fælles Nytte giort og sammensat følgende Vedtægt og Viide:

1.

Hygum Sogn Beboere, der staaer for Hartkorn, og hvilke følgelig allene ere berettigede udi forn^{te} fælleds Fiskerie, skal være indeelte udi 4re Parter eller Fierdinger, af hvilke en Part eller Fierding efter hverandre, alt efter vedtagen Orden, for sig selv alleene bruger Fiskeriet udi en Døgn eller fra Solens Opgang den eene Dag og til Solens Opgang den anden Dag, undtagen om Søndagen.

2.

Endskiønt Huusfolkene, som ei have Hartkorn, og andre Sognets Fattige, ikke have nogen Rettighed til dette fælleds Fiskerie i benævnte Vande, saa dog for at viise christelig Kiærlighed og Medlidenhed skiænkes dem alleene, uden nogen Fællesskab med de contribuerende, Fiskerie om Søndag For- og Efter-Aar, eller saa længe Fiskeriet varer, fra Solens Opgang Søndags Morgen og til samme Tid Mandags Morgen at regne, og det saaledes, at lige saa mange Huusfolk og Familier, der ere i Sognet, udi lige saa mange Lodder skal den fangende Fisk deles, og hver Familie eller Huusholdning skal have sin Lod. Hvad Degnen angaaer, da nyder han, foruden sin Lod iblandt Huusfolkene, ogsaa den sædvanlige, een Snees Helt af hver Fierding, samt være frie for ald Arbejde til Bækken, dog ved en Mands Person lade sin Lod affordre.

3.

Udi hver af de 4re Fierdinger, som Sognets contribuerende Beboere eller Gaard-Mændene, hvorunder ogsaa Sogne-Præsten er indbegreben, [—] skal stedse være een duelig og forstandig Fierdings-Mand, hvilke da udgiøre fiire i Tallet. Samme Fierdings-Mænd skal være, ansees

og agtes for Fiskeriets rette Hovedmænd, som skal have fuldkommen Magt og Myndighed til at anordne og foranstalte alt det, som de til Fiskeriets Drift, Fremgang og Paapasning tienligt og nyttigt eragter, da de andre Lods-Brødre skal være pligtige, benævnte Fierdings-Mænd at være lydige i alt det, som de, Fiskeriet angaaende, anordner. Ligeledes skal Huus-Folkene ogsaa have deres Fierdings-Mand iblandt dem selv, hvilken dog skal i alle Ting, som hører til Fiskeriets Drift, staae under Sognets 4re Fierdings-Mænd.

4.

Hvo, som findes ulydig og modvillig imod Fierdings-Mændene, naar de noget til fælles Nytte anordner, og enten ikke efter forhen given Advarsel møder eller møde lader med en forsvarlig Mands Person til det behøvende Arbejde at gjøre eller viser sig modvillig og ulydig under Arbejdet eller gaaer ud af Arbejdet før Tiden, skal, om det er en Hosbonde selv, have sin Lod forbrudt for det Aar, i hvilket han saaledes forseer sig, men, om det er en Tieneste-Karl eller nogen af Lods-Brødrenes Børn, skal han bøde 24re Skilling Danske til Sognets Fattige. Sogne-Præsten skal aldeles være fritagen for al Arbejde og Paapasning til Bækken og lade sin Lod, hver Morgen den falder, afhente ved en Mands-Person uden at skeep nogen Afgang derpaa.

5.

Understaaer nogen sig at sætte eller bruge noget Slags Garn, i hvad Navn det endog kand have, for Strøm-Gangene, eller noget Sted, hvor Friheden for Bækken af Alders Tiid været haver og af Fierdings-Mændene skal betegnes med et tydeligt Kiende-Tegn af Pæle eller Steene, skal have sin Lod og Rettighed i Fiskeriet forbrudt sin Livs Tiid, saa fremt han er en Lods Broder; men har

den ingen Lod i Bækken, eller er saadan en, som forhen har forbrudt sin Lod, skal den for sligt skammeligt Tyverie bøde efter sin Formue fra 1 til 4 Rd. til Sognets Fattige, alt efter Fierdings-Mændenes Tykke og Sigende.

6.

For at forekomme Forargelse maa ingen til Fiskeriet at paapasse sende Piger eller Qvind-Folk, men alleeneste Mands Personer, under 1 Marks Straf til de Fattige, dog er hermed ikke ment de fattige, ugifte Huus-Qvinder, eller Enker, som altid maae passe Fiskeriet for deres egne Personer, da de ei formaaer at leie Mands-Folk for sig. For de Fattige og Skrøbelige skal samtlige Huus-Folkene være pligtige at paapasse ved Bækken og skifteviis enhver af de Fattige sin tilfaldende Lod at levere hver Mandags Morgen, hvilket Fierdings-Manden skal have nøie Indseende med, at den Fattige og Nødlidende skeer den Ret, som den tilkommer uden Afkortning.

7.

Bander eller sværger, skiælder eller trættes nogen under Arbejdet ved Bækken, eller udi Bæk-Huuset, bøder 24^{ve} Skilling; begynder eller bruger nogen Slagsmaal paa enten af Stederne, bødes 4re ₤; hvo, som fører Kort eller Tærninger med sig til Bæk-Huuset, og søger at forføre andre til at spille dermed, bøder ligeledes 4re ₤, men hvo, som virkelig spiller dermed, betaler hver for sig 1 Rd., alt til Sognets Fattige.

8.

Bæk-Huusets Beboer skal have nøie Indseende med de unge og andre, som passer paa Fiskeriet, og ikke fortie nogen Forbrydelse, som i Huuset maatte begaaes af dem, langt mindre forføre eller tilskynde dem til Drik

eller nogen Slags Spil, alt under den selv samme Straf, som den begangne Forbrydelse fører med sig.

9.

Alle de Bøder, som i denne Viide ere ommeldte, skal Fierdings-Mændene ikke alleene have Magt til at udpante fra de skyldige, om samme ei i Mindelighed strax vil reede for sig, men de skal endog dertil uden nogen Persons Anseelse være forpligtede, Bøderne til Sogne-Præsten at levere, at han dem, ved sine Medhielpere, til de mest Trængende kan uddeele.

10.

Denne originale Viide og Vedtægt skal giemmes og forvares hos Sogne-Præsten i Hygom, efterat deraf er tagne 4re vidimerede Copier, hvoraf een skal overleveres til Baroniet Rysensteins respective Forvalter, den 2^{den} til Wadskiærgaards respektive Eier, den 3de gives Fierdings-Mændene til deres behøvende Efterretning, og den 4de beholder Sognefogden, som tydelig og lydelig skal oplæse den een eller tvende Gange om Aaret paa Sogne-Stevne til alle Mands Efterretning, paa det ingen skal undskylde sig med Uvidenhed.

Eftersom nu vores eeneste Øjemærke med foranførte Poster sigter til endeel at afskaffe den skadelige U-orden, som hidindtil er gaaet i Svang, og derimod at indføre god Orden og Skik ved Fiskeriet, meenige Sogne-Folk til Nytte; endeel til at forebygge herefter megen Ugudelighed og Guds-Fortørnelse: Saa haaber og beder vi allerydmygst Velædle Hr. Forvalter Stausholm paa Højædle og Høj-Velbaarne Hr. Baron Juel, Frie-Herre af Rusenstein, som største Lods-Ejere, hans Vegne, og Velædle Sr Mads Dahl til Wadskiærgaard, som dernæst ogsaa Lods-Ejer her i Sognet, med os, som samtykende, at underskrive, ligesom vi og især ville have

Herreds- og Birkets velvise Dommer ombedet, at bemeldte denne vores Viide og Vedtægt, som vi allerunderdanigst tænker, ikke at være stridende imod vor allernaadigste Konges Lov, at ville gunstigst samtykke, stadfæste og til Herreds- og Birke-Ting tillade at læses og paaskrives.

Hygom Præstegaard den 25de Febr. 1766.

[34 Underskrifter].

Denne Viide og Vedtægt bliver herved samtyckt paa min Herre Hr. Baron Juel til Frieherskabet Rusenstein hans Vegne af

Rammegaard d. 6de Junij 1766. J. Stausholm.

Denne Viide og Vedtægt bliver herved samtyckt af mig.

Waskiærgaard d. 7de Junij 1766. M. O. S. Dahl.

Videbrevet findes indført i Skodborg og Vandfuld Herreders Justitsprotokol under 7de August 1766, paa hvilken Dag det blev fremlagt af Sognepræsten i Hygom, Hr. Hans Rømer, til Læsning og Protokollation.

Biskop Søren Lintrups visitatsbog.

Med indledning og anmærkninger

ved

cand. mag. S. Nygård.

Tanken om at udgive biskop Søren Lintrups visitatsbog, der allerede i manuscript undertiden er bleven benyttet af historikere¹, er oprindelig udgået fra hr. stud. mag. J. Aakjær, der i den Anledning henvendte sig til Selskabet for jydsk historie og topografi og tog en afskrift af manuskriptet på det Store kongelige bibliothek. Da det imidlertid viste sig, at det var umuligt i København at skaffe tilstrækkelige oplysninger om de personer og forhold, der omtales i visitatsbogen, fordi saadanne alene kunde findes i jydsk kirkebøger og andre lokale arkivalier, og da bestyrelsen for ovennævnte selskab ikke anså det for forsvarligt at udgive visitatsbogen uden nogenlunde fyldige anmærkninger, henvendte den sig til ovennævnte med anmodning om at påtage sig denne del af arbejdet. Dette gik jeg ind på, dog med det forbehold, at jeg navnlig vilde samle oplysninger om de personer, der nævnes i visitatsbogen, uden i almindelighed at tage hensyn til, hvad der iøvrigt kunde være grund til at dvæle ved, da arbejdet ellers gjerne kunde blive endeløst, da det vilde være ret vanskeligt at sætte grænsen for, hvad der skulde gøres til genstand for omtale og hvad ikke.

¹ Se således E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—30 s. 553.

Med hensyn til anmærkningerne skal jeg bemærke, at jeg for præsternes vedkommende i reglen kun har anført deres navne og embedstid efter Wibergs præstehistorie og forøvrigt henvist til denne. Kun hvor der tilfældig er fundet noget, der kunde supplere eller rette denne, er dette også medtaget. — Hvad degnene og skoleholderne angår har jeg derimod ment, at der var grund til at medtage alt, hvad der fandtes om dem af interesse, da der her intet trykt værk fandtes, hvortil der kunde henvises. Hvor ingen kilde til oplysningerne er anført, er disse hentede fra det pågældende sogns kirkebog eller det pågældende herreds gejstlige skifteprotokol; i enkelte tilfælde kendes degnens navn kun af nogle i Viborgs bispearkiv opbevarede indberetninger af 1724 om degnekaldenes indtægter i en del af stiftets herreder. — De personer, der forøvrigt har været grund til at meddele noget om, kendes for en stor del fra trykte kilder, hvortil der så er henvist. Det er en selvfølge, at Viborg landstings skøde- og pantebøger idelig har måttet rådspørges, hvor det gjaldt om at bestemme, hvem der i det givne øjeblik ejede de omtalte kirker. Når kirken lå til en hovedgård, er dette bemærket, og i parentes er tilføjet navnet på gårdens daværende ejer, da dette formenes at have sin interesse. — Hvor en dødsdag i anmærkningerne er anført med et circa foran, er denne beregnet efter den ved skiftet anførte »rette tredivte dag«.

At den trykte litteratur kunde have suppleret oplysningerne på flere steder, er utvivlsomt, og navnlig måtte universitetsmatriklen have kunnet give meddelelser om flere af degnene, der jo i reglen var studerede folk. Da en systematisk undersøgelse heraf imidlertid sikkert vilde have medtaget en tid, der stod i et skærende misforhold til det indvundne resultat, har jeg fundet det rimeligt at tage let herpå og kun medtage, hvad der lå lige for. Til de trykte kilder, der er blevne benyttede, er der i reglen kun blevet henvist, da de er så let tilgængelige, at det måtte anses for overflødigt at gentage dem. — De almindeligst benyttede værker er anførte med følgende forkortelser:

A. A. 3: Danmarks Adels Aarbog.

B. L. 3: Dansk biografisk Lexikon.

Wib. 3: Wibergs Præstehistorie.

Hvad den originale visitatsbog angår er den en velbevaret lille oktav, skrevet med Lintrups faste, tiltalende hånd; den findes ikke, som man kunde vente, i Viborgs bispearkiv, men i det Store kongelige bibliothek (N. kgl. sml. i 8vo Nr. 280b). I denne findes optegnet de iagttagelser, biskop Lintrup¹ (f. c. 1669, † $13\frac{1}{3}$ 1731, biskop over Viborg stift 1720—25) gjorde på sine visitatsrejser i Viborg stift i årene 1721—24, i hvilken tid han gennemrejste de 12 af stiftets herreder og gjorde mange, ikke altid lige glædelige, erfaringer. Hans opmærksomhed var, som det af selve bogen vil ses, navnlig henvendt paa skolevæsenets forfatning, kirkernes tilstand og kirkebørgernes førelse.

Det er bekendt nok, at det danske skolevæsen på denne tid var i højeste grad mangelfuldt, hvorom også visitatsbogen indeholder mange vidnesbyrd, der giver gode bidrag til den rette bedømmelse af forholdene. At det ikke lykkedes biskoppen at hidføre nogen væsentlig forandring på dette område, er vist nok, men lige så sikkert er det, at skylden ikke var hans, for han tog kraftig fat og havde overalt et vågent øje. Det var tiderne, der gjorde ham magtesløs i denne henseende; landbostanden — herremand såvelsom bonde — sad trykket i det; den nylig afsluttede krig havde nødvendiggjort høje skatter, og pungen var derfor tom. Hertil kom, at man endnu i almindelighed ikke havde nogen klar opfattelse af et godt skolevæsens store betydning og først langt senere fik det.²

¹ Om biskop Søren Lintrup findes oplysninger mange steder. Se f. eks. Pontoppidans Annaler 4. 187—90, Molbechs Histor. Aarbøger 3. 107—8, Biografisk Lexikon 10. 836—9 og de smst. nævnte kilder.

² Om skolevæsenets tilstand kan henvises til L. Koch: Den danske Landsbyskoles Historie til 1848, og til Jørgensen: Landsoguenes Forvaltning s. 53—104.

Hvad kirkebygningerne angår kan det heller ikke nægtes, at Lintrup tog sig af dem med megen iver, hvad der efter visitatsbogens oplysninger om deres tilstand at dømme også synes at have været god grund til. Der er heller ikke tvivl om, at mange af dem havde været genstand for en meget skødesløs behandling på denne tid, da mange kirker allerede forlængst var blevne privat ejendom. Landboforholdene var jo, som ovenfor bemærket, på denne tid ikke synderlig lystelige, og når tilsynet med kirkerne ikke var skrap, var det meget fristende for ejerne at gøre sig kirketienden så indbringende som mulig ved at lade kirken skøtte sig selv, eller at skaffe sig en lille ekstraintægt ved at pille blytaget af og erstatte det med tegl. At biskoppen virkelig har hidført forbedringer ved flere kirkers tilstand, fremgår af visitatsbogen.

At Lintrup havde sans for kirkebøgernes rette og omhyggelige førelse, bærer hans optegnelser mange vidnesbyrd om. Man skulde tro, at han på dette område virkelig kunde have udrettet noget, da han her var fri for at tage hensyn til højre og til venstre, men resultatet blev meget magert. De fleste af den tids præster var ganske uden forståelse af, hvad kirkebøgerne betød for samtid og eftertid, og de førte dem derfor ofte som det bedst kunde træffe sig, undertiden slet ikke, når ikke provsterne eller navnlig biskopperne — som f. eks. i Ålborg stift — tog sig energisk af den sag. I Viborg stift synes de tidligere biskopper ikke at have lagt synderlig vægt på denne side af præsternes virksomhed, når undtages biskop Deichmann, der i det år, da han besteg Viborgs bispestol, 20 år før Lintrup, som en stormvind fór hen over en del af sit stift og fejede megen gammel slendrian bort. Navnlig i Sallinglands fire herreder spores hans iver for kirkebøgernes rette førelse i en påfaldende grad, idet over halvdelen af de c. 40 herværende sognes til dato bevarede kirkebøger begynder 1701, og næsten alle er ganske ens indrettede efter en fornuftig plan, flere med påtegning om at være indrettede efter biskop Deichmanns udtrykkelige befaling. Hans bestræbelser i denne retning kronedes altså med held, endog i den grad, at kirke-

bøgerne de fleste steder er førte efter hans recept, lige til de skematiserede kirkebøger indførtes. Dette gælder uheldigvis ikke Lintrups bestræbelser i samme retning. Det er ligefrem påfaldende at se, hvor magtesløs han var på dette punkt. Overalt lod han sig kirkebøgerne forevise og stadig uddelte han sine »reprimander« og indførte den samme bemærkning om, hvordan de for fremtiden skulde føres. Lige meget hjalp det. I de ni af ti tilfælde tog præsten ikke den mindste notits af biskoppens befaling men fór fort i den gamle slendrian, indførte fremdeles alle arter af ministerialia hulter til bulter mellem hinanden, når de havde plejet at gøre det før bispevisitatsen, og gjorde det ofte så jasket, at kirkebogen blev en meget mangelfuld og upålidelig kilde. Til stort held for stiftets præster blev Lintrup så snart kaldet bort fra Viborgs bispestol, at han ikke fik lejlighed til at komme igen og se, hvordan hans pålæg var blevet fulgt.

Hvad udgivelsesmåden angår meddeles visitatsbogen bogstavret, undtagen hvad brugen af store bogstaver angår; da Lintrups anvendelse af disse synes ganske regelløs, er der i den henseende fulgt samme princip i teksten som i anmærkningerne. Det første stykke, nogle optegnelser fra en rejse i Århus stift, er medtaget, skønt det i sig selv er visitatsbogen uvedkommende, da det indeholder flere ting af interesse. Derimod er her udeladt et par dosmersedler, der nu syntes at være uden interesse og tildels uforståelige; og den angivelse af, i hvilken orden visitatserne skulde foretages, som findes indført ved begyndelsen af de fleste visitatsrejser, er erstattet med en kort overskrift i klammer. Bogen slutter med en »specification på de udi tavlen indsamlede penge til de fattige« 1726 —29, dels »i hans kgl. maj's. hof på Frederiksberg«, dels »i hans kgl. højheds hof i København«; denne er forbigået som visitatsbogen ganske uvedkommende. — Biskoppen bruger temmelig mange forkortelser, som f. eks. pg. for præstegård, spræsten for sognepræsten, n. test. for nyt testamente, etatsr. for etatsråd o. lign.; disse er i reglen opløste, hvorimod forkortede datobetegnelser og enkelte andre almin-

delige forkortelser er bibeholdt. Det kan også bemærkes, at her ingen notits er taget af de hyppige, tilsyneladende ganske planløse understregninger, der findes i visitatsbogen, hvilket også tildels gælder de nummertal, biskoppen ofte tilføjer, hvor en opremsen finder sted.

Sluttelig skal jeg bemærke, at jeg fra forskællig side har fået en velkommen håndsækning; hvor dette har været tilfældet, er det anført i anmærkningerne. Det Store kgl. bibl. har velvilligt givet mig lejlighed til ved korrekturlæsningen at benytte den originale visitatsbog i provinsarkivet i Viborg.

[Nogle optegnelser fra en rejse i Århus stift.]

1721 d. 11. junii blev holdt commission i Randers i grev Friises¹ logimente i sagen angaaende tienden imellem hr. etatsraad Arnstorff² og cancellieraad Bentzon, hvor da var overværende grev Friis, etatsraad Poulson, tolderen og jeg, og blev, effter at etatsraad Arnstorff havde begiært opsættelse i sagen, formedelst at tingsvidnene ey endnu vare førde, og cancellieraad Bentzons indlæg samt prof. Londemans³ var oplæst, sagen opsatt til d. 23. julii formiddag med restriction, at sagen ey tiere skulde opsættes. Hvor da besøgte mig mr. Buckholtz⁴ fra Fussingøe, effter at hand forgiæves havde søgt mig i Bierregrav præstegaard, hvor jeg om natten havde logeret.

Samme afften kom jeg til Ryumgaard til mr. Pet

¹ Greve Christian Friis til Friisenborg (AÅ 3. 146).

² De her nævnte personer er henholdsvis Frederik v. Arenstorff til Overgård (AÅ 3. 19), Severin Benzon til Havnø og Visborggård (Jyd. saml. 2. I. 460) og Mattias Poulson til Bidstrup.

³ Edvard Hansen Londemann, præst for Skelund og Visborg (Wib. 3. 69).

⁴ En Povl Buckholtz var 1724 hovmester paa Fussinge, hvor Christian Ludvig v. Plessen, stamhusets daværende besidder, på denne tid holdt hus.

Fogh¹, som er een meget smuk og plaisirlig gaard med ny anlagt have, hvorfra jeg med ny forspand morgenen derefter d. 12. junii kom først til Sør. Jørgensøn², som mødte mig over et fiærding vey fra sin gaard, hvor vi spiieste til middag og mod afftenen reyste til Aalsøe, hvor stiftamtmanden³ var, som inviterede os til om morgenen op til sig paa Kattholm, hvor vi med 4 præster spiieste til middag og afften, saavelsom dagen dereffter d. 13. junii til middag, hvor stiftamtmanden tog til sig og underskrev 1) suppliqven fra hospitalets directeurer til H. K. M. om frihed at sælge hospitalets og kirkens godtz. 2) Præsternes og magistratens memorial om danske skolemestere i Viborg og deres artikler at faae confirmeret. 3) Reparition over pengene til Friderickhalds kirke og skole af kirkerne etc. Hvoreffter stiftamtmanden og frue geheimeraadinden regalerede os hver især og alle vores folk. Min kone med sit portrait paa armen [!], min datter Birgitte med et forgyldt syed tørklæde, m. Lisbeth med et kaars paa huset [!], mig selv med een forgyldt sølvkande a 54 lod. Samme dag besaae vi gaarden med sine skiønne værelser, særdeeles dend store og kostbar meublerte sal, samt haven, staldene og laden, med de mange alleer om gaarden og haven.

¹ Peder Fogh ejede fra 1713 Ryomgård, dels ved arv, dels ved køb. Han døde her $\frac{7}{4}$ 1753 (B. L. 5. 230),

² Søren Jørgensen, birkedommer ved Høgholms birk 1715 til sin død $\frac{2}{5}$ 1732 og 1721 desuden fuldmægtig hos nedennævnte Palle Krag til Katholm. 1721 $\frac{19}{6}$ fik han af kongen skøde paa noget gods i Albøge. Han var gift med Kirstine Marie Gjørup.

³ Palle Krag til Katholm, stiftamtmand over Viborg stift 1713—23; hans nedennævnte frue var Hille Trolle, enke efter Iver Juul Høeg, friherre til Høgholm, med hvem han fik meget gods, bl. a. Mejlgård (solgt 1695), Hedegård (solgt 1695), Østergård i Mols Nørreherred (solgt 1695) og $\frac{3}{4}$ Pallesberg (solgt 1692). Katholm, som han havde kjøbt 1691, ejede han til sin død $\frac{23}{7}$ 1723 (B. L. 9. 442).

D. 14. junii, som var dnica. trinitatis, var herskabet af Kattholm samt majoren af Hissel¹ og hans frue etc. til bords i Aalsø efter prædikken, som Hans Buch² holdte med god applausu, hvor vi toge afskeed, og m. Jac. Buches svoger³ og daatter af Hammelev mødte. D. 15. maandagen reyste vi effter middags maaltid fra Aalsø først til Veylbye⁴, dernæst til Lyngbye⁵ præstegaard, een meget braf og velbyggt præstegaard med vel anlagt have, og derfra til Sør. Jørrsensøns, hvor vi atter spiieste og toge saa een halv fjerding vey derfra afskeed med sviten og reyste til Ryomgaard samme afften, hvor vi laae om natten, og reyste om morgenen til Randers og derfra til Bierregrav om afftenen, hvor vi og laae om natten og blev befordret fra om morgenen til Ørum og fik forspand af Søren Jørgensøn og P. Fogh til Randers, men af præsterne frem og tilbage fra Randers til Viborg, undtagen at hr. Peder⁶ i Østerwelling NB. nægtede os det.

- ¹ Henrik Hoff, der fik Hessel ved $\frac{19}{4}$ 1714 at ægte Malte Sehesteds enke Anne Kirstine Lange, der døde på H. 1750 og blev begravet $\frac{12}{3}$. Han døde $\frac{15}{11}$ 1749 kort efter at have skødet H. til sin ældste søn, Malte Sehested Hoff.
- ² I Ålsø var mag. Jakob Johnsen Buch præst (Wib. 1. 37); han var bispens studenterkammerat, idet de begge var dimitterede fra Kolding skole 1686. Hans søn Hans Buch blev $\frac{29}{11}$ 1724 gift med bispens datter, den ovennævnte Birgitte, og døde som domprovst i Roskilde $\frac{28}{11}$ 1751 (B. L. 3. 216). Smlg.: Jydske Saml. 2. I. 426.
- ³ Svoger o: svigersøn, Ole Eriksen Carlebye, præst for Hammelev og Enslev 1713—43, gift $\frac{11}{8}$ 1716 med mag. Jakob Buchs datter, Helle Pallene (Wib. 1. 527).
- ⁴ Hvor Knud Henriksen Werchmeister var præst (Wib. 3. 499).
- ⁵ Hvor Frederik Thomsen Lyngbye var præst (Wib. 2. 346). Han kunde vist let få en velbyggt præstegård, da han først var gift med en godsejerdatter fra Fævejele og efter hendes død tilgiftede sig Vedø.
- ⁶ Peder Sørensen Winding.

[Visitatser i Middelsom herred 1721.]

D. 6. julii visiterede jeg allerførst i Winckel kirke¹ og fandt ungdommen maadelig informeret. Degnen² var ikke tilstede, som bør NB. erindres. Paa alteret var hverken alterdug eller alterklæde. Paa taget og muuren fattedes adskilligt, saavel som paa kirkedigen, som var gandske forfalden. NB. behøvede een nye skrifte-stool. Taarnet behøvede reparation, og over alt var taget aaben. I Rinds kirke behøves messe-hagel og klokke.

D. 7. i Vindum, hvor jeg fandt kirken³ og dends ornamenten vel ved lige holdte og ungdommen vel grundet i deres christendom, og derpaa reyste til Palstrup med monsr. Fridenreich⁴ og blev derovre om natten, som og lovede at tilholde sine bønder at comparere i catechisationen etc.

D. 8. i Bering kirke⁵, hvor præsten hr. Søren⁶ gjorde een opbyggelig prædikken, og ungdommen svarede

¹ Vinkel og Rind kirker lå til Vindumovergaard (Janus Friedenreich).

² Vistnok den Lars Ellerup, degn for Vinkel og Rind, der døde c. 22/8 1731. Gift med Ane Jensdatter Demstrup.

³ Denne lå til Vindumovergård (Janus Friedenreich).

⁴ Janus Friedenreich havde — vistnok 1706 — arvet Palstrup efter sin fader, Daniel F., apoteker i Viborg (Ingerslev: Danmarks Læger og Lægevæsen 2. 125), og ejede desuden Vindumovergård, Kærsholm og Skavngård, alle til sin død 9/9 1755. Han var gift med Anne Margrete Kristensdatter Linde, der døde 14/11 1759.

⁵ Bjerring og Mammen kirker havde Chr. V 18/10 1688 perpetueret til disse sognes præstekald (Rørdam: Danske Kirkelove 3. 217).

⁶ Søren Kristensen Tvede var præst for Bjerring og Mammen 1714—45 (Wib. 1. 165).

meget vel i deres catechismo, men præsten klagede over nogle forargelige synder i meenigheden. NB. Degnen¹ er heel slet, men sognepræsten informerer ungdommen meget vel. NB. Om hr. Christen i Winckel² at erindre om hr. Christen Lundsgaards³ restance til enkerne i Hiermin etc.

D. 9. i Hiermin⁴ etc., hvor jeg fandt ungdommen meget slet grundet, og meenigheden beklagede, at der ey var bleven catechizeret i lang tid, og at sognepræsten ey havde urgeret derpaa etc., degnen⁵, at præsten alletider havde holdt først prædikken og aldrig sidst i Hiermin etc., og at bønderne ikke havde ladet deres børn gaae i skole hos ham. Ellers fattedes der alterdug og alterklæde, kirkeport, vinduer i kirken, kalken om kirken, tagsteene paa taarnet etc.

D. 10. i Langaae, hvor ungdommen var meget slet grundet i deres catechismi og børnelærdom. Kirken⁶, som var under reparation, meget brøstfædig, saavel som annexerne etc. Hospitalet⁷ var meget brøstfædig paa lofft,

¹ Jens Nielsen Mand var allerede 1690 degn her og blev begravet $\frac{6}{10}$ 1728, 67 år gl. Han var gift med Maren Kristensdatter, begravet $\frac{20}{4}$ 1732, 79 år gl.

² Kristen Jensen Thorup var præst for Vinkel og Rind 1682—1734 (Wib. 3. 590).

³ Kristen Nielsen Lundsgård var præst for Hjermin, Le og Hjorthede 1700—21 (Wib. 1. 629). Han døde $\frac{6}{7}$ 1721, hvilket biskoppen altså, mærkelig nok, endnu ikke har været vidende om.

⁴ Hjermin kirketiende var af Chr. IV $\frac{18}{6}$ 1632 blevet perpetueret til Bjerring præstekald (Rørdam: Danske Kirkelove 3. 217).

⁵ Niels Jørgensen, død c. $\frac{24}{3}$ 1729. Hans anden hustru, Ane Kristensdatter, blev trolovet med den følgende degn, Bjørn Pedersen Hærup, der dog døde $\frac{1}{3}$ 1730, før brylluppet.

⁶ Langå kirke lå vistnok til Ulstrup. I hvert fald tilhørte den 1730 Ulstrups ejer, grev Kristen Skeel Jørgensen.

⁷ Oprettet af Kristen Skeel Jørgensen til Sostrup (Benzon) og hustru, Birgitte Rosenkrans ved fundats af $\frac{24}{6}$ 1655 (Hofmans Fundationer 3. 438).

vinduer etc. NB. De fattige beklagede sig, at de ingen havde, som kunde læse for dem. NB. 10 dlr. efter fundatzen var lovet degnen¹, nu ham betagen. NB. Om lofftet til tørv i dend eene ende. NB. 4 lemmer og stuekonen. NB. Fundatzen. Spiisningen var dog meget bedre nu, end da min sl. formand det sidst besøgte. NB. om regnskaber etc. NB. Provsten har ved sine visitatzer det ey erindret eller tilkiendegivet.

D. 11. i Vestervelling, hvor jeg fandt kirken² temmelig vel ved lige holdet og ornamenterne meget smukke, men ungdommen derimod extraordinair slet grundet i christendommen. NB. Ladefogden paa Karmark havde ogsaa samme dag, jeg havde berammet visitatzen, beordret dend største deel af meenigheden til hoverie, hvorføre dend mindste deel af ungdommen var tilstede, hvorom vil strax tilskrives Skeel og hans fuldmægtig Hans Adolph Høg³. Medhielperne ville ogsaa beskikkes.

D. 12. besaae jeg Hellstrup kirke⁴, som var meget slet paa tag og muur og vinduer, omendskiønt ornamenterne vare nogenleedes ved magt holdne. Greensteen kirke⁴ skal endnu være meget slettere etc.

D. 13. visiterede jeg i Østerwelling kirke⁴ og fandt

¹ 1724 var Povl Adamsen degn for Langå, Torup og Vinge. Hans hustru, Anne Andersdatter, blev begravet $\frac{2}{3}$ 1741, 70 år gl.

² Denne lå til Skern (Kristen Skeel Jørgensen).

³ Også Karmark ejedes af ovennævnte Kristen Skeel Jørgensen, der dog først for nogle få måneder siden var blevet enejer af den ved at udkøbe Henning v. Arenstorff.

H. A. Høg (f. 1689, † 1773) var først fuldmægtig ved Ulstrup, Skern og Karmark, derefter ved Gl. Estrup. Han ejede Helstrupgård i Middelsom herred, som han rimeligvis havde fået med sin hustru, Marie Helene Sofie Lassen (f. c. 1695, begr. $\frac{30}{9}$ 1765). Efter at have solgt denne gård 1750 købte han Herningholm og Skåphus 1751 og lod sig 1757 adle med navnet Hjelmcrone.

⁴ Helstrup, Grendsten og Ø. Velling kirker lå til Frisenvold (Christian Detlev greve Reventlow).

ungdommen ikkun maadelig underviist i deres christendom, men meget stor af tall. Degnen var uden forspørgelse og tilladelse reyst til Kiøbenhavn for at sustinere examen philosophicum¹, hvorfore hand ogsaa skulde have een vel fortient reprimande. Derfra reyste [jeg] effter maaltid om efftermiddagen lige til Viborg, effter at præsten² havde forsikret mig, at hand strax skulde erindre grev Reventlovs fuldmægtig³ om kirkernes reparation.

[Visitatser i Rinds herred 1721.]

A. 1721 d. 5. september, dnica. 17 post trinit., visiterede jeg i Hersom kirke, hvor jeg ey allene fandt meget faa tilstede til examen, 28 af begge kiøn og 3 sogner, hvorom Rosenørn⁴ som husbonde for de fleeste vilde erindres, mens endogsaa fandt de fleeste af ungdommen slet grundede i deres christendom og derfor maatte meget alvorlig erindre dem. Kirken var ellers maadelig holdt ved lige, undtagen at alterdug samt messeklæderne vare maadelig, og der blev sagt, at der udi lang tid ikke havde været lius til kirken før nu. Degnen⁵ havde ey

¹ Dette er vel næppe præstens søn, Laurids Pedersen Winding, der 1724 var degn her, og som blev præst her efter sin fader (Wib. 3. 518). I så fald havde bispem vel nok bemærket det.

² Peder Sørensen Winding var præst for Ø. Velling, Helstrup og Grendsten 1699—1734 (Wib. 3. 518). Kirkebogen oplyser, at han var født $\frac{25}{12}$ 1664 (ikke 61) og døde $\frac{18}{12}$ (ikke $\frac{19}{12}$) 1734. Hans første hustru, Else Jensdatter Thorup, døde $\frac{24}{1}$ 1704, 40 år 7 måneder og 14 dage gl.

³ Amdi Christian Jensen Bang.

⁴ Kristoffer Rosenørn (f. $\frac{18}{7}$ 1672, † $\frac{27}{4}$ 1745) ejede Hersomgård, Korsøgård og Holris, alle til sin død (A.Å. 4. 379).

⁵ Formodentlig Jakob Felthoff, der var degn her 1723 og døde $\frac{14}{5}$ 1731, 40 år gl.

heller giort sit embede vel, og derfor blev reprimanderet. Mandtallet skal hand sende mig paa dem, som udebleve. Havde ¹ ingen medhielpere.

D. 6. visiterede jeg i Tostrup, hvor jeg fandt iligemaade ungdommen i liden frequence og ey aldeeles vel øvet, men dog meget bedre grundet end i Hersom. Dog vare een stor deel borte, af Roum sogn særdeeles, som effter dend af degnen ² indleverede designation skulde angives hos deres husbonder. Tostrup kirke ³ var ellers temmelig vel ved lige holdt, undtagen hvis der paa taarnet fattedes samt af alterklæde etc. Sognepræsten ⁴ klagede over sognefolkernes ukierlighed imod guds ord og ham, og degnen besværede sig derover, at de ey vilde lade deres børn gaae i skole hos ham. Hvad paa Roum kirke ⁵ kunde fattes enten paa loftet eller paa stolene eller paa prædikkestoolen eller paa kirkegaardens indlukkelse, som gandske skal være øde, lovede sognepræsten hr. Foch Lech med første tydeligere og indførligere [!] at indberette. Havde heller ingen medhielpere, som hand alvorlig blev erindret at udvælge sig i meenigheden.

Tiisdagen d. 7. visiterede jeg i Simmested kirke,

¹ o: præsten, Jesper Jensen Rønneberg, havde ingen medhjælper, hvilket var i strid med Danske lovs 2-9-2.

² Lars Pedersen Wegner var nylig bleven degn her efter Povl Pedersen, der var blevet forflyttet til Gerding (s. 114 anm. 1); han var degn her til sin død 1746, begravet ²⁰/₁₀. ²¹/₁₀ 1721 ægtede han Benedikte Kristoffersdatter (Vesterbølle kirkebog), der blev begravet ¹³/₉ 1741, lidt over 50¹/₂ år gl. Derefter ægtede han ²⁰/₆ 1742 Anne Kristensdatter, som efter hans død ægtede Jens Nielsen, snedker i Skals, ²⁹/₁₁ 1747.

³ Denne lå i det mindste få år senere til Holmgård (Bent Jespersen).

⁴ Foch Kristensen Lech var præst for Tostrup og Roum 1719-51 (Wib. 3. 372), Han blev begr. ¹³/₁₂ 1751.

⁵ Denne lå utvivlsomt til Hersomgård (Kristoffer Rosenørn).

hvor sognepræsten hr. Daniel Kall¹ prædikkede af apst. III, v. Da jeg staaer for dørren etc, mens af 3 meenigheders ungdom var ey over 30 af begge køn forsamlede, som gjorde ogsaa ikkun slet reede for deres christendoms første elementer, saa de beste iblant dem fast intet meere viste end catechismi blotte ord. Af de gamle vare ingen der tilstede uden 3 mænd, saasom de fast alle sagdes at være reyst til Hobroe, hvorom deres Hosbonder sr. Rosenørn og sr. Arctander² vilde erindres; iligemaade bleve fra samme overhør ude 3 landsoldater, hvis navne degnen³ lovede at tilstille mig at erindre obristen derom. Ellers blev degnen erindret at tage ungdommens information bedre i agt, end hidindtil var skeed. Kirken⁴ var ellers i maadelig reparationsstand, omendskiønt præsten berettede, at Hvilsom kirke⁴ skulde være noget brøstfældig. Ellers klagede præsten og degnen, at ungdom-

¹ Daniel Nielsen Calow (Kall) var præst for Simested, Hvam og Hvilsom 1710—26 (Wib. 3. 42).

² Niels Arctander til Nøragergård. Da han forekommer så ofte i det følgende, kan der være grund til at give nogle oplysninger om ham. Han var købmand i Viborg, hvor han vist ogsaa var født c. 1685. I året 1713 købte han Nøragergård og gods, ialt c. 280 tdr. htk., af Adam Ernst Pentz. I de følgende år forøgede han gårdens tilliggende meget, og navnlig købte han en stor del konge- og kirketiender, så at gården ved hans død kunde sælges med 104 tdr. htk. tiender, skønt i det mindste én, Gedsted kirketiende, solgtes særskilt. Han døde $11/8$ 1723 i Viborg som en meget velstående mand. I året 1713 $1/8$ havde han ægtet Sofie Dorothea Meinichen, der efter hans død $16/1$ 1726 ægtede Lukas Kiærulf, der døde som justitiarius ved overhofretten i Kristiania $24/5$ 1739 (B. L. 9. 197).

³ Just Pedersen, der nævnes som degn her 1707 (Gislum kirkebog), og levede endnu 1724, da hans søn, Peder Justsen, var substitut. Denne forekommer alt 1718 som „Per Degn i Simested“ (Gislum kirkebog).

⁴ Simested og Hvilsom kirker lå til Korsøgård (Kristoffer Rosenørn).

men ey vilde indfinde sig til overhør, naar de dertil af dem blev advaret. Medhielpere vare ey heller i denne meenighed. Blev og berettet, at der i 2 aar ey havde været lius paa alteret i Simmested kirke, som prousten dog var videndes, men havde fortiet.

Onsdagen d. 8. septembr visiterede jeg i Vesterbølle kirke, hvor der var een temmelig nombreuse ungdom, som til een stor deel ey forstode meere af deres catechismo end de blotte ord, undtagen 3 a 4, iblant hvilke var een stor vanfør dreng, som jeg lovede et nyt testamente, og een liden dreng, 8 aar gammel, een skræders søn, som svarede vel over sin alder, som jeg lovede een psalmebog. Kirken¹ var meget vel holdt ved lige med alle sine ornamenters, som og sagdes, at Østerbølle kirke¹ var vel repareret gandske nylig. Ellers vare der i meenigheden 3 landsoldater borte, som præsten² lovede at give mig navnene paa. Een af dem havde begaaet leyermaal og vilde ikke staae aabenbare skriffte, hvilken jeg og svarede paa kirkegaarden, at jeg ey havde seet nogen forordning eller kongl. dispensation³ derfra, torde ey heller derfor give ham fri derfor. Medhielpere vare der ingen i meenigheden, som præsten lovede at udsee sig. Natten imellem tiisdag og onsdag logerede jeg i Vesterbølle præstegaard, men om onsdagen ad afften rey-

¹ Vester- og Østerbølle kirker lå under stamhuset Lerkenfeld (Vincents Lerche).

² Niels Mortensen Holst var præst for Vester- og Østerbølle 1717 —35 (Wib. 3. 536). — Degnen var Knud Ottesen Holbek, der blev begravet $12\frac{1}{2}$ 1725, 28 år gl.

³ Reskripter af $10\frac{1}{11}$ 1703 og $20\frac{1}{1}$ 1704 går netop ud på, at de gemene og de indrullerede skulde udstå kirkens disciplin for lejermaal. Derimod var som bekendt dragoner og ryttere fritagne herfor, jvfr. reskr. $27\frac{1}{12}$ 1704.

ste jeg med sr. Thomas Sørensen¹ til Lerkenfeld, hvor jeg laae om natten og reyste fra om torsdagen ved mid-dags tid til Giedsted.

Torsdagen d. 9. septembr. visiterede jeg i Giedsted kirke, hvor der iligemaade var et stort tall af ungdom, og iblant dem een deel ret smukke i deres christendom, iblant andre een særdeles af Fielsøe, som jeg før havde lovet et nyt testamente i Tostrup kirke. Degnen² var og meget skikkelig og sang heel vel. Ellers var kirken³ vel ved lige holdt, saa viit jeg kunde see, med alle sine ornamenten. Men de gamle vare meestendeelen borte, som og derfor vil erindres. Med præsten hr. Claus Borch⁴ gjorde jeg aftale, at hand skulde holde sin yngste søn⁵ til bogen, saavelsom degnen hans broder. Derfra reyste jeg, effter at jeg havde spiist lidet, mod afften til Uldbjerg præstegaard.

Fredagen d. 10. octobr. visiterede jeg i Uldbjerg kirke, hvor jeg fandt een skøn ungdom, ey alleene af tall det største, men og af profecter dend allerbeste. Men de gamle, ihvorvel de af m. Reenberg⁶ derom vare er-

¹ Thomas Sørensen Bregenholm var forvalter på Lerkenfeld.

² Ole Olsen Borch, en broder til stedets præst. Han var født i Lemvig 1680 (hjemmedøbt $28/10$ og opkaldt efter dr. Ole Borch) og blev begravet $25/1$ 1755. Hans hustru, Karen Pedersdatter Kjemtrup, blev begravet $18/4$ 1749, 64 år gl.

³ Gedsted kirke lå til Nøragergård (Niels Arctander).

⁴ Klavs Olsen Borch var præst for Gedsted og Fjelsø 1702–32 (Wib. 1. 427).

⁵ Denne søn kan mulig være den vellærde studiosus Klavs Borch, der døde c. $5/8$ 1782 som degn for Ulbjærg og Lynderup, 71 år gl., og var gift med Abel Katrine Holm, der døde $4/9$ 1772, 65 år gl.

⁶ Mag. Jens Reenberg, broder til digteren, var konrektor, senere rektor i Viborg, men tog sin afsked 1705. Han ejede Lynderup-gård og den lille hovedgård Åstrup i Roum sogn fra 1686 til sin død, maj 1733.

indrede, vare ikkun faae tilstede. Kirken¹ med sine ornamenter vare saa vel der som i Lynderup kirke¹ i god stand. M. Jens Reenberg havde ogsaa indrettet een skole i Rind² og salarerede een egen skolemester for at undervise ungdommen i dend meenighed. Borgemester Gjörup³ i Aalborg berettes at vilde fundere een skole i Gjörup, som dog var i een afside af sognet, hvorfor mand ynskte, at hand vilde oprette den i Uldbierg, hvorom jeg maae tilskrive ham. Fra Uldbierg præstegaard, som er ret smuk repareret, reyste jeg om løverdag mod middag til Lynderupgaard, effter at jeg paa veyen havde besøgt herredsfogden sr. Soolberg⁴. I Uldbierg præstegaard fandt jeg amanuensem H. Bondo⁵ for mig, som nylig var kommen hiem fra Lessøe til Viborg og strax reyste her ud til mig.

Løverdagen d. 11. octobr. forblev jeg over paa Lynderupgaard, hvor jeg fandt hr. Anders Munch⁶ for mig, og m. Ostenfeld⁷ og hans kiæreste ankom. M. Jens

¹ Uldbjærg og Lynderup kirker lå til Lynderupgård.

² Smlg: Hofmans Foundationer 3. 392.

³ Borgmester Kristen Gjörup var født i Gjörup, Uldbjærg sogn, 1668 og døde $\frac{6}{5}$ 1731. Han var besvogret med ovennævnte Jens Reenberg, da han var gift med dennes brodersøns, mag. Klavs Reenbergs, enke, Helene Rebekka Byssing, der siden ægtede Peder Fogh til Ryomgård (side 2, anm. 1). Oplysninger om Kr. G. findes i Nielsen: Embeds- og Bestillingsmænd i Ålborg 111. Om skolen se Hofmans Foundationer 3. 402.

⁴ Christian Soelberg var herredsfoged i Rinds-Gislum herreder og birkedommer ved Lerkenfeld birk 1713–30. Derefter borgmester i Ålborg (Nielsen: Embeds- og Bestill. i Ålborg 114).

⁵ Hans Bondo, senere kapellan ved Århus domkirke til sin død 1754 (Wib. 1. 46).

⁶ Rimeligvis Anders Sigvardsen Munch, præst til Dollerup osv. 1698–1722, da han blev forflyttet til Våge i Aggershus stift (Wib. 1, 273).

⁷ Mag. Jens Ostenfeld, konrektor, senere rektor i Viborg, død $\frac{30}{3}$

Reenberg lovede mig sin sl. svigerfaders biscop m. Peder Willadsens¹ skilderie til at opsætte med andre i conventhuuset her i domkirken. Fra Lynderupgaard reyste jeg effter middagsmaaltid til

Laastrup, søndagen d. 12. octobr., var dnica. 18 post trinit., hvor jeg strax visiterede og fandt ungdommen stor af tall, men ikkun heel slet underviist i deres christendom, hvorfor jeg ogsaa offentlig reprimanderede degnen² og truede ham med remotion, hvis hand ey til een anden gang viiste bedre flid og frugt. Ellers var der een skøn meenighed og de gamle vel forsamlede. M. Reenberg samt m. Ostefeld vare og reyste der over med hr. Christen i Uldbierg³. Men jeg reyste strax lige fra kirken hiem til Viborg og spiiste ikke i præstegaarden, som var begyndt temmelig at repareres. Ellers berettede præsten⁴, at hand havde sine medhielpere, saasom og kirken⁵ med sine ornamenten var i forsvarlig stand.

[Visitatser i Nørlyng herred 1722.]

An. 1722 d. 31. maji visiterede jeg i Rødding kirke, hvor jeg fandt ungdommen tallriig nok, men ikkun

1744, var gift med Jens Reenbergs datter, Dorte Helene R., død $\frac{4}{9}$ 1742.

¹ Biskop i Viborg 1661—73.

² Vistnok Mikkel Pedersen Arctander, der 1723 var degn for Lastrup og Skals.

³ Christian Kirketerp var præst for Uldbjærg og Lynderup 1715—51 (Wib. 3. 427).

⁴ Jens Ovesen Blicher var præst, eller rettere sagt resid. kapellan, for Låstrup og Skals 1719—30. Kaldet var nemlig fra 1686 henlagt til lector theol. i Viborg (Wib. 2. 276). Han blev $\frac{8}{7}$ 1722 gift med Johanne Katrine Iversdatter Wagård (Strandby kirkebog).

⁵ Låstrup kirke lå til Lynderupgård.

heel slet grundet i deres catechismo og børnelærdom, formedelst at degnen¹ ikke informerede ungdommen, og ingen skoleholder var der i sognen. Men samme tid blev udseet et sted til et skolehuus, som sr. Winther² paa Sødall forundte til samme brug, beliggende lige uden for præstegaarden inde imod søen. Degnen er NB. ey tienlig og hverken kand eller gider underviist ungdommen. Ellers havde kirken³ sine ornamenters og inventarium, undtagen at ritualet og alterbogen skulde paa ny indbindes, og med tiden lofftet i kirken males. Af bønderne blev NB. begiæret, at kirkegaardens loger og porte maatte tillukkes for sviin. Kirkeværgere vare der ellers, som tillige vare præstens⁴ medhielpere. Paa kirkegården laae 14 hugne steene, som vel kunde anvendes til kirkens beste. Vinduerne behøvede nogle faa ruder. Taarnet skulde i det eene hiørne udspækkes. Nok blev giort forslag at lade choret afdeele fra kirken med smaa og smukke trallverk etc. Samme tid blev og Rødding, Løvel og Pederstrup kirkers regnskab af præsten og kirkeværgerne forfattede, som ey tilforn var skeet, som bleve prousten hr. Absalon⁵ overleverede til at efftersee. I Løvel³ kirke behøvedes 3 ny bielker, item ved klokken i taarnet, ny alterdug og trappen til prædikkestoolen saavel som port og støtter om kirkegården. Item kirkens ritual at indbinde. Nok den eene liusestage at omgiøres. Derfra

¹ Måske Bertram From, der 1730 nævnes som degn her.

² Niels Bentsen Winther ejede på denne tid Sødal. En skole fik sognet først efter flere års forløb. Se Hofmans Foundationer 3. 407.

³ Rødding, Løvel og Pederstrup kirker skødede kongen 1738 til Margrethe Dorothea Braes, sl. Anders Kjærulfs til Sødal (Hofmans Foundationer 3. 415, hvor „kierp“ er en fejltryk for kirker).

⁴ Niels Jensen Blicher var præst for Rødding, Løvel og Pederstrup 1709—35 (Wib. 2. 679).

⁵ Absalon Finde, præst til Viborg domkirke og provst i Nørlyng herred (Wib. 2. 421).

drog jeg til Pederstrup kirke¹, hvor muuren var repareret, men dog skrøbelig, behøvedes een ny messehagel, item noget at forvare kirkens ornamenten i, som nu laae i byen. Tu stole i kirken skulde ogsaa repareres, kirkegaardsmuuren er gandske øde, som skulde repareres. Derfra reyste jeg til Sødall til sr. N. Winther for at faae hans skriftlige forsikring paa dend grund til skolehuus i Rødding, som og dagen dereffter sendte mig til Wammen, dog ikke saadan, som jeg kunde være fornøyet med.

D. 1. junii om aftenen kom jeg til Wammen, hvor jeg dagen dereffter visiterede i kirken og fandt ungdommen til dend største deel ikkun slet funderet i deres christendom, hvorfor jeg og allvorlig straffede dem, gjorde dem forslag om et nyt skolehuus, og een skoleholder at anordne her i byen til ungdommens information, hvorom jeg og talte med 2 sognemænd. Kirken² behøvede ellers messeserk og messehagel saavel som ogsaa nogen reparation paa taget. Iligemaade vilde kirkegaardsmuuren opligges. Kirkeregnskabet blev og af kirkeværgerne underskreven, som erindrede, at hr. Thomas Højer maatte betale afgiften i penger effter capitelstaxten, som hand skal give til Wammen kirke. Fra Wammen skrev jeg til præsterne i Rinds herredt om een proust at væle i hr. Jespers³ sted. til hr. Fogh Lech om samme materie, til hr.

¹ Se forrige side, anm. 3.

² 1632 ¹⁸/₆ perpetuerede Chr. IV Vammen kirketiende til præsten i Fovlum o: præsten for Tjele og Vinge (Rørdam: Danske Kirkelove 3, 217); derfor skulde altså nedennævnte Tomas Høyer, præst for disse sogne, betale en afgift til kirken.

³ Jesper Jensen Rønneberg, præst for Hersom osv. og provst i Rinds herred (Wib. 1. 616). Hans enke, Dorthea Andersdatter Resen, døde c. ²⁴/₆ 1726 i Vadgård (Gislum herreds gejstlige skifteprot. nævner ²⁴/₇ som 30. dagen). Strandby kirkebog oplyser, at hun blev begravet ³¹/₇, men dette synes at være en senere tilføjelse, og den fejler utvivlsomt en måned.

Christian¹ i Uldbjerg om protocollerne af hr Jespers boe at udtage og til mig at udsende.

D. 3. junii blev mig amtsforvalter Lunds brev anviist til Jens Andersen² i Wammen, anlangende at hand skulde reluere dend gaard, hand til Wammen kirke havde foræret. Samme dag reyste jeg til Bigum kirke³ for at bese dend og fandt dend meget vel ved lige holdt i alle ting, undtagen taarnet, hvor der fattedes lofft, som dog bredderne stode til, og lovede Jens i Erikstrup med sin svoger at skaffe tømmer til 2 bindinger huus i Wammen til skolehuus. I Lindum kirke⁴ fandt jeg alterklædet reven og skiden, vinduerne smaae og mørke, kirken sterk paa muuren, som dog behøvede med første at repareres, lofftet og bielkerne noget brøstfældig, taarnet særdeles svag etc.

D. 4. junii visiterede jeg i Worde⁵ kirke, hvor jeg fandt kirken vel vedligeholdt, ornamenterne, undtagen alterdugen og messehagelen, forsvarlig, ungdommen til een stor deel meget vel funderet i deres christendoms første elementer, og degnen⁶ at have brugt een god methode og fliid i at informere ungdommen. Degnen indgav ellers

¹ Christian Kirketerp. S. 13, anm. 3.

² Jens Andersen Dyrup skænkede 1717 en ejendom i Vammen til Vammen kirke (Hofmans Foundationer 3. 424).

³ Frederik Christian Høeg i Ørregård (Fiskbæk sogn) skødede 1724 Bigum kirke til Klemen Nielsen i Bigum Østergård.

⁴ Denne lå til Tjele (Gert Didrik Levetzow).

⁵ Hvem der på denne tid ejede Vorde kirke vides ikke. 1750 ejedes den af byfoged Jens Reenberg Curtz i Holstebro ifølge skøde af $\frac{28}{6}$ 1748; det siges ikke, hvem der havde udstedt dette skøde.

⁶ Mads Laursen Sinding var allerede 1702 degn her. Han ægtede $\frac{28}{5}$ 1702 Birgitte Mattisdatter, der døde $\frac{21}{11}$ 1726. Han selv døde i januar 1750 og blev begravet $\frac{3}{2}$. Deres datter, Lisbet Madsdatter Sinding (døbt $\frac{10}{2}$ 1710, død $\frac{2}{8}$ 1743), blev $\frac{3}{8}$ 1728 gift med studiosus Kristen Borck (født c. 1700, begravet $\frac{13}{12}$ 1760), der før 1742 afløste sin svigerfader i embedet.

en memörial om et og andet, som bønderne var ham imod i, som jeg tog til mig.

I Worde forefandt jeg ellers breve fra Wiborg fra Hans Anchersen¹ med Eisenbergs catalogo, fra hr. Jens Blicher om præstegaards-rendte, fra hr. N. Kolding om hr. Rasmus i Blære hans død, fra fru etatsraad Juuls om J. Bloch at antage til famulum.

D. 5. reyste jeg til Falledsgaarde og paa veyen besaae 1) Fiskbek kirke², som var temmelig vel og forsvarelig vedligeholdt og med et og andet nyt ornament bepydet, som sr. Mogens Larsen endnu videre havde isinde at udziire, 2) Romlund kirke³, som iligemaade var i maadelig god stand, undtagen at muuren behøvede her og der nogen reparation ligesaavel som Fiskbeks kirketaarn. Paa kirkegaardernes muurer behøvedes ellers et og andet. Derfra drog jeg til

Ravnstrup kirke, som justiceraad Seerup⁴ just

¹ Hans Anchersen er utvivlsomt professor eloquentiæ, dr. jur. Hans Peter Anchersen, født $\frac{4}{10}$ 1700, død $\frac{22}{4}$ 1765; Eisenberg må være kancelliråd Diderik Kristoffer Eisenberg, kommitteret i Politi- og kommercekollegiet, døbt $\frac{29}{5}$ 1681 i København, død $\frac{22}{2}$ 1722 smst., over hvis bibliothek, „bestaaende af Endeel rare, gode, i adskillige Sprog og Falculteter brugelige Bøger“, der holdtes auktion $\frac{15}{6}$ 1722. (Meddelt af forretningsleder Sofus Elvius); Hr. Jens Blicher er vel præsten i Låstrup (s. 86 anm. 4); Hr. Niels Colding var præst i Års (s. 156 anm. 3); Rasmus Jensen Rodskov, præst for Blære og Ejdrup, blev begravet $\frac{9}{6}$ 1722 (Wib. 1. 176); Etatsråd Juuls er Elisabet Sehested Jensdatter, enke efter Frederik Juul til Villestrup (A.Å. 7. 276); J. Bloch er rimeligvis den Jens Pedersen Bloch, født 1691, der 1710 blev student fra Ålborg skole og vist var en søn af præsten for Torslev og Lendum, Peder Jensen Bloch, der fra 1686 til 1688 havde været famulus hos biskop Bornemann i Ålborg. (Meddelt af forretningsleder Sofus Elvius).

² Må vel have været ejet af nedennævnte Mogens Larsen; senere lå den længe til Boller i Romlund sogn.

³ Denne lå i det mindste 1726 til Boller (Jens Jørgensen Seerup).

⁴ Jens Jørgensen Seerup til Hald osv., amtmand over Dronning-

havde under reparation og muurmester ved, hvor jeg efter bemeldte justiceraad H. Seerups begiæring udsteede skriftlig ordres til Ravnstrups bønder, at de til Ravnstrup kirkes reparation skulde gjøre plitzarbeyde, og derimod være fri for materialernes tilførsel. Samme aften d. 5. junii fandt jeg i Falledsgaarde brev fra enken¹ i Grette-
rup, at hr. Hans Brunov² maatte tilholdes at gjøre reede for hendes boes forvaltning.

D. 5. junii visiterede jeg i Finderup kirke og fandt ungdommen vel informeret i deres catechismo, bedre end paa nogen anden sted, som sognepræsten³ med extraordinaire flid havde underviist. Paa veyen besaae jeg Dollerup kirke⁴, som var meget vel af nye repareret saavelsom ogsaa Finderup kirke⁴, som intet fattedes uden alleene porter og stetter for kirkegaardene. Sammested befool jeg bønderne i Ravnstrup at gjøre plidtzarbeyde til Ravnstrup kirkes reparation, talte og med sognefolkene om skoleholdere og deres børn at holde til skole, som de lovede. Iligemaade med degnen⁵ om de 2 bønder i Finderup, som negtede ham sin degneskiæppe. Derfra reyste jeg til Hald, hvor jeg talte med justiceraad Seerup om reluitionen af dend gaard, som Jens Andersen⁶ i Wammen har givet til Wammen kirke.

borg m. fl. amter 1716—30, havde 1720 fået Ravnstrup, Dollerup og Finderup kirker tilskødede af kongen.

- ¹ Det må være Sofie Katrine Westerholdt, enke efter Morten Jensen Basse, præst for Tise, der blev begravet $\frac{7}{3}$ 1718 (Wib. 3. 336). Præsten for Tise bode nemlig i Grette-
rup i Junget sogn.
- ² Præst for Grinderslev og Grønning 1701—28 og provst i Salling Nørre herred (Wib. 1. 481).
- ³ Anders Sigvardsen Munch var præst for Dollerup, Finderup og Ravnstrup 1698—1722 (Wib. 1. 273).
- ⁴ Se forr. s. anm. 4.
- ⁵ Rasmus Andersen, der på denne tid vistnok havde været her i 25 år.
- ⁶ Se s. 89 anm. 2.

[Visitatser i Gislum herred 1722].

Ann. 1722 d. 20. junii reyste jeg fra Viborg paa visitatz i Gislum herredt og paa veyen i Uldbjerg saae Rinds-herreds protocoller hos hr. Christian Kirketorp samt sterfboens svar i Hersom¹ paa mine prættensioner med meere.

D. 21. junii dnica. 3 post trinit. visiterede jeg i Ullidtz kirke og fandt iblant ungdommen een deel meget vel grundet i deres christendom, men nogle temmelig slette. Kirken² var vel ved lige holdt. Degnen³ var gammel og informerede ey ungdommen; ey heller var nogen skolemester i sognen. Kirkebøgerne vare ey heller aldeles ret indrettede og communicanters bog var ingen, men skulde paa nye indrettes. Præsten⁴ havde ingen medtjenere. Landsoldaterne indfandt sig ey til examen, men foregav, at nogle af dem vare beordrede til exercitia. Een stood alleene i kirken. Præsten klagede over nogle af sine bønder, at de ey gave ham sin rettighed, hvorom de bleve advarede.

D. 22. junii besaae jeg paa veyen fra Ullidtz til Lovens

¹ o: provsten Jesper Jensen Rønnebergs dødsbo (s. 88 anm. 3).

² Ullits kirke lå til Lerkenfeld (Vincent's Lerche).

³ Søren Andersen Sterm var allerede 1682 degn her og døde $21/10$ 1738 i sit 80. år hos sin svigersøn, Povl Kristensen i Ullits. efter at have trukket sig tilbage fra degnetjenesten. Hans hustru, Maren Simonsdatter, døde $13/5$ 1732, også i sit 80. år. En af deres sønner var Søren Sørensen Sterm til Viumgård, der ikke fik det bedste skudsmål efter sin død. Se Saml. til jydsk Hist. og Top. 1. VII. 62—63.

⁴ Morten Sørensen Breum var præst for Ullits og Føvlum 1712—48 (Wib. 3. 433).

Foulum kirke¹, som var meget vel holdt ved lige undtagen dend liden kirkestette samt noget paa prædikkestolen og faa ruder i vinduerne. Samme aften ankom jeg til Lovens præstegaard, hvor jeg dag der effter d. 23. junii visiterede og fandt ungdommen temmelig vel underviist i deres christendom til een deel, omendskiønt degnen² aldeeles intet tiende til andet end at siunge, uanseet hand var een studiosus. Kirken³ saavelsom annexen var ikkun temmelig ved lige holdt, havde dog ingen kiendelig skade og det, som manglede, paatog sognepræsten⁴ sig at erindre patronen om. Landsdatterne vare ey heller der tilstede. Ellers blev berettet, at obriste Rosenørn uden nogen dertil givne tilladelse havde ladet taarnet paa Alstrup kirke nedbryde og intet igien opsætte, som vilde efftersøges. Ornamenterne og inventarium vare ellers til kirken rigtig i behold.

D. 24. junii, som var St. Hanses dag, reyste [jeg] til Strandbye kirke og visiterede der, hvor jeg og fandt meenigheden i heel god tilstand og ungdommen vel underviist i deres christendom effter visse dem af præsten⁵ foreskrevne spørmaale. Saasom og degnen⁶, een gammel studiosus, var skikkelig og havde

¹ Denne lå til Lerkenfeld (Vincents Lerche).

² Hans Christian Lassen.

³ 1722 ¹⁸/₄ skøder Povl Rosenørn til Mejlgård Lovns og Alstrup kirker til Knud Ahasverussen Becker, landsdommer for Låland og Falster.

⁴ Kristen Mortensen Holst var præst for Lovns og Alstrup 1695—1723 (Wib. 2. 324).

⁵ Iver Enevoldsen Wagård var præst for Strandby, Bjørnsholm og Malle 1708—39 (Wib. 3. 205). Han blev begravet ³⁰/₁ 1739, 66 år gl.

⁶ Nikolaj Bølle, der blev begravet ²⁰/₉ 1751, 70 år gl., efterat have været degn her i 43 år, siger kirkebogen. Dette er dog næppe ganske korrekt, for ¹⁸/₂ 1722 blev sognedegnen Lars Larsen begravet. Indtil 1722 har N. B. vel altså kun været substitut.

2 sønner, som hand holdte til bogen. Ungdommen var ellers meget stor i tallet. Kirken¹ vel ved lige holdt og ornamenterne i fuldkommen stand. Om skoleholdere gav segr. N. Povelsøn, som ved kirken inviterede mig til Gunderupgaard, mig god fortrøstning, at de skulde findes i alle 3 sognerne. NB. hans forehavende med bly paa de tu kirker at ligge paa Strandbye kirketaarn. Misforstand imellem patron og præst.

D. 25. junii kom jeg til Torup præstegaard og visiterede i Farsøe kirke, hvor baade sognepæsten² i sin prædikken meget anklagede meenigheden, og jeg fandt ungdommen meget slet underviist og fast slettere end paa noget andet sted før. Degnen³ var baade gammel og aldeles udygtig til at informere. Kirken⁴ med sine ornamentter saavel som annexen var i forsvarlig stand. Om skoleholder blev præsten erindret at give forslag. Landsoldater vare her ey heller nogen tilstede. Samme dag ad aften fremkom hr. Iver Enevoldsen i Wagaard til Torup præstegaard og meget viitløfftig deprecere de end ved hr. Jesper Rønnebergs begravelse begangne *faut* og vilde interponere sig for hr. Niels Holst i Vesterbølle.

D. 26. junii besaae jeg paa veyen Wognsild kirke, an-

Han var gift med Anne Nielsdatter Winther, der blev begravet ⁸/₁₀ 1736, 60 år gl. — En af de sønner, han holdt til bogen, Niels Nielsen Bølle, var resid. kapellan i disse sogne 1747—56 (Wib. 3. 206),

- ¹ Strandby kirke ejedes af nedennævnte Niels Povlson, der havde fået Gunderupgård med sin hustru, Gertrud Hofman, og senere desuden ejede Lynderupgård. — I Hofmans Fundationer nævnes ingen donation fra ham til skolevæsenet.
- ² Laurits Mikkelsen Hinge var præst for Farsø og Vonsild 1706—33 (Wib. 1, 342).
- ³ Kristen Movridsen, begravet ¹⁵/₄ 1736 i sit embeds 42. og sin alders 83. år.
- ⁴ Farsø og Vonsild kirker lå til Lerkenfeld (Vincent's Lerche).

nexen til Farsøe, som jeg fandt vel nok ved lige holdt og nylig repareret, undtagen at klokken der til kirken var baade saa liden og sprukken, saa mand neppe kunde høre dend ringe. Samme dag,

d. 26. junii, visiterede jeg i Gislum kirke¹, som indvortes var vel prydet og ved lige holdt. Paa taarnet vare muurmestere, som gandske maatte udmuure det, omendskiønt det for faa aar siden var repareret af sl. Wildhagen², hvor da muurmesterne havde faaet 80 rdlr. for samme reparation, som var aldeles falsk giort, omendskiønt muurmesterne under haanden berettede, at de ikkun NB. havde faaet 80 sldr. Ungdommen var ellers smuk informeret effter nogle visse af sognepræsten³ forfattede quæstioner. Degnen⁴ informerede ikke ungdommen, een ustuderet person, og degnens søn i Simmested. Om skoleholdere kunde hverken præsten eller meenigheden give mig nogen forsikring, heldst effterdi det var meest strøegodtz, begge meenighederne bestoode af. Ellers berettede præsten, at hand havde medhielpere effter loven, som hr. Lauridtz i Torup NB. ikke havde. Annex Thestrup kirke berettede sognepræsten saavel som alle andre var vel ved lige holdt af enken paa Thestrupgaard⁵, saasom og

¹ Det vides ikke, hvem der på denne tid ejede Gislum kirke. Snarest har den vel været henlagt til en offentlig stiftelse, da det nedenfor hedder, at biskop Wilthagen havde ladet den reparere.

² Kasper Wilthagen, biskop over Viborg stift 1712—20.

³ Peder Olufsen Witt var præst for Gislum og Testrup 1704—28 (Wib. 1. 449).

⁴ Jens Hansen nævnes som degn her 1706. Han var født c. 1677 i Simested og blev begravet ²⁸/₅ 1729. 1706 ¹/₈ ægtede han Maren Pedersdatter, født c. 1682 i Viborg, begravet ¹¹/₁₂ 1711.

⁵ Johanne Marie Kristensdatter, enke efter Hans Mathisen Wassard (født c. 1673 i Vagård præstegård, begravet ²⁷/₆ 1720). Hun havde først været gift med forvalter Henrik Kristoffersen Wegner på Fussinge (begravet ²⁸/₅ 1709 i Skive). Efter at have solgt Testrupgaard 1751 flyttede hun til Øls, hvor hun døde 1759 og blev begravet ²⁸/₁₁, 75 år gl.

præsten hr. Peder Witt havde foræret baade altertavle og klæde til begge kirker. Kirkebogen over føde, døde og coepulerede i begge meenigheder, saavel som communicantbøgerne for begge kirker fandtes rigtig indrettede, uden at communicantbøgerne ey vare numererede og beseylede.

D. 27. junii besaae jeg Thestrup kirke saavel som Binderup kirke paa veyen til Tisted og fandt Thestrup kirke vel repareret og vedligeholdt, men Binderup kirke¹ endnu at behøve dend reparation, at een laas for kirkedørren behøvedes, at prædikkestol skulde gøres, altertavlen males og kirkelaagen og porterne af ny opmuures og digen omkring kirkegaarden opligges. Om skole- og degnebolig talte jeg med samme bymænd, men fik ingen viss underretning, ey heller hvor mand kunde finde pladtz dertil, uden at prousten i Tisted siden berettede mig, at der i forrige tider havde været et degnehus i Binderup, som sr. N. Arctander NB. NB. nu skulde eye.

D. 28. junii 3: dnica. 4 post trinit. visiterede jeg i Tisted kirke², som var vel nok ved lige holden, undtagen at der over skrifftestolen var aaben huul paa lofftet, som burde repareres. Ungdommen var ikkun temmelig underviist i deres christendom, formedelst at degnen³, een gammel mand, som over 40 aar havde betient det, ey havde informeret eller kunde informere dem. Om skolehold der i sognet talte jeg med meenigheden, men fik ingen vished derom. Til Binderup kirkes regnskab at revidere var den 29. junii berammet, men som kirkeværgerne ey effter advarsel indfandt sig dertil, maatte det henstaae. Herredets protokoller over skifter og auctioner bleve mig

¹ Denne tilhørte vist kongen indtil c. 1754.

² Denne lå 1725 til Nøragergård (Niels Arctander).

³ Kristen Pedersen var degn 1690 og 1724.

af prousten¹ foreviiste, men justice protocollen blev ey af mig der paategnet, formedelst at acta imellem hr. Jens Peerstrup og nogle af hans meenighed ey endnu vare deri indførte. Medhielpere havde hand ingen, som hand derfor blev erindret at udnævne. Laas for kirkedøren fattedes ogsaa. Hans kirkebøger over føde og døde etc. samt communicanterne vare ey heller i tilbørlig stand, men vilde efter loven og ritualet indrettes. Om Binderup kirkes reparation blev ham lovet ordre. Degnen indgav ellers memorial anlangende een søn, som sr. N. Arctander vilde tilegne sig, fordi hand havde et lidet stykke jord i brug af hans godtz.

D. 29. Junii visiterede jeg i Durup kirke og fandt ungdommen hverken stor i tallet eller synderlig vel underviist undtagen nogle faa, som svarede meget vel. Ellers var degnen² een smuk ung person, kaldet af min formand, som hidindtil havde været substitut, boede i Steenild, og holdte der skole, som lovede herefter at underviise dem flittigere. Kirken var temmelig vel ved lige holdt, uden at vinduerne vare noget brøstfældige saavel som prædikkestolen, og kirkegaardsmuuren samt stetterne vare forfaldne, hvorom sr. Arctander vilde erindres. Kirkebogen over føde, døde, communicanter etc. var ey aldeles ordentlig nok indrettet, men vilde herefter forandres. Af de gamle vare ikkun faa tilstede i kirken. Medhielpere havde præsten³ ingen, som hand blev befalet at

¹ Peder Pedersen Jessen var præst for Tisted og Binderup 1694—1748, samt provst fra 1712 (Wib. 3. 338).

² Mourids Nielsen var 1719 substitut og blev degn efter Gregers Andersen, som blev begravet $24\frac{1}{2}$ 1722 efter at have været degn i 59 år. Han døde $26\frac{1}{4}$ 1738. Efter sin første hustrus, Karen Sørensdatters, død 1732 (begravet $2\frac{1}{1}$ 1733, 42 år og nogle uger gl.), ægtede han $12\frac{1}{7}$ 1733 Else Nielsdatter (Bigum kb.).

³ Hans Mikkelsen Harboe var præst for Durup og Stenild 1710—c. 41 (Wib. 1. 284).

udvælge sig og udnevne. Om skole og skolemestere blev og meenigheden erindret, men gav mig intet visst haab og svar derpaa. Ellers blev mig af andre berettet NB., at der i lang tid havde manglet lius paa alteret i Durup, som nu nylig imod miin visitatz vare anskaffede.

D. 30. junii besaae jeg Steenild kirke¹, som fandtes brøstfældig paa taarnet baade inden og uden, paa vaabenhuset, paa vinduerne, som vare meget aabne, paa taget, hvor det berettedes at regne ned, paa lofftet her og der, særdeeles i taarnet, paa stolene, som alle vare baade skrøbelige og uanseelige, særdeeles i qvinderaden, foruden at kirkegaardsmuuren var meget forfalden, og alterbogen behøvede at indbindes; vare ikkun træliusestager. Derfra reyste jeg samme dag til

Grynderup kirke², som uden til var meget vel ved magt, men inden i vare vinduerne meget aabne og brøstfældige, altertavlen var undtagen fløyelne umalet, og kirkestætterne gandske borte, saa svinene gik inde paa kirkegaarden.

D. 2. julii 3: festo visitationis Mariæ visiterede jeg i Rørбек kirke³, som var temmelig vel ved lige holdt, hvor jeg fand ungdommen som paa de fleeste andre steder ikkun temmelig underviist i christendommen. Degnen⁴ duede slet intet, havde og aldrig informeret. Medhielpere havde ellers præsten⁵. Kirken var i maadelig stand, saa mand ey saa nogen merkelig brøst paa dend. Ellers bleve eendeel sager for tienesten imellem præsten og meenigheden afgiorde, saasom 1) anlangende dend,

¹ Denne lå til Nøragergård (Niels Arctander).

² Denne lå også til Nøragergård.

³ Denne lå 1726 til Volstrup (Søren Pedersen Guldager).

⁴ Hans Pedersen var degn her 1723.

⁵ Jens Pedersen Peerstrup var præst for Rørбек og Grynderup 1721—30, senere for Adslev og Mesing (Wib. 1. 65).

sr. Arctander havde uden pass ladet overgaae til Uldbjerg sogn at tiene, og sognepræsten havde negtet at antage til sacramentet, saa at mr. Arctander nu giver ham pass, 2) anlangende een gammel mand, som præsten iligemaade ey vilde antage for uvidenhed, som jeg formanede at lade sig underviise af præsten, og hand igien lovede effter 3 a 4 underviisninger at antage, 3) angaaende een gammel soldat, som ey heller kunde noget eller hidindtil vilde lært, blev ham ogsaa paalagt at indfinde sig hos præsten effterhaanden for at lade sig underviise, før hand til herrens bord kunde annammes. Præstens kirkebøger bleve mig ey NB. foreviiste, som ved anden leylighed maae skee.

[Visitatser i Salling Nørre herred 1722.]

An. 1722 d. 6. julii var jeg paa Schaungaard for at besee dend, ifald dend effter giordte allerunderdanigste forslag skulde blive domkirken given til forsikring, og fandt steden ey alleene meget vel bygt, men endogsaa heel frugtbar i mark og enge. Derfra reyste jeg

d. 7. julii til Hiermin¹ kirke for at besee dends reparation og brøstfældighed, hvor jeg fandt vinduerne og kirkestæterne vel reparerede, men altergulvet, taarnet samt een deel af blyet paa kirken brøstfældig, hvorom strax blev given ordres til præsten² og prousten at lade altergulvet opfylde og omlegge. Alterklæde, som fattedes, lovede præsten at forære. Ellers havde jeg der stor for-

¹ På denne tid ejet af Mads Andersen Listo.

² Jens Andresen Høyer var præst for Hjermin, Le og Hjorthede 1721—26 (Wib. 1. 629). Smlg. s. 78 anm. 3 og 4. — Christian Jensen Thorup, præst for Vinkel og Rind, var på denne tid provst i Middelsom herred.

træd af tvende mænd, som præsten og prousten havde udnevnt til kirkeværgere, som ikke vilde antage værge-maalet, men gav mange unyttige ord, som prousten lovede at indsende mig beskreven. Til degnebolig og skolehuus var ingen anden leylighed ved kirken end et gammel huus, som stod paa kirkegaarden i dend eene hørne, som hr. Mogens Skeel¹ og dr. Glud havde beskikket forrige degn til bolig.

D. 12. julii var dnica. 6 post trinit. visiterede jeg i Jebberg kirke, hvor jeg fandt meenigheden heel vel informeret og bedre end nogen anden sted før, som sognepræsten² alleene havde giort, saasom degnen³, præstens broder, aldeeles intet duede, og vare iblant andre ogsaa de gamle i meenigheden heel artige og færdige til at svare til alt, hvis de unge bleve tilspurdte om. I kirken⁴ var ellers ingen skriftestool uden degnestoolen, saasom stoo-lene gik lige op imod alteret. Degnen beklagede sig ellers, at hand havde ingen degnebolig til nogen af kirkerne. Ellers var det særdeeles remarquabel, at dend gamle præst, hr. Niels Winther, hr. Niels Schyttes svigerfader, som var over 80 aar gammel, dog var saa rørig, at hand ey alleene kunde spiise og spatzer, læse endog-saa smaa stiel uden briller, spille paa fiol, dreye og arbejde i been, horn og træ, saasom hand ogsaa havde alle slags endog af de aller subtileste instrumenter og ma-

¹ Mogens Kristensen Skeel til Fussinge var stiftamtmand over Viborg stift 1688—94 og Søren Glud biskop sammesteds 1673—93. Den omtalte degn må derfor rimeligvis være Kristen Movridsen Hobro, der var degn her 1690.

² Niels Knudsen Schytte var præst for Jebjærg og Lyby 17.. —35 (Wib. 2. 9).

³ Henrik Schytte, der døde 1725, vist 39 år gl.

⁴ Jebjærg kirke ejedes af nedennævnte Johan Vernersen Parsberg, der 1719 havde arvet Eskær og Skivehus efter sin fader og 1727 købte Astrup.

chiner, som hand alle selv havde forfærdiget. Ellers var præstegaarden meget vel bygt og een stor og god have derved anlagt, med smukke træer og alleer.

D. 13. julii, som var maandag, besaae jeg om formiddagen Lybye kirke, som ligesaavel som Jeberg tilhører mr. Parsberg, og fandt dend vel vedligeholdt, som hand havde fundet dend for sig. Fattedes ellers intet, uden lidet paa taarnet, lidet paa vinduerne samt kirkestætterne. Liusestagerne vare ikkun af staal og heel uanseelige. Ellers saae jeg præstens kirkebøger og tegnede i dem, men communicanternes bog fattedes, som præsten lovede at indrette og opsende mig til at forseyle. Samme dag reyste jeg til Astrup¹, een meget plasant og agreabel gaard og med skov og have ziiret, hvor jeg laae om natten.

D. 14. julii tiisdagen visiterede jeg i Grinderslev kloster kirke, som tilhører obristlieutenant Kruise, som havde allerede meget vel ladet dend reparere udvortes og havde for at reparere dend indvortes. Af meenigheden og tilhørerne vare ikkun heel faa tilstede, og de, som vare tilsteede, vare uforskammet slet og grove i deres christendoms kundskab, hvorfor jeg ogsaa publice reprimerede baade præsten² og degnen³ og lovede næst tilkommende aar at komme der igien til visitatz. Degnen

¹ Major, senere oberstløjtn., Christian Kruse købte 1714 Astrup, som dog 1725 blev ham frataget af hans kreditorer; ved denne lejlighed beholdt han dog Grinderslev kirke, som ved auktion i hans dødsbo 1729 kom til Nørgård.

² Hans Brunow var præst for Grinderslev og Grønning 1701—28 (Wib. 1. 481). Han var gift med Anne Eriksdatter Sterch, en datter af Nørgårds ejer. Efter sin første mands død købte hun 1731 selv Nørgård og giftede sig derefter med Mads Jensen Brøndum, der 1745 solgte gården og derefter var ejer af Svansø og forpagter på Grinderslev kloster, hvor hun døde $\frac{6}{5}$ 1754.

³ Niels Lauridsen. Han bode i Ilbjærg i Ryberg sogn.

boede uden sognet, havde ingen degnebolig, havde ey heller informeret ungdommen, som hand blev tilholdt at gjøre hereffter. Ingen skrifftestool var i kirken, men holdtes i sacristiet, hvorfor vel best var, at der een blev gjort i choret, som obristlieutenant Kruuse ogsaa lovede. Kirkestættene vare ey indsatte, men digen NB. ind til klosteret nedfalden, som skulde repareres. Proustens justice- og skiffte protocoller vare ey tilstede, saasom de 2 herreder, Nørre- og Harre herred, havde ikkun een protocoll tilfælles, som vilde forandres. Hans egne kirkebøger havde hand ey ved haanden og i bereedskab, men lovede strax at sende mig til Viborg, saavel som ogsaa erklæring paa præsteenken¹ memorial i Gretterup.

Fra Grinderslef kirke reyste jeg til Grønning kirke med mr. Parsberg, som dend tilhører, og fandt dend vel ved magt holden uden altertavlen, skrifftestolen, som fattedes, vinduerne, som behøvede reparation, samt liusestagene paa alteret, som vare af træ, og altertavlen, som ogsaa maatte forbedres.

D. 15. julii var onsdagen, visiterede jeg i Thisse kirke, efter at jeg havde logeret i Gretterup præstegaard om natten, som NB. paa een meget usædvanlig maade ligger i Junged sogn. Ungdommen var ikke ilde funderet i deres christendom, omendskiønt der ey mange af de gamle vare tilstede. Patronesse til kirken er frue Sehested² til Jungedgaard. Kirken var maadelig vedligeholdt udvortes saavel som indvortes, uden at der saavel som paa fleere steder i Salling manglede skrifftestol, hvorfor de brugte degnestolen. Paa taarnet og kirkemuuren manglede udspækning, blyet paa kirken kunde

¹ Sofie Katrine Westerholdt. Se s. 91 anm. 1.

² Mette Sehested Axelsdatter, enke efter Sten Bille til Jungetgaard (A.Å. 7. 89). Hun havde 1712 fået Tise kirke tilskødet af kongen.

vel og behøve her og der nogen reparation. Kirkestoolenes dørre laae aldeeles ny forfærdigede, og vare ikke hængte for stoolene, siden kirken var kjøbt af kongen.

I Junged kirke visiterede jeg d. 16. juli, hvor ungdommen var meget vel funderet og svarede færdig for deres christendom, som i de beste meenigheder, jeg havde besøgt. Degnen¹ var her saavel som i Thisse skikkelig og havde informeret ungdommen i deres christendom. Paa kirken² manglede ellers udspækning paa taarnet og kirkemuuren. Vinduerne vare og temmelig skrøbelige. Tækket behøvede og her og der forbedring, som der gik regn igiennem. Ellers fattedes der lius paa alteret, som berettes NB. een temmelig tid at have manglet. Annexet til Junged, som er Torum, er i Harre herredt.

D. 17. visiterede jeg i Selde kirke, hvor ungdommen ikkun heel maadelig var underviist i deres christendom, hvorom baade præsten³ og degnen⁴ publice bleve paamindede. Kirken, som mr. Stiernholm⁵ paa Kieldgaard eyer, var heel anseelig med bly overalt betakt og med dobbelt kaarskirke; behøvede reparation paa tagget, saa vel paa kirken som begge kaarserne og vaabenhuset, saasom det var gandske aaben imellem kirken og vaabenhuset, foruden at vinduerne her og der vare skrøbelige og kirkestetterne vare forfaldne⁶. Fra Selde reyste jeg samme dag til Spøtterup, een meget velbyggt og med

¹ Niels Pedersen var degn her 1719 og døde $\frac{30}{12}$ 1737, 46 år gl. Han havde $\frac{1}{11}$ 1723 ægtet Bodil Melsensdatter af Hinderup.

² Junget kirke lå til Jungetgård.

³ Laurits Jensen Holst var præst for Selde og Åsted 1717—29 (Wib. 3. 29).

⁴ Rimeligvis Kristen Blichfeldt, der døde som degn her 1731 og blev begravet $\frac{14}{6}$, 47 år gl.

⁵ Herlov Jensen Stjernholm ejede Keldgård 1710—55 (Hvas: Fam. Hvas 5. 228).

⁶ Mellem linjerne er her tilføjet: NB. her ere de Duers begravelser.

fiskerie særdeeles vel forsiunet gaard, og d. 19. julli var jeg i Rødding kirke, som Axel Rosenkrantz¹ til Spøtterup ejer, som var i perfect god stand, og har een meget skikkelig degn².

[Visitatser i Hellum herred 1722.]

An. 1722 d. 6. augusti reyste jeg paa veyen til visitatzen i Hellum herredt, og paa veyen viiste klokkeren³ i Hobroe mig et stort opus genealogicum over de fornemeste saavel adelige som geistlige familier i Danmark og Norge med ridtzninger hos, hvoreffter jeg om aftnen ankom til Bælum præstegaard, hvor jeg om morgenen d. 7. visiterede og fandt een overmaade stor og folkriig ungdom, langt større end jeg nogen andensteds havde seet, men ikkun maadelig informeret i deres catechetiske fundament. Degnen⁴, som var een ustuderet person, holdte ingen skole, men havde degnebolig paa kirkegaard-

¹ Axel Rosenkrans Mogensen til Spøttrup og Landting (A.Å. 11. 319). Han ejede S. fra 1702 til sin død 1724.

² Peder Povlsen Spurre blev begravet $\frac{2}{7}$ 1759 i sit 75. år efter at have været degn „med berømmelse“ i 43 år, hvilket passer med at hans formand, Anders Lauritsen, døde 1717 (begravet $\frac{12}{6}$, 64 år gl.). P. P. S. kaldes hæderlig og vellærd og har altså været studiosus. Hans hustru, Maren Hansdatter af Fyn, som han havde ægtet $\frac{30}{6}$ 1720, blev begravet $\frac{12}{9}$ 1755, 85 år og 4 måneder gl.

³ Utvivlsomt den i indledningen til Diplomatarium Vibergense, side XIX nævnte Oluf Nysted.

⁴ Jens Hansen, der blev begravet $\frac{27}{8}$ 1756, næsten 81 år gl. efter at han i 40 år „alene“ havde forestået sit embede (1754 nævnes degnen Jokum Lytken; han har vel været substitut). Hans første hustru, Maren Jensdatter Riise, med hvem han 1724 havde en gift søn, blev begravet $\frac{19}{2}$ 1740, noget over 69 år gl. Derefter ægtede han $\frac{20}{1}$ 1742 Mette Jensdatter af Solberg, der blev begravet $\frac{31}{12}$ 1743, 32 år gl.

den, som meget vel kunde indrettes til degnebolig, om degnen holdte skole, som hand blev befalet at gjøre. Kirken¹ var ellers nylig repareret, saa muurmesterne endnu vare der, indtil lidet paa taarnet og kirkegaardsporterne og stætterne, som stode under arbeyd. NB. i choret var een stool, som tilhørte Draxgaard og obristlieutenant von Deden², som mand maatte vide, om de havde hafft tilladelse til. Præstens³ kirkebøger over døde, føde, copulerede vare rigtige nok, men over communicanterne blev hand erindret at lade een nye indrette. NB. ellers blev berettet, at præsten lod nogle tdr. korn, som hand skulde have af een gaard, gaae fra sig, som jeg NB. maae inquirere effter. Kirkegaardsmuuren vilde ellers oplegges, hvorom meenigheden vilde erindres.

D. 8. augusti besaae jeg Solberg kirke⁴, som med vaabenhuus, kirkegaardsmuur og stætter var vel ved lige og magt holden. Eendeel nye vinduer vare der indsatte, saa jeg ikke saa, der manglede noget synderlig derpaa. Der blev jeg og inviteret af sr. Laur. Kiærulf paa Wifertsholm til at komme til ham at spiise paa søndag til middag. I Bælum fik jeg ogsaa brev fra proust hr. Boll. Mørch om hands meenigheder ikke maatte forsamles i Blenstrup annexkirke, saasom hovedkirken var for liden, hvorpaa jeg strax svarede ham, at det gierne kunde skee. Fra Bælum skrev jeg ellers til N. Vinding⁵

¹ 1682 ³⁰/₅ perpetuerer Chr. V. Bælum, Skørping og Frær kirketiender til Gerding præstekald (Hofmans Foundationer 3. 521).

² Klavs Georg (Jørgen) v. Deden til Vorgård og Dragsgård (AÅ. 8. 116).

³ Mikkel Hansen Budtz var præst for Bælum og Solbjærg 1719—70 (Wib. 1. 244).

⁴ 1687 ²⁴/₅ perpetuerer Chr. V. Solberg kirketiende til Bælum præstekald (Hofmans Foundationer 3. 522).

⁵ Smlg. s. 145 anm. 5.

i Dalbynder, at hand kunde reyse til Viborg for at recommendere sig til mag. Højer¹, og tillige til mag. Højer at hand vilde lade ham prædikke for meenigheden og i beste maader recommendere ham med meere; samme sted fik jeg brev fra hr. Henriks² kone i Kongeslef, hvori hun beklagede sig over hendes mands syster med meere.

D. 9. augusti 3: dnica. X post trinitatis visiterede jeg i Synder Kongeslef kirke, som tilhører grev Daneskiold³ og var temmelig vel ved lige og magt holden, undtagen at lidet fattedes paa tagsteenen over kirkedørren. Ornamenterne vare der ellers ogsaa. Ungdommen var talriig nok, men ikkun maadelig underviist og grundet i deres christendoms første elementer, Degnen⁴, een studiosus, for faa aar siden constitueret, holdte ingen skole for ungdommen, havde ey heller flittig underviist dem i kirken, saasom hand og ingen degnebolig havde, men boede i een anden sogn. Samme dag besaae jeg ogsaa begge annexkirker, Nørre Kongeslef og Komdrup kirker, af hvilke dend første, som tilhører grev Daneskiold, var meget brøstfældig, men var nu under reparation, og skulde baade inden og uden til paa tag, muur og

¹ Mag. Johan Feddersen Høyer, præst til Viborg Sortebrødre kirke 1711—26; derefter til Ålborg Budolfi kirke (Wib. 1. 25).

² Henrik Jensen Kampmann. Se. s. 107 anm. 2.

³ Christian grev Danneskjold-Samsø, greve til Samsø, friherre til Lindenberg og Høgholm.

⁴ Ole Svendsen Høgh var degn her 1718 og blev begravet ¹³/₆ 1755. 60 år gl. Han blev ²⁶/₆ 1718 gift med Anna Pedersdatter, der blev begravet ¹⁴/₁ 1751, noget over 56 år gl.; derefter ægtede han ²⁵/₁ 1752 enken Maren Nielsdatter af S. Tranders. — 1720 blev han dømt for ulydighed mod provsten til at gøre denne en sømmelig og høflig afbigt; det hedder ved denne lejlighed, at han havde overfaldet provstens bud med ubekvems ord og blodig slag. Se ogsaa Gjerding: Hellum herr. 290.

vegger reparereres; dend anden, som tilhører sr. Hemmer¹ paa Refs, var i god tilstand og gandske nylig malet og udstafferet. Ellers blev befunden NB., at der var ikkun een kalk og disk til de 2 kirker Synder- og Nørre Kongeslef. Manglede lius i Nørre-Kongeslef kirke, hvor ikkun fandtes 2 smaa og korte stumper. Præstens kirkebøger paa føde, døde, copulerede og publice absolverede, vare ikke giennemdragne, beseylede eller ordentlig indrettede, men der var ikkun een bog over dem alle 3 og alleting indført iblant hin anden. Communicanternes designation holdtes her som andre steder af degnen. Ellers blev berettet, at der NB. i forrige tider var givne nogle tønder korn af Kongstedlund og Refs til præsten i Kongeslef, som i mange aar vare dem betagne, saavelsom offeret, som i forrige tider havde været 4 rdlr. til hver høytid af hver gaard, men nu var formindsket til 2 rdlr. For afreysen derfra havde [jeg] ogsaa hr. Henrik Kampmann² og hans kone samt syster for mig, og alvorlig straffede dem for dend hidindtil imellem dem værende tvistighed og formanede dem til eenighed og forligelighed, hvorpaa de og samtlige gave hinanden saavelsom mig deres hænder.

D. 10. augusti reyste jeg fra Kongeslef til Weffertsholm, hvor sr. Lauridtz Kiærul³ forsikrede mig, at hand

¹ Kristoffer de Hemmer til Refsnæs, som han 1730 måtte overlade til sine kreditorer.

² Henrik Jensen Kampmann, præst for S. og N. Kongerslev samt Komdrup 1713—29, var gift med Maren Svendsdatter Lemvig (Wib. 2. 243). Han var en søn af Jens Pedersen Skibsted, præst for Hvidbjærg, Ørum og Lodbjærg, og født 18/9, vistnok 1684. (Meddelt af forretningsleder Sofus Elvius). Ifølge skiftebrevet efter ovennævnte Jens Pedersen Skibsted efterlod han sig 6 søner og 2 døtre; disse sidste var Anne og Else Jensdatter. Det vides ikke, om det var Anne eller Else, Maren Svendsdatter lå i strid med. — Om Henrik Jensen Kampmanns huslige forhold findes forøvrigt en lille oplysning i Kirkehist. Saml. 3. VI. 575.

³ Laurids Mortensen Kiærulf købte 1688 Viffertsholm, som han for-

vilde lade et huus udi Solberg bye og sogn opbygge til skolehuus for samme sogn. Samme afften reyste jeg effter sr. Severin Brønstorps¹ indstændige invitation til Randerupgaard og dagen dereffter, d. 11. augusti visiterede i Skibsted kirke, hvor meenigheden var ikkun slet informeret i christendommens første elementer formedelst forrige sognepræstes² forsømmelse og forargelige levnet, saavelsom ogsaa fordi degnen Peder Enevoldsen³, een studiosus, af biscop Wildhagen constitueret, ey informerede ungdommen, hvorum meenigheden og præsten⁴ saavelsom degnen alvorligen af mig bleve erindrede. Paa kirken⁵ fattedes ellers noget paa vinduet i taarnet, som stod aaben, men strax blev given ordre til sognepræsten at lade reparere; noget paa tagsteenene paa dend een (nordre) side, hvor det sagdes at regne ned, som iligemaade blev befalet at skulde repareres; een afdeeling i choret for communicanter, som ogsaa skulde giøres over-

hen havde været forvalter på, og lod sig adle $11/4$ 1724. Han var født c. 1647 og døde 1729, bisat $25/2$; $22/10$ 1685 ægtede han en borgerdatter af Ålborg, Karen Jakobsdatter, der senere antog navnet Giesman. Hun var født 1664 og døde $11/1$ 1739. — Han byggede en skole i Solberg sogn og sørgede for lønning til skolemesteren sammesteds (Hofmans Fundationer 3. 522).

- ¹ Severin Pedersen Brønndorf ejede Randerup fra 1695 til sin død 1748. Fra 1704 ejede han desuden Kongstedlund (Hvass: Familien Hvas 5. 226 og 410). Hans hustru døde $30/5$ 1751.
- ² Jakob Poulsen Holm var præst for Skibsted og Lyngby 1714—21 (Wib. 3. 74). Han blev begravet $23/2$ 1721.
- ³ Peder Enevoldsen blev begravet $20/3$ 1742, 68 år gl. Hans første kone, hvis navn ikke kendes, døde 1724. Derefter ægtede han $26/6$ 1725 Elisabet Ottedatter Lütken, der blev begravet $10/6$ 1742, 45 år gl.
- ⁴ Henning Arnisæus Jokumsen Irgens var præst for Skibsted og Lyngby 1721—69 (Wib. 3. 74). Hans hustru, Mette Katrine Bering, blev begravet $11/7$ 1757, $53\frac{3}{4}$ år gl.
- ⁵ 1632 $18/6$ perpetuerer Chr. IV Skibsted kirketiende til Rold præstekald (Rørdam: Danske Kirkelove 3. 217).

slag over, hvad det kunde koste; kirkegaardens muur og stætter vare iligemaade meget forfaldne og behøvede reparation saavel som digerne. Kirkeliusene vare meestendeel udbrendte, hvorfor der ogsaa blev giort anstalt, at der med første skulde anskaffes nye.

D. 12. besaae jeg paa veyen fra Randrup til Brøndum præstens kirkebøger i Skibsted, som ikke vare ret indrettede af formanden, men bleve af mig paanye beseglede, og anordnet, at een nye bog skulde indrettes til communicanterne og iligemaade forsegles. Sammested leverede jeg præsten hr. Henning Irgens 2 sldr. til vinduerne i Skibsted kirke at reparere. Sammesteds besaae jeg og degneboligen, som var stor og anseelig nok og kunde let med skoleværelser forbedres, naar degnen vilde tage sig paa at læse for de unge. Derfra reyste jeg strax til Lyngbye kirke¹, som nylig var repareret baade paa tag, muur og kirkeporte, men behøvede endnu 1) porter og dørre for kirke stættene, 2) een deel i vinduerne, som af glarmesteren blev bestilt, 3) blev giort anstalt, at det skulde for alteret afdeeles til communicanterne, naar præsten med kirkeværgerne havde overslaaet, hvad det ohngefæhr kunde koste, som ogsaa 4) blev resolveret angaaende et pulpitu i kirken at bygge, at der ogsaa skulde forhøres, hvad det kunde koste at lade bygge. Ved Lyngbye kirke mødte ogsaa muurmesteren fra Bælum kirke for at accordere med præsten om tagget paa Schibsted kirke at forbedre.

D. 13. augusti visiterede jeg i Brøndum kirke, hvor jeg fandt et meget tallriig ungdom og deriblant mange saavel soldater som andre af begge kiøn heel vel informeret i deres christendom, omendskiønt der ingen

¹ 1632 ^{18/6} perpetuerer Chr. IV Lyngby kirketiende til Brøndum præstekald (Rordam: Danske Kirkelove 3. 217).

skole holdtes i sognene. Degnen¹, uanseet hand var een laicus, befandtes at have giort flid derved tilligemed præsten². Kirken³ var nylig repareret, saa der ey synderlig derpaa siuntes at mangle. Præstens kirkebøger vare rigtig indrettede, men paa communicanterne blev hand erindret at indrette een ny, som ogsaa kunde numereres og forsegles.

D. 14. augusti besaae jeg Siem kirke, som var gandske og over alt saa brøstfældig, saa jeg ey har seet dend slettere. Ti muuren af store hugne steene var paa visse steder færdig at falde ud. Taget over dend heele kirke, særdeeles i dend nederste ende, var saa skrøbelig, at meenigheden med livs fare maatte sidde deri. Lofft var aldeeles ingen over kirken, saa det allevegne kunde snee og regne ned i kirken. Stolene vare overalt saa forfaldne, saa neppe nogen kunde sidde paa dem. Gulvet var over alt optraad og vilde af ny ligges. Klokken var gandske i stykker, saa dend ey kunde høres. Kirkegaards muuren var med porte og stetter gandske forfalden og øde. Alterklæde fandtes ingen, Messeskiorten og messehagelen var gandske forslidt. Kalk og disk var NB. ingen til denne kirke, men maatte føres derhen fra een anden kirke. Dørren paa kirken var ogsaa i styk-

¹ Jørgen Iversen Hjorth, der nævnes som degn 1718, var en søn af skytte og skovrider Iver Jørgensen (begravet ²⁸/₇ 1723) og Dorthe Tøgersdatter. Først ægtede han ²⁸/₈ 1718 Maren Jensdatter, en datter af stedets forrige degn, Jens Vognsen (begravet ¹¹/₁₂ 1720, 73¹/₂ år gl.), men hun døde alt 1722 og blev begravet ²⁰/₃, hvorefter han ¹⁵/₁₁ 1722 ægtede Mette Andersdatter Fugl, køkkenpige på Vorgård (Bælum kb.), som vistnok overlevede ham. Han selv blev begravet ²⁰/₂ 1761, 68 år gl. (Gjerdning: Hellum herr. 250).

² Jens Pedersen Thornam var præst for Brøndum, Siem og Torup c. 1701–26 (Wib. 1. 232).

³ Brøndum kirke lå utvivlsomt til Lindensborg (Christian grev Danneeskjold-Samsø).

ker. Ellers stod NB. een fiærding fuld med krud under prædikkestolen. Om denne store brøstfældighed vil NB. forvalteren og patronen¹ betimelig erindres. Derfra reyste jeg strax samme dag til Torup kirke², som nylig var repareret baade inden og uden, dog saa at der paa taarnet, som NB. NB. havde været flux høyere og NB. uden tilladelse var fornødret, nylig var eendeel steene afblæste. Alterdugen var gammel og slet. Alterklædet fattedes gandske. Altertavlen var ey malet, men skulde effter beretning snart males. Port og stætte fattedes for kirkegaards muuren, omendskiønt denne nylig var oplagt. Paa taarnet saavel som paa kirken selv var bindingsverk istedenfor muuren. I Brøndum fik jeg posten fra Viborg med breve 1) fra m. Less³ om NB. dend norske sag, 2) fra hr. Iver Enevoldsen med deprecation etc., 3) fra etatsraad Poulson om stipendio til mr. Thura. Ellers gav degnen i Brøndum mig een memorial om degnebud i sterboernes forretninger.

D. 15. augusti reyste jeg fra Brøndum til Skiørping og paa veyen besaae Fræer kirke, som nylig var repareret, saa at dend nu baade inden og uden fandtes i complet stand. Altertavlen behøvede at stafferes, da det øvrige i choret ogsaa kunde males. Ellers var kirken gandske hvelvet inden til og betakt med bly uden til, taarnet alleene undtaget, som var belagt med steene. Ornamenterne vare ogsaa alle i god stand, saa intet derpaa fattedes, saaviit jeg kunde see. Ellers var i cho-

¹ Siem kirke lå til Lindenberg. — Den „Sim“ kirke, som Severin Benzon til Havnø 1722 fik tilskødet (Saml. til jydsk Hist. og Top. 2. I. 462) er Sem i Onsild herr.

² Denne lå vist til Lindenberg.

³ Hvem denne Less var, vides ikke; hr. Iver Enevoldsen er den s. 93 i anm. 5 nævnte præst for Strandby osv.; etatsr. Poulson er den 1718 adlede Mathias Poulson til Bidstrup og Søbygård; hvem mr. Thura var, vides ikke.

ret een begravelse, som de tilegner sig paa Tudstrup¹, hvorom vil efftersees adkomster, saavel som ogsaa om de havde givet nogen kiendelse til kirken, da de for nogle (4 a 5) aar siden skal have nedsatt lig i begravelsen. Iligemaade fandtes 2 huuse paa kirkens grund, af hvilke det eene beboes af een smed, som ligger lige neden for kirken, NB. hvis fæstebreve vilde efftersees. Nok fandtes i kirken NB. 5 tavler blye, noget kalk og eendeel bredder, som vil bevares til kirkens beste.

D. 16. augusti 1730: dnica XI post trinitatis visiterede jeg i Schiørping kirke, som var i fuldkommen tilstand, ey alleene hvad bygningen angaaer, men endogsaa ornamenterne, hvoraf alterklædet af fløyel med guld galouner, messehagel af atlask iligemaade med dobbelt sølvgalouner paa, samt pulpet paa alteret overklæd med rødt atlask og sølv galouner, item een oblatæske af sølv, af sl. Søren Madtzsøn² paa Teglgården var given til kirken, foruden alt, hvis hand til kirken havde givet, saasom til prædikkestolen at male og udstaffere, stakketverket for choret at lade reparere etc., som altsammen skal beløbe sig til henimod 100 dr. Iblant ungdommen vare ikkun faa, som meget vel kunde giøre reede for deres christen-

¹ Tustrup ejedes af Jens Madsen til hans død 1730, begravet 8/11. Begravelsen synes han virkelig at have haft ret til, for 1743 sælger hans enke gården med en begravelse i Frær kirke (Gjerding: Hellum herr. 191—2). Jens Madsen er vel ogsaa blevet begravet her, siden hans enke forbeholdt sig ret til at blive nedsatt i denne begravelse. Når biskoppen bemærker, at der fra Tustrup er blevet indsat et lig i kirken for 4 á 5 år siden, er det næppe korrekt, da kirkebogen ikke har nogen antydning af sligt. Her skulde vist stå for en halv snes år siden, for her tænkes snarest paa Jens Madsens søn, Mads Jensen, der døde 19/11 1712. Kirkebogen meddeler dog ikke, om han blev begravet i kirken eller på kirkegården.

² Om ham findes oplysninger i Gjerding: Hellum herr. 154. Teglgården havde han 1700 købt af Hans Lange til Asmild kloster.

dom, men de fleste kunde intet uden catechismi ord, hvorfor de ogsaa bleve publice erindrede. I meenigheden var ellers ingen skole, hvorom jeg med dend unge degn¹ maatte tale, som ogsaa lovede at paatage sig det, naar et skolehuus blev bygt dertil, som ogsaa blev udseet pladtz til. Præstens² kirkebøger over føde, døde, copulerede etc. vare rigtig nok indrettede, men over communicanterne var ingen auctoriseret bog, som derfor blev anordnet at skulde indrettes. Ellers besaae jeg ved samme leylighed een kilde³ paa Skiørping kirkegaard, som flittig besøges af adskillige siuge og skrøbelige folk, hvoraf mange og formeene sig at blive hiulpen, til dend ende og een blok fandtes ved samme kilde, hvori de ligger deres penge til een taknemmeligheds tegn, som af samme vands brug bliver hiulpne. I samme blok fandtes samme tid 2 sldr. samlet siden st. Hans dag, og berettede sognepræsten, at hand havde 40 dlr. samlede saavel deraf som af andre collecter, som folk der i meenigheden havde given til kirken etc., som jeg befol, hand skulde beholde hos sig selv, indtil mand kunde employere dem til skolens og fattige skolebørns nytte og brug. I Skiørping kom til mig hr. Peder Karmarch af Rold og 1) klagede over Rold kirkes brøstfældighed, som hand bad mig paa hiemreysen selv at besee, 2) over een grov forargelse i hans meenighed med et adulterio, som der gik i svang, hvorom hand indgav een memorial til mig, og jeg tilskrev sr. Peder Nielsön Møller, fuldmægtig over fru generalinde Levezovs⁴ godtz, at hand vilde

¹ Niels Jakobsen Grå, begravet ²⁹/₁ 1760, lidt over 68 år gl., gift ¹⁴/₃ 1721 med Elisabet Nielsdatter Kok, datter af degnen her til menighederne, N. K. (Gjerding: Hellum herr. 174).

² Peder Nielsen Skyum var præst for Skørping og Frær 1687—1729 (Wib. 3. 106).

³ Se Gjerding: Hellum herr. 159.

⁴ ∴: Anna Margrete Brockdorff til Oxholm, Ålegård og Bygholm,

assistere ham paa sin principalindes vegne til at udrydde denne forargelse af meenigheden.

D. 17. augusti reyste jeg fra Skiørping til Gierding, hvor jeg visiterede d. 18., dog formedelst hovedkirkens meget snevre rum, som begge meenigheders ungdom ingenlunde kunde faae rum i, i annexkirken Blenstrup, som tillige med hovedsognen tilhører grev Daneskiold og nylig var paa tag, muur og kirkegaardsporter etc. med temmelig bekostning repareret, dog saa, at der 1) paa taarnet, som tilforn havde haaft een stor spidtze, var skeed een stor fornedrelse, 2) at der paa begge sider af kirkens tag var aftagen eendeel bly og igien oplagt tagsteene, hvorom patronen vilde erindres. Ungdommen fandtes ellers i meenigheden ikkun heel maadelig underviist, saasom degnen¹, een ustuderet og dertil fra Tostrup nylig forfremmet person, hverken havde informeret eller kunde informere ungdommen, og meenighederne tilmed ingen skoler havde til deres unge i sognene, omendskiønt der blev berettet, at grev Daneskiold allerede havde lovet at lade een for meenigheden indrette, som før skal have været der. Præstens² kirkebog over føde, døde, copulerede og publice absolverede befandtes ey indrettet aldeeles effter dend for i bogen foreskrevne maade. Ti 1) var ikkun een bog for begge sognene; 2) vare føde, døde, copulerede etc. ey distincte og under visse clas-

enke efter generaløjtnant Theodosius Levetzow (AÅ 7. 325). Til Oxholm lå paa denne tid en hel del gods i Rold sogn.

¹ Povl Pedersen, forhen degn i Tostrup (s. 81 anm. 2), begravet ¹⁴/₁₂ 1766 noget over 74 år gl., gift ³/₁₀ 1717 med Marie Elisabeth Helmer, datter af vagtmester H. (Tostrup kb.). Hun blev begravet ⁹/₁₂ 1752, 63 år og nogle uger gl. Børnene antog navnet Helmer (Gjerding: Hellum herr. 136).

² Bolle Jensen Mørch var præst for Gerding og Blenstrup 1718—65 (Wib. 1, 434).

ser derudi indførte, men promiscue iblant hin anden og uden nogen orden; 3) at det meeste befandtes ey med præstens egen men een fremmed haand skrevet; 4) at confitentes og communicantes ey vare i dend indførte etc. Hvorfore jeg maatte erindre, at 1) dend confusion maatte i classerne forandres, 2) at een egen bog maatte indrettes til communicanterne etc. Proustens protocoller vare hos hr. Henrik i Kongeslef, som NB. NB. hand blev erindret at føre med sig til første landemode. Dagen dereffter, som var d. 19. augusti, besaae jeg Gierdring [!] kirke, dend mindste og uanseeligste af alle dem, jeg havde seet, og omendskiønt dend for faa aar skal være repareret, saa var dend dog nu brøstfældig 1) paa muuren, som her og der var af kalken fordærvet, 2) fattedes porte og kirkestætterne, hvortil tømmeret allerede var ført tilstede. Ellers var een meget underlig og uanseelig prædikkestool opmuret og kalket, hvis lige vel neppe skal findes nogen anden sted. Iligemaade var ikkun een træliusestage i kirken, i hvis sted forvalteren paa Lindenborg, sr. Raben¹, berattede, at hand allerede havde ordres, at lade giøre andre messingstager i deres [!] sted, saasom hand og forsikrede nylig at have faaet ordres af sit herskab at lade Siems kirke strax reparere af grunden.

Samme dag d. 19. augusti kom jeg til Storvorde og tillige med prousten hr. Jacob² i Mou og sognepræsten³ besigtede baade Storvorde og Seglflod kirker⁴, hvorpaa ved muurmestere fra Aalborg samt kirkeværgerne

¹ Povl Raben.

² Jakob Olsen Spjellerup, præst for Mov 1698—1738, provst i Fle-skum herr. (Wib. 2. 409).

³ Mattias Anchersen Mohr, præst for Storvorde og Seglflod 1685 —1728 (Wib. 3. 201).

⁴ Disse lå til Viborg domkapitel. Smlg. reskr. af 10/11 1758.

blev forfattet et ordentlig siun, som her vil falde altfor viitløfftig at indføre, hvor jeg og fik brev fra biscopen af Aalborg¹, som inviterede mig til sit huus i Aalborg.

D. 20. augusti ankom jeg til Aalborg og effter biscop Thestrups indstændige begiæring logerede ind i bispegaarden og derpaa dagen dereffter besaae begge kirkerne samt skole og hospitalet, som er i meget god tilstand og vel beneficeret, betragtede og de fattiges væsen, som mig af borgemester Giørup blev foreviist, som ogsaa er meget vel indrettet. Løverdagen, som var

d. 22. aug., reyste jeg effter sognepræstens hr. P. Karmarks² begiæring til Rold og der om morgenen d. 23. besaae Rold kirke og befandt af denne brøstfældighed. at alterdugen var gandske forraadnet, lyseslagene af tin meget slette, knæfaldet for alteret behøvede reparation, lofftet maatte omligges, bielkerne (dend øverste og 3 nederste) vare afraadnede ved ydersiden, nøglen til kirken itu, taarnet over alt forfalden, hvorover og tømmeret med hvelvingen i taarnet forfalder og forraadner, kammene nedfalden, tækket over ald kirken brøstfældig med store huller i, saa det over alt nedregner og forraadner tømmeret og lofftet, som vilde ganske omlegges, over choret suufælene borte, saa vinden staaer ind i kirken; kirke-muuren, saa vel paa store- som lav-kirken, adskillige steder brøstfældig; manglede klokkestreng; tækket paa vaabenhuuset var og gandske forfalden, som altsammen vilde ved skrivelse forestilles enken³, som eyedede gaarden. Derfra reyste jeg samme dag til

¹ Mag. Frans Thestrup, biskop over Ålborg stift 1709–35.

² Peder Thomsen Karmark, præst for Rold og Vebbestrup 1721–50 (Wib. 2. 647). En ligsten over ham og hans hustru findes på Rold kirkegård; ifølge den havde han 5 sønner og 9 døtre. (Meddelt af rådstuearkivar Chr. V. Christensen).

³ Ellen Hansdatter, sl. Hans Espersens. Hun solgte 1724 Rold kirke til Axel Bille til Stenalt.

Webbestrup kirke¹, hvor port og støtter omkring kirkegaarden vare gandske øde. Taarnet var repareret, men NB. fornedret og skrøbeligt. Vinduet ved prædikkestoolen ude. Prædikkestoolen alt for liden. Altergulvet meestendeel øde, saa det vilde omlegges; vare stoolene for høyt oppe i choret etc. Ellers vare der nye alterklæde og messehagel. Om det øvrige vilde med forderligst erindres.

[Visitatser i Fjends herred 1722.]

Efter at jeg torsdagen d. 8. octobr. var ankommen til Dagbjerg præstegaard, visiterede jeg fredagen d. 9. octobr. der i kirken og fandt ungdommen, som tillige med de gamle var i stor mængde forsamlet, saa vel grundet og informeret i deres christendom, som jeg ikke tilforn havde fundet i nogen meenighed. Sognepræsten² havde ellers intet andet over sine tilhørere sig at besværges over, uden at de ey flittig nok vilde holde deres børn til gudsfrygt og underviisning, og een mand iblandt dem levede uforligelig med sin hustrue, som derfor af mig publice for meenigheden blev paamindet. Kirkens bygning, hvorover m. Jens Reenberg paa Lynderupgaard haver jus patronatus, saavel som over begge annexerne, var vel ved lige holdt, og saa viit mand kunde see behøvede ey nogen synderlig reparation; tilmed berettede sognepræsten hr. Friderich Busch, at hand af kirkens patron havde fuldmagt til at lade forfærdige alt, hvis enten paa hovedkirken eller paa annexerne

¹ Denne ejedes af byfoged Kristen Nielsen Hostrup i Hobro.

² Frederik Pedersen Busch var præst for Daugbjerg, Mønsted og Smollerup 1700—41 (Wib. 1. 270).

Mønsted og Smollerup kirker skulde mankvære. Degnen¹ som med ungdommens information sig ikkun lidet bemøvede, boede NB. i Mønsted, saasom hand ingen degnebolig havde i Dagbjerg, ey heller til leye kunde bekomme. Skoler bleve der i sognet ingen visse holdte, uden hvis præsten tid efter anden selv havde anordnet. Præstens kirkebøger vare ikke aldeles i stand, men hand lovede mig dem siden at foreviise, som og skeede i Wridsted; mens confitenternes og communicanternes vilde af ny indrettes. Præstegaarden var af[!] meget vel ved lige holdt.

Fra Dagbjerg reyste jeg til Wrove og visiterede i Wrove kirke søndagen d. 19. post trinitatis, som var d. 11. octobris, og fandt ungdommen ey ilde grundet i deres christendoms første elementer, omendskiønt degnen² ikkun lidet havde giordt til deres information. Kirkens bygning var iligemaade temmelig ved magt, undtagen at taarnet uden til var noget paa muuren læderet og kirkegulven her og der noget ujevn, omendskiønt præsten³ berettede, at sognefolkene vilde klage derover. Præstegaardens bygning var saa aldeles over alt forfalden, saa mand ingensteds i huuset kunde sidde fri for regn, naar det regnede. Kirkebogen var saa ilde medhandlet, mutileret og af regn og vand fordervet, tilmed var der saa urigtig antegnet i dend, saa det var fornøden, at een nye bog strax til dend brug saavel som een anden til communicanterne blev indrettet. Degnen gjorde ikkun liden tjeneste ved catechi-

¹ Knud Kristensen Bråd, forhen degn i Kobberup, nævnes som degn her 1712 og endnu 1754. Han blev $\frac{8}{11}$ 1708 gift med Bodil Hansdatter af Rosborg (Mønsted kb.), der døde $\frac{26}{9}$ 1754.

² Peder Jensen, der blev begravet $\frac{3}{11}$ 1758, 86 år gl. Ved skiftet efter ham siges, at han var degn indtil for 20 år siden. Hans hustru, Anne Kristensdatter, blev begravet $\frac{3}{3}$ 1722. 47 år gl.

³ Michael Thomsen Bering var præst for Wrove og Resen 1722—41 (Wib. 3. 641).

zationen. Hvo der var kirkens eyere, N. Arctander eller ass. Luc. Kiærulf¹, viste præsten ey, som nok kunde fornemmes havde i sinde at tilforhandle sig dend,

Samme søndag afften strax effter maaltid reyste jeg til Wridsted, hvor jeg visiterede maandagen d. 12. octobr. og fandt meenigheden folkriig og ungdommen til een stor deel vel grundet i deres christendoms første elementer. omendskiønt degnen², een ustuderet gammel mand, lidet eller intet deri havde arbeydet, saasom og sognepræsten³ besværede sig over ham, at hand ey holdte mandtall over communicanter og catechumenos, hvorom hand og blev erindret. Kirkens⁴ bygning var temmelig ved lige holdt, saa viit mand kunde see. Udbygningen ved dend nordre side var nedbrudt af kirken og til vaabenuusets indrettelse anvendt effter stiftamtmandens og biscopens tilladelse, som der berettedes, mens gruus og rudera laae endnu paa kirkegaarden, som med rette burde bortføres. Alterbogen behøvede at ombindes. Kirkebogen fandtes, men specification over communicanterne manglede.

Tiisdagen d. 13. octobr. besaae jeg paa veyen til Haderup Res en kirke, som berettedes at tilhøre sr. Niels Jbsen⁵ i Holstbroe, som var nylig repareret. I kirken laae eendeel skafftkorn i taarnet, som berettedes at tilhøre patronens bonde. Ellers mangle lius paa alteret

¹ Lukas Kiærulf solgte 1728 Vrove kirke til Thomas Bering i Randers. Det er imidlertid ikke usandsynligt, at L. K. er kommet i besiddelse af den ved at ægte Niels Arctanders enke (Smlg. s. 82 anm. 2).

² Jens Pedersen Holm, der døde i april 1738. Han havde da tre myndige sønner og en datter, der var 30 år gl. Hans enke, Ane Marie Tøgersdatter, døde 1767 i et hus i Vridsted.

³ Lukas Nielsen Steenstrup var præst for Vridsted og Fly 1713—51 (Wib. 3. 639).

⁴ Vridsted kirke lå til Estvadgård (Anders Pedersen Brønsdorff).

⁵ o: Niels Ibsen til Tvis kloster og Lergrav, købmand i Holstebro.

for een temmelig tid, hvorfor patronen skulde have bødet dem olie og een lampe. Kalk og disken var ellers af tin. Porten og stætteerne omkring kirken vare ellers borte og kirkegaards diget forfalden.

Samme dag besaae jeg paa hiemveyen fra Haderup og paa veyen til Kaaberup præstegaard Flye kirke, som patronen sr. Brønsdorff¹ paa Estvadgaard møtte ved, hvor tækket paa dend ostre side af taarnet var brøstfældig og eendeel bredder afblæste, som patronen berettede, hand havde kiøbt bredder til. Vinduerne i kirken vare ellers meget smaae, og behøvedes nok et vindue til for liusets skyld. Porthuset ved kirkestetten var gandske forfalden, som patronen meente var ufornøden at lade reparere, siden byen laae strax ved kirken, hvor præsten kunde faae leylighed nok til heste og vogn, som vilde efftersøges. Alterbogen behøvede at indbindes. Ellers klagede hverken præsten over sine tilhørere eller meenigheden over præsten. Samme dag imod afften kom jeg til

Kaaberup, hvor jeg visiterede Onsdagen d. 14. octobr. og fandt meenigheden ikkun heel liden af de gamle, og ungdommen heel maadelig underviist i christendommen, saasom og degnen², de Brøndumers broder, een gam-

¹ Anders Pedersen Brønsdorff ejede Estvadgård fra 1710, da han købte den af Fr. Chr. Rantzau til Rodstenseje, til c. 1725, da han mistede den for gæld. At han krympede sig ved at gøre sine kirker grundig i stand, var intet under, da han selv knap havde det tørre brød. Efter at have mistet Estvadgård, den sidste af hans mange hovedgårde, flyttede han til Vansted ved Hjørring, som ejedes af hans stiftsøn, Hans Henriksen Bugge til Bøgsted og Haven, og her døde han $\frac{7}{4}$ 1733 i meget små kår. Hans enke, Beate Sofie Hansdatter Holst eller Holsten, der først havde været gift med Henrik Bugge til Linderumgård og Haven, døde sammesteds 1735. (Se også O. Nielsen: Hjerm og Ginding Herreder 513).

² Jørgen Jensen Brøndum, der blev begravet $\frac{3}{9}$ 1752, vist 70 år

mel og derhos ustuderet person, lidet deri havde giort. Hvad kirkens bygning angaaer, som sr. Brønndorff paa Estvadgaard skal eye, mens sagdes at have eller vilde overdrage til amtsforvalter Lund i Skive, befandtes taarnet paa dend eene side noget brøstfædig. Klokken var for nogen tid nedfalden og slaæet i stykker, som Brønndorff havde taget til sig og viiste mig paa Estvadgaard, og i dens sted havde hand ladet een anden liden klokke igien ophænge, som mand neppe kunde høre, og meenigheden var heel fortrydelig over; hvorfor Brønndorff og lovede med første at lade dend omstøbe og igien ophænge. Paa vaabenhuset fattedes nogle tagsteene.

I Fellingberg kirke¹, annexet til Kaabberup, som jeg dagen dereffter besaae, vare alterdugen, alterklæde og messehagel samt messeskiorten meget gamle og forslidte; lystemagerne vare af tin. Muuren saavelsom tækket var endnu nogenleedes ved magt, saa det kunde henstaae een tid lang, men vilde dog med første behøve een temmelig reparation. Porten og stætterne omkring kirkegaarden vare over alt forfaldne saavelsom kirkegaardsdigen i sig selv. Dagen dereffter, som var fredagen d. 15. octobr., besaae jeg paa veyen til Höysløf Dommehuse kirke, som med de andre 2 tilhører fruén paa Starupgaard², og fandt dend udvortes nogenleedes vedligeholdt, men inden i saa vel paa væggenes kalkning som paa stoolene etc. noget brøstfædig, saasom og porten og stætterne for kirkegaarden vare forfaldne; der-

gl. Han ægtede $\frac{7}{10}$ 1704 Dorthea Jakobsdatter Vesbech. Alleerede 1734 nævnes hans son, Jakob B. (dåbskonfirmeret $\frac{6}{7}$ 1710, død $\frac{19}{6}$ 1774) som degn her i sognene.

¹ Denne lå til Tvis kloster (Niels Ibsen).

² Elisabet Friis (3 eger) Henriksdatter, enke efter baron Frederik Christian Holck til Holckenhavn (AÅ 3. 128). — De andre 2 α : Højslev og Lundø.

fra reyste jeg samme dag til Høygsløf og visiterede der, hvor jeg fandt meenigheden af de gamle ikkun meget tynd, formedelst at de i Dommerbye vare da til hove paa Estvadgaard og de andre hver i sin gierning; men ungdommen ikkun heel slet grundet i deres catechismi lærdom, hvoraf de ikkun kunde de blotte ord og ikke meeningen, saasom hverken sognepræsten¹ eller degnen² uanseet hand var een gammel student, havde giort sig nogen umag dermed eller holdt nogen bog over catechumenos. Kirkens³ bygning fandt jeg ellers ingen merkelig brystfældighed paa. Fra Høygslef reyste [jeg] til Lunøe kirke, som friherrinden³ iligemaade eyer, som i aar nylig var repareret paa taarnet, men stolene i kirken samt porten og stætteerne om kirkegaarden vare gandske forfaldne. Kirkebogen, af denne præst indrettet, var ikke forseglet. Ellers havde hverken præsten over meenigheden eller meenigheden over præsten noget at klage.

Fra Høygslef reyste [jeg] til Starupgaard og derfra til Heilskov d. 16. octobr. og visiterede i Ørslev kloster kirke d. 17. octobr., som var dnica 20 post trinitatis, hvor ungdommen var forsvarlig grundet i deres christendom, saavel som landsoldaterne, som i stor tall mødte. Kirken⁴ var ogsaa i temmelig god tilstand, undtagen at stoolene vare noget slette. Præstens⁵ kirkebog manglede, som hand lovede at skaffe færdig. Ellers havde hand sine medhielpere og intet at klage enten over degnen⁶ eller meenigheden, ey

¹ Henrik Vessalsen Barthling var præst for Højslev, Dommerby og Lundø 1799—52 (Wib. 1. 744).

² Jens Jensen Ellitshøj, begravet $27/6$ 1730, gift før 1699 med Marren Nielsdatter, der overlevede ham.

³ Se forrige side anm. 2.

⁴ Ørslevkloster kirke lå til Ørslevkloster (Iver Nikolaj Sehested).

⁵ Niels Gundersen Rostrup var præst for Ørslevkloster sogn 1717—34 (Wib. 3. 678).

⁶ Vistnok Peder Hansen Møldorph.

heller de over hannem. Derfra reyste jeg maandagen d. 18. octobr. til Ørum og visiterede der samme dag og fandt meenigheden baade vel grundet og regulier i de fleeste stykker. Kirkens¹ bygning var ogsaa vel ved magt, saaviit mand kunde see; inventarium og ornamenterne vare der complet, iblant andet kalk og disk af sølv med fouteral til, men flasken til at føre viin i af tin udi et fouteral. Lius paa alteret vare meget smaa. Medhielpere havde hand² ogsaa, var vel fornøyet med meenigheden, som dend og med ham. Fra Ørum reyste [jeg] til Gammelstrup kirke³, hvor . . . [Her følger 6 blanke sider.]

[Visitatser i Sønderlyng herred 1723.]

An. 1723 d. 31. julli visiterede jeg i Thiele kirke, hvor jeg fandt meenigheden meget ringe af tall, saaviit de gamle angaaer, og ungdommen meget slet informeret i christendommens hovedpuncter. Degnen⁴ var een gammel svag mand, i hvis sted sønnen opvartede tiestenen, men ingen NB. holdte skole der for ungdommen. Medhielpere havde præsten⁵ dog i meenigheden. Kirken⁶ var temmelig vel vedlige holdet, og hvad enten der eller paa annexen Winge⁶ fattedes, var alt materialier indkiøbt til og contract derom giort med haandverksfol-

¹ Ørum kirke lå 1724 til Strandet (Iver Nikolaj Sehested).

² Han o: Jon Kjeldsen Steen, der var præst for Ørum, Borris og Gammelstrup 1702—27 (Wib. 3. 691).

³ Denne lå 1724 til Strandet (Iver Nikolaj Sehested).

⁴ Johan Nathansen, død $\frac{6}{5}$ 1724 i sit 64. år. Hans søn, Nathan Johansen (begr. $\frac{6}{8}$ 1761, 72 år gl.), blev hans efterfølger.

⁵ Tomas Andersen Høyer var præst for Tjele og Vinge 1713—40; senere præst for Sønderholm (Wib. 3. 276).

⁶ Tjele og Vinge kirker lå til Tjele (Gert Didrik Levetzow).

kene saa det med første kand vendtes repareret. Kirkebøgerne over føde, døde, communicanter etc. vare vel ved haanden, men ikke saa tydelig og distincte indrettede som de burde, tilmed meestendeel udskrevne, hvorfor præsten blev skriffellig erindret med første at indrette ny bøger og lade dem giennemdrage, numerere og forseyle og meere distinct end hidindtil skeed er at indføre, hver classem af hver meenighed for sig selv i behørig orden saavel som ogsaa at tilholde degnen i een egen ligeleedes giennemdragen og af prousten forseylet bog at indføre communicantes. Ornamenterne og inventarium vare ellers rigtig istand og fattedes intet deraf. NB. at efftersee stiftskistén om dend gamle nedbrudte kirke¹ NB.

Løverdagen d. 1. augusti effter at jeg var ankommen til Ørum præstegaard, besaae jeg om efftermiddag Wiskum kirke², som paa bygning saavelsom hvad inventarium og ornamenterne angaaer var i maadelig god tilstand, uden at der nogle af stoolene i kirken vare brystfældige, stien op til et pulpitu neden[?] i kirken uduelig. Kirkestetterne vare aftagne og laae i vaabenhuset. Dernæst Weirum kirke², hvor kirkegaardsmuuren var gandske nedfalden og port og stetter borte. Vinduerne her og der ude, ingen skriftestool, men derfor maatte præsten bruge degnestoolen. Kalk og disk var af tin,

¹ o: Fovlum kirke. — 1656 $\frac{1}{4}$ tilskriver kongen Henrik Thott til Boltinggård, befalingsmand paa Dronningborg, og Jakob Mathisen, superintendent over Århus stift, at da Fovlum kald er så ringe, at dets indkomster ikke kan tilstrække, hvorfor kirken efterhånden er forfalden, „så at i mange år ikke der udi haver været prædike“, må dette og Tjele sogne sammenlægges til ét sogn med Tjele kirke til sognekirke. (Orig. i Viborg bispearkiv, Sønderlyng herr., Fovlum sogn Nr. 9).

² 1722 skøder Gert Didrik Levetzow til Tjele Wiskum og Vejrum kirker til Kristen Skeel til Estrup.

i choret var NB. for Werners¹ moder bygt een stool, hvoringen før havde været, og daaben derfor flyt. Iligemaade vare bygningen i god stand, som rittmesteren² paa Tiele nylig havde ladet reparere, men paa alteret var af de gammel dags lysestager af jern, som de kalder klo-
ver. Vaabenhuset laae fuld af foder etc.

Søndagen dn. 10 post trinit. d. 2. augusti visiterede jeg i Ørum og fandt saavel ungdommen for dend største deel temmelig vel informeret i deres catechismi hovedpungter, som ellers det meeste vel reguleret, omendskiønt degnen³, som flittig effter sin ankomst til embedet havde catechizeret, saavel mundtlig som i sine antegnelser skriftlig klagede over de fleestes forsømmelse naar catechization i kirken blev anstillet. Ellers klagede meenigheeden at ingen skole af mangel paa skole- og degnehus der blev holdt. Kirkens⁴ ornamenter fandtes alle rigtig, men bygningens brøstfældighed havde prousten⁵ i et eget siun forfattet. Medhielpere havde prousten ogsaa i meenigheden, som slet intet havde at klage over præst eller degn, ligesom de og ikke paa meenigheden. Justitz- og skiffteprotocollerne bleve mig ogsaa af prousten foreviiste og paategnede. Kirkebøggerne fandtes iligemaade rigtig og vel nok indrettede, men specifi-

¹ Det er vanskeligt at gætte, hvem denne Werner kan være. Pastor Vilhelm Bang har henledet opmærksomheden på, at det mulig kunde være den i Jydske Samlinger 2. I. 424 nævnte inspektør Werner.

² Ovennævnte Gert Didrik Levetzow, der havde købt Tjele 1698 og ejede den til sin død 1737 (A.Å. 7. 333).

³ Peder Pedersen Busch, død ²⁴/₁₂ 1724 i sit 34 år, gift med Anne Lundsgård. Han har rimeligvis kun været degn fra 1722, da den foregående degn, Hans Nielson Tolosius, døde.

⁴ Ørum kirke lå vist til Sodal (Niels Bentsen Winther).

⁵ Nikolaj Arpsen Lütken, præst for Ørum, Viskum og Vejrum 1712—25, provst i Sønderlyng herr. (Wib. 3. 687).

cationen over communicantes vilde i egen af prousten numereret og forsejlet bog forfattes.

Maandagen d. 3. augusti besaae jeg paa veyen til Worning 1) Qvorning kirke¹, som var meget vel saavel paa bygning som ornamenten vedligeholdt, blytakt etc., saa jeg ikke fandt noget, som derved kunde erindres, uden at porterne og stetterne ved kirkegaards muuren vare forfaldne, hvor dog muuren stod sterk og fast. Ellers laae i samme kirkes nederste deel eller taarnet mundering til et compagnie af landsoldater, hvorom vilde erindres. 2) Hammershøy kirke², som iligemaade var af bygning saavelsom ornamenten i meget god tilstand, saa mand ikke fandt noget, som kunde mangle, uden alleene at muurene ved kirkegaards stetterne var forfaldne, og nogle faa steene inden for kirkedørren vare oprevne. Ellers blev præsten³ erindret at tilholde sognefolkene i begge disse sogner, særdeeles Hammershøy, til at holde skolemestere til deres ungdom at underviise.

Tiisdagen d. 4. augusti visiterede jeg i Worning kirke, hvor ungdommen befandtes ikkun maadelig informeret, saasom de hverken havde skolemester, eller degnen (som dog var een studiosus Andr. Resen⁴) sig med catechizationen meget siuntes at have befattet. Ellers havde bønderne i Worning og Hveding byer allerede efter sognepræstens drifft og formaninger resolveret i deres byer at

¹ Denne lå til stamhuset Fussinge (Christian Ludvig v. Plessen).

² Denne lå ligeledes til stamhuset Fussinge.

³ Peder Jørgensen Marquard var præst for Vorning, Kvorning og Hammershøj 1708—33 (Wib. 3. 630).

⁴ Anders Jørgensen Resen, død ¹⁷/₁₁ 1725. Hans enke, Helle Helene Johansdatter Slothugger (død ³⁰/₆ 1742, 51 år gl.), blev ²⁸/₈ 1726 gift med den følgende degn, Kristoffer Olesen Pind, død ²/₆ 1756, 56 år gl. — A. J. R. havde rimeligvis været degn fra 1721, da den forrige degn, Niels Jespersen Lindholt døde.

holde een egen skolemester til deres børn; hvortil de i Worning alt havde udvalt et sted og samlet pengene til huusets bygning. Ornamenterne vare her saavel som i Quorning og Hammershøj i meget anseelig og smuk tilstand af herskabet¹ paa Fussingøe meestendeelen nyt, og veed ikke at noget manglede, uden det alleene, at kirkegaardsmuuren var forfalden og portene, omendskiønt de saaviit vare heele, heel brystfældige. Paa lofftet fattedes og noget her og der. Kirkebøgerne vare for alle meenighederne indfattede i et, tilmed vare ikke heller materierne om børnedaab, copulation etc. her som andre steder distingverede i visse classer, hvorom sognepræsten derfor skriftlig blev erindret, saasom og degnen tillige med præsten blev tilholden at lade een bog igiennemdrage, numerere og forseigle til at indføre confitentium og communicantium navne i. Sognepræstens thema til hans prædikken var Luc. x om Martha og Maria. Fra Worning reyste jeg

Onsdagen d. 5. augusti til Nørbek, hvor jeg strax samme dag visiterede og fandt ungdommen, nogle faa undtagne, ikkun heel slet informeret i deres christendom, saasom hverken dend forrige præst² eller degnen³, som var een laicus og effter sagn havde været kudsk paa Asmild kloster, nogentid havde underviist, som meenigheden offentlig klagede, langt mindre i sognene fandtes nogen

¹ Den bekendte Christian Ludvig v. Plessen, gift med Charlotte Amalie Skeel (Skeel: Familien Skeel 280).

² Den forrige præst for Nørbeg, Sønderbeg og Læsten var Peder Kristensen Vorgod, der skal have resigneret 1723. Den følgende præst, Jesper Ananiassen Bager, ordineret $\frac{7}{5}$ 1723, døde 1725 (Wib. 2. 500).

³ Abraham Kristensen Riis. Han nævnes som degn her 1704 og var det til sin død. Blev begravet $\frac{9}{3}$ 1741, over $72\frac{1}{2}$ år gl. 1698 $\frac{24}{7}$ ægtede han Anna Jensdatter paa klosteret (Asmild kb.), der overlevede ham.

skole eller skoleholder. Kirken var ellers i bygning og ornamenten maadelig vel vedlige holdt undtagen at klokken var sprukken og derfor ey vel af meenigheden kunde høres. Kirkegaardens digen var ey heller allevegne ved magt holdt, omendskiønt der var ny port for dend. Præstens thema var 4 præcept. Kirken tilhører rittmester Levetzov paa Thiele. Samme dag paa veyen til Bierregrav besaae jeg Sønderbek kirke¹, som er een af de smukkeste og best udziirede kirker i dend heele stift baade i henseende til altar, prædikkestoolen og paneel om væggene samt stolene, som alle med smukke emblematiske vare beprydede. Ornamentene vare og alle i god stand, mens alterbogen og ritualen vare saavel i denne som de andre kirker gandske revne og mutilerede og behøvedes nye. Paa tagget siutes lidet at mangle saavelsom paa vaabenhuset og kirkedigen, som var meget forfalden. Præstegaarden i Nørbech var utroolig slet, særdeeles paa tagget, saa mand ingensteds kunde være tør, naar det regnede. Ellers havde hr. Jesper allerede ladet et af udhusene nyligen tække og reparere og begyndte at samle noget tømmer til bygning.

Torsdagen d. 6. augusti besaae jeg Thanum kirke², som da var under blytækkerens reparation og forresten var vel ved lige holdet saavel i bygning som ornamentene. undtagen at kirkegaardens diger og laagerne meget her som paa de andre steder vare forfaldne. I Thanum var ellers een nye kongl. skole nylig projecteret, men ikke endnu fuldfærdiget, hvor børnene saavel derfra sognen som fra de omliggende effter artiklernes tilhold [!], og strax derpaa Aalum kirke³, som befandtes i fuldkommen

¹ 1720 skødede kongen denne til Christian Ludvig v. Plessen.

² Denne lå til stamhuset Fussinge.

³ Også denne lå til stamhuset Fussinge.

stand, undtagen at klokken var sendt til Kiøbenhavn at omstøbes. I samme kirke fandtes de Scheelers arvebegravelse, som indtog dend gandske chor, men ellers ikke synderlige enten ornamenten eller stoole. Der i sognen holdt degnen Christ. Bech¹, een studiosus, skole, som NB. pr. strategema var draget fra de andre 2 sogner, som med skoleholderiet vare overdragne til stud. Hasselagger², som i samme tid blev kaldet til Kousted kald. Ellers var kirkegaardsdigen og porterne der saavel som ved de andre kirker heel forfalden.

Fredagen d. 7. augusti visiterede jeg i Bierregrav kirke, hvor een deel af ungdommen fandtes temmelig effter Rostochs³ catech. forklaring informeret i catechismo, men langt fleere ikkun heel slet grundet deri. Iblant nogle fra Hornbek sogn, som sortere under Thannum skole. Ellers var ikkun meget faa af de gamle bønder og deres koner tilstede i visitatzen, hvorom jeg i visitatzens slutning erindrede. Blev og erindret og for viss sagt, at ladefogden paa Fussingøe samme dag havde ladet een stor deel opbiude til hove til hovearbeyd, hvorom forvalteren⁴ først vil erindres, førend mand tilmelder herskabet noget derom. Kirkens⁵ bygning og ornamenten vare ellers i temmelig tilstand og kirkegaarden med muur og porter vil forsiunet. Sacristiet var der

¹ Kristen Bech var degn her til sin død, begravet $\frac{13}{8}$ 1750, over 83 år gl. Hans hustru, Ellen Knudsdatter, overlevede ham.

² Jens Jensen Hasselager blev $\frac{13}{8}$ 1723 kaldet til præst for Kovsted og Råsted og 1723 forflyttet til Vorning, Kvorning og Hammershøj (Wib. 3. 630).

³ Mads Jensen Rostoch, præst for Middelfart og Kavslunde 1704—14, forhen res. kapellan ved Odense Sct. Knuds Kirke, var forfatter til en katekismus forklaring: „Den eenfoldige Børnelærdoms usvigelige Mælk“ (Wib. 2. 403).

⁴ Kristen Rod.

⁵ Bjerregrav kirke lå til stamhuset Fussingøe.

saavelsom i Worning opfyldt med de forrige præsters og deres familiers lig. Lofftet kunde her og der behøve reparation. Skrifftestool fandtes ingen uden degnestoolen. Præstens¹ thema til hans prædikken var ex. psal. xxxiv, v. 12 og exord. ex. Eph.[?] vi, v. Kirkebogen var her ligesom i Worning saa confus indrettet, at alle meenigheder og alle materier stode iblant hin anden, som blev erindret skulde forandres, naar denne bog var udskreven, saavelsom ogsaa at communicanternes specification herefter i een egen forseylet og numereret bog maatte indføres. NB. Landsoldaternes navne maatte fra præsten og degnene indhændtes, at mand kunde erfare, hvo der havde været tilstede.

[Visitatsér i Slet herred 1723.]

Derpaa reyste jeg d. 4. septembr. om morgenen ved 9 slet formiddag fra Viborg og ankom til Barmer præstegaard om aftenen klokken 8 og visiterede derpaa d. 5. septembr., som var dnica. 15. post trinitatis i Sibber kloster kirke, som fandtes meget vel vedligeholdt af Jørgen Jensøn² paa Sibber kloster, saa jeg ikke observerede noget enten paa bygning eller inventario, som noget manglede paa. Ungdommen var ellers meget slet grundet og informeret i deres catechismo, formedelst at degnen³ (og maaeskee præsten⁴) ikke alvorlig havde drevet derpaa, hvorfor

¹ Laurits Jensen Harlev var præst for Bjerregrav, Ålum og Tandum 1716—30 (Wib. 1. 162).

² Jørgen Jensen (Glerup) købte 1708 Sebber kloster, som han ejede til sin død $\frac{5}{6}$ 1727.

³ Mads Bruun, død $\frac{11}{2}$ 1731 i sit 49. år. Hans enke, Katrine Marie Jensdatter, blev begravet $\frac{28}{2}$ 1737, 58 år gl.

⁴ Jens Rasmussen Snitger var præst for Sebber og Lundby 1691—

begge ogsaa derom publice bleve erindrede. Degnen var een studiosus ved navn Matth. Bruun fra Aalborg, men havde ikke lærdt dem deres catechismi forklaring, omendskiønt der vare mange velhavende og skikkelige bønder, som baade havde evne og lyst til at lade deres børn underviise og maatte hver for sig holde skolemestere til deres børn hiemme i deres eget huus. Ellers var een gammel fundatz¹ paa een skole der i sognen af 10 rdlr. aarlig, som ingen fuldkommenhed var kommen til, formedelst at der ikke var pladtz og grund til skolehuuset at faae. Hvorom jeg NB. lovede at skrive seigr. Jørgen Jensøn til med stiftamtmanden. Præstens kirkebøgerne [!] over føde, døde etc. havde hand ikke i stand, men lovede at føre med sig til første landemode til Viborg for at efftersees etc., hvorom hand og alvorlig blev erindret. Justitsprotocollen var hos hr. Aegidius Lassen² i Farstrup som assessor og notarius i prousteretten, hvor dend kunde efftersees. Ellers blev prousten erindret om medhielpere at udvæle og beskikke, som hand ikke havde. Nogle landsoldater bleve ude deraf meenigheden, hvorom lieutenanten, som just var tilstede, ogsaa blev erindret. Ellers fandtes kirkegaarden om Sibber kirke ey aldeles vel indhægned paa dend side til klostret, omendskiønt der var hængt nylig porter og stæter. Ellers var Sibbercloster een kiøn og velbygget gaard, særdeeles af stor herlighed med fiskerie af sild etc., som gav anseelig aarlig indkomst. Fra Barner præstegaard reyste jeg til Lund-

1729 og fra 1704 tillige provst (Wib. 3. 21). Hans hustru, Gertrud Povlsdatter, døde 1731 i Lynnerup i Skivum sogn og blev begravet ¹²/₆ (Skivum kb.).

¹ To fundatser af 1707, hver paa 300 sldr., omtales i Hofmans Foundationer 3. 516–17.

² Aegidius Pedersen Lassen var præst for Farstrup og Ajstrup 1694–1725 (Wib. 1. 341).

bye kirke¹, een meget liden og slet kirke, hvor inventarium af kirkebøger og ornamenter vel vare i nogenleedes stand, omendskiønt det altsammen var meget gammel, uden at der slet ingen alterklæde fandtes. Bygningen var udentil nogenleedes forsvarlig ved lige holden, uden at der i taarnet, som var fast med kirken, intet loft fandtes, saa kirken var fuld af blæst. Ellers blev berettet, at der paa samme kirke tilforn havde været belagt med blye, som nu var ikkun belagt med tagsteen, hvorom prousten blev erindret at giøre inquisition. Kirkegaardsmuuren var ilde ved lige holdt, omendskiønt der var giort anfang til at sætte nye porter og stætter. Derforuden var dend synder side af taarnet forfalden og behøvede saavel som kirken her og der skiælning. Astrup kirke, som tilhører sr. J. Poulson² til Waar, var saaviit paa det udvortes vedligeholdt og taarnet saavel som andet i stand, uden at nogle faa bredder vare lagde paa kirken ved taarnet, hvor tilforn sagdes at have været bly. Af inventario og ornamenterne fandt mand intet at fattes uden alterklædet. Ellers behøvede kirken at kalkes og kirkegaarden at indhegnes med stætter og porte, som fattedes. Taarnet paa synderside kunde behøve skiælning etc.

D. 7. septembr., som var tiisdagen, visiterede jeg i Farstrup kirke, som tilhører Jochum Poulson paa Waar, som var vel vedligeholdt i bygningen inde og ude, og altertavlen var nylig repareret og meget vel udstaffet af sr. Poulson. Inventarium var og med ornamenterne i fuldkommen forsvarlig stand. Ellers manglede laager og stætter paa kirkegaards digen, som ogsaa var her og der forfalden. Ungdommen var meget slet grun-

¹ Denne lå til Vår (Jokum Poulson).

² Jokum Poulson købte 1718 Vår, som han ejede til sin død 1756.

det og underviist i deres christendom, formedelst at præsten¹ og degnen² ikke havde catechizeret flittig i kirken, hvorom de og publice bleve paaminde, men undskyldte sig, at de unge ey vilde indstille sig til examen eller catechization, naar dertil blev advaret, hvorom jeg derfor NB. NB. har satt mig for at tilskrive proprietarierne, at de vilde tilholde deres bønder, at de lade deres børn dertil indfinde sig. Medhielpere sagde præsten ogsaa, hand havde. Om dend donation fra Krastrup³ paa 12 tdr. rug aarlig til fattige der i meenigheden, saa jeg copie af fundatzen. Justits-, skifte- og auctionprotocollerne for Slet herredt bleve mig og foreviiste og rigtig befundne, uden at baandet i skifteprotocollen, som dend var igiennemdragen med, var synderrevet og derfor vilde fornyes. Kirkebogen over føde, døde, copulerede etc. i Farstrup og Astrup meenigheder vare ikke tilforn forseget, men blev af mig forseget og derhos erindret, at designation over communicantes vilde iligemaade numeres. giennemdrages og af prousten forsegles; om det fatighuus, som her havde været, men var nedbrudt, vilde nærmere inqvireres, naar og af hvem det var nedbrudt.

D. 8. septembr. besaae jeg paa veyen til Næsborg Oudrup kirke, som tilhører Jørgen Jensøn paa Sibber kloster, som er meget liden af bygning, har een meget slet altertavle, ingen vaabenhuus, intet lofft over taarnet, daaben af muursteen, kirkegaards digen var nedfalden her og der, og portene saavelsom stætteerne fattedes omkring dend. Var og ellers ingen alterdug. Ellers berette sognepræsten, at ornamenterne vare der alle. Dereffter besaae

¹ Se s. 131, anm. 2.

² Jens Pedersen Vidsted, der blev begravet $\frac{9}{11}$ 1742. Han havde $\frac{1}{11}$ 1720 ægtet Gertrud Pedersdatter Sølgård, der blev begravet $\frac{7}{11}$ 1759, 74 år gl.

³ Se Hofmans Foundationer 3. 514.

jeg paa samme vey Salling kirke, som tilhører baron Rantzaw¹ eller Krastrup; er af een synderlig bygning, idet dend har 4 gange og stolerader; har ingen taarn, som siges for 30 a 40 aar at være nedbrudt. Vinduerne vare aabne, men berettes at være under reparation. Kirkegaardsmuuren samt porter og støtter vare ligeledes forfaldne her og der. Gulvet i gangene vare ogsaa fortraade. Ornamenterne vare der ellers, uden at der allee-neste fattedes alterklæde. Alterbogen var ellers her saavel som i Oudrup kirke reven og slidt. Over prædikkestoolen fattedes himmelen, som var nedfalden.

D. 9. septembr., som var torsdagen, visiterede jeg i Næsborg kirke² som var maadelig ved lige holdt paa bygningen, uden at vinduerne her og der vare udblæste,

¹ Christian baron (senere greve) Rantzau. — Da der i det følgende oftere viser sig en vis uklarhed med hensyn til bestemmelsen af, hvem der ejede de til Krastrup liggende kirker, vil det ikke være overflødigt her at oplyse følgende. Manderup Due til Krastrup, Gunderstedgård osv. døde barnløs $\frac{11}{3}$ 1710 og hans enke, Charlotte Amalie Gøye Markusdatter, ægtede derefter $\frac{30}{11}$ 1716 Christian baron Rantzau til Brahesborg (A.Å. 8. 142). Inden hun giftede sig påny, må der være blevet holdt skifte efter Manderup Due, og ved denne lejlighed synes hans broder, Albrecht Kristoffer Due til Halkær osv. at have overtaget Krastrup og Gunderstedgård, hvorved han er kommet i stor gæld. Det varede ikke længe, inden hans kreditorer, blandt hvilke Christian baron Rantzau, faldt over ham, og alle hans godser gik i løbet. Torstedlund og Albæk blev 1724 stillet til tvangsauktion, Halkær måtte han 1726 sælge, og 1725 blev Krastrup og Gunderstedgård ifølge overenskomst mellem sl. oberst [Manderup] Dues arvinger på den ene side og major [Albrecht Kristoffer] Dues kreditorer på den anden side stillet til auktion og købt af Christian baron Rantzau. Forud for denne auktion gik en del indførsler i Krastrup og Gunderstedgård og gods; det er derfor naturligt, at ejendomsforholdene var noget brogede på den tid, da biskoppen visiterede. — A. K. Due døde $\frac{3}{6}$ 1734 på Store Restrup i små kår.

² Denne lå til Halkær (Albrecht Kristoffer Due).

som dog sagdes at skulde snart indsættes. Taarnet saavel som blyet paa taget behøvede her og der reparation. Om taarnet blev ellers berettet, at det var for nogen tid siden nedsiunket paa nogen quantitet, saavel som og at vaabenhuset, som tilforn havde været af grundmuur, for nogle aar siden var nedbrudt, og et andet, som nu findes, af bindingsverk igien opbyggt. Af inventario og ornamenterne fandt ikke noget, som manqverede. Ungdommen med 8 landsoldater, som der mødte, vare ikkun maadelig underviiste i deres christendom, omendskiønt nogle faae fandtes, som gjorde smuk reede for deres catechismo. Men degnen¹ kunde ikke informere, og præsten² exigerede ey meget over litteram catechismi. Dagen tilforn besaae jeg Lygstør, een ret beleylig situeret flek til handel, hvor jeg talte med herredsfogden sr. Tafftenberg³ om een kirke der at opbygge, som blev aftalt skulde videre overlegges. Samme tide blev af alle herredspræster, som vare tilstede, accorderet, at der til enkekassens forbedring NB. af hver præst skulde gives endnu 10 rdlr., som i første synode skulde proponeres. Præsten[s] thema var Esa. 1, 3, men mit folk etc. etc.

Fredagen d. 10. septembr. visiterede jeg i Lygstød kirke, som tilhører p. t. baron Rantzaw som Krastrups eyere⁴, hvor jeg fandt ungdommen saa vel grundet og under-

¹ Niels Olesen Aslow (en søn af præsten Ole Nielsen Aslow i Næsborg), døbt $11/10$ 1680, begravet $9/9$ 1750. Han havde $22/10$ 1702 ægtet Margrete Evertsdatter Røring af Brøndumgård (Salling kb.), der blev begravet $7/4$ 1750, 88 år gl.

² Abraham Martin Lauritsen Hviid var præst for Næsborg, Salling og Ovtrup 1703—40 (Wib. 2. 497). De af Wiberg anførte dødsdage for ham og hans hustru er begravelsesdage.

³ Jens Täfteberg, herredsfoged i Års og Slet herreder 1717—38. Den omtalte kirke i Løgstør blev der som bekendt ikke noget af før i vor tid.

⁴ Se forrige S. anm. 1.

viist i deres christendoms første elementer, som jeg neppe har fundet dem i det heele stift. Degnen, een meget skikkelig og fornufftig studiosus Thomas Torup¹, havde gjort meget stor flid med dem, som hand publice ex merito blev roost for og fremdeeles bør rooses for. Landsoldaterne vare der ogsaa tilstede, men ikkun meget slet og maadelig grundede, saa jeg maatte paamine dem derom i deres officerers paahør. Ellers var et meget stort tall af de unge, som alle vare villige til at lade sig overhøre. Kirken var ellers temmelig vel ved lige holdt, uden kirkegaards muuren med porten og stættene vare ogsaa forfaldne, hvorover bønderne NB. NB. meget besværede sig paa kirkegaarden. Kirkebøggerne lovede hand² at viise mig i Vilsted. Præstens thema til hans prædikken var af psal. 119, v. 19.

Løverdagen d. 11. septembr. besaae jeg Kornum kirke, som tilhører Krastrup, o: baron Rantzaw³, og fandtes ikkun meget slet ved magt holden, i det taarnet paa taget var brystfældig, som de dog da vare ifærd med at reparere. Klokken var ikke brugelig til at ringe med, formedelst at træverket var skrøbelig og forfalden. Kirkens muur var vel nylig repareret, men dog ikke tilfulde eller bestandig. Paa dend nordre side af kirken laae een deel tagsteen, hvor tilforn havde været bly. I daaben var intet bækken, men præsten maatte selv forsiune det etc. Lofftet i kirken var forraadnet og behøvede nyt at oplegges. Kirkegaardsporter og stætter vare forfaldne og kirkegaarden opfyldt med faar og andre creaturer, hvorover de

¹ Thomas Kristensen Thårup, begravet $26\frac{1}{2}$ 1740, lidt over 54 år gl. Hans hustru, Kirstine Børglum, som han havde ægtet før 1715, overlevede ham.

² o: Peder Sørensen Tuxen, der var præst for Kornum og Løgsted 1697—1737 (Wib. 2. 248).

³ Se s. 134 anm. 1.

nærværende bønder klagede. Vaabehuuset var baade paa tagget brystfældig og uden laas for dørren, saa lieutenanten klagede, at de ey kunde have deres gevær forvaret. Liusene paa alteret vare aldeles udbrendte og behøvedes ny. Derfra drog jeg til Vindblæs kirke, som tilhører sr. Jochum Poulson paa Waar, hvor kirkegaards digen var meget forfalden, men portene og stætte gandske borte. Taarnet var for et par aar eller noget [!] meget nedsiunket paa nogle alne, som der berettes (og vilde nøyere effterspørges), men om det var skeed med tilladelse vidstes ey. Paa kirkegaarden laae endnu gruus og steen effter reparationen, som burde været bortført. Alterklæde var der ikke, omendskiønt mand saae nogle pialter af det gamle, men alterduget var meget NB. gammel og reven, som behøvedes at være ny; ellers beklagede nogle nærværende bønder, at der imellem kirken og taarnet, som var bedækt med fiæl, regnede ned i stoolene, som vilde erindres. Alterbog berattede præsten¹, at der var ikkun een til begge kirker; for resten fattedes ham intet af de andre ornamenten og inventario. Degnen² berattede, at hand havde ikkun NB. een psalmebog til begge kirker.

D. 12. septembr., var dnica 16 post trinit., visiterede jeg i Vilsted kirke, som iligemaade tilhører sr. Jochum Poulson paa Waar og var meget vel ved magt holdt med hvælving i kirken, saa mand ikke kunde see at noget derpaa manglede udvortes. Kirkegaards stætte vare nogen-

¹ Hans Sørensen var præst for Vilsted og Vindblæs 1704—26 (Wib. 3. 577).

² Jens Nielsen nævnes som degn her 1701 og er sikkert fulgt efter degnen Niels Madsen, der blev begravet ²¹/₁ 1700, 40 år gl. J. N. blev begravet ⁷/₅ 1742, 64 år gl. Hans hustru, Maren Kristensdatter, som han havde ægtet før 1701, blev begravet ²⁴/₁ 1740, 81 år gl.

leedes ved lige holdte. Messehagel og alterdug vare meget slette, men ingen alterklæde. Prædikkestoolen var ikkun meget slet. Ungdommen var temmelig informeret i catechismo og christendommens lærdom, saa de kunde passere for de beste næst Lyxdørs meenighed, dog vare mange heel slette af mangel paa underviisning og af aarsag, at degnen, som var een ustuderet gammel mand, kaldet af geheimeraad Bentzon¹, ey meget til informationen contribuere. Medhielpere sagde hand² sig at have Kirkebøgerne bleve mig foreviiste, men som baandet var synderrevet, som forseglingen hefftede paa, skulde de til første landemode indsendes for at giennemdrages, numereres og forseyles. Sammesteds blev mig [foreviist] kirkebogen af Lygsted og Kornum meenigheder, som sognepræsten hr. Ped. Tuxen havde førdt med sig. Ved dend erindrede jeg, 1) at baandet, som dend var giennemdragen med, var synderrevet, saa dend derfor paany skulde giennemdrages og forseyles; 2) at præsten selv skulde holde denne fortegnelse og ikke lade dend ved degnen eller andre forfatte; 3) at een egen specification over communicantes vilde indrettes etc.

D. 13. septembr. besaae jeg Malle kirke, som tilhører sr. Poulson³ paa Gunderupgaard, som i aar havde ladet blyet af dend syndere side aftage og forleeden aar af dend største deel paa nordre siden og rød teylsteene igien oplegge, som dog ikke vistes til viss om vare skiælnede paa synder siden. Ellers var blyet over choret gandske af ælde fortæret og behøvede reparation, hvorfor og præsten⁴ berettede, at det flux havde regnet ned i kirken.

¹ Niels Benzon, der blandt andet ejede Vår til sin død 1708 (Leth og Wad: Dimitt. fra Herlufsholm nr. 301).

² o: ovennævnte præst, Hans Sørensen.

³ Niels Povlson. Se s. 94 anm. 1.

⁴ Iver Enevoldsen Wagård. Se s. 93 anm. 5.

Lofftet var nylig i kirken lagt ny, dog blandet med gamle breeder. I taarnet var et gammel og løs lofft: klokken var ikke i lang tid ringet med, formedelst at ingen klokkestreng var derved. Kirkegaards porten var nylig opmuuret, men ingen port hængt derfor, saasom der og ingen stætter var der meere end den eene port. Ellers var kirken i forrige tider, da kongen eyede dend, vel pøntet med prædikkestol, fundt, altertavle, stoole etc. samt med alterklæde, som nu var forslidt og fordervet. Kalken, som der var af sølv, var meget liden.

D. 14. septembr., som var tiisdagen, visiterede jeg i Biørnsholms kirke, som tilhører sr. N. Poulson paa Gunderupgaard og er det 4. huus paa Biørnsholm, indrømmet til kirke, da dend gamle kirke (som der havde staaet og hvoraf endnu saaes kiendelige rudera, som kong Waldemar sagdes at have bygt her ved klosteret effter Sct. Petri kirkes modelle) for 50 aarstid siden var nedfalden. Inden i var kirken ellers vel ved lige holdt, saaviit mand kunde see, med ornamenten og inventario, uden at liusene vare meest udbrendte. Ungdommen var ellers temmelig vel informeret, saa mange fandtes, som kunde svare til de meest fornødne qvæstioner, omendskiønt andre saa vel iblant landsoldaterne som bønderne ikkun slet gjorde regnskab for sig. Klokken var ophængt ved vaabenhuset, som var temmelig brøstfældig, som ikkun var meget liden og meget ilde kunde høres. Kirkegaarden havde nylig faaet ny port, men stæten fattedes endnu. Ellers var kirkegaardsmuuren her og der oplagt NB. NB. med torv og jord, men andre steder med steen, hvorover bønderne klagede saavel som ogsaa derover, at een heel bye ikke kunde faae stolested her i kirken, hvorom de bleve erindrede at give deres memorial ind derom. Sognepræstens thema til hans prædikken var Esa. 28 v.

Samme tid besaae jeg Hornum kirke¹, hvor taarnet af muurmesteren ved sidste reparation havde nedslaget een deel af, som hr. Knud² nu fik commission at handle med een muurmester af Lygsdør om og indsende mig projecten om, samt at foreenes med een tømmermand om støtten. Kirkeværgerne vare ham opsædtzige, som sr. Kiærul³ maatte som sine tienere sette til rette. Ellers var lofftet ogsaa skrøbelig i kirken, saavel som prædikkestolen og degnestoolen vare forfaldne, men kunde med een ringe bekostning repareres.

[Visitatser i Hindsted herred 1724.]

Anno 1724 d. 24. junii, som var St. Hans dag. visiterede jeg i Rold kirke, hvor ungdommen ikkun maadelig var grundet i deres christendoms og catechisni lærdom. Men som der af sognepræsten⁴ var indsamlet een temmelig qvantitet tømmer til eet skolehuus, blev fuldmægtigen over fru generalinde Levezovs⁵ gods derom i kirken offentlig erindret, som og lovede det strax at skaffe i rigtighed. Rold kirke var ellers siden sidste gang temmelig vel repareret, men Webbestrup kirke var

¹ 1632 ¹⁸/₆ perpetuerer Chr. IV denne til Ulstrup præstekald (Rørdam: Danske Kirkelove 3. 217).

² Knud Ludvig v. Stoltzig Knudsen Flechtner var præst for V. Hornum, Hyllebjerg og Flejsborg 1709—58 (Wib. 1. 678). Han blev begravet ⁷/₁₂ 1758, 84 år 2 måneder, 3 uger og 4 dage gl.; når Wiberg anfører 1694 som hans fødselsår, må det altså være en trykfejl for 1674.

³ Anders Mortensen Kjærulf til Bjørnsholm.

⁴ Peder Thomsen Karmark. Se s. 116 anm. 2.

⁵ o: Anna Margrete Brockdorff. Se. s. 113 anm. 4. Fuldmægtigen var Peder Nielsen Møller.

endnu i samme tilstand, som jeg for 2 aar siden havde seet dend i, hvorom vilde erindres. Præsten[s] kirkebøger over føde, døde, copulerede og publice absolverede var saa viit i stand, uden at dend var uret numereret. Confitentium og communicantium catalogus var næsten udskreven og skulde paa ny indrettes, saa at kirkegangs konerne deraf bleve udelukte og i dend anden almindelig kirkebog indførte. Degnen¹ beklagede sig ellers, at hand af de mange opbygte huusmænd slet intet fik.

Fra Rold reyste jeg d. 25. junii, som var dnica 2 post trinit., til Astrup, hvor jeg samme dag visiterede i Astrup kirke, hvor mr. Carsten Friis² prædikkede meget grundig og opbyggelig, ungdommen var til een stor deel temmelig vel grundet i deres christendom og gjorde temmelig god reede for sig. Degnen³ var heel uartig og derpaa publice blev paamindet. Kirken var med sine ornamentar, inventario samt annexer⁴ efter alles beretning i forsvarlig og Astrup kirke i meget god stand.

¹ Peder Nielsen Karmark var utvivlsomt degn på denne tid. Han blev $\frac{6}{6}$ 1723 gift med Maren Olesdatter, enke efter den forrige degn, Lorens Nielsen, der blev begravet $\frac{5}{10}$ 1722, 41 år gl. I den følgende tid nævnes oftere Peder Degn, og en mand af dette navn blev begravet $\frac{24}{4}$ 1746 i sit 61. år. Det er dog uvist, om det er han, da Degn her, som så mange andre steder, bruges som et tilnavn. 1751 $\frac{7}{2}$ blev Peder Degns hustru [enke?] begravet i sit 65 år, og 1778 blev Peder Degns stiftatter, Kirsten Lorensdatter, begravet, 57 år gl. Det kunde altså se ud til, at han havde levet endnu 1778, hvilket dog er ret usandsynligt.

² Carsten Hansen Friis var præst for Alstrup, Rostrup og St. Arden 1724–53 (Wib. 1. 124). Når han tituleres mr. og ikke hr., er grunden vel den, at han endnu ikke var ordineret.

³ Hans Frederik Hansen Sartorius var degn her allerede 1689; han døde $\frac{9}{1}$ 1727, 59 år 1 måned gl. Hans enke — navnet kendes ikke — blev begravet $\frac{10}{3}$ 1740, 82 år gl. Hans søn, Andreas Astrup (døbt $\frac{23}{2}$ 1696, begravet $\frac{9}{5}$ 1740), fulgte ham i embedet. Astrup, Rostrup og St. Arden kirker lå til Villestrup (Elisabet Sehested Jensdatter, enke efter Frederik Juul).

Fra Astrup reyste jeg til Villestrup, hvor jeg logerede om natten, og om middags tid derefter d. 26. reyste derfra igien. Imidlertid examinerede jeg de unge Juuler, og fandt dend ældre¹, som havde været hos mag. Schive², meget slet. Samme tid og sted blev ogsaa talt om præstegaarden i Astrup, om dend var indfriet eller dend tilhørte Astrup, hvorom NB. stiftskisten vilde eftersees. Kirkebøgerne lovede mr. Friis at indrette af nye, saasom de ey ret vare indrettede.

D. 27. junii, som var tiisdagen, visiterede jeg i Vive kirke, hvor sognepræsten hr. Peder Kiærings³ gjorde een meget vel elaboreret prædikken over 1. Sam. 11. v. om Samuels optugtelse. Ungdommen var ikkun maadelig slet informeret i deres christendom, nogle faa undtagne, som vare ret smukke. Kirkens bygning⁴ samt ornamenter og inventarium vare i forsvarlig tilstand, saa sognepræsten intet derover havde at klage. Skole var ingen i sognene, fordi sognefolkene ey vilde give ham noget til underholdning, hvorom de bleve offentlig erindrede. Annexerne bleve opsatte til at besee paa hiemveyen fra Als. Kirkebøgerne vare hverken numererede eller forseglede, hvorfor præsten blev advaret at lade ny indrette og hos mig forsegle. Degnen⁵ besværede sig derover, at prousten alletider lod ham gaae de længste veye med proustebreve, saasom fra Vive til Als og Øls, og bad, at de andre maatte alternere med ham. Fra Vive

¹ Det må være Jens Juul, hjemmedøbt 18/4 1709, død 1738 (A.Å. 7. 280).

² Mag. Niels Skive, død 1732, var rektor i Viborg.

³ Peder Lauritsen Kjersing var præst for Vive, Ove og Valsgård 1709—33 (Wib. 3. 607).

⁴ Vive kirke lå til Ovegård (Niels Bertelsen Fuglsang).

⁵ Niels Lorensen var 1721 degn her. Han blev 2/10 1721 gift med Maren Pedersdatter af Ove.

reyste jeg til Dalsgaard og besøgte fruene Lisb. Parsberg og Høeg¹, hvor fru etatsraad Juuls mødte etc. Derfra reyste jeg til Scheelund og paa veyen besaae Wisborg kirke. som var vel prydet og nu sidst med eet pulpitu til et positiv eller orgelværk, som stod i kirket (!), men ikke kunde blive placeret derpaa; kirkemuuren omkring kirkegaarden var gandske nedbrudt, men derimod blev berettet at hand² havde i sinde at lade nye stoele gjøre i kirken og lade nye staketter eller sprinkeler opsætte omkring kirkegaarden. Samme aften kom jeg til Scheelund, hvor jeg visiterede d. 29. junii og fandt ungdommen ikkun heel slet informeret i deres christendom, formedelst at dend gamle degn³, som nylig var død, i mange aar ey havde opvartet samme tjeneste med catechization. Landsoldaterne vare ellers alle tilstede i meenigheden saavel som ogsaa eet stort og usædvanlig tall af ungdommen, hvoraf ikkun faae kunde gjøre reede for deres christendom. Ellers var i Wisborg sogn een skole og skoleholder, som dog var gammel og hengiven til drukkenskab, som af det heele sogns indbyggere med proprietariernes samtykke underholdtes. Præstens⁴ kirkebøger vare for hans (professor Londemans) tid saa viit vel nok indrettede, men af hans formænd forsømte. Til med var biscopens forsegling for-

¹ Fru Lisbet Nielsdatter Parsberg, sl. Jørgen Høegs til Skærso, døde ¹⁸/₄ 1729 på Dalsgård hos sin datter, fru Anne Høeg, sl. Ove Gjeddes, der ejede Dalsgård til sin død ¹⁸/₉ 1731. — Fru etatsråd Juuls er ovennævnte Elisabet Sehested Jensdatter.

² Han o: Severin Benzon til Havnø og Visborggård. Visborg kirke lå til Havnø.

³ Hans navn kendes ikke. Alle Skelund og Visborg sognes ældre kirkebøger ere brændte og Hindsted herreds provstearkiv er meget mangelfuldt.

⁴ Den bekendte Edvard Hansen Londemann var præst for Skelund og Visborg 1706—27 (Wib. 3. 69).

slet, hvorfor hand ogsaa, effter at papiiret meestendeelen var udskreven, resolverede at lade een nye kirkebog indrette, giennemdrage og forsegle, som hand og havde ladet een bog til communicanter indrette. Scheelund kirke¹ var ellers ikkun heel liden og af slet bygning, dog uden sær brystfældighed og havde sine ornamenten. Fra Scheelund kirke reyste jeg til Havnø efter justiceraad Bentzons² 2 a 3 gange igientagne invitation, spiiste der i hans meget prægtige orangerie, hvor hand da talte om degnekaldet, som ved dend forrige degns afgang vacerede og siuntes at inclinere til dend afdøde degns stiffson, som havde betient det længe og nu anholt derom. Men som hand ey havde studeret, kunde jeg ey consentere deri, førend der paa universitetet var intimeret om samme vacance og fornummet, om nogen studiosus samme degnekald vilde antage³. Samme aften reyste [jeg] igien fra Havnø til Scheelund præstegaard.

D. 30. junii, som var fredagen, visiterede jeg i Als, hvor der var ikkun een liden meenighed forsamlet, saasom de fleeste vare i marken med deres møgvogne. Af landsoldaterne, som vare af capitain Kaalunds compagnie, var ikkun een eeneste tilstede; ungdommen var ikkun heel maadelig til dend største deel informeret i deres christendom, omendskiønt der baade var een skoleholder⁴ i meenigheeden og degnen var een student ved navn Friderich Knabe, præstekonens broder, som vel

¹ Denne lå til Havnø (Severin Benzon).

² Severin Benzon. Om ham se Saml. til jydsk Hist. og Top. 2. I. 460 ff.

³ En sådan indstilling til universitetet var påbudt. Se Kirkehist. Saml. 3. 6. 394.

⁴ Jakob Hansen, gift med Sidsel Nielsdatter. Han er utvivlsomt identisk med den Jakob Hansen af Als, der blev begravet $\frac{7}{6}$ 1747, 57 år gl.

ikke havde gjort sig stor flid med catechizationen, hvorom hand og publice blev paamindt. Kirken¹ var ellers gandske vel repareret og een ny sterk muur omkring kirkegaarden; ornamenterne vare ogsaa i behold; men kirkeliusene vare udbrendte. Ellers fandtes kirkebogen gandske udskreven, saa een nye behøvedes, som præsten² blev erindret om, saasom hand og havde indrettet een nye til communicanterne, som af præsten og prousten skulde forsegles. Præsten recommendede mig ellers sin broder³, een student, som var gifft, men geraaden i armod, til degn paa Lessøe. Samme tid indfandt sig og prousten, hr. Jacob i Mou⁴, som gav underretning om Segflod kirkes reparation og annammede 30 rdlr. dertil. Iligemaade var og studiosus N. Vinding⁵ der, som havde gjort ansøgning hos obriste Friis til Høvringholm etc. om Dalsgaards vacante præstekald, og derpaa skulde prædikke for obristen næste søndag der effter.

Paa veyen fra Als til Øls besaae jeg Ouve kirke⁶,

¹ Als kirke lå til Overgård (Frederik v. Arenstorff).

² Johan Henriksen Kuur var præst for Als 1708—33 (Wib. 1. 87). Hans hustru var Anna Magdalene [ikke Marie] Knabe.

³ Denne broder var utvivlsomt den Christian Kop, som 1726 ff. var degn på Læsø. Han døde som sådan 1734. Hans hustru, Karen Kristensdatter Thorsager, overlevede ham. — Præsten kalder sig i Als Kirkebog stadig Kuur, hviiiket navn han må have optaget efter sin moder, Lisbet Kuur, medens degnen beholdt sin faders efternavn.

⁴ Jakob Olsen Spjellerup, se s. 115, anm. 2.

⁵ N. Winding er vel den samme, der nævnes s. 105.

Hos Wiberg nævnes ingen præst af dette navn i den følgende tid. — Dalsgård præstekald (o: Tårup og Kvol) var nylig blevet vacant ved Jens Knudsen Ågårds død og blev det følgende år givet til Peder Lorens Jensen Nørholm. — Christian Friis til stamhuset Hevringholm (AÅ. 3. 137) må have haft jus vocandi til ovennævnte præstekald som patron for Tårupgårds stiftelse.

⁶ Denne og Valsgård kirke lå til Ovegård (Niels Bertelsen Fuglsang).

som saa vel i sin udvortęs bygning som i sine ornamenter og inventario var forsvarlig, undtagen at stolene neden i kirken behøvede reparation. Liusene vare ikkun korte, liusestagerne meget korte med træfødder. Ved kirkedørren vare nogle bielker fordervede, som der stode støtter under. Derfra reyste jeg til Valsgaard kirke¹, som i sin bygning var meget god, af hugne kampesteen. Kirken var noget mørk, ikkun med 2 vinduer. Ornamenterne vare der, omendskiønt temmelig gamle; stolene vare bedre her end i Ove kirke. Altertavlen var ikkun liden, liusestagerne af gammel messing.

D. 2. julii, var dnica III post trinit., som indfaldt paa Marię besøgelsesfest, visiterede jeg i Øls kirke, hvor de af ungdommen, som tilstede var, temmelig vel svarede af deres catechismo, saa jeg ikke fandt bedre i det heele herredt end her og i Astrup. Af de gamle vare ikkun heel faa tilstede. Degnen², een gammel bonde- mand, var gandske udulig og kunde hverken siunge vel eller informere ungdommen. Skoleholder var ey heller der i meenighederne, omendskiønt sognepręsten³ havde een i forslag. Kirkens bygning var her og der meget brystfældig, saasom paa taarnet, hvor der [vare] mange steene affaldne, paa vaabenuuset, som iligemaade var blottet for tagget, paa lufftet, som mange steder var aaben, paa tagget over choret og een deel af kirken, saa NB. jeg hverken kunde sidde i skrifftestoolen eller staae nogen steds i choret for blęst, ey heller liusene staae tęndte

¹ Se forr. side, anm. 6.

² Hans navn er ukendt. Kirkebogen begynder først 1742.

³ Henrik Kristoffer Olufsen Bützow var pręst for Øls, Hørby og Døstrup 1720—41, derefter ved Viborg domkirke osv. (Wib. 2. 124). Han interesserede sig meget for skolevęsenet (Hofmans Foundationer 3. 499—509). Se forøvrigt om ham: Jydske Samlinger 1. IV. 337 ff.

paa alteret, hvorom mr. Vivebro¹, som eyer kirken, vilde skriftlig paamindes. Kirkegulvet var og meget ujevn, saasom og stolene overalt i kirken behøvede forbedring, og kirkedøren var gandske aaben. Iligemaade berettede sognepræsten, at Døstrup kirke var meget forfalden her og der, men Hørebye kirke maadelig vel ved lige holden, hvorom prousten skulde gives ordre videre, at tage videre und[er]retning ved siun. NB. ret for min afreyse fra Øls kom mr. Vivebro, patron eller eyere af de 3 kirker, og blev om samme kirkers brøstfældighed udførlig af mig paamindet.

[Visitatser i Hornum herred 1724.]

D. 30. julii, som var dnica 7 post trinitatis, visiterede jeg i Synderup kirke og fandt eet talriig ungdom, men ikkun meget faa af dem alle vel grundede og underviiste i deres christendom (ikke over 10), hvorom baade sognepræsten² og meenigheden alvorlig blev erindret. Dend forrige degn Bloch³, som ikkun havde været der eet aar og nylig var kaldet af baron Juul⁴ til Ramme kald, havde intet giort ved catechization, hvorfor dend⁵,

¹ Jens Kristensen Vivebro.

² Bernt Jakobsen Rohde var præst for Sønderup og Suldrup 1719—26 (Wib. 3. 280).

³ Degnen Kristen Jakobsen var blevet begravet $\frac{3}{8}$ 1723, og efter ham fulgte Lars Frederiksen Bloch, der $\frac{29}{7}$ 1724 blev kaldet til præst for Ramme (Wib. 2. 576), i hvilken stilling han døde $\frac{5}{1}$ 1742, 48 år gl. (Ramme kb.); $\frac{15}{8}$ 1725 ægtede han Anna Nielsdatter Hjort (Ramme kb.).

⁴ Ove Henrik baron Juel af Ryssensten (AÅ. 7. 271).

⁵ Om denne nye degn meddeler kirkebogen: 1724 „d. 17de Septbr. indsatte Olle-Camp Degneren her i Synderup“. Det kunde ligge

som allerede var beskikket i hans sted, men ikke endnu havde faaet vocationsbrev, blev derom erindret. Kirkens¹ bygning var i god tilstand, saa jeg ikke fandt noget derpaa mangle uden nogle faa stoele. Præstens kirkebøger vare nylig indrettede af hr. Bernd Rhoede, men ikke numereret og forsegleet, ey heller inddeelet efter sognene og materierne, hvorfor sognepræsten blev erindret, at hand strax vilde lade dend numerere og til landemode med prousten fremsende dend, at dend kunde af mig blive forsegleet.

D. 31. julii besaae jeg paa veyen til Juulstrup Soulstrup kirke (som iligemaade tilhører major Due saavel-som Synderup) og fandt dend i ret maadelig stand, undtagen at nogle faa tagsteene manglede paa taget og lidet paa vaabenhuset, og paa nogle faa stole.

Tiisdagen d. 1. augusti visiterede jeg i Buderup kirke, hvor ungdommen var baade meget nombreus og til een stor deel vel grundet i deres christendom. Der vare 2 degne, een gammel, P. Ol. Bang², og een yngre³; af de gamle (særdeles konerne) vare ikkun faa tilstede, hvor-

nær at antage, at han var identisk med den Ole Gundersen Kamp, der 1728 blev præst for Skjoldborg og Kallerup (Wib. 3. 90), men dels synes det ikke at kunne passe med de af Wiberg meddelte oplysninger, dels meddeler han selv intet derom i Ålborg stifts kaldsbog, hvor hans vita findes. Denne Olle-Camp har i hvert fald kun været degn her nogle få år. Iøvrigt kunde ordlyden af oven citerede sted jo nærmest tyde på, at Ole Camp indsatte en anden til degn og ikke selv blev indsat til degn, men denne forklaring er dog næppe rigtig.

¹ Sønderup kirke lå til Albæk (Albrecht Kristoffer Due).

² Peder Olufsen Bang var degn for Buderup og Gravlev. Han døde $\frac{23}{8}$ 1738, omtrent 86 $\frac{1}{2}$ år gl.

³ Kristen Nielsen Nørholm var degn for Årestrup få år senere og rimeligvis allerede på denne tid. Han blev begravet $\frac{8}{4}$ 1768, 85 år gl.; hans hustru, Lisbet Sørensdatter, døde $\frac{28}{10}$ 1752, 70 år gl.

for de publice bleve paamindte. Præstens¹ text til prædikken var 1. Tim. 11, gud har given dig wiisdom i alle ting. Kirken, som tilhører rittmester Suur² paa Buderupholm, var i temmelig og forsvarlig god tilstand baade inden og uden, undtagen at taarnet, som for 5 aar siden var repareret paa dend eene side, oven paa var brøstfældig, som rittmester Suur sagde strax skulde blive renouvelleret. Kirkebogen sagde præsten var af børnene lidet reven, hvorfor hand lod dend forbedre, og lovede at wiise mig dend, før jeg reyste fra herredet. Communicantbogen var af prousten forseglet.

Onsdagen d. 2. augusti besaae jeg Ordestrup kirke, (som tilhører major Due³ som Torstelunds eyere), een af de allerbeste og anseeligste kirker i stiftet, og fandt dend forsvarlig vedligeholdt og aldeles uden mangel; i samme kirke var sl. Gregers Krabbe, stattholder i Norge, hans begravelse med fleere, vel vedligeholdt. Ved samme kirke var eet.hospital⁴, hvori 5 nødtørfiftige lemmer underholdes, af samme stattholder Krabbe, som da eyedet Torstelund, stiftet og til Torstelund hæftet, hvor jeg i sogneprestens hr. P. Deichmands og fogdens (paa Torstelund) overværelse tilspurdte forberørte hospitals-lemmerne, om de noget paa deres underholding manglede, og om noget imod fundatzen, som jeg havde med, blev imod dem handlet; hvortil de alle svarede ney. Hvorfra jeg drog samme dag og tid til

Gravlev kirke, som tilhører rittmester Suur og ilige-

¹ Peder Jakobsen Deichmann var præst for Årestrup, Buderup og Gravlev 1704—33 (Wib. 1. 40).

² Løjtnant, senere ritmester, Mikkel Suhr købte Buderupholm 1692 og ejede den til sin død ¹¹/₆ 1726. Han ejede også Restrup i Rinds herred.

³ Albrecht Kristoffer Due. Se s. 134 anm. 1.

⁴ Hofmans Foundationer 3. 542.

maade var i forsvarlig tilstand baade inden og uden, undtagen at kirkedigen, som laae paa meget ujevne bakker, her og der var noget forfalden. Medhielpere havde hand i alle meenighederne. Degne vare der tvende, een i Ordestrup yngre, een anden i Gravlev, een gammel mand mod 70 aar, Ped. Olesen Bang.

Samme dag var jeg paa Buderupholm effter rittmester Suurs invitation, som er een meget vel situeret gaard med skov, vand og eng omgiven, som da talte om Restrupgaards tiende og om hospitalsgodtzet i Østerbølle og Vesterriis.

D. 3. augusti, som var torsdagen, visiterede jeg i Ellishøj kirke, hvor ungdommen var maadelig vel informeret i sin christendom, men af de gamle vare meget faa tilstede, hvorom de ogsaa publice bleve erindrede. Kirken, som med fleere tilhører greve Daneskiold¹ var i sin bygning, ornamenten og inventario upaaklagelig. Præstens² kirkebøger fik jeg for tidens korthed ey stunde at efftersee, som prousten, hr. Vallenberg³ lovede at tilstille mig. Hans text var psalm. xxxiv, 12, som jeg effter ham kortelig igientog. Af landsoldaterne vare nogle faa borte, som obrist lieutenant Holsten lovede derfor at disciplinere. Samme sted indfandt sig general major Rosenauers⁴ fuldmægtig med brev til mig om Storvorde og Seglflod tiende⁵, som jeg lovede dereffter at besvare. Annexen Svenstrup⁶ tillod ey tiden mig at besee, heldst saasom baade præsten og prousten forsikrede, at dend

¹ Den lå nemlig til Lindenberg.

² Adam Levin Frederiksen Bloch var præst for Ellitshøj og Svenstrup 1716—61 (Wib. 1. 309).

³ Peter Hansen Wallenberg. S. 151 anm. 2.

⁴ Henrik Rosenauer til Klarupgård.

⁵ Smlg. s. 115, anm. 4.

⁶ Svenstrup kirke lå til Lindenberg (Christian grev Danneskjold-Samsø).

var i forsvarlig tilstand. Samme aften heel sildig ankom jeg til

Hornum, hvor jeg dagen dereffter d. 4. augusti 0: fredagen, visiterede og fandt ungdommen for een deel ilde grundet i deres christendoms elementer, saa der vare fast ingen som kunde videre end Rostochs¹ catechismum. Baade præsten² og degnen³ beklagede sig, at de ey kunde faae dem samlede til publicve examination og catechization. Af de gamle vare fast ingen tilstede, hvorfor de og publice bleve sterk reprimanderede. Proustens text var af „Josvæ xxiv v. Jeg vil tiene herren etc. Kirken, som tilhører major Due⁴, var med sine ornamenter og inventario i upaaklagelig stand. Degnen, een gammel studiosus, holdte ikke synderlig skole. Samme sted besøgte biscop Thestrup af Aalborg og hans søn landsdommeren⁵ os, og var visitatzen overværende, men reyste til Aalborg igien imod aftenen. Præstens kirkebog blev mig saavel som degnens over communicanterne foreviist og paategnet. Men justicie- samt auctions-protocollerne vare hos hr. Peder Deichmand, hvor jeg forgiætte at see dem. Før jeg reyste derfra, kom baade hr. P. Deichmand og Bondo⁶ til mig der, og Bondo bragte mig brev fra capitain Buchwalt⁷ etc.

¹ Se s. 129 anm. 3.

² Peter Hansen Wallenberg var præst for Ø. Hornum 1690—1732 og provst i Hornum herred (Wib. 1. 679).

³ ³¹/₁ 1717 blev Kristen Stub indsat til degn for Ø. Hornum efter Kaldsbrev af ²⁸/₁₂ 1716 og kollats af ¹⁰/₁ 1717. Han blev begravet ¹⁶/₁₂ 1731, 75 år gl. Hans hustrn, Maren Kristensdatter, overlevede ham.

⁴ Den lå nemlig til Torstedlund.

⁵ Mathias de Thestrup, senere ejer af Mariager kloster. (Dahlerup: Mariager Klosters og Bys Historie 62.)

⁶ Hans Bondo, biskoppens amanuensis. Se s. 85 anm. 5.

⁷ Formodentlig kaptajn Frederik Buchwald til Gudumlund.

D. 5. augusti paa eftermiddagen reyste jeg til Synderholm, hvor jeg visiterede d. 6. augusti, som var dnica 8 post trinit., hvor ungdommen var ey ilde underviist i sin christendom. Landsoldaterne vare og tilstede, og ingen af dem borte. Ved samme meenighed findes een skole¹ funderet af general lieutenant Levetzow dend ældere med 300 rdlr. aarlig rente, som degnen nu nyder for skolehold og seyerverkets opvartning, som findes i samme kirke, hvorpaa fundatzen blev mig viist og skal visst in originali findes i stiftskisten. Kirken, som tilhører generalmajor Lewetzaw², var med sine ornamepter og inventario i meget perfect stand med hvelving etc. i, saa intet kunde sees der at mangle, det og sognepræsten³ berettede om annexen, som jeg fandt ufornoden derfor at reyse til. Generalmajor Lewetzaw med major Due⁴, generalinden samt generalinden af Bygholm med sine 2 frøkener vare i kirken og anhørte visitatzen og efter dend inviterede os samtlige ned paa Restrup til bords, hvorfra vi reyste om aftenen klokken 9 til præstegaarden igien. I Synderholm fik jeg brever fra Kiøbenhavn, Viborg samt capitain Buchwalt. Degnen var een skikkelig gammel student fra Viborg skole, som ustraffelig forestod sit embede, ved navn Jens Christensen Saal. Præstens kirkebøger bleve mig foreviiste og af mig paategnede.

Maandagen d. 7. augusti reyste jeg fra Synderholm

¹ Hofmans Foundationer 3. 538.

² Christian Frederik Levetzau til Restrup (AÅ. 7. 334).

³ Laurits Sørensen Laurberg var præst for Sønderholm og Frejlev 1720—40 (Wib, 3. 276).

⁴ De nævnte personer er benholdsvis: Albrecht Kristoffer Due til Torstedlund (s. 134 anm. 1); Chr. Fr. Levetzau's hustru, Kristence Lindenov Rantzau; Anna Margrete Brockdorff til Bygholm, enke efter Chr. Fr. L.'s broder, Theodosius; de to frøkener er rimeligvis Margrete Øllegård og Lucie Emerentia Levetzau.

til Nørholm, hvor jeg visiterede d. 8. aug., og fandt ungdommen ikkun heel maadelig informeret i deres christendom, omendskiønt de baade havde een skikkelig studio-sum til degn¹, som holdte skole for dem, og boede alle i dend samme eene bye, hvor de hver søndag ved offentlig catechization kunde blive og bleve informerede. Kirken, som hørde generalmajor Lewetzow til, var i sin bygning, ornamenter og inventario i fuldkommen tilstand og med et seyerverk ligesom Synderholm kirke beprydet. Præstens² og degnens kirkebøger bleve mig ogsaa foreviiste og rigtig forefundne³. Sammested indfandt baade prousten hr. P. Vallenberg og hr. L. Laurberg med hans kone sig; hvorfra jeg om eftermiddagen d. 8. augusti, som var tiisdagen, reyste derfra til Nibe, hvor jeg onsdagen d. 9. augusti visiterede og fandt 2 skolemestere⁴ med deres discipler samt een anden meget nombreuse ungdom, hvor af de yngste og mindste, som gik i skole, vare de beste, de ældere de sletteste. Iblant landsoldaterne, som vare tilstede, vare ikkun meget faa, som kunde gjøre nogen regnskab for deres christendom. Præstens⁵ text var af 2 Cor. xii, v. og exord. af Jerem. 31, de skulde kiende. Kirkens bygning⁶, ornamenter og

¹ Niels, Nielsen Ålborg var degn her 1711 og 1739. Han blev ⁸/₅ 1712 gift med Anne Andersdatter, stuepige paa Ørsløvkløster.

² Niels Lauritsen Ursin var præst for Nørholm 1698—1746 (Wib. 2. 503).

³ Her har biskoppen desværre taget fejl. Kirkebøgerne blev ikke „rigtig forefundne“, for de led af den samme skavank, som der i visitatsbogen så ofte klages over, at alle slags ministerialia var sammenblandede.

⁴ Deres navne kendes ikke. Kirkebog haves nu først fra 1765.

⁵ Markus Nielsen Alsing var præst for Nibe og Vokslev 1723—66 (Wib. 2. 443).

⁶ Nibe og Vokslev kirker lå til Lindenberg (Christian grev Danne-skjold-Samsø).

inventarium vare i fuldkommen stand, nylig repareret; men om annexen Woxleff¹ berettede sognepræsten, og [!] derved var een og anden brøstfældighed, som patronen, grev Daneschiold havde lovet med første at lade reparere. Degnen² var een gammel skikkelig mand, som var kommen fra Roeskild og levede og forestod sit embede meget vel. Ellers blev berettet, at grev Daneschiold lod i Nibe kirke gaae 3 tavler om, hvori blev imod 200 rdl. aarlig samlede, som greven ved præsten lod uddeele iblant meenighedens fattige, hvilket NB. vilde efftersees og undersøges, saavel som ogsaa i stiftskisten, om een donation til de fattige der i byen. Kirkebøgerne bleve mig ogsaa foreviiste, men som dend store baade var re-ven og meestendeel fuld skreven, og baandet, hvormed dend var igiennemdragen, synderrevet, blev præsten erindret og tilholdt at indrette een anden med første og fremsende dend til forsegling. Dend anden over communicanterne var hverken giennemdragen, numereret eller forseglet, som præsten iligemaade blev erindret at lade giøre med første. Ellers vare i Nibe udkomne mr. Rømer³ og Bloch fra Lundbech, proustens kone af Hornum, hr. P. Bering i Farstrup, Müller paa Panum etc.

Fra Nibe reyste jeg torsdagen d. 10. augusti effter invitation til Lundbeck for at condolere baronen og friherrinden⁴ over baronesse Rantzaws⁵ dødelig afgang

¹ Se forrige side anm. 6.

² Se forrige side anm. 4.

³ Lars Rømer var fuldmægtig på Lundbæk og fra 1725 inspektør ved baroniet Ryssensten og birkedommer ved Ryssensten birk; Bloch og Müller har vel indtaget lignende stillinger; provstens, Peter Wallenbergs, hustru hed Anna Katrine Rafn; P. B. i Farstrup var præst sammesteds.

⁴ Ove Henrik baron Juel af Ryssensten til Lundbæk osv. var gift med Ida Anna grevinde af Rantzau (A.Å. 7. 271).

⁵ Det er Charlotte Amalie Gøye, der døde ³¹/₇ 1724. Hendes ægte-

og gjøre aftale om stipendii juliani incremento¹, som og skeede, og effter at jeg der havde spiist middagsmaaltid og talt med generalinde Lewetzows², som ogsaa kom at condolere dem, reyste jeg om efftermiddagen samme dag til Kirketorp præstegaard. Paa veyen saae jeg Bislev kirke, som tilhører baronen, som var i god stand og blye tægt.

Fredagen d. 11. augusti visiterede jeg i Wegerbye kirke, som ligger lidet ovenfor Kirketorp præstegaard og tilhører baron Juul, hvor jeg fandt ungdommen baade stort af tallet og temmelig vel underviist, saa de fleeste der i meenigheden kunde passere for de beste, jeg havde hørt i det heele herredt. Kirkens bygning var nylig repareret og fattedes intet derved uden kirkegaards porter og stetter, som vare under reparation. Ornamenten og inventarium vare ogsaa i tilbørlig stand. Degnen³ var vel een ustuderet, men dog een meget skikkelig mand, som klagede over de unge, at de ey komme tilstede i catechization. Degnens bog over communicantes var rigtig giennemdragen, numereret og forseget, men præstens⁴ kirkebøger blev eet og andet erindret om. Medhielpere var der ogsaa. Præstens text var 1 Cor. 111, som hand heel . . .⁵ forklarede.

fælle, baron, senere greve Christian Rantzau, var en broder til ovennævnte Ida Anna Rantzau. (Meddelt af arkivar Thiset.)

¹ Om det julske stipendium se Saml. til jydsk Hist. og Top. 3. I. 16.

² Kristence Lindenov Rantzau. S. 152 anm. 4.

³ Kristen Andersen, der blev begravet ¹⁹/₇ 1749, 83¹/₄ år gl. Hans hustru, Maren Kortsdatter, døde c. 1713 og han ægtede derefter 1725 Dorotea Lisbet Andersdatter Gjerboe.

⁴ Eggert Nielsen Bilenberg var præst for Veggerby og Bislev 1700—35 (Wib. 3. 486). Han var gift med Karen Pedersdatter Stub, som overlevede ham.

⁵ Her er et ord blevet ulæseligt ved en foretaget rettelse.

[Visitatser i Års herred 1724.]

A. 1724 d. 7. octobr. reyste jeg fra Viborg til Aars og paa veyen besaae Binderup kirke¹, hvor jeg fandt prædikkestoolen opsatt, altertavlen repareret og kirkegaardsporten af nye opmuuret, men der fattedes 1) maling paa prædikkestol, altertavle og skriftestool, 2) port og dørre for kirkegaarden, som Jens Pedersøn lovede at lade gjøre. Hvornæst 3) lofften i kirken tid effter anden vilde repareres og 4) kirkegaardsmuuren oplegges som sognemændene havde lovet at gjøre.

D. 8. octobr. dnica. 17. p. trinitatis visiterede jeg i Aars kirke², hvor ungdommen var ikke synderlig nombreuse og for dend største deel ikkun maadelig grundet i deres christendoms fundament; kirken var meget brystfældig baade paa vaabehuuset og taarnet saavelsom paa gulvet etc. og fattedes der NB. een liigbare, som prousten lovede at lade forfærdige. Jeg talte med bønderne om materialierne til kirken at føre, som gjorde een deel præntioner paa hr. Absal. Finde, som prousten hr. N. Kolding³ lovede om mulig at bilegge. Ornament og inventarium blev ikke klaget over. Medhielpere vare der i meenighederne. Præstens kirkebøger over føde, døde etc. bleve mig ogsaa foreviiste og rigtige forefundne uden alleeneste, at mand om dend eenes forsegling [kunde] tvile. Iligemaade bleve Aars herredts justice-, skifte- og auc-

¹ Se s. 96 anm. 1.

² Denne var perpetueret til præsten ved Viborg domkirke, for tiden Absalon Finde. S. 87 anm. 5.

³ Niels Jepsen Colding var præst for Års og Havbro 1716—59 og provst i Års herred (Wib. 1. 54).

tionsprotocoller mig foreviiste, hvoraf jeg selv nylig tilforn havde forsegleet de 2, men dend 3. vilde paa ny forsegles, siden baandet derpaa var synderslidt. Degne vare der tvende. Dend eene¹ meget gammel, dend anden Peder Rold² studiosus, som nyligen dertil havde faaet collatz, som forestood sit embede ustraffelig.

D. 9. octobr. reyste jeg paa veyen til Hornum til Haubroe kirke³, som hand effterhaanden fra anno 1721 indtil nu havde repareret; hvor 1) vaabenhuuset var repareret. 2) Taarnet, men dog paa 3 allen nedsiunket, hvoraf de store hugne steene endnu laae paa kirkegaarden. 3) Muuren af kirken, som var af hugne kampsteene, udspækket. 4) Blyet over kirken aftaget og igien oplagt, hvorom mig blev foreviist NB. proustens hr. Absalons seddel, at hand havde ladet herfra føre 7 stykker blye, som vog 1 skippund og 3 skaalpund, af 14. octobr. 1722, hvorhos berettedes, at Jens tømmermand af Viborg havde saa tynd klappet det gamle bly, at derfra blev bortført een stor deel deraf, hvorover blyet paa kirken nu skulde være meget tynd og vaagt. Ellers vare 1) porter og stetterne omkring kirkegaarden gandske øde; 2) var ingen stie til taarnet, hverken inden eller uden, som behøvedes; 3) fattedes ligbaar, som vilde anskaffes. Ellers blev af 4 tilstedeværende sognemænd bekiendt,

¹ Ludvig Kristensen, død $^{10}/_8$ 1726, 66 år gl. Han blev $^9/_3$ 1715 gift med Anne Agnete Ryberg (Blære kb.), der døde c. $^4/_7$ 1747. Efter sin første mands død ægtede hun Mogens Kristoffersen Bølle eller Vesterbølle, degn for Ulstrup og Gundersted, der døde c. $^{16}/_4$ 1749. Ludvig Kristensen havde en søn, Ejler Christian Ryberg (født 1720, død $^{12}/_5$ 1760), der først var degn for Brorstrup, Ravnkilde og Haverslev, siden for Ulstrup og Gundersted.

² Peder Olufsen Rold, også kaldet Rolf, blev begravet $^{21}/_{10}$ 1733 i sit 38. år. Han var gift med Sofie Hansdatter.

³ Som Års kirke. Se forrige side, anm. 2.

at prousten ved ald dend forandring, som hand paa taarnet havde foretaget, ingen nytte kunde hafft, men dog havde tilføyet kirkens taarn stor vansiun og skade. 4) Vare een stor deel af stolene saavel karlfolkenes som qvindfolkenes brøstfældig, og skulde repareres; 5) fattedes bænkerne eller muurene i vaabenuuset, som folk pleyede at sidde paa, naar de vendtede præsten etc.

D. 10. octobr., som var tiisdagen, visiterede jeg i Hvorum kirke, hvor ungdommen var ikkun af lidet tall og meget faa foruden præstens¹ og Kampmands² børn, som kunde giøre god reede for deres christendoms hovedlærdom, saasom præsten klagede, at der af de 2 annexer ey vare mange tilstede. Af de gamle vare ingen fast uden af Hvorum sogn tilstede. Kirkens³ taarn var nylig af grund repareret og overalt kalket af een muurmester i Lygstør. Nu skulde noget paa blyet forbedres, porten for kirkegaarden opsættes, kirkegaardsdigen oplegges og dernæst lofftet over kirken forbedres. Degnen⁴ var een gammel ustuderet mand, som i hans ungdom havde været til Ostindien og ellers faret verden underlig om. Sognepræstens text var prædikk. xii, 1. Tænk paa din skaber i din ungdom, dend samme jeg og kortelig recapitulerede. Kirkebøggerne skulde fornyes.

Onsdagen d. 11. octobr. reyste jeg til Hyldebjerg kirke, som tilhører sr. Anders Kiærulf paa Bjørnsholm, og fandt ey alleene ornamenterne i forsvarlig stand, saasom

¹ Knud Ludvig v. Stoltzig Knudsen Flechtner. Se s. 140 anm. 2.

² Hak Henriksen Kampmann. Han tilgiftede sig 1713 Ørndrup, som han ejede til sin død $\frac{7}{7}$ 1743.

³ V. Hornum kirketieende var perpetueret til Ulstrup præstekald. Se s. 140 anm. 1.

⁴ Kristen Andersen var degn her allerede 1701. Han blev begravet $\frac{7}{12}$ 1745, over 82 år gl. Hans hustru, Ellen Sørensdatter, blev begravet $\frac{27}{2}$ 1752 i sit 87. år.

messehagel (gammel), messeskiorte nylig given, alterdug gammel, men alterklædet for 2 a 3 aar siden foræret. Alttertavlen og prædikkestoolen var nylig overstrøgne. Kirkens bygning var og renoveret, saa mand ikke kunde see noget der fattedes, uden klokkens træværk er fordervet, saa klokken derfor ikke kand ringes eller i aar og dag har været ringet NB., at stien til taarnet fattedes, foruden at der manglede stetter for kirkegaarden. Ellers havde sr. Kiærul selv for nylig ladet bygge eet nyt vaabenhuus til samme kirke.

Derfra reyste jeg til Fleisborg kirke, som er meget liden og uden taarn, som for 50 aar siden skal være nedfalden, da kongen eyede dend, hvoraf rudera og mange store hugne steen endnu i mængde laae paa stedet. Ellers havde sr. Anders Kiærul, som eyede kirken, lidet eller intet ladet derpaa reparere, siden hand dend fik i eye, uden alleeneste at hand nylig havde ladet sende ny alterklæde og alterdug samt messeskiorte til kirken. Alttertavlen saavel som prædikkestolen vare meget slette og behøvede baade reparation og maling, som sr. Kiærul ogsaa skal have lovet. Ellers var et vindue i choret ude, som hand vilde hafft repareret, om hand kunde faaet glarmester dertil. Kirkegaardsdigen var nedfalden samt port og stetter, og kirkegaarden derover ilde af sviin opvrodet, hvorom een bonde, som var tilstede, blev erindret. Ellers havde hand lovet eet nyt vaabenhuus til kirken. Funten var een gammel rist. Alterbogen saavel som psalmebogen vare gandske synderrevne.

Torsdagen d. 12. octobr. visiterede jeg i Ulstrup kirke, hvor ungdommen var som i Hornum kirke til een god deel temmelig vel underviist. Kirkebygningen (som tilhører baron Rantzaw¹) var maadelig ved lige holden. Kirken

¹ Ulstrup kirke lå til Krastrup. Smlg. s. 144 anm. 1.

var meget mørk og snever. Ornamenterne fattedes ey heller. De gamle vare i god mængde tilstede. Kirkegaardsporten fattedes ogsaa. Dend unge degn Mogns Vesterbølle¹ havde et got vidnesbyrd af sognepræsten². Medhielpere havde hand ogsaa i sin meenighed. Hverken præsten eller meenigheden havde noget over hinanden at klage. Præstens text var af ordspr. xxii, v. 6 underviis dend unge effter sin veyes leylighed etc. Samme tid recommendere sognepræsten hr. Frantz Rosenberg Niels Poulsøn af Søtrup hans vanførde barn til at nyde med tiden een halv portion af hospitalets godtz. NB. ellers viiste hr. Frantz mig nogle breve anlangende een arvepart paa 136 sldr., som hand havde extraderet til hr. Christopher Weidemand³ paa Mors, men ikke havde afkald for, som vilde erindres i tide. Præstens kirkebog over føde, døbte, copulerede, døde, begravede etc. blev mig foreviist, numereret og forseglet etc., men som præsten havde ladet degnen antegne for afvigte aar 1723 og end ikke havde annoteret uden gandske lidet deraf, men for 1724 slet intet, blev hand derfor alvorlig erindret og advaret selv og flittiger her effter at antegne alt, hvis i hans embede forefaldt. Degnen viiste mig ogsaa designationen over communicanterne, som ikke var forseglet og derfor strax vilde forsegles; blev ogsaa forbøden at skrive i præstens bog. Annexen Gundested, som jeg havde satt mig for at bese om fredagen d. 13. octobr., kunde jeg ikke komme til, fordi præsten sagde, at veyen var saa vanskelig. Reyste derfor, effter at jeg med min heele

¹ Se s. 157 anm. 1. Den forrige degn her, Jens Nielsen, døde først ¹²/₄ 1728. „Den unge degn“ betyder vel altså substitutten.

² Frans Nielsen Rosenberg var præst for Ulstrup og Gundersted 1708–37 (Wib. 3. 440). Han var gift med Eva Katrine Reutz, der døde c. ¹³/₅ 1736.

³ Kristoffer Larsen Weydemann, præst for Ø. og V. Assels.

følge havde udstaaen mangfoldig brutalité af præsten, hans kone og huusfolk løverdagen d. 14. octobr. til Blære præstegaard og visiterede d. 15. octobr., som var dnica 18 post trinitatis, udi Blære kirke, som hidindtil har tilhøret major Due¹ og var ikkun i maadelig bygnings stand. Ungdommen var temmelig vel underviist i deres christendom undtagen nogle, som ey vilde møde til catechizationen. De gamle vare og flittige nok tilstede saavel som landsoldaterne, som ret skikkelig svarte til spørgsmaal. et par alleene undtagen. Sognepræsten², som var heel syg, gjorde een smuch prædikken. Hans kirkebøger over føde, døde samt communicanter etc. befandtes rigtige. Degnen³ var een skikkelig studiosus, som ey ilde informerede ungdommen. Medhielpere havde hand ogsaa i meenigheden.

Maandagen d. 16. octobr. reyste jeg til Eidrup kirke, som tilhører major Due⁴ og var takt med teyel og ellers i alle maader, saaviit sees kunde, holdt i god stand. Ornamenterne vare fast nye. Kirkegaardsdigen var ogsaa god. Kirken var af hugne kampesteene. Een stool var nedfalden. Kirken var repareret anno 1702. Prækestoolen var i choret og end paa qvindestoolenes side. Gulvet var noget ujevnt, og tvende luger fattedes paa lofftet. Derfra reyste jeg til Gundested kirke, som tilhører hidindtil baron Rantzow og var ikkun slet vedligeholdt, ti 1) var over choret paa tagget (som var af teyel) saavelsom paa lofftet huul, saa mand ikke der kunde

¹ Albrecht Kristoffer Due til Halkær.

² Johan Pedersen Gjørding var præst for Blære og Ejdrup 1722— . . (Wib. 1. 176).

³ Daniel Christiansen Lassen, begravet ¹⁹/₄ 1743, 48 år gl. Han var gift med Magdalene Pedersdatter Kampmann, der døde c. ²⁰/₄ 1760. Deres søn, Christian Lassen, døbt ³⁰/₁₁ 1719, blev faderens efterfølger.

⁴ Den lå nemlig til Halkær.

være tør, 2) vare voxliusene fast udbrendte, 3) prædikkestoolen var muuret, meget slet, ligesom i Blenstrup, 4) kirkegaardsmuuren var gandske forfalden og ingen port eller stetter, saa kirkegaarden var gandske opvraaden af sviin og saae meget ilde ud. Af ornamenterne fattedes 1) messeskiorte, som præsten¹ berattede ikke havde været der i 2 aar, 2) alterklæde og 3) alterdugen var gammel, forslidt og meget slet. Klokken kunde ikke ringes, var ey heller ringet een tid lang, formedelst at der fattedes baade stien op til taarnet af 10 trapper, og klokkestreng, foruden at træverket i taarnen meentes at være noget slet. Vinduerne vare og gandske brystfældige.

Tisdagen d. 17. octobr. reyste jeg til Schifvum, hvor jeg visiterede samme dag. Kirken, som tillige med annexen tilhører baron Juul² paa Lundbeck, var vel nylig repareret, men fattedes, at lofften skulde repareres, stolene forbedres, prædikkestolen forfærdiges, at alterbogen, som var synderreven, skulde indbindes, at porten og stetterne omkring kirkegaardsdigen var borte, hvorover kirkegaarden gandske af sviin var opraadet. Ungdommen i meenigheden var til dend største deel meget vel, eendeel ogsaa extraordinaire vel, grundet i deres christendom og gjorde god reede for alt, hvis de bleve tilspurdte om. Ellers vare ornament og inventarium i maadelig tilstand. Medhielpere havde hand³ ogsaa i meenighederne. Degnen⁴ var een gammel eenfoldig mand, som lidet gjorde

¹ Frans Nielsen Rosenberg. S. 160 anm. 2.

² Ove Henrik baron Juel af Ryssensten. S. 154 anm. 4.

³ o: Frederik Hansen Høyer, der var præst for Skivum og Giver 1722—47 (Wib. 3. 97).

⁴ Laurs Thomelius. Hans hustru — navnet er ukendt — blev begravet ²/₁ 1719 i sit 34. år. Derefter ægtede han ²⁹/₆ 1719 Birgitte Margrete Ryberg (Års kb.), Han nævnes som degn endnu

ved informationen. De gamle vare og flittig tilstede. Præstens kirkebog over føde, døbte etc. blev rigtig befunden. Communicantbogen var og forseglet men ikke numereret, hvorfor dend og strax blev numeret [!] og af mig paategnet. Om Giver kirke¹ berettede hand, at dend var i forsvarlig stand og intet derved fattedes. I Skifvum præstegaard udstede jeg ogsaa skriftlig begiæring til prousten hr. N. Colding, at hand paa hr. Absalon Findes vegne og regnskab vilde lade forfærdige tvende liigbarer, een til Aars, een anden til Havbroe kirke.

Onsdagen d. 18. octobr. reyste jeg fra Skifvum til Smorup præstegaard, og visiterede d. 19. octobr., som var torsdagen, i Brodestrup kirke², hvor admiral Reedtz var tilstede. Ungdommen var NB. meget slet, og fast slettere end i det gandske herredt, grundet i deres christendom, saa de fast intet meere kunde svare end bare Lutheri ord, hvorfore meenigheden saavel som sognepræsten³ blev derom erindret. Kirkens bygning var vel meget slet, omendskiønt der ey fattedes noget essentiel derved. Men kirken var meget small, saa folkene ikke kunde faae rum deri. Saasom og ungdommen var saa mangfoldig, at de umulig kunde faae rum paa gulvet, men maatte staae i stoolene. Degnen⁴ var een heel slet ustuderet person, som vel ikke kunde catechizere. Præstens text var af 1. Joh. v. Hans bud ere ikke svære. Medhielpere havde hand i alle meenigheder. Kirkebøg-

1726, men er rimeligvis kort tid efter blevet forflyttet, for han ses ikke at være død her i sognet, og 1728 var Absalon Jakobsen Koefoed degn her.

¹ Denne lå 1725 til Torstedlund (Albrecht Kristoffer Due.)

² Denne lå til Nørlund (Knud Reedtz).

³ Melchior Edvard Kristensen Agerholm var præst for Brorstrup, Ravnkilde og Haverslev 1712—31 (Wib. 1. 224).

Anders Kristensen.

gerne lovede hand at sende mig med allerførste til Viborg NB. Haverslef og Ravnkilde kirker¹ forsikrede baade sognepræsten og prousten at være i god stand, det jeg og kunde see paa Haverslef kirke, som jeg reyste forbi, da jeg reyste til Nørlund, hvor jeg af admiral Reedtz² og hans frue blev meget vel imodtagen, og af major Sehested³ og hans frue, som paa samme tid vare der henkomne, bleve inviterede til Nøragergaard, omendskiønt vi maatte undskylde os for tidens korthed. I Smorup præstegaard kom hr. Peder Bering og begjærede skriftlig, at hr. Abrah. Hvid i Næsborg maatte beskikkes ham til sætteproust for at anhøre proustens hr. Jens Snedekers vidnesbyrd angaaende een contract imellem ham og enken.

¹ Disse lå utvivlsomt til Nørlund (Knud Reedtz).

² Admiral Knud Reedtz til Nørlund var gift med Karen Krag Keldsdatter (AÅ. 11. 323).

³ Iver Nikolaj Sehested havde nylig købt Nøragergård på auktion efter Niels Arctander. Han var gift med Alhed Magdalene Schwaneweide, enke efter Niels Benzon til Havnø.

Præsten Peter Lorenz Nørholm

til Taarup og Kvols.

Af
J. Aakjær.

Den, der kommer med Landevejen fra Viborg ad Skive til og et Par Mil fra førstnævnte By er naaet til Nybro Kro, har to Veje at vælge imellem. Drejer han tilvenstre, føres han i en temmelig lige Linje hen over vidtstrakte Hedesletter, der først omkring Jordbromølle afbrydes af en grøn Dalsænkning; drejer han derimod tilhøjre langs Hjarbækbugten, vil Vejen — gennem Byerne Kvols og Borup — snegle sig hen over et stort opdyrket Bakkeland, der hist og her skyder stejle Banker ud mod Fjorden.

Her, i den inderste Krog af den Sænkning, som to saadanne Banker lader imellem sig, ligger Dalsgaard Præstegaard.

Nu gjør Stedet et næsten idyllisk Indtryk, som det ligger der med grønne Skrænter og en stor skyggefuld Have ud mod den blanke Fjordvig, og kun faa aner, at netop denne venlige Plet engang i Fortiden var Skuepladsen for Scener af en saa oprivende Art, som dem vi vil søge at fremstille i den efterfølgende Skildring.

*

*

*

Peiter Lorenz Jensøn Nørholm, der er vor Skildrings Hovedfigur, var født 1690 i Gjødvad, Aarhus Stift, hvor hans Fader, Jens Nørholm, var Sognepræst.

Om hans tidligere Liv, før han i 1725 kaldedes til Præst for Taarup og Kvols Menigheder, ved vi intet; men des rigere flyder Kilderne til hans Historie i de Aar, han huserede i Dalsgaard Præstegaard.

Allerede to Aar efter hans Indsættelse — altsaa 1727 — finder vi ham flittigt omtalt i Fjends og Nørlyng Herreders Justitsprotokol. Her staar han anklaget for en Sommeraften i dette Aar voldelig at have ranet et Faar fra et Par Fruentimmer i Klosterhusene i Borup.

Mette Mikkelsdatter, der hin Aften sad til Præstens, forklarer, at som hun sad og spiste i Køkkenet, kom Nørholm ud og sagde til Tjenestedrengen, Niels Christensen:

»Nu skal du gaa med mig neder til Elle Bøg og ieg vil tage et af hendis Faar, for hvis hun er mig skyldig eller de Arbejdsdage, hun er mig skyldig«. — Derpaa var de begge gaaet ud af Døren. Hvorhen vidste Mette ikke.

Men samme Nat kom Elle og hendes Datter Birgitte og bad saa mindelig om Lov til at ligge hos Mette; de turde ikke være hjemme af Frygt for Præsten, der havde pryglet Elle Bøg, saa hun fremviste en stor blaa Plet paa højre Arm. En Søndag kort efter gik Mette med Birgitte op til Præsten, formodentlig for at faa Sagen bilagt i Mindelighed. Da Præsten saa Birgitte, raabte han, hvad det blev til med de 8 Arbejdsdage, hun og Moderen skyldte ham? — Jo, sagde Birgitte, dem skulde han nok faa, »fordi jeg haver suoren derpaa«. — Naa jaja, naar Sagen stod saaledes, saa maatte de gjerne tage deres Faar igjen. — Nej, saa banded Birgitte, det vilde de hverken eje eller ha', naar hun alligevel (!) skulde gjøre de 8 Dages Arbejde. — Efter at Birgitte

havde givet dette Stykke Fruentimmerlogik til Bedste, synes Forhandlingerne foreløbig at være blevne afbrudte, og mere vidste Mette ej at fortælle.

Dernæst fremstod Anders Skjoldgaard og berettede, at han bemeldte Dags Aften havde staaet udenfor sit Hus, da Præsten og Drengen var gaaede forbi. »Hvad, er du ikke i Seng endnu?« havde Præsten sagt, mens han fortsatte sin Vej.

Nu var Anders gaaet ind, men i den stille Sommernat havde han hørt de to banke paa hos Elle Bøgs, og en Stund efter saa han dem i Mørke trække af med et Faar, mens de to Kvinder »brugte Munden ved deres Hus«. Da havde han hørt Præsten vende sig om og raabe: »Din Carnalie, du var værd at jeg skulde lade dig sætte i Tyvehullet!« en Replik, som man synes let kunde have faaet tilbagevirkende Kraft i et Øjeblik, da den talende selv slæbte af med anden Mands Ejendom.

Dernæst traadte Peder Skræder i Romlund og Chr. Jespersen i Fiskbæk ind for Skranken og forklarede, at Onsdag efter Pintse-Helligdagene var de »af Fanø paa Overgaard paa Velb. Hr. Obriste Fris'es Vegne« sendte over til ærværdige Hr. Peiter i Dalsgaard Præstegaard for at faa Klarhed i denne mystiske Sag; de var da gaaet ned til Elle Bøg, og ogsaa til dem havde hun beklaget sig stærkt over Præstens Overgreb og tilsidst forevist dem det omstridte Faars Øren, som Præsten hin Aften havde skaaret af og slængt til hende — vi aner ikke i hvilken Hensigt, med mindre det skulde være et Slags Kwitteringsbevis for rigtig Modtagelse. Desuden foreviste hun ogsaa dem »en stor blaa Plet paa hendes højre Arm imellem Albue og Axel, som hun berettede, at Præsten havde slaget, og skuffet hende hel hendes Vey, samme Aften Præsten tog Faaret.« Fra Elle gik de to Beskikkelses Mænd tilbage til Præste-

gaarden og fandt her »samme liusegroe Faar, som Øren nylig var afskaaren, og Toved [ɔ: Ulden] var af, staaende i Tyre bag Præstens Lade«. Da de nu spurgte Præsten, hvorfor han havde taget Faaret fra de to Kvinder, svarede han, at han havde taget det i »Underpant« for sit Tilgodehavende. Da svarede ham den ene af de to Mænd: »Fader Lille, da haver I forseet Eder deri. I maatte Eder ikke selv tage til Rette«. Men dette Ord var just et af de sværeste for Nørholm at nemme. Han svarede da studs: »Det skal jeg være dem ansvarlig for«! hvorpaa han begyndte at parlamentere med Mændene. Blot de gav ham 2 Mark, sagde han, saa skulde han gjerne overlade dem Faaret; men de to Mænd vilde ingen Penge af med, og da Birgitte Bøg vilde trænge sig ind og mægle i Sagen, blev Præsten ganske desperat og raabte: »Luk Døren til for hende, den Carnalie, og lad hende blive ude!« Ved en anden Lejlighed lod han falde den Bemærkning om Birgitte, at »hans Stok var for god, ellers skulde han have brugt den«.

Hvilket Udfald Sagen fik ses ikke af den ret defekte Justitsprotokol, men det kan ikke nægtes, at alle Tegn peger energisk i Præstens Disfavør.

Aaret efter er Nørholm igjen paa Krigsstien. Den 1. Okt. 1728 er han nemlig indkaldt for Landemodet for »Haardhed« mod sin anden Hustru, Ørslev [ɔ: Ursula] Margrethe Lindorff († i Kjøbenhavn 1734). Efter hvad her oplyses, lever disse to Ægtefolk med hinanden værre end Hund og Kat, hvilket Forhold Biskop Trelund i Viborg »først ved sin Mellemlandhandlung og Formaning i sit Huus og privatim 6. September sidst afvigte havde søgt at faa ændret og styret, siden efter bem. Hustrues skriftlige Anmodning og Rekvisition videre her ved Lande-Modet havde ladet fremkomme for at prøve alle

Veje og Mulighed til bemeldte Hr. Peiter, og hans Hustrue at foreene og det forargelige og altfor vidt landkyndige Væsen at styre for Ordenens [o: Standens] videre Beskiæmmelse at forekomme. Hvor da Hr. Peiter Nørholm tilligemed sin Fader, Hr. Jens Nørholm, Sognepræst i Gjødvad i Aarhus Stift, comparerede, og befandt man da, at Hr. Peiter N. forebragte mange grove Beskyldninger imod sin Hustrue, ej allene af større Gield og mindre Midler, end han havde efter hendes Ord ventet, da hand i dette Aar in Januario blev viet til hende, men endog af Drukkenskab, Skielden, Banden, hans Midlers Forødelse og anden Uskikkelighed, som hand alt forud for een og anden verdslig Ret havde ladet fremføre, og saavel ved et Tingsvidne af Lysgaard Herreds Ting, af 16. August sidst sluttet og udstedt, hafde søgt at bevise, hvorudi hand fornemmelig hafde forebragt sin Faders, Moders, Broders og Tjenestepiges Ed, som med mange meget grove og formodentlig efter Skønsomhed temmelig partiske, dog over alt meget forargelige og at føre og høre meget uanstændige Paasagn imod Ørslev Margrethe Lindorff. Item et andet Tingsvidne af Fjends Herreds Ting, hvorved een og anden forargelig Banden og Skielden bevises imellem disse Ægtefolk, og særdeles Hr. Peiter Nørholm beskyldes for at have ilde med Hug og Slag mishandlet, forjaget og fra sig ladet bortføre denne sin Hustru. Siden forelæstes det Forligsforslag, som Biskoppen havde fundet for Sagen billig og for disse Ægtefolk selv gavnlige at lade oprette og forfatte til at bringe dem til fælles og forhaabende Bolig sammen, da hun sig i Viborg og han i Dalsgaard opholder, paa hvilken Biskoppens Project Hr. Peiter Nørholms egenhændige dog uefterrettelige og uendelige Svar fandtes tegnet. Hans Hustrue blev for Retten krævet at hidkomme, men formedelst aarsagede

Svaghed ikke indfandt sig. Hvorefter først af Biskoppen, siden af nærværende Prouster samtlige og samlede. Hr. Peiter N. alvorligen blev formanet til at tage sin Hustru til sig og med hende anfange et christeligt Levnet og at skaane sit Embede fra den Forargelse, sig selv fra den Ruin og Ødelæggelse, som og slig Ægteskabs skjændige Ueenighed inde følger. Blev og foreholdt den Forseelse, at han saa ubetænksom sligt for uvedkommende Retter havde frembragt og til ydermere *Blame* og Beskiemmelse gjort *publique*. Hvorpaa Biskoppen tilligemed Synodo forelagde og paalagde Hr. Peiter N., at han strax skulde tage sin Hustru til sig og uden nogen Forevending hende til sit Hus herfra Byen afhendte og hende som en skikkelig Præstekone underholde og hædre, saasom hendes Alder og førte gode Forhold udkræver, saa og tillade hende den Myndighed i Huus og over Huusfolket, hende som en Ægtehustru og Husmoder kan tilkomme, og det under den Tiltale, Straf og videre Ansvar, som Loven tilsiger. Imod hvilken Forelæggelse Hr. Peiter, endeel med uendelige og uefterrettelige Udflugter, endeel med umulige Conditioner, endeel med Henskydelse til lovlig Medfart at faa Sagen efter de første Tingsvidner afgjort og ordnet, loed sig alleniste forlyde, saa man ingen endelig og vis Forsikring om denne Forargelse at faae ved milde Veye hemmet og styret af hannem kunde erholde.«

Det viste sig saaledes umuligt at bringe Nørholm til Fornuft i dette Kapitel, og den herskende Tilstand fortsattes temmelig uforandret. Ursula vendte ihvertfald aldrig tilbage til ham mere.

Anderledes havde han nok ikke — ifølge en senere Udtalelse af hans Biskop — opført sig mod sin første Kone Anne Jakobsdatter Møller, der var død 1727. Dog derom savner vi enhver Viden. I »hans tredje

Ægteskab med et Fruentimmer [Dorthea Pedersdatter, † 1739] af nogle hundred Rigsdalers Formue men skrøbelig Forstand« (Bispens Udtryk), indtraadte der ingen Forandring til det bedre; thi da hendes Midler var satte overstyr, fik hun det samme Traktement, som de to foregaaende, og om hans brutale Adfærd mod Johanne Bornich — den fjerde og sidste af de ulykkelige Kvinder, der havde maattet bøde med et Liv i Jammer for at have givet efter for Fristelsen til at bære en Præstekone-Titel —, vil Skildringens Forsættelse opvise Exempler nok.

Nu hører vi i fire Aar intet til Nørholms Bedrifter; men 1732 staar han paany stævnet for Landemodet, denne Gang for en Dag i Dalsgaard Præstegaard at have været grov mod sin Herredsproust, Hr. Barthling i Højslev; hvori Grovheden har bestaaet, oplyses ikke nøjere. Det blev en Mulkt paa 2 Rdl. samt Paalæg om snarest at gjøre Rede for Indholdet af Tavlerne, »særdelis Slave-Cassen og Helsingørs Skole«.

Thi vor Præst synes ikke alene at have været uheldig paa Kjærlighedsstien og i Forholdet til sine Overordnede, men ogsaa hans Finanser var bestandig i en yderst derangeret Forfatning — ganske vist havde han ogsaa to Enker paa Kaldet. 1735 klager den ene af dem, Mad. Ingeborg, der havde været gift med »sal. Anders Ølbye«, ynkelig over resterende Pension; og heller ikke Mad. Mangor, Enke efter Hr. Niels Haar, har faaet sin Pension udbetalt i de sidste fire Aar. Desuden var selve Præstegaarden pantsat til op over Skorstenene.

Nu gaar der en Række Aar, i hvilke vi ikke hører noget om den Dalsgaard Præst. Da trækker der paa engang en truende Tordenbyge op over hans Hoved, idet »en Quindespersion nafnlig Mette Ivarsdatter af

Giødvad« den 18. Juni 1743 paa Lysgaard og Hids Herreders Ting beskylder ham for at være »hendes Barne-Fader til et for 11 à 12 Aar siden af hende i Løsagtighed aflet Barn, medens hun tiende i hans Brød¹«.

Efter at dette Klagemaal var kommen Biskop Andreas Wøldike for Øre, tilstillede han strax Nørholm hans Suspension, der oplæstes i Dalsgaard Præstegaard for Præstekonen og et Par Husfolk, da Nørholm ikke selv var tilstede.

For at afværge et Nedslag sendte Præsten sin Biskop en Skrivelse, hvori han søger at retfærdiggjøre sig bl. a. med følgende Vendinger:

»Jeg fattige fortrenge Præst bliver Dag for Dag af mine Efterstræbere jo mere og mere forfølget, saa jeg næsten maae forgaae, om jeg ikke hafde Gud og min Samvittighed til Vidnesbyrd. Igaar den 18. hujus lod Procurator Hans Rafn fremstille en ond og fast ugudelig Quinde for Lysgaard Herreds Ting under Skin af et Vidne, naefnlig Mette Ivarsdatter af Giødvad, som, uagtet at jeg derfor aldrig var kaldet ved Sgn. Rafns Quæstioner, har tillagt mig saa skammelig og løgnagtig Beskyldning« — — som det er hans Hensigt »med Lovmaal (sig) at fraligge (!)«.

Med Hensyn til denne »onde og fast ugudelige Quinde« var Lykken ham ikke bedre, end at han selv, 1731, da hun forlod hans Hus for at rejse til Sjælland, havde udstyret hende med en Anbefalingsskrivelse eller et »Pas«, hvori han skildrer hende som en i enhver Henseende ærbar og kristelig Kvinde, som det er ham en Fornøjelse at anbefale til sine Medmenneskers Bevaagenhed.

¹ Fjends Herreds gejstlige Justitsprotokol 1703—1812.

Passet lyder som følger:

»Ovenmeldte Mette Ivarsdatter, som har tient mig meest $2\frac{1}{2}$ Aar, siden hun er hjemkommen fra Kiøbenhavn, og imidlertid forholdet sig ærlig og christelig, saa vidt mig er videndes, benyt værdelig med andre Guds Børn i rette Tider det Høyærværdige Alterens Sacramente, var og til Guds Bord nu sidste Skiertorsdag i Taarup Kirke, entledigedes i Villie og Minde af sin Tieneste til nærværende Fardag og herefter recommenderes alle forekommende paa hendes lovlige Reyse til Kiøbenhavn, hvor hun agter at søge nye Leylighed, eftersom hun har andet nødvendigt ellers at reyse efter, som er en liden Summa, hun efter Beretning til mig skulde der have til Bedste og vilde der indkræve. Forbliver herimod Deres Velvilligheders tienstskyldigste Tiener

. P. Lorentz [sic!]

P. Loci

Dalsgaard Præstegd. $29/3$ 1731.«

Nørholm stevnedes imidlertid til at møde for Proustetretten i Feldingbjerg Kirke 18. Juli 1743; førend Stevningen oplæstes, blev der tre Gange raabt ud i Salen, om Nørholm eller nogen paa hans Vegne var tilstede. Men han havde foretrukket at glimre ved sin Fraværelse. Nu fremsattes den tunge Anklage, som Mette Ivarsdatter havde kastet paa ham. »Og da hans kgl. Maj's. allern. Lovs 2. B. 11 Cap. 13. Art. melder, at hvilken Præst tilægte tager noget Quindfolk, som af anden tilforn besøvet er, eller befindes at have søgt Seng med sin Hustru, førend de i Ægteskab ere forenede, skal miste sit Kald efter lovlige Proces, hvilket endvidere ved det udgangne allern. kgl. Rescript af 9. Maj 1738 er vorden skærpet, saa efterdi denne Forseelse, som Hr. P. N. ved en offentlig Ret er bleven angivet at skal have be-

gaaet, er endnu langt grovere og forargeligere, saa han ikke uden største Anstød kan betjene dette hans Embede, før han har lagt en saa beskiemmelig grov Beskyldning fra sig«. — saa opfordres han nu kraftigt til at rense sig.

Nørholm synes imidlertid intet at have foretaget sig i den antydede Retning ud over Brevet til sin Bisp. Des ivrigere var Aktor, Prokurator Hans Severin Rafn.

12. Juni 1744 var Prousteretten igjen samlet, denne Gang i Dommerby i Sognefogden Niels Pedersens Hus, for at tage Stilling til en Stevning, der var indkommet mod »Hr. Peiter Nørholm angaaende nogle Enormiteter« etc., deriblandt at han uden sine Overordnedes Tilladelse hyppigt var rejst over i Aarhus Stift »til en Gaard i Giødvad Sogn, Keilstrup kaldet — —, som og hvorledes han sig ellers adskillige Tider udi een og anden Maade i Embede, Liv og Levnet meget usømmelig og forargelig skal have skikket og forholdet«.

Paa Grund af Aktors Sygdom udsattes Sagens Behandling til d. 17. Juli, og paa denne Dag mødte da en Hr. Busch for Nørholm. Rafn forlanger, at Nørholm skal møde med Kirkebøgerne. Busch tror ikke, at N. er pligtig til noget saadant, »men faar beroe paa den gamle Maade: hvo, som sigter, bør bevise«.

Med slige Floskler lod Retten sig imidlertid ikke besige, men befalede uden videre N. at give Møde d. 7. August med sine Ministerialbøger. Nørholm foretrækker imidlertid ogsaa denne Gang at sende en anden i sit Sted nemlig sin Tjenestekarl, Chr. Nielsen, som han havde medgivet et Indlæg, hvori der forekommer følgende Passus: »Saa fornøden, som jeg efter deres Velærværdigheds Indkaldelse maatte møde at beklage min Uskyldigheds haarde *Fata* og den uskyldig anklagede Sag, saa ugjærne maa jeg anmelde, at jeg over et Tilfald i mit eene Ben er bleven saa skrøbelig og slet, at

jeg personlig ikke kan bivaane Deres Velærværdigheders respective Nærværelse ved Prousteretten i Dag.« Forøvrigt protesterer han mod den Beskyldning, der er bleven rejst imod ham, at han nogensinde har taget »fremmede« til aabenbar Skrifte; det har han aldrig gjort, siger han, »dette er sandt for Gud og alle sande Christne«. Men desværre: hans Kirke- og Ministerialbøger er blevne borte og »fravendt mig i mit Hus i min Svaghed og Alteration enten ved det Ruptur eller derefter, velædle Sgn. Rafn i sidste Vinter lod sequestrere, bortføre og auctionere endeel Effecter hos mig, sc. Bøger og Boehave, Klæder og Korn for denne tilføjede endnu udømte Sag.« Han nærer dog endnu det bedste Haab om at skulle rense sig, men forhaster sig forøvrigt ikke.

Imens affattede Rafn, der var bleven voldsom krænket over Præstens Beskyldninger, et nyt Indlæg, der havde baade Næb og Klør; ingen Umage blev sparet for at komme Modparten tillivs, og Nørholm var desværre et altfor taknemmeligt Angrebs-Æmne for en behændig Modstander. Bl. andet tilstillede Rafn Bispem en »Requisition« angaaende Nørholms Embedsvirksomhed, saavidt den var Bispem bekendt, og spørger ham, »hvorledes Deres Højærværdighed ved de aarlige Visitatser eller andre Tider har befundet bemeldte Hr. P. N. grundet udi sine Prædikener, om de har været indrettede efter de ordinære Texter, uddragne af Guds aabenbarede Ord og den hellige Kirkes Symbola, forklarede saaledes, at de enfoldige har kunnet forstaa dennem og deraf tage Lærdom, Undervisning, Trøst, Formaning, Straf og Revselse, samt ellers saaledes samlede og fremsatte, som Loven og Ritualen og anden derom udgangen allernaadigste Befalinger forordne?« Samt er han bleven advaret i sit Levnet?

Bispem svarer, at Nørholms Prædiken var sløj, og

de unge i hans Menighed »vidste ikke de bare Ord af Luthers liden Catechismo«, han vil nu slet ikke tale om Ordenes Mening. — Paa det andet Spørgsmaal tjener, at han (Bispen) har advaret ham Gang paa Gang, men uden ringeste Nytte. En saadan Attest maatte nødvendigvis veje tungt i Vægtskaalen. Og selve Indlæggets 30—40 Anklagepunkter var af den Beskaffenhed, at et enkelt kunde have stødt sin Mand fra Stolen. Hans Forgaaelser deler sig naturligt i to store Hovedgrupper. Først er der hans Embedsforsømmelser, der hverken er faa eller smaa. Til en Begyndelse føres der Klage over hans idelige Rejser til Gaarden Keilstrup i Aarhus Stift, hvor han har opholdt sig indtil 5 Uger ad Gangen, mens Menigheden har maattet skjøtte sig selv eller have Ulejlighed med at hente andre Præster til at bestride de løbende Forretninger under hans Fraværelse. Naar det hedder, at han som oftest er rejst bort uden sine Foresattes Tilladelse, maa det dog bemærkes, at der er bevaret 4—5 Ansøgninger til Bispen, hvori han beder denne om Permission for nogle Dage, og faar Tilladelsen; noget andet er det, at han langt har overskredet den Tid, hans Bisp har tilladt ham at være borte.

En Onsdag var han kommen til Taarup Kirke til Fasteprediken og havde sagt til de forsamlede Personer:

»I faar at gaa hjem, siunge en Psalme og læse en Bøn, thi jeg faar ej Stunder at prædike«. Derpaa var han sporenstregs kjørt til Keilstrup. I lang Tid har han ikke ladet afsyngte andre Salmer end »Kyrie« og »Alleniste Gud — og somme Tider mindre«.

Han har aldrig fra Prækestolen læst »den forordnede nye Bøn«.

Han har lovet en Mand en Brudevielse, men ikke desto mindre er han bleven borte, saa Folkene med den pyntede Brud og det alt sammen har maattet kjøre

hjem igjen med uforrettet Sag. »Han havde ikke fornøden alletider at sidde hjemme, bunden som en Hund«, havde han foregivet.

Der herskede ogsaa den største Uorden med Guds-tjenestens Begyndelse; istedetfor at der om Sommeren skulde prædikens Kl. 7 slet, var Præsten først mødt Kl. 10 à 12. Til andre Tider har han ikke sagt Menigheden, naar man overhovedet skulde begynde, saa den ikke sjælden har ventet paa Kirkegaarden 2—3 Timer, tilmed i Vintervejr, før det behagede hans Velærværdighed at indfinde sig.

Der har ogsaa hersket Sjuskeri med de anordnede Bededage, men rent skandaløst er det dog gaaet til i Skriftestolen: Engang var han bleven vred paa Peder Jensen, hvorfor han først havde »truet ham, skieldet og ilde tiltalt ham hjemme i sit eget Hus«, og da han nu kom i Skriftestolen i Taarup Kirke, nægtede Præsten at »antage« ham, før han havde lovet at tærse for ham, et Løfte han senere har maattet efterkomme. Og Degnen vidner, at han ofte har set Præsten holde de skriftede tilbage og aftale Tjenester med dem, som de skulde gjøre ham til Gjengjæld, — — »og viste Degnen — — hvor ublue og ubetænksom Hr. P. N. ellers har været i sine Ord og Talemaader, endog da han haver siddet paa saa helligt et Sted, som Skriftestolen bør være«. Han havde saaledes sagt til to Ægtefolk: »Djævelen skal partere jer baade Mand og Kone, som I sidder!« To andre gamle Folk, Jens Christensen og Hustru, vidner, at Præsten 3. Paaskedag, da de var til Skrifte i Kvols Kirke, tiltalte dem »med saa grove Ord, at de nu blues ved at aabenbare saadan hans Grovhed og Ondskab imod dennem«, blot fordi de havde ladet deres Datters Barn begrave uden Ligprædiken, og »fordi Præsten derved syntes, at de havde fornærmet ham udi

hans Indkomst.« Det skulde de altsaa undgjælde for i Skriftestolen, og Præsten havde holdt den gamle Mand der saalænge, at han — efter Degnens Udsagn — i den Tid kunde have skriftet 2—3 Par.

Der ankes ogsaa over, at han tidt imod Forordn. af 13. Jan. 1736 har taget Børn til Alters samme Dag, som de er konfirmerede; men hvad der efter Datidens Opfattelse næsten var værre end alt det øvrige: han har i Kvols Kirke 1734 2. Søndag efter Hellig 3 Konger taget til lønlig Skrifte og Altergang to Personer, »en Karl og en Kvinde af de saakaldede Tartarer, hvilke skal have været i Complot med 13 à 14 af samme Omløbere, og saasnart de havde været til Alters strax derefter igjen begivet sig bort til de andre«. (Derved havde han forbrudt sig imod Loven 2—5—22). »Men allermest lovstridig har han i dette Fald opført sig, da han for nogle Aar siden til aabenbare Skriftemaal i Taarup Kirke haver admitteret 2 ubekjendte og fremmede Omløbere, af hvilke Quinden var frugtsommelig og af Karlen angav sig at være besvangret; thi hverken før eller siden har de været der udi Sognene, men er blevne sete at omgaa og tigge«. Saasnart de var blevne skriftede »formedelst Synd mod det sjætte Bud«, var de sporeløst strøgne deres Vej.

Hvad Nørholms Prækener angaar, da vidner Degnen Chr. Sørensen, at de er »slette og uden Samling« og ingen til Opbyggelse, og Th. Michelsen, Forpagteren paa Taarupgaard, og »hans Kiereste«, der nu i 8 Aar har hørt paa Hr. Peiter, siger, at hans Prækener ikke har været til Glæde for nogen Moders Sjæl, da de bestod af »noget selvgjort og fingeret Snak«. Og at dømme efter et af Hr. Peiters efterladte Aandsfostre, en Præken¹,

¹ Arkivet i Viborg, Pakken om Fjends Herred. (Bispearkivet).

hvormed han har diverteret sin Bisp under en Visitats 1741, har hans Menighedslemmer Ret. For dette Arbejde — grufuldt ved sin med uendelige Skrifthenvisninger udspækkede Snørkelstil — er noget af det aandløseste og kjedsommeligste, der kan bydes et Menneske.

Efter at vi nu har set Menighedens Opfattelse af Præsten, falder det næsten komisk, naar Nørholm paa Kirke-Inspektoratets Forespørgsel om Tilstandene i hans Menigheder 1735 giver nedenstaaende Svar, som vi lader følge med hans egen Ortografi:

»Thaarup og Kvols Sogner:

Disse Meenigheder ved icke bedre end det Aandelige Lius, Ved Hvilchet Gud Har bereed dennem salighed; sees gierne her, om Mueligt er, med i det Hellige for at blive en anden tiid Herlige hos Gud i det ævige, Lovet være Gud og vor Herris Jesu Christi Fader, som har aabenbaret os sin saliggjørendis Naade.«

Men vi gaar videre med Nørholms Synderegister:

Han har for Skik at bruge Skjældsord mod sine Sognebørn fra selve Prækestolen; den Behandling fik Niels Fisker i Kvols, fordi han en Søndag under Prækenen var kommen til at hoste, mens Præsten troede, han havde let af ham. Han havde fra Prækestolen tilraabt Michel Dalsgaard: »I skal bie, jeg vil tale med eder om eders Husholdning, dog ikke under dette Tække«. — Andre, deriblandt Degnen, har hørt ham larme og skjænde paa Poul Jensen og sige, at det var hans Skyld »at han fik ingen Brasen.«

Stik imod Forordningen har han forlangt for sine Ligprækenere af nogle én Daler af samme to og sagt i sine Ligtaler, at Hesten trak, som den fik Havre til! Ja, han har endog taget 3—4 Daler og endnu været ufor nøjet. Byder man ham mindre, end han forlanger,

nægter han rent ud at tale ved Graven. Da Kirsten Jensdatter skulde have sin Mand i Jorden, bød hun Præsten en Sletdaler; »forlidt, lille Kirsten«, sagde Præsten. De kom da overens om, at hun yderligere skulde gjøre ham en Dags Arbejde.

Ligeledes trodser han Kongens Lov ved at forlange Penge af de fattige for at konfirmere deres Børn. Af en stakkels Tjenestepige tager han endog hele tre Sletdaler, og naar hun kommer til Præstegaarden for at blive hørt i sine Lektier, maa hun undertiden en hel Dag igjennem staa i Præstens Lade og tærsk. Han nægter at tage Hans Jensens Søn til Konfirmation, før Faderen har givet ham en Hane med Løfte om mere, skjønt netop denne Dreng var en af de flinkeste til at læse. Niels Sørensen havde maattet laane en Rdl. af sin »Madfader« for overhovedet at blive konfirmeret. Det vilde Præsten have af ham, sagde han, »da han ingen Forældre havde, der kunde gjøre ham nogen Tjeneste.«

En Daler og en Hane synes at have været den Pris, hvori han holdt sine Konfirmationer. En fattig Pige, Kirsten Jensdatter, maa op med en Sletdaler — som hun tager af Lønnen — plus en Høne og to Snes Æg; en anden Pige giver »en Sletdaler, som hun maatte laane hos fremmede, siden hun var fattig«, desuden to Høns og en Snes Æg.

»Dette er nu«, slutter Rafn denne Del af sit Indlæg, »om Hr. P. N.'s Forhold udi hans Embede, og hvor skjødesløs, uordentlig, lovstridig og uforsvarlig han derudinden haver teed sig og handlet«.

Er dette den Dalsgaard Præsts Udseende om Søn- og Helligdagene, da er det Ansigt, han optræder med paa de almindelige Hverdage, endnu grimmere.

Saaledes viser han sig ofte drukken baade hjemme

i Præstegaarden og ude i Marken, endog saa han slingrer, og det har aldeles ikke forandret sig til det bedre, siden han suspenderedes fra Embedet. I saa Henseende foreligger der utallige Vidnesbyrd især fra Tjenestefolkene. Han er i sin Tale hengiven til »letsindigen og ubluelige at sværge og bande«. Og det er ikke Smaatrumfer, han excellerer i, men han anmoder ved enhver Lejlighed Djævlen om at støde ham snart her snart der hen. Her en lille Blomsterkost af hans hyppigst forekommende »Eder og Bander«: »Gud lad Djævlen støde min Sjæl i Helvede; Djævlen skal støde hans Hals itu; Djævlen støde mig nederst i Helvede; Djævlen brække min Hals; Gid jeg bliver en Djævel«! — Han ønsker, at Jorden maa aabnes, og han fare levende ned i Helvede: at han maa æde Døden og Djævlen i sig det første, han annammer den Herre Jesu Legeme og Blod, »og dog brød han det Løfte, han havde givet under saa grusom en Ed«; en anden har set ham slaa sig for sit Bryst og sige: »Gid Sathan siunke mig ned i Helvede.« — Hans Yndlingsed var og blev dog: »Djævlen skal partere dig«; med denne Ed plejede han at ryge i sine Sognebørn, naar han kom i Klammeri med dem, og det gjorde han hyppigt. Thi selvfølgelig var en saa urolig Herre ogsaa en slet Nabo; og Byens Mænd vidste sig næppe sikre paa Liv og Lemmer, især da, naar han »havde en Humle i Øret«, og det havde han ofte.

Slemst gik det ud over Christen Teils, der havde understaaet sig at tage én af Præstens Køer i Hus, »hvilken Præsten vilde igjentage med Magt, men gelingede ikke« —; da Chr. Teils derefter tog Vidnet og Chr. Søgaard med sig og gik i Præstegaarden til Præsten for at tilbyde ham Koen imod Skadens Betaling, kom Præsten ud med et stort Glas Brændevin i den ene og et stort Stykke Træ i den anden Haand og

sagde: »Dette Brændevin skal I tvende Mænd have«, pegende ad dem med Glasset, »men du, Christen Teils, skal have af denne«, pegende ad ham med Træet, — »det Djævelen skal partere dig!« »Derpaa gav Præsten, P. Nørholm, Chr. Teils en stor Haab Hug af Træet ufor-skyldt, og imidlertid han saaledes slog, bandede han tilligemed.«

Ved en anden Lejlighed gik det ud over et Par Fiskere, Søren Jensen og Poul Larsen af Knudby. De stod i al Skikkelighed nede ved Fjorden og var ifærd med at skubbe deres Baad ud, da Præsten kom til og spurgte, »naar de vilde komme til hannem med hans Land-Heldt?« Hvadfor Helt? spurgte Søren Jensen; han vidste ikke, at nogen havde Helt tilgode hos dem. »De Heldt jeg skal have og plejer at faae«. Snart udartede Forhandlingerne til et højkrøstet Skjænderi, under hvilket Søren Jensen hævdede som sin Opfattelse, at »de kunde give ham Heldt om de vilde, og han [Præsten] havde ingen Ret at fordre dem«. Men nu exploderede Præsten af Raseri, bandede stygt og raabte: »Du næsvise Hunsfott, Djævelen skal partere dig!« og i det samme slog han ham i Næse og Mund, saa tre Tænder gik ind i Munden, »derpaa undkom Deponenten ud fra Præsten paa Skibet«.

Ogsaa med sin Nabo, Chr. Sørensen, laa han nu og da i Spektakel. En Tid før Valborgs Dag var et Par af Chr. S.' »Bæster« gaaede over paa Præstens Grønagre. Præstens Folk forsøgte at tage dem i Hus, men det mislykkedes. Nogle Dage efter, da Chr. S. kom over i Præstegaarden, før Præsten i ham med de Ord, at han havde at hegne sin Toft! Hvortil Chr. S. bemærkede, at det var ikke Hegnstid; vilde han have hegnet, maatte han selv gjøre det. »Derpaa Præsten svarede: Hvad siger din Hund? Djævelen skal partere din Hyrdeknægt! Jeg skal tage en Pistol og brække

din Hals«, men Chr. S. løb sin Vej og undgik derved videre Overlast. Nogen Tid efter løb et Par af Præstens »Høfder« i Chr. Sørensens Korn, »dem han tog i Huus, hvor Præsten kom til ham i Deponentens egen Gaard med en Egekiep i hans Haand, bandede og skioldede ham ud, for han tog hans Høfder i Huus og sagde, han skulde skaffe ham dem ud igjen, det Deponenten og gjorde, da Præsten stod og slog paa Bagploven, at Kjæppen gik i Stykker, og var færdig at slaa paa Deponenten, brugte en uforskammet Mund med Skjelden og Banden og Trusel og sagde, han skulde engang skyde ham som en Hund«.

Ogsaa Anders Nielsen Bodder fra Giødvad havde han en Vinterdag, 1742, overfaldet i Præstegaarden med Hug og Slag, Skjældsord og Trusler. De var dog komne overens i Mindelighed, efter at Præsten havde givet Anders tilstrækkeligt Brændeviin samt et Træ i Skoven.

Vanskeligere faldt det ham at formilde sin Morbroder, Fischer paa Østerkeilstrup, imod hvem han ogsaa havde tilladt sig Ukvemsord. Præsten hævdede dog, at det var Anders Nielsen Bodders Skyld, idet han (Anders) viste Præsten ulovlig Medfart i Ord og Gjærning, »hvorudi det kom mig for, at Guds Aand og de guddommelige Raad ikke havde Magt med ham i mine Tanker, og at han vilde sige: jeg har en Husbond! at jeg da maaske, men mig nu uafvidende, kan have sagt: Du i din Ondskab er en Skielm, og den Husbonde, der har Magt med dig, er det samme ligesaa!« Men nu var ulykkeligvis Anders' Husbond ingen anden end Nørholms Morbroder. Den gamle lod sig dog senere forsonse.

Faa er hans Ondsindethed dog sikkert gaaet saa stærkt ud over som hans sidste stakkels Kone, Johanne Bornich. Efter alt hvad der fremgaar af Vidneforklaringerne,

synes Sult og Prygl at have hørt til hendes daglige Traktement.

Saaledes er hun kommen ind til Chr. Sørensen med en blaa Plet ved det ene Øje, og da hans Hustru spurgte hende, hvor hun havde faaet denne Plet, svarede hun: »Vi slaas, jeg og Præsten, undertiden«, »og det har jeg for den Canalies Skyld«. Hun er ofte kommen ind i Chr. Sørensens Hjem og har bedt om Brød og beklaget sig over, at hun sultede. Vidnet har givet hende Øllebrød, givet hende Salt m. m., og hun har spist i hans Hus »efter Fattigfolks Evne«.

Engang da Vidnets Kone laa i Barselseng, havde Præstekonen sendt en Kvinde til hende og ladet hende sige, at Præsten var rejst til Gjødvad, og den Mad, han havde sat af til hende (!), før han rejste ud, var nu opspist, hvorfor hun tillod sig at bede Vidnets Kone hjælpe hende med lidt, til han igjen kom hjem: hvad hun da ogsaa gjorde. Hun maatte gaa i Marken og flytte Kreaturerne, bære Lyng, Tørv, Vand osv., saa der ingen Forskjel var paa hende og den simpleste Tjenestepige.

Ogsaa hos Povl Larsen har hun været for at bede om Brød, og han har ofte set hende »røgte Høvderne med Foder — veret [hvervet] Hø i Marken og fremdeles gjort Markarbejde«. Endelig i 1742 havde hun fortalt Hans Jensen, at hun tilligemed »de andre Quindfolk i Præstegaarden havde faaet Hug om Natten af Præsten, saa hun med hannem havde haft en ond Nat; dette beklagede hun med grædende Taarer for Vidnet.« Samme Nat havde Nørholm drukket med et af sine Sognebørn, til han blev »ganske fuld« —, hvorpaa den fremmede trak Præsten af Tøjet og lagde ham op i Sengen. Chr. Andersen, der var i Dalsgaard Præstegaard for at tærskes, har set Præstekonen gaa i Gaarden med et forslaaet Øje og græde. Engang havde han

»slaget hende, saa hun fik det at finde udi hendes Ryg«. Ved en anden Lejlighed havde han »givet hende et Ørefigen af vred Hue, saa hun svinglede«, skjønt hun dengang var højfrugtsommelig. — Selve Juleaften, 1742, drak han sig fuld og slog hende, saa hun maatte retirere ind i Ovn; herfra gjennem han hende dog ud igjen og slog hende paany tilligemed dem, der havde villet befri hende. Peder Christensen og Chr. Pedersen vidner, at de den Nat var i Præstegaarden og saa Præsten saa fuld, at »han bandede sin Mor, slog [et] Brød efter hende og gjente hende ud, saa hun maatte skjule sig i Bryggerset«. Chr. Pedersen fortæller, »at da han havde været oppe i Byen med Præsten, og de kom tilbage igjen til Præstegaarden, løb Præstekonen og Pigen ind i Bryggerset for at skjule sig for Hr. Peiter N., efterdi de saa, han var drukken; men Præsten stødte Døren op og kom ind til dem, hvorover de krøb ind udi Ovn, og da de fornam, Præsten søgte efter dennem, skreg de, saa at deres Skrig kunde høres udi Gaarden, og da Vidnet lastede saadant af Præsten, svarede han: »Hvad skal du!« og derover blev Vidnet bange og løb sin Vej.

Anne Michelsdatter var Mikkelsdag 1742 i Dalsgaard Præstegaard for at slagte; som hun og Præstekonen stod i »Vognskiulet« og passede deres Dont, kom Præsten ud og skjændte paa sin Kone. Hun gik nu ind, og Præsten bagefter. Lidt efter kom hun atter ud, og da græd hun og sagde, at Præsten havde slaaet hende og viste dem, hvor hendes Ansigt var blaat og ophovnet, og hendes Arme blaa og gule efter Præstens Nap. Da Plovfolkene senere kom hjem, jog han hende ud i Bryggerset, for at de ikke skulde blive opmærksomme paa hendes mishandlede Ansigt, og der sad hun og jamrede sig til langt ud paa Aftenen. Tjenestekarlen, Niels Kjeldsen, vidner, at baade Konen og Tjenestepigen

har engang maattet tilbringe en hel Nat i Bryggerset uden Lys eller Seng og uden at turde vende tilbage før henad Morgenstunden af Frygt for Præsten. Han ved det, da han selv har sin Seng i Bryggerset. Dette var 1743, altsaa efter at han var sat under Tiltale.

Ved en anden Lejlighed jaged han hende ned i Kjelderen og bandt Døren til Sovekammeret, mens Pigen Lisbeth var inde hos ham for at klæde ham af i hans Fuldskab, siger Vidnerne.

Som tidligere berørt gik end ikke hans Moder Ram forbi, men baade nu og da jog han hende ud af Huset, saa hun maatte søge Husly hos Bønderne; man havde set ham støde den gamle Kvinde ud af Døren og sparke hende, og Chr. Pedersen vidner, at han Juleaften 1742 saa ham gribe et Stykke Brød, der laa paa Bordet, bestemt til »Folkenes Melmad«, og slænge det efter hende; at det ikke traf hende, men faldt paa Gulvet, var næppe hans Skyld.

Han stod i ondt Rygte for en Pige der paa Gaarden »nafnlig Lisbeth Pedersdatter«; endogsaa Lisbeths Moder indrømmer, at der er noget muggent ved Forholdet mellem Datteren og dennes Husbond. Det var ogsaa hans Sognebørn noget paafaldende, at han fik saa travlt med at faa hende gift, saa han lod lyse for hende 1. Pintsedag, 2. Pintsedag og Søndagen derefter, hvorpaa han »giftede hende med en Dreng, som samme Tid tjente ham, nafnlig Chr. Nielsen«, gjorde deres Bryllup og indsatte dem i sin Gaard, Keilstrup. Dette hindrede ham dog ikke i senere at jage dem ud derfra med Haan. En Dag da han var bleven rasende paa Chr. Nielsen, gav han ham »en Ørefigen saa han fløj op til Væggen, og derpaa greb en Spade og søgte ham med, men Chr. Nielsen undflyede«.

Det er allerede fortalt, at en vis Mette Ivarsdatter,

1742 havde udlagt Nørholm som Fader til et Barn, hun var nedkommen med paa Sjælland 1732, umiddelbart efter, at hun i Utide havde forladt sin Tjeneste i Dalsgaard Præstegaard. Det var ved denne Lejlighed, at vor Præst udstyrede hende med det ovenfor citerede »Pas«, der dog kun var underskrevet med hans Fornavne: Peiter Lorenz, hvori han attesterer hendes kristelige og sædelige Vandel m. m., mens hun var i hans Brød, en Vandel, der altsaa faa Maaneder efter resulterede i et Drengbarn, som hun gav Navnet Ivar, og for hvem hun maatte udstaa Kirkens Disciplin i Aarby paa Sjælland, hvad vi lærer af efterfølgende Skrivelse:

»Bemeldte Mette Ivarsdatter, som med sin Madfader, Mr. Fridrich Andersen, for Amme flötter af Meenigheden, har afvigte Dnica. Oculi for sin begangne Synd imod det 6te Bud udstaaet Kirkens Disciplin her i Aarbye Kirke, hvor hun med væemodige Taare udviste sin Fortrydelse over samme sin grove Forseelse; jeg formoder, hun herefter tager sig iagt for saadan og ald anden grov Forseelse, og veed ellers intet, som kand forhindre hendes Altergang.

Hvilket testerer

L. Lüster.

Aarbye Prstegr. d. 5. Maji 1732«.

Denne hendes Afbigt blev aldrig bekjendtgjort i Taastrup Menighed, skjönt det var der, hun havde avlet Barnet.

I 6—8 Aar opholdt Mette sig nu paa Sjælland og fungerede i den Tid snart som Amme snart som Malkepige, indtil hun omsider til Nørholms Ulykke vendte hjem med Drengen og aabenbarede den sande Sammenhæng med hans Fødsel. Oprindelig havde hun udlagt en Anders Jensen, »Avlskarl i Dalsgaard Præstegaard«,

men nu havde der uheldigvis aldrig tjent en Karl af det Navn i samme Præstegaard, saalænge nogen kunde huske. Og da nu Rettens Folk spurgte hende, af hvem hun da var bleven besvangret, svarede hun uden Forbehold: »Af Hr. Peiter Nørholm, som her sidder ved Retten!« Hun forklarede da, at han havde bedt hende saa indtrængende om at udlægge en anden og undskylde ham, »saa han ikke skulde være bange, hvergang Hundene giøede«. Og han havde givet hende 3 Sletdaler, 1 Dyne, en Pude og et Lagen for at tie. Forøvrigt havde hendes Barn tjent Nørholm i over et Aar.

Søsteren, Karen, fortæller, at hun var gaaet til Præsten og havde forlangt, at han skulde give Mette noget tilhjælp til sit Barn; »ellers vilde hun kaste det til ham«. »Hvoraf Hr. P. N. brast i Latter og gav hver af dem 1 Rdl.; men da Mette Ivarsdatter sagde til Hr. P. N.: skal jeg ej have mere end min Søster? gav han hende foruden de forrige en 15 Skilling, og da de skulde gaa bort, bad han dem, de ikke maatte gaa ind i Nybroe (som er et Kroehus), thi der kunde forefalde saa meget, om de kom derind.« For at imødekomme Præstens Ønsker gik de da en Gjenvej uden om Bakken nede ved Fjorden.

Johan Andersen har hørt Mette Ivarsdatter bede Præsten om et Stykke Træ i Gjødvad Skov; da Nørholm indvendte, at han kun havde lidt, sagde Mette: »I maa vel give mig lidt at føde Drengen op med.« »Hvad siger I, lille Mette, ret nu skal I faa et Stykke«, svarede Præsten forekommende, og et Træ blev stemplet, mens Vidnet saa derpaa.

Et andet Klagepunkt lød paa, at han havde faaet sine Sognebørn til at underskrive et Dokument, som han selv havde opsat i sin egen Interesse, uden at gjøre de enfoldige Mennesker bekendt med, hvad de

skrev under paa, skjønt Dokumentet var forsynet med Lovens Ed.

Det vidner ikke om stor Skrivekyndighed blandt denne Egn's Bønder, naar det hedder: »Hans Jensen skrev selv sit Navn, Chr. Søegaard tegnede nogle Streger, Poul Larsens Navn skrev Oluf Munk, Clemens Larsens Navn skrev Peder Christensen, men hvem der skrev de andres Navn, ved de ikke selv«. For at opnaa denne Tjeneste trakterede Præsten Selskabet med Øl og Brændevin, Ost og Brød og Spegesild saa meget, de vilde have, og Bønderne blev i Præstegaarden til langt ud paa Natten og holdt sig lystige. Han havde lokket »sine enfoldige og uskriftkyndige Sognefolk« til at skrive under ved at foregive, at Thomas Michelsen og Gravers Nielsen paa Taarupgaard samt Lisbeth i Nybroe alt havde underskrevet, hvad der var det rene Opspind; endogsaa Degnen Chr. Sørensen var gaaet i Fælden og havde skrevet sit Navn, da Præsten indbildte ham, at Prokurator Rafn ønskede hans meget agtede Haand.

Det blev forøvrigt en maadelig Tak, Nørholm ydede sin Degn for denne Villighed: En Aften før Jul, 1743, var Degnen bleven kaldt om i Præstegaarden; men da han var kommen tilstede, og Samtalen var gaaet i nogen Tid, udviklede Situationen sig brat til en kritisk Højde, idet Præsten greb Degnen »i sit Kjoleærme og dermed rev det samme i Stykker, sigende til Degnen: »ja, ja, god Karl!« samtidig raabte han paa sin Pige, at hun skulde bringe ham »hans Tyremie«. Men nu sled Degnen sig løs og slap hjem, uden andet Tab end sit Trøjeærme.

Næste Søndag Aften havde vejfarende Folk mødt et pudsigt Optog mellem Borup Bakker. Først saa man paa en Krikke en Dreng med en tændt Lygte; det var Præstens Røgter, Jesper; bag efter sneglede en Vogn sig frem gennem Mørket, og nu forstod man, at den

beredne Lygtemand skulde forebygge, at Vognen kjørte udenfor den snevre, sandede Vej, der hist og her havde ret høje Skrænter. Paa Vognen sad, foruden Nørholm, hans Tjenestepige Maren, hans Ladekarl Niels og hans Andenkarl Chr. Nielsen, der holdt Tømmen. Da Toget var naaet op foran Degnens Dør, standsede det. Men Degnen havde aldrig saasnart hørt Præstens Røst, før han, med Tanken paa hvad der forleden var passeret, blev »frygtsom, eftersom Præsten ikke plejede at besøge ham saa silde, gik udi et Kammer og skjulte sig for Præsten«. Saaledes afværgede Degnen paa en snild Maade øjensynligt et heftigt Sammenstød med sin gejstlige Foresatte. Imidlertid var Præsten og hans Garde kommen af Vognen, og Præsten gik ind i Degnens Stue, hvor han satte sig med en Tyremie i Haanden og spurgte blidt, om Degnen var hjemme. Men Degne-Konen svarede behjærtet: Nej, han var oppe i Knud hos sin Datter. Dette beredte øjensynlig de ankomne Gjæster en Skuffelse, og Præsten sad i nogen Tid i Tavshed og knugede sin Tyremie. Imidlertid samlede hans trofaste sig omkring ham. »Den ene Karl, nafnlig Niels, havde en stor Kiæp i hans Haand«, — at den har været respektindgydende stor, derom vidner den Tilføjelse, at den »var af det Slags, man bruger at tærskede med«. »Den anden Karl, nafnlig Chr. Nielsen, NB. endskjønt han var Kusk, havde en Plejlslaue i sin Haand«. Om Arten af Marens Vaaben forlyder der intet. Chr. Nielsen gik nu hen mod Degnekonen, løftede sin »Slaue« i Vejret og sagde, at ifald hendes Mand havde været hjemme, skulde han have smagt denne. Præsten rejste derpaa tilbage efter nogen Tids Forventning.

Da man kom for Retten med denne Sag, vilde Maren paastaa, at det Vaaben, Præsten havde holdt i Haanden, var et Spanskrør; men det er sikkert et Udslag

af Marens Lyst til at fremstille Sagen i det gunstigste Lys for sin Husbond; thi alle de andre siger, at det var en regulær Tyremie, og, som Rafn saare rigtigt bemærker, »ved man, at Forskjellen mellem et Spanskrør og en Tyremie er saa stor, at de tvende Slags Geværer lettelig uden Vanskelighed fra hinanden kan kjendes«.

Og Jesper, der jo havde spillet en forholdsvis fred-sommelig Rolle under den hele Kampagne, fortæller, at Maren »sadt midt i Vognen forved Præsten, og Præsten havde een Tyremie i sin Haand paa Rejsen«.

Det oplyses tillige, at Præsten som en god Felt-herre samtidig med, at han overrakte Chr. Nielsen den store Knippel, gav ham et Glas Brændevin, for at han skulde gaa i Kampen med større Kourage, og Felttogsplanen var denne, at de to Karle skulde tage Stade ved Degnens Dør med de store Knipler og passe paa Udgangen. mens Præsten selv gjorde det første kraftige Indhug med Tyremien. Men hele det smukke Arrangement mislykkedes jo ved Hovedpersonens absolute Fraværelse. »Og Degnen, som skjulede sig, forekom og undgik saaledes viselig alt det, Præsten med sin medbragte mistænkelige Tyremie og sine tvende Karles Slaueler havde agtet at tentere imod hannem«, siger Rafn.

Det sidste Punkt i Nørholms lange Synderegister drejer sig om, at han hellig tre Kongers Aften 1744 er »bleven overbevist at [have] været drukken, dantzet, sprunget og holdt sig lystig den ganske Nat«. Han havde med rund Haand trakteret sine Folk med Øl, Mad og Brændevin, og tog sig derpaa en Svingom med Chr. Niensens Hustru, hans tidligere Veninde Lisbeth, medens Maren dansede med Chr. Nielsen. Hans »itzige Kone Madame Johanne Bornich« sad imens stille i en Krog og dansede ikke, og ingen kom i Seng den Nat.

Ogsaa Jesper, Lygtemanden, havde med Undren set Præsten danse den udslagne Nat, snart med Maren og snart med Lisbeth; og hørte Jesper, at Præsten sang til Dansen. Men Præstekonen dansede fremdeles ikke. Jesper maatte indrømme, at Præsten havde taget en temmelig høj Snaps, dog ikke mere end at han, som anført, baade kunde gaa og danse; det forekom endogsaa Jesper, at han dansede ret godt.

Dog snart havde nu Nørholm sprunget sin sidste Dans som Præst. »Saasom én af disse Poster kunde være nok, siden saa mange«, faldt Hammeren den 18. Sept. 1744, hvorved »Hr. Peter Lorentz Nørholm kiendes fra sit Præsteembede ved Taarup og Kvols Menigheder, og alt hvad deraf kan dependere, og ej videre at befatte sig dermed eller opbære nogen af Præsteindkomsterne: saa og efter General-Kirke-Inspectionens Missive af 5. Nov. 1740 paa kgl. allernaadigste Ordre kjendes og hermed Hr. Peter Lorentz Nørholm fra sin præstelige Habit«.

Desforuden havde Rafn skrevet ham en Regning paa 100 Rdl., som Salær for den Energi, hvormed han havde arbejdet for hans Afsættelse. Retten nedsatte Summen til 80 Rdl. »sige firesindstve Rigsdaler, hvilke Hr. Peter Nørholm betaler til Rafn under Pant i hans Bo efter Loven, og til Justitskassen 3 Mk. 8 Sk. under lige Condition«.

Den eneste, der overraskedes ved dette Resultat, var selve Peter Nørholm. Thi dette letsindige Menneske synes i sin utrolige Sangvinitet stadig at have haabet paa et for sig gunstigt Udfald, skjønt han ikke havde forsøgt at tilbagedrive en eneste af de tunge Beskyldninger, der i en endeløs Række ophobedes imod ham, eller overhovedet havde foretaget sig andet i Sagen end

sende sine Overordnede nogle ret ligegyldige, »væmodige« Skrivelser.

Dersom hans egne Ord staar til troende, har Domsafsigelsen — ifølge et nyt Brev til Bispen af 28 Sept. 1744 — endog i den Grad overvældet ham, at han har faaet »en Rørelse paa mit venstre halve Legem, som Hr. Sgn. Rafns haarde Beskyldning har aarsaget mig«, og han tilføjer, at den »tiltager med sine Fastigationer, saa at jeg ikke har en Dags Helbred siden i mit Hoved, nu i tyve Aar og derover, jeg har betjent uværdig (!!) det hellige Præsteembede det bedste, jeg kunde«. Om hans Defensor siger han, at han kun har haft til Hensigt at »malke og udsue mig fattige Mand«; han aner ikke, hvilken umulig Opgave, der var stillet den Sagfører, der skulde forsvare Nørholms uendelige Bedrivelser. — »Jeg har og en ung ubevandt Barne-Hustru paa disse Orter, som gemene Folk kan løbe med, som de vil«, siger han, skjønt vi ikke i ringeste Maade hører, at Johanne Bornich har optraadt imod sin Mand, uagtet hun sandelig kunde have haft Grund dertil. Endelig slutter han med følgende Tirade: »De skarnagtige Beskyldninger i Sgn. Rafns Sag har jeg recommanderet min Anbydelse med Samvittigheds Sandhed og Ed og uimodsigelig for Gud kan benægte (der kiender Troen af Kundskab og Tillid til Gud i Christo) under Acten. Det Deres Højærværdighed i Naade lader sig være anmeldt paa behjælpelig Maade; Gud bevare Hannem!«

Imidlertid maa han paa en eller anden Maade være kommen til Indseelse af, at det Mel, han førte i Posen, ikke var af allerreneste Slags, og at en Henviſning til en højere Instans ikke vilde fremkalde nogen nævneværdig Forandring til hans Fordel. Thi den 21. Okt. 1744 frafalder han at appellere; hans Helbred og øvrige Tilstand er ikke til det, siger han: »som endnu herved

sker til vedkommendes Efterretning; der kan i Jesu Navn da kaldes en anden til Kaldet, og efter Dommen Kaldet, se: Taarup og Kvols Menigheder, nu være vacant«.

Saaledes resignerer han, vist nok første Gang i sit Liv, samtidig med at han indtrængende lægger Biskoppen paa Sinde at holde Haanden over ham og »fattige Hustru« i Naadsens Aar og længere frem.

Det er en selvsagt Ting, at Nørholm, da han 1745 skal flytte ud af Dalsgaard Præstegaard, ikke kan komme overens med Eftermanden, Thøger Uttermøhlen, om Af-saalsessummen.

Uttermøhlen byder ham resolut 220 Rdl. for Bygningerne; det er altfor meget, men ligegodt: 220 Rdl. er budt! Nej, dette Tilbud kan Nørholm umuligt tage imod; men »i Forventning af deres (o: Synsmændene) christelige Bifald og Consideration med mig og fattige Hustrue« vilde han formode, at man med ham vilde finde 250 Rdl. at være passende! Nej, Uttermøhlen har allerede strakt sig længere, end han egentlig vilde, man faar da at gaa til Taxation. Denne giver som Resultat — 130 Rdl.! Desuden beskyldes Nørholm for ulovligt at have bortført, hvad der med Rette hørte Præstegaarden til, og der er ikke noget Kammer, ja end ikke Seng eller Mad at byde den nye Præst i Naadsens Aar, da Kreditorerne har taget alt. — Nu bliver Nørholm spag og tilbyder sin Eftermand Gaarden for 195 Rdl.! Uttermøhlen gaar ind paa at udbetale denne Sum, dog kun paa den Betingelse, at Nørholm flytter ud af Gaarden før April 1745; men da Dalsgaard Præstegaard var pantsat til de gejstliges Enkekasse i Viborg Stift for 105 Rdl., skulde Nørholms økonomiske Status ikke bedre sig synderligt ved dette Salg.

Naturligvis beklagede Nørholm sig bittert hos Myn-dighederne over den Partiskhed og Uretfærdighed, som

Synsmændene efter hans Opfattelse havde gjort sig skyldige i under Værdsættelsen af hans Ejendele; en hel Pakke Jammerklager desangaaende findes i Viborg Arkiv; men Myndighederne var vante til Nørholms Jeremiader og vendte det døve Øre til.

1745 maa han altsaa rykke ud af Præstegaarden for at en fredeligere Æra kan tage sin Begyndelse. Efter denne Tid har han intet blivende Sted, men flakker omkring som en hvileløs Aand, for det meste optaget af at skrive Ansøgninger til Myndighederne.

1746 træffer vi ham i Hinge, hvor han har udfærdiget følgende Skrivelse: »For alt, hvis ædle Procurator Hans Rafn, Viborg, i Kraft af den over mig udi Prousterretten i Dommebye d. 18. Sept. 1744 afsagte Dom for sine derved tildømte Omkostninger — 80 Rdl. — haver hos mig til sin Betalings Erholdelse ladet sequestrere, udlægge og auktionere, haver han gjort mig fuldkommen Rede og Rigtighed, saa jeg med samme hans Behandlinger udi et og alt aldeles er vel tilfreds og fornøjet, og tilstaar herved intet hos hannem i nogen optænkelig Maade derfor at komme tilgode eller have at fordre, hvorfor jeg hannem med al Taksigelse for resonable Omgang og Medhandling quitterer.

Hinge 11. Juli 1746.

P. Nørholm.◄

Stilen røber sig her helt igjennem som Rafns. Og de, der husker Nørholms farvede Skildring af Procuratorens tidligere Besøg hos ham ved en lignende Lejlighed, gjætter, at det ikke har været med noget let Hjærte, vor Præst har sat sit Navn under dette Dokument.

General-Kirke-Inspektions-Kollegiet havde umiddelbart efter Nørholms Afsættelse opfordret Stiftets Præster

til at yde ham »en maadelig Pension til nødtørftig Op- hold, da han derpaa kunde tilholdes at aflægge den gejstlige Habit for ikke at gaa Præsteskabet til Beskæm- melse i den Tilstand, han nu er udi«. Præsterne holder imidlertid ikke af at udrede denne Pension —, den ind- kommer sparsommere Aar for Aar, og Inspektoratet ud- fritter Bispen om Aarsagen. Bispen svarer i en længere Skrivelse. Skjønt Skrivelsens første Del strængt taget ikke vedkommer Nørholm, men omhandler nogle bort- komne Cirkulærer, tillader vi os dog at anføre ogsaa dette Afsnit, da det giver en saa ypperlig Idé om de fortvivlede Postforhold i den Tids Fjends Herred. Skri- velsen er dateret 17. Febr. 1749, og efterat Bispen har anført, at de udsendte Cirkulærer ret ofte ikke indkom- mer men »forkommer«, fortsætter han: »Jeg finder det ogsaa billigt at holde baade Præsterne og Degnene i nogen Maade undskyldte, naar de om Vinteren ikke saa hurtigt kan befordre circulaire Breve som om Sommeren; thi dels er Vejene paa mange Stæder formedelst Vejret og Aaer meget besværlige at passere helst udi denne Vinter, da den meget overflødige og næsten usædvanlige Slud, Regn og Sne haver der gjort Floder, hvor om Sommeren næppelig findes smaa Bække, dels ogsaa for Skoleholds Skyld, som sker ulig mere om Vinteren end om Sommeren, hvilket Arbejde Degnen enten skal for- sømme for at besørge Prouste- og Bispebrevene, naar de kommer dem tilhænde, eller leje andre Folk dertil for Penge, som falder meget tungt for de arme Mennesker at udgive i Henseende til deres saare ringe Indkomster, som de her i Stiftet haver paa de fleste Stæder, og naar de kan leje andre for sig at befordre Brevene, saa sker det dog ofte, at de geraader derover i Ulejlighed og større Ansvar, i det Brevene af dem, til hvilken de betroes, bliver forsømte eller med alle forekommes, som

just ogsaa i disse Uger er sket med tvende Breve, nemlig et af disse, som haver angaaet Peter Nørholm, og et andet af dem, som angaar den af Hr. Greve Reusz omspurgte Apolloniæ Mariæ Barn« etc.

Efter denne Indledning gaar han over til den omspurgte Sag: Nørholms Pension, og siger, at Præsterne ikke har nogen Lyst til at yde noget til »et dovent og forargeligt Menneskes magelige Ophold.« Desuden var der bleven sørget for Nørholm paa anden Maade, idet Velb. Chr. Fischer til Allinggaard og Regimentskvartermester Clement Fischer paa Keilstrup havde »for ugentlig rigtig Betaling til Hr. Etatsraad Dyssel føjet Anstalt til hans [Nørholms] anstændige Forflægning udi Tugthuset her i Byen [Viborg] i et bekvemt Logement, fraskilt fra Arrestanterne, paa det han ikke skulle løbe omkring baade dennem, sig selv og andre til Haanhed; han var ogsaa virkelig en hel Tid lang i dette Logement uden anden Tvang, end som han ej var tilladt at gaa efter Behag ud af Huset. Men denne Stilhed var ikke efter hans Sind, hvorfor hans Moder efter hans Begjæring og egen Fantasie saalænge plagede baade forbem. tvende gode Mænd og Etatsraad Dyssel, at de endelig maatte lade ham igen gaa sine Veje, men tillige for saa vidt slaa Haanden af ham. Allermindst kan Præstekjolen, som fornemmes af ham at blive baaret, gjøre ham værdig til nogen Almisse«. For, siger Bispen, han blev jo dømt fra sin præstelige Habit efter kgl. Forordn. »som i sin Tid Fred. Højer!¹«. »Følgelig er Skylden ikke min, at han tillades til Præst-Ordenens Haanhed i Kjøbenhavn at gaa omkring i Præstehabit«.

Nørholm er altsaa nu i Kjøbenhavn. At han heller ikke der ligger paa den lade Side, men uden Ophør

¹ i Skivum og Giver, se Wiberg III, 97.

render Autoriteterne paa Dørene for at faa sin Sag revideret, derom vidner tilstrækkelig de samtidige Dokumentpakter. Saaledes har han 1748 klaget til selve Kongen over »med Ufred og med Uret at være aarsaget at forlade Brød, Gods og Ægteskab«, og beder om, at han paany »maatte blive en Arbejder i Herrens Vin- gaard«. Det er ikke det bedste Skudsmaal, hans Bisp — Andreas Wøldike — giver ham; han siger, at han har været »en slet Mand« baade i Kundskab og Levnet i alle de 21 Aar, han har været Præst. Han [Bispen] havde altid fundet Ungdommen i hans Menighed »i en meget uvidende Tilstand« og hans Prækener overordentlig slette, »undtagen naar han haver betjent sig af fremmed Arbejde«. Mod alle sine Hustruer har han opført sig som et Asen ligefra den første til den sidste; Knubs og Skjænd var for dem alle Dagens Orden. Han undlod at appellere sin Sag til Landemodet, hvorfor Kirkens Patron, Kammerherre Juel, sammen med Biskoppen lod indsætte en anden Præst; han nød sit Naadsens Aar efter Loven, men hans store Gjæld opslugte alle Indtægterne saavel af dette som af hans realiserede Bohave. Kort efter sin Afskedigelse forlod han Stiftet og rejste til Gjødvad, hvor han ejede et Landsted; hans Kone, der saavel som Nørholm selv var beslægtet med Fischer paa Keilstrup, skal være bleven forsørget af denne. Naar Nørholm har fortalt dem i Kjøbenhavn, at han har en Arv tilgode, da ved Bispen intet derom; maaske mener han sin Landejendom i Gjødvad. Gejstligt Embede dur Manden absolut ikke til, siger Bispen; skulde Kongen derimod ville betro ham en lille verdslig Stilling, »hvorved han i sin visselig store Fattigdom kunde have nødtørftig Livsophold, da undes ham det gjerne«.

Men Nørholm gav endnu ikke tabt, og hans stadige Henvendelser til Kirke-Inspektoratet om at tage sig af

hans »retfærdige Sag« bragte 24. April 1749 dette til at udbede sig Dokumenterne i Sagen, især de tre Breve, hvori han fraskriver sig Appellationen.

Denne stilfærdige Anmodning vakte til en Begyndelse nogen Uro. Sagen var nu allerede flere Aar gammel, og Kirkens Patron, Kammerherre O. Juel, kunde i en Hast ikke finde de omspurgte Papirer; han skriver i den Anledning til Biskoppen følgende vaandefulde Brev:

»Højædle og velb.

Højstærede Hr. Biskop!

Al den mulige Flid haver jeg anvendt for at skaffe Deres Højærværdighed Peder Nørholms Frasigelse fra sit forrige Kald, nøje med største Agtsomhed igjennem søgt mine Papirer, mens det haver altsammen været forgjæves, skjønt jeg er forsikret, at det ikke er bortkast, om det var udi min Gjemme; skulde det ikke være bleven bortsendt med Kaldsbrevet? Mig siunes, at det er som en Drøm for mig, at det er bleven mig affordret; mens tilfulde kand jeg ikke sige det. Copie deraf maa der endelig være udi Cancelliet.

Gud hielpe os vel tilrette i dend Sag! Naar Hans Maj. Kongen er passeret, og Münstringen er forbi, skal jeg endnu give mig større Møje. Jeg havde ikke tænkt, at den gode Mand mere skulle have sat Deres Højærværdighed eller mig udi Uroe. Udi Deres Højstestimerede Venskab recommanderer jeg mig højlig og lever ald min Tid med største Consideration

Deres Højærværdigheds højst-
forbundne og skyldigste
Tjener

O. Juel

(Cammer-Herre)«.

Randers d. 15. Maj 1749.

De forsvundne Papirer maa imidlertid atter være komne for en Dag; derom vidner efterstaaende Skrivelse, der, uafsluttet og uden Datum og Underskrift, ser ud som en Kladde med mange Overstrygninger:

»Stormægtigste!

En afsat Præst ved Navn Peter Lorentzen Nørholm, som forhen har staaet ved Taarup og Quols Menigheder i Viborg Stift, fra hvilket Kald han udi Aaret 1744 er bleven afsat ved en Prousteretsdom formedelst adskillige Uordentligheder, hand i nogle Aar skulde have begaaet saavel i som udenfor sit Embede, er for omtrent et Par Aars Tid kommen her til Kjøbenhavn og med mangfoldige Suppliquer til E. kgl. Maj. og endnu flere Memorialer til Erede Collegio, har ført de bittreste Klager over den Medfart, der var brugt mod ham i Jylland saavel under bemeldte Processes Drift, som og at han, efter at Dom i Sagen var ergangen, skulde være bleven som tvungen til at fraskrive sig Appellation til høyere Retter, hvorudover han har begjært, at den Sag nøjere maatte undersøges, paa det han kunde komme til sit Kald og Indkomster igjen.

Endskjønt vi nu vel af Nørholms egne indgivne Klager ikke utydeligt har kunnet forstaa, at hans Foregivende var ikke aldeles rigtig, vi og desuden ved particulier Samtale med ham, da han nu paa et Par Aars Tid har opholdt sig her i Byen, har kunnet formærke en saadan Forstands- og Sindsskrøbelighed hos ham, at han ingenlunde er bequem til at være Præst længere, ihvorvel, naar sligt ham er bleven foreholdet, har han søgt at undskylde sig dermed, at man havde forvoldet ham saadant i Jylland ved at tvinge ham til at fraskrive sig sin Sags Appellation, og at man en Tid

lang havde indlukt ham i Viborg Tugthus, saa haver vi dog paa hans saa ofte igjentagne Klager og Lamentationer ej kunnet undslaa os for at indkalde de forhandlede Acter til Eftersyn for at blive forvissset om, hvorvit hans Foregivende var grundet eller ikke. Af samme Acter have vi da befunden, at denne Nørholm er efter E. k. Maj.' allernaadigste Befaling bleven actioneret for følgende Poster — —.« Her følger et Resummé af Dommens Præmisses, og derpaa fortsættes: »Disse Beskyldninger synes nu ved lovlige Tingsvidner noksom at være beviste og overalt at være saaledes beskafne, at Nørholm, om han kunde skjønne sit eget Bedste, maatte være vel fornøjet med, at det forbliver ved den afsagte Prousterets-Dom, ligesom der ikke heller findes mindste Bevis om, at han efter Foregivende er bleven enten tvungen eller overtalt til at fraskrive sig Appellation, men tværtimod at han i tvende Breve, et til Proust Hendric Barthling af 19. Okt. 1744 og et til Biskop Wøldike af 27. næstefter, med rene Ord fraskriver sig sin Afsættelses-Doms Appellation.

Efter disse Omstændigheder skjønne vi da ikke rettere, end at denne Peter Lorentzen Nørholm ej allene paa god Grund er bleven afsat fra sit Embede og aldrig enten bør eller kan, men at han endog som et Menneske, der er forvirret i Hovedet, er aldeles uduelig til — — — «.

Her stopper Dokumentskriveren pludselig op; ogsaa alle andre Kilder, der har været os tilgængelige, til den urolige Præsts videre Færd, ophører med Ét at flyde. Der er pludselig bleven Vindstille om Nørholms Navn. Wiberg siger, at han er død i Christiania ²⁰/₆ 1770; saalangt har vi altsaa ikke kunnet spore ham; om de sidste 20 Aar af hans Liv har vi ikke kunnet finde en Stavelse.

Her tager vi da Afsked med den Dalsgaard Præst, om hvem det ikke, tiltrods for ivrig Søgen, er lykkedes os at opdrive et eneste mildnende Træk, og for hvem ikke én Røst i hans Samtid har villet fremstamme en Undskyldning, med mindre den er at søge i de Ord, der slutter det sidste Dokument, at han var et Menneske, der ikke var rigtig i Hovedet.

Randers Befæstning i Slutningen af det 16de Aarhundrede.

Uddrag af Randers Tingbøger fra 1587, 1598 og 1599.

Meddelt af Stiftamtmand Stemann, forhen Borgmester i Randers.

Den Befæstning af Randers, som omtales i det Følgende, skriver sig fra det 16de Aarhundredes Midte, og blev udført under Christian III's ivrige Medvirken. Omkring Byens nordlige Halvdel, fra Østerport til Vesterbro, har der været en Grav, og indenfor denne synes der kun at have været Mur fra Østerport til Runddelen ved Oluf Frandsens Gaard i den nordvestlige Udkant af Byen. Herfra og til Vesterbro synes der ikke at have været Mur men kun Vold. Indenfor Befæstningen skal Byens Jord holdes fri i en Bredde af 9 Alen. Dette har Borgerne dog ikke overholdt, idet det ses, at ikke blot tilstødende Grundeiere, men ogsaa Andre i stor Udstrækning og paa de forskjelligste Maader have benyttet den, saaledes til Urte- og Kaalhave, til at henlægge Tømmer og Brænde paa, til Sandgrav og ligefrem til Bebyggelse. Muren viser sig allerede 1587 at være tildels meget forfalden baade indvendig og udvendig. Efter Synsmændenes Udsagn den 22. October 1599 bestod Volden henad Vesterbro af lutter Fyld blandet med »teggilgrud, møg, spaane, been och andet«, og var paa det Øverste tvers over fra 11 til 14 Alen bred. Det oplyses iøvrigt i samme Retsmøde, at den i 1559 — da Christian III's Befæstning maa antages at have været færdig — ikke var bredere »end 2 karle kunde gange lige szidis

hosz huer andre«. At Volden i 1599 er saa meget bredere end i 1559, maa formentlig skrive sig fra, at den af Byens Folk er benyttet som almindeligt Aflæsningssted for Fyld og alt muligt Affald. Mærkværdigt nok nævnes i efterstaaende Tingbogsudskrifter baade Østerport og Nørreport, men kun Vesterbro, ikke Vesterport. Men der kan vel ikke tillægges dette nogen Betydning, da Vesterport findes omtalt i Dokumenter baade før og senere. Omkring Byens sydlige Halvdel har der hverken været Mur eller Vold.

Paa modstaaende Side findes en Gjengivelse af Resens Kort over Randers, hvilket vil kunne yde nogen Vejledning ved Læsningen af efterstaaende Uddrag, hvorvel det rigtignok er et halvhundrede Aar yngre.¹⁾ De i Noterne tilføiede personalhistoriske Oplysninger ere væsentlig tagne efter Stadfeldts »Chorografisk og oeconomisk Beskrivelse over Randers Kjøbsted«. Endnu skal bemærkes, at Retskrivningen i efterstaaende Uddrag er overensstemmende med Tingbøgernes, dog ere alle Forkortelser opløste, Skilletegn tilføiede efter de nu gjældende Regler og stort Begyndelsesbogstav kun anvendt i Egennavne og efter Punktum.

Maandagen thend 6 februarij [1587].

Sigillantes: { Ancher Pouelszenn Judex
Peder Jørgenszenn Skreder
Niels Jenszenn.

¹⁾ Paa Kortet betegner 1. Dronningborg Slot. 2. Kongens Stue. 3. Slotskirken. 4. Slotsmøllens Sted. 5. Østerport. 6. Slotsmedien. 7. Sønderbro. 8. St. Clemens Taarn. 9. Gade Kilden. 10. Skolen. 11. St. Mortens Kirke. 12. Hospitalet. 13. Hvide Mølle. 14. Hospitalets Kirkegaard. 15. Møllegraven fra Hornbæk Bro til Hvide Mølle. 16. Vesterport. 17. Gamle Grave og Rudera af Bymuren. 18. Nørreport. 19. Taarnet paa Torvet med Stormklokke og Sejerværk, fordum St. Peders Taarn. 20. Torvet. 21. Raadhuset. 22. St. Lauritz' Bakke og Kirkehus. 23. Skansen.

Testes: { Lauritz Jacobszenn, Anders Pederszen Skipper, Tro-
gels Rasmuszen, Rasmus Christenszen, Jens Ras-
muszen, Rasmus Bager, Bay Pederszen, Rasmus
Hanszen.

Las Ammil Heede paa byens wegne.

Matz Anderszenn, Hans Schriffuer, Barthemers Jenszen, Trogels Rasmuszen, Peder Laurizzen och Anders Tierbye haffuer siunit byens muur. Først wed øster port wdi Anders Møllers gaard er byens iord indlugd i Anders Møllers gaard thill muren och ligger noget tømmer paa byens jord. Anders Pederszenn haffuer en wrther hauffue emellom sin stald och byens mur, och stander en port och noget andet løckels emellom Anders Møllers gaard och Anders Pederszens paa byens jord, och er ith gierde paa byens iord emellom mester Rasmuszis gaard och Anders Pederszens. Niels Lemskreder haffuer en kolhauffue paa byens iord emellom mester Rasmuszis stald och murenn, och stander mester Rasmuszis staldhørne i thend norder ende indsat paa byens iord wd thill muren vij quarter widt, och er ith lidet gierde sat thuert offuer byens jord. Emellom mester Rasmuszis gaard och Chlaus Smids gaard. Wdi Proustgaarden er byens iord oben inde i Proustgaardenn, saa wiidt szom thend eiendom sig forstrecker, och er muren ther saare forfalden bode inden och wdenn. Emellom Proustgaardenn och Las Snurs¹⁾ gaard er sat ith gierde och ith støcke planckeuerck paa byens jord, och wdi Las Snurs gaard er byens iord aaben inde i gaarde thill muren, och Las Snurs weed ligger paa byens iord op thill muren wndertaget ith lidet rum, szom er emellom weden och muren, och emellom Las Snurs gaard och Anchers gaard er sath ith lidet planckeuerck paa byens iord, och wdi Anchers gord er byens iord aaben inde i gaarden op thill muren. Thisligste er sath ith planckeuerck paa byens iord emellom Anchers gaard och Peder Laszens²⁾ staldgaardt. It

¹⁾ Las Snur var Raadmand 1567—73.

²⁾ Peder Lassen var Raadmand 1586 og Borgmester 1590—1618. Han var Svigerfader til Borgmester Niels Jacobsen.

halfftag husz, szom er Peder Laszens, stander inde fiire alne paa byens iord, vith hans wed ock tømber ligger paa byens iord op thill murenn. End ith nye staldhusz wdi Peder Laszens gaard er indsath paa byens iord halffierde alne wiidt, och er muren ilde slagenn och stødt forderffuit wdi for^{ne} Peder Laszens gaard aff weed och træer, szom haffuer standet op thill muren bode offuen och nedenn, och er graffuit enn sandgraff paa byens iord; och ith planckeuerck stander paa byens iord; samme gaardt och thet store korszhusz¹⁾ stander iij quarter for ner muren, om byens iord skall were IX alne wiidt frii rum inden muren; och Peder Laszens port och ith planckewerck wed nøre port stander noget inde paa byens iord. I wnge Anders Bays gaard er byens iord oben inde i gaarden ophill muren, och thy store meenhusz²⁾ stander iij alne i quarter inde paa byens iord, och er byggit v bindinger halfftag husz inde paa byens jord slet inde offuer muren, saa tagget ligger paa muren, och skall muren der dønnickis och flyes. Item wdi Morthen Ibszens gaard. Inden for Ronddeelen er byens iord oben inde i hans gaard, och er ith staldhusz indsatt paa byens iord paa ith hørne vj alne och ith stienkar paa byens iord, och i thend andenn ende paa samme stald er thend indsat paa byens iord iij alne i quarter, och i thend norder ende paa hørnit aff hans meenhusz ij alne wiidt paa byens iord, och en brønd er graffuit och sat paa byens iordt. Item Peder Rasmuszens booder, szom er vij guoll³⁾ husz, stander inde paa byens iord v alne wiidt, om byens iord skall were ix alne wiidt rum inden muren; och hans staldgaard stander oben indthill muren, och ith gammel

1) Et »Korshus« er ifølge H. F. Feilberg »Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmaal« II, 277, et Hus, som bestaar af to Fløje, hvor den ene Fløj danner en ret Vinkel med den anden.

2) Dr. H. F. Feilberg slutter sig til min Formening om, at Betydningen af »menhus« er »Retirade«. »Men« = Fællesskab; fælles. Jfr. Kalkars Ordbog III. 76.

3) guoll = Fag [jfr. H. F. Feilberg »Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmaal« II. 517].

staldhusz stander iij alne wiidt met thend enne ende inde paa byens iord, och Anne Bangs weed ligger op thill murenn och noget offuer paa murenn, och behøffuer murenn ferdening och forbedring fra thend enne ende och thill thend anden. Bestod Jens byesuend och Anders byesuend ath the gaff lougligen warsill for samme siun och winde.

Mandagen den 27 nouembris [15]98.

{ Peder Munchtrup byfogit
 { Christin Lydickszen
 { Niels Jenzenn.

Niels Jacobszenn¹⁾ siun.

Bay Pederszen, Peder Jesperszen, Niels Pederszen skomager, Mazs Nielszen, Christin Jenzzen Thuede, Christin Kousted hiemblic, ath de paa den 22 nouembris siunit nogen byens eindomme inden for byens mur fra Østerport, som samme mur vidtager, och ind thill dett rond deel ved Oluff Frandzenss gaard som muren endis igien. Da haffuer och bruger en huer och alle de, som haffuer deris gaarde och huse nest op thill samme mur och eindom, huer it sribbill aff samme byes iord saa viidt, som deris eindom strecker sig der paa, undertagit ith lidett sribbill iord emellom murenn och Niels Jacobszens tree boder, och to eller 3 træer ligger endnu op thill veggen, hand kiøffte aff Jens Hemmer[?]. Dett bruger Jens Christinszen schriffuer, dog hans eindom icke støder paa i nogen maader, och stander samme iord fuld aff ved, emellom byens mur och for^{ne} Niels Jacobszens boder; och to eller iij træer ligger endnu op thill veggen meth den offuer ende emod den vester ende paa huszit, som sidder saa hart emellum det andett ved, ath mand icke kunde reise dett fra weggen den thidt dett andett er bleffit fra

¹⁾ Niels Jacobsen født 1554, Slotsskriver paa Skanderborg, Raadmand i Randers 1604 til 1619 og Borgmester sammesteds fra 1619 til 1624, da han døde. Han var en meget velhavende Mand. Fra ham nedstamme Familierne Hofmann, Rosenørn, Lasson og Bentzon.

reist, och staar samme vid op thill dett lidett støcke plancke verck vesten paa samme jord emod Oluff Frandzens eindom, saa ath planckeuerckit er st . . . [?] och wferdige, och er samme planckeuerck naglefast och spiggerit thill Niels Jacobszens hørne stolpe paa den vesterende aff husitt, och er samme stribbil iord opfyldt med jord och andett fyld paa leiderne¹⁾, saa ath guollfuene inden thill i husitt er megit dybere i jorden, end jordens høielse er vden thill, saa ath vandett siger der ind igiemmil vnder leiden, vegene och gulffuit thill skade.

Mandagen den 18 Junij [1599].

Sigillantes: { Peder Munchtrup, byfogit.
Hans Byriall, Niels Jacobszenn.
Niels Jenzenn.

Testes: { Christin Lydickszenn, Peder Ibszen, Søffrin Færsløff,
Oluff Olszen, Søffrin Frandzen, Niels Jenzzen Meilby,
Niels Black, Niels Bodelszen, Christin Lauridzen
snedicker.

Niels Jacobszenn.

Johan Anderszenn borger i Aars fuldmæchtige gjorde Niels Jacobszen och thilhale vdi lougen alle och saa mange som kand findis ath haffue førdt jord och grud och andett vd med byens vold hans eindom thil skade, emedeler thidt hand dett vdi haand och heffd hafft haffuer.

Niels Jacobszenn.

Johan Anderszen borger i Aarhus liudeligen for tingsdom lod læse thuinde pappiirs breffue vnder sin fulde beseigling, wstungen, wskrabit, wmaculerit och i alle maader wforkrenckit, liudinde ord fra ord som herefter følger. Jeg Moriz Stygge

¹⁾ leider = leder. Bjælken langs Jorden paa Bindingsværkhuse, i hvilken »Dokkerne« er tappede. — Tømmerstykkerne under Gulvet, hvorpaa Gulvbræderne hviler. H. F. Fejlberg: »Bidrag til en Ordbog over jysk Almuesmaal«. II. 391.

thill Holbeckgaard gjør vitterligt og kiendis med dette mit obne breff for mig och mine arffuinge, ath jeg nu for troskaff och villig thienniste som denne breff uiser Johan Anderszen min fogit her paa Holbeckgaardt, mig her thill giort och beuist haffuer, och her effter troligen gjøre och beuise maa och skall, haffuer vndt, skødt och giffuit hannom och hans arffuinge all dend lod, deell och anpartt vdi den øde iord i Randers liggende næst vesten ved Peder Pederszens¹⁾ gaard, som min salig fader²⁾ thilhørde, och ieg effter hannom arffuit haffuer min Anpart wdi, och thilhandle mig min broders rettighed. Huilchen for^{ne} min lod deel och rettighedt wdi for^{ne} jord, for^{ne} Johan Anderszenn och hans arffuinge arffueligen skulle haffue, niude, bruge och beholde for euindeligen eindom eige skullendis. Och kiendes ieg mig eller mine arffuinge aldellis ingen æth eller rettighed ath haffue wdi eller thill for^{ne} iord wdi nogen maader. Thill ydermere vindisbyrdt och bedre foruarung haffer ieg trøcht mith signett neden paa dette min obne breff, och vnderschreuit meth egen hand. Giffuit paa Holbeckgaardt den XI Januarij mdlxxxv. Moriz Stygge.

Førend Johan Anderszen gaff Niels Jacobszen skøde paa samme øde jord, lod hand lesze disse tuinde skøde breffue, thett første, som forskreffuit stander, och dett andett næst effter følgende: Jeg Inger Stygge thill Viskumgaardt, gjør alle vitterligt och kiendis med dette mit obne breff for mig och mine arffuinge, ath ieg for villighedt troskaff, som erlich och forstandige Johan Anderszen i Heiszil mig beuist haffer, dett stund hand var vdi min broders erlich och velbyrdige mands Moriz Styggis thienniste, och haffer mit guodz vdi forbedring, haffer vndt, skødt och giffuit, och nu met dette mit obne breff vnder skøder och giffuer fra mig och mine arffuinge,

¹⁾ Han nævnes 1566 og 1573 som Hospitalsforstander i Randers og blev 1584 Borgmester sammesteds.

²⁾ Hans Stygge til Holbækgaard i Rougsø Herred, Lensmand paa Dronningborg henved 1549 til 1559, død 1568.

och thill for^{ne} Johan Anderszen och hans arffuinge all denn lod deell och anpartt vdi den øde jord i Randers liggende nest vesten ved Peder Pederszens gaardt, som ieg effter min salig fader och effter min salig søster Kirstine Stygge arffuit haffuer, huilchen for^{ne} min lod deell och rettighed vdi for^{ne} jord for^{ne} Johan Anderszen och hans arffuinge arffueligen skulle haffue, nyde, bruge och beholde for euindelig eindom eige skullindis, och kiendis ieg mig eller mine arffuinge aldellis ingen rætt eller rettighed ath haffue vdi eller thill for^{ne} iord vdi nogen maader. Thi beplichter ieg mig och mine arffuinge ath fuldkommeligen hiemle och thilstaa for^{ne} Johan Anderszen och hans arffuinge for^{ne} øde iord for huer mands thiltale, som der paa kand thale med rette. Thill ydermere Vindisbyrd och bedre foruaring haffer jeg trøcht mith signet neden paa dett mit obne breff, och kierligen thilbedett med mig ath samtøcke, forseigle och vnderschriffue forbemeldte min kiere broder Moriz Stygge och min kiere søster frue Anne Stygge thill Søderingholm. Actum Holbeckgaardt den 22 Martij Anno mdlxxxx. Moriz Stygge. Propria manu. Anne Stygge med egen hand.

Niels Jacobszenn.

Johan Anderszen borger i Aarhus skødte Niels Jacobszen alle sine lodder och anpartter i den øde och whyggit jord och eindom liggende her i Randers inden westerbro paa den nøre side aff Adelgaden, och strecker sig i øster samme iord och eindom fra den streeede, som løber op emellom byens vold och for^{ne} iord och eindom, och thill den gaard, som salig Peder Pederszen, fordum borgemester, ibode, och Niels Jacobszen nu i vere och brug haffuer. Item fra den sønder hørne aff samme gaard och nør opaa op med garden thill den gade vedtager, som løber thill torffuit. Item der fra och saa sønder och vester paa langs neder ved samme stræde, som løber frem ved byens vold ophill Adelgaden vedtager. For^{ne} Johan Anderszens lod och parther vdi for^{ne} øde jord wdi all sin widels och bredels effter hans skøde breffue och

adkoms liudelsze, som hand der paa forhuerffuit haffer, och effter som for^{uit} stander, skall for^{ne} Niels Jacobszen haffue, niude, bruge och beholde thill euindelig eindom fra for^{ne} Johan Anderszen och hans arffuinge, och kiendist sig therfaare ath haffue opboritt aff Niels Jacobszen sølff pendinge fyldist och fuldt uærd effter hans egen fuldkommeligen villie och nøge. Saa hand tackede hannem gott for god redeligen be-
thaling. Och thilbandt for^{ne} Johan Anderszen sig och sine arffuinge, ath frie, hiemle, frælsze och fuldkommelige thil stande for^{ne} Niels Jacobszen och hans arffuinge samme for^{ne} hans lodder och parter i for^{ne} øde iord effter hans for^{ne} adkoms breffuis liudelsze quit och frii for alle mændz rette thilthale, som der paa kand thale med rette effter denne dag i nogen maader.

Mandagen den 15 octobris [1599].

[Sigillantes:] { Peder Munchtrup byfogit, Anders Bay,
Christenn Lydichszenn,
Niels Jenszenn.

[Testes:] { Hans Byriall, Barthell Christensen, Niels Groszen.
Rasmus Christensen, Oluff Olszenn, Anders Peder-
szenn, Søffrenn Kedilsmidt.

Niels Jacobszenn.

Anders Nielszenn fordum thienindis Pouell Nielszenn och nu thiener Niels Jacobszenn for thingsdom ved szin høieste eed med oprachte fingre vandt och kundgiorde, ath i sommer effter pindtzdags thide førde hand effter Pouel Nielszens¹⁾ befaling nogit aff det jord paa voldenn, hosz Niels Jacobszens øde jord, som bleff opkast aff Pouell Nielszens kieldere, indtill saa lenge Niels Jacobszenn nogen gange skende paa hannom derfaare och forhindrit hannom det vdi saa maader, ath hand

1) Poul Nielsen født 11 Juli 1551, Raadmand i Randers 1590 til henved 1616, da han blev Borgmester sammesteds, død 17 Februar 1618.

lod jaffne och skraa voldenn, och fylde igien, saa hand icke kunde kiøre offuer med heste och vognen. Thisligeste lod hand slaa legter och pæle thuert offuer volden, og fylde igien, saa hand icke heller kunde kiøre der offuer. Thisligeste vandt Vogenn Christenszenn, som thierer for^{ne} Niels Jacobszen vdi lige sorne eed, ath hand och saae for^{ne} Anders Nielszenn thitt och offte føre jord och fyld paa for^{no} voldsted med Pouell Nielszens heste og vogene, och hørde hand Niels Jacobszen nogenn gange laste det adt hannom, indthill hand paa thet siste nødist thill ath jaffne voldsteditt och kaste op, hvis der var fyldt paa weyen, och slo lægter och pæll offuer voldenn der som hand lod aff ath ferde och jaffne fyldingen paa, och vd med voldenn. Och den thidt hand adtuaret Pouell Nielszenn det, ath for^{ne} Niels Jacobszen haffde lastet adt hannom, den samme thid och dag forbød Pouell Nielszenn hannom ath føre ydermeere paa samme vold, vdenn hand selffuer vilde stande derfaare thill rette. Item Jørgenn Perszenn bekiende, ochsaa for dom, ath hans dreng haffuer och førdt paa samme vold aff 3 kieldere, hand lod opkaste vnder szit hus, effterdi hand viste icke, det var ilde giordt, fordi saa andre lod føre der paa, saa lod hand lige saa giøre, som var førend Pouell Nielszenn lod føre der paa. Pouell Nielszenn thill vedermons thing. Hiemblit Jens Anderszenn och Anders Frantzzszenn stadtzhienere her ibidem, att di idag otte dage gaff for^{ne} Pouell Nielszenn louglig varszell for dette winde mundelig i hans hus.

Mandagen den 22 Octobris [1599].

[Sigillantes:] { Christen Lydichszenn i dommer stedt.
Benth Hanszenn.
Niels Jenszenn.

[Testes:] { Harthuig Chlauszenn, Oluff Olszenn, Rasmus Christinszen, Anders Tierby, Jacob Knudtzzszenn, Lauritz Morthensen, Christenn Christensen, Per Skou, Matz Frantzzszenn, Søffren Kedelszmid

Ancher Pouelszenn¹⁾.

Paa Randers byes vegne, siun thill byens vold, Christen Jørgenszen, Anders Schriffuer, Michill Knudszen, Barthell Christenszen, Las Ammelhede, Hans Byriall, hiemblit ath de haffuer siunit først emellom den nederste part af byens vold, vd thill Vestergade, som Niels Jacobszenn haffuer ladet nederslaa, ath voldenn er x alne wiid. Item fra den norderste hiørnestolpe paa Niels Jacobszens ny hus, och thill den nederste kandt paa woldenn, er x alne vidt. Item mytt paa gadenn emod Hoffmeden er fra Niels Jacobszens pæle och thill volden x alne. Item meere op emod Houmeden, som Niels Jacobszen haffer ladet aff ath jaffne voldenn, er xiiij alne. Item voldenn i den sønder ende, offuen paa i sig sielffuer, er xi alne bred. Item lige emod den norderste hiørnestolpe paa Niels Jacobszens hus er volden thuert offuer paa det øffuerste 14 alne bred. End op meere mytt paa voldenn er hun thuert offuer xiiij alne bred. Item i den norderste ende paa voldenn, som Niels Jacobszen haffuer laden aff ath kaste, er voldenn xiiij alne bred, och siuntist dennom ath vere aff iaffnit fra voldenn, eftersom den nu er for fundenn hen vid 2 alne efter som skraaen paa voldenn uduiser.

Niels Byschriffuer paa Niels Jacobszens
vegne. Siun.

Harthuig Chlauszenn, Anders Kare, Niels Christenszenn, Peder Skou, Rasmus Christenszenn och Christen Pederszenn hiemblit, att szom de aff for^{ne} Niels Jacobszenn er kaldet thill siønn, och byfogdenn dennom der thill fra thinge lougligenn haffuer vdmeldt ath siune och szee huad for jord eller grud den vold er giordt aff, som nu findis fra westre broffuenn, offuen paa backeskraaen och op emod Peder Schriffuers gaardt, da forfuore de voldenn langs op, saa widt for^{ne} Niels Jacobszenn haffuer ladet ferde; skro och opkaste denne, da vor

¹⁾ Ancker Poulsen var først Byfoged senere Raadmand i Randers 1604 til 1615 og tillige Hospitalsforstander sammesteds.

den aff idell fyld, och beblandet med tegillgrud, mæg, spaane, been och andet, och sziden der offuen for, som Niels Jacobszen haffuer ladet aff ath ferde woldenn, laa baade vold och gade ildedan forfyldt och paa førdt fyld, skarn och anden wrenhedt. Hiembli Jens Anderszenn och Anders Frandtszenn stadtzhienere, att de paa den 8 octobris haffuer giffuit begge borgemester och deris fuldmectig Ancher Pouelszen louglig varszell vdi deris hus for samme siun. Och stod Ancher Pouelszenn idag thill vedermols thing.

I d e m.

Thill det siun, som Ancher Pouelszenn nu idag haffuer ladet hiemble, paa borgemester och raads vegne emellom byens vold och Niels Jacobszens eindom nest inden for for^{ne}vold, der thill suarit och berette Niels Byschriffuer paa hans vegne, effter hans schriftelig berethnings liudelsze, som hand effter hans fuldmacht i rette lagde, liudendis, som her effterfølger: Ath vdj dett Niels Jacobszenn haffuer ladet sla nogen smaa pæll og legter paa szin egen eindom, ath bønder och andre icke skulle kiøre eblant sit tømber, och disligiste icke opreist mit ny hus saa nær ved voldenn och vdi vester, som ieg buorde med rette, derfor miener ieg mig icke burde ath myste min eindom der vdenn for, som ieg haffuer skøde och foruaring paa, saa vidkiendis ieg for eindom den jord, voning och eindom, nest inden vester broe paa den nøre szide aff Adelgadenn effter de gamble skøders indhold, som salig och velbyrdig mand Hans Stygge thill Holbeckgaardt der paa forhuerffuit haffuer, och vdi øster ind till den kielder mur de gamble hospitals boder paastander, vidtager, som s: Peder Pederszens och Mette Nielsdatters børn nu vdi vere haffuer, dog wforkrenckit byens vold, fra øffuerste backe skraae, som jordenn er opfördt aff graffuene, och ned thill vandett, effter Randers bys leighighedt och szeduane, lige saa høyt och bredt som den vor forfundet anno 1559, den thidt forbemeldte Hans Stygge kiøffte samme eindom aff Randers by¹⁾, som nok som

¹⁾ Se Kirkehist. Saml. 4 R. V. 372.

skall befindis, ath volden offuen for backeskrincken eller voldbredden den thid saa vell som nogenn aaringer der effter icke skall haffue werit bredere end 2 karle kunde gange lige szidis hosz huer andre, saa och den stræde vndertagit, som bør ath løbe op vdmedt samme vold, saa ath volden och strædet kand bliffue vdj alle maader saa viid och bred, som denn almindelig er andrestedtzt omkring Randers by, baade murens och stredens brødelsze. Ancher Pouelszenn thill vedermolstning, och haffuer begge borgemestere faaet loughlig warszell med Jens Anderszen och Anders Frandtzen stadtzthienere.

Mandagenn den 5 nouembris [1599].

[Sigillantes:] { Peder Munchtrup byfogit
Christenn Lydickszenn. Peder Jesperszenn
Niels Jenzenn.

[Testes:] { Michel Pouelszenn, Hans Gyndter, Christen Peder-
szenn, Jens Joenszenn, Matz Frandtzszen, Niels Han-
szen tømmermand, Bartholomeus Kandstøber, Jacob
Fisker.

Ancher Pouelszen paa
byens vegne fremlagde B: och R: berethning.

Effter som Niels Jaco[b]szenn haffuer steffnit moxenn meenige borger thill Randers byting aff de fleste och eldste, som nu findis i Randers by, ath vinde paa den vold nest inden vestre bro liggindis, langs vd med hans eindom, som hand haffuer bekommit aff Johann Anderszenn borger i Aars, om dens leighlighed vdj fordum thidt, saa lader borgemester och raad paa kongl: matts: och Randers byes vegne forbyde nogen ath vinde der paa idag, førend den gode mand Eske Brock¹⁾, voris gunstige lenszmand kommer hiem. Thi de kiendes ved samme vold paa kongens och byens vegne, saa langt och vidt som byens mur och fortaa inden och vden muren vduiszer, fra øster port och ind thill vestre bro, effter som aff fordum

¹⁾ Eske Brock, født 1560, døde 1625 paa Dronningborg, hvor han var Lensmand fra 1597.

thid haffuer verit, foruden thet almindelige stræde, som bør ath løbe fra vestre bro och ind adt houmeds gaden emellom for^{ne}vold och den eindom, som s: Hans Stygge haffuer bekommit aff Randers by, som Niels Jacobszenn nu vdj være haffuer, indthill saa lenge thet bliffuer kronen, byen och dennom loughligen affvunden effter loughenn, och miener fuldt och fast ath det bør ingen vinder ath stedis i denne sag, førend forbe^{te} Eske Brock bliffuer der loughlig thilsteffnit och thilkaldet paa kronens och byens vegne som thet szig bør. Actum Randers den 5 nouembris 1599. Dette bekiender ieg Peder Larsen meth min egen haand. Anders Bay egen haand. Mogens Skou egen haand. Pouell Nielszen egen haand. Lauritz schriffuer egenn haand. Niels Jacobsen thill vedermols thing¹⁾.

1) Sagen kan ikke forfølges videre, da Tingbøgerne fra 1599 til 1616 ikke ere bevarede.

Smaastykker.

1. Svend Feldings Klokke 1634.

Meddelt af Dr. jur. V. A. Secher.

Om den bekendte Sagnhelt Svend Felding, der også be-
synges i flere Folkeviser, har Svend Grundtvig samlet de i
Litteraturen forekommende Oplysninger i »Danmarks gamle
Folkeviser«¹⁾. En Kreds af Fortællingerne om Svend Felding
er knyttet til Skanderborgegnen: man påviste her (på Åkær
i Hads Herred) hans Madgryde, hans Sværd, hans Bro og
hans Stald samt det Grimeskaft, hvormed hans Hest var ble-
vet bundet. I Dokumenter fra Kristian IV.s Tid forekommer
endvidere »Svend Feldings Vandsted« (1612) og »Svend Fel-
dings Ridebane« (1617), ligeledes i Skanderborgegnen²⁾. Der-
imod er det hidtil ukendt, at man også i samme Egn har
vidst at udpege hans Kirkeklokke. Om denne findes imid-
lertid en Notits i Dronningborg Læns Regnskab 1633—34,
hvoraf ses, at »Svend Feldings Klokke« i dette Regnskabsår
efter Kongens Befaling blev sendt fra Skanderborg til Ran-
ders og her anbragt i et særligt Træstillads på Dronning-
borg Slots Kirkegård, fordi Slotstårnet var så forfaldet, at det
ikke mere kunde bære den Klokkes Vægt, som tidligere hang
deri. Desværre får man ikke nogen Oplysning om, hvor
Svend Feldings Klokke hidtil havde haft sin Plads i Skander-
borg. Regnskabet indeholder ikke nogen Oplysning, der ikke

1) 1. Bd. S. 398 flg., se endvidere O. Nielsen: Danske Samlinger
I 4, 173.

2) Fr. Meidell i Jydske Saml. II 3, 84 efter kongelige Missiver i
Danske Kancellis jyske Tegnelser.

tillige findes i den Kvitering, som Tømmermanden, der op-hængte Klokken i det af ham lavede Klokkestillads, udstedte for sin modtagne Betaling, og derfor foretrækkes det at med-dele hans Kvitering¹⁾ her, dog med Udeladelse af en i Kvi-teringens omtalt Post uden Interesse. Man skulde tro, at Skanderborg Læns Regnskab indeholdt en Udgiftspost i Anled-ning af Klokkenes Forsendelse, men en sådan er forgæves ble- vet søgt i det nævnte Regnskab.

Kiendis jeg Christen Andersen, temmermand i Randers, och gjør viterligt ded Mickel Tyggesen, skrifver paa Dronning- borg, hafver paa kongelig Maiestats vegne betalt mig fiorten rixdaller och sexsten skilling, for jeg sielfffierde mand udi 17 dage indlagde en haab strøbeielker i Synderbroe och gjorde broen ferdige, som var meget brøstfeldig Samme ledis betalt mig ochsaa sex rixdaller for jeg sielf fierde ophug it nye klokverk af temmer, som blef giort til 2 klocker paa slods kierkegaard at henge udi. Den ene klokke vaar en stoer slaaklocke, som hengte i tornit paa sloted och blef ned- tagen, formedelst tornit er saa forraadnit [at det] ikke lenger kunde bere den. Den anden klokke kaldis Sven Feldings klokke, som kongelig Maiestat sende fra Skanderborig och der skulle henge, alt sammen fortinget paa vor egen kaast, er til samen trediuufve rixdaller och sexsten skilling. Hvilke for- skrefven 30 rdlr. 16 sk. forskrefne Michel Tyggesen skal verre for qviterit. Des til vindesbyrd hafver jeg mit signette²⁾ her neden undertrøgt. Datum Donningborig den 27. aprilis anno 1634.

¹⁾ Dronningborg Læns Regnskab 1633—34 Bilag Nr. 78. Ret- skrivningen er reduceret i Overensstemmelse med de i »Sam- ling af Kongens Rettertingsdomme« 1595—1604 Indledningen opstillede Regler.

²⁾ Dette indeholder kun et Bomærke.

2. En Stavnsbundens Frihedsbrev.

Meddelt af Vilhelm Bang.

Det er næppe gaaet saa sjældent for sig, som man almindeligvis er tilbøjelig til at antage, at Godsejere i Stavnsbaandets Dage have givet en stavnsbunden Bonde Frihed, hvad enten det nu har været af personlig Velvillie, eller »for gode Ord og Betaling«, eller hvad saa siden Grunden kan have været. E. Holm taler (Kampen om Landboreformerne i Danmark i Slutningen af 18. Aarhundrede, S. 75) om »den ganske almindelige Trafik fra Herremændenes Side at sælge Frihedspasser til Bønder, naar de fandt det fordelagtigt«; men han tilføjer, at denne Trafik »havde noget hæsligt ved sig; det Trældomspræg, der var over Bøndernes Stilling, traadte tydeligt frem derved«. Ved Forordningen af 13de April 1764 var Stavnsbaandet blevet strammet endnu haardere end tidligere, idet Herremændens Ret til det unge Mandskab fra nu af skulde begynde med det fyldte fjerde Aar; med al god Grund skriver Allen herom (Haandbog i Fædrelandets Historie, 6te Udg. 1863, S. 508): »Bonedrengen fødtes vel ikke som Træl; men den Frihed, som det spæde Barn nød, indtil det fjerde Aar var fyldt, kunde kun lidet nytte, naar Faderen var stavnsbunden«. Det er netop for en saadan fire Aars Dreng, at det Frihedsbrev er udstedt, som nedenfor skal meddeles; det er udstedt af Salomon Lassen, som fra 1773 i en Aarrække ejede Hundsbæk i Læborg Sogn (se O. Nielsen: Historiske Efterretninger om Malt Herred, S. 101); det er, saavidt det kan skjønnes, udstedt efter en Formular, der sagtens har

været den almindelige ved slig Lejlighed; og det kan formentlig have sin Interesse at se, hvorledes et saadant Frihedsbrev tog sig ud, da noget saadant ikke tidligere har foreligget trykt i disse Samlinger; i Severin Kjærs »Fra Stavnsbaandets Dage«, S. 31 ff. og 79 f. findes nogle ældre Fribreve for Vornede og Stavnsbundne, i hvilke Formerne ere noget forskellige fra nedenstaaende, der er fra 1786, altsaa to Aar før Stavnsbaandets Løsning.

Stempel.
24 Skilling.
1786.

Pasviseren, nærværende unge Persohn, Navnlig *Christian Peter Hansen*, som ey alleene er Barnefødt her paa *Hundsbech* Gaard i *Læborg* Sogn, *Riiberhuus* amt, men endog sammesteds haver fyldt sit 4de Aar; Hvis Fader *Hans Lindet* nu Værende Skoleholder i *Heinsvig* Sogn og *Schole-District*, haver Været dette hands Friheds Pas begiærende; Hvilket ieg ikke haver Vildet Nægte hannem: Altsaa Skiænker og Forærer ieg underskrevne bemelte unge Persohn, *Christian Peter Hansen*, her ved dette sit Friheds Pas, som en Frievillig Fadergave, og det saaledes, at hverken ieg efter Dags, eller mine Arvinger, ikke heller efterkommende *Hundsbech* Gaards Ejere skal have mindste Rettighed, *Pretention* eller tiltale til hannem, i nogen Optenkelige maader, men hand derfra, efter denne Dag som melt Frie skal være og forblive; Endvidre maae hand herefter, Ifræmtiden Rejse Tiene Ja sig opholde, Samt Bygge, og boe, udi Hands Kongelige *Mayestæts Provincier*, Riger og Lande, hvor hand sin Lykke og Brødet, allerbæst Paa Lovlige maader, kand vide at Erhverve. Hvornæst ombedes alle forrekkommende at have Ovenmelte *Christian Peter Hansen* Paa bæste maade *Recommanderet*. Hvad hands Forhold i Menigheden angaar, Ville Sogne Præsten (Hvor hand, om Gud vil, hand lever den Dag, at hand Fornyer sit Hellige Daabes Løfte og tillige Deelagtiggjøres i det Allerhelligste, Høyværdige alterens *Sacramente*) Paa Forlangende hannem Skudsmaal, herpaa tegnet, Behage at meddele hands Saligheds Sag angaaende.

Dette til Bekræftelse under min Haand og hostrykte Sædvahnlig Zignete.

Datum *Hundsbech* den 9de *Februarij* 1786.

Salmon Lassen

(L. S.)

Nedenunder er skrevet af Præsten i Hodde, Øster-Horne Herred:

Ovenmeldte unge Meneske Christian Peter Hansen, der her har opholdt sig i Menigheden i nogen tiid, har imidlertid opført sig gandske Xstelig og hengiven til Gud; Han var sidst en Giæst ved Herrens Bord den 25de April. Jeg vil af Hiertet til deñe hans Reyse herfra ønske Ham Herrens riige Velsignelse, og Lycke i al Hans Foretagende.

Dette bevidnes med Sandhed af Mig

Hodde Præstegaard
den 26. April 1799.

Windfeldt.

3. Et Sognevidne af Smollerup Sogn 1591.

Meddelt af Kand. juris A. E. Bryndum i Silkeborg.

Nærværende Brev findes i det sællandske Provinsarkiv blandt Kallundborg Bys Skifte- og Overformynderisager. Seglene ere vel bevarede og viser for Knud Kristoffersen en Fugl (Svane?) og for Jep Kristensen en sexoddet Stjerne; Figuren i Morten Brasens Segl er utydelig (en Fisk?), og de øvrige viser kun Bomærker og almindelige Navnetræk.

Morthen Brassen udti Daugberig, sogneprest til Smoldrup och Mønsted sognner, Knudt Christophersen udij Smolderupgaardt, Jep Chrestensen, Madtz Pedersen och Lauritz Severinsen udi Lanum, Chresten Severinsen och Christen Jørgensen udy Børstinge hilse eder borgemester, raad og menighed udij Kalindborge kærligen med gud vor herre: Viider, at aar effter gudsz byrd 1591 søndagen Apostolorum Petri et Pauli¹⁾ paa Smolerup kierkegaardt var skikket for os och danmend flere: Erlig mandt Peder Jepsen Lugij²⁾ udij Lanum paa hans egne och hans søster Else Jepsdatters vegne, hvis laugverig hand er, och tilspuorde dj eldste sognemend her udij sognin, hvad thenom udij sandhed viterligen er, om hans afgangne fader Jepe Perssen Lugj, som buode her udij Lanum, oc Anne Persdatter, som døde udij Kalindborge, om di vare tho egtug søskind. Der til suarede Jep Skræder och Lauritz Severinsen ij Lanum, Christen Nielssen, Las Melissen og Per Melissen ij Smolerup, at thenom fuldt viterligen er, at forⁿ Jepe Perssen och Anne Persdatter vare tho egtuge søskind oc ere barnefød udi Halskoff vid Starrupgaardt, oc at forⁿ Anne Persdatters søn Christoffer Claussen, som var fød udij Kiøbenhaffn och nu siges at være dødt udij Kalindborge, hand och forⁿ Peder Jepsen och Else Jepsdatter dj ere søskindbørn. Och ikke dj viide, at forⁿ Christoffer Claussen haffuer nærmere arffvinge end forⁿ hands søskindbørn Peder Jepsen oc Else Jepsdatter. Och haffue de begij skikket og forhandlit sig her udij egnen hos os som gode thro erlige folk. Oc effter di at forⁿ Peder Jepsen og hans søn Jeppe Pedersen ere nu paa deris reigse her fran och offuer til Kaliindborge om samme arffue, thi ere

¹⁾ 3: 29. Juni.

²⁾ Navnet Luggi er gammelt i denne Egn. 1378 nævnes en Væbner Kristjern Luggi (O. Nielsen: Hjerm og Ginding Herreder S. 384). Maaske findes blandt de her nævnte Personer af Navnet L. Forfædrene til Raadmand Søren Jakobsen Lugge i Thisted, hvis Hustru Anne Sø 2den Gang var g. m. E. Berregaard og hvis Søn og Slægt bl. a. omtales i Frølund's Beskrivelse af Holstebro og Personalh. Tidsskr. I. R. V. B. S. 196.

voris venlige bøn til alle, som thj hinder for at kome, atii
vile thenom til det beste forfremme, ladendis thenom ube-
hindret passier frem oc hid igen tilbage. Thet forthienu wij
gerne, om nogen aff eder os forkommendes vorder. At saa
udij sanden er til vindesbørdt

under vores signete anno ut supra

Knudt Christoffersen.

(7 Segl).

Besættelsen paa Rosborg.

En Heksehistorie ved Chr. Villads Christensen.

Med et Tillæg af Overlæge Dr. med. Fr. Hallager.

Hekseprocesserne optræder epidemisk. Fra de enkelte Arnesteder, hvor Sygdommen bestandig laa og ulmede og med visse Mellemrum krævede sine Ofre. førtes Smitstoffet omkring som Gnister fra et Brandsted, tændte snart hist, snart her, og fængede undertiden saa grundigt, at en hel Egn i Aarevis blev hærget af Heksevanvidet. Et saadant Skue frembød Grænseegnene mellem Fjends og Nørlyng Herreder en Snes Aar igennem under Kristian IV's Regering.

I 1618 brændtes to Hekse i Viborg; en tredie var anklaget men slap fri, ligesom en i Kobberup og to i Tastum. Dermed var Begyndelsen gjort, og i 1619 gik det rigtig løs. I dette Aar brændtes af Hekse i Egnen vest for Viborg: 1 i Ørum, 1 i Sevel, 1 i Fiskbæk og 1 i Skive. medens andre Mænd og Kvinder i Vridsted, Resen, Daubjerg, Dollerup, Ørslev og Gammelstrup stod anklagede for Trolddom, men indtil videre slap fri. I 1620 var der Heksefølgelse i Stanghede og Skive, og en Kvinde blev brændt i Vrov. I 1622 brændtes Hekse i Kølsen og Løvel, i 1625 brændtes 1 i Sal, og saa sluttede Epidemien for denne Gang med en Hekseproces mod en Kone i Feldingbjerg i 1632.

Derefter var der Stilhed paa denne Egn i nogle Aar; men Roden til Ondet var ikke rykket op, og i Slutningen af Trediverne brød Sygdommen ud paany, og Heksebaalene maatte atter tændes mellem de fattige Bønder, der henslæbte deres trælsomme Liv paa de magre Hedestrækninger vest for Viborg. Det var denne Gang en enkelt Mand, der organiserede Hekseforfølgelsen og satte det hele i Scene, nemlig Adelsmanden Niels Munk paa Rosborg.

Han hørte til den Adelslægt, der førte en Vinranke i Skjoldet; men hans Familie var fattig¹⁾. Hans Fader Peder Munk skrev sig til Vesterris. Beg og Havgaard, men ejede i Virkeligheden næppe noget²⁾; han selv skrev sig til Allesvraa og Rosborg, og paa den Tid, vi her faar at gøre med, boede han paa den sidstnævnte Gaard, en lille ukomplet Sædegaard i Mønsted Sogn, halvanden Mil vest for Viborg. Denne Gaard havde Kongen i 1578 faaet i Mageskifte af Karen Gyldenstjerne til Boller,³⁾ og den tilhørte endnu Kronen i 1637, da den bortforleenedes med Frihed for Landgilde, Ægt og Arbejde til Jesper Lunov, Major ved det jyske Regiment, at nyde og beholde for sin Bestilling i sin Livstid.⁴⁾ Men Jesper Lunov nød kun godt af dette Livsbrev i nogle faa Maaneder; han døde d. 12. Novbr. 1637,⁵⁾ og umiddelbart derefter træffe vi Niels Munk bosiddende paa Rosborg og, som det synes, som Ejer af Gaarden.

Hans første Hustru Kirsten Harbou var paa denne Tid død, og han var gift anden Gang med Sidsel Skin-

1) Saa godt som alle de personalhistoriske Oplysninger om Niels Munk skyldes velvillige Meddelelser fra Hr. Arkivar Thiset.

2) Se om ham disse Saml. 2. IV, 265-66.

3) Kronens Skøder I, 185.

4) Jyske Registre 29/8 1637.

5) Klevenfelds Stamtavler.

kel. Han havde mange Børn. De to af dem, der spiller en Rolle i denne Fortælling, nemlig Sønnen Peder og Datteren Ide Munk, var vistnok de to ældste; blandt de yngste var Sønnen Laurids Munk, den eneste mere bekendte Mand af Slægten, der døde i Aaret 1702 som Generalmajor. Ogsaa Niels Munk gik den militære Vej, men naaede ikke synderlig langt frem. Han nævnes i 1633 som Lieutenant og havde da for sin Tjeneste faaet en Krongaard i Hoved i Ørridslev Sogn i Fæste. Han begyndte her med straks at gaa den forrige Fæster, en Bonde ved Navn Oluf Sørensen, for nær, idet han bemægtigede sig noget Boskab, Foder og Korn, som Oluf Sørensen havde efterladt i Gaarden, saa Lensmanden over Skanderborg Len fik Brev fra Kongen om at skaffe Bonden det udleveret fra Niels Munk »uden nogen Vidtløftighed«, ligesom Lensmanden selv skulde tilbagelevere Oluf Sørensen de Stedsmaalspenge, han tidligere havde betalt for Gaarden.¹⁾ Lensmanden og Niels Munk fik dog godtgjort, at Oluf Sørensen havde ladet Gaarden forfalde, og Befalingen ændredes da derhen, at Lensmanden skulde levere Niels Munk saa meget af Stedsmaalspengene, som behøvedes til at sætte Gaarden i Stand, og hvad der da blev tilovers, skulde tilbageleveres til Oluf Sørensen²⁾. Men intet af dette blev gjort. Da Niels Munk 5 Aar efter kvitterede Gaarden, var den endnu mere forfalden, end da han overtog den, og Lensmanden laa fremdeles inde med Oluf Sørensens Stedsmaalspenge. Den nye Bruger af Gaarden, Lieutenant Christopher Jensen, indgik da de samme Betingelser, som tidligere Niels Munk: han tilbød at sætte Gaarden i forsvarlig Stand, og skulde derfor have Oluf Sørensens

1) Jyske Tegnelse 12/11 1633.

2) Jyske Tegnelse 9/12 1633.

Stedsmaalspenge samt Tømmer af Lenets Skove; men belært af Erfaringen forlangte Kongen nu, at Christopher Jensen skulde »sig reversere, samme Gaard vis at lade reparere, som forsvarligt, og ej tilstede den at blive her- efter fordærvet eller ganske øde, som hidindtil sket er. Desligeste skal du (o: Lensmanden) og erfare, hvorfore for^{no} Niels Munk Gaarden udi hans Tid saa meget haver ladet forfalde, saa og have flittig Indseende, at han den Gaard, som han nu igen bekommer, ikke lader forfalde, mens holder den ved god Hævd og Magt, som han agter at forsvare.«¹⁾

Omtrent paa denne Tid blev Niels Munk forfremmet til Kaptejn, med hvilken Titel han nævnes i 1639, da han fik en anden Krongaard, Borupgaard i Katrup Sogn, overdraget paa Livstid mod sædvanlig Skyld og Landgilde, men fri for Fæste, Ægt og Arbejde²⁾. — Paa dette Tidspunkt boede han, som vi har set, paa Rosborg, og de Begivenheder, som nu skal fortælles, var allerede i fuld Gang.

Hvis vi af de anførte sparsomme Oplysninger om Niels Munks Fortid vil danne os en Forestilling om ham selv, bliver det nærmest den, at han var en fattig Mand, der havde ondt ved at klare sine Forpligtelser, og at han maaske som en Følge heraf var tilbøjelig til at gaa andre lidt for nær. Det stemmer da ret godt hermed, at det første vi hører om ham paa Rosborg, er det, at han var kommen i Ustand med en Bonde, Anders Christensen i Fusøre (o: Fusager i Gammelstrup Sogn), idet Niels Munk havde tvunget ham til at fraflytte sin Gaard, fordi han selv vilde besidde den; og yderligere oplyste et Par Vidner, at de i Sommeren 1638 havde

¹⁾ Jyske Tegnelse 9/6 1638.

²⁾ Jyske Registre 11/11 1639.

hørt Anders Christensen sige, at Niels Munk havde taget hans Rugavl bort som en Skælm og Tyv, og at han derfor lovede at gøre det saa, at Niels Munk skulde gaa fra Rosborg arm og elendig med en Stav i sin Haand, inden tre Aar gik til Ende.

Hvis Anders Christensen virkelig har udtalt sig saaledes, kunde der for den Tids Mennesker ikke være nogen Tvivl om, at Meningen med hans forblommede Udtalelse var den, at han vilde efterstræbe Niels Munk ved Hjælp af Trolddom — det eneste Vaaben, som den svage havde til sin Raadighed i Kampen mod den stærkere. Og da der just paa denne Tid indtraf adskillig Modgang for Niels Munk paa Rosborg, idet en Del af hans Kreaturer døde, og hans Hustru og et Par af Børnene blev syge, var Niels Munk ikke i Tvivl om, at der var dannet et Heksekomplot imod ham, og at Anders Christensen og hans Hustru Mette Pederdatter stod i Spidsen for det. Og selv saa overtroisk som nogen, sørgede han for, at der atter blev pustet Liv i Heksefølgelserne, for hvilke denne Landsdel nu havde været forskaanet i nogle Aar, og snart flammede Heksebaalene paany i den nordlige Del af Fjends Herred.

Medens selve Hovedmændene, Anders Christensen og hans Hustru, foreløbig gik fri, fordi de boede paa en af Kronens Gaarde, og adskillige gamle Koner flygtede bort fra den truede Egn og ind paa andre Godser, fik Niels Munk i 1639 Dom ved Viborg Lands-ting over tre af de mistænkte, Søren Frebjerg, Birgitte Mouridsdatter og Mette Mouridsdatter, hvilke alle bleve henrettede ved Ild d. 6te August 1639. Men inden de stod deres Ret, havde de, »alle unødt og utvungen, frivillig og ved deres højeste Helgens Ed og Sjæls Salighed,« aflagt den fuldstændigste Bekendelse om alt det, som Niels Munk kunde ønske at vide. Dette mærkvær-

dige Aktstykke, der er nedskrevet paa Fjends Herredsting d. 11. Juni 1639, lyder saaledes:

»Den næste Løverdag før Nytaarsdag [ø: d. 29. Decbr.] 1638, da bleve efterskrevne Personer forsamlede udi en liden Stue til Anders Christensens i Fusøre, eftersom de did af hans Hustru Mette Pedersdatter var bestillede at møde efter den Afsked, de med hende gjort havde:

1. Anders Christensen selv.
2. Hans Hustru Mette Pedersdatter, hvilken havde en ond Aand til Dreng, kaldes Fix.
3. Christen Andersen i Fusøre.
4. Kirsten Andersdatter i Løvel, hvis Dreng kaldes Rage.
5. Karen Andersdatter i Fusøre.
6. Lille Maren Andersdatter ibm.
7. Anne Andersdatter Suadtz af Fusøre, hendes Dreng kaldes Thomell.
8. Mette Andersdatter af Børsting, hendes Dreng kaldes Skackell.
9. Anne Mouridsdatter af Ravnstrup, hendes Dreng kaldes Rues.
10. Mette Mouridsdatter af Finderup, hendes Dreng kaldes Anholdt.
11. Birgitte Mouridsdatter, hvis Dreng kaldes Hock.
12. Søren Christensen Frebierrig, hans Dreng kaldes Findtz.

Der disse for^{ne} da alle vare kommen tilsammen, og lille Maren Andersdatter endda var udi Trolddoms Kunst ukyndig, da indviste alle de andre for^{ne}, som udi Trolddoms Kunst vel udlærte, den onde Aand til lille Maren Andersdatter, hvilken hinder udi alle de andres Aasiun

optog tre Gange i Luften i Fandens Navn. og saaledes indlemmed hende i deres Trolddoms Brøderskab, saa at hun derefter skulde være en flyvendes Aand, naar hun nogen Trolddom vilde gøre og forrette. Dernæst havde Mette Pedersdatter i Fusøre beredt tre Voksbørn, hvilke skulde døbes og udi en ny Gryde indlægges og siden paa Rodsborrig nedersættes til Niels Munkis Ulykke og Fordærv. Disse tre Voksbørn døbte Søren Christensen Frebjerg i Fandens Navn. Mette [Peders]datter i Fusøre holdt et, kaldtes Maren, Kirsten Andersdatter i Løvel holdt et, kaldtes Karen, Birgitte Mouridsdatter holdt et, kaldtes Mette, og bad dennem fare med dennem Djævelen i Vold. Da de ikke saa hastig kunde bekomme en ny Gryde at indlægge dennem udi, da beholdt Mette Pedersdatter samme tre Voksbørn hos sig. Hvad hun gjorde siden af dennem, vidste de ikke; mens udistedenfor for^{ne} Voksbørn og Grydes Nedersættelse, som for dennem blev for sent, da skaffede Mette Pedersdatter dennem et Stykke unøt Lærred, hvorudaf hendes Datter Karen Andersdatter syede en Pose, hvorudi blev indlagt adskillige Dyrshaar og tre Hønseæg, hvilken Pose af det ganske Selskab udtagen blev til Rodsborrig at skulle henføres og der paa Munden [ø: med Aabningen nedad] nedersættes.

Der dette nu altsammen saaledes var bestillet og tillavet, da blev det ganske Parti forvandlet i Fugle Lignelser, foer op i Luften, droge Østen om lille Krogsgaard heden til Rodsborrig. Og var de først alle udi Udflugten i Stære Lignelse flygende; jo længer de fløj, jo større de blev, saa at der de komme til Rodsborrig, da bleve de som Krager og siden som store Ravne, og da kom der en som en Stork (som var Djævelen selv) og knebrede. Den kom af Søndnen, og de kom af Norden.

Da skikkede Mette Pedersdatter dennem i en Dans. Saa dansede de først tre Gange aved omkring Rodsborrig, og hver Gang de saaledes dansede om Gaarden, da kom Mette Pedersdatter dennem til at tage Sand op i deres venstre Hænder og kaste det over deres Hoveder, hvorved skulde forstaas Niels Munks Helbred, Lykke og al Velsignelse hannem at fravendes. Saa kasted Mette Pedersdatter samme Tid Djævelen i Vejen for Niels Munk selv, hannem at skulle plage. Det dog ikke kunde skade hannem, fordi Gud i Himmelen efter hans flittige Bøn bevarede hannem. Mens den Ulykke faldt paa tvende af hans Børn, som endnu ynkeligen deraf plages, hvilke ikke heller derfra uden Guds synderlige Benaadning kan befries, førend Mette Pedersdatter, som er Mester udi denne Gerning, dør eller henrettes.

Derefter tog Mette Pedersdatter sin lille Datter til sig ved Navn Maren Andersdatter, som var en flyvendes Aand, antvortede hende den Lærreds Pose i Munden. Dermed foer de to hen tilsammen i Luften fra de andre over Rosborrig, hvilken Pose af dem alle, som forskrevet staar, var udtaget at skulle paa Munden i Rodsborrig nedersættes for Niels Munkis Frues Ulykkes Skyld; hvilket skulde betyde tre Djævle. Paa hvad Sted de samme Pose nedersatte, vidste de ikke; thi de med de andre dansede imidlertid omkring Rodsborrig. Og der de tvende komme til dennem igen, da var Posen borte, hvorudover de alle glædes, at de saa vidt da havde bestillet, at Niels Munk og hans udi Ulykke og Skade og Fordærv kunde geraade. Siden begav de dennem samtligen op i Luften igen og fløj tilbage til Fusøre. Da lod Fanden Anders Christensens Søn Christen Andersen nederfalde, saa han slog sig meget hart og sagde: »Nu træder jeg aldrig Jul mere i Jord, saa ondt fik jeg«. Og for andre Folk i Byen sagde han, at han samme

Nat havde været borte at træde Jul i Jord, paa det at ingen skulde mærke dennem det af, hvor de havde været¹⁾).

Og bleve de da alle igen forvandlet i deres forrige menneskelige Skikkelser som tilforne, og drog alle ind igen udi Anders Christensens den lille Stue, hvor de dansede og drukke. og Fanden skænkede for dennem og skaffede dennem »Melsche« [Mælk?] og Vin nok. Anders Christensen i Fusøre tog et Tintallerken, lagde det paa Skiven [ø: Bordpladen] og en Kniv derpaa, saa slog han for dennem paa Skiven. mens de dansede. Dette skete alt om Natten. Der det lakkede mod Dag. da sagde Mette Pedersdatter til dennem alle: »Vi haver endnu tre Drikke, dennem ville vi alle drikke, saa ville vi gøre Niels Munk tre Puds.« Dette drukke de derpaa, og dermed skiltes de fra hverandre. — Mette Pedersdatter gav Søren Christensen Frebjerg for hans Umag en Ost, et Stykke Flæsk og et Brød. Hun lovede Birgitte Mouridsdatter et Skørt saa godt som en Daler, og et Par Sko; dog intet hun bekom uden 4 Skilling. Hun gav Mette Mouridsdatter et godt Krus Øl; ikke heller hun bekom videre. Denne Gerning at med være og forrette tilbragte dennem Mette Pedersdatter i Fusøre ved for^{ne} sine Gavør og videre Tilsagn, hun dennem belovede, eftersom hun endelig vilde hævne sig og sin

¹⁾ Det var en gammel Skik, at Børnene og de unge »traadte Julen i Jorden«, naar Festen var forbi. Tidspunktet herfor var forskelligt: Knudsaften (6te Januar, se Skattegraveren V, 224), Kyndelsmisse Aften (1ste Februar, se Feilberg: Dansk Bondeliv I, 255) eller Legestuen i Fastelavn (se E. T. Kristensen: Det jydsk Almueliv IV, 4). Christen Andersens Fortælling om, at han allerede d. 29. Decbr. havde været med til at træde Julen i Jord, har vist lydt lidt usandsynlig i hans Bysbørns Øren, da Julen næppe nogensteds blev regnet for at være forbi paa et saa tidligt Tidspunkt.

Husbond over Niels Munk og hannem Ulykke og Skade paaføre, fordi han den Gaard vilde besidde, den de maatte fraflytte. Og hun det derfor med dennem alle forskrevne saaledes haver bragt i Værk.

Derpaa bad først for^{ne} Søren Christensen Frebjerg, siden Birgitte Mouridsdatter og for det sidste Mette Mouridsdatter hver efter anden, som forskrevet staar, Gud til Hjælper, saaledes udi alle Maader at være tilgangen. •

Paa Niels Munks Foranledning blev det senere bekræftet af Provsten og fem andre Præster i Fjends Herred, som altsaa alle har overværet Eksekutionen d. 6te August, at alle Fangerne »standhaftig indtil Døden blev ved deres forrige Bekendelse. Item at der Birgitte Mouridsdatter, en af Fangerne, laa paa Stigen og skulde straks kastes paa Ilden, raabte hun, at dersom velb. Niels Munk paa Rodsborrig lod Mette i Fusøre, for^{ne} Anders Christensens Hustru, undgaa Ilden, da skulde hun klage paa hannem for Guds strenge Dom.«

Der var altsaa — efter den Tids Opfattelse — skaffet al ønskelig Sikkerhed for, at det virkelig var tilgaaet d. 29. Decbr. 1638, saaledes som Tingsvidnet fortæller. Og at Heksenes Kunster ogsaa havde haft den tilsigtede Virkning paa Rosborg, fremgaar ligeledes tilstrækkeligt af Sagens Akter.

I Marts og April 1639 begyndte Hekseriet at virke, og herom haves Vidneudsagn af tre Personer, der paa den Tid opholdt sig paa Rosborg, nemlig en Mand fra Viborg ved Navn Peder Biering, en gammel Mand, der gik under Navnet Jens Hior eller Jens Heide, og en Skræder Erik Christensen fra Svendborg. De to førstnævnte var udtrykkelig kaldede til Rosborg af Niels Munk i Anledning af Besættelsen; ogsaa Skræderen gør et fordægtigt Indtryk, og alle tre var de vistnok »kloge

Mænd«, der ved deres Modkunster skulde holde Troldfolkene i Skak.

Peder Biering forklarede senere, »at han og Jens Hior kom til Rodsborrig efter Niels Munks Begæring d. 20. April 1639, og om anden Dagen sagde velb. Niels Munk til Jens Hiore: kunde han hjælpe hans Børn. da skulde han og hans Frue betale hannem vel, om de aldrig havde mere, end de kunde gaa udi. Og Jens Hiore svarede, at han vilde gøre hans bedste. Og om tredie Dagen. som var Mandagen, stod Peder Munk, Jens Hiore, to Soldater og han ved Enden af Ladehuset, som Peder Munk og han var nyligen kommen af Marken, og skjulet dennem for Regn. Og som de stod ved Huset, kom Niels Munk hastig løbende ud af Stuen og raabte højt: »Peder Biering og allesammen, kommer ind og hører! Nu taler den onde Aand af Barnet og raaber paa Fusøren, Søren Frebjerg og Jespers Kone i Viborg«. Og der de kom i Kammeret, da raabte hun, Niels Munks Datter, lige som Niels Munk sagde. Og saa lidet derefter gik Peder Munk udi en anden Kammer og raabte: Fusøre, Fusøre, Søren Frebjerg!«

Om den samme Hændelse vidnede Jens Hior saaledes: »Om Mandagen som var den 22. April, da var vi ude at drage Vaad, saa kom der nogen Regn, løb vi til den øster Logavl og stod og snakkede, som var lille Peder Biering i Viborg og den Mand af Fyen og en Soldat. Da kom Kaptejnen ud fra hans Datter og bad. vi skulde komme ind, da skulde vi faa noget at høre. Saa gik vi ind med hannem. Da sagde han: »Sig nu det, du Compan, du sagde tilforn!« Da sagde hans Datter: »Fusøre!« »Hvad der?« sagde Kaptejnen. »Anders og hans Kone og Søren Frebjerg og Jespers Kone i Viborg haver vist mig hid, at jeg skulde gøre ondt.« »Hvo skulde du gøre ondt?« sagde Kapteinen. »Herremanden,« sagde hun;

»saa kunde jeg ikke komme til ham for den store Mand, saa maatte jeg til hende.« — Og hørte jeg intet Børnene raabe paa nogen, førend denne Tid. Hvad heller det var af Besættelse eller ikke, vidste han ikke, Gud ved det.«

En tredie Beretning om disse Børns Tilstand foreligger i en Skrivelse fra Biskoppen i Viborg, Dr. Hans Wandal. Han fortæller, at han sidst i Marts 1639 drog til Rosborg sammen med Dr. Christen Schøtte, Medicus¹⁾. »Da fandt de Niels Munks Datter skrigende og raabende; dog at baade Medicus og Bispnen forment, at det var en Sygdom af Orm causiret, hvorimod og Medicus lovede at ville forskrive hende Raad paa Apotheken. Og da var Sønnen Peder Munk vel tilpas og skaded intet; men nogen Tid derefter kom han og i lige saadan Skraal og Skrigen som Søsteren, hvorover jeg den 24. April, samme Dag vores Provstemode var holden, drog atter did ud med vores gode Lensmand, velb. Jørgen Seefeld, og velb. Axel Juel til Volstrup, og der vi kom did ind, maatte vi høre en forfærdelig Raaben og Skrigen af for^{ne} Børn, som laa hver udi sit Kammer. Og gik jeg først ind til Sønnen, hvilken som kaldede sig Acha, og efter at jeg havde noget stillet hannem, spurgte jeg hannem ad, om han ikke vilde drage hjem med mig til mine Sønner, hvilke med Bold og anden Leg kunde gøre hannem Selskab. Han svarede ja, og der jeg bad hannem staa op og befol den Mand, som var hos hannem, at han skulde hjælpe hannem i sine Klæder, saa skete det og straks. Midlertid det skete, gik jeg ind til Jomfruen, som og jammerlig med Raab og Skrig tog

1) Christen Schytte eller Schütze, en Præstesøn fra Brorstrup i Himmerland, havde netop i Aaret 1639 nedsat sig som Læge i Viborg, hvor han døde som Provinsialmedicus 1650.

afsted, og undertiden med noget grovere Stemme end ellers taledede, sigende: »Jeg maatte og kunde ikke blive i Helvede for min Moder Mette i Fusøren,« lige som den onde Aand skulde have dette talet ud af hendes Mund. Jeg spurgte: »Haver du da saa god Losement i Helvede, efterdi du saa nødvendig vilde slippe den?« Dertil blev mig intet svaret, aleneste laa hun og snakkede sagte for sig, og ingen anden Sprog end danske at tale kunde vi komme hende til. Da stod hos hende en gammel Mand ved Navn Jens Heide, som tog Vare paa hende; han bad mig, at jeg vilde jo ikke nævne Jesu Navn for hende. Jeg svarede, jeg vilde vel ramme til, og saa bad jeg hende alvorligen, at hun dog ikke saa vilde tage afsted og fordærve Hjernen og Hovedet paa sig selv, og fik hende saa til Rolighed. Saa tilspurgte jeg hende, om hun af sin Catechismo havde lært, at hun var døbt i den Herres Jesu Navn. Hun svarede lydelig ja. Item, om hun vidste og troede, at saa mange, som ere døbte, de haver iført sig den Herre Jesum Christum. Hun svarede ja; med andre Spørgsmaal jeg havde, hvortil hun svarede beskedenlig, nemlig, om hun og vidste, at Jesus Christus var hendes Hovedherre og Brudgom, som dertil var kommen til Verden at gøre Satans Gerninger til intet. Hvortil hun svarede ja. Og var hun smuk stille, imedens jeg var derinde.

Der jeg gik da ud med bemelte gode Mand fra Jomfruen, da var Peder Munk kommen udi sine Klæder, og begærede da velbemeldte Jørgen Seefeld af baade velbemeldte Niels Munk og Fruen, nu salig, at de vilde betro hannem deres Søn Peder Munk, at han en Tid ang maatte forblive hos hannem paa Hald, forhaabende, at naar han kom fra Søsterens Raab og Skrig, at han maatte, næst Guds Hjælp, komme til nogen Rolighed, hvilket de og bevilgede. Og drog saa Peder Munk straks

samme Dag med os til Hald, stille og rolig, og forblev der paa den tredie Uge, gik til Bords med den gode Mand, og gik ud og ind med en Dreng, som hannem var tilforordnet, uden al Raab og Skrig, vel tilpas uden aleneste at han i Begyndelsen klagede sig i Hovedet, indtil Niels Munk lod hannem hente derfra, der Lensmanden var bortdragen til Aars til Begravelse.«

Men Niels Munk har dog ikke haft saa megen Tiltro til Bisp og Medicus som til de Hjælpere, han selv havde indforskrevet, og netop i de samme Dage, da Bispen for anden Gang var paa Rosborg, gik det løs med de hemmelige Kunster, der skulde gøre Heksenes Anslag til intet. Herom blev der straks efter optaget Forklaring paa Hald Slot, som følgende Dokument beretter:

•Bekender vi underskrevne, at vi hos var paa Hald Slot d. 25. April 1639, og da hørte at Lensmanden tilspurgte Kaptejnen udi Rodsborrig hans Søn ved Navn Peder Munk, om det var Sanden, at Jens Heide nedlagde hannem i Jorden og læste over hannem, som Erik Christensen Skræder i Svenborrig haver bekendt. Da hørte vi, at han svarede og bestod, at Erik Christensen tog hannem ved Hovedet og Jens Heide ved Fødderne, og lagde hannem saa i en Grav, som Erik havde gravet til Børnene i den liden Kammers i Brøggersit, og da læste Jens Heide over hannem. Item bekende Peder Munk, at Jens Heide kom hannem til at raabe paa Acha, men hvad det Acha er, vidste han ikke. Han havde ogsaa tvende Bøger, udaf hvilke han i den ene læste over Peder Munk. — Dette for^{ne} udi Lensmandens egen Nærværelse bekendte bemeldte Peder Munk, det vinder vi underskrevne.

Ex Hald ut supra«.

Dokumentet var underskrevet af Peder Munk, egen Haand, og fire andre Personer med almindelige Bøndernavne.

Som i Dokumentet berørt var den fynske Skræder bleven forhørt paa Hald samme Dag og havde afgivet følgende Forklaring:

«Anno 1639 d. 25. April fra Hald Slot bekender jeg Erik Christensen Skræder i Svenborrig, at Jens Heide kom til Rodsborrig forgangen Løverdag [d. 20. April] og sagde, at Kaptejnens Børn var forgjort, og lovede med Guds Hjælp at fly dennem bedre, men han skulde læse over dennem i tre Søndage efter hverandre. Saa kom han forgangen Søndag Morgen tidlig ind til Peder Munk med et Lys i sin Haand og læste over hannem af tvende Bøger, som var indbunden i sort Pergament. Den første Bog, han læste udi, kaldte han Ciprianus, og den anden var en liden Bog som en Catekismus, dog ikke saa tyk paa Bladerne; hvilke Bøger findes endnu i Jens Heides Lomme. Hvad i samme Bøger var skrevet, hørte han ikke til visse, fordi han var noget søvnagtig; dog hørte han vel, han nævnte om Forgøring, saa og om Tin, Kobber og Bly. Og siden derefter sagde han, at han fik at have dennem i Jorden, efterdi de var forgjort, hvorpaa der blev en Grav kast udi en liden Hus, som gaar af Bryggerset, og saa svøbte han Peder Munk i en Lagen og lagde hannem i samme Grav om Søndagen, da Folken var i Kirken; og Jens Heide havde hannem ved Fødderne og Erik ved Hovedet, den Tid han lagdes i Graven. Og saa imidlertid han laa i Jorden, læste han over hannem af for^{ne} Bog, og kunde han ikke erindre mere, af hvis han læste over hannem, end han formanede ved de fire Evangelister og St. Peder og St. Poul, at dette Forgørelse skulde vige fra dette Menneske; og undertiden sagde han det Ord

Hacka. Siden løfte de hannem begge op af Graven. Saa gik han heden og lagde sig. Siden brugte Jens Heide intet mere over hannem, førend igaar Morgen [o: 24. April], da læste han begge Bøger ganske ud over hannem; og siden læste eller bestilte han intet med Peder Munk; thi Lensmanden samt Axel Juel og Bispen kom til Rodsborrig igaar efter Middag og tog hannem til Hald med dennem. Og bad han [?] for^{ne} Jens Heide, at han vilde gøre sin Flid med Kaptejnens Børn, at de kunde blive tilpas, og at han siden vilde hjælpe noget paa hans Kone, som laa svarlig syg; hvad han vilde have derfor, vilde han gerne give hannem, hvilket han og lovede hannem, naar disse Børn var tilpas. — Dette for^{ne} bekendte han altsammen sandt at være, til Vitterlighed under sin egen Haand. Ex Hald Slot ut supra

Erik Christensen, egen Haand«.

Først et Aarstid efter, d. 21. Marts 1640, blev Jens Hior ligeledes paa Hald Slot forhørt angaaende denne Begravelse og afgav en med egen Haand underskreven Bekendelse, at han »var i Rodsborrig, og da blev der en Grav gjort i en lille Kammer i Salshuset; da tog en Mand af Fyen og Fruen Børnene, den ene efter den anden og lagde dem i Graven; og tog den Mand af Fyen dennem ved Hovedet, og bad mig tage ved Fødderne, og lagde dennem i Graven og kaste viet Jord paa dennem. Saa tog vi dennem straks op igen.«

Hvis Jens Hior husker rigtigt, faar vi altsaa her de yderligere Oplysninger, at Fruen selv assisterede ved Cereemonien, at ogsaa Jomfruen blev lagt i Graven, og at det var indviet Jord (Kirkegaardsjord), som blev kastet paa Børnene.

Det berøres lejlighedsvis i Vidnesbyrdene, at ogsaa Fru Sidsel Skinkel var syg, og at de kloge Mænds Bi-

stand paakaldes til hendes Hjælp. Her formaaede dog deres Kunst intet. Biskop Wandal traf hende endnu paa Rosborg under sit Besøg d. 24. April 1639, men inden et Aar var gaaet, var hun død. De to Børn levede derimod endnu nogle Aar senere. Jomfru Ide omtales som levende 1650, og i samme Aar siges det om Peder Munk, at han var bleven borte i Udlandet. Deres Fødselsaar kendes ikke; men da de formodentlig var de to ældste af 10 Børn, der alle maa antages fødte inden 1640, eftersom der ikke vides noget om, at Niels Munk giftede sig for tredje Gang, har de vel i 1639, da Besættelsen fandt Sted, været i en Alder af 16—18 Aar.

Man maa lade Niels Munk, at han ikke sparede sig i Kampen mod Troldfolkene, men forsøgte alle Midler for at komme dem til Livs: kloge Mænd blev tilkaldte. Bisp og Lensmand blev sat i Bevægelse, tre af Misdæderne, som antagelig har boet paa Niels Munks egne Gaarde, havde allerede i nogen Tid siddet i Fængsel, og en fjerde ulykkelig Kvinde, Anne Movridsdatter, havde allerede taget sig selv af Dage ved Gift, som hendes egen Søn havde tilbragt hende i Fængslet paa Rosborg. Men for at faa fat paa de øvrige, som boede paa Kronens eller andre Husbonders Gods, maatte Niels Munk have Statsmagts Bistand, og han henvendte sig derfor til Kongen med en Beretning om, hvorledes Heksene huserede omkring ham. Som bekendt var jo Heksefølgelser en af Kristian IV's Specialiteter, og han tager sig derfor ogsaa straks af denne Sag med den største Iver. Under 7. Juni 1639 udgik Brev herom til Lensmanden paa Hald, Jørgen Seefeld:

»Eftersom os elskelig Niels Munk, vor Mand, Tjener og bestalter Kaptejn, underdanigst for os haver ladet foredrage, hvorledes tvende hans fattige, umyndige Børn efter den almægtigste Guds Tilladelse af et sammenrottet

Parti Troldfolk er paagjort, saa de dagligen af den onde Aand plages, af hvilke Troldfolk han en Del haver anholden, som samme Gerning haver vedgangen, hvilke og haver upint til Tinge udlagt nogle vore og Kronens Tjenere udi Halds Len boendes, nemlig Anders Christensen udi Fusøer og Hans Hustru Mette Pedersdatter samt hans Søn Christen Andersen og tvende Døtre Karen Andersdatter og Maren Andersdatter, da bede vi dig og ville, at naar du hermed besøges, du da straks for^{ne} Anders Christensen saa og hans Hustru Mette Pedersdatter og hans Søn Christen Andersen og den ene Datter lader paagribe og fængsligen og velforvaret anholde, og efter hvis rigtige Vidnesbyrd, for^{ne} Niels Munk over dem kan forhverve, Dom overhænde og derefter lade ske Eksekution. Den anden Datter Maren Andersdatter, som berettes ikkun at være 9 Aar gammel, ville vi, du straks skal hid til vort Tugthus med en vis Karl forskikke, og ville vi, at dersom flere udi dit Len udlægges, og han begærer de maa hæftes, du da dennem ogsaa lader anholde, tiltale og lader straffe, om de findes skyldig, og ellers for^{ne} Niels Munk tilhjælper, at saadan ukristelig og uhørlig Gerning kan blive straffet«¹⁾).

Og samme Dag fik Verner Parsberg paa Sødal Brev om en anden af Niels Munks Troldfolk, »en Kvindeperson, ved Navn Kirsten Andersdatter, som for kort Tid siden er draget paa din Stavn i Løvel. Thi bede vi dig og ville, at naar du hermed besøges, du da samme Kvindfolk lader paagribe og fængsligen anholde og efter hvis rigtige Vidnesbyrd, for^{ne} Niels Munk over hinder forhverver. Dom over hende hænder og derefter lader hænde Eksekution eller og lader hende være for^{ne} Niels Munk følgagtig.«²⁾

1) Jyske Tegnelser X, 104.

2) Smstds., 103 b.

Det er et betegnende Vidnesbyrd om Kongens Interesse for saadanne Sager, at da der var gaaet nogle Maaneder, uden at han havde hørt, hvad Resultatet blev, bliver han utaalmodig og minder selv Jørgen Seefeld om at skynde paa med Sagen:

»Vid, at eftersom vi dig naadigst haver anbefalet med en vores Missive, dat. paa vort Slot København d. 7. Juni udi nærværende Aar 1639, nogle vores og Kronens Tjenere udi dit Len boendes efter os elskelig Niels Munks, vor Mand, Tjener og bestiller Kaptejns Angivelse, saavel som andre Troldfolks Bekendelse og Udlæggelse at tiltale, efter deres grove begangne Misgerninger at paagribe og over dennem Dom forhverve, og vi endnu ikke haver erfaret, hvor vidt i samme Sag er procederet, da bede vi dig og alvorligen befale, at du dig med forderligste her om mod os erklærer, hvis [o: hvorfor] det hidindtil ikke sket er, og samme Sag med al Flid lader forfølge og med forderligste udføre, anseende det ikke for Gud forsvarligt, saadanne uhørlige Gerninger ustraffet og upaatalt at lade hengaa.

Haderslevhus d. 28. Decbr. 1639* ¹⁾

Men naar Sagen saaledes var gaaet istaa, og ingen af de i Kongebrevene af 7. Juni nævnte Personer endnu var bleven dømt, var det ingenlunde Niels Munks Skyld. Han havde gjort alt, hvad han formaaede. Saasnart Kongens Tilladelse var indhentet, havde han faaet Anders Christensen og hans Familie fængslet, og dernæst fremstod han paa Fjends Herredsting d. 3. Septbr. 1639 og gjorde sin fuldkommelig og mundelig Sigtelse, at eftersom ved Magt staaendis Tingsvinder først bevistes, at Anders Christensen i Fusøre haver lovet bem^{te} den gode Mand ondt selv at ville paagøre. For det andet bevistes,

¹⁾ Smstds., 144 b.

saadan Ulykke først hans Fæmon at være paakommen. siden hans fattige elendige Børn at være vederfare (det hannem dog var agtet), hvilket alt Anders Christensen at have med været at forrette; tre Personer, upint og endda ulovforvunden, frivilligen inden Tinge paa bekendt haver og derpaa gangen til Døde. Hvorfor for^{ne} den gode Mand da fuldkommeligen sigted og saged for^{ne} Anders Christensen en vitterlig Troldmand at være, og derhos lagde hans Haand paa hans Hoved og bad sig derpaa Gud til Hjælper.«

Umiddelbart efter at denne Sigtelse var gjort, fremstod de 12 Kirkenævninger af Gammelstrup Sogn. som var opkrævede for at sværge i Sagen; og hvorvel Anders Christensen nægtede sig skyldig og fremlagde baade Sognevidne af Mønsted og Feldingbjerg Sogne og Stokkenævn af Herredstinget og en Attest fra en adelig Dame, Fru Thalle Kaas til Grønkær i Feldingbjerg Sogn. at han og hans Familie altid havde skicket og forholdet sig kristelig, ærlig og vel, fulgte dog de føjelige Kirkenævninger Kaptejnens Sigtelse og »svor for^{ne} Anders Christensen en fuld Kirkenævn over, og svor alle een Ed og Tov og bad dennem derpaa Gud til Hjælper.«

For saa vidt var alt godt; nu manglede der kun, at Nævningeeden over Troldfolkene skulde stadfæstes af Landstinget, for at Eksekutionen kunde finde Sted; og Niels Munk og Lensmanden, der førte Sagen paa Kongens Vegne, spildte ikke Tiden; thi allerede 8 Dage efter, d. 11. Septbr. 1639, blev Sagen paadømt ved Viborg Landsting.

Resultatet blev her noget overraskende. Landsdommeren, Erik Juel til Hundsbæk, fandt, at Vidnesbyrdene om, at Anders Christensen havde lovet Kaptejnen ondt, ikke var lovfaste, og Beskyldningerne imod ham hvilede derfor alene paa de tre henrettede Forbryderes Beken-

delse, som efter Recessen ikke burde komme nogen til Skade paa Ære eller Liv. Anders Christensen, hans Hustru og Søn blev derfor frikendte.

Det har sikkert været et haardt Stød for Niels Munk. Men endnu var jo Kongens Retterting, Rigets højeste Domstol, tilbage, og for den blev da Landsdommerens Dom indstævnet det følgende Aar. Men Resultatet blev det samme. 27. Maj 1640 blev Landstingsdommen stadfæstet, og Anders Christensen var fri.

Men under Processen var jo alle de hemmelige Kunster kommen op, som Niels Munk ved sine Medhjælpere havde sat i Scene paa Rosborggaard. Og nu vendes Sagen pludselig om, og det bliver Niels Munk selv, der kommer til at staa som den, der har gjort sig skyldig i Trolddom. I saadanne Sager var Kristian IV ikke at spøge med, og allerede samme Dag, som Rettertingsdommen blev afsagt, udgik følgende Brev til Lensmanden paa Hald:

»Vid, at eftersom vi kommer udi naadigst Forfaring, os elskelig Niels Munk utilladte og af os, den højeste Øvrighed, forbudne Midler med Signelse, Maning og Troldfolks Besøgelse at have søgt og brugt, da bede vi dig og naadigst ville, at du hannem for saadanne hans store Forseelse lader tiltale, og samme Sags Beskaffenhed med største Flid erfarer, og siden, eftersom dermed at være omgangen befindes, Sagen lader forfølge og Dom derpaa hænde, anseende vi ingenlunde ville, at saadanne upaataalt og ustraffet skal hengaa.

Hafniæ d. 27. Maj 1640¹⁾.

Og to Dage senere udgik et nyt Brev til Lensmanden over Skanderborg Len, af hvilket det fremgaar, at den Historie kostede Niels Munk baade hans Kaptejnsværdighed og hans Gaard i Borup.

¹⁾ Jyske Tegnelser X, 228 b.

»Vid, eftersom Kaptejnen Niels Munk haver bekommet vores naadigste Bevilling paa en Gaard udi Skanderborg Len ved Navn Borup, uden Fæste, Ægt eller Arbejde at maatte beholde, da efterdi han nu fra for^{nø} sin Kaptejns Bestaling er kasseret, bede vi dig og naadigst ville, at du samme Gaard igen ved Lenet lader annamme og den bortfæster til hannem, som den tilforn fæst haver, førend for^{nø} Niels Munk den bekom . . .

Hafnæ d. 29. Maj 1640«¹⁾.

Om Sagen fik andre slemme Følger for Niels Munk. kendes ikke, da ingen Dom i den Sag senere er truffet. Muligvis har man ladet ham slippe med den Straf, han allerede havde lidt, og som for den fattige Adelsmand sikkert ikke har været ringe. Han nævnes endnu nogle Gange i de følgende Aar, saaledes i 1642 i Anledning af Skiftet efter hans Hustru²⁾, i 1645, da han sammen med Ove Blik var Skiftekommissær efter Povl Frebjerg³⁾, og i et Adelsmandtal fra 1655⁴⁾. Hans Dødsaar er ukendt; men det ligger formodentlig før 1662, da hans Søn Laurids Munk i dette Aar skriver sig til Rosborg⁵⁾.

Anders Christensens Frikendelse og Sagsanlægget mod Niels Munk gjorde en brat Ende paa Hekseforfølgelserne i Fjends Herred. Endnu i 1640 regnede det ned med Hekseprocesser mod forskellige Mænd og Kvinder i disse Egne, saaledes i Davbjerg, Vrov, Lille Krogsgaard, Smollerup, Hvornum, Nedertorp og Løvel. De har alle deres Udspring fra de tre henrettedes Bekendelser, og Niels Munk er indblandet i de fleste af dem. Men alle de til-

1) Smstds. 233 b.

2) Fynske Tegnelser V, 219.

3) Smstds. 283.

4) Suhms Samlinger 2, II, 168.

5) Biogr. Leksikon.

talte blev frikendte ved Landstinget. Som en Efternøler kommer en enlig Proces i 1642 mod en Kvinde i Højslev Sogn. Men ogsaa hun blev frikendt, og saa falder der endelig Stilhed over Egnen.

Chr. Villads Christensen.

Naar man omtaler Hekse- og Besættelsesvæsenet som en Sygdom og siger, at denne Sygdom optraadte epidemisk i den største Del af Evropa, saa er det ikke alene et Billede, man bruger. Baade Besættelser og Hekses og Troldmænds Optræden vare Ytringer af en sygelig Sindstilstand. Hekseprocesserne og Hekseforfølgelserne vare bestemte til at være et Middel mod Ondet — men det var et daarligt Middel. Ikke alene var Kuren værre end Sygdommen; men den bidrog mere end noget andet til at holde den vedlige og udbrede den. Først da man holdt op med at behandle Sygdommen, døde Epidemien hen.

Hekse- og Besættelseshistorierne frembyde altsaa ikke alene Interesse fra et kulturhistorisk, men ogsaa fra et medicinsk Synspunkt, og det er i Lægevidenskaben, at man maa søge Forklaringen saavel af hele Bevægelsen som af de enkelte Fænomener.

Det er navnlig den berømte franske Læge Charcot og hans Elever, som ved deres Studier over Hysteri og Hypnotisme have bidraget til at bringe Lys i Hekseprocessernes Mørke, og som for mange Besættelsesepidemiens Vedkommende have kunnet levere Bevis for, at de i Virkeligheden vare Epidemier af Hysteri med Autosuggestioner.

Ved Studiet af Hypnotismen viste det sig, at alle de hypnotiske Fænomener skyldes Suggestioner, Indskydelser.

som Hypnotisøren indgiver den hypnotiserede. Naar den hypnotiserede f. Eks. tror at se en Person eller Ting, som ikke er til Stede, eller overhovedet mener at faa Sanseindtryk af noget, som i Virkeligheden ikke er indenfor hans Sansers Omraade, saa er det, fordi Hypnotisøren ad anden Vej — i Reglen ved direkte Tiltale — har fremkaldt den samme Forestilling i hans Bevidsthed, som ellers fremkaldes gennem Sanseindtryk. Og naar den hypnotiserede — for at tage et andet Eksempel — ikke kan bevæge en Arm eller et Ben, saa er det, fordi Hypnotisøren har indgivet ham Forestillingen om Bevægelsens Umulighed.

Det er disse Forestillinger, indbragte i Bevidstheden ad anden Vej end den sædvanlige, naturlige, som kaldes Suggestioner. Da man havde faaet Øjet op for, hvor stor Magt Suggestionerne havde over den hypnotiserede, varede det ikke længe, før man opdagede, at Suggestionen ogsaa udenfor Hypnosen spillede en betydelig Rolle og kunde give Forklaringen af en hel Del mærkelige Fænomener.

Det viste sig, at det karakteristiske ved den hypnotiske Tilstand, det, som bevirkede, at Mennesker i denne Tilstand vare saa abnormt modtagelige for Suggestionen — var for det første, at den højere, kontrollerende Aandsvirksomhed var mere eller mindre fuldstændig lammet, for det andet, at alle andre Paavirkninger vare udelukkede end de, der kom fra Hypnotisøren selv.

I Overensstemmelse hermed finder man ogsaa udenfor Hypnosen, at Suggestionen lettest fremkaldes hos Mennesker, hvis Kritik er sat mere eller mindre fuldstændig ud af Spillet, og hvis Opmærksomhed saa vidt muligt udelukkende er koncentreret i een bestemt Retning, den, hvorfra Suggestionen skal komme.

Under disse Omstændigheder kan man fremkalde Suggestioner ogsaa hos Mennesker, der ikke er hypno-

tiserede, og — hvad der har større Betydning i denne Sammenhæng — saadanne stærkt »suggestible« Mennesker kunne, uden selv at vide af det, indgive sig selv Suggestioner.

Den Nervesygdom, der hedder Hysteri, udmærker sig ved, at Patienterne ere særlig modtagelige for Suggestioner, og det er ogsaa Hysterikere, der have leveret de mest slaaende Eksempler paa »Autosuggestioner« eller Selvsuggestioner. Saaledes har man kaldt disse Suggestioner, som Patienten ubevidst indgiver sig selv.

Det er ikke saa overordentlig sjældent, at navnlig hysteriske Kvinder, uden at være egentlig sindssyge, leve i den faste Tro, at de have gjort eller oplevet et eller andet, som i Virkeligheden aldrig har fundet Sted. De ere da Ofre for Autosuggestioner, som i visse Tilfælde skyldes en eller anden misforstaaet Ytring eller Iagttagelse, undertiden vaagne Fantasier, men som navnlig hidrøre enten fra de hysteriskes overordentlig levende Drømme eller fra Indholdet af de Delirier, der saa ofte slutte sig til, eller rettere udgøre en Del af det hysteriske Anfald.

Disse Autosuggestioner dreje sig hyppigst om erotiske Forhold, og man har mange Eksempler paa, at hysteriske Kvinder have opfattet deres erotiske Drømme eller Delirier som Virkelighed og beskyldt navngivne Mænd for Attentater paa deres Dyd. I andre Tilfælde kan det være andre Begivenheder eller Forhold, som Autosuggestionen drejer sig om. Men enten den nu er af den ene eller den anden Natur, kan den være saa stærk, at Patienten ikke kan skælne dens Indhold fra et virkeligt Erindringsbillede.

Efter at disse Forhold vare paaviste, have Læger af Charcots Skole kunnet give den utvivlsomt rigtige Forklaring af forskellige Besættelseshistorier, der navnlig

optraadte i Klostre. Det drejede sig i disse Tilfælde om Hysteri med Autosuggestioner, og da Forholdene i Klostrene vare ganske særlig gunstige for en saadan Sygdoms Udbredelse, er det ikke underligt, at efterhaanden en stor Mængde Nonner bleve »smittede« af den først angrebne. Faa Aar før Begivenhederne paa Rosborg fandt Sted, var i Frankrig en Præst bleven brændt som Troldmand, fordi en Del hysteriske Nonner i et Ursulinerindekloster følte sig besatte af flere eller færre Djævle og beskyldte den nævnte Præst, der ogsaa spillede en Rolle i deres Delirier, for at være Aarsag til deres Besættelse.

Men det var ikke alene Heksenes og Troldmændenes Ofre, der i Virkeligheden vare Ofre for Hysteri og Autosuggestioner. Det samme gælder om mange af Heksene selv.

Heksenes Bekendelser med deres udførlige Beskrivelser af deres natlige Luftrejser, af Heksesabbatherne og det hele Samkvem med Fanden, skyldtes ganske vist i mange Tilfælde Dommerne, der eksaminerede Bekendelsen ind i de anklagede og pinte den ud af dem. Men man har ogsaa Eksempler paa, at ulykkelige Kvinder have anklaget deres nærmeste, ja endogsaa sig selv for Hekseri og givet udførlige Skildringer af deres Samkvem med Djævelen og øvrige Misgerninger.

Der er næppe Tvivl om, at vi i disse Tilfælde have at gøre med Autosuggestioner, sandsynligvis hos hysteriske. Et Bevis paa, at Heksene ofte vare hysteriske, have vi i de saakaldte Djævlemærker. Det var en bekendt Sag, at Djævelen ofte, naar han optog en Person i sine Hekses Tal, satte sit Mærke paa vedkommende. Han berørte et eller andet Sted af hendes Legeme, og dette Sted var for Fremtiden blottet for Følelse. Derfor gjaldt det for et vigtigt Bevis imod en for Hekseri anklaget.

naar man kunde finde et Sted paa hendes Legeme, hvor man kunde prikke hende med Naale, uden at hun mærkede det.

I Hekseprocessernes Tid kendte man ikke meget til Hysteriens Symptomer. Nu er det en bekendt Sag, at Føleløshed af en større eller mindre Del af Legemet er et af de vigtigste Tegn paa denne Sygdom, og at der meget ofte hos Hysterikere findes føleløse Pletter, som Patienterne selv ikke have nogen Anelse om. Det er ganske interessant, at man under Hekseprocesserne i de fleste Tilfælde fandt Djævlemærkerne paa den venstre Side af Legemet. Den hysteriske Føleløshed findes nemlig ogsaa hyppigst paa venstre Side.

Naar man nu tilmed ved, at Sindsbevægelse, og navnlig Skræk, er den vigtigste Aarsag til Hysteriens Udbrud, saa kan man tænke sig, at der var rig Lejlighed til denne Sygdoms Udbredelse i Hekseprocessernes Tid.

Men ogsaa uden at tage sin Tillflugt til Hysterien kan man forstaa, at der i den Tid let opstod Autosuggestioner, som hentede deres Indhold fra Heksevæsenet. Naar man ser, hvor blindt Konger, Bisper og Dommere troede paa alle Heksevæsenets Urimeligheder, saa var det for meget forlangt, at Menigmand skulde øve nogen Kritik paa dette Omraade. Og der var Egne, hvor Hekseprocesserne rasede saa hæftigt, at det maa have været vanskeligt for Beboerne at interessere sig for eller tænke paa andet. Betingelserne for Autosuggestionens Opstaaen vare altsaa saa gunstige som muligt: Kritikken var sat ud af Spillet og Opmærksomheden koncentreret i een bestemt Retning. Det var under disse Omstændigheder ikke saa mærkværdigt, om en eller anden Kvinde kunde drømme, at hun rejste til Bloksbjerg og tog Del i Heksenes Orgier der, og at hun bagefter kunde tage denne Drøm for en virkelig Oplevelse. At en Heks, der

om Natten har danset paa Bloksbjerg, om Morgenen vaagner i sin Seng, er der jo ikke noget mærkeligt i.

Det er ikke underligt, at mange Kvinders — og Mænds — Nerver bukkede under for de Rædsler, der daglig gik for sig omkring dem. Og naar først en Kvinde var anklaget for Hekseri, naar hun tilbragte Uger og Maaneder i et mørkt og uhumsk Fangehul, uden anden Afveksling end Forhør og Tortur, uden anden Udsigt end Baalet. saa vilde det næsten være underligt, om ikke hendes Dømmekraft skulde formørkes og hendes opskræmte Fantasi løbe løbsk. Det er højst sandsynligt, at mange »Hekse« selv tilsidst have troet paa Virkeligheden af de Ugerninger, som Torturen havde afpresset dem Tilstaaelse om.

Vende vi os nu til den foreliggende Heksehistorie, da er det meget muligt, at de tre Hovedpersoner, Søren Frebjerg, Birgitte Mouridsdatter og Mette Mouridsdatter ikke havde nogen rigtig god Samvittighed.

Det er muligt, at de virkelig have praktiseret som Troldfolk, og at Mette Pedersdatter paa Grund af deres Berømmelse har henvendt sig til dem om Hjælp imod Niels Munk. Og det er ikke usandsynligt, at Niels Munk, da han ikke direkte kunde komme Anders Christensen og Mette Pedersdatter til Livs, har rettet sine Angreb mod de nævnte tre Personer, fordi de der paa Egnen havde Ry som Troldfolk. Men paa den anden Side er det aldeles ikke utroligt, at disse tre dømte og brændte Troldfolk i Virkeligheden have været tre skikkelige Mennesker, som aldrig have tænkt paa at give sig af med forbudne Kunster.

Hvilken af Delene der er Tilfældet, er det umuligt at afgøre. Men det er ogsaa for saa vidt ligegyldigt, som deres Beretning om, hvad der skete om Natten

»den næste Løverdag før Nytaarsdag 1638«, i begge Tilfælde er lige mærkelig og lige vanskelig at forklare.

Baade Søren Frebjerg og Birgitte Mouridsdatter havde rigtignok for Retten tilstaaet, at de havde forskrevet sig til Fanden, og givet en Beskrivelse af, hvorledes dette var gaaet til. Men af en Tilstaaelse kan man jo ikke slutte noget i Heksesager. Det er ganske vist ikke umuligt, at der virkelig laa noget til Grund for disse Tilstaaelser. at de paagældende virkelig have villet forskrive sig til Djævelen for at opnaa den med Trolddomsgaven følgende Magt. Men Tilstaaelsen beviser ikke noget. Naar de anklagede vare Troldfolk. saa skulde det klares, hvorledes de vare blevne det. Og da alle Mennesker vidste, hvorledes man bar sig ad med at forskrive sig til Djævelen, og en Tilstaaelse var det eneste Middel til at undgaa Tortur — eller mere Tortur —, saa kunde det ikke være vanskelig for Dommeren og den anklagede at blive enige om en tilfredsstillende Tilstaaelse ¹⁾).

Det samme gælder med Hensyn til Hekseforsamlingen i Fusøre, om hvilken de tre Troldfolk have afgivet overensstemmende Tilstaaelser. Naar der staar, at disse Bekendelser bleve aflagte, »unødt og utvungen, frivillig«, saa vil det naturligvis kun sige, at de anklagede aflagde eller gentog Tilstaaelsen i et Øjeblik, da de ikke vare Genstand for Tortur. Dette udelukker jo ingenlunde, at Bekendelsen oprindelig kan være fremkommen under et pinligt Forhør. De anklagede vidste jo, at de ved at tilbagekalde deres Tilstaaelse kun vilde opnaa, at den paa ny blev pint ud af dem.

Den nøjagtige Overensstemmelse mellem de tre an-

¹⁾ Det bør dog erindres, at i Følge Recessen 1588 § 19 maatte pinligt Forhør kun anvendes paa Misdædere, som allerede var dømt til døde.

Red. Anm.

klagedes Skildringer af, hvad der passerede om Natten den 29de December 1638, tyder ogsaa paa, at de to sidst forhørte kun have behøvet at bekræfte, hvad den første havde bekendt. Hvad Bekendelsen maatte gaa ud paa, var jo paa Forhaand givet, da Undersøgelsens Formaal var at afsløre et Heksekomplot mod Niels Munk. Og da det navnlig var Anders Christensen og hans Hustru, som Niels Munk havde Mistanke til, maatte Forhøret naturligvis gaa ud paa at finde Beviser for, at disse vare med i Sammensværgelsen.

Det var saaledes ikke mere, end man kunde vente, at de tre Troldfolk maatte bekende, at de ved Heksekunster havde paaført Niels Munk Ulykker, og at de havde gjort det i Forening med Anders Christensen og Mette Pedersdatter og paa deres Opfordring.

At Troldfolkene bekendte alt, hvad man ønskede, behøver ingen nærmere Forklaring. Derimod forekommer det mig, at Skildringen af Nattens Begivenheder er givet med en Udførlighed og et dramatisk Liv, som taler imod, at den er presset ud af de anklagede ved Forhør og Tortur. Desuden indeholder Beretningen forskellige Detailler, som vanskelig kunne tænkes at være fremkomne ved de anklagedes bekræftende Svar paa Inkvi- rentens Spørgsmaal. Dette gælder f. Eks. om Episoden med Voksbornene, som ikke bleve benyttede, og Fortællingen om, hvorledes Fanden lod Chr. Andersen falde, saa han forstuede sin Fod. Meddelelsen om, hvad Troldfolkene fik af Mette Pedersdatter »for deres Umag«, gør heller ikke Indtryk af at være opdigtet for at tilfredsstille Anklageren og Dommeren.

Den hele Beretning forekommer mig i sin Naivitet at have et, om jeg saa maa sige, troværdigt Præg — et Præg af at være fremsat i god Tro.

Hvis denne Opfattelse er rigtig, maa Forklaringen være den, at en af de anklagede virkelig har oplevet hele Historien — i sin Fantasi, i en Drøm eller i hysterisk Vildelse, maaske først efter at Grundtrækkene vare givne ved Forhøret. Og det er da sandsynligt, at det er Birgitte Mouridsdatter, der er Historiens Ophavsmand.

Tænke vi os, at Birgitte Mouridsdatter led af Hysteri, og at hele Historien er opstaaet i hendes af Forhørets og Fængslets Rædsler paavirkede Fantasi, saa er det let at forstaa, at Bekendelsen kom til at se saaledes ud. Saa bliver det ogsaa lettere at forstaa, at Birgitte i sin Dødsstund kunde opfordre Niels Munk saa ernergisk til ikke at lade Mette Pedersdatter »undgaa Ilden«.

Birgitte Mouridsdatter synes i det hele at have haft en livlig Fantasi.

Det er godtgjort ved Tingsvidne, at hun d. 21. Maj 1639 aflagte efterfølgende Bekendelse:

»at for ungefær 10 Aar siden 3 Torsdage efter hverandre da kom hun til Durup Kirke, hos værende Maren Jeps Datter i Grønderup og hinders Datter Tyre og Søren Christensen Frebjerg, og ovennævnte Søren Frebjerg bad hende gaa aved omkring Kirken 3 Gange, og da hun dette gjorde første Gang, saa blæste hun ind ad Nøglehullet paa Kirkedøren og ligesaa alle tre Gange og gav sig Fanden i Vold. Saa lod Fanden sig for hinder til Syne først som en liden ragget Hund, siden som en liden Dreng og kaldte sig Hoch og lofte hinder, at han vilde være hinders Dreng, og satte han sit Tegn paa hinder udi hinders Hoved, og hun forsvor sig til hannem, frasagde sig Gud og den hellige Trefoldighed, hinders Daab og Christendom og alt det efter Fandens og Søren Christensen Frebjergs Tilskyndelse, og det af den Aarsag, at hun skulde være udi den Kunst lige god med hannem og ikke røbe hannem. Og

alt dette skete om Natten, og siden fulgtes de ad til Grønderup hjem med førstnævnte Maren Jeps Datter og hinders Datter, som tilforn udi Kunsten var fuldkommen udlært, og der gjorde Fanden dennem et stort Gæstebud«.

Søren Frebjerg bekendte ogsaa, at han havde forskrevet sig til Fanden ved at gaa tre Gange aved om en Kirke og blæse ind ad Nøglehullet »og gav sig Fanden i Vold, frasagde sig Gud, den hellige Trefoldighed, hans Daab og Christendom«. Men han tilføjede kun — hvad der maatte til, for at Bekendelsen kunde være komplet — at »Fanden lod sig for hannem til Syne udi en Drengs Lignelse og kaldte sig Friidtz«. Det eneste ikke strengt nødvendige i denne Bekendelse er Søren Frebjergs Slutningsbemærkning om Fandens Mangel paa Ordholdenhed: »han lofte at tjene hannem og være hannem troen og huld, men han holdt hannem det som en Skælm og Tyv«. Men ogsaa denne Bemærkning kan være fremkommen som et ret naturligt Svar paa et Spørgsmaal om, hvad Fanden havde givet for hans Sjæl.

Birgitte Mouridsdatter derimod fortæller Historien »mit Umstanden«. Fanden viser sig først som en »ragget« Hund, siden som en Dreng; han sætter sit Mærke paa hendes Hoved og fejrer hendes Optagelse i Hekselavet med »et stort Gæstebud«.

Det mest interessante i Birgitte Mouridsdatters Beretning er den Omstændighed, at Fanden satte sit Mærke paa hende.

Deraf kunne vi med Sandsynlighed slutte to Ting: at Forsværgeshistorien, i alt Fald i den foreliggende Skikkelse, først er bleven til under Processen — og at Birgitte Mouridsdatter havde en følesløs Plet paa sit Hoved, med andre Ord, at hun frembød et af Hysteriens mest karakteristiske Symptomer.

Det er nemlig en Erfaring, at Heksene næsten aldrig vidste Besked med deres Djævlemærker, før de bleve opdagede under Processen — ligesom de hysteriske i Reglen blive forbavsede, naar man paaviser de følesløse Pletter paa deres Hud. Og medens saadanne følesløse Pletter ere meget almindelige i Hysterien, findes de overordentlig sjældent udenfor denne Sygdom.

Det er altsaa ret sandsynligt, at hele Historien om Hekseforsamlingen i Fusøre og Luftfarten til Rosborg er opstaaet i Birgitte Mouridsdatters hysteriske Fantasi og har sat sig fast i hendes Bevidsthed, som om det var Erindringen om en virkelig Begivenhed. De andre Tiltalte have da kun behøvet at slutte sig til hendes Bekendelse. Dette forklarer den Overensstemmelse, indtil de mindste Enkeltheder, som findes mellem de tre Troldfolks Beretninger om Affæren.

Medens saaledes alt forklares uden Vanskelighed, naar man gaar ud fra den i alt Fald meget sandsynlige Antagelse, at Birgitte Mouridsdatter led af Hysteri, er det for Forstaaelsen af den foreliggende Beretning temmelig ligegyldigt, om hun har været i Ledtog med Mette Pedersdatter eller ej — undtagen forsaavidt som den daarlige Samvittighed maaske kan have bidraget til at paaføre hende Sindsbevægelser.

Som tidligere omtalt kan det vel tænkes, at Birgitte Mouridsdatter — ligesom ogsaa Søren Frebjerg — har forsvoret sig til Djævelen paa den angivne Maade, og at kun Biomstændighederne i Beretningen er af nyere Datum. Have disse ulykkelige ikke alene gaaet med Frygten for Baalet, men ogsaa med Bevidstheden om, at det, efter Datidens Opfattelse, var velfortjent, saa bliver det endnu lettere at forstaa, at deres Tanker kunde forvildes. Det bliver da dobbelt naturligt, at den hysteriske Birgitte Mouridsdatters Drømme og vaagne Fantasier maatte dreje

sig om de Misgerninger, som Forhøret og Torturen skulde bringe hende til at tilstaa, og let at forstaa, at hun kunde komme til at opfatte saadanne Fantasibilleder som virkelige Begivenheder.

Bevidstheden om at have fortjent sin Skæbne kunde komme til som et Plus. Men den Kvindes Skæbne, der var anklaget for Hekseri, var i og for sig frygtelig nok til at forklare, at hun blev Offer for en Sygdom, der kan skyldes Sindsbevægelse.

Som tidligere omtalt foreligger der fra forskellige Steder talrige Iagttagelser, som vise, hvor gunstig Jordbunden i Heksetiden var for Hysteriens Udbredelse og for Opstaaelsen af hysteriske Autosuggestioner. Men ogsaa den foreliggende Heksehistorie giver os et karakteristisk Eksempel derpaa i den Besættelse, som Troldfolkene paaførte Niels Munks »fattige, umyndige Børn«.

Der kan næppe være Tvivl om, at den Sygdom, som fik Jomfru Ide til at »skrigе og raabe«, har været Hysteri, ikke »causiret« af Orm, som Dr. Schøtte i Viborg mente, men snarere af Frygt for Heksene og anden Sindsbevægelse.

Fra Niels Munks Standpunkt kunde der naturligvis ikke være Tale om at opfatte Datterens »Skrigen og Raaben« anderledes end som et Bevis paa, at hun var besat af en ond Aand, som da naturligvis Anders Christensen og hans Hustru havde »indvist« i hende.

Niels Munk vidste uden Tvivl godt, at en saadan Aand ofte talte igennem Munden paa den besatte, og det vidste Datteren formodentlig ogsaa. Niels Munk prøvede da naturligvis paa at faa et Bevis mod Anders Christensen og Mette Pedersdatter ved at faa Aanden til at fortælle, hvem der havde vist den ind i Datteren. Erfaringen viste nemlig, at den Slags Aander, der lode sig bruge til Besættelser, i Reglen vare nogle dumme

Djævle, som gerne indlode sig i Snak med Folk og saa plaprede ud med løst og fast.

Det fremgaar da ogsaa tilstrækkelig tydeligt af Beretningen, at Niels Munk har givet sig til at eksaminere den onde Aand og opfordret den til at svare gennem Datterens Mund. Dette har naturligvis virket som en Suggestion paa det hysteriske Pigebarn. Hun har følt sig besat af en Djævel, og Djævelen har givet sig til at tale ud af hende, undertiden med en grovere Stemme end hendes sædvanlige.

Da Niels Munk havde bragt det saa vidt, tilkaldte han de Mænd, der stode ved den østre Logavl, for at Djævelens Udsagn kunde være vidnefast. Dette Udsagn blev da selvfølgelig, som Niels Munk og Datteren ventede det.

Datterens Hysteri smittede Sønnen, der af samme Grund som hun afgav en gunstig Jordbund for hysteriske Fænomener, og han begyndte at »skrige og raabe« ligesom hun. Da han hørte Søsterens Aand tale om »Fusøren og Søren Frebjerg«, virkede det som en Suggestion paa ham, og han gav sig ogsaa til at raabe: »Fusøren!« »Søren Frebjerg!« Og hvad han ikke var hysterisk og besat i Forvejen, det skulde han nok blive under Jens Heides Behandling. Det var ogsaa først, efter at denne »gode Mand« havde læst over ham, at hans Aand navngav sig og kaldte sig »Acha«.

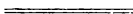
Der er kun een af Personerne i dette Drama, der staar med Palmer i Hænderne — det er den Viborg Bisp. Ikke alene stillede Biskop Wandal sig meget skeptisk overfor disse Aander — der ikke kunde tale andet Sprog end Dansk — og behandlede dem med overlegen Ironi. Han anvendte ogsaa med Held den samme Kur mod Peder Munks Sygdom, som Charcot over 200 Aar senere anbefalede som det bedste Middel

mod Hysteri — Fjernelse fra det Sted, hvor Sygdommen var opstaaet, og fra de Forhold, der holdt den vedlige. Da Peder Munk flyttede til Hald, lod han Acha blive tilbage, og det varede ikke længe, inden han var fuldstændig helbredet.

Denne Rosborgske Besættelseshistorie er meget lærerig. Vi se af den ikke alene, hvorledes Besættelser opstaa, men ogsaa, hvorledes de helbredes. For de besattes Vedkommende kende vi Sygehistorien tilstrækkelig grundigt til med Sikkerhed at stille Diagnosen: »Hysteri med Suggestioner og Autosuggestioner«.

For Heksenes Vedkommende er Forklaringen mindre sikker. Det er ikke umuligt, at deres Bekendelse kun indeholdt, hvad Inkvirenten vilde have dem til at bekende og pinte ud af dem. Men det forekommer mig dog overvejende sandsynligt, at i alt Fald Detailerne, Udsmykningen af Historien skyldes en hysterisk Fantasi, og jeg anser det ingenlunde for utænkeligt, at Birgitte Mouridsdatter — og maaske ogsaa de andre Troldfolk — gik i Døden med Troen paa deres egne Misgerninger.

Fr. Hallager.

Meddelelser om Slettegaard og dens Ejere.

Ved

C. Klitgaard.

I Hjortdal Sogn i Vester Hanherred — lidt nordøst for Hjortdal Kirke — ligger den lille Hovedgaard »Slettegaard«.

I Læ af Klitterne, fra hvilke den er fjærnet ved et lille Dalstrøg, hvorigjennem Slette Aa løber, og paa den nordlige og østlige Side omgiven af høje Bakker, ligger den »smukt bag Klitten i Gjem« og gjør med sit røde Tegltag og omgiven af en pæn Have et hyggeligt Indtryk paa den fremmede, der gjæster disse afsides Egne.

For nogle Aar siden var det ikke ofte, at der kom rejsende til Hjortdal Sogn, men efter at Turiststrømmen er kommen til at gaa langs den jydsk Vestkyst, hvor det ene Badeetablissement har rejst sig efter det andet, have Forholdene forandret sig, og nu gaar der næppe en Dag i Sommertiden uden at Turister pr. Vogn, Cycle eller Apostlenes Heste drage forbi for at gjæste de talrige maleriske Punkter i Omegnen af Slettegaard, f. Eks. Slettestrand med Badehotel, Svinekløv med »Faldet«, Statsplantagen og Sømærket, hvorfra man skuer vidt ud, saavel over Havet og Kysten fra Rubjærg Knude ved

Lønstrup til Bulbjærg med Skareklev, som over Hanherrederne, Limfjorden og Landet syd for denne.

Adskillige have paa en saadan Tur aflagt et lille Besøg paa Slettegaard, andre have talt om den venlige »Præstegaard«, der fandtes i denne fattige Klitegn, men det er sikkert kun de færreste, der have tænkt sig, at Gaarden er en gammel Sædegaard, hvis Historie saa nogenlunde lader sig oplyse i et Tidsrum, som strækker sig over halvfemte Aarhundrede. Da der, saa vidt mig bekjendt, ikke haves nogen samlet Fremstilling af Gaardens og dens Ejeres Historie, udover hvad der findes anført i »Danske Atlas«, Traps »Beskrivelse af Danmark« og lignende Værker, har Meddeleeren tænkt, at det mulig kunde interessere adskillige at vide lidt nærmere Besked.

De trykte Kilder til nærværende Afhandling ere særlig: Kirkehist. Saml. II R 5 B, »Danmarks Adelsaarbog« 1895 m. fl., »Danske Magazin« 4 R, »Danske Atlas« Tom. 5, Wulff: »Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie« og min »Stambog for Efterkommere af Mogens Brix o. s. v.«. Endvidere af utrykte: Viborg Landstings Skjøde- og Pantebøger, Hjortdal Kirkebøger, Hanherredernes Thingbøger og Samlinger af Skiftedokumenter (i Arkivet i Viborg).

»Danske Atlas« Tom. 5, der udkom 1769 beretter: »Slette i Hjortels Sogn, V. Hanherred er en ucomplet men gammel Sædegaard, som forud en Tid lang tilhørte den adelige Familie Griis. Denne Gaard, formedelst at den ligger strax ved Havet og i Klitten, er efterhaanden paa Grund og Ejendom bleven af Sandflugten saa aldeles fordervet, at den nu næppe kan ansees for andet end et ringe Bondested paa 2 à 3 Tønder Hartkorn, da den og af 6 Tønder hidindtil har svaret de Kgl. Paabuder, og det er at befrygte, den med Tiden ganske vorder ødelagt.«

Gaardens Taxt var:

7 Td. 2 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. Hovedgaard.

1 Td. » 2 Fdk. » Mølleskyld.

14 Td. 3 Skp. 3 Fdk. 1 Alb. Bøndergods.

Vi høre altsaa, at Gaarden en Tid lang tilhørte Slægten Griis. Om denne Slægts Vaaben og almindelige Forhold berettes i Adelsaarbogen for 1895 følgende:

»Vaabnet angives at være et sort gaaende Vildsvin i Sølv-Felt, paa Hjelmen et halvt Svin; saaledes førtes det af Palle Griis 1580, hvorimod Palle Griis' Sigil fra 1561 viser et Skjold med kun et halvt Svin.«

Hele Slægten vedblev at henhøre til den laveste Adel.

I.

Den første Ejer af Slette, som Historien kjender, var Anders Griis,¹⁾ der den 16. November 1450 beseglede et Vidne af Hanherredernes Thing, og hvori han nævnes efter Væbnerne [D. M. 5 R II Bd. 187]; 1468 nævnes han derimod blandt Væbnerne i en paa Aagaard afsagt Borgestuedom. Han var 1458 Foged i Hanherred, og han har vel været Vidne til Bøndernes Rejsning under Henrik Tagesen og Slagene paa Sct. Jørgensbjerg i Kjettrup Sogn den 5. Maj og 9. Juni 1441, — Kampen endte som bekjendt med Bøndernes fuldstændige Nederlag og Ledernes Henrettelse.

Da de Herregaarde, der laa i Nærheden af Skuepladsen for Kampene mellem Ridderskabet og Bønderne, bleve afbrændte af de sidstnævnte (saaledes Aggersborg, Aagaard o. s. v.), er der Sandsynlighed for, at Slettegaard fik en lignende Skjæbne, hvis Ejeren da ikke har været paa Bøndernes Parti.

¹⁾ Hvor ikke anden Kilde nævnes, ere Oplysningerne om Slægten Griis hentede fra Adelsaarbogen, særlig Aargangen 1895.

Anders Griis var sandsynligvis gift med Enken efter en Morten Pedersen, hvis Dattersøn Anders Itske boede i Thorup¹⁾ og kalder Anders Griis' Søn for sin Morbroder.

Foruden Sønnen Palle Andersen Griis, se Ejer Nr. II, havde han en Datter, der blev gift med Væbneren Thomes Nielsen i Mosbjerg.

II.

Palle Griis i Slette nævnes 1494 og kaldes 1504 og senere Væbner, men nævnes dog i Breve af 1515 og 1526 efter Væbnerne. I Fortegnelsen over Adelens Rostjeneste 1525 [Ny d. Magazin V Bd. 53] taxeres han til at stille en bereden Skytte, 1511 stillede han ligeledes 1 Mand til Krigstjeneste [D. M. 4 R II Bd 299], men 1532 betegnes han som »en Bonde« i Hanherred og synes saaledes at have staaet paa et lavt Trin i Henseende til sit Adelskab.

Han var antagelig gift med en Søster til Mads Bagge paa Abildgaard²⁾ og havde følgende fire Sønner: Bagge, Anders, Niels og Christoffer, der alle synes at have faaet Arv i Slette, hvorfor de her omtales som Ejer Nr. III.

¹⁾ Formentlig i Hjortdal Sogn.

²⁾ I »Danske Atlas« anføres Mads Bagge som Ejer af Abildgaard i Jerslev Sogn og Herred 1519 og ligeledes omtales han i Jydsk Saml. IX 313. som Ejer af denne Abildgaard 1515. Hr. Arkivar Thiset har imidlertid venligst givet mig følgende Oplysning: »Der kan næppe være Tvivl om, at den Abildgaard, hvortil Mads Bagge skrev sig 1519, er Abildgaard i Hvetbo Herred; thi selve Brevet, hvori han nævnes, er et Thingsvidne af Hvetbo Herredsting, hvoraf han er Medudsteder, og han har følgelig været en af dette Herreds Beboere.« Thingsvidnet findes i Rigsarkivets Saml. Nørrejylland 221, og Abildgaard i Hvetbo H. ligger i Alstrup Sogn.

III.

1. Bagge Griis til Slette var 1528 en af de Adelsmænd, som blev forskrevne til at følge Kong Frederik I udenlands; 1532 skrev han sig til Hjermitslevgaard i Børglum Herred, og 1534 var han bispelig Lehnsmænd paa Klarupgaard i Fleskum Herred.

Han siges at være bleven adlet 1524 [Hofman: Velfortjente Adelsmænd], men da han var af adelig Byrd, kan der højst være Tale om en Fornyelse af Adelskabet.

Da Nordjyderne rejste sig under Anførsel af Skipper Clement, afbrændte de baade Hjermitslevgaard og Klarupgaard. Bagge Griis søgte derefter i Aalborg Samtale med Clement under Foregivende af, at han vilde slutte sig til dennes Parti; men under Samtalen saa Bagge Griis Lejlighed til at rette et Stød med sin Daggert mod Bondehøvdingen; Herremanden vilde hævne sig for den Skade, Bønderne havde voldt ham, men Clement bar altid et Panzer under Klæderne, og dette afbødede Stødet, saa han forblev uskadt. Imidlertid var han dog bleven saa overrasket, at Bagge Griis fik Lejlighed til at undkomme og bestige sin Hest. Han red derpaa vest ud af Aalborg, forfulgt af Clements Mænd, der nu vare blevne allarmerede; nær var han sluppen fra dem, men en Skomager ved Navn Peder Beeske greb en Tagsten og slyngede den mod ham med saadan Kraft, at Bagge Griis blev haardt saaret i Hovedet, og senere fandt man ham liggende død i Hasseris Kjær [Krag & Stephanius: Chr. III Historie].

Han var gift med Mette Mortensdatter Vognsen af Hjermitslevgaard, der efter 1537 blev gift paany med Jens Thomsen Dan. Bagge Gris havde to Børn, nemlig Morten Baggesen Griis, kaldet Morten Bagge, der fik Hjermitslevgaard, og som 1546 og 1551 var Hofsinde, og Datteren

Karen, der blev gift med Munk Elbek (Vognsen) i Grarup. Sidstnævnte Ægtepars Arvinger ejede 1568 en Trediedel af Slette [Vendelbo St. 204].

2. Anders Griis nævnes 1538, 1545, 1546 og 1557. Han ejede Roelsgaard i Lild Sogn (V. Hanherred) og boede antagelig der. 1557 var han Værge for Mikkel Kids¹⁾ Børn paa Skiftet efter Niels Krag.

Om Anders Griis' Børn vides, at en Datter var gift med Væbneren Jens Hansen til Stensbæk, og der nævnes 3 Sønner: Jacob, Palle og Vogn. Palle skrev sig til Roelsgaard og blev 9. Juni 1577 begravet i Lild Kirke [Kirkehist. Saml. 2 R. V Bd. 368]; Vogn Andersen Griis skrives til Roelsgaard og Nørgaard²⁾ og beboede 1558 en Kronen

¹⁾ Mikkel Krag (Kid), Søn af Christen Krag (Kid) i Svendstrup, fører undertiden Navnet Kid og undertiden Krag, det sidste var Slægtsnavnet. Hans Enke ægtede formentlig en ufri Mand Christen Fask i Hornum, der 1558 trættede med Anders Griis [Adelsaarbogen 1899].

En Sønesøn af Mikkel Kid var antagelig den Vogn Krag der nævnes som Ejer af Slette 1632. Se Nr. VI.

Om Mikkel Kid anføres 1568 [Vendelbo St. 215], at hans »Arvinger har en lille Herregaard i Hjortdal, som er deres Hovedgaard med 2 liden Gaarde, som N. Thordsen ibor den ene, som skylder 2 Pund Byg. P. Madsen bor i den anden, som skylder 2 Pund Byg, og have de samme Arvinger 10 Huse ibidem.« Denne lille Hovedgaard var »Nørgaard« i V. Svendstrup og velsagtens den samme som den nuværende Nørthorup i Hjortdal Sogn, hvorom mere siden. Det forekommer mig sandsynligt, at Anders Griis og Mikkel Kid vare besvogrede, idet saavel Mikkel Kids som Anders Griis' Arvinger skriver sig til Nørgaard.

²⁾ Den nuværende Avlsgaard Nørthorup i Hjortdal Sogn; 1694—97 kaldes den af og til Nørthorup, 1699 og 1705 Thorupgaard, 1707 Nørgaard, 1708 og 1709 Nør-Thorupgaard, 1711 Thorup Nørgaard. Den ejedes i disse Aar af Løjtnant Mogens Marsvin til Aalegaard i Skræm Sogn. Blandt »Døde« i Hjortdal Kirkebog er anført »Niels Madsen i Torup, tjente bl. a. hos

tilhørende Gaard i Gislum Herred i Bolderup, men 1568 boede han i Hjortdal paa en liden Herregaard, hvortil han og hans Søskende vare Arvinger til to Trediedele, og Munk Elbeks Arvinger havde Krav paa en Trediedel [Vendelbo St. 204]. Sandsynligvis var denne Herregaard Slettegaard, der var i Enken efter Niels Griis, Bodil Svendsdatter Ornings Besiddelse, men Niels Griis' Børn maa dog ogsaa antages at have været Arvinger til en Part. Vogn Griis, der tilligemed sin Hustru Maren Jensdatter Fredberg er begravet i Lild Kirke, havde sex Børn, hvoraf Vogn, Anders, Inger og Maren ligeledes ere begravne i Lild Kirke [Kirkehist. Saml. 2 R. V Bd. 356. »Danske Atlas« T. 5]. En Datter Karen var gift i ufri Stand, og Familien hørte i det hele til Landets fattigste Adel.

Sønnen Jacob Vognsen Griis boede i Øster Thorup og var gift med Karen Henriksdatter Krag, der tidligere havde været gift med Laurids Navl til Nørbeg¹⁾. Jacob Griis taxeredes 1638 blandt Adelen til 14¹/₂ Td.

Velb. Jacob Griis i Nørgaard i Torup i 7 Aar« (1640—1647). Naar Adelsaarbogen oplyser, at Jacob Griis boede i Ø. Thorup, skal dertil bemærkes, at denne Stedbetegnelse er ukjendt nu i Hanherrederne, men da der i Hanherred findes et Vester Thorup og et Thorup i Aggersborg Sogn, er det jo sandsynligt, at Øster Thorup er anvendt som Betegnelse for Thorup i Hjortdal Sogn i Modsætning til Vester Thorup. I Thorup i Hjortdal Sogn har der forhen været flere Steder, en Del ere maaske ødelagte ved Sandflugt, men endnu i indeværende Aarhundrede fandtes her foruden Nørgaard en under denne liggende Fæstegaard »Søndergaard«, som Ejeren — Læssøe — nedlagde, og »Nørthorup« er nu den almindelige Betegnelse paa disse to sammenlagte Gaarde. Om Nørthorup tidligere har været tiendefri vides ikke, den er det ikke nu, hvorimod dette er Tilfældet med Slettegaard.

¹⁾ I »Danske Atlas« fortælles, at en Fru Karen Krag, der var gift med Laurids Navl til Klim Oddegaard, er begravet i Klim Kirke; det maa være den samme Fru Karen Krag, der i 2det Ægteskab var gift med Jacob Griis.

Hartkorn, skjønt han ellers ikke synes at have ført sin Adel. Han døde den 28. Juni 1651.

3. Niels Griis til Slette besad 1532 Gods paa Mors, nævnes 1537 og 1545 sammen med Broderen Anders Griis til Roelsgaard og tiltales 1546 sammen med sine Brødre af Knud Bildt til Hovgaard i Kjær Herred (Aaby eller V. Hassing Sogn) for Arv tilkommende dennes Hustru Anne Madsdatter Bagge, Datter af deres Morbroder Mads Bagge til Abildgaard¹⁾. [D. M. 4. R. I. 171].

Niels Griis synes ikke at have sluttet sig til Adelspartiet i Grevens Fejde; thi 1545 udgik et kongeligt aabent Brev til ham og Herredsfogden Niels Lauritzen i Vuust, om at de — da de ikke i Halsløsningsregistrene fandtes anført mellem de Adelsmænd eller de Bønder, der havde udgivet Halsløsning — snarest skulde »optinge« med de kgl. Halsløsningskommisærer Peder Ebbesen Galt og Axel Juul, saafremt de ikke ønskede, at der skulde handles anderledes mod dem. [D. M. 4. R. I Bd.]. Niels Griis levede endnu 1546 men var død 1556, da hans Hustru Bodil Svendsdatter Orning af Eget (Horns Herred) anføres i en Rusttjenesteliste som Ejer af Slette. Hun nævnes endnu som saadan 1568 [Vendelbo St. 207] og anføres tillige som Ejer af 1 Gaard og 1 Hus i Gjørums Sogn, 1 Boel i Tranum, 1 Gaard og 1 Hus i Ø. Hassing, 1 Boel i Karup, 1 Gaard i Hørby, 2 Boel og 10 Huse i Hjortdal. Niels Griis havde mindst 2 Børn, nemlig

¹⁾ Af Viborg Landstings Skjøde og Pantebøger ses, at den yngre Daniel Bildt til Morland d. 19. Juni 1626 solgte sit Gods i Hvetbo Herred, nemlig Abildgaard, 1 Boel og 1 Gadehus i Alstrup Sogn m. m. Gods i Vennebjerg Sogn og By til Anders Friis. Denne Daniel Bildt var Dattersøns Sønnesøn af Mads Bagge. [Adelsaarbogen 1887, Meddelelse fra Arkivar Thiset, Vendelbo Stift 207].

Palle og Bagge; den første omtales nærmere under Ejer Nr. IV, den sidste levede endnu 23. Maj 1573, men yderligere Oplysninger findes ikke om ham¹⁾).

4. Christoffer Griis til Slette nævnes 1546 og 1553, det første Aar i Knud Bildts Arvesag (se foran under Niels Griis), det sidste Aar i en Præsteindberetning fra Hjortdal Sogn, hvori der anføres, at der i Sognet findes 11 Gaarde og 11 Boel foruden Slette og Christoffer Griis. Han synes saaledes ikke at have boet paa Slette paa dette Tidspunkt. [Vendelbo St. 175].

IV.

Palle Nielsen Griis skriver sig; baade til Slette og Nørgaard. Han var 1561 Slotsfoged paa Aalborghus og fik 1566 Tustrup i Hellum Herred i Pant af Kronen. Samme Aar var han Skibschef paa »Krabaten« i den Flaade, som Natten til den 29. Juli 1566 forliste under Gulland i den nordiske Syvaarskrig. Palle Griis frelste dog sit

¹⁾ I Bejstrup Kirkes Langskib, lige foran Korindgangen, ligger en forslidt Ligsten med Indskrift: Herunder hviler salige Niels Nielsen Griis, der døde i Tanderupgaard i [Aaret?].« Indenfor en Kreds, der dannes af denne Indskrift, staar Tallet 1623 og Bogstaverne M M, H M, C T. Ude paa Kirkegaarden findes en lignende Sten over salige Maren Nielsdatter, død paa Sejstrupgaard. Den bærer Aarstallet 1625 og de samme Initialer som Ligstenen i Kirken. Arkivar Thiset anser det ikke for sandsynligt, at disse Personer henhøre til den adelige Slægt Griis, da der paa Ligstenen over Niels Nielsen Griis i saa Fald maatte antages at ville have været anvendt Titlen »ærlige og velbyrdige« eller i det mindste Slægtens Vaaben. Da Kirke- og Thingbøgerne ikke naa saa langt tilbage, kan der næppe oplyses yderligere om disse to Personer, de kunne mulig have været Afkom paa Spindesiden af Slægten Griis og have antaget Moderens Slægtsnavn.

Skib ved i Tide at lægge ud fra Land. 1571 fik han Burholt (Børglum Herred) i Pant i Stedet for Tustrup og beholdt den indtil 1598. 1568 ejede han 2 Gaarde i Skallerup Sogn. vistnok paa Mors. [Vendelbo St. 209]. Han levede endnu 1608. 1592 bekostede han en Prædikestol til Hjortdal Kirke, den samme, der endnu findes. [Danske Atlas]. Palle Griis var gift med Anne Nielsdatter Bruun af Kongstedlund (Hellum Herred), og deres fædre og mødrene Vaaben — Griis og Bruun, Orning og Seefeld — findes paa et Par Kirkestole, der opbevares i Aalborg Museum. Han ligger begravet i N. Kongerslev Kirke. De havde kun to Børn, nemlig Bagge Griis, se Ejer Nr. V, og Anne gift med Vogn Krag (Kid) til Nørgaard, se Ejer Nr. VI.

V.

Bagge Pallesen Griis nævnes i Hyldingsfuldmagten 1608, skrev sig 1613 til Kongstedlund, nævnes 1625 til Slette [D. M. 5. I. 188], solgte 1630 med sin Svoger Vogn Krags Samtykke noget Gods i Børglum Herred til Otto Skeel, og levede endnu d. 22. December 1633, men var død 1635.

Han var gift med Maren Henriksdatter Krag til Trinderup (Onsild Herred), der 1638 taxeredes til 76 Td. Hartkorn og 1654 boede paa Rævhalegaard (Aars Herred). Hun blev anden Gang gift med Niels Fredberg til Fredberggaard (Gislum Herred).

Bagge Griis og Hustru havde følgende Børn:

1. Palle Griis, se Ejer Nr. VII.
2. Ide, var ugift 1635, død før 28. Februar 1659. Gift 1) med Poul Fredberg til Fredberggaard, født c. 1613 † før 1645, 2) med Vil Orning til Eget.
3. Else, var ugift 1646, senere gift med Jørgen Pors (Børialsen), se Ejer Nr. VIII.

4. Kirsten, født 1622, † 3. Maj 1700 paa Gundestrup i Skræm Sogn (Ø. Hanherred), gift efter 1656 med John Finlasson Scott til Gundestrup, født 1623, † 7. Juli 1713 paa Gundestrup. Begge bleve begravne fra Skræm Kirke. John Scott ejede 1684 bl. a. 9 Ejendomme i Hune Sogn (Hvetbo Herred) [Oppebørselsprotokol for Børglum m. fl. Amter 1684].

5. Birgitte, gift 19. Januar 1655 i Havbro Kirke med Laurids Munk til Mølgaard (Aars Herred), født 14. April 1634, † 30 Januar 1677 i Fandrup.

VI.

Vogn Krag nævnes i »Danske Atlas« som Ejer af Slettegaard Aar 1632; han var sandsynligvis Sønnesøn af Mikkil Krag (Kid) og skrev sig til Nørgaard, hvilken Gaard han menes at have ejet sammen med sin ældre Broder Poul Krag, der skrev sig til »Nørgaard i V. Svendstrup«. Denne Broder hængte sig 26. April 1641.

Vogn Krag og Hustru ¹⁾ fik 1633 Nesgaard (Ø. Hanherred) i Forlehning af Falk Gøye til Bratskov (Ø. Hanherred), skrives 1634 til Svendstrup og fik 1648 Slettegaard i Pant af sin Svoger Bagge Griis' Arvinger.

Med en Gjertrud Jensdatter havde han en (uægte?) Søn »Jens Vognsen Munch, barnefødt i Hjortels Sogn i Slette Aar 1630; opfød hjemme og holdt i Læse-, Skrive- og Regneschole, forblev hos hans Fader paa 28 Aars Tid.« Jens Vognsen Munch boede siden paa Roelsgaard, i 4 Aar paa Nesgaard, i 39 Aar paa Nørgaard i Thorup og døde 15. Juli 1708. Han blev 1676 gift med Maren Jørgensdatter, en Præstedatter fra Hjortdal, født 1633 i Hjortdal, død 21. April 1704. [Hjortdal Kirkebog, Adelsaarbogen 1899]. Han optraadte 1702 som Vidne i den under Ejer Nr. X omtalte Proces angaaende ilanddreven Tjære.

¹⁾ Se Ejer Nr. IV.

VII.

Palle Baggesen Griis boede 1655 paa Trinderup, hans Moders Fødegaard. Han havde 1648 sammen med sine Søstre pantsat Slette til Vogn Krag og Fru Anne Griis for en aarlig Afgift af 96 Rdl., som i Følge Bagge Griis' Forpligt af 1630 tilkom dette Ægtepar, fordi de havde afstaaet Fru Annes Gods til ham. 1651 solgte Palle Griis imidlertid Slette, som da blev beboet af Vogn Krag, til sin Svoger Jørgen Pors, men købte den senere tilbage, hvorfor vi atter træffer ham som Ejer Nr. IX.

VIII.

Jørgen Pors (Børialsen) til Kastrup (Rinds Herred) og Fredberggaard (Gislum Herred) var Søn af Niels Pors til Kastrup og Margrethe Jørgensdatter Harbou.

Han købte 1651 Slette og 1655 den Part, som Bagge Griis' Datter Kirsten ejede i Slette Mølle. Han har dog næppe været Eneejer af Slette, thi da Palle Griis 1656 tilbagekøbte Gaarden, var Vil Orning til Eget en af Sælgerne, velsagtens paa sin Hustru Ide Griis' Vegne.

Jørgen Pors var gift 1) med Else Fredberg (5 Børn), 2) med Else Griis (1 Datter Margrethe), 3) med Reginne von Kempter. [Adelsaarbogen 1890 og 93]. I Følge »Jydske Saml.« l. 349 gik han i Armod og blev Hyrde for Klottrup Fæ.

IX.

Palle Baggesen Griis, den samme som Ejer Nr. VII, tilbagekøbte Slette 1656, da Trinderup blev solgt til Erik Grubbe. 1659 købte han sin Søster Ides Part i Svendstrupgaard ved Slette.

I Aaret 1651 blev han gift med Bodil Lauridsdatter Maaneskjold, født 1625 i Bahus Lehn i Norge paa en Gaard kaldet Tieme, men opdraget hos Hans Dyre paa Knivholt (Horns Herred). Hun døde 24. April 1697 i V. Svendstrup og blev begravet 4. Maj s. A. i Hjortdal Kirke, hvor Palle Griis, der døde 1678, ogsaa hviler. I en Notits i Hjortdal Kirkebog siges, at Palle Griis boede først paa Trinderup, siden paa Slette i 36 Aar; han skulde altsaa have boet der fra Aaret 1642, hvilket ikke kan passe, men mulig boede Fru Bodil paa Slette i den nævnte Aarrække.

²⁴/₁ 1677 overdrog Palle Griis og Bodil Maaneskjold Slette Hovedgaard til Niels Ibsen paa Aalegaard for en Gjæld af 800 Rdl. [Viborg L. S. & Pb. 18¹¹⁸]. Denne Niels Ibsen kaldes Inspektør over Vendelbo Forstrand. Senere har Palle Griis' Enke (formentl. 1681) afhændet Halvdelen af Slette (⁴/₈ Td. Hk.) til en Albret Jensen for 400 Rdl. Han nævnes »til Slette« 1684 [Viborg L. S. & Pb. 21⁵²⁶] og 1694 [Aalborghus Amts Skifteforretning 4], forøvrigt var han Forpagter paa Lundergaard og døde 5. Marts 1694. Ved Skiftet efter ham (⁴/₄ 1694) fik hans Enke Sidsel Mikkelsdatter (med Laugværge Lukas Andersen Nors) udlagt ³/₈ af Slette Hovedgaard for 300 Rdl., og Datteren Anne Albretsdatter (Værge: Farbroderen Sr. Lauritz Jensen) fik ¹/₈ for 100 Rdl. Albret Jensen ejede ogsaa en Del Gods, vurderet til 1155 Rdl., som blev skiftet mellem Moder og Datter.

Af en Notits af Skiftet efter Albret Jensen ses, at den fornævnte Niels Ibsens Børns Fædrearvelod efter et oprettet Skiftet brev imellem Albret Jensen og de umyndiges Farbrødre (Sr. Jørgen Ibsøn og Sr. Søren Ibsøn) af Dato 8. September 1682 stod i Slettegaard til 1694. Paa dette Tidspunkt blev der skiftet saavel til disse, Henrik

og Sophie Nielsdatter Hjerild, som til Albret Jensens efterlevende Enke og Datter.

Da Slette senere er i Palle Griis' Arvingers Besiddelse, maa Afhændelsen til Niels Ibsen og Albret Jensen nærmest betragtes som Pantsættelse. Ved Dom af 19. Januar 1695 blev Griis' Arvinger kjendt berettigede til at indløse Gaarden til 1ste Maj næstkommende.

Palle Griis og Bodil Maaneskjold havde 9 Børn, hvoraf de 6 — Bagge, Laurids, Hans, Ellen, Anne Marie og Ide — formentlig døde som smaa. De øvrige tre vare

1. Niels Griis, født 1666 paa Slette, døde 10. Juni 1697 som den sidste Mand af Slægten Griis fra Slette.

Hjordtal Kirkeborg oplyser, at han »brugte sin Haandtering med Kjøbmandsskude«, en Næringsvej, som ogsaa de senere Ejere af Slettegaard vedblev at drive gjennem flere Generationer.

2. Birgitte, født 1652 paa Trinderup, blev 1680 gift med en Bonde, Søren Mortensen i Svendstrup; hun døde 30. Maj 1697, begravet i Hjortdal Kirke.

3. Else, gift med Niels Jensen Manstrup, se Ejer Nr. X.

X.

Niels Jensen (Manstrup) var bondefødt og sandsynligvis fra Manstrup i Bejstrup Sogn (Ø. Hanherred). Han boede paa Fæstegaarden Tanderupgaard i Bejstrup Sogn og var gift med Else Pallesdatter Griis af Slette.

I »Danske Atlas« siges, at han kjøbte Slettegaard i Aaret 1696, hvilket dog er saaledes at forstaa, at han i Henhold til Dom af 19. Januar 1695 indløste den pantsatte Gaard og kjøbte de Parter, der tilfaldt hans Hustrus Søsken. Den omtalte Dom, der findes indført i

Ø. og V. Hanherreders Justitsprotokol 1695—99, lyder saaledss:

»Løverdagen den 19. Janr. 1695.

Efter Opsættelse til i Dag dend Sag imellem Niels Jensen i Tanderup Gaard og Zidtzal Michelsdtr. paa Lundergaard mødte udj Retten Hans Richardtsen¹⁾ af Løxstør, og efter forrige i Rettesættelse begiærede Domb o. s. v. [en Del af det følgende er borte].

Dom: Eftersom Zidtzal Michelsdaatter, Sl: Albret Jensens, icke beviser, at Fru Bodel Maaneskiold alleene til Slet Hofued Gaard effer hendes Sl: Mand Velbr: Palle Grijs var berettiget, langt mindre, at dend Afstaaelse af 24. 7^{br}. 1681, som i Notarii Instrument findis indført og bemt^e Zidtzal Michelsdatter foregifuer af Fru Bodel Maaneskiold at skall vere udgifued, at samme Udgifuelse er skeet med Fru Maaneskioldtz Børns eller neste Frenderes Raad og Sambtykke, ej heller af Brefued kan seeis, at de med Hænder hafuer underskrefved benefnte Afstaaelse, findes og paa slet Papiir forfatted, og ej paa stempeld Papiir omsat, eller til Landstinget protocolleret førend ungefehr = 13 Aar efter detz Udgifuelse, saa kand ieg icke anssee oftbem^{te} Bref af dend Kraft, som et Skiøde eller Ejen-
domsbsz Bref efter Lovven. Mens Sl: Palle Grijses Arf-
uinger tilfindis af Zidtzal Michelsdtr: og hendis Børn at nyde Slet Hofued-Gaard til Løszen till = 1ste May nest-
kommende; efter Sl: Velbaarne Palle Grijses Pandte Brev af Dato = 24. Janr. 1677, som til bem^{te} Afstaaelse sig
paaberaaber, og huoraf i Retten Udtog af Landsztings pro-
tocolen er produceret, og det paa dend Maade Louens
Pag. = 769, 9de Art: melder. Processens Omkostninger
paa begge Sider opheffues.«

Niels Jensen synes dog ikke selv at have boet paa Slettegaard, thi denne var i Aarene 1697—1701 bortfor-
pagtet til en Laurids Nielsen, med hvem Niels Jensen
havde Sag angaaende Misligholdelse af Forpagtningskon-
trakten, bl. a. om Bygningernes Vedligeholdelse m. m.

1) Herredsskriver i Aars og Slet Herreder.

I den Anledning blev der 1697 optaget en Synsforretning over Slette med Underliggende.

1702 skjænkede Niels Jensen og Fru Else Pallesdatter Griis til Hjortdal Kirke den Altertavle, som endnu findes der. Altertavlen bar tidligere en malet Oplysning derom, men denne er i Sommeren 1898 ved en Fejltagelse bleven overmalet.¹⁾

I Aaret 1702 havde Niels Jensen en Proces angaaende nogle paa Slette Forstrand inddrevne Tønder Tjære, hvilke han havde tilegnet sig, skjønt han som uadelig ikke havde Ejendomsret til hvad, der inddrev paa Slettestrand. En lignende Sag fandt sin Afgjørelse ved Højesteret 1775, se Ejer Nr. XII.

Følgende Uddrag af Hanherredernes Justitsprotokol 1699—1706, omhandlende Processen om Tjæren, ere maaske ikke uden Interesse. Jeg har ikke ment at burde følge hin Tids Retskrivning.

^{11/11} 1702. Johan Poulsens i Rette lagte Stævning lyder saaledes: Fra Hds. Kgl. Maj. Enkedronningens Forvaltere, underskrevne Marcus Ulsøe paa Dronninglund og Anders Larszen paa Børglum Closter, gives Eder Niels Jensen Mandstrup boende i Thanderup Gaard sit paastaaende Privilegium, angaaende Slette Strand, hermed lovlig Kald og Varsel at møde i Dag 8te Dage, som er den 11te November, paa Han Herredernes Thing, Spørgsmaal at svare og til Dom angaaende en Del strandet Tjære, I Eder haver bemægtiget og til Sletgaard bortført, endog

¹⁾ I Forbindelse hermed kan det maaske være af Interesse at bemærke, at Alterstagerne i Hjortdal Kirke, der ere af Messing, i sin Tid have tilhørt Aalborg Skomagerlav. Paa den ene er indgraveret: »Dette, er, menige, Skomagerlaugsbrødre, dieris, Lyse, Stager, her, i, Aalborg, den 17de September 1677«. og der under en Figur, der forestiller en Sko. Paa den anden er indgraveret et Hjærte og en Sko, i Hjærtet staar B. S. og C T S., ved Siden af Hjærtet Aarstallet 1671.

Stranden er Højstbemt^e Hendes Maj. Enkedronningen berettiget, med hvis videre ovenmeldte Tid til denne Sags Oplysning for Retten bliver produceret.

Børglum Closter d. 4. November 1702.

Marcus Ulsøe.

Anders Larszen.«

Denne Indstævning var fremkommen, efter at Niels Jensen den 21. September 1702 havde givet følgende »tjenstligt Giensvar« paa Sr Marcus Ulsøe og Sr Anders Larszens Missive.

»Da kan ej gives anden Svar, end omskrevne Tjære, som nu er indkommen, ikke bliver Eder følgagtig, eftersom kan bevises, Slette Strand at have ligget til Slette Gaard = fem Hundrede Aar, som naar fornøden gjøres skal fremvises; formoder derfor, at hvis som kunde indkomme paa fornævnte Slette Strand, naar Kongen faar sin Rettighed, at høre mig underskrevne til. Tanderup Gaard, d. 21. Septb. 1702.

Disse = 7 Tdr. Tjære ere rigtig givne Told af paa Thisted Toldbod. Alt ovenskrevne testerer jeg Niels Jensen Mandstrup: E. H.«

Den 9. December s. A. passerede følgende paa Hanherredernes Thing i Sagen angaaende den indstrandede Tjære.

». . . . hvor da fremstod Mands Personer, nemlig Jens Vognsøn i Nørrethorup¹⁾ og gjorde hans Ed efter Loven og vandt [vidnede], at han ungefehr kan mindes udi 60 Aar, da har den Strand fra Falds Rende²⁾ og øster paa til Svendstrup Aa, som kaldes Slette Strand, da har dem. som har beboet Slet eller ejtet Slet, enten nyder Pant eller [. . .] i hvem det var, altid nydt, hvis som paa samme Forstrand for Vrag indkom, uden nogen

¹⁾ Se om ham S. 271.

²⁾ Gjennem den maleriske Dal eller Kløft, Svinekløv »Fald«, løber der en lille Bæk; disse mindre Klitvandløb kaldes alm. Render, og den her nævnte danner Grænsen mellem Slette Strand og Kollerup Strand.

Mands Paatale. Johan Poulsen tilspurgte Vidnet, om han var vidende, at Niels Jensen Mandstrup haver nogen Privilegier, hvorefter han kunde tilegne sig Forstranden for Slette Gaard [. . .]. Vidnet svarede, at han det ikke vidste, eller noget af Niels Jensens Privilegier, mener [. . .] til Slette har altid nydt og fulgt Gaardsens Ejere, eller Besiddere.« Herefter fremtræder 12 Mænd, som kan mindes indtil 50 Aar, og vidner, »at det dem udi Guds Sandhed vitterligt at være om Slette Gaards tilligende Forstrand, som Jens Vognsøn for dem omvundet [vidnet] haver, at alt hvis Vrag, som paa bem^{te} Strand er indkommen, har upaaanket fulgt Slette Gaard, ihvem den haver beboet, enten udi Eje eller Forpagtning. Johan Poulsen paa vedkommendes Vegne svarede og protesterede imod forhen førte Vidner saaledes, og refererede sig hen til Hs. Maj. naadigste Forordn. af Dato 1688 og 1671, begge daterede 25. Maj, hvoraf utrykkeligen kan fornemmes, at alle Forstrandene er Hs. Maj. berettiget, uden de, som for deres [. . .] kunde nyde en Privilegie, men ikke er henset, at nogen Bonde, som kunde købe en otte eller ti Tønder Hartkorn ved Strandsiden, han da skulde nyde den samme Privilegie, som Grever eller anden Adel kunde være tilfalden, saa og af Hs. Maj. Rente Kammers Resolution af 9. Maj 1702, som udtrykkelig melder, at ingen u-privilegerede Personer maa have nogen Forstrands Rettighed.«

Den ²²/₁₂ 1702 gik Sagen til Doms, efter at Niels Jensen kort i Forvejen var afgaaet ved Døden. Dommen lyder saaledes:

»Endskønt producerede Thingsvidne her af Retten, udstedt d. 9. December seneste, saa vel Pantebrevet, dateret d. 24. Januari 1677 og af Sl: Højlovlig Kong Christian den femte d. 19. Juli Ao. 1687 confirmeret, beviser, at Strand Rettigheds Frihed i mange Aar haver fulgt Slet Hoved Gaards Ejere og Besiddere, saa vidt samme Gaards tilliggende Ejendom sig strækker, alligevel, eftersom Loven intet giver nogen saa fuldkommen Forklaring, at Niels Jensen, som ejede Slet, da de omtvistede Tjær [. . .] strandede, kan tilegne sig Strandrettigheds Frihed, og de højbydende Herrer udi Rente Cammer Collegio deres Resolution af den 9. Maj 1702 melder, at u-privilegerede Personer ej kan tilholde sig nogen Forstrands Rettighed, saa bør Sl: Niels Jensens

Arvinger til Sagsøgeren efter Anfordring at levere fra sig de for Slette Gaards Ejendom strandede og nu søgende 7 Td. Tjære, lige saa gode, som de vare, da de blev strandet, og Niels Jensen dennem til sig annammede. Processens Omkostning paa begge Sider ophæves. ◀

Niels Jensen Manstrup synes altsaa at være død i Tidsrummet fra 9. December til 22. s. M. 1702. Skiftet efter ham sluttedes den 1. Marts 1703. Hans Enke blev boende i Tanderupgaard, hvilken hun købte 12. Marts 1703. Skjødet lyder saaledes:

»Jeg underskrevne Anders Kierulf til Bjørnsholm be-
kjender og hermed for alle vitterliggjør, at jeg haver solgt
og afhændet, saa som jeg og hermed fra mig og mine
Arvinger sælger, skjøder og afhænder til Dydædle Ma-
trone Elsze Pallisdatter, Sal: afg. Niels Jensens, og hen-
des Arvinger en min Bondegaard beliggende udi Aalborg-
hus Amt, Øster Han Herred, Bejstrup Sogn, Tanderup-
gaard, som forskrevne Sl: Niels Jensen tilforn udi Fæste
og Brug havde, og bem^{te} Enke nu paaboer, skylder aar-
ligen 12 Td. Byg, 1 Skovsvin, 6 Mark Gjæsteri, 6 Rß.
Arbejdspenge, bedrager sig udi Hartkorn efter den nye
Matrikuls Taxt 11 Td. 3 Fdk. 2 Alb. . . . Kjøbesum:
Fem Hundrede og halvtredssindstyve Rdl.

Bjørnsholm d. 12. Marts 1703. [Underskrift].

[Viborg L. S. & Pb. 33,²⁴³].

Omtrent ved samme Tid maa Else Pallesdatter være
bleven trolovet med Peder Lassen (Roed), født 1682 †
25. April 1754 paa Tanderupgaard, men en Maanedstid
efter var hun død. Skiftet sluttedes d. 28. April 1703.
Af Han Herredernes Justitsprotokol 1699—1706 Fol. 233
—34 ses, at Peder Lassen i Tanderupgaard mødte for
Retten d. 26. Maj 1703 »og i Rette lagde en skriftlig
Stævning af Kgl. Maj. Herredsfoged her i Herredet Chri-
stian Larsen, dat: Aggersborggaard d. 11. Maj 1703, at
have indbedet Herredsskriver i Løgstør, over Aars og
Slet Herred, Hans Richardtsen som Skifteforvalter paa

Højædle Hr. Amtmand Bartholins Vegne efter Sl: Else Pallisdatter Griis i Tanderupgaard, paa en Fordring — 138 Sld. bem^{te} Else Pallisdatter Tid efter anden af bem^{te} Peder Lassen, hendes trolovede Fæstemand, har bekommet. Hvilken Stævning blev efter Loven i Retten fremvist af Sr Hans Richardtsen at være [. . .]. Videre fremstillede Peder Lassen tvende Stævningsmænd, at de lovlig til i Dag til Retten har indstævnet Lars Jensen i Bejstrup, Lars Jensen i Mandstrup for Vidner at paa-høre angaaende — 138 Sldr., som bem^{te} Peder L. i Tanderupgaard til hans trolovede Else Pallisdatter Tid efter anden der i Boet har indfriet, samt og den Tilstaaelse og Bevis, Sl: Else Pallisdatter til bem^{te} hendes trolovede har leveret. Hvor da fremstod indstævnte Mandspersoner Lars Jensen, nordest i Bejstrup, Thomis Christensen i Bejstrup og vidnede ved Ed efter Loven, at nogle Dage førend Else Pallisdatter Griis i Tanderupgaard døde, da var vi begge der til Stede og blev hentede derover efter Else P. egen Begjæring, og kom til Tanderupgaard, da stod Peder Lassen i Skræm ved Sengen hos Else Pallisdatter, da vi kom derind i Stuen, og da hørte vi, at Else P. Griis bekjendte tvende Gange, at hun var skyldig til P. L. — 138 Sld^r, som han Tid efter anden hende forstrakt og laant havde. Lars Jensen udi Bejstrup og Lars Jensen i Manstrup tilspurgte Vidnerne, om Sl: Else P. Griis havde hendes fuldkomne Forstand og gjorde »redschell« (ret Skjel), hvortil de svarede, at de ej vidste og kunde ej andet fornemme. Videre tilspurgte Formynderne Vidnerne, om de har set eller fornummet, at Peder Lassen har leveret Else P. samme Penge, dertil de svarede nej, at de dette ej vidste, anderledes end hun saaledes bekjendte. Videre tilspurgte Formynderne P. L., om han havde noget Bevis, enten skriftligt eller ved lovfaste Vidnesbyrd, naar og hvor samme Penge er Else

P. bleven leveret, eller hvortil de ere blevne anvendte. P. L. hertil svarede, at hun dem Tid efter anden havde bekommet. Og hvad Nytte de ere blevne anvendte, vidste han ikke. Hvorefter P. L. var Thingsvidne begjærende beskrevet.«

Niels Jensens Arvinger beholdt baade Slettegaard og Tanderupgaard, men da de endnu ikke vare voxne, bortforpagtedes eller bortfæstedes Gaardene, den første formodentlig til en Søren Christensen, der 1711 boede paa Slette, den sidste til den ovenfor omtalte Peder Lassen.

Den 21. Juli 1703 mødte »Højædle og Velb: Hr. Løjtnant Mogens Marsvin¹⁾ paa Peder Lassens Vegne i Tanderupgaard . . . for Retten og i Rette lagde en skriftlig Stævning angaaende Tanderupgaards Syn, dat: Tanderupgaard 5. Juli 1703 Videre fremstillede tvende Stævningsmænd, Jens Sørensen i Bonderup og Christen Christensen i Tanderup Gaard, som vedstod med Ed efter Loven, at de lovlig til i Dag har indstævnet Lars Jensen i Bejstrup og Lars Jensen i Manstrup, som født Væрге efter Loven for Sl: Niels Jensens og Else Pallisdatters umyndige Børn, imod Synsmænds Optrævelse og til i Dag otte Dage til Syns Afhjemmelse angaaende Tanderupgaards Brøstfældighed, og i hvad Stand Peder Lassen den nu ved hans Fæstes Tiltrædelse antager« [Han H. Justitsprotokol 1699—1706 Fol. 242].

Den 3. November 1703 findes følgende om Slettegaard indført i Justitsprotokollen.

»Sr Jacob Baltzersen²⁾ paa Sl: Niels Jensen og Else

¹⁾ Til Aalegaard i Skræm Sogn og Nørthorup i Hjortdal Sogn. Gift med Helvig Agnete v. Zepelin.

²⁾ Forpagter paa Aalegaard og Aagaard, † 1716, begravet i Bejstrup Kirke, hvor der findes et Epithafium over ham, som dog nu er ulæseligt. Han var gift med Karen Lauridsdatter, f. i Bejstrup 24. Marts 1697, † i Haverslev Præstegaard 3. Januar

Pallisdatter udi Tanderupgaard deres Børns Vegne var her af Retten i 4 u-villige Mænd begjærende til at syne Slettegaard med dessen Tilliggende, hvorledes det paa Bygning og anden Tilstand forefindes, hvor da af Retten er udnævnt efterskrevne Dannemænd: Christen Lassen i Skræm,²⁾ Simon Larsen i Svendstrup, Søren Fasmalie og Niels Brandsgaard.«

Det tagne Syn paa Slettegaard lyder saaledes:

»Anno 1703, d. 8. November have vi underskrevne synet Slette Hovedgaard, nemlig Christen Møller i Janum Mølle, Ole Pedersen og deres Medfølgere, som i Dag 8 Dags her af Retten vare udnævnte til at syne Slet Gaards Bygninger og dens underliggende, og da befandtes saaledes: 1) Raalingshuset paa Sønderside fattes 16 Alen Fod, Bjælkerne ere Nokkerne af, ganske overalt forraadnede og vil med Overkastning eller Ankre forsynes. Af Tag fattes Raalingen paa Sønderside 10 Læs, paa vestre Ende af Raalingen er Tømmeret gammelt, men dog uden stor Reparation kan staa noget, norden paa samme Hus er Taget hart brøstfældig, dog kan staa et Aars Tid, naar det med 4 Læs Tag forbedres. Vindeverne i Bagstuen er ganske øde. 2) Et Vogn- og Huggehus med ingen Port for fattes Tag paa nørre Side, som er hart og vil med 6 Læs Tag af ny oplægges, paa søndre Side er Taget brøsthouden, som og vil hjælpes. Tømmeret af samme Hus paa søndre Side kan repareres med 3 Stenlægter. 3) Øster Hus i Gaard paa søndre og nordre Ende, som staaar paa Støtter, vil strax repareres, hvortil kan behøves 1 Tylt Tømmer til Sparrer og Lægter og 2 Stykker Træer

1743, bgr. i Bejstrup Kirke 11. Januar s. A. Hun var Datter af Lars Jensen i Bejstrup (formentlig den samme, der var Værge for Niels Jensen Manstrups Børn) og Else Nielsdatter, der ligeledes begge ere begravne i Bejstrup Kirke under søndre Side af Altergulvet. Jacob Baltzersens Børn førte Tilnavnet Aagaard.

¹⁾ Broder til Peder Lassen i Tanderupgaard; nærmere Oplysning om disse Personer og en Del af deres Efterkommere findes i min »Stambog for Efterkommere af Mogens Brix o. s. v.« Begge førte Tilnavnet Roed.

til Stolper; Gavlene i begge Ender ere ganske »forhauget« og vil hjælpes, Tag til samme Hus kan behøves 8 Læs. 4) Laden sønden i Gaarden er paa østre Ende Tømmeret ganske brøsthøden og vil hjælpes med Stolper og Løsholter, Søndersiden fattes Tag 4 Læs. Vestre Ende synes Tømmeret noget kan staa, Ageporten vil forbedres. Norden paa Laden vil Taget reparereres, saasom det er ganske brøsthøden, saa det snart af ny vil oplægges.

Stampen Møllen, som er for 3 Aar siden af ny opbyggt, er nu ganske ubeboet og saa godt øde, saasom Svendstrupmænd med andre have skaaret Aaen ud, Mølleværket er endnu bestaaende, men vil optages eller det forødes.

Det øvrige under Slettegaards Taxt, som er Vandmøllen med 5 Huse paa Sand og i Klitten, er alle vel i Magt.

Hvorefter Jacob Baltzersen paa egne og sine Medfølgere deres Vegne, Anthon i Bisgaard, Lars Jensen i Bejstrup og Peder Pedersen i Vester Thorup som Formyndere for afgangne Sal: Niels Jensens Børn i Tanderupgaard, var dette af Retten begjærende beskrevet.

Synet er indført i Justitsprotokollen 10. Novbr. 1703.

Niels Jensen Manstrup og Else Pallesdatter Griis havde 4 Børn; Sønnerne antog deres Moders Slægtsnavn og kaldte sig Griis.

1. Jens Nielsen Griis [Manstrup], se Ejer Nr. XI.

2. Niels Nielsen Griis [Manstrup], død 2. Marts 1720 ved Sebbersund, tjente Sr Hans Jørgensen Gleerup i Aalborg. Ved Skiftet efter ham, hvilket blev holdt paa Slettegaard 12. Juli 1720, deltes hans Part i Slette Hovedgaard — 3 $\frac{1}{2}$ Td. Hk. — mellem hans Søskende. Hans Væрге var Jacob Baltzersen, der 25. September 1703 havde overtaget Formynderskabet for ham.

3. Ingeborg Nielsdatter, gift før 1720 med Casper Lorentzen Buchholtz boende ved Ringkjøbing. I »Danske Atlas« anføres, at i He Kirke findes paa Væggen en Messingplade over Casper Buchholtz, som længe og med Tro-

skab havde tjent Grev Rantzau (til Voldbjærg). 24. Maj 1720 gav Casper B. Skjøde til Peder Lassen i Tanderupgaard paa en Part af denne. [Viborg L. S. & Pb.].

4. Maren Nielsdatter, opholdt sig 1720 hos Oluf Jensen i Nørthorup.

XI.

Jens Nielsen [Manstrup], Søn af Ejer Nr. X, kaldte sig Jens Griis. Var født i Oktober 1689 og døde 1735 (45 Aar, 8 Mdr. 4 Dage gl.), begravet i Hjortdal Kirke 16. Juli. Han udløste formentlig sine Medarvinger og blev Eneejer af Slette. Han var gift med Anne Nielsdatter født 1695 † 1773, der 1742 blev gift 2. Gang med Ejer Nr. XII. Hun var formentlig fra V. Svendstrup.

Ægteparret havde en Søn Niels Jensen, født 5. Februar 1724, der druknede i Aaret 1741 paa Hjemrejsen fra Norge til Slettestrand.

Herom findes i Justitsprotokollen for 1738—43 følgende:

1. 7/ 0 1741. Herredsfogden gjør vitterligt, »at for mig lader Enken Anne Nielsdatter, Sl: Jens Nielssøns til Slette, med Lavværge andrage, at hun i Anledning den her ved Retten anhängiggjort og til den 7. Oktober næstkommende opsatte Sag angaaende hendes Søn, afg. Niels Jensen, hvorledes han paa sin Rejse i Foraaret sidst med Peder Toftes Skude, siden førtes af hans Søn Laurs Pedersen Toft, m. fl. paa Slet Strand til og fra Norge, med hvis han med sig havde paa Hjemrejse, i Havsnød ulykkelig skal være omkommen, og paa hvad Maade, Tid og Sted hans Lig og Gods fra bem^{te} Fartøj er udkommen, finder sig beføjet herom at søge Bevis og Oplysning og derfor ved denne Kontinuations Varsel lovligen indkalder

Eder Skipper Laurs Toft og nogle paa Hjemrejsen medhaftede Skibsfolk«

2. $17\frac{1}{2}$ 1742. »Dernæst udi Sagen contra Mad^{me} Anne, Sal: Jens Nielsøns udi Slettegaard, mødte for Retten tilstede Citanten Peder Laursøn Toft paa do. Strand, som producerede det i Dag 3 Uger her for Retten i denne Sag førte Thingsvidne, som begjæredes til Domsakten maatte vedhæftes, hvorefter Peder Toft deducerede Sagen kortelig saaledes: Det vedhæftede Thingsvidne tydelig forklarer, 1) først hvor vidt Sagen i sig selv ved Stævnemaal er vorden incammineret, der ved førte og afhørte Vidner arrangeret [Thingsvidnet findes ikke vedhæftet] og endelig tildels overtyder Contrapartindens Modvillighed til mindelig Klarering med videre; thi blev da Comparantens Paastand saaledes: Det Contrapartinden Mad^{me} Anne, Sl: Jens Nielsens, under Tvang af Lov bør betale de paastævnede 15 Rdlr. 3 Mark samt levere tilbage in natura den til Laans bekomne Stang (af Jærn) vog 2 L \mathbb{E} 4 \mathbb{E} eller dens Pengeværd à 3 Mark 4 Skill., foruden at udrede denne Processes saa højlig ivoldte Bekostninger, i det mindste med 5 Rdlr., alt i Anledning af Stævneaalet og førte Beviser; for Resten overlod Peder« [Resten bortædt af Fugt].

Videre om denne Sag er ikke funden, naar undtages, at Christen Brixen til Slette den 12. Januar 1743 af Retten begjærede en Udskrift af Justitsprotokollen angaaende »alt, hvis som her ved Retten er passeret udi den Thingsvidne Sag ang. Sl: Niels Jensøn af Slette, hans ulykkelige dødelige Afgang i Havsnød imellem Norge og Danmark.«

I Hjortdal Kirkebog er anført:

»Ærlige og Ædle unge Person Niels Jensøn af Slette druknede i Havet paa sin Hjemrejse fra Norge; efter 8 Ugers Forløb kom hans Lig her til Land og blev begra-

ven d. 5. Juli 1741. Hans Alder var 17 Aar 12 Uger 2 Dage.«

Om Sandflugtens Ødelæggelse paa Slettegaards Ejendom haves et Thingsvidne af 7. Oktober 1741, der lyder som følger:

»Jens Nielsøn i Vester Svendstrup som Lavværge for Enken Anne Nielsdaatter, Sl: Jens Nielsøns til Slette i Hjortdals Sogn, mødte for Retten og gav tilkjende, at bem^{te} Enke er aarsaget, i Henseende til hendes paabøende Gaards ringe og skarpe Græsning, at søge her ved Retten et lovsikkert Bevis til vedbørlig Oplysning for Hs. kgl. Maj. Høje Committerede |: i Følge allernaadigst Forordn. af 7. Juli sidst, ang. Rytter og Dragoner Hæsters Holdelse :|, at det er bem^{te} Enke ved sin med Sandflugt betyngede liden Gaard af 6 Tdr. Hartkorn, foruden en liden Mølle og Sted under Gaarden, bestaaende af 2 Tdr. 2 Skp. 3 Fdk. 1 Alb. Hk., ikke muligt, hvor gjerne hun ønskede at kunne, at holde saadan Hest til Kongens Tjeneste og derover fremstillede for Retten fire velagtede Dannemænd, navnlig Christen Lassøn, Jens Lassøn af Hjortdals, Peder Høeg og Niels Christensen af Vester Svendstrup, som erhød sig at ville her om under Ed |: hvilken de alle fire efter Loven med opholdte Fingre gjorde :| forklare deres Sandhed saaledes:

At det alle fire var og er meget vel bekendt og vitterligt, efterdi samme fire Mænd havde hjemme i bem^{te} Hjortdals Sogn, at Slettegaards Agre og Markjorder ligger næsten altsammen over høje Bakker, hvoraf en Del er ganske maadelig, baade til Korn og Græs, og mere end Halvdelen af samme Gaards Ejendom af Sandflugt i mange Aar forhen og endnu aarlig er saa overlagt med Klitsand, siden det er nær ved Havet, at Tøjringen og Græsningen derudover er saa ringe og skarp, aller mest naar det er varme og tørre Somre, at de Arbejdsbæster og Kreaturer, som til Avlingens Drift og Fortsættelse nødvendig behøves, maa mangle, og ikke uden Magerhed og slet Huld derover ved samme Gaard kan haves eller holdes.

Jens Nielsøn begjærede beskreven, hvis passeret er,

til Efterretning paa vedkommende høje Steder, som Retten bevilgede. [Provinsarkivet i Viborg].

XII.

Christen Christensen Brixsøn (Brix) født i V. Assels Sogn paa Mors 1714, død paa Slettegaard i April 1783.¹⁾

Skjønt bondefødte synes baade han og hans Brødre at have nydt ret god Undervisning i deres Ungdom. I Aarene 1735—1742 var Christen Brix Ridefoged paa Hovedgaarden Gunderupgaard i Strandby Sogn (Gislum Herred), men 30. Oktober 1742 blev han gift med Ejerinden af Slettegaard, Anne Nielsdatter, Enke efter Ejer Nr. XI, og kom saaledes i Besiddelse af denne Gaard.

Den 2. November 1744 pantsatte han Slette med underliggende Gods — ialt af Hartkorn 14 Tdr. 2 Skp. 1 Alb. til sin forrige Principal Niels Poulsen til Gunderupgaard for et Beløb af 670 Rdlr. grov Kurant, som Christen Brix Tid efter anden var bleven Niels Poulsen skyldig.

Efter at hans Hustru, Anne Nielsdatter, var død i Juni 1773, giftede han sig den 12. August 1774 med Ingeborg With, Datter af Skrædermester C. With i Aalborg. Hun var født 1733 og døde 14. Juli 1790. Begge Ægteskaber vare barnløse.

Christen Brix førte Proces med det offentlige angaaende Ejendomsretten til det Vrag, der inddrev paa Slette Forstrand. Den 1. April 1775 faldt der Højesteretsdom i Sagen og Resultatet blev, at Vraget skulde tilhøre Kongen, saalænge Slettegaard ejedes af uprivilegerede Personer.

¹⁾ Iøvrigt henvises til min »Stambog for Efterkommere af Mogens Brix o. s. v.«

Brix fortsatte den af tidligere Ejere drevne Skudehandel paa Norge, og 1769 var der ved Slette 3 Sand-skuder [Danske Atlas].

Under 5. Februar 1783 oprettede han og Hustru et Gavebrev paa 300 Rdlr., hvoraf Renten skulde tilfalde Hjortdal Sogns fattige, saaledes at de fattige af Slette Afbygger og Bøndergods skulde nyde dobbelt Portion fremfor andre fattige. Endvidere henlagde det nævnte Ægtepar en Kapital af 66 Rdlr. 4 Skill., hvoraf Renten skulde anvendes til Vedligeholdelse af den aabne Begravelse under Koret i Hjortdal Kirke, hvori en stor Del af Slettegaards tidligere Ejere, saavel som ogsaa Christen Brix og begge hans Hustruer ere blevne begravne. (De senere Ejere hvile paa Kirkegaarden). Hæftelse for Beløbene skete med 1ste Prioritet i Slettegaards Vandmølle og den Slette underliggende Gaard Fasmalie, men senere er Kapitalen udbetalt.

Begravelsen i Kirken er for nogle Aar siden bleven fyldt og lukket.

Da Chr. Brix var død, solgte hans Enke Gaarden til Ejer Nr. XIII og flyttede selv til et lille Afbyggersted, kaldet Sønder Slette, hvor hun boede indtil sin Død.

Efter hin Tids Forhold vare de ret velstaaende Folk; Skiftet efter Enken udviser saaledes en Indtægt af over 7700 Rdlr. [Skifteprotokol for Aalborghus Amt Nr. 5]. Mellem Arvingerne opstod der en Del Strid om Boets Deling, og nær var det kommen til Proces.

Arvingerne vare paa Mandens Side hans Broderbørn: Jeppe Mogensen Brix i Koldkjær i Lild Sogn, Christian Mogensen Brix paa Slettegaard, Peder Mogensen Brix i V. Thorup, Steffen Mogensen Brix i Skræm Bisgaard, Niels Christian Mogensen Brix, Kjøbmand i Aalborg, Anne Marie Mogensdatter, gift med Chr. Kronborg i V. Kjelgaard, Else Kathrine Mogensdatter Brix, gift med P.

Jensen Bondrup i V. Thorup og Birgitte Andersdatter Brix i Nykjøbing Mors. Paa Hustruens Side var der kun to Arvinger, nemlig hendes Søskende Peder With, Sognepræst til Dragstrup og Skallerup paa Mors, Provst i Nørreherred, og Sophie With, gift med Skræder Chr. Seiersen i Nykjøbing paa Mors.

XIII.

Christian Mogensen Brix, født paa Nørhjærgaard i Gjøttrup Sogn (V. Hanherred), døbt 1749, † 15. Maj 1807, Søn af Mogens Christensen Brix og Karen Pedersdatter Lassen,¹⁾ Brodersøn af Ejer Nr. XII.

Han boede først i Thorup Strandgaard (V. Thorup Sogn), hvorfra han drev Skudehandel paa Norge; men efter at være kommen i Besiddelse af Slettegaard 1784, solgte han Strandgaarden, der — i Følge et Avertissement i Jydske Efterretninger ²⁴/₆ 1784 — var nyopført, teglhængt og indrettet til Nordstrandshandel.

Af det Skjøde paa Slettegaard, som Ingeborg With udstedte til ham 28. Juni 1784 ses, at der til Gaarden foruden Møllen laa følgende Steder: Fasmalie, 5 Huse paa Sanden. 4 Huse i Klitten og 1 under »Bakken«. Enken Ingeborg With ejede ogsaa efter sin afdøde Mand Søndre Slette, som hun beholdt indtil sin Død, Nørsgaard i Bejstrup Sogn (af Hartkorn 9 Tdr.), 3 Gaarde og 4 Huse i Vester Svendstrup og 2 Huse paa Sanden. Dette Gods blev efterhaanden solgt til forskjellige Personer, en Del af det dog først efter Ingeborg Withs Død 1790.

Christian Brix gav 1800 Rdlr. for Slette med underliggende Gods. men Kjøbesummen var formentlig kun

¹⁾ Datter af Peder Lassen (Roed) i Tanderupgaard, som er omtalt under Ejer Nr. X.

nominel, thi Meningen var — saa vidt det kan skjønnes — at han skulde have Gaarden i Arv efter Farbroderen, og Skjødet indeholder den Bestemmelse, at han og hans Arvinger ikke maatte afhænde den igjen. saalænge Ingeborg With levede.

Han var gift med Anne Elisabeth Møller af Tranum Strandgaard i Tranum Sogn (Ø. Hanherred), født 29. August 1748, † 7. December 1813.

Ægteparet havde 3 Børn, der alle døde som smaa, og dets ret betydelige Formue blev adsplittet for alle Vinde, særlig ved at Arvingerne efter Madam Brix' Død førte en meget langvarig Proces angaaende Boets Deling.

Christian Brix og efterlevende Hustru dreve ogsaa Skudehandel fra Slettestrand; i et Testamente anføres han som Ejer af $\frac{2}{3}$ af Briggen »Christiane Elisabeth« med Pakhus, Baade og Bjælker samt Skibsinventar. Under Krigen 1807—14 skal den nævnte Brig være falden i Fjendens Hænder.

Anne Elisabeth Møller beholdt Slettegaard saa længe hun levede og lod den bestyre af Slægtninge. men efter hendes Død blev den i Henhold til Testamente overtaget af hendes Mands Søstersøn, Ejer Nr. XIII.

XIII.

Mogens Brix Christensen, født paa Vester Kjelgaard i Kjettrup Sogn (V. Han Herred) den 4. April 1776, † 31. December 1838, Søn af Christen Kronborg og Anne Marie Brix. Han antog Navnet Kjelgaard efter sin Fødeggaard, hvilket Navn hans Efterkommere senere have bevaret.

I sine unge Dage sejlede han med Smaaskuderne fra Handelspladserne paa Vendsyssels Vestkyst, senere bosatte han sig i Løkken, hvorfra han drev Skudehan-

del, indtil han 1813 overtog Slettegaard, for hvilken han skulde erlægge 3000 Rdlr. til Boet efter den forrige Ejer.

Der opstod nu den foran (under Ejer Nr. XIII) omtalte Proces mellem Kjelgaard paa den ene Side og de øvrige Arvinger paa den anden, men Kjelgaard fik (ca. 1820) Medhold af Højesteret.

Han var gift med Maren Jensen, f. 11. Marts 1794, død 11. November 1858, Datter af Skudehandler Christen Jensen i Aasendrup ved Løkken. De havde 12 Børn, hvoraf en Søn overtog Slettegaard, se Ejer Nr. XV, og en anden — Christian Kronborg Kjelgaard — drev Skudehandel ved Slettestrand indtil 1861.¹⁾

Endnu skal bemærkes om denne Ejer, at han købte Hjortdal Præstegaard og lagde dens Jorder under Slettegaard, samt at Slettegaard brændte 1842, ved hvilken Lejlighed alle de gamle Bygninger og alt, hvad der hørte til Gaardens ældre Historie, forsvandt.

XV.

Peder Brix Kjelgaard, født 16. April 1819, Søn af Ejer Nr. XIII, overtog Gaarden 1842 for 18000 Rdlr. og er den nuværende Ejer. Han har frasolgt Resten af det Gods, der laa til Gaarden og endvidere ca. 800 Tdr. Land Klit, der af Staten er bleven beplantet — »Svinekløv Klitplantage«. Gift 10. Juni 1849 med sit Søskendebarn Karen Brix Vestergaard, født 6. Januar 1825, Datter af Peder Vestergaard af Fjerritslev Vestergaard og Else Christensdatter Kronborg. Af 9 Børn døde de 5 som smaa; de øvrige ere:

1. Mogens Brix Kjelgaard, født 25. September 1851, Ejer af Mariendal ved Aalborg.

¹⁾ Ikke 1866, som meddelt i Jydske Saml. 3. R. I Bd. Pag. 247.

2. Christine Brix Kjelgaard, født 23. Juni 1854, gift med C. Kronborg, Hjortdal Hedegaard.

3. Peder Brix Kjelgaard, født 13. Februar 1862, Ejer af Fjerritslev Vestergaard.

4. Christen Jensen Brix Kjelgaard, f. 25. Juni 1866. Læge i Løgstør.

Randers Bys Indhegning i Slutningen af det 17de Aarhundrede.

Af

Stiftamtmand Stemann.

Efterfølgende Syn fra 1687 og 1692 over Randers Bys Indhegning er en ganske karakteristisk Fortsættelse af Synene fra 1587 og 1598¹⁾. Man faar et temmelig tydeligt Indtryk af, hvor hæmmende Consumptionens Tilsyn maa have været for Handel og Vandel og for Borgernes daglige Bedrift i det Hele taget. Synsmændene anke atter og atter over, at der er Havelaager og Baglaager ud til Fjorden, hvor Knobskibe og Baade kunne lægge til Nat og Dag, og at der igjennem »Rosengaard«²⁾ findes fri Ind- og Udgang Nat og Dag. Grønborgport³⁾, som Anders Sørensen Bay⁴⁾ eier, er dem meget mistænkelig; han har selv Nøglen til Porten og man »kank iche wide, huorledis der med omgaaesz.« Anders Sørensen Bay

1) Se foran S. 203 ff. med det dertil hørende Kort.

2) Et endnu eksisterende lille Stræde fra Vestergrave til Vandet.

3) Porten til den Syd for Vestergrave liggende Grønborgeng.

4) Havde Krambod og drev Kornhandel. Kæmner 1690. Vinprøver 1692. Overkjøbmand 1694. Overformynder fra 1695—1698. Gift med Maren Andersdatter Carlsen. Døde 3. Novbr. 1730. Disse og efterfølgende personalhistoriske Oplysninger er tagne efter Stadfeldts »Beskrivelse over Randers Kjøbsted« og N. H. Bays »Randers ældre Kjøbmands-Liglaugs Historie.«

finder det endog fornødent herimod at forsikre, at hans Port ikke blev »widere oplugt end som wed St. Hansdags Tider, naar hand sit Høe lod førre ind.«

At Consumptionsforvalterne ikke synes at tage deres Forretning let, ses af, at de ikke blot lade undersøge, om der er Baglaager, men ogsaa nærmere lade optage Syn over den Forbindelse, der ad disse Laager er videre indadtil igjennem Gaardsrum og Huse som f. Ex. ved Hospitalet, hvor der ankes over, at der til med er og en Indgang fra Hospitals-Gaarden og ind udj førrige Hospitalsforstander Anders Mogensens¹⁾ Gaard, som ligger her inde udj Byen, och er end yder mehre en Gjennemgang wd af Hospitalsgaarden og igjennem Hospitals Brøgersszisz og ind udj bemeldte Anders Mogensens Gaard.«

Især i det første Syn af 1687 bruges adskillige stærke Udtryk fra Consumptionens Side, f. Ex. tales om »uforskammet Luchelse,« at Muren er ganske nedfalden og Gjerder og Plankværk ere »udøgtige« eller »forfulete«. I 1687 lade Borgmester og Raad 14 Dage efter Consumptionens Syn optage et nyt, hvoraf fremgaar, dels at Tilstanden dog ikke har været saa slet som af Consumptionen paastaet (Plankeværket kaldes kun »halvgammelt« og »noget brøstfeldigt«) dels at enkelte Mangler nu ere afhjulpne. I 1692 er Consumptionsforvalterne lige saa nøieseende og næsten lige saa utilfredse med Indhegningen som 5 Aar tidligere (»Indhegningen ganske slet«), og de synes ikke at finde, at Indhegningsforholdene i en nævneværdig Grad have forbedret sig. Denne Gang protesterer Borgmester og Raad imidlertid ligefrem imod Consumptionens Syn og erklære, »at Randers By er saa wel indheignit og indlugt som nogen Kiøbsted i Danmarch undtagen Festninger, saa wj icke wed i nogen Maader, at der paa fattisz,

¹⁾ Anders Mogensens Grave var Hospitalsforstander 1682 og 1686
Han døde enten sidst i Aar 1688 eller først i det følgende Aar.

saa som den med Wand, Muratz og Andet er megit wel gandsche omkring forsiunit.« En Fæstning er det altsaa givet, at Byen ikke længere er, og det, man ved det første Syn 1687 erfarer om Byens tidligere Fæstningswerker godtgjør ogsaa dette tilstrækkeligt. Vel existere Gravene endnu, og der omtales flere Steder Vand og Morads i Forbindelse med dem, men Consumptionsforvalterne forsikre idetmindste, at Gravene ikke kunde forhindre, at der »om Vinter Dage megen Under-slæb med Consumptionen kunde begaaesz.« Selv om Consumptionsforvalterne maaske have overdrevet meget i deres Beretning om Murens Tilstand og dens Evne til at hindre Consumptionsunderslæb, saa er der dog ingen Tvivl om, at Muren ingen Betydning kunde have længere i Tilfælde af Krig. Fremfor alt gjælder dette om Tilstanden ved Portene, som efter Beskrivelsen maa have været ret idyllisk. Ved Østerport ligger der en Have, gjennem hvilken »Mand lettelig kand ind riide«, ved den vestre Side af Nørreport »digt ind i Nørrebrou« har Anne Michelsdatter en Faaresti, og syd for Vesterport er Byen »saa oben vd til den vilde March, at Mand der lettelig kand ind kiøre og ride.«

Randers Bys Tingbog 1687—1688.

Mandagen den 6. Juny 1687.

Vel fornehme Thommas Pederszen Karmarch¹⁾ Consumptionsforvalter her udj Randers loed læssze og paaschrifve en schriftlig vnderschrefne Siuns Attest, huilchen liuder saaleedes:

Aar 1687 den 17. Februarij varre vj vnderschrefne Borgere udj Randers tillige med Hans Kongelige Mayestæts Bye-

¹⁾ Blev Raadmand 10. September 1687, døde den 10. Mai 1711 59 Aar gammel.

fouget efter Consumptionsforvalter Sigr. Thommas Karmarch hans nødvendig Begiering omkring ved Randers Bye paa adskillige Stedder der den slette Luchelsze og Indhegning at siune og besee, och daa befandtis den som følger.

1. Vden Østerport ved den norder Side Portten fandtis en Hauge, som Johanne Nielsdaatter hafde i Fæste. Om samme Haufue er Planchværchet og Gierdet gandsche neder. saa mand lettelig kand ind riide og stige ofuer den nedfaldene Muur, huor inden for er thuinde Baglogger. en til Jens Guldsmedtz¹⁾ og en til Anne Mollerupis, som paa slig Maader meget kand indbringes, Consumptionen til Schaade i dens Indkomst.

2. Derfra og hen til Nørreport findes mange Stætter ofuer ind til Byen til hoesz boendes Gaarder og Stuer op ad Bachet der til. Mueren, Gierdet og Planchværchet er vdøchtig, sønderlig Jens Diderichsens og Christen Pustmagers Luchelser, saa der ofuer i Consumptions Erlegelse kand meget indsniges. Paa lige Maader findes en Hauge vd paa Byens Jord, Niels Boedts hafver i Fæste, der paa er en Baglogge vd fra hans Gaard til Haugen, og er samme Hauge med et vdørtig Gierde indhegnit.

3. Ved den vester Side af Nørreport, digt ind til Nørrebrou, som Anne Michelsdaatters Faarestie er, findes et vfor-schammet Luchelsze, effter som Muren er gandsche nedfalden og der ind i Byen kand meget Korren og andet indsniges Consumptionen til Schaade.

4. Michel Michelszens Vaaning, som Jens Anchersen²⁾ tilhører, er ogsaa Muhren og saa Luchelszet gandsche forful-

¹⁾ Ifølge Resen har det nuværende Helenestræde, tæt udenfor hvilket den Gang Østerport laae, Jens Guldsmeds Gyde.

²⁾ Drev Kornhandel, Skibsfart, Bryggeri, Brændevinshandel og Avlsbrug.

let og nedfalden, at enhuer der lettelig kand ofuer stige og i Consumptionssindkomst giørre stoer Afbrech.

5. Ved Jens Juels Eiendom er en Baglogge og en Stætte, saa Murren er gandsche nedder der og omkring paa Volden rundt til Vesterport, der er og den største Deel af Planchværchet fra Christen Reebslaars Hafue, som er en Baglogge paa og en Stie op til, saa vel som en stoer Deel af Gierderne vdøchtig, och paa huer Hafue, Anders Christensens vndtaggen, er den Logger paa ind til Byen.

6. Igiennem Hospitalsgaarden ved den vester Side, vd til Blegdammen og den norder Siide ind i Gaarden, er Hospitals Haugierdet neder og forfullet og staar saa oben vd til den vilde March, at mand der lettelig kand ind kiøre og riide med huad dj vil, og saae vj en Stie igiennem samme Hauge.

7. Ved den synder Side ind til den Hafue, som Peder Knudsen¹⁾ tilhører og en Dør er ind paa en Gaade kaldes Vestergrafue, findes et Trind ofuer samt findes Gierdet neder. Ved den Hauge ved Grønberigg og i den Hauge vd til Engen er en Gang lige indtil den Vaaning, Sørren Lauridsen iboer.

8. Omkring ved Roszensgaard staar gandsche obent, synderligt ved Anders Mammons, saa vel som findes der ved til Vandet mange Baglogger, og der kand meget for Consumptionen indbringes, helst som den Strede Rosensgaard kaldet staar oben udj den sønder Ende ved Vandet.

9. Der findes fra Hans Jespersens Bagloge og øster paa adschellige Baglogger saa som Lauridtz Munchis, Inger Vættis, Frandtz Hanschemagers samt Hans Grønberigs, som alle vd til Vandet staar oben og kand der meget Consumptionen frie indsniges.

10. Derfraa og langs hen til Slotzhaugen findes ogsaa en Hob Baglogger og Udganger thil Vandet ad nembliq: Mette

1) Var Medlem af Randers Kjøbmands-Liglaug.

Otte Mænd.

Jens Diderichszen, Schomager, Niels Søffrenszen, Klein-
smed, Michel Michelszen, Jens Nielszen Brenduin, Schomager,
Christen Lasszen, Snedicher, Anders Jenszen, Søfren Nielszen,
Smed, Niels Jachobszen Prim.

Borgmester og Raad j Siunsvinde forhuerffuit aff Niels
Pederszen Luschrædder Borger her ibidem.¹⁾

For Retten frembstoede thuende Kaldtzperszonner Lauridtz
Pederszen og Jens Jeszperszen, begge Byens Thiener, som af-
liemblit ved Æd med oprachte Fingere effter Louen, at de
idag 3 wgger louligen hafde hid i Rette stefnit Sr Thomas
Pederszen Karmarch Consumptionsforualter her udj Randers for
Sion til Randers Bye, Siønsmændtz Udneffning ottende Dagen
der effter og for at wære ofuerværende paa Siønit Thorsz-
dagen dereffter og dit neste Mandag her til Tingit at affhiemble,
og talte de med hannem self. Iligemaader stefnit Jens Nielszen
Kongelig Mayestæts Byfougit, Niels Pederszen Suane, Peder
Søfrenszen Rauffn, Morten Pederszen Hengj, Christen Nielszen,
Christen Lauridtzzen, Schræder, Niels Nielszen Bendtzen, Ifuer
Nielszen Raadschou, Erich Nielszen Krusze, Morten Nielsen,
Hans Thøger Jachobszen, Olluff Pederszen, Guldsmed, Søfren
Rasmusszen Tustrup, om de dertil vil hafue nogit dertil at
suare, og talte en Paart med dennem self og en Paart med
deris Folch. Noch samme Dag steffnit efterschrefne Siønsmænd
nemblig Thomas Rasmusszen Kragballe, Jørgen Peiterszen,
Farffuer,²⁾ Niels Nielszen Bay,³⁾ Jens Christenszen, Søren Ras-
musszen, Niels Lauridtzzen, Schomager, Morten Lasszen, Schred-
der, Christen Asszentofft, Peder Vogenszen, Christen Bartolo-
meyszen, Pottemager, Jens Madtzen, Guldsmed, Cort Reinholt,
Schoemager, Mathis Clauszen, Hanschemager, Michel Madtzen

1) Prokurator. var fattig.

2) Tillige Kjøbmand, Brygger, Brændevinsbrænder.

3) Kjøbmand og Skibsreder.

Smed, Rasmus Hanszen, Hanschemager, Peder Poelszen, Peder Madtzen, Thindstøbber, Borgere ibidem for Siønsz Udneffning idag fiorten Dage sist afuigte og for at wære paa Aastederne at siøne Thorszdagen dereffter, og at affhiemble ottende Dagen dereffter, alle fornævnte Personer til deris Hus og Bopeel og thalte en Paart med dennem selff og en Paart med deris Folch. Hernæst udj Rette lagde bemelte Niels Pederszen Luschræder it schriftlig Siøn lyder saaledis. Anno 1687 den 9. Juny vaar vj wnderschrefne Thomas Rasmuszen Kragballe, Jørgen Peiterszen, Niels Nielszen Bay, Jens Christenszen, Søfren Rasmuszen, Niels Lauridtzen, Schoemager, Morten Lasszen, Schræder Christen Asszentofft, Peder Vogenszen, Christen Bartolomeyszen, Jens Madtzen, Guldsmed, Cori Schomager, Mathis Clauszen, Michel Smed, Rasmus Hanszen Hanschemager, Peder Poelszen, Peder Thindstøbber, Borgere her ibidem, at siøne og efftersee, huorledis Randers By var indhegnit og indlugt, efftersom wij dertil den 6. Junij sistaffuigte var opneffnet aff Bytingit, og daa befantis som effter følger, og bleff os aff Borgemester og Raad forreuiist tillige med Consumptionsforvalter.

1. Wden Østerport wed den norder Side findis j Hauge, som Johanne Nielszdaatter tilforne hafuer haft i Feste og nu Consumptionsforualter Thomas Karmarch i Brug hafuer aff Borgemester og Raad, og findis fra Østerport til Logen paa samme Hauge Planchuerchit nogit brøstfeldig og vil forbedres, og siden fra Logen er ny Planchuerch til Wandit opsat i samme Hauge. Inden Voldens Mur befantis thuende Loger paa Jens Guldsmeds Hus, den eene var tilspeggerit, og den anden en liden Vindueloge med tre Jerenstenger i Krysz. Nest wed inden samme Muur befandtis et ny Udhus, som Niels Lauridtzen Schoemager hafuer ladit nyligen opbygge, Wegerne paa samme Hus til Haugen var staufrit og nogle wklin med Lier wndtagen paa samme Hus war en Weg, som var en Dør forslagen med Søm, som hand hafde samme Huol til at tage Kalch, Lier og Stafuer udaff til Bygningens Fornødenhed. Nest

ved befandt is en Loge paa Anne Mollerupis Udhus til j liden Hauge. Uden for findis forsuarlig Giersel og Muur. Fra samme Hauge og langs hen til Jørgen Madtzens Hauge findis Vand og Moradtz og indenfor gamle Gierder, huor ingen enten gaaendis eller ridendis kand ofuerkomme. Findis wed Jørgen Madtzens paa Muren for hans Hauge tuende Huller, dit eene findis nogendedis med Giersel og Stafuer forsiønit, dit andit befantis med nogle gamle Fiel forslagit, som med en Fod blef opstøt af Consumptionsforualteren Thomas Karmarch.

3. ¹⁾ For Niels Bodtzis Gaard ofuen for hans Hauge be-
fantis Planchuerchit forsuarlig med en Loge og en Laas samt
med Speger tilspegerit. Nest wed Christen Pustmager saauel
Jens Diderichszen befindis halff gammel Planchuerch, dog ofuen
paa forsiønit med Thorn og Legter langs hen uden Planch-
uerchit til Nørreport.

4. Ved den vester Side aff Nørreport, som Anne Michels-
datter boer, er it ny Planchuerch opsat, Saauel for Michel
Michelsens Waaning, som Jens Anchersen tilhørrer, er paa lige
Maader vel forsiønit, og findis der uden for j gammel
Theil Muur.

5. Ved Jens Juels befantis en Wdgang til hans Barche
Kar, saauel og en Loge til j liden Hauge, og udenfor be-
findis Gierde, og siden Brenchet ned til Grauffuen, saa ingen
der kand ofuer komme for Vand og Moradtz.

6. Fra Christen Rebslaars og langs hen ad Volden til
Nørreport (sic!) befandt is adtschillige Planchevercher høye og
korte, som var gammel og nye ofuen omkring Haugerne, saa-
uel med Thorengierde vel forsiønit.

¹⁾ 2 findes ikke.

Randers Bys Tingbog 1691—1693.

Mandagen den 2. Maj 1692.

Sambtlig Consumptionsforvalterne j Vinde. — Fuldmichtig Søffren Jørgensen.

Forschreffne Søffren Jørgensen for Retten fremstillede tuinde Kaldzpersohner Christen Rasmusen Markmand og Christen Erichsen Wagt her ibidem, som afhieblede wed Eed med opragte Finger effter Louen, at de idag otte Dage louligen steffnit og Warsell gaf welwise Borgemester og Rod her i Randers for att møde hid til Randers Byting til idag for Siøns Afhiebling Byensz Indheigning angaaende, om de dertil wilde hafue Nogit at suahre. Dernest for Retten fremkom Nielsz Pederszen Lueschræder og oplæste j schriftlig Siøn formelt saaledisz. Anno 1692 dend 2. Maj ware wj underschrewnne Borgere her udj Randers effter att wj sidst afwigte den 25. Aprill war aff Hans Kongelige Mayestæts Hr. Byfogitt Sr Jens Nielsen paa Randers Byting opneffnit til at siøne og besigtige Randers Byes Indhegning effter derom samtlig Consumptions Forpachterne derris Begiering, og hafr wj da idag dend 2. Maj Randersz Byes Indheignelsze effterseett og siunit, som er befunden saaledis som effter følger. Først befandtisz j Hauge wden for Østerport paa den wester Side, som Christen Thommesen og Thommas Karmarch udj Leie hafuer, Randers Bye tilhørende, Planchwerchit paa dend østere Ende saa Mellemgierdit paa den wester Ende gandsche megit brøstfeldig som Gierdet i Synderlighed af alle Folck wdden ringe Møye kand offuerstiges, og nest øster Port wed samme Hauge kand alle og enhuer machelig indkomme og offuerstige wed Siden af Porten og gaae ind i Byen; nest wed all wester wde da hafuer først Jens Guldsmed en Bagloge, som er slagit j Støche Bred wden forre, som jettelig kand fraszlaaesz og igien tilspegrisz. Anne Mollerupis der nest wed hafuer en liden Stribel Jord til Hauge bag hinders Laadehuus, huor hun og hafr een Bagloge til

samme Stribel Jord; Gierszelen og Indluchelszen befindis saaledisz, som dett iche burde at være. Ved Jørgen Madzens Hauge wd til Wolden og den efter falden Graffue er stort Hull paa Muhren og gandsche slet Gierszell i dette samme Steds. Her nest for Jørgen Madzens Gaardzrumb er og j stort Huel paa Muhren, huor forneden er nogle Fiell heell corte slagen og naaer iche til det offuerste inden i Murren, tilmed war thuinde aff samme Fiell gandsche løssze, som kunde wdtagisz wden nogen Brechelsze. Paa dend øster Side aff Olluf Pederszens Hauge nest bemelte Jørgen Madzens befandtisz aff Olluff Pederszens Planchewerch stoer thuinde Fur Dieller Bred wden for Muhren og den eene Brede slett løsz, og machelig der kunde indgaae, huem som wilde. Wdj Thøger Jachobszens Hauge wd till Wolden er en Bagloge, og Gierszelit om samme hans Haufge er gandsche brøstfeldig, og for offuen paa den wester Side fandtis en Stætte offuer udj Haugen, og wed samme Stætte er Offuerstigelsze udj Casten Murmandz Gaardt Rumb. Jens Dirichsens Planchewerch for hans Gaard dernest wed wdtill samme Wold er gandsche laut og eendeel der af megit brøstfeldig, og nogle Fiell løssze i det lidet halfue Tag Huus, som kunde skydisz til Side, og nest og til Nørreport er og samme hans Planchwerch brøstfeldig. Westen for Nørreport hafuer Jens Anchersen en Bagloge wd til dend Hauge, som hand hafuer udj Leye aff Byen. Nest wed hafuer Jens Juel Schoemager og j Bagloge wd til Wolden. Planchwerchit det er og heell megit brøstfeldig, og forneden udj hans Hauge findis en Stætte offuer fra Jens Windtmøllsz¹⁾ Thofft og der ind i samme hansz Hauge. Paa Christen Reebslaarsz Stald Huusz wd til Wolden og Haugen er en Bagloge paa det eene, og imellomb dett andit Huus nest wed gandsche slett Indheigning, saauell findis en og j Haugloge westen for

1) Jens Pedersen Windtmøller drev Krambodhandel, Skibsfart, Bryggeri, Brændevinsbrænderi og havde nogen Avling.

samme Huus wd till fra bemelte Christen Reebslaarsz Wd-
 husze paa Wolden og ned til den Hauge som Hr. Hans Ør-
 sted¹⁾ til Leye aft Byen hafuer. Alle Randers Byē tilhørende
 findisz gandsche slett og laut Planchwerch og mangededs oben
 og førneden langs med Graffuen findisz gandsche slett och saa
 gott som ingen Luchelsze, huor wdoffuer om Vinterdage megen
 Wnderszleb wed Consumptionen kand begaaesz. Nest wed
 Hr. Hans Ørstedz Hauge paa Wolden paa den westere Side
 hafr Jens Brendwinsz Enche en Hauge, Byen og tilhørende, disz
 Indluchelsze for offuen wd til Gaaden duer intet og er øde.
 Imellem Hoszpitaalsgaarden og huide Møllsz Gaardsrumb, saa-
 uit Mølbechen strecher sig, saa er gandsche ringe og heel laugt
 Planchewerch, og eendeel der af er oben og iche tillugt, saa
 Alle og Enhuer kand haffue fri Indgang wden fra Byen offuer
 Mølbechen og ind udj Møelgaarden og Hoszpitalsz Gaarden
 Dag og Natt. Der for uden er en Loge fra Hoszpitalsz Gaar-
 den og indtil Møll Bechen wed Blegdammen, till med er og
 en Indgang fra Hoszpitalsz Gaarden og ind udj forrige Hospi-
 talsforstander Anders Mogensens Gaard, som liger her inde
 udj Byen, och end yder mehre en Gjennemgang wd af Ho-
 szpitalsgaarden og igiennem Hoszpitalsz Brøgerszis og ind udj
 bemelte Anders Mogensens Gaard. Paa de wester Graffue udj
 Hans Jespersen Vissenterers Hauge her ud til Gaarden staar
 ingen Bøgning, er en Haugloge for nedden udj Haugen, wdtil
 Engen er en Bagloge, og Indluchelszen gandsche slett. Til med
 er og imellom hannom og Hans Snedicher it langt Støche
 Mellemgierde, som Hansz Jespersen bør at luche, gandsche øde,
 huor med som og for den Durchgang af Baglogen wd til En-
 gen og Forlogen wd til Gaarden og Hengangene offuer Mellom-
 gierdet til Hans Snedicher kand megit ind og wdsnigesz, sær-
 dehlisz om Winter Dagen. Grønneborgport wd til Engen, som

1) Hans Sørensen Ørsted var Kapellan ved St. Mortens Kirke i
 Randers 1671—1697.

Anders Søffrenszen Bay eier og tilhører og self hafuer Nøglen til kand iche wides, huorledisz der med omgaaesz. De Boer nest wed samme Grønneborrigportis Indkjørsszel, som tilhører Weledle Karen Madzdaatter, Borgemester Søfren Anderssen og Anders Christenszen Raadmand, Indheigningen nest wed bemelte Grønneborrig Port paa den øster Side er heel gandsche slett och duer aldehlisz intet, saa de, som samme Voninger beboer, kand der offuer træde wd og ind, naar dett dennom siunis aarlig og sildig. Christen Poffuelszens¹⁾ Mellomgierde nest hosz samme Hauge findisz og saa brøstfeldig og Jost Simonszens Gierde for neden wd til Engen og saa brøstfeldig. Den Hafue, som Jørgen Kobbensmed hafuer i Leye af Jens Anderssen Kragballe,²⁾ imellom Jens Bays Eiendomb og Elssze Anchersdaatter, Gierdit for neden til Engen er gandsche brøstfeldig, og Mellomgierderne wil end og hielpis og findisz wd til Gaarden een Port med een Loge paa. Elssze Anchersdaatters Hauge, er og Gierdet for neden lige saa brøstfeldig. Peder Woris Planchwerch er og for neden Haugen brøstfeldig. Thommes Kragballisz ligesaa og Mellomgierderne ogsaa. Hr. Hans Ollufsens³⁾ Hauge nest wed, og saa wd til Engen, er Gierdit gandsche brøstfeldig, og er een Indgang med en Loge paa Haufgen indtil Gaaden. Fra bemelte Hr. Hans Ollufsens Hauge, og neder til Jens Gramsz Huus i Roesensgaard ere Gierderne for neden wd till Engen saauel som Mellomgierderne gandsche brøstfeldig, saa af alle de Hauger af den eene og i dend anden er fri Offuergang. Haufloger eller Bagloger wd til Fior-den, som der til kand liges Knobschibe og Baader Natt og Dag, och Port paa samme Gaard wd til Gaden, som fandtis ingen Luchelsze foran, wden en satt der fore, och fri Offuer-gang fandtisz, som meldt er, samme Haugers Mellomgierder.

1) Kornhandler, Brygger, Brændevinsbrænder, Skibsreder.

2) Havde Krambod, Bryggeri, Brændevinsbrænderi og Avlsbrug.

3) Sognepræst ved Slotskirken.

Roesensgaard der til kand og legisz Knobschibe og Baade, er ny indheignit, og findisz der igiennom Gaarden frj Ind og Wd-gang til Wandit Nat og Dag. Lauridtz Bødicher hafuer og j Bagloge wd til Fjorden, som og tilligis kand baade med Knobschibe og Baade. Magister Peder Carstensen¹⁾ en Bagloge paa sit Laadehuus med en Gang wd paa Wandit, som og kand legis Schib og Baade til. Søffren Langs Hauge wd til Fiorden Planchwerchit heell brøstfeldig, og nogle Plancher stod oben. Hendrich Garber hafr og j Bagloge fra hans Gaard wd til Fiorden, iligemaade med Knobschibe og Baade kand tilligesz, och Ib Mammons Gaardz Rumb wd til Fiorden er gandsche oben og paa samme Maade kand tilliges. Fra dett Huus, Hans Iespersen Vissiterer iboede og Iens Bay nu tilhørrer, og til sahlig Madtz Søffrensz Snogs Huusz, som Hans Jeszpersen nu iboer og tilhørrer, findisz Bagloger wd til Wandit fra huert Huus lige paa ermelte Maade. Fra ermelte Hans Ieszpersens nu iboende Woning og langs Fiorden hen til Andersz Poffuel-szen Baysz Hauge findisz aldehlisz ingen Indheigning eller Luchelsze. Att faaledisz i Sandhed er som forskrefvit staar, og aff osz saaledisz att were siunit testerer vi med worisz egne Hænder og widre wed Siælsz Eed er gestendig. Actum Randers ut supra. Nielsz Pederszen Lueschreder, Søfren Rasmus Perch, Morten Lassen Lemb, Madtz Søffrensz Schoemager, Peder Knudsen, Nielsz Jachobszen Prim, Mathias Hanssen, Søfren Søffrensz.

Saa effter at forskrevne Siøn liudelig for Retten war opleest, fremstod fornævnte Niels Pedersen Lueschreder, Peder Knudzen Søffrensz Schipper, Mathias Hansen, Madz Søffrensen, Morten Lassen og Søfren Rasmusen Perch som bekiende og tilstod, at dj hafde siunit og saaledisz forefandtisz, som fornævnte derris schrifftlige Siøn omformelte, huilchit dj widre

¹⁾ Peder Carstensen Sehuus, Rektor ved Latinskolen i Randers 1682, døde 1704.

wille were gestendig, huor fornøden giørisz. Och war Søfren Jørgensen der effter paa samtlig Consumptionsforvalterne deris Wegne Tingswinde begierendisz. Her til og imod at suare fremlagde welwisze Borgemester og Raadz Fuldmchtig Frandz Handschemager her ibidem it derris schrifttelig Indleeg formelte saaledisz: Kongelig Mayestæts Byfogit Sr Iens Nielssen thil thienestlig Suar imod fornævnte Siøn meldisz, at Randers Bye er saa wel indheignit og indlugt som nogen Kiøbsted i Danmarch undtagen Festninger, saa wj iche wed i nogen Maader, at der paa fattisz, saa som den med Wand, Muratz og Andet er megit wel gandsche omkring forsiunit, huilchit om fornøden giørisz kand beuislig giørisz saa i Sandhed at were. Ey heller kand nogen andit end med Sandhed sige, at naar der enten paa Pordten eller Laaszen paa Porten, Muure eller Plancher nogit kunde manquere |: som kunde schee af Reiszende, der iche om Natter Thide kand saa hadstig indkomme :|, naar der er adwahrit, dett strax er bleffuen forfærdiget. Er der nogen Bagloger osz wbeuist, at Borgerschabet kand hafue Udgang til Wandit til derrisz Huusz Behoff, og de Dannemænd siønis dennom til Skaade for Consumptions Indtrader, kand de lade dem tilslaa. Dette begierisz maa udj derrisz Siønszwinde indførrisz, og osz Gienpart meddeelis. Datum Randers Raadhuus den 2. May 1692.

Stod wnder

Søffren Anderszen
Egen Haand.

Karmark.
Egen Haand.

Endnu imod fornævnte Siøn suarede Anders Søfrensen Bay, saauit Grønborrig Port andgaaer, saa bleff den ey widere oplugt end som wed S^{te}. Hansdags Thider, naar hand sit Høe lod førre ind. At saaledis for Retten passerit er etc.

Boganmeldelser.

I. **H. F. Feilberg.** Dansk Bondeliv, saaledes som det i Mands Minde førtes, navnlig i Vestjylland. Med 49 Figurer og et Tillæg. Andet Oplag. 1898.

Samme. Dansk Bondeliv osv. Anden Del. 1899.

Det er 10 Aar siden den første af disse Bøger udkom, udgivet af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme; den fik fra alle Sider den bedste Modtagelse, hvad den ogsaa i rigeste Maal fortjente. Thi det er ikke overdrevent, naar det i Forf.'s Biografi i Biogr. Lexikon V, S. 99 om den hedder, at »med hans dybe Forstaaelse af den vestjydske Almue og hans indtrængende Kjendskab til dens indre og ydre Liv er den bleven en Bog uden Sidestykke i vor Literatur og et kulturhistorisk Værk af blivende Betydning.« Naar det derfor kunde synes underligt, at det har været saa lang Tid, inden Bogen blev udsolgt og et nyt Oplag udkom, da ligger Grunden i det efter vore Forhold store Antal Exemplarer, der trykkes i hvert Oplag af de Skrifter, som udgives ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme.

Der ligger et meget stort Samlerarbejde til Grund for disse Feilbergs to Bøger, ikke alene af allerede tidligere foreliggende trykte Bøger; havde det blot været deraf, der var øst, vilde det kun have været højst ufuldkomment, hvad der vilde være ydet; men han har altid haft et aabent Øje for hvad

der rører sig i Almuen, her særlig Landalmuen, ikke blot i det aabenlyse, men ogsaa i det mere stille og skjulte, i Hjerterne; og han har et opladt Øre for hvad han hørte, da han som han selv anfører, »begyndte at spørge de gamle ud og samle ind, ved tilfældige Samtaler, paa Landeveje, i Jernbanevogne, paa Smaarejser.«

En af de første Bøger, Forf. udgav, var af lignende Beskaffenhed som disse, nemlig en, som han kaldte »Fra Heden«, og som udkom, medens han før Krigen var Præst i Store-Vi ved Flensborg. Det var altsaa nærmest sønderjydske Forhold, han da skildrede. 1882 udgav han i Tidsskriftet »Fra alle Lande« efter Tilskyndelse af en god Ven, en lille Opsats »Fra Vesterjylland«; det er denne »lille Opsats«, som han selv kalder det, der 1889 udkom i videre udarbejdet Skikkelse i første Del af »Dansk Bondeliv«, der nu foreligger i nyt Oplag. Om Forf. har handlet ret i at lade dette fremkomme aldeles ordret uforandret, er vel tvivlsomt; hvor fortrinlig Bogen end var for ti Aar siden, er det dog aabenbart, at Forf. i den forløbne Aarrække maa have samlet meget nyt Stof, der passende kunde have været føjet ind i Bogen. Om end Læserne med Beklagelse maa give Afkald derpaa, er der dog ikke andet at gjøre end resignert bøje sig for Forfatteren, naar han i Forordet til andet Oplag skriver: »Jeg har ikke vovet at forandre noget i Texten, tør ikke længere tro, nu da jeg stærkt nærmer mig de syvti og lever under ganske andre Forhold, end da Bogen blev skreven, at jeg vilde være i Stand til saa levende som tidligere at fremstille Billeder af Bondens Liv; Aarene begynder at tynges.« Ja, han maa jo selv bedst vide det.

Det er her i disse to Bøger mest nørrejydske, eller snarest sydvestjydske Forhold, der fremstilles; »Min Vesteregn« har Forf. sat som Overskrift over det første Afsnit i første Del; Vestjylland er ikke lidt forskelligt for det øvrige Land, og det samme gjælder fra tidligere Tid om Beboerne, Efter-

kommerne af dem, om hvem afd. Dr. O. Nielsen skriver i »Aarbog for dansk Kulturhistorie« 1894, S. 30: »Vestjyderne vare vistnok saa godt som de eneste Bønder i Kongeriget, der i forrige Aarhundrede bevarede det Oplysningstrin, hvorpaa sikkert de fleste andre Jyder havde staaet i tidligere Tid.« Men om der end i særlig Grad er taget Sigte paa Vestjylland, har meget af Fremstillingen dog Gyldighed for hele Landet, og da naturligvis især for Jylland; thi om der end kunde være, og endnu er, Forskelligheder, og det endogsaa iøjnefaldende Forskelligheder i det daglige Liv, selv mellem Folk, der bo kun faa Mil fra hverandre — enhver, der kjender lidt til Befolkningen i Hads Herred og i Bjerge Herred, nord og syd for Horsens Fjord, vil sande det — saa smelter jo trods Forskellighederne alt sammen til et stort og smukt Billede, naar man vil sammenholde disse Feilbergs Bøger med hvad andre have meddelt om dansk Bondeliv, til Dels i andre af Landets Dele, lige fra den gamle Pastor Junge, der for mer end hundrede Aar siden skrev om »den nordsjællandske Landalmue«, og St. Blichers Fader, der samtidig skrev om Vium Sogn (en Bog, der ikke har været uden Indflydelse paa Sønnens Noveller), og saa i vor Tid for blot at nævne enkelte: Severin Kjær, Anton Nielsen, J. Kamp, Poul Bjerge — ikke at forglemme E. T. Kristensen; ogsaa de forskellige Bind af nærv. Tidsskrift havde ydet ikke faa gode Bidrag.

I den halve Snes Aar, der er gaaet siden første Del af »Dansk Bondeliv« udkom, har Forf. hvert Aar ladet en eller flere interessante kulturhistoriske, psykologiske og folkloristiske Afhandlinger se Lyset, saaledes i »Aarbog for dansk Kulturhistorie« og i Tidsskriftet »Dania«, af et meget forskelligartet Indhold, men alle grundede paa indgaaende Studier, ogsaa for en stor Del af Udlandets Literatur; at han ligeledes er Udarbejderen af den desværre endnu ufuldførte »Ordbog over jydsk Almuesmaal«, skal der netop paa dette Sted mindes om. Det er saare naturligt, at Universitetet for nogle Aar

siden viste sin Anerkjendelse af hans Virksomhed ved at udnævne ham til Doktor philosophiæ. Adskilligt af hvad han ved disse sine Samlinger i andet Øjemed har fremdraget, har ogsaa fundet Omtale i den ny, anden Del af »Dansk Bondeliv«; om nu denne i fuldeste Maal kan staa ved Siden af »første Del«, er maaske et Spørgsmaal, som Forf. selv synes at ville besvare benægtende, naar han i Forordet skriver: »For en halv Snes Aar siden behøvede jeg blot at gribe til i Stofets brogede Mangfoldighed og kunde faa Tvivlsmaal klarede, Spørgsmaal besvarede, blot ved at gaa til min nærmeste Nabo. Nu er det anderledes. Skildringerne, som følge, ere byggede over trykte Kilder, men især over en Række Meddelelser, jeg for en 14—15 Aar siden fik fra Elever paa Gjedved og paa Askov.« Dette maa dog vel kun gjælde det første Hovedafsnit »Familiegilder«, som naturligt igjen falder i: a. Bryllupsgilde; b. Barnefødsel og Barselgilde; c. Jordefærd; medens disse unge Mænd næppe have ydet noget nævneværdigt til det andet store Afsnit »Folkesynd og Folkesorg« (Drikfældighed og Løstgæstighed) eller det tredie »Almuens nedarvede aandelige Eje« (Overtro, Lægekunst), og sagtens ogsaa kun lidt til Tillægget, der handler om Folkets uskrevne Literatur.

Man faar ikke altid det rette Blik paa, om det, Forf. meddeler, er noget, som finder Sted endnu, eller om det hører de svundne Dage til; især naar, saaledes som S. 20 f. i samme Beretning Udsagnsord sættes snart i Nutid, snart i Fortid. — S. 38 hedder det: »Præsten har maaske i sin Tid været Skaffer«; dette »maaske« kan udelades; thi at han virkelig har fungeret som saadan Bestillingsmand ved Bryllupper, i alt Fald paa sine Steder, fremgaar af et Forbud, som 1580 blev udstedt der imod paa Odense Landemode, og saavidt jeg mindes ogsaa senere; men har det været Tilfældet i Fyens Stift, er der al Sandsynlighed for, at det samme har fundet Sted ogsaa i de andre Stifter. — S. 60 taler Forf. om de Salmer, Pigerne synge i de forskellige Aldre; en Variant

(fra Skælskør-Eggen), omtaler Rosenberg i »Nordboernes Aandsliv« III, 587, nemlig at naar de ere 15 Aar gamle, syngede de: »Fra Himlen højt kom vi nu her«; i det 20de Aar: »Det er for vist paa Tiden snart«; i det 25de: »Hjærtelig mig nu længes«; i det 30te: »O Gud, hvor længe glemmer Du mig«; i det 35te: »Af Dybsens Nød, o Gud, til Dig«; og endelig i det 40de: »Fra Mennesker haver jeg vendt min Hu«.

Jeg har i femten Aar levet i den samme vestjydske Egn, hvor Feilberg havde sine to sidste Embeder; og meget af hvad han anfører om Skik og Brug, om Mening og Tankegang, har ogsaa jeg lagt Mærke til; et Par Ting skal jeg tilføje som supplerende og maaske let korrigerende. Naar det hedder Side 102: »Er Dødskampen haard og langvarig, kan man sætte Ild under Sengen«; jeg tror ikke, det sker, undtagen i det Tilfælde, at de omværende mene, den døende i sine virksomme Dage har været en Hex, hvilket jeg har udtalt i min Bog »Hexevæsen og Hexefølgelser« S. 135; jeg mindes da ikke at have hørt det omtale i andre Tilfælde. — S. 134 hedder det, at den, der har hængt sig, skal have med sig i Kisten Rebet, hvormed han tog sit Liv — naturligvis for ikke at komme igjen for at hente det. Hertil kan jeg føje en lille Fortælling, som hvor tragisk den end er, dog falder en Del i det komiske. En halvgammel Kone havde hængt sig; det var i Foraarstiden, lige før Køerne skulde paa Græs, og saa havde hun benyttet noget helt nyt Kotøjr, Manden just havde kjøbt; da hun nu skulde begravnes, mente han, at hun nok kunde nøjes med det gamle Reb, og det gav han hende med i Kisten; men det skulde han ikke have gjort; thi hver Nat foregjøgledede hans onde Samvittighed ham, at hun kom for at hente sin retmæssige Ejendom, og tilsidst blev det ham saa broget, at han et Aarstid efter solgte Huset, efter dog at have faaet sig en ny Hustru; jeg husker tydeligt, at paa mit Spørgsmaal om, hvad Dag han ønskede at blive viet, svarede han, at han syntes, det kunde være saa »galant«, om det skete

enten Aarsdagen efter hendes Død eller efter hendes Begravelse; ingen af Delene skete dog. I Anledning af Udtalelsen om Musikanterne, der ved Bryllupper spille Salmer over Kirkegaarden og ind i Kirken, kan jeg tilføje, at det just ikke altid er med aandelige Melodier, Brudeparret og Brudedefølget ledsages; jeg mindes saaledes, at et Brudeoptog kom ind i Kirken, hvor jeg opholdt mig, under Melodien »Dumme Peter«; det var for sent at hindre det, men jeg forbød Musiken at spille den Melodi ved Udgangen af Kirken.

Det havde været ønskeligt, om Forf. havde medtaget noget mere angaaende Handel, Haandværk, Agerdyrkning osv., end hvad der findes i første Del; men her træder i alt Fald for en Del L. Schrøders »Danmarks Hjælpekilder og Næringsveje«, første og anden Række (ogsaa udg. ved Udv. f. Folkeoplysnings Fremme) udfyldende til. Vi maa være Forf. taknemmelige for disse to fortrinlige Bøger, der i det hele give et saa klart og godt kulturhistorisk Billede, at ikke alene vor Tid maa kunne glæde sig derover, men at ogsaa kommende Slægter ville kunne have Gavn og Fornøjelse deraf; netop nu i vore Dage, da alt, ogsaa i Almuens baade aandelige og materielle Liv forandres med en hidtil ukjendt Hast, fra Aar til Aar, er det godt, at »Dansk Bondeliv« er bleven skildret saa kyndigt og saa sympatetisk, som vistnok kun Feilberg vilde være i Stand til. Bøgerne danne paa en vis Maade et Sidestykke til Troels Lunds store Værk om Danmarks indre Liv i det sextende Aarhundrede; mange Skikke, som han fortæller om fra de højere Kredse, finder man nu i de danske Bønders Liv eller fandt det dog i Mands Minde; der gives ogsaa i disse to Bøger af Feilberg ligesom en Forklaring for den, der gaaer gjennem »Dansk Folkemuseum« i Kjøbenhavn.

Vilhelm Bang.

II. **Ole Lund:** Livet i en Provindsby ved Aarhundredets Midte. Udgivet ved O. Geismar, cand. theol. (Wroblewski).

I Aargangen 1892 af det nu ikke længere eksisterende Tidsskrift »Museum« fandtes en Del Barndomserindringer af den Aaret i Forvejen afdøde Ole Lund, som en Snæs Aar tidligere havde taget sin Afsked som Herredsfoged i Bølling-Nørre Herreder (Skjern). De drejede sig om Livet i Helsingør, hvor han 1812 var født i en velhavende Kjøbmandsfamilie, og kastede et tydeligt og klart Lys over Tiden indtil 1830; men Forholdene i Helsingør, denne mærkelige By, hvor al Verdens Sømænd ligesom satte hverandre Stævne, vare vistnok langt fra at være de samme, som i andre danske Provindsbyer, hvorimod Livet, som det levedes i hans Forældres velhavende Hjem, sikkert havde mange Sidestykker rundt om i Landet. 1847 blev han udnævnt til Auditør med Bolig i Fredericia, og det er Livet i denne By ved Midten af vort Aarhundrede, han har skildret i Halvfjerdserne, saaledes som han i sin Alderdom mindedes de Aar, han tilbragte der i Byen; hans Erindringer ere nu udkomne i en særlig Bog, der vistnok vil finde mange Læsere. Den er livligt skrevet og let at læse, om der end findes nogle Gjentakelser; de to Afsnit, som have til Overskrift »Nogle historiske Notitser om Byen« og »Byens Omgivelser«, kunde uden Skade have været udeladte, da det meste deraf er kendt andet Steds fra og egentlig ikke har noget at gjøre med det, Bogens Titel tyder paa. Men der er en væsentlig Anke, nemlig selve Titlen »Livet i en Provindsby« osv.; ligesom der, hvad ovenfor er anført, har været en ikke ringe Forskel mellem det pulserende Liv i Forf.'s Fødeby Helsingør og det stillestaaende Liv i de fleste andre Provindsbyer, saaledes kan heller ikke Livet i Fredericia siges at have været typisk for Livet i andre af Landets Kjøbstæder; dertil var Militæret altfor dominerende, og om end Forf. omtaler Borgernes Liv, Færden og Virksomhed, er det dog især Officererne, han som Auditør naturlig kom i

Forbindelse med, og til Officerernes ellers temmelig eksklusive Stand sluttede sig de civile Embedsmænd, som ikke vare altfor underordnede; det er disse Klassers Stilling og Forhold, han fortrinsvis har skildret. Derfor vilde jeg have ønsket som Bogens Titel: »Livet i Fredericia« osv.; den nuværende Titel er ikke fri for at være misvisende; thi Forf. har ganske vist Ret, naar han skriver i Indledningen: »Byerne selv og deres Omegn kunde vel være forskellige;« men derimod næppe, naar han tilføjer: »Men Menneskene, der færdes, og Livet, der levedes i dem, var næsten fuldkomment ens.« Det, Forf. især har fremdraget, er »Selskabslivet«, og med dette og det evindelige L'hombrespil er han temmelig mellemfornøjet. Et Kapitel har til Overskrift »Det aandelige Liv«, og i dette siger han, at »det var Døden, der herskede«. Mon ikke dette er for stærkt et Udtryk at bruge? eller mon saa ikke dette skulde være noget, som passede særlig paa Fredericia fremfor de fleste andre Provindsbyer? Der kan ikke tvivles om, at der jo hen imod Midten af Aarhundredet virkelig er kommet »Liv« af forskellig Slags rundt omkring i Landet, selv i Smaakjøbstæder, hvor søvnigt det Liv maaske ogsaa har været. Der er dog vistnok ikke saa faa Mennesker, som ogsaa i vor travle Tid have skrevet deres Erindringer fra Kjøbstadslivet i det nittende Aarhundrede, der engang i Tiden ved at dukke op som Bøger eller i Tidsskrifter ville kaste Lys over Forhold og Livsvilkaar; men naar der hidtil kun er udkommet lidt deraf, er Grunden naturligvis den, at man i Reglen ømmer sig ved at lade saadanne Memoirer se Dagens Lys, saa længe der endnu er nogen i Live af dem, der omtales, eller af deres nære Slægtninge, hvilke muligvis ville føle sig stødte ved en selv nok saa godmodig Kritik eller endog blot Omtale af de foregaaende Generationer. Jeg vil haabe, at en kommende Slægt vil kunne faa adskillige saadanne Kjøbstads-Kulturbilleder at se, af hvilke det ene udfylder det andet. Ogsaa for Fremtidens Mennesker vil da O. Lunds nu udkomne Bog have sin

Betydning; og da det i Udgiverens Forord hedder, at Forf. har »nedskrevet flere Bind Erindringer, hvoraf dette er det første, som forelægges Læseverdenen,» glæder jeg mig til ad Aare at kunne læse Fortsættelsen, som vel altsaa vil omhandle Tiden 1852—70, da han var Herredsfoged i Vestjylland.

Vilhelm Bang.

Smaastykker.

I. Lidt stedsnavnegranskning.

6 småstykker om jyske stedsnavne
af
stud. mag. Jens Jensen.

Tolkning af stedsnavne har alle dage været en yndet åndelig idræt, men få er de, som er sluppen godt fra den. Den største fare har ligget deri, at man har villet tyde navnene ud fra deres nyeste skikkelse — uden at tage hensyn til, at de allerfleste af dem har en historie d. v. s. har gennemgået en udvikling, som man må kende for nogenlunde at kunne tyde ret. Når man ved, at Århus før har heddet Arus, kan man sagtens hitte den rette mening ud (Ar-us = åmunding); kender man derimod kun Århus, fristes man til at tro, at det er = årehus.¹⁾ — Adskillige af de navne, vi her skal sysle med, har været genstand for lignende, »uhistoriske« tydninger. Da stedshistorikeren L. Both skrev sin bog:

¹⁾ Denne urigtige tydning af navnet findes måske først hos Niels Svansø 1550 (se Ed. Erslevs »Jylland« s. 268). Ved år 1700 tolkede Torfæus det på rette måde; jvfr. Pontoppidans »danske atlas« bind IV, s. 67.

»Danmark«, kendte han kun bynavnet Odder i denne dets nyeste skikkelse; derfor kunde han give følgende til bedste: »Odder by ligger på bægge bredder af Odder å, et vandløb, der med sine skovkransede, skrånende bredder ret synes at kunne have været et forønsket hjem for odderen på den tid, da dette dyr havde almindeligt hjemme i vort fædreland, og det er rimeligt nok at vore jagtelskende forfædre have givet åen navn efter den, et navn der så senere er gået over på byen.« Når Odder kan udledes af oddere vil ingen undres over, at der i navne som Beder og Skader ogsaa er funden dyrenavne. — Den ypperste kender af danske stedsnavne, afdøde arkivar dr. Oluf Nielsen, er den som herhjemme med størst held har brugt den historiske fremgangsmåde ved tolkningen af stedsnavne¹⁾, og den vej er det vi følger i disse undersøgelser.

I. Beder, Odder, Skader (S. Hald herred) hed
 år 1267: Bitreth²⁾, 1319: Skatrith³⁾, 1363: Oddereth⁴⁾.
 1403: Bedert⁵⁾, 1405-1499: Oddert⁶⁾.
 1524: Bedert⁷⁾, 1524: Skadert, 1524: Oddert.
 senere Beder, Skader, Odder.
 (nu udtalt: béje), (ská eller skáje?) (åje).

De ældste kendte former er altsaa Bit-reth, Skat-rith, Odde-reth; udviklingen i navnene er foregået gennem en lyd-omstilling (reth til erth) som den i navnet Kirstine, eg. = Kristine, Karsten = |Kristen; jnfr. stedsnavnene på trup, der er fremgået af et oprindeligt -torp (Bistorp, Bistrup) osv.

Endestavelseren reth (rith) svarer vistnok til et oldnordisk ord: rétt = kvægfold, det samme som findes i sammensætningen afrétt⁸⁾, vort ævred, der tyder: stub-

¹⁾ Om hans fortjeneste på dette område se »Samlinger til jydsk hist. og topogr.« 3. r. 1. b. s. 106; ²⁾ se registret til Langebæks Scriptores rer. dan.; ³⁾ sammesteds; ⁴⁾ Æ. d. arkivregistr. 1. bind; ⁵⁾ Æ. d. arkivregistr.; ⁶⁾ ²⁴/₆ 1405 i Erslevs repertorium, og i Familien Rosenkrantz' diplomatarium; ⁷⁾ danske Magazin 4 r. 2. bind. ⁸⁾ På Island er »rétt« endnu navnet på et stort stenhegnet inde-lukke til får; »afrétt« (rétt udt. rjet) = græsgang.

marksgræsning. At »opgive ævred« vil da egenlig sige: at lade kvæget afæde det græs, der vokser op på stubmarken, i steden for påny at holde slet. I ældre dansk havde man samsætningen ævredsgæs d. v. s. gæs som var fedede på stubmark; jnfr. »ævredssmør«. —

I Bitreth (Beder) synes Bit-, Bed- at være det gamle ord bid = græsgang, der er i slægt med udsagnsordet at bede = at lade græsse, eller at give foder. Hele navnet vil da sige »kvægfolden på græsgangen«, og det hidrører vel fra den fjærne tid, da landet endnu ikke var bygt, og da forskellige små vandrestammer drog landet rundt med deres kvæghjorde og slog sig ned snart her, snart der¹⁾.

Oddereth vil åbenbart sige: »kvægfolden på odden«; byen ligger endnu tildels på en landtunge, som afgrænses af tvende små vandløb, der falder ud i Kysing fjord. Disse to små åer har sikkert været en del større i fortiden, hvor da også dette stedsforhold må have trådt tydeligere frem end nu. »Odden« ses dog ret klart på generalstabens kort i $\frac{1}{100000}$. Yderst på den ligger nogle gårde som hedder Studshoved, hvilket vel stadfæster tydningen.

Vedtegninger. Andre navne, hvori -ræth måske forekommer, er: Løver (syssel), der 1231 hed Lofræth²⁾ og Funder (ved Silkeborg), som 1524 hed Fundert³⁾. Hvad iøvrigt disse tre navne: Skatrith, Lofræth og Fundert helt ud skal sige, ved jeg ikke. Snerild i Odder sogn skrives $\frac{24}{5}$ 1405: Snæreth (Erslevs repertorium).

Måske kan -reth også være sidste led i Hørred ved Århus. Hørridt i Skåne 1541 (da. Magazin 3. r. 6. b.) hed dog Hørswith 1231 (se Valdemars jordebog). Dejred på Mols har derimod anden oprindelse; år 1320 hed byen Dighærhouæth⁴⁾, det store, brede hoved eller forbjerg (jnfr. Skovshoved, Nakkehoved, Knudshoved og Skødshoved). Et andet

¹⁾ Se Kr. Erslev: Middelalderens historie I s. 10; O. Nielsen: Hjern-Ginding herreder, indledningen; ²⁾ i Valdemars jordebog; ³⁾ danske Magazin 4. r. 2. bind; ⁴⁾ registret til Scriptores.

Dighærhouæth fandtes før i Fakse herred, Sælland (se Valdemars jordebog). Som forled findes ræth- vel i de to fynske stedsnavne Ringe, hvis ældre form er Ræthinge¹⁾, og i Ræthæbøl, en nu ødelagt by i Årslev sogn²⁾.

Ordet »bid«, »bed« (i Beder, Bitreth) var i gm. dansk almindeligt i samsætningen fæbid = fægang, kvæggræsning. I Pontoppidans »danske atlas« kaldes et sted ved Horsens »Kongens bied«; det må engang vel have været kongsejendom.

Navnet Høbbed i Sydfyen hører måske også hertil; ligeså Bedsnap i Ølgod sogn.

II. Dr. Nielsen har³⁾ undersøgt nogle stedsnavne med endelsen -tved (Horstved, Rostved), der undertiden er bleven til -ted (som i Dys-ted, Bjergs-ted, Kongs-ted). »Tved« er dog bleven endnu stærkere afkortet, som det vil ses af følgende rækker.

a) Harte hed 1231⁴⁾ Hartwæt; på samme måde er navnene Orte og Kærte⁵⁾ vel fremgået af Ortved og Kjærtved; de ældste former jeg kjender af disse navne er Orthee, Kjerthee o. lgn. Bynavnet Hjorte (også i Fyen) har andet ophav; 1396 (20. novbr.) skreves det Hiorvit⁶⁾ af with = skov; se nedenfor.

b) Skjolde hed 1203 Skialtwæt; navnet er i registret til Scriptorer opført som ukendt; det er imidlertid utvivlsomt Skjolde i Bjerre herred.

Ryde ved Holstebro hed 1231 Ryztheet (= Ryztweet). Muligvis har Skåde i Ning herred samme oprindelse. De

¹⁾ Universitetsjubilæets danske samfunds »blandinger« 1. b. s. 243 anm.; ²⁾ Se registret til Scriptorer. ³⁾ I Universitetsjub. »blandinger« 2. b. s. [36; ⁴⁾ i Vald's jordebog; ⁵⁾ i Fyens tidende ^{29/7}, 1895 tydes Kærte som = navneordet en »kærte« (lys, fakkell); slig tydning må vistnok afvises. Joh. [Kok har i [sin bog om folkesproget i Sønderjylland 2. bind foreslået Kærte = Kærtved; se under Kærbøl; ⁶⁾ i Erslevs repertorium.

nævnes 1340 som Scothee¹). Varde er derimod udviklet fra Warwith (with = skov). Flade paa Mors hed 1408: Flatwith²), 1425: Flæthe³) og 1507 Flade⁴). Om det skal deles Fla-twith eller Flat-with er vanskeligt at afgøre.

c) Hoed træffes 1183 som Haghæt wæt⁵); 300 år senere skrives navnet: Hoffuit⁶), der vel har lydt som Howed, ligesom nu. Anderledes har det sig med Koed i Djursland, der 1333 hed Cowit⁷); jnfr. ovenfor Hiorvit og Warwith.

d) Bjært, Kolt. S. Bjært hed omkring 1300 Biart⁸); samtidig skrives N. Bjært: Bierte ell. Biærte⁹); 1350 ligeledes Biærtæ¹⁰); denne form, som også ses på reformationstiden¹¹), har sejret, mens én med den delvist sideløbende form Barthee¹²) vistnok nu helt er borte. Det går næppe med Kok at ville slå sysselnavnet Barvid¹³) sammen med bynavnet Bjært; thi Barvid vilde lydret have udviklet sig til Barri d (bynavn i Bjerre h., opstået af Barwith; jnfr. Skipwith > Skibed, Tiswith > Tised, Kowit > Koed) derimod ikke til Bjært. Dr. Nielsen mener¹⁴), at Bjært ved Holstebro er = Bjærtved, og lignende oprindelse må vel også Bjært ved Kolding have. — Kolt hed 1320 Kolthee¹⁵), vel = Koltved; Rørt ved Ouder = Rørtved?

Hvad tved egentlig vil sige er vanskeligt at afgøre. Den norske stednavnegransker, prof. O. Rygh, mener¹⁶), at ordets ældste tyding er: et udskilt jordstykke, en jordlod (parcel). I norsk bruges ordet om skov eng, ryddet engjord i en skov¹⁷).

¹) Se registret til Scriptorer; ²) Erslevs repertorium ¹⁰/₂ 1408; ³) ældste arkivregistr. 1. bind; ⁴) sammesteds 3. bind; ⁵) se registret til Scriptorer; ⁶) 1492; ældste danske arkivregistraturer 1. bind. ⁷) registret til Scriptorer; ⁸) Ribe »Oldemoder« v. Nielsen; ⁹) sammesteds; ¹⁰) Kok: Folkesproget i Sønderjylland, 2 bind; ¹¹) »Kronens skøder« ved Laursen 1536; ¹²) se registret til Scriptorer; formen forekommer også i 16. årh; se Søndjy. skatte- og jordebøger ved Falkenstjerne og Anna Hude; ¹³) i ovennævnte bog; ¹⁴) »Hjerm-Ginding herreder«; ¹⁵) registret til Scriptorer; ¹⁶) i det udmærkede, for nordiske stedsnavnes tolkning vigtige, værk: Norske gårdnavne; indledning; ¹⁷) se Ross og Åsens norske ordbøger.

Denne brug af ordet findes også i danske stedsnavne, således i navnet Skåde; ved denne by findes ikke længere engjord, men før må der have været sligt der, thi Århusbogen¹⁾ omtaler: *nostram curiam in Scothee cum agris, silvis, pratisque* (vor gård i Skåde med dens tilliggende af ager- skov- og engjord).

I Danmark har »tved« særlig hjemme, og herfra blev det i vikingetiden ført til Nordengland og Nordfrankrig, hvor det findes i adskillige stedsnavne²⁾. Dr. Nielsen mener³⁾, at tved i danske stedsnavne nærmest vil sige: et af vand delvis omgivet langstrakt stykke jord. Dette passer godt på Hoed, det gamle Hagetved, som for en stor del ligger på en lang hage, der afgrænses af to åløb. — Andre steder passer hans forklaring mindre godt. —

»Tved« er endelig navn på et vist område i en (større) skov. Således findes i Rold skov i Himmerland: Oplevtved, Rebildtved, Roldtved, Hellumtved, Tvedskov ved Solbjerg i Hellum h., der før var to skove: Nørre og Sønder Tvedskov⁴⁾. —

Det usammensatte navn Tved er almindeligt over hele landet. Tvede som findes enkelte steder er en gammel stedform = (byen) på tveden. Tved ved Svendborg hedder i Valdemars jordebog Tvevad (= det dobbelte vadested) og er altså af helt anden oprindelse, end man efter skriveformen nu skulde tro.

Nogle steder findes der større grupper af -tvednavne, således i Djursland: Hagetved (Hoed), Glatved, der 1183 hed Glappætæt⁵⁾, Rostved, Horstved og Tvedby på Mols.

I Bjerger herred: Skjaltved (Skjolde), Udt = Udtved(?),

¹⁾ i 6. bind af *Scriptores*. ²⁾ Se A. Fabricius: *Danske minder i Normandiet* s. 316 ff.; ³⁾ *Universitetsjubil. blandinger* 2. bind s. 35; ⁴⁾ *Erslevs repertorium* 27/s 1418; ⁵⁾ se registret til *Scriptores*; 1441 hed byen *Glaphwæt*, se *Familien Rosenkrantz's diplomatarium*; navnet kommer måske af ordet *gloppa* = kløft.

Sejt = Segtved(?), Tyrsted = Tyrstved. Brunde (jnfr. Skjold e); Glud hed Gluidt¹⁾, der vel er = Gluwith.

Ved Kolding: Hartved (Harte), Skartved, Bjergtved (Bjært), Tvedby.

Vedtegning. Et par navne som Vitved og Gjedved kan synes sammensatte med ved (with) = skov; det er dog næppe tilfældet; Vitved bør rettelig skilles Vi-tved, måske opr. Vig-tved; Gjedved hed 1346 Gedethwet²⁾ og er altså et tvednavn.

III. Brabrand, Stabrand (i Djursland), Brande.

1340 Brabrun ³⁾	1387 Staabrund ⁵⁾
1426 Brabrand ⁴⁾	1416 Stabrun ⁶⁾ .

I disse navne finde vi rimeligvis det gammelnordiske ord brun = skarp kant, skrænt; det samme som indgår i øjenbryn, skovbryn, himmelbryn o. s. v. Det findes måske også som forled i stedsnavnet Brande, hvis forhistorie er følgende:

1300 Brønnyld ⁷⁾	1567 Brandle ¹⁰⁾
1340 Brunld ⁸⁾	1573—79 Brand ¹¹⁾
1524 Bronlø ⁹⁾	

Af samme oprindelse er Brylle i Fyen, der i middelalderen skreves Brynla.

IV. Barmer ved Nibe, Gosmer, Mørke.

I disse navne findes vistnok det gammelnordiske ord myr eller mør = mose. Barmer hed 1252: Barnæmyr¹²⁾; jnfr. Formyre ved Tjele; Gosmer hed 1302: Gazamær¹³⁾. Mørke i Jylland hed 1416 Myrke¹⁴⁾; det i Sælland skrives 1370: Myrækow¹⁵⁾; herhen hører vel også Dolmer i Djurs-

1) se ældste danske arkivregistraturer 2. b. 1432—37; 2) ¹³/₄ 1346. Erslevs repertorium. 3) Se registret til Scriptorer; 4) sammesteds; 5) ældste arkivregistre, 2. bind; 6) registret til Scriptorer; 7) Ribe »Oldemoder« ved Nielsen; 8) sammesteds; 9) danske Magazin 4. r. 2. b.; 10) Kronens skøder ved Laursen; 11) sammesteds; 12) se Trap 6. bind; 13) registret til Scriptorer; 14—15) sammesteds.

land, Merring ell. Mæring i Hatting h., der dog i middelalderen skreves Moring¹⁾, Maglemer på Låland. I *Scriptores*²⁾ nævnes et sted: Bolmer i Fyen, der væntelig også hører hid.

Dr. Nielsen vil udlede navnet Gazamær, Gosmer, af et gammelt personnavn Gasi³⁾. Det er dog et spørgsmål om forleddet ikke er = gås, vildgås; jnfr. følgende navne: Gaasdal, Gaaszewig⁴⁾, Gazæwith⁵⁾, Gaaselunsbech⁶⁾, Gaaskær og Gaasvad⁷⁾, Gaasekil⁸⁾.

V. Rold, Vrold (ved Skanderborg).

Det første af disse navne er velkendt både fra øerne og Jylland, bedst måske fra sognenavnet der er knyttet til den store Rold skov i Himmerland; 1231 skreves det Roldee⁹⁾; samtidig hedder Vrold: Wraghældæ¹⁰⁾; endelsen -hældæ er sikkert svækket i st. for holtæ, stedform af holt = skov, et almindeligt ældre nordisk ord. Når Vrold er opstået af Wraghældæ, kunde det synes rimeligt, at Roldæ må stamme fra Roholtæ; en by af dette sidste navn findes i Fakse herred på Sælland. Skrivemåden Roholte er optaget fra den ældste form Roholt, der kendes fra Valdemars jordebog; men udtalen af ordet har været en anden. I Eline Gøyes jordebog kaldes byen: Rowolt; i Kronens skøder 1569: Rooltæ, 1604: Rooldæ (1633 er den gammeldags form Roholt optaget påny). Ved sammenstilling af det jydsk Rold og det sællandske Roldæ, kan der næppe være tvivl om, at de bægge har samme oprindelse. Der er kun den forskel, at det jydsk Roholtæ langt før blev afslebet til Rold end det sællandske — i overensstemmelse med den almindelige kendsgag, at jydsk altid har været et stød længere fremme i udvikling end ømålene. — Endelsen -holt er i andre jydsk stedsnavne bleven til -alt, som i Romalt, Stenalt, Segalt, og

¹⁾ ældste arkivregistraturer 2. bind; ²⁾ 1. b. s. 322; ³⁾ Olddanske personnavne s. 29; ⁴⁾ ældste arkivregistraturer 2. bind; ⁵⁾ i registret til *Scriptores*; ⁶⁾ ældste arkivregistr. 3. bind; ⁷⁾ Kok: folkesproget i Sønderjylland 2. bind s. 160; ⁸⁾ danske Magazin 3. r. 6. b.; ⁹⁾ Valdemars jordebog; ¹⁰⁾ sammesteds.

muligvis i by- og herredsnavnet Malt, der i Valdemars jordebog skrives Moltæ.

VI. Mejlgade i Århus. — Mens man længe har været på det rene med, at navne som Mejlby, Mejlgård, Mejlfar (vestfynsk udtale af Middelfart) o. s. v. udledes fra det gamle forholdsord medel = imellem, har man derimod villet have, at navnet Mejlgade skulde være af en hel anden oprindelse, nemlig af det gamle tillægsord magle = stor (i forskellige skikkelser forekommer dette ord i følgende navne: Maglekilde, Magleby, Øsemagle, — Miklagård — Meklenborg —, Møgeltønder, Møgelkær, Mølhøj o. s. v.) Denne tro har man længe vedkendt sig i Århus, og derfra er væntelig det navnkundige »Mejlborg« fremgået, thi det skal aldeles afgjort sige: »Storborgen«. På tryk er den ogsaa fremkommen¹⁾. — Medelgade er nu i virkeligheden den gamle skikkelse af navnet Mejlgade. Således skrives det i året 1560²⁾, sa tidligt som det vistnok i efterladte kilder er optegnet. Senere afløstes ordet medel af højtydsk middel (middelhavet, middelalder, middelvej o. s. v.) — og Medelgade skreves derpå indtil omkring 1860 Middeldgade, mens den borgerlige jævne udtale vistnok hele tiden var Mejlgade — således som den nu forlængst er trængt igennem, også i skriftmålet, — på samme måde som »Middelfart« endnu er skrivemåden, mens udtalen hele Vestfyen over er Mejlfar, en udtale som ikke hidrører fra det fortydske »Middel«fart, men fra det ældre, danske Medelfar.

Hvad nu Medelgade nærmere skal sige, er ikke let at klare. Forleddet medel hentyder som oftest til et stedsforhold som ikke længer er til syne; dog vil man ved at tage kort for sig endnu kunne se, at Medelby'erne ligger imellem,

¹⁾ Se således et opsæt fra septbr. 1898 i Nationaltidende, som er gengivet den 20. septbr. s. å. i Århus Stiftstidende; ²⁾ Mejlby forekommer mindst 15 gange som stedsnavn indenfor det danske sprogområde; ³⁾ se »Kronens skøder I«, udg. ved L. Laursen.

som oftest midt imellem, to andre byer; ligeledes er det velkendt, at Medelfar er det midterste af de tre færgesteder ved Lillebelt: Strib — M. — Føns(føre).

Hvilket stedsforhold i Århus, der har været årsag til navnet Medelgades fremkomme, er uvist. Måske er det oprindelig bare mærke på den lille gade der løb mellem domkirken og den såkaldte skolebakke. Dette er dog kun en gisning. — I tidsrummet 1480—1500 nævnes en banke Medelsberg²⁾ på Århus mark; det findes nu næppe mere; men sproglig set svarer det nøje til gårdsnavnet Mejlbjærg i Nørre Hald herred³⁾.

2. Fjellerupgaard — Fjerupgaard.

Et Bidrag til Rigsraad Eske Broks Historie
af Cand. mag. Søren Hansen i Vejle.

Eske Brok til Gammel Estrup og Vemmetofte, Rigsraad og Lensmand paa Dronningborg, døde den 15. Dec. 1625. Han havde i Aarens Løb samlet sig Gaarde og Gods i stor Mængde, og heriblandt nævnes ogsaa Fjellerupgaard. Dette stemmer med en Optegnelse i hans Dagbøger under 5. Juli 1622, hvoraf det ses, at Eske Brok paa et tidligere Tidspunkt havde købt »Fielerup gardt och godtz i Nørager«⁴⁾.

¹⁾ Ligeledes herredsnavnet »Middelsom«, der i Vald.'s jordebog (1231) hed Methælsholm, d. e. den store holm der ligger imellem — og helt omflydt af — Nørreå, Tange å, Gudenå og dens tilløb. Senere i Middelalderen skrives som oftest Meylsom, indtil den fortydskede skikkelse i 17. og 18. århundrede trængte igennem, på samme måde som ved Middelfart; ²⁾ se Hübertz aktstykker, bind I; ³⁾ andre navne, hvori mejl- findes som forled, er Mejlø ved Hinds holmen, Mejlskov i Ore sogn i Nordfyen, Mejlsted v. Brønderslev o. fl. I nyere navnedannelser er mejl- afløst dels af middel-, dels af mellem- (Mellemgade, Mellemby, Melleballe o. s. v.). Bøjet i 3dje grad forekommer medel i stedsnavnet Methlestægrafføghæ (gravhøj) 1346, nu Mellan Grefvie i Skåne; se Styffe: Skandinavien under unionstiden s. 61.

⁴⁾ Danske Samlinger, 2den Række, 6te Bind, S. 30.

Vedkommende Dagbogs Udgiver, Overauditor L. Moltke, gaar ud fra, at Fjellerupgaard er den samme som Østergaard i Fjellerup Sogn i Djurslands Nørre Herred, hvilket Sogn grænser op til Nørager Sogn i Sønder Hald Herred. Han støtter sig til Pastor C. Reiersen, som i »Bidrag til Fjellerup Sogns Presbyterologi og Sognekronike« siger, at »ved Fjellerupgaard menes Østergaard«¹⁾. Ligeledes staar der i Traps Beskrivelse af Danmark, 2den Udg., under Fjellerup Sogn: »Hovedgaarden Østergaard har Navn af, at den ligger ved den østlige Side af Byen Fjellerup, og antages at være den samme som Fjellerupgaard.«

Det vilde ganske vist være i god Overensstemmelse med en fra Middelalderen til Nutiden overleveret Navneskik, at den største Gaard i Fjellerup kaldtes Fjellerupgaard, især hvis den var beboet af Adelsfolk. Laa den østligst i Byen, vilde ogsaa Navnet Østergaard tilbyde sig af sig selv, og der vilde tilmed næppe være noget til Hinder for, at de to Navne benyttedes samtidig, saaledes som Tilfældet maatte være her, hvis Østergaard var den samme som Fjellerupgaard. Det første Navn forekommer nemlig allerede længe før 1622, saaledes som det fremgaar bl. a. af ovennævnte C. Reiersens Afhandling.

L. Moltke har dog i en Note til sin Udgave af Dagbogen for 1622 gjort opmærksom paa, at Eske Brok intetsteds nævnes som Ejer af »Østergaard«. Antagelsen Østergaard = Fjellerupgaard støtter sig altsaa kun paa den Omstændighed, at man ikke har kjendt nogen Gaard af sidstnævnte Navn, og en saadan maa dog have existeret, siden den nævnes adskillige Gange. Man har saa ment, at det maatte være den største Gaard i Fjellerup, den samme som ellers hed Østergaard.

I en Fællesindberetning fra Nørre Herreds Præster, som indsendtes til Dr. Ole Worm i Aaret 1623 findes følgende: »Udi same herridt findis nogle hergaarde, som velb. her Jørgen Skeell, velb. fru Dorithe Juell eier, som ere Soustrup, Skervad, Ørbeckgaard, Medelgaard og Østergaard i Fiellerup«²⁾. Det vides, at Jørgen Skeel ejede de tre førstnævnte af disse Gaarde, og at Fru Dorthe Juul ejede Mejlgaard. Af den Rækkefølge, i hvilken Gaardene nævnes, og af den Omstændighed, at Mejlgaard og Østergaard nogle Aar senere havde fælles Ejer, er det ret sandsynligt, at hun i 1623 ogsaa har

¹⁾ Jydske Samlinger, 3die Bind, S. 2.

²⁾ Danske Samlinger, 2den Række, 6te Bind, S. 147.

været Østergaards Ejerinde. Eske Brok har i ethvert Tilfælde ikke været Gaardens Ejer paa det Tidspunkt i 1623, da Indberetningen nedskreves. Men naturligvis — derfor kan han godt have været dens Ejer i 1622. Vi maa dog huske paa, at Eske Brok ikke siger, at han har købt Østergaard, og ingensteds nævnes som Ejer deraf. Det er Fjellerupgaard, han har købt, og det er Fjellerupgaard, han nævnes som Ejer af. Hvis vi altsaa kunne finde en Gaard af dette Navn indenfor hans Godskjøbs Omraade, kunne vi lade Østergaard ude af Betragtning.

Vi behøve ikke at gaa langt bort. I Kalø Lens Skattemandtal for 1610 nævnes under Nørager Sogn Fæstebonden Christen Christensen i Fielderupgaard. Navnet kommer stadig igjen i de følgende Aargange af Skattemandtallene, undertiden stavet Fiellerup- eller Fielerupgaard. At vi her have den Gaard, Eske Brok ejede, kan paa Forhaand betragtes som sikkert, og det er i god Overensstemmelse hermed, naar Christen Christensen i Fiellerupgaard i Skattemandtallet for 1629 kaldes »Frantz Lyckes Tiener«; thi Frands Lykke til Overgaard var gift med Eske Broks Datter Lisbeth og blev derfor ved sin Svigerfaders Død 1625 Ejer af dennes Hovedgaard Hevringholm med tilliggende Bøndergods, bl. a. i Nørager Sogn, hvoriblandt Fjellerupgaard altsaa maa antages at have været. Endnu i 1661 hørte Gaarden til Hevringholm Gods, som ejedes af Frands Lykkes Søn, den sørgelig berømte Kaj Lykke¹). Ved hans Domfældelse den 2. Sept. samme Aar tilfaldt hans Ejendomme Kronen, »dog hans Hustruesz egen Hoffued lod, och hansz rett witterlige giæld, giortt for den 28. Julij 1661, først af fellisz boe att betalisz«²). Af Matriklen fra 1664 ses, at Fielderupgaard i Nørager Sogn, beboet af Laurids Ibsen, tilhørte Gjessingholm (nu Løvenholm) Gods og stod til 9 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdkr. 1 Alb. Landgildehartkorn.

Altsaa: Eske Broks Ejendom Fjellerupgaard laa i Nørager Sogn ligesom det øvrige Gods, han havde købt sammen med denne Gaard. Men der findes nutildags ingen Gaard af dette Navn i Sognet, og ingen stedlig Erindring om et saadant Navn har holdt sig. Hvor laa den da? Eller bag hvilken af Nutidens Gaarde skjuler den sig? Ogsaa herpaa kan der findes Svar. I det kgl. Bibliotheks Haandskriftsam-

1) Se en Pakke Papirer, nu i Rigsarkivet, tidligere gl. kgl. Samling Folio, Nr. 1102.

2) Chr. Bruun: Kaj Lykke, S. 86.

ling findes i 2 Exemplarer en »Calløe Amts Beskrivelse« af Provst Begtrup i Vistoft paa Mols¹⁾. Det ene Exemplar bærer Aarstallet 1763. Heri nævnes blandt Byer og Gaarde i Nørager Sogn: »Fillerup Gaarde, 2 Gaarde, ellers kaldet Fier-ring Gaarde«. At Formen »Fillerup« kun skyldes en Læsefejl og bør erstattes med »Fielerup«, er selvfølgeligt. Den gamle Fjellerupgaard var altsaa ved 1763 delt i 2 Gaarde; men vi faa desuden at vide, at disse Gaarde til daglig Brug kaldtes med et andet Navn. Dog — ogsaa dette Navn, Fierring Gaarde, er ukjendt i Nutiden og maa, som vi skulle se, ligeledes bero paa en Læsefejl. Udgiveren af 4de Bind af Pontoppidans Danske Atlas, Hans de Hofman, har som Hovedkilde til Skildringen af Kalø Amt benyttet Begtrups Værk; men han har ogsaa havt andre Kilder til sin Raadighed. Stille vi nu Navnene paa Byer, Gaarde og Møller i Nørager Sogn ved Siden af hinanden, saaledes som de forekomme i Begtrups Beskrivelse og i Danske Atlas, viser det sig, at de fuldstændig svare til hinanden paa ét Par nær: i Stedet for Begtrups »Fillerup Gaarde« eller »Fierring Gaarde« har Danske Atlas Fierup Gaard, og dette Navn fører os ind paa kjendt Grund; thi Fjerupgaarde er Navnet paa to smaa Gaarde i den sydlige Del af Nørager Sogn. Ordet udtales i Egnens Dialekt med Tonen paa sidste Led (—gaarde), hvoraf følger kort e og dobbelt r i første Led²⁾. Begtrups Kilde har altsaa rimeligvis havt »Fierrup Gaarde«, hvilket let kunde blive til »Fierring Gaarde«. Den rigtige Læsemaade i Begtrups Beskrivelse vilde altsaa være: »Fielerup Gaarde, 2 Gaarde, ellers kaldet Fierrup Gaarde«, og Resultatet af Undersøgelsen bliver, at Fjellerupgaard intet har at gjøre med Østergaard i Fjellerup Sogn, men derimod er identisk med nuværende Fjerupgaarde i Nørager Sogn.

1) Thottske Samling 4°, Nr. 1457 og Ny kgl. Samling 4°, Nr. 750.

2) I Følge Meddelelse fra Lærer K. Edelberg-Jørgensen i Nørager.

Det danske fyrvæsens historie 1560—1660.

Meddelt af Dr. jur. V. A. Secher.

I den topografiske litteratur har de danske fyr fra ældre tid kun fundet omtale lejlighedsvis og angivelserne om deres tilblivelse og historie er i almindelighed ret mangelfulde, saaledes som følgende oversigt vil vise.

Skagens fyr skal efter »Danske atlas«¹⁾ være oprettet 1564, og det bemærkes kun om det: »ved skovenes aftagelse blev denne lampe for kostbar at underholde med brænde«, hvorefter det ny fyrtårn fra 1747 (o: 1745) omtales. Hos Olufsen²⁾ er dette blevet til, at Skagens fyr oprettedes 1564 og blev »fra dette år af forsynet med brænde til 1747«, da et fyrtårn blev opført og stenkulsblusningen begyndte. Meddelelsen i »Danske atlas« er optaget i Traps historisk-topografiske beskrivelse af Danmark³⁾, hvor en afbildning af Skagens fyr efter en tegning i Resens håndskrevne atlas meddeles.

Om Anholts fyr udtaler Trap⁴⁾, at det ikke er bekendt, når »det første gang blev oprettet«, men han kender dog det kongelige missive af 16. august 1561,

1) 5. bd. s. 230.

2) Collectanea til et antikvar. topogr. leksikon, s. 128.

3) 1. udgave, speciel del 2, 24 og 2. udgave 5, 31.

4) 1. udgave spec. del 2, 535 og 2. udgave 5, 620. »Fyrringsværket« på Anholt nævnes ganske kort af Arent Berntsson: Danmarks og Norges frugtbare herlighed 1, 169.

ganske vist kun på anden hånd¹⁾. Den af »Danske atlas« meddelte, nedenfor omtalte ombygning af fyret 1623 nævner han dog ikke.

Fyret på Læsø, der omtales hos Arent Berntssön²⁾, se nærmere nedenfor, synes at være undgået yngre forfatteres opmærksomhed.

Fyrene på Nidingen, en klippeø ved indløbet til Kongsbaksfjorden i Halland, omtales ganske vist af Niels Höjer i »Konungariket Sverige«³⁾, men om fyrets alder og historie ved forfatteren intet. Samme forfatter nævner kun i forbigående⁴⁾ fyret på Kulden men ikke det på Falsterbo.

Den første sammenfattende fremstilling af det danske fyrvæsens udvikling skyldes den af Danmarks nyere fyrvæsen i øvrigt højt fortjænte fyringeniør C. F. Grove, som for en menneskealder siden skrev: »Et blik på fyrvæsenets historie«⁵⁾, hvori han efter en udsigt over, hvad man i oldtiden og middelalderen havde gjort for at vejlede de søfarende ved fyrindretninger, udtaler: »I året 1564 tændtes det første danske kulfyr på Skagen og 1582 det andet på Anholt«. Han tilføjer, at disse fyr vare »simple vippefyr«, men at de senere anbragtes på bygninger, hvorefter han går over til at omtale det i 18. århundrede på Anholt opførte fyr og fyrvæsenets senere udvikling her i riget. I den fremhævede sætning er imidlertid ikke en eneste påstand rigtig.

I nyeste tid (1897) har premierløjtnant C. D. Bloch

1) Citatet er taget fra T. Beckers »Orion« 4, 264, hvis omtale af Anholts fyr kun er en gentagelse af, hvad der findes i »Danske atlas«.

2) Danmarks og Norges frugtbare herlighed 1, 169.

3) Hallands län s. 869.

4) Malmøhus län s. 608.

5) For ide og virkelighed 1869 s. 659—70.

i Salmonsens konversationsleksikon skrevet en artikel »Fyrvæsen« med et afsnit om fyrvæsenets historie, hvilket afsnit han i det væsentlige har optaget i en afhandling, ligeledes kaldet »Fyrvæsen«, i »Tidsskrift for søvæsen« for 1898¹⁾, hvori han indledningsvis fremhæver, at der »endnu ikke findes nogen samlet fremstilling af fyrvæsenets indretning i den danske literatur« med undtagelse af hans egen førstnævnte artikel i det anførte konversationsleksikon. Allerede denne påstand er urigtig, idet forfatteren har overset Groves ovennævnte afhandling, som ganske vist nu er forældet, men dog burde have været nævnt, men også forfatterens fremstilling af vort fyrvæsens historie er, om end bedre end Groves, meget ufuldstændig: forfatteren kender Valdemar II.s brev om det første blus på Falsterbo og Fredrik II.s missive 16. oktbr. 1560; han kender også Jens Pedersen (Groves) navn, om han end kalder ham »Petersen«, men ikke dennes betydning for vort fyrvæsens udvikling. Han kender ikke alle ældre danske fyr, og hans afhandling indeholder ikke så få fejl.

I de senere år er der imidlertid fremdraget så mange spredte aktstykker til vort fyrvæsens ældre historie²⁾, at det nok kunde være på tide at sammenstille deres indhold og sammenholde dette med de oplysninger, som forskellige regnskaber og en del endnu utrykte kongebreve med tilhørende indlæg indeholde. Dette er målet for den følgende fremstilling.

1) Ny række 33, 428 flg.

2) Dels i dette tidsskrifts 8. bd., dels i udgaverne af Danske kancellis registranter. De på førstnævnte sted aftrykte breve ere dog helt tilfældigt udplukkede af Danske kancellis kopi-bøger over kongelige ekspeditioner uden forsøg på at få alt fyrene vedkommende med, således at end ikke fyrenes oprindelse oplyses ved dem.

Sejladsen i Sundet førte tidlig til, at man anbragte mærker til vejledning for de søfarende. I et udateret brev tillader Valdemar Sejr efter anmodning af brødrene af prædikebrødrenes orden og af kærlighed til de handlende, at der på Falsterbo opsættes et beskedent mærke til afværgelse af fare for de søfarende¹⁾, og at det nødvendige brænde hertil må skæres i riget. Formodentlig har man derefter i lange Tider, i hvert fald i den tid, da sildefiskeriet i Sundet varede, vedligeholdt blus på forskellige steder på Sundets kyster til vejledning for skibene. Til gengæld måtte fiskerifartøjerne udrede en afgift i fisk til »blusseriets« vedligeholdelse. Denne synes at have været overtaget af kongen og afgiften at have været så rigelig, at kongen med fordel kunde bortforpagte oppebørselen i forbindelse med forpligtelsen til at passe blusserierne. Et »blusseri« fandtes således på Dragør, som skulde blusse under høstfiskeriet, og det ses 1558 og 1560 at være blevet bortforpagtet til borgere i København²⁾ i overensstemmelse med gammel sædvane. Det var dog først i Fredrik II.s tid, at et ordnet fyrvæsen kom i stand, og man begyndte da med at belyse de farlige og fra gammel tid berygtede farvande ved Skagen og Anholt samt indsejlingen til Øresund. Mærkelig nok synes man den gang ikke at have tænkt på, at de søfarende først kunde føle sig sikre, når der tillige anbragtes fyr på Læsø og Nidingen, skönt også disse øer fra gammel tid vare berygtede blandt søfolkene, som færdedes gennem Kattegat. I en beskrivelse af Danmark, som tryktes i Leiden 1629 sammen med for-

1) Signum aliquod discretivum pro vitando periculo navigantium. Diplomatar. Svecanum 1,687 (Regesta no. 673).

2) Åb. brev 1558 16. marts (kancelliets brevbøger 1556—60 s. 167, trykt i Københavns diplomat. 2,310) og 1660 17. juni (kancelliets brevbøger a. st. s. 413).

skellige andre småafhandlinger om danske forhold, anføres således en talemåde¹⁾, som siges at være almindelig blandt samtidens sømænd og lød:

Lässoe, Nidung und Anholt
Macken, dat menig stürman nict wert olt;

men fyrene på Skagen og Anholt omtales dog ikke i det nævnte værk, skönt det f. eks. om Anholt fremhæves, at øen udmærker sig ved tre kirker. Det blev imidlertid Kristian IV forbeholdt at udvide belysningen af de danske have med fyrindretninger på Nidingen i Halland og ved Falsterbo, og först i Fredrik III's tid fik man fyr på Læssø.

Fyrindretningerne gennemgik i de første 70 år af deres drift en række omdannelser, inden man 1626—29 nåede den konstruktion, ved hvilken man derefter i over 100 år slog sig til ro for de fleste fyrs vedkommende og for Falsterbo fyret endog lige til 1795.²⁾ Fremstillingen i det følgende³⁾ falder derfor naturlig i afsnit efter disse konstruktioners art, nemlig: papegøjefyrene (»fyr-lamperne« belysning med brænde), tårnfyrene (»lygterne«, belysning med tran eller talglys og en ganske kort tid, efter en som det viste sig uheldig ombygning med kul) og vippefyrene (»fyringerne«, belysning med stenkul).

1) Proverbium vulgo inter nautas jactatum, se »De regno Daniæ et Norwegiæ insulisque adjacentibus . . . tractatus varii«, s. 59. Talemåden anføres også af Arent Berntssön (Danmarks og Norges frugtbare herlighed 1,169), der oversætter den således:

Det volde Niding, Anholt, Læssø,
At mangeln god styrmand ung må dø.

2) Se Bloch a. st.

3) Skönt nærværende tidsskrift nærmest beskæftiger sig med jyske forhold, har i denne afhandling fyrene i de gamle danske lande øst for Øresund måttet medtages, fordi æmnet ikke ret godt lader sig dele.

A. Papegøjefyrene (»fyrlamperne«).

De tre første fyr, det vil sige indretninger, hvorved man tilsigtede at bringe det blus eller lys, som skulde vejlede de søfarende, til vejrs således, at det kunde ses i en betydelig større afstand, end om det var anbragt slet og ret på strandbredden således som de ældre »blusserier«, påtænkte man at oprette 1560. Om et planlagt fyr på Skagen fik nemlig lænsmanden på Ålborghus Otto Brahe følgende kongelige missive af 8. juli 1560, der hidtil kun har været offentliggjort i et alt for kort uddrag¹⁾, og derfor meddeles her i sin helhed:

Vid, at dend søfarende mand och fremmede skipper, som til søes søge deris neringe och byeringe, hafve for os ladet beklage, hvorledis at dennom under tiden sker stor skade emellom Skagen och Falsterboe ref, så at mange kommer om skib och gotz, och derfore ere begierindis, at der motte giøris nogen ydermere varde, end alrede giort och lagt er paa grundene, met fyrelamper och tønner. Ti bede vi dig och ville, at du met det første lader giøre paa vor bekostning en fyrelampe af tar ved alle natter ofver aarit egenom, saa lenge skibbene seigler, saa at dend søfarrinde mand deraf kand se at rømme och tage dennom vare for grunderne.²⁾

Det er af dette brev klart, at der ikke tidligere har været faste, stedse eller dog en større del af året brændende fyr i farvandet mellem Skagen og Falsterbo; der er ikke tale om at forny ældre indretninger men om at til veje bringe helt ny. I det nys anførte brev er ikke

¹⁾ Kancelliets brevbøger 1556—60 s. 409.

²⁾ Danske kancellis tegnelser over alle lande 6,282. — Retskrivningen i det ovenstående aftryk ligesom i de nedenfor meddelte aktstykker og regnskabsuddrag er, hvor ikke en moderne retskrivning er benyttet, blevet simplificeret i overensstemmelse med de regler, som ere anførte i disse samlingers 2. ræk. 1, 62—63.

med rene ord sagt, at lænsmanden skal anbringe den planlagte »fyrlampe« på Skagen, men dette må have været meningen, således som det også fremgår af et yngre nedenfor aftrykt kongeligt missive fra samme år. og det må vel antages at stedsangivelsen kun er udfaldet ved en fejltagelse af den skriver, som indførte missivet i kancelliets registrant.

Samme dag, som det før nævnte missive udstedtes, sendte kongen tillige missiver til Jens Jul, lænsmand på Kalø, om at lade gøre og opsætte en »fyrpande« på Anholt og til lænsmanden på Helsingborg, Jakob Brokkenhus, om ligeledes at anbringe en »fyrpande« på Kulden. De to sidste breve ere kun indførte i Danske kancellis registrant¹⁾ i uddrag, men det må antages, at de have været ligelydende med missivet til lænsmanden på Ålborghus. Det må derfor have været uden betydning, at der i dette tales om en »fyrlampe«, medens der i de to andre nævnes en »fyrpande«. Initiativet til disse fyrs oprettelse kom, således som i kongens brev antydet, fra skibsførerne, som passerede de danske farvande, og disse lovede til gengæld til fyrenes vedligeholdelse at ville betale »fyrpendinge«, en afgift, som erlagdes sammen med tolden i Bæltet eller Øresund og omtales nærmere nedenfor i afsnit D.

Missiverne af 8. juli 1560 synes ikke at have indeholdt tilstrækkelig vejledning for læns mændene til indretning af fyrene, ti 16. decbr. s. å. fik de yderligere instruks. Her meddeles nu det lænsmanden på Ålborghus tilsendte missive²⁾, der tidligere er blevet offentliggjort i et uddrag³⁾, som dog ikke har kunnet gøre et fuldstændigt aftryk af brevet overflødigt:

¹⁾ Tegnelser a. st.

²⁾ Tegnelser a. st. 6, 363, jfr. brevbøger a. st. s. 474.

³⁾ Kancelliets brevbøger 1556—60 s. 474.

Som vi tilforen hafver skrefvit teg til, at du skulle lade giøre en fyerlampe oc lade upsette paa Skafven dend søfarende mand til beste, som der hender for ofver at segle, at de icke skulle fange skade, som samme vor skrifvelse vider formelder, da bede vi teg endnu och ville, at du strax met det første lader foretage samme lampe at giøre, oc skal dend vere af jern 1 $\frac{1}{2}$ alne dyb oc saa vid som en tønne oc skal tømmerverket, som samme lampe skal hengis udi, vere af got, stort egetømmer och vere bygt som en papegøie, at dend kand nederladis oc tendis oc siden egien upsettis efter, som du af forfarne mend vider kand lade teg underrette, och skal hand henge 20 alne høigt udi vedrit, saa at hvilke skibe, som om nattertide for ofver seiglindis vorder, kunde dend se langt udi søen oc tage dennom vare for refvit, oc skal samme lampe settis alleryderste paa strandbacken ræt for som refvit skiuder ud, at du derfor bespørger deg met søfarne oc andre forstandige mend oc det lader saa bestille, at det kand vere varigt och gafnligt; samme ledis, at du lader bygge en bo ved stranden, om der icke er husse saa nerverendis, som dend karl kand vere udi om natten, som skal vare samme lampe oc holde ved magt met ved, oc at du lader bestille oc hugge ved udi forraad, som kand ligge oc blifve tørt och siden brugis til forskrefne lampe, saa at al ting er rede, at lampen kand tendis dend første nat udi marts maanet, saa frembt at skibenne kunde seigle for is, oc saa forfølgis alle netter indtil sancti Mortens dag, oc skal dend tendis en timme efter soelbierrig oc sluckis egien, naar dagen gaar op, at du derfor bestiller en god, tro karl, som kand vare samme lampe oc hafve tilsium met, at hand met ved holdis ved macht natten egiennem, oc ingen forsømmelse tager derfor.¹⁾

Brevene til lænsmændene på Kalø og Helsingborg lød efter cancelliregistranten ligesom det anførte om anbringelse af en fyrlampe, kun at der i brevet om Kulden tilføjedes, at kongens tolder i Helsingør Jens Mogensen (Rosvinge)²⁾ skulde give lænsmændene yderligere meddelelse.

1) Der tilføjedes et pålæg om at lade udlægge til foråret en jærnbetændt tønne yderst på Skagens rev (Skavfref).

2) Bloch kalder ham i den ovennævnte artikel og afhandling gentagne gange »Mogens tolder«.

Det anførte brev er meget instruktivt: fyrindretningen skal rejses yderst på strandbakken som en papegøje af eg, hvorved en $1\frac{1}{2}$ alen dyb jærnkasse af vidde som en tønne skal kunne hejses 20 alen i vejret; i jærnkassen skal brændes et blus af tørt ved. Lænsmanden skal sørge for tilstedeværelse af tilstrækkeligt tørt brænde og ansætte en mand til at passe lampen. Han skal bo i en bod i nærheden af denne, som skal holdes tændt fra 1. nat i marts, hver nat fra en time efter solnedgang til dagen går op, til st. Mortens dag. Det må herefter antages, at forskellen mellem det tidligere »bluseri« ved Dragør og de ny fyr lamper kun har været, at det første var et bål af ved, som brændte ligefrem på stranden, muligvis på en bakke, medens de sidste vare blus, som tændtes i en jærnkasse, der lod sig hejse en snes alen til vejrs og således kunde ses i en noget større afstand. Benævnelsen på den mand, som passede fyrene, var derfor også »blusser«¹⁾, et navn, som vedblev at holde sig længe efter, at »bluseriet« var gået over til at blive et virkeligt fyr.

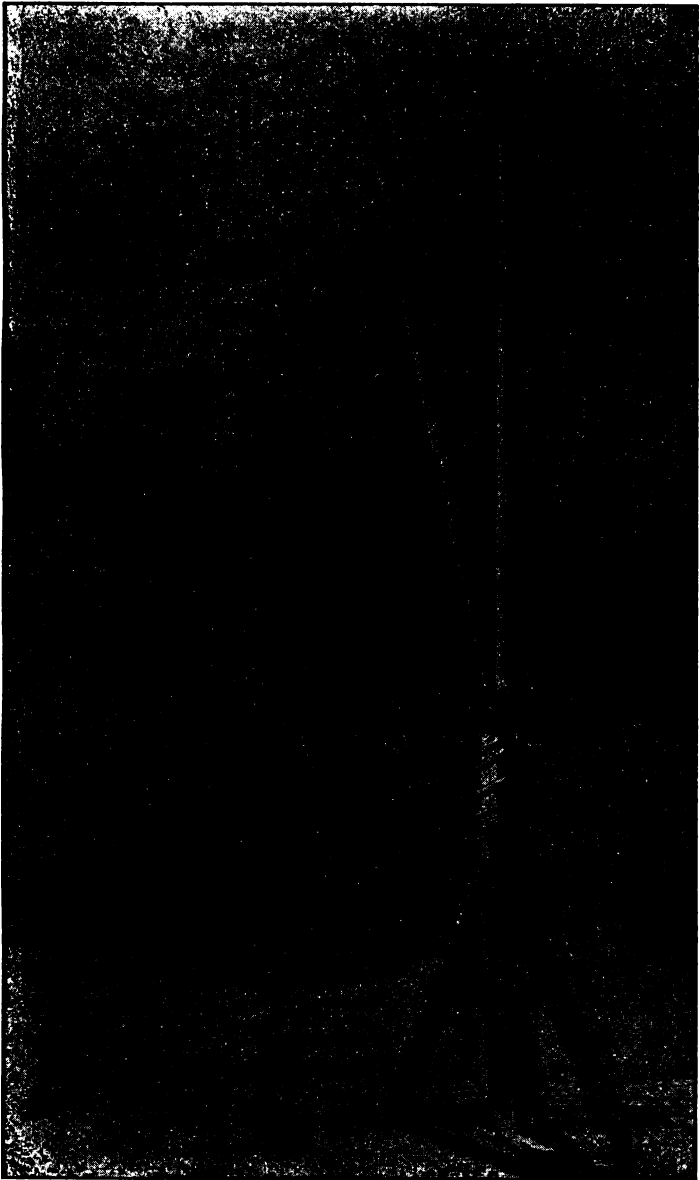
Spørgsmålet er imidlertid om, hvad der forstodes ved en »papegøje«. Premierløjtnant Bloch har i sine tidligere nævnte artikler uden videre antaget, at et papegøjefyr var det samme som et vippefyr, men hvis dette var tilfældet, kunde kongen lige så godt have sagt, at fyret skulde konstrueres som en vippe, et apparat, som man sikkert i den tid særdeles vel har kendt fra dets anvendelse til at hejse vandspandene op fra brøndene. Hvis der havde været tænkt på en vippe i det kongelige

¹⁾ I »Jydske samlinger« 1. bd. er af N. Hancke meddelt en skildring af Palle Friis m. fl.s mord på bonden Peder Jensen Blosser. Hancke har ikke lagt mærke til, at dette navn bør læses: Blusser, og at Peder Jensen formodentlig i sin tid har været fyrpasser på Skagen.

missive fra 1561, vilde kongen ikke have henvist lænsmanden til at konferere med »søfarne og andre forstandige mænd«, men til at informere sig ved den nærmeste brønd. Da man fra sømandssproget kender både en »papegøjemast« og et »papegøjesejl«, kan der ikke være tvivl om, at den i brevet fra 1561 omtalte konstruktion var brug ved rigningen af samtidens fartøjer. Oberst O. Blom har velvilligst tilladt mig at meddele følgende af ham som en formodning opstillede forklaring: »Jeg tænker mig, at den papegøje, som fyrkurven skulde hænge i, i vore dage vilde blive kaldt et »spryd«. Så vidt jeg kan forstå, har nemlig papegøjesejlet på et mindre fartøj i gamle dage været hængt op under et skråtstillet rundholt eller spryd på samme måde, som man på gamle marinebilleder ser mesanen hængt op på en skråtstillet rå på krydstoppen af de større skibe i stedet for, som nu om stunder, under en gaffel. Papegøjesejlet har med andre ord, så vidt jeg kan skønne, været lidset til et skråt stillet spryd ligesom et latinsejl, og dette spryd, der har været fæstet til masten ved en strop enten ved den nederste ende eller snarere ved midten, kan jeg tænke mig at være blevet benævnet med ordet papegøje«. Hvis oberst Bloms forklaring af dette ord i det kongelige missive af 1561 er rigtig, og den må indtil videre anses for særdeles bifaldsværdig, har de ældste danske fyr omtrent set ud således som hosstående tegning¹⁾ viser.

Nu kunde premierløjtnant Bloch ganske vist indvende, at det her aftegnede fyr også er indrettet således, at fyrtønden må vippe op og ned; men dels har man al tid ved talen om et vippefyr forudsat, at stangen, i hvilken

¹⁾ Denne er velvilligst udarbejdet af et af selskabets medlemmer på grundlag af oberst Bloms ovenstående forklaring og under hensyn til beskrivelsen i brevet af 1560 16. december. Det er selvfølgelig meget usikkert, om tømmerværkets fod netop har haft den på tegningen viste form.

H. R. F. Fac.

Et papegøjefyr.

fyrkurven hang, hvilede med en aksel i en gaffel på enden af en opstander, dels har han selv i artiklen i Salmonsens konversationsleksikon som billede på »de første fyr« leveret en tegning af en »fyrvippe«, der ganske ligner de yngre fyr, som først indførtes 1627. Hvis de ældre danske fyr havde været konstruerede som Jens Pedersens vippefyr af 1627 og dette således ikke har været noget nyt, vilde det næppe have vakt en sådan beundring hos de søfarende, som det faktisk fandt.

Missiverne om oprettelsen af fyrlampen på Skagen tilstilledes lænsmanden på Ålborghus, fordi han som tillige stiftslænsmand havde købstæderne under tilsyn, men skovene i det til Ålborghus hørende gods lå for langt fra Skagen til, at det kunde lønne sig at føre brænde fra dem til fyrets vedligeholdelse, og Hornsherred, som indtil 1560 havde hørt ind under Ålborghus, havde lige fåt sin egen lænsmand. Denne fik derfor 30. januar 1561 missive om på anfordring at udvise lænsmanden på Ålborghus eller hans fuldmægtig så meget ved i kronens skove i Horns herred, som vilde behøves til at holde fyrlampen på Skagen ved magt med sommeren igennem, dog at vedet huggedes der, hvor det er »mindst til skovskade«; han skulde end videre lade det hugge og transportere til Skagen¹⁾. Udstedelsen af dette brev meddeltes lænsmanden på Ålborghus samme dag, i det han tillige erindredes om at lade den omtalte fyr lampe opsætte²⁾. Det lod sig dog ikke let gøre at skaffe det fornødne brænde til fyr lampen; lænsmanden i Horns herred svarede tilbage, at kronen ikke skulde have nogen lodskiftet skov, hvori han kunde hugge ved, ti skovene der vare uskiftede³⁾. Kongen pålagde ham dog med det første at finde råd

¹⁾ Tegnelser a. st. 6,392, Brevbøger 1561—65 s. 10.

²⁾ A. st. 10.

³⁾ Tegnelser a. st. 6, 412, Brevbøger 1561—65 s. 19.

til 50 læs ved til at begynde med og herom underrettedes lænsmanden på Ålborghus ved missive 22. februar 1561, i det det tillige pålagdes ham, så snart skibene begyndte at sejle, at sende skibe til Norge og der hente så meget ved, fyr og andet, som vilde behøves til at holde lampen ved magt med, samt at lade det hugge og oplægge til törung, og at bestille ved i forråd til næste år, så at man ikke skal mangle til foråret. Yderligere pålagdes det ved missive 17. april s. å. abbeden på Vidskøl kloster at lade hugge 500 læs ved i klostrets skove, hvor der vilde ske mindst skovskade, til fyrlampen på Skagens rev¹⁾ og senere i 1564 ved missive 25. marts fik følgende læns-mænd pålæg om at levere ved til fyrlampens vedligeholdelse: på Børglum kloster 100 læs, på Åstrup, Sejlstrup og Vrejlev kloster hver 50 læs og på Vidskøl kloster 300 læs²⁾. Det er heraf klart, at de ofte gentagne klager over, at indretningen af fyret på Skagen har voldt ødelæggelse af skovene i Vendsyssel, ere grebne ud af luften. De 50 læs brænde, som leveredes til dermed at sætte blusset i gang, kunde da hverken gøre fra eller til, brændet fra Vidskøl kloster vedkom ikke Vendsyssel, og de i 1564 leverede 250 læs fra læn i Vendsyssel kunne heller ikke have spillet nogen stor rolle for skovenes ødelæggelse, når man betænker, at der næppe lod sig føre store læs brænde på fortidens bøndervogne ad den tids slette veje op til Skagen. I øvrigt brugte man som nu påvist norsk brænde, og intet tyder på, at der til det ældste fyr på Skagen, således som af fyringeniør Grove påståt³⁾, er blevet anvendt kul, end ikke trækul.

Også skovene på Anholt skulle være faldne som

1) Brevbøger a. st. s. 28.

2) Brevbøger a. st. s. 411.

3) Det ovfr. s. 330 a. st.

offer på fyrvæsenets alter. Endnu 1898 kan C. D. Bloch i sin ovennævnte afhandling udtale om fyrenes forsyning med brændsel: »de nærmeste skove blev plyndrede; således mistede Anholt sin dejlige fyrreskov«, medens han 1897 i Salmonsens konversationsleksikon meddelte, at »skoven på Anholt blev aldeles ødelagt«. Samme påstand genfindes hos Oppermann: »Vore skove i fortid og nutid«¹⁾, dog kun som rygte: »På Anholt skal fyrreskoven være blevet ødelagt i det 16. århundrede ved hugsten af træ til Fredrik II.s fyr lampe«. Dette er imidlertid aldeles urigtigt. Ganske vist blev fyret i de første år forsynet med brændsel fra gran- og fyrreskoven der på øen, men dette varede ikke længere end til 1564, da kongen ved missive 8. april²⁾ forbød at hugge ved til lampen i denne skov, fordi den derved i høj grad forhuggedes og med tiden vilde blive øde; det pålagdes derfor lænsmanden at lade ved til fyr lampen hugge anden steds. Endnu 1591, da man forlængst havde ophørt at hugge brænde til fyrene, var der så megen skov på øen, at den kunde tjene til sømærke, men netop dette år havde de søfarende klaget over, at bønderne på Anholt forhuggede skoven, af hvilken de (o: de søfarende) kunde »have stor nachrichtning«, og Kristian IV bød derfor i missive 12. marts 1591³⁾ lænsmanden under henvisning til hans faders påbud mod at hugge i skoven til lygtens behov og pålæg om hertil at føre ved fra Norge⁴⁾, at have indseende med, at aldeles intet blev hugget der på landet, og even-

1) I »Danmarks natur«, redig. af Jul. Schiøtt, Kbhvn. 1899, s. 280—81.

2) Brevbøger a. st. s. 420.

3) Jyske tegnelser 4,62; et missive indeholdende samme forbud, men uden henvisning til Fredrik II.s forbud og dateret 1591 5. marts, findes a. st. s. 240.

4) Dette brev har jeg ikke påtruffet.

tuelt straffe den, som overtrådte forbudet. Ødelæggelsen af skoven på Anholt skyldes således aldeles ikke fyrets oprettelse og dets forsyning med brænde, men bøndernes egen uforstand, mod hvilken Fredrik II.s og Kristian IV.s talrige forbud mod at forhugge skovene til upligt¹⁾ ligesålidt kunde få bugt på Anholt som andet steds i riget.

Imidlertid havde toldereren ved Øresund Jens Mogenssen foreslået kongen, at oprettelsen af de ny fyrerlamper skulde bekendtgøres på hensigtsmæssige steder i Nederlandene. Kongen godkendte tolderens forslag i følgende missive af 3. februar 1561²⁾.

Os er din skrifvelse til hende kommit, hvorudi du formelder om de fyrerlamper, som ere forordinerit at skulle opsettis, och tønner, som skulle leggis for Skafven, Kullen, Anholt och anden steds paa foraarit och du hafver betenkt och for got anset, at sligt forskrifvis och kundgiöris nogre af de nederlandske søsteder och andre der om, som er Amsterdam, Enchusen, Staueren, Campen, Bremmen, Hamborg och Embden, at deris skippere kunde dennom vide derefter at rette, som din skrifvelse derom vider indeholder, da siunis os got vere, at det blifver stederne tilskrefvit efter den mening, som du i din skrifvelse til kiende gifver, bedendis dig derfore och ville, at du det udi dit egit nafn skriftlig formelder de steder, som du self vedst behof giöris och der uindin vider och rammer vort gafn och beste, som vi teg tiltroe.

I foråret 1561 trådte altså fyrindretningerne i virksomhed og bekendtgørelsen medførte sine følger: de søfarende rettede sig efter fyrene, og snart indløb der, da blusserne ikke passede deres pligter med tilstrækkelig nøjagtighed, klage på klage, og det med grund, da et fyr, som snart er tændt snart slukket, er værre end slet intet. Der klagedes over, at lampen på Skagen ikke tændtes i

¹⁾ Se sagregistret til min samling af »Forordninger og recesser« m. m. 1558—1660 under skovvæsen.

²⁾ Tegnelser a. st. 397, Brevbøger 1561—65 s. 12.

rette tid, og over, at den kun holdtes tændt én eller to timer om natten. Lænsmanden på Ålborghus fik derfor 7. juni 1561 et missive, hvori kongen udtaler sit mishag og sin forundring herover og pålægger ham at sørge for, at toldereren på Skagen fører opsyn med, at ingen for-sømmelse sker med fyrlampen¹⁾. Snart efter indløb påny klage, og kongen sendte lænsmanden et missive, som ikke haves, men heller ikke det hjalp. Nogle fremmede skippere klagede atter gennem toldereren i Helsingør over, at lampen på Skagen ikke holdtes tændt længere end til midnat, hvorved de følte sig besværede, da de satte deres lid til lampen og rettede deres kås efter den. Kongen blev vred og sendte lænsmanden et skarpt mis-sive af 15. august 1561²⁾, hvori han »endnu tredie sinde« pålagde ham at sørge for at fyrlampen bliver med flid forset, særlig da nætterne fra nu og til Martini blive lange og mørke, og hedder det: »dersom du her udinden finder teg besverit oc ikke kand eller vil det udrette, at du da strax skrifver det fran dig, da ville vi dertil forordinere en anden, som efter vor vilge oc befaling seg i saa maade rette skal«. Lænsmanden lod sig ikke sige dette to gange, men bad sig fritaget for tilsynet under henvisning til, at han boede for langt borte til at kunne have flittigt opsyn med lampen, og dette blev derfor tildelt toldereren på Skagen Simon Prytz ved kongeligt missive af 7. september 1561, hvorved han tillige fik pålæg om at »tilskicke en god, tro karl, som kand vare samme lampe oc hver aften til rette tid tende ilden i dend«³⁾. Næste år, da tiden nærmede sig for fyrenes optænden på ny, stoledes kongen ikke på, at lænsmændene

1) Brevbøger a. st. s. 39.

2) Tegnelser a. st. 6,481, Brevbøger a. st. s. 64.

3) Tegnelser a. st. 6,497, Brevbøger a. st. s. 72.

af sig selv huskede dette, og et missive af 1. marts 1562 erindrede dem derfor alle tre om fyrlamperne, da det »nu er på den årstid, at sejladsen bruges«¹⁾. Men heller ikke i dette år passedes lampen på Skagen, og et kongeligt missive af 11. juli truede Simon Prytz med, at han, da de fremmede skippere havde klaget påny, skulde komme til selv at stå til rette, hvis nogen skade skete²⁾, og samtidig fik borgemestre og råd i Skagen pålæg om, da lænsmanden på Ålborghus, som skal forsyne lampen med ved, er for langt borte til at kunne have opsigt med den, hver nat, så længe lampen skal brænde, at sætte to borgere til at passe den sammen med karlen, som ellers har passet den, så at ilden sikkert holdes ved lige hele natten igennem. Dette sidste middel hjalp öjensynlig: et par år høres der ikke mere klager over fyrpasningen på Skagen, men så gavede klager atter anledning til kongelige missiver til lænsmanden, nemlig 1564³⁾, 1566⁴⁾ og atter 1569⁵⁾, da de søfarende havde besværet sig over at skulle betale fyrpenge, da dog fyrlampen ikke holdtes ordentlig istand, og lænsmanden truedes nu igen med at skulle stå til rette, hvis han viste sig forsømmelig. Lænsmanden havde altså dog beholdt et slags overtilsyn, og det var kun det daglige tilsyn, som var blevet overdraget toldereren Simon Prytz.

De andre fyr vare imidlertid ikke blevne passede bedre: der kom klager over, at fyrlampen på Anholt blev »ilde blusset, saa at ilden tendis om aftenen oc icke brender lenger end til midnat«, og 16. avgust 1561 gik

1) Brevbøger a. st. s. 113.

2) Brevbøger a. st. s. 161.

3) Brevbøger a. st. s. 420.

4) a. st. 1565—70 s. 28.

5) a. st. s. 471.

missive¹⁾ i den anledning til lænsmanden. På samme måde gik det i 1566²⁾. Atter 1585 den 26. marts fik lænsmanden pålæg om at sørge for lygten på Anholt, da »mangen fattig mands næring og velfart og vor og kronens højhed og rettighed derpå er anliggende«³⁾.

B. Tårnfyrene (lygterne).

Som det sås af det kongelige missive af 16. decbr. 1560 var det meningen, at alle de tre fyr på Skagen, Anholt og Kulden skulde rejses i skikkelse af en papegøje med en jærnkurv til et blus af tørt ved, som kunde hejses op og ned. Der kan ikke være tvivl om, at de ældste fyr på Skagen og Anholt vare således indrettede, og de betegnedes som »fyr lamper«, i det dog af og til benævnelsen »fyrpande« bruges.

Fyret på Kulden kaldes også i begyndelsen en »fyr lampe«, således endnu 11. marts og 8. april 1563⁴⁾, og har ligeledes været konstrueret efter papegøjemodellen, men man har her meget snart kasseret denne indretning. Allerede 1563 opførtes et tårn under ledelse af bygmesteren Petter de Duncker med en bekostning af 120 daler og fyret kaldes samtidig en lygte⁵⁾:

Jokum Beks rentemesterregnskab 1562—63⁶⁾ udgiften bl. 224: 10. marts givet Petter de Duncker, bygmester, på regnskab af de

1) Tegnelser a. st. 6,482; Brevbøger 1560—65 s. 65, trykt i Ny danske mag. 4,80.

2) Brevbøger 1565—70 s. 28.

3) Jyske tegn. 3,18; se endvidere missive til de tre lænsmænd af 28. septbr. 1586, anført nedenfor s. 353.

4) Kancelliets brevbøger 1561—65 s. 225 og 241.

5) Grundtvig: Frederik II.s statshusholdning s. LXXVI.

6) Dette er velvilligst eftersat for mig af rådstuearkivar dr. Chr. V. Christensen.

80 daler, han skal have for den lygte, han skal bygge på Kulden, 60 mrk.; 31. marts givet Folmer stenhugger og dermed afbetalt for det tårn på Kuldebjærg 60 mrk.; 27. april: at betale stenhuggerne med for de sten, de have hugget til den lygte på Kulden, 32 daler; for et hus han takte, som stander hos løgten på Kulden, 6 daler.

Benævnelsen »lygte« anvendes senere på alle tre fyr, efter at man havde opgivet at tænde dem op med brænde, og det ses da også, at man allerede i 1563 havde begyndt at anvende lys i lygten på Kulden¹⁾. Hvorledes tårnet nærmere har været indrettet, vides ikke, men af en af kongen 1564 udstedt anvisning²⁾ på toldereren i Helsingør for reparation, udført på det nævnte tårn, ses det, at der har været anvendelse for blytækkerarbejde, og tårnet har derfor sagtens været takt med bly. På samme måde ses det af en befaling fra 1570 til lænsmanden om at besigtige tårnet, der skulde være meget forfaldent, at det har været forsynet med vinduer³⁾. Formodentlig har lygten på tårnet været et rum med glasruder til alle sider således, at talglysene kunde brænde uden at slukes af træk. Af bægge de nævnte breve ses, at tårnet var muret og altså ikke opført af træ, og hermed stemmer også antydningen i den ovenanførte regnskabspost af rentemesterregnskabet for 1562—63.

Overgangen fra papegøjefyr med træbål til tårnfyr med lys⁴⁾ er formodentlig for Kuldefyrets vedkommende

¹⁾ se ndfr. s. 348.

²⁾ Kancelliets brevbøger a. st. s. 478.

³⁾ a. st. 1566—70 s. 564. Allerede 1568 havde tårnet trængt til reparation, sidst a. st. s. 338.

⁴⁾ Bloch meddeler i sin artikel: »fyrvæsen«, at det, da det gik ud over skovene, snart viste sig nødvendigt at indføre kul som brændsel. Kulfyring blev dog først indført over 60 år efter fyrenes indrettelse, se ndfr. s. 371, og længe efter, at man havde ophørt med at bruge træ til belysningen.

fremkaldt ved, at kongen tidlig overdrog dettes vedligeholdelse i privat entreprise, og for denne har det vel faldet vanskeligt at skaffe det fornødne brændsel til bål-fyret, da der under Fredrik II.s regering mere og mere indførtes tilsyn med skovene og indskærpedes, at stats- og kommunale skove ikke måtte »forhugges til upligt« og at der ofte ikke måtte hugges i dem uden særlig udvisning af lænsmanden, medens de private skove rimeligvis forlængst vare udhuggede¹⁾.

Vedligeholdelsen af »blusseriet« ved Dragør var som ovenfor s. 332 omtalt overdraget borgere i København, og på samme måde ses et interessentskab med Københavns borgemester Markus Hess i spidsen at have overtaget fyrlampen på Kulden; ved kgl. missive 8. april 1563²⁾ göres Markus Hess ansvarlig for, at »fyrlampen« tændes tidlig om aftenen og brænder hele natten. Få måneder efter får imidlertid Jørgen Berger den 30. juli kongens åbne brev på, at han skal have 30 dlr. for at passe lygten på det på Kulden opsatte tårn med 12 store lys, der skulde tændes, når sol går ned, og brænde hele natten indtil Mortensdag³⁾. Det næste år fornyedes kontrakten ved åb. brev 17. febr. således, at Jørgen Berger årlig skulde have 200⁴⁾ mark danske og kronens gård Kuldegård uden afgift med fri ildebrændsel af vindfælder i skoven på Kulden⁵⁾. Der indløb dog snart de sædvanlige klager over mangelfuld pasning af

1) Se sagregistrene til den af mig udgivne samling af »Forordninger, recesser m. m.« 1558—1660 under skovvæsen.

2) Brevbøger 1561—65 s. 241.

3) a. st. s. 300.

4) Ved missive 15. marts 1567 til toldereren ved Øresund får Jørgen Berger anvisning på at hæve sit tilskud til Kulde-lygtens vedligeholdelse hos nævnte tolder. Der tales i brevet kun om 100 mark. (a. st. 1566—70 s. 160).

5) a. st. 1561—65 s. 387.

lygten og 8. april s. å. måtte kongen pålægge lænsmanden på Helsingborg at passe på Jørgen Berger¹⁾). Dette hjalp dog ikke, og 5. juli 1567 pålagde kongen toldereren i Helsingør at forhandle med Karine, Anders Bagges enke, som havde tilbudt at overtage lygtens pasning mod at få Kuldegården og 1 td. talg årlig, og navnlig skulde han kræve sikkerhed for, at hun kunde opfylde sin forpligtelse²⁾). Den af kongen forlangte sikkerhed stilledes. Jørgen Berger afskedigedes og Anders Bagges enke fik 9. september s. å. et formeligt forlæningsbrev på Kuldegården uden afgift mod at holde lygten ved lige med lys³⁾); hertil fik hun årlig leveret 1 tønne talg samt 30 daler til at købe talg for, som anvistes hende på toldereren i Helsingør⁴⁾), men samtidig fik toldereren hendes forlovers breve tilstillede med pålæg om at tiltale dem og hende, hvis der kom berettigede klager over forsømmelser med lygtens pasning⁵⁾). Nu gik det godt til 1571, da lænsmanden i Helsingborg 1. juni fik pålæg om at opsiges den mand, som bor på Kuldegården⁶⁾), og hans kvinde, der viser sig forsømmelig med at passe lygten; manden skal levere fra sig den modtagne talg og denne med gården skal overleveres en bjærgmand, der nu skal passe lygten⁷⁾). Denne bjærgmand hed Melchior Huschor og havde fundet stenkul ved Helsingborg på byens grund⁸⁾).

1) a. st. s. 421.

2) a. st. 1566—70 s. 219.

3) a. st. s. 240.

4) a. st. s. 338.

5) a. st. 240.

6) Manden var formodentlig den Peder Olsen, som 8. maj 1571 fik anvisning på 30 dlr. til talg. Det må antages, at han har giftet sig med Anders Bagges enke, se a. st. 1571—75 s. 33.

7) a. st. s. 37.

8) Missive til lænsmanden på Helsingborg af 26. juni 1571, a. st. s. 44.

Men heller ikke en bjærgmand kunde passe lygten tilfredsstillende, og så fik han afsked. Nu overdrog kongen ved åb. brev 3. januar 1572 slotsskriveren på Helsingborg, Bernt Vind, at sørge for lygten mod at få Kuldegården fri og 30 dlr. årlig til lys, der herefter skulde hæves hos byfogden i Helsingør¹⁾, formodentlig af kongens sagefald. Hermed synes forholdene med Kulde-lygten at have fæstnet sig; vel kom 27. februar 1573²⁾ en meddelelse til lænsmanden i Helsingborg om, at der på ny klagedes over mangelfuld pasning af lygten, men dermed synes pasningen en tid lang at være gledet over i et roligere spor. Kuldegården uden forpligtelse til at vedligeholde lygten overdroges derefter ved åb. brev 1577 28. avgust til astronomen Tyge Brahe, lænsmand på Hven, men ved missive 18. oktbr. s. å. pålagdes det ham dog ligesom Bernt Vind til vederlag at holde lygten på Kulden ved lige³⁾, en forpligtelse som Tyge Brahe ikke overholdt med større iver, og et kgl. missive 1579 13. novbr. viser da også, at kongen havde tænkt på at tage gården og lygten fra ham, men at han havde forpligtet sig til at lade lygten passe bedre end hidtil⁴⁾. Et par år senere indkom ansøgning fra forskellige søfarende om, at de vare villige til at betale dobbelte fyrpenge, hvis lygterne så måtte brænde så længe om vinteren som det var muligt at sejle, og i den Anledning fik Tyge Brahe et tilskud af Øresundstolden på 300 dlr. mod så at lade lygten blusse om vinteren så vel som om sommeren⁵⁾. Da fyrpengene dog ikke indkom med så højt beløb som

1) a. st. s. 98.

2) a. st. s. 232.

3) Friis: Tyge Brahe s. 80—81, hvor brevene ere trykte.

4) Friis a. st. s. 95—96.

5) Missive til toldereren i Helsingør 1581 27. oktbr. Sæll. tegn. 14. 525 og 529, se Friis a. st. s. 116.

ventet, fik toldereren ved Øresundstolden 1582 9. juli nyt pålæg om ikke herefter at betale Tyge Brahe de 300 dlr.¹⁾, hvad måske var anledning til, at det næste år måtte indskærpes ham at holde lygten ved god magt²⁾.

Imidlertid havde man fået öjet op for, at fyrbygningen på Kulden, hvis vedligeholdelse ikke pålå den, som havde blussets pasning i entreprise, var blevet meget brøsthølden og 1581 5. juni fik lænsmanden på Helsingborg Arild Ugerup missive om at bese den sammen med Tyge Brahe³⁾. Af et senere brev af 1585 ses, at den sidste derefter har forestillet kongen, at fyrbygningen burde flyttes, men först 1584 27. juli fik toldererne i Helsingør Fredrik Lejel og David Hansen kgl. missive om, at de, da »det tit och ofte er beklaget af dend siøfarende mand, at lychtetornit paa Kulden skal icke beileilig eller saa bekvem vere bygt och ordnit som det kand vere dend siøefarne mand nyttigt och gafnlig«, skulde skaffe 4—6 gode velforfarne danemænd af skipere og søfarne, enten bosatte der i byen eller fremmede, som sammen med lænsmanden på Helsingborg, landsdommeren Aksel Gyldenstjerne og Tyge Brahe kunde begive sig til Kulden og overveje, hvorledes lygten bedst kunde forordnes⁴⁾. Et par dage i forvejen den 25. juli havde de 3 sidst nævnte mænd fåt missive om det hver, som de således skulde udføre⁵⁾. Kommissionen kom til det resultat, at lygten var meget forfalden, og gjorde derom indstilling til kongen. Denne har formodentlig pålagt Tyge Brahe at drage omsorg for reparationen, uden at denne har gjort noget ved sagen, ti næste år

1) Friis a. st. 118.

2) Jyske tegn. 2, 432.

3) Skånske tegn. 1, 249.

4) Sæll, tegn. 15, 357. Friis a. st. s. 148.

5) Skånske tegn. 1, 371.

1585 den 26. marts fik Tyge Brahe fra kongen følgende strænge skrivelse¹⁾:

Som du hafver dend løchte paa Kulden met hvis der til er forordnit udi befalling, saa ville vi dig icke forholde, at ofte och idelig klager kommer for os af dend søefarene mand der udi Sundit, at samme løchte icke tilbørlig holdis med lius och blus och kunde os der ofver icke nøgsom forundre, epter at vi os kunde erindre, at du synderligen hafver belangit hos os, at om en ny bekvemlige sted, paa hvilken samme lychte kunde bedre standis dend søefarne mand til beste, motte forfaris och derom verfvvis vor befallingskrivelse til vore gode mend och til tolderne der samme steds, hvoraf vi kunde hafve at formode din synderlig bevogenhed emod dend søefaren mand och flid til forskrefne løchte at holde, hvilke vore brevve vi dog forfare icke at vere epterkommen och til afsked beforderit end mindre dend gamle løchte, som nu er, siden dend tid at vere holdit som det sig bør, hvorfore vi ere fororsagit dig derom hermet at belange, bedendis dig och ville, at du er fortenkt udi samme løchte saa at lade holde med lius och blus, som det er tilbørligt, paa det, at dend søefaren mand icke, forgefelig sig der paa forladendis, skulle lide gods och lifvis fare, skade och forderfvelse; saa framt sig nogen der ofver herepter tilbørligen kand beklage, du da icke derfor vilt stande til rette och vi fororsagis om samme løchte anderledis at forordne til andre, som vor befalling och dend søefarne mands leilighed vil bedre betenke.

Denne skrivelse efterfulgtes 19. april s. å. af et misive til lænsmanden på Kronborg med pålæg om at sørge for en ombygning af fyret efter den skriftlige besked, som kommissionen havde givet, og at skaffe did sten. kalk, hugne sten og andet og at gøre fortingning med kongens bygmester, som er hos Tyge Brahe, eller med den, som er på Kronborg, om arbejdets udførelse; arbejdet skulde straks udføres og betales af sundtolden²⁾. Kongens vrede mod Tyge Brahe varede dog ikke længe, ti samme

¹⁾ Mærkelig nok er denne skrivelse (Skånske tegn. 1, 405) blevet oversat af Friis a. st.

²⁾ Sæll. tegn. 15, 504, Friis a. st. s. 148.

dag som nysnævnte brev til lænsmanden udgik, fik toldereren i Helsingør pålæg om årlig at udbetale ham 200 gamle daler mod, at han skulde holde lygten tændt både vinter og sommer så længe det var muligt at sejle¹⁾, og dette tilskud fulgte siden med Kuldegården til den, som havde lygtens pasning i entreprise lige til stenkulsfyringen indførtes. Imidlertid var den ny fyrbygning på Kulden blevet opført med en bekostning af 575 daler, hvorom Sundtoldregnskabet for 1585²⁾ indeholder følgende:

En efter Giert Randtzovs fortegnelse at vere fortingit met mester Antoni³⁾, kongelig maiestats byggemester, at hand paa hans egen omkost hafver forberit oc ferdig giort den løcte paa Kiullen oc at skulle derfore hafve 575 daller, daa befindes, at hand af Giert Randtzov paa kongelig maiestats vegne til same bigning hafver bekomit lecter, saugdeler, klinkert, cement, graae kalk, hvid kalk, tagsten, vraglinge, kalkballer, beløfver de parseler tilsammen 130½ daller 2 sk. oc rester hanum 444 daller 14 sk. derfore hannum betalt 111 rosenobel 11 sk.

Tyge Brahe fik endnu det følgende år den 28. septbr. en lille påmindelse om »at bestille och forskaffe, at løchten paa Kulden nu paa denne tid och al tid herefter, saa lenge som vandit er obbit och mand kan seigle, holdis ved macht med lius och blus, som det sig bør, saa at den siøfarende mand om nattetide ikke derfore skal lide skade och icke heller nogen med billighed skal hafve sig derofver at klage«. men der synes ikke nu at være indløbet klage, og den anførte skrivelse var et cirku-lære, som også tilstilledes lænsmændene på Ålborghus og

1) Friis a. st. s. 149.

2) Velvilligst eftersat for mig af arkivsekretær L. Laursen.

3) Nævnes ikke på fortegnelsen over kongens bygmestre hos Grundtvig i meddelelser fra rentekammerarkivet 1873--76, s. 206—7.

Kalø¹⁾. Tyge Brahe beholdt Kuldegården og lygten til sin død. Derefter fik Klavs Podebusk til Krapperup ved forlæningsbrev af 1602 26. april entreprisen²⁾, idet han 27. april s. å. fik brev på 200 dlr. af tolden i Helsingør lige som afg. Tyge Brahe har haft³⁾. Klavs Podebusk bestyrede lygten til sin død, og ved åb. brev 1617 19. maj gik Kuldegården samt »hvis andet gods i Kulden, som er tillagt og forordnet at holde lygten færdig med«⁴⁾ over til toldskriver i Helsingør Bernt Vacke, som ligeledes fik de 200 rdlr. af Øresundstolden mod, at han skulde »holde forskrevne lygte på Kulden ved magt og lade den blusse på den tid, den plejer om året at antændes«⁵⁾. Da Bernt Vacke døde 1620, fik hans enke Kirstine Hansdatter 1620 11. oktober brev på samme rettigheder mod at påtage sig samme forpligtelser⁶⁾. Hun sørgede for fyrets pasning til stenkulsfyringen blev indført.

Fyret på Skagen er åbenbart blevet omdannet til et tårnfyrr i henhold til de med fyret på Kulden gjorte erfaringer om hensigtsmæssigheden af at udføre belysningen med et andet materiale end træ, men det er, da Ålborghus læns regnskab mangler for de pågældende år, ikke muligt at konstatere, når overgangen har fundet sted. Vi have set, at tolderen på Skagen Simon Prytz allerede 1561 fik tilsyn med, at fyrlampen passedes rigtig, og ham skyldtes det formodenlig, at der eksperimenteredes med anvendelsen af andre belysningsmidler end tørt

¹⁾ Jyske tegn. 3, 43—44.

²⁾ Skånske reg. 3, 176.

³⁾ a. st. 176—77.

⁴⁾ Som sådant nævnes i det ovennævnte brev af 1602 26. april: 1 gård i Mjølt, 1 do. i Ørneker, 1 do. i Gersløv, 1 do. i Jonstrup, 1 do. i Hulbæk, 1 do. i Ry, 1 do. i Engelskær og 4 gårde i Skitteker.

⁵⁾ Skånske reg. 4, 62.

⁶⁾ a. st. 187—88.

brænde. Vi have ovenfor omtalt brændeforsyningen i 1564, og nu ses det af et åbent brev af 18. marts 1567 til alle kronens bønder og tjænere samt alle ind- og ud-lændinge, som besøge fiskølejerne paa Skagen, at man i dette år benyttede tran til fyret. Brevet lyder således¹⁾:

Vider, at os elskelige Simon Prytz, vor toldere der samme steds, for os hafver ladit berette, at hand skal hafve brøst for traun til at holde dend løchte ved magt, som vi der paa Skafven hafver ladit henge dend menige søefarende mand til beste. Ti bede vi eder alle . . . for it skielligt verd at selge forskrefne Simon Pryts paa vore vegne, hves traun i hafve at afhende; hand skal eder det til gode rede betalle.

Det påhvilede derefter stadig tolderen på Skagen at forsyne fyret med den fornødne tran, og det var måske misundelse herover, som fik borgerskabet i Skagen til at sætte tranprisen op for tolderen. Formodentlig har man anvendt tran af fiskelever, som er blevet afsmættet på stedet ligesom den dag i dag. Tolderen beklagede sig imidlertid til kongen, som sendte menige borgere og indbyggere i Skagen følgende åbne brev af 20. december 1583²⁾.

Vider eptersom vor tolder der samme steds paa vore vegne al tid for et lideligt och skielligt verd hafver bekommit af hves tran, der falder, saa møgit behof giordis til at holde dend løchte ved macht met der paa Skafven och vi komme udi forfaringe, at vor tolder, som nu er, icke for det gamble sedvanligt kiøb kand det bekomme, men det hannom fast dyrer anslaes, da bede vi eder och strengeligen biude, at i tiltenker herefter, som til des af arilds tid hafver verit brugeligt, at selge och unde forskrefne vor tolder paa vore vegne saa møgen tran for det gamble sedvanlige kiøb, som hand aarligen behøfver til forskrefne løchte at holde

¹⁾ Tegnelser over alle lande 9, 238. Kancelliets brevbøger 1566—70 s. 162.

²⁾ Jyske register 3, 578—79.

ved macht met och ydermere derfor af hannem icke oppeberer under dend straf, som ved bør.

Muligvis har denne strænge befaling hjulpet en tid, men 1598 var det atter galt med tranprisen, og kongen endte så striden mellem toldereren og Skagens borgere ved i åb. brev af 27. juni 1598¹⁾ uden videre at pålægge disse sidste at levere toldereren tran til at holde lygten ved magt med for en pris af 8 skilling danske for hver kande tran.

Medens man altså ved fyret på Kulden meget hurtig gik over til benyttelse af talglys, betjænte man sig ved Skagens fyr i lange tider af tran og det lige til 1606.

Spørgsmålet er imidlertid nu om, hvorledes man har anvendt tran til fyrbelysningen. Det er vel ikke utænkeligt, at man oprindeligt har anvendt tran i forbindelse med træ således, at man har bragt dette til at brænde længere eller blusse bedre ved at overhælde det med tran, og hertil lod det gamle papegøjefyr med jærnkassen, som hejsedes op og ned, sig vel anvende. På et sådant fyr vilde også udtrykket i missivet af 1567, at kongen har ladet hænge en lygte på Skagen, bedre kunne passe end på et formeligt tårnfyr, og i 3 breve fra 1573²⁾ til de pågældende lænsmand i anledning af fornyede klager over fyrenes pasning, tales endnu om »fyrlampen på Skagen« og »fyrlampen på Anholt« i modsætning til »lygten på Kulden«. Det kan dog næppe have varet mange år inden, der opførtes et tårn på Skagen, ti et kgl. missive af 14. maj 1584 pålægger lænsmanden, da den lygte på Skagen med hus og tårn, som den har været udi holden, af havet og uvejre er aldeles udført

¹⁾ Jyske registre 6, 93.

²⁾ Brevbøger 1571—75 s. 232; brevet om Anholt er trykt i »Jyske saml.« 8, 139.

og forkommet, snarest muligt, dog med mindst mulig bekostning, at lade bygge et hus og tårn med godt, bestandigt murarbejde til samme lygte på det sted, hvor den bedst og bekvemmeligst kan sættes¹⁾. Lænsmanden så sig dog nødsaget til at indberette, at han ikke var i stand til at skaffe det tømmer og de planker (deller), som udkrævedes til nybygningerne, og kongen pålagde derpå ved missive s. å. 11. juni rentemesteren Kristoffer Valkendorf — under henvisning til »at løchten paa Skafven skal udi storm och uveder och formedelst høivande vere bortdrefven«, så at den må bygges af ny, og til at arbejdet måtte fremmes snarest den søfarende mand, som i Sundet må give lygtepenge, til gavn — at bestille det fornødne tømmer m. m. i Norge og lade det levere for Skagen²⁾.

Fyrbelysning med tran har således sagtens i over 30 år været anvendt på Skagen fra tårn, inden man gik over til at anvende talglys, men det nærmere herom har som bemærket ikke kunnet oplyses. Heller ikke om tårnets øvrige indretning haves efterretninger, for talglys-anvendelsen begynder eller for året 1606. De årlige reparationer, som betaltes af lænsmanden på Alborghus, give forskellige antydninger, og da der netop umiddelbart efter indførelsen af talglysene ikke omtales en ombygning, men snarere en slags hovedreparation, tør man sikkert antage, at tårnet har haft samme skikkelse for 1606, som det ses at have haft efter dette år.

Det blev i 1584 forskrevet lænsmanden, at tårnet skulde opføres med »godt bestandigt murarbejde«. og det tør vel antages, at der herved er ment, at tårnet skulde opføres helt af sten. Ikke desto mindre synes

1) Jyske tegn. 2. 483—84.

2) Sæll. tegn. 15, 344, trykt i Jyske saml. 8, 143.

det efter 1606 stående tårn væsentlig at have været en træbygning. Til oplysning herom meddeles følgende uddrag af regnskabsbilag:

Kristen Nielsen, snedker i Skagen, kviterer 4. juni 1616¹⁾ for 5 ort 3¹/₂ sk., som han har modtaget for at opslå 3¹/₂ tylder deller (3: planker) »inden paa tømberverket ved foden dermed at udelukke folk, som hafde deris gang och hemmelig mag udi løgten, hvormed de udi lengden kunde forrodne och forderfve føderne paa samme lögte«.

Niels Pedersen, boende på Skagen, kviterer 21. april 1607²⁾ for modtagelsen af 6¹/₂ rdlr. 1 sk. lybsk for adskilligt, som han har anskaffet til lygten, deriblandt »for en nye seng at giøre paa det nederste loft under liufsen« . . . 8 sk.

Efter disse citater at dømme, må det antages, at tårnet har bestået af en oprindelig åben, af tømmerværk bestående fod, ét loft, i hvilket blusseren (fyrmesteren) havde sin sæng stående, og ét loft, i hvilket lysene stode i lystager³⁾. Dette sidste loft synes særlig at være kaldt »lygten«, om end navnet også jævnlig bruges om hele fyrets bygning. Denne var i øvrigt således indrettet: Foroven endte tårnet i en hat, som var dækket af blyplader. Loftet til lysene var til alle fire sider forsynet med et stort antal små glastruer, indfattede i bly i to vinduer til hver side. Gulvet i lofterne bestode af stenfliser (astrag), lagte i ler. Udvendig var tårnet i øvrigt afdækket med tjærede planker. Fra nederste loft til øverste har indvendig ført en trappe i et særligt rum

1) Ålborghus læns regnskab 1616—17 bil. no. 105.

2) a. st. 1606—7 bil. no. 49.

3) Oprindelig stålstager (se ndfr. s. 362), men da der anbragtes hele 8 lys, maatte stagerne være finere: 1611 14. januar kviterer Kristen keddelsmed i Ålborg for 19¹/₂ daler 21 sk. for leverede 8 kåberpiber, som vog 4 lispund 5 skålpund, til lygten samt for drikkepenge til hans svend 16 sk. (a. st. 1610—11 bil. no. 123.)

med ruder; til nederste loft kom man ad en udvendig anbragt trappe, som derfor af og til måtte fornyes. Trappen førte op til en dør, som kunde aflåses, men vanskelig holde tæt for vand. 1607 måtte derfor anskaffes for 12 mrk. »to tylder tøre saugdeller, som er lagt ofver døren for vanden, som indslug¹⁾, altså formodentlig som et halvtag. Glasruderne bleve jævnlig slæde ind af uvejr og gave anledning til stadige reparationer. Det ser ud, som om fyret var forsynet med presseninger til at dække dem med om vintrene, når fyret holdtes slukket, for at de ikke skulde beskadiges. Der henvises herom til følgende regnskabsbilag og regnskabsposter:

1606²⁾ 27. oktbr.²⁾ betalt fogden på Eskær for 4 $\frac{1}{2}$ skippund 2 $\frac{1}{2}$ lispund bly »til den nye løgtes behouf paa Skafven« 27 $\frac{1}{2}$ daler 6 sk. lybsk.

1607 21. april³⁾ kviterer Niels Pedersen bl. a. »for aastrag i gulfvet at ligge« 1 mrk, en kvinde, som æltede ler dertil, 8 sk.

1607 29. juni⁴⁾ kviterer Lambert Buttendick, borger på Skagen, for at have modtaget 19 $\frac{1}{2}$ mrk. penge for at »hafve ferdet och flit paa vinder i kongelig maiestats løchte paa Skafven, eftersom blymester och nogen andre hafde giord deris arbed paa same løchte til at slaa och feste bly derpaa om vindene, som behof giordis, och medlartit var med der och becke presener; som der var mange roder ud och inslagen och der var møgen bek och der spilt och af løben paa samme vinde, saa ieg hafver mer en ti dage haft umack at sette mer en 120 roder i same vindere och hafde vel møgen umack, før ieg kunde kome det bek [af] och der uden fra vinde, som Niels Persen och Per Niesen blosser skal vinde och besta med mig; . . . saa er di 120 roder och 3 smo vinder i trappen til same løchte, 7 $\frac{1}{2}$ mrk. paa min egen kost och glar; nu for at toue och kome det bek och deraf vindene uden och inden vil ieg icke giøre igen for 3 daler, saa er det til samen 19 $\frac{1}{2}$ mrk.«

1608 1. maj⁵⁾ modtager Niels Pedersen, blusser på Skagen,

1) a. st. 1606—7 bil. no. 50.

2) a. st. 1606—7 bil. no. 48.

3) a. st. bil. no. 49.

4) a. st. bil. no. 51.

5) a. st. 1608—9 bil. no. 74.

bl. a. for udlæg til »drøft, som kom til at drifve i haten øfverst i løgten med, eftersom det regnede neder i klofveren til lysen«, 2 $\frac{1}{2}$ mrk. og til arbejdsløn for en karl, som »dref udi forskrefne hat« 1 $\frac{1}{2}$ mrk.

1609 21. april¹⁾) kviterer samme for betaling af udlæg til »en karl for drøft at drifve udi hatten paa lygten, eftersom fiellerne varre gangede løse, bode for drøft och arbejdsløn« 4 $\frac{1}{2}$ mrk.

1609 23. april²⁾) kviterer Jørgen sporemager i Ålborg for 3 $\frac{1}{2}$ mrk. modtagne for at gøre en lås med nøgle til lygten på Skagen.

1616 25. juni³⁾) kviterer Søvren Nielsen, skibsbygger på Skagen, for 16 rdlr. à 74 sk., som han havde modtaget for at have »med gloendis tiere oc beg tieret och smurt kongelig maiestats lögte udi Skaggen først paa hatten och det øfverste tecke emellom, som blyet er slagen paa skarringen, desligeste alle 8 kanterne emellom vinduerne . . . saa och tømberverket paa alle fire sider fra det øfverste och til det nederste inden och uden med føderne och ald des tilbehøring . . . och med gloende tiere smurde vi døren for lögten och der indenfore saavit behouf giordes och forbederet presenten, hvor fornøden vor, och det gjorde lugen paa hatten med lerret och drøft«. Til dette arbejde blev lejet »en kordel och 3 blocke at hedse och opvinde folken oc tieren med, som arbeidet och blef forbrugt til kon. mait, lögte, saa och for en dobbeline 60 faufne lang, som blef sønderskorn och forderfvit til at opvinde det gloende beg med«⁴⁾).

1616 2. juli⁵⁾) kviterer Niels Nielsen, borger i Skagen, for 1 $\frac{1}{2}$ rdlr. 1 $\frac{1}{2}$ ort 5 sk. 3 penning à 74 sk. daleren for 24 alen »lubs lerret, som blef forbrugt til at forbedere presenten med paa kongelig maiestats lögte, hvor som solen hafde forbrønt det gamle lerret«.

1616 22. juli⁶⁾) Tomas glarmester i Hjörning har modtaget 3 rdlr. 1 $\frac{1}{2}$ ort 8 sk. 3 penning for 172 ruder, han satte ind i lygten på Skagen, hver rude à 1 $\frac{1}{2}$ sk.

1616⁷⁾) blev anskaffet brædder til »en nye trappe uden op til den underste dør«.

1617 16. juni⁸⁾) blev gjort afregning med Mikkel Hansen, borger

1) a. st. 1608—9 bil. no. 73.

2) a. st. bil. no. 74.

3) a. st. 1616—17 bil. no. 98.

4) a. st. bil. no. 103.

5) a. st. bil. no. 102.

6) a. st. bil. no. 104.

7) a. st. 1616—17, bil. no. 105.

8) a. st. 1617—18.

i Alborg, som havde »af nye ferdiggjord 72 vindufger udi kongelig maiestats lygte paa Skaufgen«.

1622¹⁾ blev indsat 5 nye vinduer i lygten samt 250 ny ruder i gamle vinduer, hvortil medgik 600 kramsöm; 4 vinduer bleve udtagne af rammerne, loddede og igen indsatte.

Et missive af 15. marts 1606 til lænsmanden på Ålborghus pålagde denne at sørge for, at der ikke her-efter brugtes tran i lygten på Skagen, men at der i stedet herfor støbtes og brugtes gode talglys; halvparten skulde Skagens by betale, medens toldereren på kongens vegne skulde udrede resten²⁾. Af hvad grund kongen nu pålægger den fattige by Skagen at udrede halvdelen af de ham selv påhvilende belysningsomkostninger er ikke oplyst, og formodentlig har borgemester og råd også protesteret, ti Ålborghus læns regnskaber vise, at udgiften til lysene udelukkende betaltes af lænets indtægter. Lænsmanden sluttede nemlig nu akkord med Tammes Brande, borgemester i Skagen, om for 160 rdl. »hver nat at lade optænde seks store talglys at brænde i lygten på Skagen på det den søfarende mand, som her fremkommer, lygten des bedre kan se og vide sig for skade at tage vare«. og denne sum udbetaltes ham derefter årlig³⁾ indtil 1610, da kongen, der havde erfaret, at der ingen lys anbragtes i lygten på Skagen i den side, som vendte ind mod byen, ved missive 26. marts⁴⁾ pålagde lænsmanden også her at lade sætte to lys og at forhøje betalingen for lysleverancen med 40 daler. Tammes Brande havde dog ingen fornøjelse heraf, ti han døde s. å. st. Olufs dag, og lænsmanden sluttede derfor akkord med byfogden på Skagen Iver Tammesen, som herefter

¹⁾ a. st. 1622—23 bil. no. 59.

²⁾ trykt i „Jydske saml.“ 8, 189 efter Jyske tegnelser 5,276.

³⁾ Ålborghus læns regnskab 1606—7 bil. 35; 1607—8 bil. 71; 1608—9 bil. 70.

⁴⁾ trykt i „Jydske saml.“ 8, 189, efter Jyske tegn. 5, 510—11.

årlig oppebar 200 daler for at vedligeholde de 8 lys¹⁾. Efter ham overtoges lysleverancen og tilsynet med, at der holdtes tilbørligt fyr i lygten, først af toldereren Sören Rasmussen og derefter i 1624 af Villum Worm, borger i Aarhus, som nu blev tolder på Skagen og fik samme vederlag og benyttelsen af kongelig majestæts toldergård på Skagen²⁾. Villum Worm sørgede for lygten indtil Jens Pedersen indførte vippefyret. Det må dog nævnes, at man også for 1610, efter at de 6 lys havde fungeret et par års tid, havde været betænkt på under særlige forhold at forstærke skinnet fra de 6 lys ved antændelsen af yderligere 2 lys. Man ser nemlig, at grovsmed Jakob Rasmussen 3. marts 1608 kviterer for modtagelsen af 5 mrk. 15 sk. for at have lavet 2 stållysestager efter lænsmandens befaling, hvilke »bluseren paa lygten, om behouf giordis, ochsaa skulde antende lius udi« foruden i de andre 6 stager³⁾.

Af de anførte regnskabsuddrag vil det ses, at der stadig ved »lygten« var ansat en »blusser«⁴⁾, som paa

1) Ålborghus læns regnskaber.

2) Skrivelse fra lænsmanden på Ålborghus til oversekretæren i Danske kancelli 1624 26. juli (Indkomne breve til Danske kancelli).

3) Ålborghus læns regnskab 1607—8 bil. no. 75.

4) I missivet af 15. februar 1606, som indfører brugen af talglysene, pålægges det rigtignok lænsmanden at antage to karle, som på lygten kunde holde god varetægt; den ene skulde lønnes af Skagens by, den anden betales af toldereren. Lænsregnskaberne omtale derfor kun én blusser, og når denne kalder sig »kgl. majestæts blusser«, maa dette formodentlig forstås i modsætning til »Skagens købstads blusser«, og man kan godt forstå de i teksten anførte citater, som om der på lygtens nederste loft både fandtes en sæng og en slagbænk, altså to lejesteder. Skagens by måtte holde den ene blusser endnu efter, at fyrvæsenets pasning var blevet overdraget til en »fyringsforvalter«. Borgemester og råd klagede vel 1635 14. januar herover til kongen og ansøgte om fritagelse for at

nederste loft havde en sæng stående, og der sigtes måske til denne sæng, når der 1608¹⁾ godtgøres blusseren den bekostning, som er anvendt på »en støkke liden slagbenk udi lygten at ferdig gjøre, som hand om dagen, efter natten er forgangen, hafver sin leie udi«. Da talglysene indførtes, var Niels Pedersen »kongelig måiestats bluser udi lögten paa Skaufven«, og som sådan kviterer han 27. august 1607 for modtagelsen af sin lön 30 dlr. kur. for i tiden fra 1. maj 1606 til årsdagen i 1607²⁾ at have »hver nat det gands aar egennem ligget op udi forskrefne lögte och tagen vaare paa blusen och hafve tilsyn med lysen, at de af storm och uveder icke skulle udslyckes, nederfalde eller och udbrendes«. Den anførte lön udbetaltes blusseren indtil de 8 lys indførtes; han fik da et tillæg af 4 daler for hvert af de to ny lys, altså 38 dlr. kur. i alt, og denne lön var derefter stående indtil stenkulsfyringen blev indført. Foruden at passe lysene om natten, hvortil blusseren måtte anskaffe »en lifsesax til at brande liufsen med udi lögten her same steds« for 1 mrk. 4 sk.³⁾ og en »handlögte at bere liufs ind i lögten med« for 1 mrk.⁴⁾, havde han meget arbejde med lygtens renholdelse, og der anskaffedes jævnlig »limmer til at feie udi lögten med«, endvidere børster, skovle, spande, vadmel til svabere (»svavecker«)⁵⁾; særlig var det besværligt at holde glasruderne rene, hvortil han måtte varme vand

holde en karl til at vogte kgl. majestæts fyring i deres by, da »Jens Piersen i Helsingør« for pasningen oppebar visse penge årlig, men det ses ikke, at der i den anledning er blevet expederet noget kongebrev. (Indk. breve til Danske kancelli.)

1) Ålborghus læns regnskab 1608—9 bil. no. 73.

2) a. st. 1606—7 bil. no. 46; 1607—8 bil. no. 72; 1608—9 bil. no. 71.

3) a. st. 1606—7 bil. no. 50.

4) a. st. bil. no. 49.

5) a. st. 1607—8 bil. no. 74.

og bruge børsterne, således som følgende regnskabsuddrag vise:

1606 21. april¹⁾ kviterer Niels Pedersen bl. a. for udlæg til »kuol, som til adskelige tider er kjøft at varme vand med til at tou vinduerne med to gange om uggen; er kjøft trei lester kuol det helle aar igennem, lesten 7 mrk., er til hobe 6½ dlr. 1 sk. lybs«.

1607²⁾ refunderes Niels Pedersen 18 mrk. for »kuol, som hand hafver indkøft och dete helle aar igiennem forbrugt udi løgten, baade til at varme vand ved, som vinduerne toes med hver 14 dage, saa och at holde ild paa løgten med for damp och fugtigheds skyld«.

1607³⁾ kviterer Søvren Søvrensen, keddelsmed i Ålborg, for at have modtaget 9 daler 3 sk. lybsk for en ny kåberkeddel, vog 2½ pund kåber, »som skal vere udi løgten paa Skaufven til at varme vand udi at to vinduerne med to gange hver uggedag, eftersom de af liufsens lue och damp blifve formørknede och dumme til, saa liufsen icke vel kand skinne der igennem, uden de al tid blifver holden renne«.

1610—11 anvendtes 6 daler til kul og aske til lud, som vinduerne tos med.

Blusserens liv oppe i lygten året rundt var selvfølgelig noget ensformigt, og til underholdning anskaffedes derfor 1609 et timeglas, der kostede 1½ mrk.

Efter at de forskellige anskaffelser og reparationer vare blevne foretagne og udførte 1606—1616, vare udgifterne de følgende år temmelig konstante: 1616—17 244 rdr. og 7 tdr. tjære, 1617—18 lys 200 kurant dlr., blusserens løn 38 kurant dlr., småudgifter 6 kurant dlr.; 1619—22 udgaves på samme måde årlig 244 rdr.; 1622—23: 213 rdr. 4 sk.; 1624—25: 203 rdr. 1 ort 8 sk. Småudgifterne opregnes i Ålborghus læns regnskab således: »Kul til at holde ild i lygten med for damp og

¹⁾ a. st. 1606—7 bil. no. 49.

²⁾ a. st. 1607—8; kul, formodentlig trækul, er en årlig udgiftspost.

³⁾ 1606—7 bil. no. 47.

⁴⁾ Regnskabet for 1623—24 fattes.

fugtigheds skyld så og til ved at købe at varme vand med og aske at købe til lud, som vinduerne tos med, og til limer og andet saadant.« De beløb sig i almindelighed til 6 kurant daler.

Fyret på Anholt må antages at være blevet ombygget til tårnfyr ligesom fyret paa Skagen, men nærmere oplysninger eller blot antydninger om dets udseende lader sig ikke til veje bringe. Fyret stod under tilsyn af lænsmanden paa Kalø, men de ældre regnskaber for Kalø læn ere kun ufuldstændig bevarede, og de regnskaber, som vedkomme fyrets omdannelse særlig til belysning med talglys, mangle ganske. Cirkulæret af 28. septbr. 1586 om tilsyn med fyrenes pasning¹⁾ tilstilledes også lænsmanden på Kalø, og heri nævnes »lygten på Anholt«, medens fyret tidligere betegnedes som »fyrlampe«. For 1598—99 er bevaret en regnskabsekstrakt, hvoraf ses, at der det år »er forstøbt i lius och forsent til lygten paa Anholt: tallig . . 30 lispund«. Belysningen med talglys har altsaa været i brug i lygten på Anholt ligesom på Kulden længe för den indførtes i lygten paa Skagen. Af regnskaberne for 1608—9 og følgende år vil det ses, at forbruget nu var 35 lispund talg årlig, hvoraf 17½ lispund udleveredes af slottets beholdning²⁾, medens de 17½ lispund årlig indkøbtes hos forskellige købmænd med en bekostning, som 1608—9 var steget til 20 dlr. 1½ mrk. 2 sk. 2 albi, medens den 1623—24 atter var steget til 27½ dlr. 1½ mrk. 1 sk.

Ved fyret var ansat en »lygte mand«, som 1598—99 fik en natural forplejning sendt fra lænsmanden, som bestod af: 1 krop kokød, ½ tde. smör, 2 skpr. bajsalt, 1 tde.

1) Se ovfr. 5.

2) En vedtegning i ekstrakten af 1608—9 viser, at der året forud af slottet kun udleveredes 13½ lispd. 4 mark talg.

humle, 12 sider flæsk, 6 ørter rug, 8 ørter malt, 1 tde. byg til gryn, 1 tde. sild, $\frac{1}{2}$ tde. kuller og 8 kroppe fårekød, og nok kunde slaa til for en større familje. Ved siden heraf fik han ogsaa nogen pengelön, idet ekstrakten indeholder følgende poster: »bekaast paa løgten och løgte- manden paa Anholt efter regnskabs liudelse 42 dr. $1\frac{1}{2}$ mrk.«, men det kan ikke ses, hvad der af dette beløb er medgået til reparationer og hvad til lönnung. Senere sættes han dog paa fast lön, og denne var år efter år fra 1608—9 til 1623—24 kun 46 dlr. Den sidste »lögte- mand« afskediges i 1624, da man gik over til stenkuls- fyringen, vistnok fra 1. avgust, ti regnskabet 1624—25 viser, at der kun udbetaltes ham et kvart års lön med $11\frac{1}{2}$ dlr.¹⁾

Reparationsomkostningerne fra 1608—9 til 1624—25 vare ikke store. I 1614—15, 1616—17, 1619—21 og 1622—23 besørgede strandfogden paa Anholt indkøbt forskellige tylder »saugdeller« (savede planker) »som løgten, hvor be- houw giordes, er bekled med«, samt nogle store spiger »til at ferdige paa Anholt lögte med«; et par karle blev hver gang mod en daglön af 1 rigsmark antaget til at »forferdige och klede lögten«, og 1622—23 betaltes lön til to personer, »som klinede, hvor fornøden var«. Den sidste udgiftspost kunde tyde paa, at fyrbygningen var opført af bindingsværk.

Fyret på Læsø. Længe efter at man for de øv- rige fyrs vedkommende var gåt over til stenkulsfyringen, oprettedes et fyr på Læsø, som mærkelig nok ikke tændtes med stenkulsbål, men med to lygter eller lanter-

¹⁾ Et kgl. missive 1623 22. oktbr. pålægger lænsmanden på Kalø, da kongen nu har forordnet en, som skal have opsyn og vare- tægt med lygten paa Anholt, at håndhæve og forsvare ham, at der ikke skal ske ham overlast af bønderne eller andre der på landet (Jyske tegn. 7, 232), men grunden til denne påfaldende befaling omtales ikke.

ner, i hvilke man brændte talglys ligesom tidligere i de andre fyr. Herom fortæller Arent Berntssön i sit bekendte værk »Danmarks og Norges frugtbare herlighed«, som udkom 1656, følgende¹⁾:

»Hans kongelig maiestet . . . hafver nyligen her paa forordnet tvende lycter, som om natten skal liuse den søfarende mand til gafn og beste.«

Læsøs fyr indrettedes 1652 for kongen af fyrforvalteren for de andre daværende danske fyr Peder Jensen Grove. Bygningsregnskabet er bevaret blandt bilagene til Øresunds toldregnskab for 1652²⁾ og meddeles her, da det oplyser fyrbygningens konstruktion:

Rigtig optegnelse anlangende hvis bekostning oc udleg jeg efter hans excellence velb. herre statholders herr Jochum Gerstorfs befaling hafver anvent paa det nye lögteverch, paa Lesøe er opretted oc begynt at fyris:

Anno 1651 dend 16. novembris.

1. betald Morten Gran timmermand for træverket, som laterne skulle ophengis vid, samt for hans arbidsløn derpaa det at sammenhugge, penger	8 rdr. ,, mrk. ,, sk.
2. Jens grofsmid betald for 2 store klemhager at feste stenderen til foeden med saa oc for hagerne, som laterne henge udi paa hammeren, med 4 hackebolter oc 2 kramper samt behørige søm dertil	2 — 2 — 4 —
3. Jens snedicker for den ene laterne at giøre af sit eget tømmer samt den anden, som herr statholder laante mig, at udbedre med horn betalt hannom	6 — ,, — ,, —

¹⁾ 1. bd. s. 167.

²⁾ Som no. 38, meddelt mig af arkivsekretær G. Grove.

4. For otte vidnuer, som komme i samme laterne, à 5 mrk. betald Gudmand glarmester 10 sl. dr.; item for 8 støcker blick den inden udi blef med beslagen, sampt 400 søm dertil och 20 løse vare-ruder, tilsammens kaastede	8 rdr. 2 mrk. „ sk.
5. Betald Jacob Kase, kleinsmit, for jern paa vidnuerne sampt 6 jernpiher i laternen oc for dørren der paa at beslaae ..	2 — 5 — „ —
6. Betald for 25 lispund lyes à 2 rdr.	50 — „ — „ —
7. For 2 store blocke oc 8 smaa at feste laternen udi ofven oc saa nedentil jorden, betald blockedreieren	1 — „ — „ —
8. For 2 lispund reb oc liner at forbinde samme løgter til jorden med oc at hitse dennom op i kranen med, betalt	2 — „ — „ —
9. Motte ieg gifve i fragt af skuden, som førde os til Lesøe med bemelte løgters verk, eftersom det var silde paa aaret oc vi vare 6 uger paa reigsen med megen contraireret och saa siden paa hiemreigsen med it ont forlegen vierlig motte strande vid oc paa Falkenberg strand, der gik skuden i stycker, bekosted til fragt och skipperens fortæring	40 — „ — „
10. Claus Jansen, [som varer] same løgter, bekommer, eftersom paa de andre fyringssteder er sædvanligt, om maaneden 6 rdr., er for tou maaneder fra den 16. novembris 1651 til den 16. janvarii 1652 pendinge	12 — „ — „ —
Summa paa denne bekostning, jeg hafver ud-lagt, er pendinge	132 rdr. 3 mrk. 4 sk.

End beløber fyrmandens løn fra bemelte 16. jan. til den 16. junii nestforleden i 5 maaneder 30 rd., om den gunstige herre statholder vil nu tillige bevilge hannem dennom¹⁾.

Peder Jensen Grove.

Dette regnskab kan dog ikke indeholde oplysning om alle de til Læsø-fyrets opførelse medgåede materialier.

¹⁾ Beløbet anvistes 1652 den 3. juli af J. Gerstorff, og P. J. Grove kviterer den 23. juli for de 162½ rd. 4 sk.

Det må antages, at tømmer og planker ere blevne leverede in natura fra kronens skove. Af regnskabet ses, at fyret bestod af en eller to lanterner, som ved hjælp af tove, der løb i tridser eller blokke, hidsedes op paa toppen af et træstillads. I lanterneerne var anbragt talglys, og fyret tændtes første gang den 16. novbr. 1651. Året efter byggedes en ny lanterne, og over dennes anskaffelse, der ligeledes fandt sted ved Peder Jensen Grove, og de med fyrets underhold til 1. januar 1653 forbundne udgifter haves følgende regnskab¹⁾:

Fortegnelse hvis de tvende laterners bekostning oc underholdning bedrage, som underholdis paa Lessøe bereinit fra den 16. januari 1652 til den 1. janvarii 1653, som er først:

1. Er giort efter hans excellence her rigens hofmesters bevilling en nye glaslaterne, den kaastede til snedkeren, glarmesteren oc smeden, item for blech oc sømb den inden udi blef med forvaret sampt vidu- nies beslag oc andet behør tilsammen pendinge	18 rdr.
2. For blocker oc liner siden den 16. jan. er dertil for- brugt ungefehr	2 —
3. End hafver jeg ðidsendt siden den 1. janvarii 1652 til samme løgters behof paa Lessøe lius 51 lispd. à 2 rdr. er	102 —
4. Noch fyrmandens løn fra den 16. junii sidst forleden, at jeg af k. m. toldboed efter her rigens hofmesters ordre derfor er blefven betalt ²⁾ , oc til den 1. jan- varii 1653, som er 6 ¹ / ₂ maaneder á 6 rdr.	39 —
5. For bemelte nye laterne oc liusen at skaffe oc heden- føre til Lessøe hafver jeg mot gifvet skipper Anders Olsen af Helsingør i fragt pendinge	20 —
summa . . .	181 rdr.

Allerydmyggeligst begerendis, at hans excellence her rigens hofmester ville frommeligen dette regnskab, som bedrager seg til den 1. janvarii 1653, mig samtycke oc gunsteligst bevilge at motte betallis, och om mig bro bersona for it aars tienniste motte for

¹⁾ Bilag no. 40 til Øresundstoldregnskabet 1652.

²⁾ Se regnskabet ovfr. s. 368.

umagen noget samtyckis, hafver jeg det al tider hedenstillet udi hans excellencis egen fromme discretion.

Hafniæ d. 10. decembris 52.

E. excell. underdännigste tienner

Peder Jensen Grove.

Hvad regenskabbit paa bekostningen angaar, det bør billigen at betalís, men hvad den begierte løn pro persona aendkommer, det underdanigst at søgis hos hans kong. mai.

J. Gerstorff.

Hvorvidt Peder Jensen Grove har fulgt rigens hofmesters anvisning og henvendt sig til kongen om honorar for sit arbejde med indrettelse af fyret på Læsø, har indtil videre ikke kunnet oplyses. Muligvis har kongen ment, at han, som i Øresundstoldregnskaberne stadig opføres med den pompøse tittel »kongelig maiestets fyrers forvalter over Danmarks strømme«, ikke har udført andet end hvad der pålå ham efter hans bestilling. Mærkelig nok synes udgifterne til vedligeholdelsen af Læsøfyret ikke for årene 1653—60 at være udredet af Øresundstoldens indtægter, af hvilke dog omkostningerne ved dets første indretning og drift bleve betalt, og det har ikke hidtil lykkedes at opspore, af hvilken kasse udgiften da gik. Peder Jensen har ikke overtaget driften, ti Læsøfyret omtales ikke i en opgørelse fra 1661 over, hvad hans vederlag for fyrenes vedligeholdelse skal være for fremtiden, efter at de skånske og hallandske fyr vare overtagne af Svenskerne.

C. Vippefyrene (»fyringerne«).

I året 1623 gjordes det første skridt til indførelse af en reform i det danske fyrvæsen: benyttelsen af stenkul, som omsider gav fyrene den indretning, ved hvilken man blev stående indtil 1745¹⁾ for Skagens fyrs vedkom-

¹⁾ Blochs ovfr. s. 330—31 anførte afhandlinger.

mende og for Anholts til 1788, medens man først afskaffede den 1795 på Falsterbo, som 1658 var overgået til Sverrig, nemlig vippekonstruktionen.

Begyndelsen gjordes med Anholt. Herom fortæller »Danske atlas«¹⁾: »1622 gjorde Kristian IV. en kontrakt med Wegla Anckers²⁾ om, at han efter hollandsk måde skulde anlægge en fyrbakke på Anholt«. Det er ikke lykkedes mig at finde kilden til denne meddelelse eller den af »Danske atlas« omtalte kontrakt, men i øvrigt er der ingen tvivl om meddelelsens rigtighed. Det nævnte år den 13. juni fik nemlig lænsmanden på Kalø, under hvem, som ofte omtalt, Anholt sorterede, kgl. missive om »at skulle forskaffe en hollender, som den søefarende mand til beste skulde oprette en lychte paa Anholt, hvis materialia hand dertil kunde behøfve³⁾«. Der kan heller ikke være tvivl om, at den såkaldte »fyrbakke« skulde optændes med stenkul. Ti næste år den 20. februar fik samme lænsmand missive fra kongen om at sørge for, at skipperen, som vilde forevise ham brevet, blev de stenkul kvit, som han skulde levere til lygten på Anholt, og for, at der toges mål af den skibsladning kul, som skipperen medførte, og at fortegnelse over den indsendtes til rentekammeret⁴⁾. I regnskabsåret 1624—25 stansedes derpå benyttelsen af talglys til fyret, og lysene afløstes af stenkulsbål således som følgende regnskabspost viser det:

Udkommen til Anholt, som blev forbrugt førind stienkullen frambkomb, det nu holdes ved magt med, och Rasmus Søfrensen, der varer paa lygten der samme steds, er ofverantvordet, støbt udi lius, tallig ... 8¹/₂ lispd.

¹⁾ 4, 351.

²⁾ Skrivfejl for Wigel Auchus, se ndfr. s. 373.

³⁾ Jyske tegn. 7, 204, hvori missivet dog kun er indført i kort udtog.

⁴⁾ Jyske tegn. 7, 243.

Det er ikke lykkedes at finde regnskabet for den ombygning, som således er blevet foretaget med fyret på Anholt, men efter den beskrivelse, som den nedenfor omtalte kommissionsbetænkning af 1627 giver af hollænderens værk, må det antages, at han har indskrænket sig til at tage overdelen af det ældre trætårn og indrette det til at bære et åbent kulbål, til hvis betjæning fyrmanden mange gange om natten måtte slæbe kul op i tårnet, en indretning, der dadledes som meget upraktisk.

I den nævnte kommissionsbetænkning antydes også, at Kuldens fyr har haft en for kulildens virkning uheldig konstruktion, som dog er blevet afhjulpet af den senere fyrforvalter Jens Pedersen, og man fejler derfor næppe ved at antage, at den af »Danske atlas« omtalte hollænder også har været på færde her og vist har haft den opgave at omdanne alle fyrene fra talglysfyr til stenkulsfyr. Det er sikkert ham, til hvem kommissionen sigter ved sin hentydning til dem, som mere have haft deres egen fordel for öje end hans majestæts ære og den søfarende mands tarv. Ham overdroges det nemlig også at opføre det fyr på klippeøen Nidingen, som særlig gav anledning til kommissionens nævnte udfald.

Regnskabet over omkostningerne ved indretningen af det ny fyr på Nidingen findes i Varbjerg læns regnskab 1624—25¹⁾. Hollænderen kaldes her »Wigel

¹⁾ Arkivar dr. Chr. V. Christensen har velvilligst eftersat dette regnskab for mig. — Efter al sandsynlighed har lænsmanden på Varbjerg ligesom lænsmanden på Kalø (se ovfr. s. 371) fåt et kongeligt missive om det Wigel Auchus overdragne arbejde, men det er tilfældigvis ikke blevet indført i Danske cancellis skånske tegnelser. Derimod findes der her i (4, 419, velvilligst opsøgt for mig af arkivsekretær L. Laursen) et missive til nævnte lænsmand af 1622 5. avgust om anbringelsen af et sømærke på Nidingen, som åbenbart er forløber for det et par år efter opførte fyrtårn. Brevet er i registranten kun indført

Auchus af Skiellinge udi Holland, mestertømmermand over den spids og bygning, på Nidingen opsat er«, eller »mester Wigell Auchus, tømmermand af Skielling«. Der udbetaltes Wigel Auchus efter afregning for den nævnte »spids og bygning« 167¹/₂ rdlr. 1 ort samt 8 rdlr. for »en stor, ny, dobbelt svingel af ganske nyt egetømmer og planker, han med træværket i jorden bebundet haver«. Disse penge udbetaltes ham dog kun som honorar og arbejds løn, i det der særskilt betaltes 233 rdlr. 20 sk. for egeplanker, spirer, fyr tømmer, sparrer, lægter, deller, spiger, 7 par hængsler med stabber, 4 dørklinker med tilbehør og 2 tdr. tjære, hvilke bygningsmaterialier han for kongens regning havde indkøbt hos hollænderne og de svenske indbyggere i Gotenborg. Foruden de således indkøbte materialier blev der »udleveret og fra Gotenborg forskikket til Nidingen, »hvorudi Wigel Auchus haver af ny opbyggt den høje store spids, hvor udi lygten påstår og fyres i saavel som og opbyggt et hus og våning der på landet, som folkene udi bor, tilmed et langt hus mellem stolper ophuggen, hvorudi hans majestæts stenkul forvares«, 6 store 38 alen lange master samt en del andre materialier af samme art som ovenfor nævnt. Ved siden af Wigel Auchus arbejdede »bygmesteren Michel Jungmand«, hvem der blev »med hans daglønner og murarbejdere slet afbetalt deres dagløn for hvis murarbejde

i udtog, men det pålægges lænsmanden »den menige søefarende mand til gavn och vissere kundskab paa Nidingen en stor høi boye eller kiende paa den manere, som der staar en paa Hvinge udenfor Elsborg, dog at den blifver baade høire och kiendeligere end samme kiende paa Hvinge er, at skulle opsette«. Øen Hvinge (svensk: Vinga) ligger ud for Danafjorden, som fører ind til Gøteborg fra Kattegat, og kortet, som følger beskrivelsen over Båhus og Gøteborgs læn i Nils Höjer: »Konungariket Sverrige«, viser, at der endnu på øen er opsat en båke.

med et hus af grunden opmuret på Nidingen så og et ny opbyggt hus af tømmerværk imellem stolper, de have muret og ganske tagene over bægge husene med tagsten forlagt og skelnet; item grunden og foden under den ny opbygte spids, som lygten oven på står, hvor udi fyres«. Der blev herfor betalt ialt 96 rdlr. 14 sk., hvorhos der »til stilning, der spidsen opbygdes så og der husene bleve opmurede«, samt til hytter m. m. blev leveret ham en del tagsten, deller, spiger, söm m. m.

Af dette regnskab kan man nogenlunde gøre sig en forestilling om anlæget på Nidingen. Fyret selv har været et træstillads, på hvis top der har været indrettet plads til stenkulsbålet ligesom på fyret på Anholt. Ved siden deraf stod et hus af bindingsværk (»muret mellem stolper«) til bolig for blusserne og et skur ligeledes af bindingsværk til kulbeholdningen.

Et par år efter opførelsen af fyret på Nidingen kom turen at blive omdannet til stenkulsfyr til lygten på Skagen. Endnu i Ålborghus læns regnskab for 1625—26 findes til udgift: givet Villum Vorm, kgl. majestæts tolder på Skagen, for at vedligeholde 8 lys i lygten på Skagen 200 kurant daler, men regnskabet 1626—27 viser følgende post:

»Er gifven Villum Vorum, kongelig maiestats tolder paa Skafgen, for liusen, hand hafver holt och skal holde ved lige natteligen med 8 stoere lius udi lögten fra den 15. augusti 1626 och til aarsdagen igien, eftersom hand derfor aarligen pleier at bekomme, 200 curant daller och hafver lögten udi desmidlertid veret fyrret med stenkuol udi 6½ uger; efter den afregning, ieg hafver giort med hannem, efter hans seddelles indhold, hafver hand quettiered for de 6½ uger 20 rixdaller; saa blifver igen, som hand hafver bekommet, pendinge ... 145½ dlr. 32 sk.¹⁾

¹⁾ Villum Vorms kvitering lyder også på 145½ rdlr. 32 sk. (Ålborghus læns regnskab 1626—27 bil. no. 36.)

Af samme regnskab ses endvidere, at følgende be-
kostning er blevet anvendt på lygten:

»Er forbrugt, der tragteren blef saad ofver liusen, tou saugdieller for 1 mrk.; for sømb dertil 4 sk.; for en fafvn toug at giøre garen af at svøbe om trachteren 1 mrk.; for 20 spiger 6 sk.; til arbeidsløn for ded at giøre 1½ mrk.; for tre til trappen ½ mrk.« o. s. v.

Rimeligvis er den forandring af lygtetårnet til stenkulsfyring, om hvilken disse regnskabsposter tale, foregået under ledelse af den ovennævnte hollænder Wigel Auchus, men man kan kun danne sig en uklar forestilling om den måde, hvorpaa omdannelsen har fundet sted. Det synes, som om man over lysenes plads i det lukkede glaskammer øverst i tårnet har anbragt en skorstenstragt af træ, under hvilken man har optændt et stenkulsblus på gulvet af kammeret, der som vi tidligere have set, var belagt med stenfliser (astrag), lagte i ler. Det er muligt, at denne omdannelse af fyret har vist sig utilfredsstillende, men også muligt, at en ildsvåde er blevet følgen, og at det væsentligst af træ opførte fyrtårn er nedbrændt¹⁾. I hvert fald blev der kort efter omdannelsen i årene 1626—27 opstillet et nyt fyr på Skagen af en her til lands ikke tidligere kendt konstruktion, nemlig vippeformen, som hurtig viste sig mere praktisk end de hidtil benyttede konstruktioner for fyr. Æren for at have indført denne ny konstruktion i det danske fyrvæsen tilkommer Jens Pedersen (Grove). Denne af det danske fyrvæsens udvikling meget fortjænte mand var borger i Helsingør og blev stamfader for den bekendte slægt Grove. Efter et efter hans epitafium i Mariekirken i Helsingør optaget foto-

¹⁾ I den nedenfor anførte kommissions betænkning fremhæves udtrykkelig, at overdelen af fyrtårnene på Anholt og Nidingen vare stærkt forbrændte, således at det må antages, at faren for en antændelse heller ikke ved Skagens fyr har været fjærn.

grafi meddeles herhos et billede af hans karakteristiske fysiognomi.

Det heldige udfald af Jens Pedersens eksperiment på Skagen fremkaldte en den 30. marts 1627 dateret ansøgning fra et antal skippere, der plejede at passere Øresund, til statholderen i København, Frans Rantzov, om en reform af fyrvæsenet¹⁾. Frans Rantzov skaffede

sig herefter kongens bemyndigelse til at udnævne en kommission, som skulde inspicere fyrene og fremkomme med forslag til deres forbedring. Fra denne kommission udgik et den 10. september 1627 dateret forslag, kaldet »Berådslag, hvorledes fyringen bedst kan anrettes«. ²⁾ Det ses af dette forslag, at kommissionen bestod

af flere medlemmer, af hvilke kun Dyderik Hasseles, formodentlig en hollænder³⁾, har underskrevet betænkningen, medens Hans Husumb, borger i Helsingør, som efter statholderens befaling blev kommissionen medfor-

1) Ansøgningen citeres i en ny ansøgning fra 1631, se ndfr. s. 381

2) Indkomne breve til Danske kancelli og indlæg til registranterne.

3) Didrik Hansen Hessel var kongelig skibskaptejn og en tid visitör i Øresund, se Lind: Kong Kristian IV. og hans mænd på Bremerholm s. 283.

ordnet af borgemester og råd i Helsingør, ikke har kunnet skrive sit navn. Kommissionen gik ombord på et skib og udsejlede fra Helsingør den 18. august 1627 for til søs at drage om til de enkelte fyr. Disses daværende tilstand beskrives nu således:

1. Anholts fyr. »Den fyr med træværket findes opsat 24 alen höjt i vejret, som fyrmanden om nattetide udi mørket, storm og uvejrligt 10, 12 eller 14 gange skal opklyve om natten udi, hvilket vi ikke for mennesken kan synes muligt at være, når storm, sne og uvejrlig med regn og is tiltræder, hvorudover stor ulykke, skade og klage kan geråde formedelst fyrenes forsömmelse.« Kommissionen måtte derfor anse det for nødvendigt at oprette et fyr med en vippe, således som Jens Pedersen har funderet den på Skagen (Skaufn), »hvilket skippere på liv, skib og gods skal være en stor tröst og befrielse og hans majestæt en höj berömmelse udi fremmede lande«.

2. Nidingens fyr er også et fyr med træværk opsat ligesom på Anholt, men er på overdelen fast mere afbrændt end fyrbygningen på Anholt, »så de, som fyren betjæne, må med panden fyre på jorden«; bygningen på Nidingen trænger til ombygning, men »vi må bekende, at de, som hans majestæt slig omkostning og bygning haver tilrådet at bekoste, synes os de haver mere haft lyst til pendingen og hans majestæts udgift end til hans majestæts ære og den søfarende mands gavn item livs og gods befrielse«. Kommissionen foreslog på Nidingen at opstille 2 ny fyr med vipper efter Jens Pedersens forordning på Skagen, for at den skipper, som kommer Skagen forbi, kan kende forskel på Skagen og Anholt. Når han nemlig »ved en bilægger kommer ind udi Kattegatten, så kan det snarligen komme, at en skipper kan

blive forvildet og ikke ved, om de har Anholts fyr i sigte eller Nidingens formedelst strømmens skyld«.

3. Skagens fyr. Om dette udtaler kommissionen: »Befinde vi den vel udi sin forordning, som Jens Pedersen med en vippe haver ladet oprette, hvilke mennesken på jorden kan håndtere og udi sin værk holde uden skade, forsømmelse og livsfare ved lige«. Dette fyr »kan ledsage en skipper i søen i storm, mørket, lynet og uvejrlig 4 mil vejs først han ser det uden Skavn og 4 mil vejs, efter at han er Skavn forbi«. Skipperne »ville gerne give dobbelt fyrgelt, om dette må herefter blive i sin brug således, som det nu er funderet på Skavn«.

4. Kuldens fyr. Herom siger kommissionen, at det er vel funderet, »siden at Jens Pedersen efter her statholders befaling haver den forandret og taget hvælvingen af den, at fyren og flammen af ilden kan have sin fuldkommelig skin, så skipperne og søfarende mænd bemældte fyr med de andre højlig berømme«.

Kommissionen opstillede derefter følgende overslag over de omkostninger, som vedligeholdelsen af de enkelte fyr efter dens formening årlig vilde medføre:

1. Anholts fyr.

75 læster stenkul à 8 speciesdaler..	600 dlr. in sp.
til jærnværk, smedens løn m. m. . . .	45 — —
2 mænd, som holder fyringen ved lige, »ti de ere al tid alene og komme ikke til folk; derfor vil de ikke betjene det for den løn, de hertil haft have, ti de have os tilsagt, de heller vil drage derfra uden løn, og haver vi selver erfaret den elændig levned, som de må holde der«	170 — —
	815 dlr. in sp.

2. Skagens fyr.

75 læster stenkul à 8 speciesdaler..	600 dlr. in sp
jærnredskab m. m.	45 — —
fyrmanden, som det betjæner, til lön, »og må de være to, ti byen formed- elst dens fiskeri holder den ene, som de af gammel tid gjort haver« ¹⁾	56 — —

 701 dlr. in sp.

3. Nidingens fyr.

75 læster stenkul à 8 speciesdaler..	600 dlr. in sp.
jærnværk og smedelön m. m.	45 — —
to mænd til lön, kost og underhold, »ti de ligger på en ø udi åben hav og må holde det vinter og sommer«	112 — —

 757 dlr. in sp.

4. Kuldens fyr.

80 læster stenkul, i det der spildes mange kul og slås mange sønder, för de komme til fyret, når de på vogne over bjærg og dale køres langt op fra stranden	640 dlr. in sp.
jærnværk m. m.	30 — —
to mænd til lön og underhold, »ti de ere hos folk og kan få til under- hold, hvad de behøver«, så de har det bedre end de andre på Anholt og Nidingen	80 — —

 750 dlr. in sp.

Kommissionen antog endvidere, at der til lygternes fornødenhed vilde behøves en liden bojert på 14—16 læster, som kunde visitere lygterne og have tilsyn med deres pasning og særlig komme, uden at fyrmændene

¹⁾ Se ovfr. s. 362 note.

kunde vide det forud, hvorhos den foreslog, at der efter skippernes og søfarende mænds begæring skulde opsættes en fyring ved Falsterbo med en vippe ligesom de andre.

Til afholdelse af de foreslåede betydelig forøgede udgifter foreslog kommissionen dernæst, at der herefter skulde opkræves dobbelt »fyrgeld«.

Det var formodentlig en forudsætning ved kommissionens udnævnelse, at kongen vilde udnævne en fælles »fyringsforvalter«, ti kommissionen opstiller til sidst en beregning over, hvorledes en sådan bör lønnes:

Af Kuldens fyr burde han have til kost, pension, underhold og lön 200 speciesdaler ligesom af gammel tid, dog at han heraf skulde udrede fyrmændenes lön. Bønderne skulde føre kullene op fra stranden til fyringen. Af de tre andre fyr burde han af hver til salarium, ophold og lön have 100 daler in specie. Desuden androg kommissionen på, at hans majestæt med en streng skrivelse vilde tilholde borgerne på Skagen og bønderne ved Anholt og Nidingen, når skibene og skuderne kom for landene med kul eller andre af fyrenes fornødenheder, at skaffe dette hid til fyrene uden videre udgift for kongen.

Såvidt kommissionens forslag.

Kongen synes imidlertid at have krympet sig ved at indlade sig på de store udgifter, som kommissionen foreslog anvendt på fyrvæsenets forbedring, sagen trak ud i halvanden års tid, og der måtte på ny en formelig adresse til for at sætte fart i reformens gennemførelse. Adressen kom igen fra »den søfarende mand« og var forsynet med 62 underskrifter. Den var affattet på hollandsk, men meddeles her efter en samtidig dansk oversættelse ¹⁾).

¹⁾ Indkomne breve til Danske kancelli 1629. Den hollandske original ligger ved.

Vi underskrefne schippers i general af Holland och Friesland supplicerer underdanigst til hans kongelige maiestet med denne vores ydmygge supplication, giefvendes hermed til kiende, at vi anno 1627 den 30. martii hafver i liege maade til erlig och velbyrdig mand her statholder Frantz Randtzov, ridder, en supplicatz ofvergifvet och til lefveret, indeholdendes saa vel som nu indeholder, at vorres samptlige ydmygge bøen och begiering er til hans maiestet, at paa Niding maatte anrettes tvende fyuerbacker och paa Anholt en och paa Falsterboe och en, och dersom gud allermechtigste naedelligen vilde forlenne hans maiestet lücke och seiervinding ofver hans fiender och uvenner, at den fyuerbo paa Schaegen igien i hans maiestets nafn matte oprettes och stiftes, hvilket gud viede vi gerne sae. Och at til saadant verk och fuerbaecker, som for omberøert ere, maatte ordineres gamble vise forstendige mend, som sig paa saadan fyuering vel forstaar och ved af leiligheden at sige, ti det haar en stor inseend met saadanne fyueringer. Først berges der mange kiøbmend derres skib och gods end och det mere er mange menniskers lif och lefnet der ved salveres och befries, och førrend saadanne fuerbaecker ved Jens Persen, des fuersforvalter, blef stiftet och anrettet, dae blef der mangt et bedrøuet menneske baede enker och faderløse børn, hvilket gud sig naedelligen ofver vil forbarme, som och dauglig forfarenhed giefver baade i vorres lande och andensheds mere.

Er derfor vorres allerunderdanigst och ydmygge bøen och begiering til hans maiestet at eders kongellige maiestet denne vorres ydmygge bøen icke vilde afslae, men at den maatte annammes och bøenhørres. Præsenterer vi os her tvert imod at ville betalle och recompensere dobbelt fuerpenge saa som det hans kongelige maiestet best skal befalde. Ventendes af hans maiestet herpaa et godt svaer. Actum Helsenøer den 5. aprilis anno 1629.

Eders maiestets troplicitige tiennere al tid

Schipper Thønnes Jansen Plugh (etc.¹⁾)

Denne ansøgning og vel navnlig tilbudet om at ville betale dobbelte fyrpenge, hvis reformen gennemførtes, hjalp, og nu kom der fart i tingene.

Vippefyr indførtes på Anholt, Nidingen, hvor det foreslåede andet fyr opsattes, og Falsterbo, hvor ligeledes

¹⁾ Herefter de andre underskrifter.

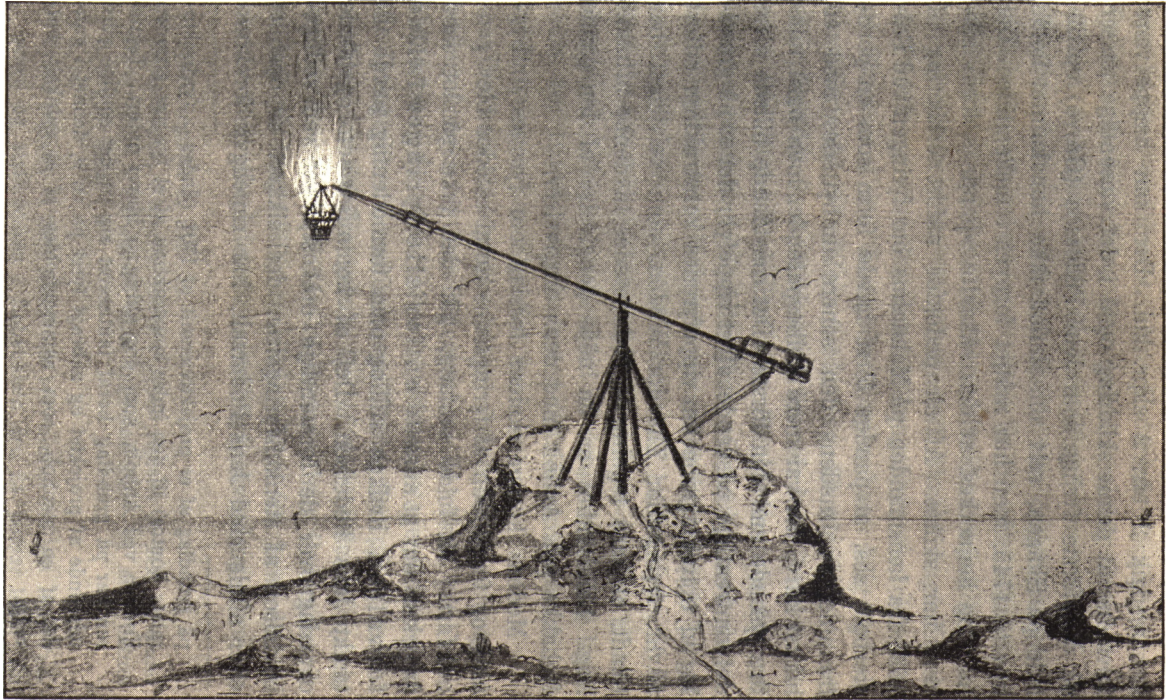
et nyt anbragtes. Overalt benyttedes stenkulsfyringen, og fyrindretningerne, der oprindelig kaldtes »fyr-lamper« (belysning med brænde) og senere »lygter« (belysning med tran eller lys), kaldtes efter stenkulsbålenes indførelse gjerne »fyringer«, »ildpander« eller »fyrpander«¹⁾.

Olavius har i sin beskrivelse over Skagens købstad fra 1787²⁾ optaget en nærmere skildring af »fyringen« på Skagen, som var blevet meddelt ham af en mand, der kunde huske tilbage til tiden for 1745, da fyringen atter afløstes af et til stenkulsblys særlig konstrueret fyr-tårn. Fyringen bestod efter denne af »et meget højt og tykt træ, der lignede en møllestub og var omgivet med en del stivere. Ovenpå stubben stod en jærngaffel, som var til at dreje omkring på stubben på det, at fyrpanden al tid kunde hænge på vindsiden. Vippestangen, så svær som et mastetræ, gik ned i gaffelen, og derpå hængte panden, nemlig ved den ene ende af vippestangen. I denne pande, som var til at hidse op og ned med en talje, gik omtrent to skæpper stenkul ad gangen³⁾.« Hver

1) Arent Berntsson: Danmarks og Norges frugtbare herlighed 1, 169 omtaler et »fyringsværk« på Anholt og »en stor ildpande« på Skagen. Det er aldeles urigtigt, at Kalckar i sin ordbog 1, 813 oversætter fyring med »fyr-tårn«.

2) S. 23.

3) Afbildningen i Blochs ovennævnte artikel i Salmonsens konversationsleksikon 7, 304 af en »fyrvippe«, der ikke stemmer med Olavius beskrivelse, må således være urigtig. — En afbildning af vippefyret på Skagen, findes i 1. og 2. udgave af Traps beskrivelse af Danmark. Den er en noget udpyntet gengivelse af en afbildning, der findes blandt käberstikkene til Resens atlas på universitetsbiblioteket. Denne Resenske afbildning er sikkert også kun en københavnsk fantasi over en råt udført pennetegning i håndskriftet af Resens atlas på det kongelige bibliotek. — Det hos Oppermann: »Vore skove i fortid og nutid« (Jul. Schiøtt: Danmarks natur, Kbhv. 1899. S. 281) leverede billede af en »Fyr-lampe på Anholt, efter en gammel tegning«, er ligeledes uden nogen værdi. Det er udført

Et vippefyrtår (»fyring«).

nat medgik 3 tdr. 2 skpr. kul. Der kan næppe være tvivl om, at denne skildring også i det væsentlige passer på den første fyring, som Jens Pedersen (Grove) opstillede på Skagen, selv om denne ikke har kunnet holde lige til 1745, men har måttet fornyes i mellemtiden. Det må dog bemærkes, at den såkaldte »pande«s form sikkert har skiftet. Af en nedenfor anført erklæring af 1635 fra lænsmanden på Malmøhus om fyringen ved Falsterbo¹⁾ ses, at panden først havde form som en jærntræmmekurv, medens den senere ombyttedes med en lukket kurv, der var mere kulbesparende, men også mindre lysende end den første. Det omstående billede viser det omtrentlige udseende af et vippefy; det er på grundlag af oplysningerne om vippefyrenes konstruktion udført af hr. fyringeniør Theodor Wedén, som velvilligst har tilladt, at hans tegning reproduceredes til denne afhandling. Landskabet er en nøje gengivelse af den gamle fyrbakke paa Anholt med dens omgivelser.

Medens kommissionens forslag om fyrenes ombygning og forøgelsen af fyringernes antal således blev gennemført i sit fulde omfang, gik det ikke så let med projektet om at ansætte en for alle fyringer fælles forvalter, hvilken stilling man formodentlig havde tiltænkt Jens Pedersen. Det af kommissionen opstillede overslag over de formentlige omkostninger ved vedligeholdelsen af stenkulsfyringerne, der sikkert er opstillet efter aftale med Jens Pedersen, har rimeligvis forekom-

på grundlag af et projektværsnit af 1701 (findes i fyrdirektoratets kontor) til den indre konstruktion af et fyr paa grunden Knoben ved Anholt, som dog aldrig er blevet opført. Tegneren har på grundlag heraf fantaseret sig til det mulige ydre udseende af projektet og anbragt fyret på en ø, dannet i vandet af en stenhob, som sammenholdes af et spinkelt bolværk.

¹⁾ Nedenfor s. 388.

met kongen overdrevet. Jens Pedersens fortjænester af fyrvæsenets omordning blev derfor foreløbig lønnet med, at han 8. august 1629 fik bestalling¹⁾ som tolder på Skagen. I denne egenskab skulde han oppebære tolden af fiskeriet på revet og i vigen m. m. efter den sidste toldrulle samt oppebære akcisen af dansk øl, mjød, brændevin og anden drik; hans regnskab skulde angå fra 1. maj 1629 og siden fortsættes sålænge han var tolder der på Skagen. I lön bevilgede kongen ham årlig ligesom hans formand 25 daler, 6 tdr. rug, 12 tdr. byg, $\frac{1}{2}$ td. smör, 8 sider flæsk, 2 øksen, 6 levende lam, 3 tdr. humle og 2 tdr. Bay-salt, hvilke varer skulde leveres ham af kongens lænsmand på Alborghus. Samtidig med denne bestalling fik Jens Pedersen en anden bestalling²⁾ på at have tilsyn med lygten på Skagen og herfor nyde, hvad hans formand herfor har nydt, samt have brugen af toldergården i Skagen. I henhold til denne bestalling leveredes der 1630³⁾ Jens Pedersen 200 kurantdaler »til at holde fyringen paa Skauffen med«.

Det varede dog ikke længe, inden der blev enighed mellem kongen og Jens Pedersen om de vilkår, på hvilke denne som fyringsforvalter skulde overtage ledelsen af alle fyringerne. Kommissionens forslag lød på et samlet vederlag for de fire gamle fyr af 4100 daler in specie foruden en bojert på 14—16 læster. Jens Pedersen gik nu ind på langt billigere vilkår. Den for ham den 3. februar 1631 ekspederede bestalling⁴⁾ overdrog ham for

¹⁾ Jyske register 8, 211--12.

²⁾ Bestallingen, udateret, findes i Jyske register 8, 211, og under bilag no. 6 i Ålborghus læns regnskab 1630—31 med datum 8. august 1629.

³⁾ a. st.

⁴⁾ Jyske registre 8, 271; Akkorden blev sluttet mellem Jens Pedersen og statholderen i København den 24. januar 1631. En beretning herom findes blandt »Indkomne breve til Danske kancelli« under 25. jan. s. å.

3 år fra 1. januar 1631 at regne at tage vare på fyringerne på Skagen, Anholt, Nidingen (2 fyringer), Kulden og Falsterbo for et årligt vederlag af 3500 rdlr. in specie; han skulde herfor afholde udgiften til jærn, folkelön og med hvad mere tilhører, dog skulde kronens bønder føre kullene fra skibene op til fyringerne; i kontrakten stod desuden den vigtige bestemmelse, at der for hver nat, et fyr forsömtes, skulde afkortes ham 200 rdlr¹⁾. Et kongeligt missive ligeledes af 3. februar 1631 til tolderne i Helsingør²⁾ anviste de 3500 rdlr. in specie til udbetaling her i tre terminer, nemlig 1. marts, 1. juni og 1. august. Derimod var der ikke tale om, at kongen stillede noget inspektionsskib til fyrforvalterens rådighed. Den med Jens Pedersen truffne overenskomst blev samme dag meddelt de pågældende lænsmænd, der fik pålæg om at sørge for, at de vedkommende borgere, fiskere eller bønder førte de kul, som skulde bruges til fyringerne, hen til disse, når de herom advaredes af Jens Pedersen, og lade de forsömmelige tiltale og straffe; endvidere skulde de have flittig indseende med, at fyringerne holdtes tændte til de sædvanlige tider, og give statholderen i København det til kende, hvis der her i finder forsömmelse sted³⁾.

Allerede næste år 1632 fik Jens Pedersen dog 3 års bestillingen ombyttet med bestalling på at forvalte fyringerne så længe han levede, idet kongen henviste til, at en del skippere, som sejle gennem Øresund, havde til-

1) I det nedennævnte kgl. missive til lænsmændene af 3. februar 1631 angives bøden kun til 20 rdlr., men dette må være en skrivfejl da Jens Pedersens eftermand også underkaster sig en bøde på 200 rdlr.

2) Sæll. tegn. 24, 494.

3) Jyske tegnelser 8, 301.

budt »dersom fyringerne paa di steder, Jens Pedersen hafver sig paatagit at holde ved lige, maatte holdis aaret ud udi god bruge, daa at ville gifve af hver lest, deres skibe ere drechtige til, to skilling danske til forbedring«. Samtidig forhøjede kongen Jens Pedersens lön med en tredje del til 4666 $\frac{1}{2}$ rdlr. in specie 16 skilling, hvorhos der af Kronborg læn bevilgedes ham foder til »tvende heste at bruge imellem fyringerne«, nemlig 104 tdr. havre, 12 læs hø og 12 læs strøelse¹⁾.

Nogle år efter denne kontrakts afslutning var Jens Pedersen lige ved at komme galt afsted. Historien fortjæner at fremdrages, fordi den viser, hvor nødig kongen vilde have klager fra udlandet over forsømmelser med hensyn til fyrenes pasning, og hvad man som fyringsforvalter kunde risikere, muligvis på grund af sine folks forsømmelse. Man må have angivet for kongen, at fyrene bleve dårlig passede og at de savnede kul, ti 15. oktbr. 1635 sendte kongen et missive til læns mændene på Ålborghus, Kalø, Varberg, Helsingborg og Malmøhus, hvori han, da han havde erfaret, at der skulde være mangel på stenkul ved fyringerne, pålagde dem at have indseende med, at fyringerne passedes tilbørlig, således at de ikke alene tændtes ved nattetide, men også i mørke dage tidligere end ellers; de skulde derhos undersøge, hvad stenkul der hvert sted var i forråd, og herom sende erklæring til kancelliet²⁾. Af de herefter indkomne erklæring er de fra læns mændene på Varberghus³⁾, Malmøhus⁴⁾ og Ålborghus bevarede, og de indeholde nogle oplysninger af interesse. Den første meddelte, at der ved

1) Sæll. registre 19, 4, meddelt af arkivsekretær G. Grove.

2) Skånske tegn. 6, 143.

3) Indkomne breve til Danske kancelli, 1635 4. novbr. fra Henrik Gyldenstjerne, meddelt af arkivsekretær G. Grove.

4) a. st. 1635 17. oktober fra Tage Thott.

fyringerne på Nidingen fandtes kul nok, men bønderne vare modvillige med at føre dem ud til fyret efter det tilsagn, som Jens Pedersen havde fåt i sin bestalling; han havde nu under livsstraf pålagt dem at føre kul fra et skib, som lige var ankommet med et stort parti, ud til fyret, og derefter gjort den ordinans, at 12 bønder herefter skulde udføre transporten af kul til Nidingen mod at sidde fri for alt andet arbejde til slottet (Varberghus). Lænsmanden på Malmøhus meddelte, at en mand fra Falsterbo og en fra Skanør havde tilsyn med fyringen, ved hvilken der var kul i forråd, »men dersom der kand være nogen mangel, da er det formedelst, at løchten, som ilden er udi, er støbt af jærn och er til-luct och den menis da icke at liufse saa langt eller saa vel som den, der var tilforn, som var gjort af mange jærn, dog den sparer mere kul«. Derimod viste det sig at stå helt galt til ved fyringen på Skagen. Lænsmanden på Ålborghus svarede med en indberetning til oversekretæren i Danske kancelli Iver Vind¹⁾ og en særlig skrivelse til kansler Kristian Friis²⁾, hvori han meddelte, at toldereren på Skagen havde underrettet ham om, at man der natten mellem 19. og 20. oktober havde bluset de sidste kul; han havde i tide underrettet oversekretæren herom og forsikrede om sin uskyldighed; der var mulig kul at få i Ålborg, men ingen vilde løbe om for Skagen i den farlige vintertid, og til vogns var der 12 store mile at køre, og en vogn kunde tilmed ikke age mere, end der kunde brændes på en nat.

Denne indberetning vakte åbenbart en betydelig vrede hos kongen, som i et missive af 19. novbr.³⁾ pålagde læns-

¹⁾ a. st. 1635 16. novbr. trykt i disse samlinger 8, 190—92.

²⁾ af samme dag, findes bl. Indk. breve o. s. v.

³⁾ Sæll. tegn. 25, 457, meddelt af arkivsekretær G. Grove.

manden på Kronborg at forespørge hos Jens Pedersen, om han havde skaffet stenkul til »fyrpanden« på Skagen, og at lade ham sætte der på slottet til på videre besked, hvis han ikke skulde have skaffet kul did. Imidlertid må Jens Pedersen have kunnet klare for sig, ti der høres intet mere til sagen.

Ved indretningen af vippefyrene og ansættelsen af en for alle fyr fælles fyrforvalter, der havde pasningen i entrepriise, havde det danske fyrvæsens udvikling nåt en afslutning og det standpunkt, på hvilket det holdt sig i en årrække, i hvert fald til vippefyrenes afskaffelse. Hvad der særtegner de følgende år indtil 1660, er kun et skifte i fyrforvaltertjenesten og de fire fyrs sukcessive afståelse til Sverrig.

I året 1639 døde Jens Pedersen, og de seks fyringers pasning overdroges nu hans søn Peder Jensen (Grove) af Helsingør. Denne fik nemlig 23. oktbr. 1639, efter at han allerede ved bestalling 1638 9. septbr. var blevet sin fader adjungeret ved bestyrelsen af fyringerne og havde fåt løfte om at blive faderens efterfølger¹⁾, fra 1. januar 1640²⁾, til hvilken tid afgangne Jens Pedersen fik sin pension, at regne en bestalling, i henhold til hvilken der af toldereren i Øresund årlig i tre terminer til 1. marts, 1. juni og 1. avgust skulde betales ham ligesom hans forgænger i alt 4666 $\frac{1}{2}$ rdlr. 16 sk., hvori der dog skulde afkortes ham 200 rdlr. for hver nat, fyringerne forsømtes³⁾. Det lykkedes heller ikke Peder Jensen at få leveret den bojert, som kommissionen af 1627 havde

1) Sæll. reg. 20, 34, meddelt af arkivsekretær G. Grove.

2) Sæll. reg. 20, 166.

3) Trods denne bestemmelse gav Peder Jensen anledning til, at rigens hovmester i et missive af 18. septbr. 1644 måtte indskærpe ham med al flid at vedligeholde fyringen på Skagen, se disse samlinger 8, 192.

foreslået anskaffet, men han fik ligesom forgængeren foder og strøelse til tvende heste »at bruge imellem fyringerne«.

Peder Jensen begyndte med 6 fyringer, men havde i det år, der danner grænsen for denne fremstilling af fyringernes historie, kun 2 tilbage, i det mærkelig nok ikke vedligeholdelsen af fyret på Læsø synes at være blevet fast overdraget ham¹⁾. Freden i Brømsebro berøvede ham 1645 fyringerne på Nidingen, der afstodes til Sverige sammen med Halland²⁾, og freden i Roskilde 1658 skaffede ham af med fyringerne på Kulden og Falsterbo. Ved hver fred mistede han en tredjedel af sit vederlag. Vi kunne derfor slutte denne fremstilling med følgende i rentekammeret affattede. Fredrik III. forelagte og med en ansøgning om ny bestalling fra Peder Jensen påtegnede:

Allerunderdanigste beretning!³⁾

Der alle 6 fyrerne her i Danmark blefve efter kongelig bestalling af fyrisforvalteren Peder Jensen Grove vid lige holden, da er hannem efter sin bestallings lydelse af toldboden i Øresund aarligen derfor blefven betalt pendinge ... 4666 $\frac{1}{2}$ rdrl. 16 sk. Siden der de tvende fyringer paa Nidingen med Halland afgik, er hannem efter da kongelig ordre blefven af bemelte summa decorteret en tredie part, nemlig 1555 rdrl. 5 sk. 1 albus, saa hannem defter er for de øfrige 4 fyrer aarligen ... 3111 rdrl. 10 sk. 2 albi. Nu afgaar igien ligesaa proportionaliter en tredie part af forbemelte summa for de tvende fyrer i Skaane, som er Kulden oc Falsterbo, penge ... 1555 $\frac{1}{2}$ rdrl. 5 sk. 1 albus, saa fyrisforvalteren nu ickun hafver igien at forsiune de tvende fyrer paa Skaffen oc Anholt och derfore efter hans bestallungs første pensions summa och efter derom hans kongelige maiestets naadigste bref og be-

¹⁾ Se ovfr. s. 370.

²⁾ I den anledning nedsattes tilskudet til fyringernes underhold til 3111 rdrl. 10 sk. 2 albi, se kgl. missive 1648 30. juli (Sæll. tegn. 31, 16), meddelt af arkivsekretær G. Grove.

³⁾ Findes blandt kongelige reskripter til rentekammeret.

falling til toldereren i Øresund¹⁾ allene maa tilregnis en tredie part, som er aarligen 1555 rdlr. 3 mrk. 5 sk. 1 alb.

Dette forskrefne hafver sig i alle maade saaledes rigtig. Bekiender

Matz Mortensøn m. p.

Hvorpaa hans kongelig maiestets naadigste confirmationsbestalling allerunderdanigst begeres.

Peder Jensøn Grove.

Havniæ 2. april 1661.

I henhold til denne ansøgning modtog Peder Jensen Grove af Helsingør kongelig konfirmationsbestalling af 21. juni 1661 som fyrforvalter »ofver de øfrige tvende fyrer« på Skagen og Anholt²⁾.

D. Fyrpengene.

I sit missive af 8. juli 1560 til læns mændene om indretningen af »fyr lamper« lader Fredrik II., som om han af den søfarende mands og fremmede skippers klager over det farlige farvand mellem Skagen og Falsterbo har ladet sig bevæge til på sin bekostning at opstille fyr på Skagen, Anholt og Kulden³⁾. Det var dog ikke så aldeles uegennyttigt, at kongen indførte fyrvæsenet som statsinstitution; dette gjorde han kun mod et rigeligt vederlag i en afgift af de Øresund passerende skibe, som fik navn af »fyrpenge«. Herom haves en gammel beretning fra slutningen af Fredrik II.s tid, som findes i et hæfte med udskrift »Roll du roy contentant la

1) Kgl. missive 6. juni 1660 til toldereren om at betale Peder Jensen Grove, voris fyrs forvalter, hvad der efter hans bestalling og proportion kan tilkomme ham for næste halvår til førstkommende nyårsdag for vedligeholdelse af de tvende fyringer på Skagen og Anholt, ligesom også at betale, hvad der var forfalden tii 1. avgust 1658 for fyrene på bemældte steder.

2) Rentekammerets samling af originale kongelige bestallinger.

3) Se ovenfor s. 334.

maniere de l'impost a Helsingør¹⁾«, og hvis tekst begynder således: »Her efter følger en ret forklaring paa hvis rettighed, som oppeberris paa kong. mai. veinne af alle nationer paa hans mai. toldbod udi Helsingør«. De i dette hæfte optagne oplysninger findes renskrevet i et særdeles smukt udstyret, i hvidt skind indbundet, sikkert til brug for kongen indrettet hæfte, på hvis første bindplade står: 1588²⁾). Efter det førstnævnte hæfte, som rimeligvis er skrevet på Øresundstoldkammer, meddeles nu beretningen om fyrpengenes oprindelse:

»Forklaring paa hves aarligen opberris til fyrpendinge af alle nationer for adskillige købmandsvaere, som de føere igennum Oeresund bort och tilbage udi gen, hvorom menige schipere och købmend paa deris egne och medrederis veinne baade af Nederlender och alle andre østerske steder hafver naagen aar forleden underdanigst begerit af kongelig maiestat konning Fredrich dend anden efter deris ofvergifne forskrifning, at hans maiestat vilde naadigst lade bekoste och opsette trende fyrbacker och løchter, soem er paa Kullebierig, paa Anholt och Schagen at liuse om nattetide for dend søfarne mand[s] seilads skyld, med en søtønde at holde paa Trindelen at holde fraa medfaste tid och til s. Mortens dag, hvorfor den søfarne mand hafver self godvilligen tilbudet at gifve for samme fyrbacker och tønde paa Trindelen och kallis fyrpendinge, som efterfølger, hvilkid kong. maiestat hafver naadigst bevilgit.« Der følger herefter lister over »perseler«, af hvilke der gives til fyrpenge henholdsvis 4 sk., 3 sk., 2 sk., 1½ sk., 1 sk. og ½ sk. I det ovennævnte nitid udstyrede og skrevne hæfte er tilføjet med en yngre håndskrift: »skal hereptergifvis dobbelt saa møgit til fyrpendinge som tilforn er udgifven«.

Det er altså aldeles urigtigt, når det i et værk, som for 50—60 år siden spillede en stor rolle under agitationen for Sundtoldens afskaffelse (Scherer: Der sundzoll. Berlin 1845 s. 18) påstås, at fyrpengene var en af Kri-

1) I pakken »Øresundstolden. Diverse dokumenter indtil 1660« f. t. anbragt ved Øresundstoldregnskaberne i rigsarkivet.

2) Findes i den nævnte pakke.

stian IV. i årene 1629—40 indført afgift, hvilken man »die gewalt und das unrecht auf der stelle absieht«. Fyrpengene ligeså vel som disses forhøjelse 1629 var tvertimod en afgift, som de søfarende frivillig påtog sig.

Af den anførte beretning fremgår dernæst, at fyrpengene lige fra fyrvæsenets oprettelse opkrævedes af de forskellige vareposter, af hvilke den enkelte skibsladning bestod. altså pr. læst, pr. 50, 100 eller 1000 styk o. s. v., med beløb, som varierede fra $\frac{1}{2}$ sk. til 4 sk. dansk. Det er dog ikke afgjort, at afgiftens størrelse har været fast hele Fredrik II.s regeringstid igennem. Fra 1581 haves en udtalelse om, at skipperne den gang have tilbudt at ville betale »dobbelte fyrpenge«, hvis lygterne måtte brænde om vinteren, så længe det var muligt for skibene at færdes på søen¹⁾, og det er vel derfor rimeligt, at fyrpengene oprindeligt kun have været ansatte til halv så store beløb som de, der nævnes i den ovenfor aftrykte beretning. Fyrpengene og deres størrelse omtales iøvrigt ikke i Fredrik II.s toldlovgivning og kun lejlighedsvis nævnes i de forskellige kongelige missiver til læns mændene, hvorved fyrvæsenets omhyggelige pasning indskærpes, at den søfarende mand, som betaler sine fyrpenge, har krav på, at fyrene vedligeholdes ordentlig²⁾, ligesom kongen også lejlighedsvis betoner, at han ikke ønsker at miste fyrpengene på grund af forsømmelser med fyrenes pasning, og omtaler, at de søfarende under henvisning til sådan forsømmelse have beklaget sig over at skulle erlægge fyrpengene. I denne henseende kan anføres:

Kgl. missive 1568 14. juni³⁾ til lænsmanden på Helsingborg:
»Vi forfarre, at der skal findis brøst paa den lychte paa Kulden,

¹⁾ Se ovfr. s. 350.

²⁾ Se ovfr. s. 357.

³⁾ Tegn. o. a. lande 10, 112, kancelliets brevbøger 1566—70 s. 338.

saa den er noget uferdige, ti bede vi eder och ville, at i strax foruden ald forsømmelse same lychte lader bese och siden, hvis brøst derpaa findis, lader fli och ferdig giørre, saa den kand met lius vid magt hollis och icke skal kome klage af den søfarende mand och vi derofver skulle miste vor och kronens rettighed.«

Kgl. missive 1569 12. juni til lænsmanden på Ålborghus om, at den søfarende mand klager over, at fyrlampen ikke holdes tilbørlig ved magt, og »besverer dennom derfor til os at udgifve, hvis rettighed os tilkommer«. (Koncept.)

Kgl. missive 1583 19. novbr.¹⁾ til lænsmanden på Kalø og Hven samt til tolderen på Skagen. »Eftersom vi tit och ofte hafve ladit vore brevve om strandlychter, som vid strandsiden her udi rigit holdis, udgaa til dennom, samme lychter udi befalling hafve, at de skulle tiltenke dennom saa met lius och blus vid macht at holde [at] dend søfarend mand dermed kand vere forvaret och icke nogen klage for dend skyld skulle komme och det dog almindeligen skier, at slig vor befalinge . . . dog om aar eller anden, naar der met mest behof giøris, forsømmis samme lius och blus, derofver mange søfarend mænd, hvilke ligevel gifve os lyctependinge och anden rettighed, deremod samme lychter holdis skulle, komme udi lifvis og guodsis fare och undergang« hvorfor det indskærpes adressaten at have indseende med, at pågældende lygte holdes med lys og blus.

Kgl. missive 1585 26. marts²⁾ til lænsmanden på Ålborghus: »dend søfarend mand hafve hoes vore toldere och for os sig her udi Sundet paa det høiest beklagit, at icke holdes dend løchte och lius der paa Skafven som sedvanligt, af hvilken de gifve til os dieris løctependinge och rettighed och derofver mange forgieflig derpaa sig forladendis, skulle komme udi stor lifsfare och mange med skib och guods aldielis forkommis« o. s. v. Omtrent ligelydende missive udgik s. 3. til lænsmanden på Kalø om Anholts fyr³⁾.

Det omtales lejlighedsvis, at de søfarende 1581 have tilbudt at erlægge mere end de sædvanlige fyrpenge som bidrag til, at fyrene kunde holdes tændte hele vinteren

¹⁾ Jyske tegn. 2, 432, trykt i „Jydske saml.“ 8, 142.

²⁾ Jyske tegn. 3, 17, trykt i „Jydske saml.“ 8, 187.

³⁾ Jyske tegn. 3, 18.

saa længe sejlads var mulig, men dette synes ikke at have varet længe⁴⁾.

I toldrullen for Øresund og Bæltet af 1611²⁾, som skulde gælde under Kalmarkrigen, specificeres fyrpengene for de enkelte vareposter og opføres med beløb af 1, 1¹/₂, 2, 3, 4, 6 og 8 sk. dansk. Fyrpengene, som tidligere kun synes at være blevet opkrævet i Øresund, skulde altså også nu betales i Bæltet, og de ansættes med beløb, der ere det dobbelte mod afgiften i Fredrik II.s tid. Notitsen, som er føjet til den ovenfor nævnte gamle beretning om fyrpengenes oprindelse, stammer derfor formodentlig fra Kalmarkrigens tid. Senere synes fyrpenge at være blevet opkrævet ved alle toldsteder, i det de almindelige toldruller af 1625 3. februar og 1629 25. oktbr. for Danmark og Norge § 6 næstsidste stykke bestemme, at fyrpengene skulle opkræves som sædvanligt, uden at det dog hidtil efter tidligere aktstykker er lykkedes at konstatere, med hvilke beløb fyrpengene erlagdes. Dog er formodningen for, at man efter Kalmarkrigens slutning er vendt tilbage til satserne for Fredrik II.s tid.

Efter at den allerede 1627 til at gøre forslag om fyrvæsenets forbedring nedsatte kommission havde fremhævet de søfarendes villighed til at erlægge dobbelte fyrpenge, når de da brugelige fyr måtte blive afløste af vippefyr efter Jens Pedersens model³⁾, og stillet forslag om, at en sådan forhøjelse af fyrpengene skulde opkræves⁴⁾, indleverede i året 1629 62 udenlandske skipper den ovfr. s. 381 meddelte ansøgning om en udvidelse af det danske fyrssystem, i det de til gengæld tilbøede at betale »dobbelte fyrpenge«, og dette tilbud modtog

1) Se ovfr. s. 350—51 og 392.

2) Forordninger, recesser m. m. 1558—1660, 3. bd. no. 342.

3) Se ovenfor s. 378.

4) Se ovenfor s. 382.

kongen nu straks. Tolderne i Øresund fik s. å. 10. decbr. missive¹⁾ om i overensstemmelse med skippernes tilbud at oppebære »dobbelte fyrpenge«. Herved forstodes en fordobling af satserne fra Fredrik II.s tid, således at satserne bleve de samme som dem, toldrullen af 1611 foreskrev som gældende under Kalmarkrigen. En jævnføring mellem fyrpengene efter denne rulle og Øresunds toldrullen af 1640 2. decbr., som angiver fyrpengene, vil da også vise samme satser i 1640 som i 1611. I bestallingen for Jens Pedersen (Grove) af 1632²⁾ nævnes, at skipperne yderligere havde tilbudt til fyrenes vedligeholdelse efter Jens Pedersens system at ville give 2 sk. af hver læst, skibene ere drægtige, men en sådan fyr-lastepengeafgift omhandles dog ikke i toldrullerne, som gjaldt indtil freden i Brømsebro og Kristianopol 1645.

Der haves fra 1633, efter at reformen af fyrvæsenet var gennemført og en fyringsforvalter havde taget samtlige fyrs pasning i entreprise, lejlighedsvis en udtalelse fra rigsrådet om, at »de ny fyrpenge« skal findes at være over 5000 rdlr.³⁾ Hvis der herved menes fyrpengene efter den ny takst, synes det årlige overskud, da der af nævnte sum betales fyringsforvalteren 4666¹/₂ rdlr. 16 sk. foruden foder til et par heste, ikke at have været overflødigt, når det betænkes, at anlæget af fyrene også skulde forrentes og afdrages, og at fyrbygningerne skulde vedligeholdes. Skal derimod rigsrådets udtalelse om »de ny fyrpenge« forstås alene om den ved forhøjelsen indvundne fordel, synes det unægteligt, som om reformen meget vel kunde have været gennemført uden forhøjelse af fyrpengene, eller dog mod en mindre forhøjelse.

¹⁾ Forordninger, recesser m. m. 1558—1660, 3. bd. no. 343.

²⁾ Ovenfor s. 386.

³⁾ Erslev: Rigsrådets og stændermødernes historie 2, 365.

De dobbelte fyrpenge bleve oppebårne, indtil freden i Brønsebro med Sverige og traktaten af Kristianopol med Nederlænderne, som bægge sluttedes den 13. august 1645, nødte Danmark til at give afkald på at oppebære nogen afgift til fyrenes vedligeholdelse. Kristian IV. besvarede imidlertid den ham ved nævnte fred aftvungne indrømmelse med omgående den 29. august 1645 at udstede følgende åbne brev¹⁾:

Eftersom udi den accord, som nu nyligen imellem os oc de høie megtige generalstater ofver de forenigde nederlandske provin-
cier formedelst begge voris fuldmegtige commissarios oc gesanter oprettet er, de statiske plenipotentiarii oc gesanter sig besverget, noget i Sundet for den bekostning, paa fyringer anvendis, at skulle udgifvis af de udlandske, som Sundet passerer, formedelst forskrefne gesanter berettede, de ingen fuldmagt at hafve haft til samme fyringspenge sig at forstaa, da hafve vi for got anset forskrefne fyringer gandske at afskaffe saa oc hermed afskaffer, at aldelis ingen fyringer efter denne dag paa de sedvanlige steder mere holdis skal, hvilket vi ville hafve alle oc enhver notificeret oc advaret, paa det mand kand vide sig derefter at rette oc for skade at tage vare.

Tolderne ved Øresundstolden fik dette åbne brev tilstillet og tillige pålæg om ikke mere at opkræve »fyrings-
told«²⁾; lænsmanden på Kronborg fik derhos pålæg om at meddele fyringsforvalteren Peder Jensen dette og lade det åbne brev forkynde³⁾, og på samme måde fik lænsmanden i Nyborg befaling om at lade brevet forkynde og at instruere tolderne i Bæltet om herefter ikke at opkræve fyringspenge af de Bæltet passerende skibe⁴⁾. Derpå bleve alle fyrene slukkede, og følgerne viste sig

1) Sæll. reg. 21, 382.

2) Sæll. tegn. 28, 420.

3) a. sted.

4) Fynske tegn. 5, 341.

snart. Slange fortæller¹⁾, at adskillige hollandske købmandsskibe kom til skade og lede skibbrud, fordi fyrene vare blevne slukkede. Hollænderne klagede til den danske gesandt, og deres resident i Helsingør kom med forestillinger, men Kristian IV. svarede, at den traktat, som deres egne fuldmægtige havde afnødt ham i stedet for at mægle fred, ikke talte om vedligeholdelse af fyr, men kun om, at fyr- og båkeafgiften skulde være afskaffet. Der blev nu indledet underhandlinger og omsider den 12. februar 1647 sluttet en overenskomst om, at tønder, fyr og båker atter skulde bringes i stand mod, at der til disse indretningers vedligeholdelse af hvert ladet skib skulde oppebæres 4 rdlr. in specie og af hvert ballastet skib 2 rdlr.²⁾ Herom tilstilledes der tolderne i Øresund meddelelse ved missive 1647 2. marts³⁾, og der blev herefter ikke mere tale om som tidligere at opkræve fyrpenge af de enkelte vareposter, hvoraf skibsladningerne bestod. — Endelig må nævnes, at spørgsmålet om fyrpenge til vedligeholdelsen af de af Fredrik II. og Kristian IV. øst for Øresund oprettede fyr fik en afslutning ved freden i København 1660, i det Danmark gik ind på årlig at betale til Sverige 3500 rdlr. til vedligeholdelsen af fyrene i de tidligere danske, nu til Sverige afståede lande.

¹⁾ Kristian den IV.s historie, s. 1362.

²⁾ a. st. s. 1434.

³⁾ Sæll. tegn. 29, 143.

Efterskrift. I de 100 år, som denne afhandling omfatter, skiftede den danske møntfod og forholdet mellem hovedmønten og småmønten gentagne gange; til forståelse af priserne i regnskabsuddragene ovenfor gives derfor her følgende oversigt.

Den fra Tyskland antagne møntenhed „Jokimsdaleren“¹⁾ eller den „rinske gylden“ skulde efter frdg. 1537 21. oktbr., gentaget

¹⁾ Først udmøntet i Joachimsthal i Bøhmen, deraf navnet (forkortet „thaler“) se Scharling: Pengenes synkende værdi s. 15.

i reces 1540 § 12, gælde 3 mrk. danske à 16 sk. dske. Under den nordiske syvårskrig sloges megen simpel småmønt, hvis kurs faldt som dog ikke spillede nogen videre rolle) efter hånden fik en kurs således, at en „gammel daler« (modsat de lige slæde »ny dalere«¹⁾, af 56, 60 til 64 sk. Forat daleren kunde blive inddelt ligesom den i Hamborg og Lybæk 1566 vedtagne daler, reduceredes ved frdg. 1572 16. juni (no. 609) småmønten til det halve af sin pålydende værdi, således at daleren inddeltes i 2 mrk. dske. = 2 mrk. lybsk og 32 sk. dske. = 32 sk. lybsk. Denne inddeling blev dog kun en regningsenhed for de offentlige regnskaber²⁾, medens daleren mand og mand imellem regnedes til 4 mrk., hvad 1582 officielt godkendtes ved udmøntning af de tilsvarende mønter og nu efterhånden trængte ind i regnskaberne. Dalerens inddeling i 4 mrk. holdt sig indtil frdg. 1621 20. febr. § 1 endelig satte den til 6 mrk. Følgen heraf blev, at der, som kursen på daleren in specie³⁾ steg, måtte komme flere og flere skillinger på marken, hvilket reguleredes ved en række forordninger:

Frdg. 1602 12. maj⁴⁾ (no. 173) § 1: 1 gml. daler = 4 mrk. à 16½ sk. dske. = 66 sk. dske. = 33 sk. lybsk.

Frdg. 1609 3. febr. § 1: 1 rigsdaler = 4 mrk. à 17 sk. dske. = 68 sk. dske. = 34 sk. lybsk.

Frdg. 1610 3. april § 1: 1 rdlr. = 4 mrk. à 18½ sk. dske. = 74 sk. dske.

Frdg. 1616 4. juli (no 433) § 1: 1 rdlr. = 4 mrk. à 20 sk. dske. = 80 sk. dske.

Frdg. 1618 1. maj (no. 495) § 1: 1 rdlr. = 84 sk. dske., men markstykkerne skulde vedblive at gælde 20 sk. dske.

Endelig bestemte frdg. 1619 16. novbr. (no. 541), at rigsdaleren skulde gælde 96 sk. dske. (§ 1), medens markstykkerne skulde beholde deres værdi af 20 sk. dske. (§ 4). Fire markstykker (80 sk.) skulde dernæst under navn af »kurantdaler« lægges til grund for alt køb og salg (§ 8), en forpligtelse som dog hævedes ved frdg. 1621 20. febr. (no. 581) § 4, medens dens § 1 bestemte, at rigsdaleren, som hidtil, skulde regnes for 96 sk. dske., der nu deltes i 6 »slette« mark à 16 sk. Befolkningen fastholdt dog sin tilvante regning med 4 mark paa daleren og dannede en »slet daler« á 4 slette mrk. à 16 sk. dske. som en almindelig regningsenhed.

Da krigen 1644 45 atter gav anledning til udmøntning af slet småmønt, steg speciesrigsdalerens kurs, og den sattes derfor ved frdg. 1647 10. decbr. til 6 mrk. 8 sk., men ved frdg. 1648 12. marts igen ned til 6 mrk.

Ved siden af rigsdalerens markinddeling gik en inddeling i 4 ort eller rigsort, hvis skillingstal skiftede med daleren.

I den her omhandlede tid deltes en skilling dansk i 2 søslinger = 3 hvide (albi) = 12 pendinge⁵⁾.

1) Disse regnedes efter 1572 til 28 sk. dske. eller 3 mrk. 8 sk. efter „mønten, som forhen gik“ : 56 sk. som disse vare før 1572.

2) Jfr. Sundtoldregnskabet ovfr. s. 352, s. 15.

3) Daler in specie : i hel mønt.

4) Denne, som Scharling a. st. s. 31 ikke har kunnet finde, er indført i Danske kancellis søllandske registre og ligesom de andre ovfr. nævnte forordninger trykt i samlingen af forordninger 1558-60.

5) Denne møntregning var blevet optaget fra Lybæk. Om den gamle danske møntregning se Erslev: Valdemarernes storhedstid Kbh. 1899 s. 6-9 og de der citerede steder, særlig Hauberg: Danmarke møntvæsen etc. 1241-377 i årbøger for nord. oldk. 1884.

Den ved frd. 1618 5. april (no. 487) indførte kronemønt, reguleret ved frdg. 1619 8. april (no. 523) kom ikke til i regnskaberne at spille nogen rolle, i det udmøntningen stansede 1627. En sølvkrone eller helkrone skulde gælde $1\frac{1}{2}$ rdrl. eller 6 mark à 20 sk., men frdg. 1619 16. novbr. satte kronen op sammen med rigsdaleren, således at den første fik 144 sk. Også kronen deltes i 4 ort, som kaldtes »ortskrone« i modsætning til orten af en rigsdaler eller en »ortsdaler« jfr. frdg. 1619 16. novbr. § 1, frdg. 1618 5. april § 2 og frdg. 1625 4. maj. Ved denne sidste forordning reduceredes kronemønterne atter således, at en hel sølvkrone skulde gælde 2 slette daler eller 8 mrk. dske., en halv krone 4 mrk., en ortskrone $\frac{1}{2}$ slet daler og $\frac{1}{2}$ ortskrone 1 slet mrk. Følgen heraf blev, at slet daleren tillige gik under navn af krone, medens helkronen kaldtes dobbeltkrone.

Sølvværdien af rigsdaleren in specie (Jokimsdaleren) svarede 1544–1629 til 197 sk. dansk rigsmønt efter lov 1854 10. februar, derefter til 192 sk. rigsmønt. Efter det 1874 bestemte omsætningsforhold til nugældende Guldmøntfod, vil dette give henholdsvis 4 kro. 10 øre og 4 kro., men senere er sølvværdien som bekendt faldet betydeligt¹⁾.

Følgende ord ere ikke forklarede ovenfor: brande liufs o: pudse lys s. 363. — drøft o: oplukket tovværk s. 360. — ferdige o: sætte i stand s. 359. — hemmelig mag o: hemmelig værelse (retirade) s. 358. — klinkert o: hårdbrændt mursten s. 353. — klove o: kløftet redskab paa fod til at holde et lys, s. 360. — kordel o: reb s. 360. — limmer o: koste, s. 363. — giøve lugen o: gøre tæt s. 360. — parseler, perseler, o: stykke, del, s. 353, 392. — skarring o: sammenfældning, s. 360. — solbierrig o: solnedgang, s. 336. — touue o: to s. 359. — varerude o: reserverude, jfr. varenævning (se Germanistische abhandlungen, Gött. 1893, s. 277), s. 368. — vragling o: vrag- eller udskudssten?, s. 353.

¹⁾ Med hensyn til småmønternes skiftende sølvværdi, henvises til Scharling a. st.

Vadgaard i Himmerland

som Præstebolig og Bondehjem.

Historiske Notitser

Af

A. C. Nielsen, Lærer i Sønder Kongerslev.

Gaarden Vadgaard ligger godt 6 Mil nord for Viborg, i Gislum Herred, Strandby Sogn. Dens Tilliggende af Mark, Eng, Kær og Hede danner et samlet Areal af ca. 330 Tønder Lands Størrelse. Hartkornet er 6 Tdr. 1 Fdkr. $2\frac{3}{4}$ Album.

Strandby Sogn grænser mod Vest til Limfjorden og mod Nord til en Aa, der kommer øster fra og løber i Fjorden ude ved Krostedet Trende, en lille halv Mil sønden for Hovedgaarden Bjørnsholm — det gamle Vidskild Kloster.

Aaen har Navn efter sit Udløbssted og kaldes altsaa Trende Aa. Langs med den findes paa begge Sider Sletenge og mere tuede og ujævne Græskær, men væsentlig Enge. Norden for Aaen hører disse til Bjørnsholm og Hyllebjærg Sogne, og sønden for følgelig til Strandby Sogn. Af Engene sønden for Aaen ligger en stor Del til Hovedgaarden Gunderupgaard, der ligesom gemmer sig i en Krog inde ved Landingen. Næst østen for kommer Vad-

gaards Enge, der grænser ind til Gaardens Markjorder, snart nærmere snart fjernere Aaen og alle Vegne saaledes, at Eng og Agerjord gaar ganske jævnt over i hinanden.

En enkelt Vig af Englavningen strækker sig her forholdsvis langt mod Syd — ind mod et stort Hedestrøg, som delvis udfylder det indre af Strandby Sogns nordlige Halvdel. Ved Inderenden af denne Engvig ligger den gamle Gaard med fire lange, tæt sammenbyggede Længer, vid og bred i hele sin Grundform, men næsten skjult mellem Træer, saa Stedet, set i nogen Frastand, nærmest tager sig ud som en lille enlig Skovgruppe, der, navnlig naar den ses fra Engstrøget, er ret iøjnefaldende og forskønnende i Landskabet — som den ligger der med den store, graasorte og smaabakkede Hede i Baggrunden.

Vesten om Gaarden udsender Englavningen en smal Kile, der mødes med Spidsen af en lignende Kile fra et Lavstrøg inde paa Heden, nemlig den saakaldte, nu udtørrede og opdyrkede Vadmose med »Kongens Sø«. Spidserne af de to Lavlandskiler adskilles kun af den indgrøftede Kørevej, som gaar tæt sønden om Vadgaard i Retningen Vest-Øst.

Her, hvor Vejen gaar over den smalle Lavning, fandtes endnu i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede det gamle Vadested, der i sin Tid utvivlsomt har fostret Navnet Vadgaard. I Stedet for det nuværende, svagt sivende Vandtræk gennem Stenkisten i Kørevejen drog sig nemlig da paa samme Sted en favnebred men mudret og stenfyldt Rende over Vejen. Dens Kilder var tre fire store Damme inde paa Heden samt Vadmosen og Kongens Sø, og dens Endemaal Trende Aa der langt ude i Nord. Dette tarvelige Vandløb var imidlertid Resten af en fuldt saa anseelig Forbindelsesvej mellem Hedens og Aadalens Vandsamlinger, en Forbindelsesvej som i tid-

ligere Tider sikkert nok har kunnet foraarsage Tilstedeværelsen af et virkeligt Vadested for vejfarende Folk øster eller vester fra. Den benævnes i en Præsteindberetning fra 1690 »en liden Bæk, kaldet Kapels Bæk, som skiller Vadgaards og Gunderupgaards Enge ad.«

Under Vadmosens tynde Madjordskjold findes gult Hedesand i et Lag af 2—3 Fods Tykkelse, men nederunder dette ligger dyb, sort Muld — et aldeles tydeligt Bevis paa, at en herværende virkelig Mose eller et gammelt grøderigt Kær en Gang i sin Tid er blevet overføget med Sand. Denne Overfygning er dog — efter alt at dømme — ikke sket i de senere Aarhundreder. 1690 nævnes nemlig Vadmosen blandt de af Vadgaards Ejendomme, som ikke var øde af Sandflugt, og da der ikke foreligger nogensomhelst Efterretning om, at nogen større eller videre ødelæggende Fygning senere har fundet Sted, maa dette ubetinget forstaaes saaledes, at der paa nævnte Tid alt havde dannet sig ny Mose over Sandet: den samme Mose, der nu i den seneste Tid (1871—72) er bleven kultiveret. Kongens Sø, som er den Del af Hedelavningen, der ligger nærmest det gamle Vadstedes Plads, holdt sig som Vandsted noget længere end Vadmosen, idet den nemlig først blev fuldstændig udtørret og kom under Plov, da Skelgrøften mellem Vadgaards og Gunderupgaards Ejendomme oprensedes og uddybedes omtrent 1880.

Lavt og afsondret ligger den gamle Vadgaard. Fra Haven med Træernes tætte Klynge strækker Engene sig ud i Nord. Til Nordøst og Øst breder sig Gaardens ældre, gode Markjord, kun svagt bakket og heller ikke højtliggende; længere Øst kommer Tandrup Marker med vidt spredte Huse og Smaagaarde. Sønden for Vadgaard er der ogsaa meget Agerland, til Dels nydannet ved Pløjning af Lyngflader og af temmelig tarvelig Beskaffenhed.

Her knejser Præstehøj, hvor efter Sagnet to svenske Officerer havde en stadig Udkigspost »en Gang, det var Krigstid«, og hvorfra der er en vid Udsigt over Aadalen mod Nord og Landskabet hinsides denne. I Syd og Sydvest breder sig den store, mørke Hede med den flade, nu agerdelte Vadmose, de tørre, graagrønne Dambunde, endnu kaldet Sanddammene, og den aabne, hvidgule, klitagtige »Sande« længere ude, hvorfra Egnens Ødelæggelse antages at være kommen¹⁾. Hinsides Heden, omtrent en halv Mil borte i Syd-Sydvest, staar Sognets Kirke »Strandby« med stort, hvidt Taarn, lidt nærmere og vestligere ses Myrhøj Mark og By højne sig op bag Lyngstrøgets tomme Øde. Gunderupgaards store Hede, nu saa godt som fuldstændig tilplantet med Hvidgran og Bjærgfyr, naar ellers tæt ind til Vadgaard fra Sydvest og Vest, nemlig saa nær den kan komme for Lavstrøget med Stenkisten gennem Vejen, Stedet for det fordums Vandløb og det fordums Vadested. Lige vesten for dette Punkt, som for selve Gaarden, er Heden noget højere og mere bakket end længere inde i Sagnet, saa Udsigten ad Gunderupgaard til er aldeles spærret.

En gammel Overlevering, som ogsaa har fundet Vej til vor topografiske Literatur,²⁾ melder om et Kapel, der i ældre Tider skal have ligget paa Gunderupgaards Mark. Som anført foran kaldes 1690 Vandløbet vesten om Vadgaard Kapels Bæk, saa Traditionen er sikkert ikke uhjemlet. Kapellets Beliggenhed angives med Enstemmighed

¹⁾ Se »Skildr. og Sagn fra Vesthimmerland« i »Saml. til jydsk Hist. og Topografi« 2. Række 3. Bd. S. 346 ff.

²⁾ Both: Danmark II. S. 183.

af de stedlige Sagn: det laa paa en Banke tæt nordvest for Vadgaard, paa Gunderupgaards Grund, men lige netop hinsides Skellet, Kapelsbækken. Samme Banke kaldtes i min Ungdomstid for Kirkegaarden — rimeligvis kaldes den saadan endnu den Dag i Dag — og gamle troværdige Mænd fra Nabolaget fortalte mig for fuldt og fast, at der i sin Tid ved Gravning i Jorden paa dette Sted var blevet fundet mange Menneskeben og »Træstumper som af Ligkister«. Dette Kapel er iøvrigt ret ubegribeligt. Stedet, det skal have ligget paa, er alt for urimelig langt borte fra Hovedgaarden til, at det kan have været opført til Brug for dennes Ejere, og i de forskellige ældre og yngre Præsteindberetninger fra Strandby Sogn gives aldrig den svageste Antydning af dets Tilværelse, saa denne ligger utvivlsomt meget langt tilbage i Tiden. Jeg drister mig til at antage, at »Kapellet« er Sognets første lille Kirke, bygget i dettes frugtbareste og bedst befolkede Strøg her langs Aadalen, medens Egnen ude ved Fjorden og nede mod Syd endnu til Dels laa øde. Denne Kirke er saa blevet staaende en Tid efter Opførelsen af den senere store og anseelige Sognekirke, som neppe hører iblandt vore ældste Landsbykirker. Benævnelsen Kapel har da let kunnet fremkomme, om den ikke ligefrem har været brugt fra Begyndelsen af; Gudstjenesten her besørgedes nemlig i den ældste kristne Tid ved saakaldte Vikarier eller Kapellaner anden Steds fra.

Omtrent 1214 blev Strandby Sogn tilligemed Malle Sogn i Slet Herred i kirkelig Henseende lagt under Vidskild Kloster, der som bekendt var oprettet eller i alt Fald stiftet og grundlagt 1158, altsaa knap 3 Snese Aar i Forvejen. Fra dette Kloster besørgedes derefter Gudstjenesten afholdt i Sogdenes Gudshuse, idet disse med Viborgbispens Samtykke blev forsynede med Vikarier eller Kapellaner, udtagne blandt Klosterbrødrene og beskikkede

af Abbediet. En Tid — naar og hvor længe vides ikke -- boede Kapellanen for Strandby Sogn i Myrhøj By, som forhen skal have ligget lidt nordligere end nu, dog alligevel, som i vore Dage, nær Alfarvejen til Stiftsbyen Viborg.

Sagtens omtrent paa samme Sted, hvor nu Strandbygaard ligger, et lille Stykke Vej sønden for Kirken, laa i det 15. Aarh. en Sædegaard ved Navn Strandbygaard, som i mange Aar ejedes af Mikkel Lavridsen, Væbner¹⁾. Han har ejet en hel Del Jordegods. 1467 har Mikkel Lavridsen og Hustru Fru Karen Thomasdatter skødet paa Viborg Landsting Hvanstrup med mere Gods til renlivet Mand, Broder Anders Bork, Prior i Helligaandshus i Aalborg,²⁾ og 1486 giver Mikkel Lavridsen Biskop Niels Glob Skødebrev paa en Gaard i Gjøttrup i Farsø Sogn³⁾. Strandby Sogns nuværende Hovedgaard var den Gang ikke til som saadan. Gunderupgaard var Navnet paa en Samling Bønderboliger, som efter al Sandsynlighed laa i Nærheden af, hvor nu Gunderupgaard er bygget, altsaa nordlig i Sognet.

Den allerstørste Del af Strandby Sogns Bondejord hørte i hin Tid rimeligvis til Vidskild Kloster. En ufri Gaard var saaledes ogsaa Vadgaard. Den maa antages at have været til før Reformationstiden, idet nemlig den Bonde, der lidt over Midten af det 16. Aarh. beboede Gaarden, udtrykkelig nævnes som den sidste. Maaske Vadgaard da som Endelsgaard, sideordnet med Torperne i Vest og Øst, endog havde bestaaet i meget lange Tider; dette, at Gaarden allerede saa tidligt i Tiden har sit sær-

¹⁾ Efter velvillig Meddelelse af Arkivar Thiset var han af Slægten Saltensee med en Mur i Skjoldet.

²⁾ Saml. til jydsk Historie og Topografi I S. 367. (Testrups Rinds Herreds Krønike).

³⁾ Ældste danske Arkivregistraturer, II, 254.

skilte Navn, tyder jo unægteligt derpaa. Omtalte Bonde, hvem vi for øvrigt senere faar at gøre med, siges at være Klosteret tilhørende, men hvad Tid Vadgaard er kommet under Vidskild, har jeg hidtil ikke set omtalt nogen Steds. 1546 bliver 3 andre Gaarde i Sognet Klosterets Ejendom, idet nemlig Abbed Anders i Vidskild i dette Aar, den 26. April, faar Brev paa, at de Gaarde i Grønnerup By, som Jens Madsen, Nis Madsen og Nis Kærmand bor paa, herefter skal tjene og ligge til fornævnte Kloster.¹⁾ Det gamle Munkehjem var da, som Følge af Reformationen, blevet Krongods, og det forøgede altsaa ogsaa i denne Egenskab sine Besiddelser i Omegnen.

Reformationen fandt som bekendt tidlig god Jordbund i Viborg, hvilket atter øvede sin Indflydelse rundt om i Stiftet. Aar 1529 er den Tid, da Kirkerensningen kan siges at have sejret i Viborg By; det var i dette Aar, at den katolske Gudstjeneste ophørte i Byens Sognekirker. Det er ligeledes ved 1529, at man andre Steder i Stiftet begynder at mærke til lutherske Præster. En af de Landsbypræster, som tidligst gik over til den ny Lære, var just her oppe fra Vesthimmerland. Han skal være født i Løgstør, hed Mads Jakobsen Skytte og blev Præst for Brorstrup, Haverslev og Ravnkilde, senere den første lutherske Provst for Aars Herred, hvilket vidner om den Anseelse, han nød.²⁾ Stærke Kræfter har sikkert paa de Tider rørt sig i Vidskild Kloster og dets Nabolag, Brydningen mellem det gamle og det ny har næppe været ringe her i denne afsides Landsdel, der husede en saa mægtig Repræsentant for nedarvet Tro og Tænkemaade som dette solidt grundfæstede, kongestiftede Aandsherresæde herude ved Fjordbugten, dette Guds Tjeneres store

¹⁾ Danske Kancelliregistranter 1535—50.

²⁾ Dr. A. Heise i Ny kirkehist. Saml. V., 705.

Hus, som i mere end en Henseende maa have øvet Magt over alle bange og barnlige Sjæle.

Efter Reformationen fik Sognene under Vidskild selvfølgelig deres egne lutherske Præster. De tre Sogne Strandby, Vidskild og Malle var endnu som tilforn forenede, med Klostersognet som Hovedsogn og selve Klosteret som det egentlige Midtpunkt. Gudstjenesten i Anneksjerne besørgeades fremdeles ved en eller to Kapellaner, boende ligesom Sognepræsten i Klosteret.

Niels Pedersen hed den første lutherske Præst for nævnte tre Sogne. Han levede 1544, var da en gammel Mand men vistnok endnu usvækket. Tillige med ham levede og den sidste katolske Præst og indgiven Broder i Vidskild, Hr. Jens Eriksen. Begge levede under Abbed Anders Andersen, som for sig og Klosterets tilbageværende Personale nød sine gamle Indtægter og Privilegier og endnu i mange Aar vedblev at forestaa Klosteret og beklæde sit vante Embede. —

Allehelgens Aften, den 31. Oktbr. 1533, fødtes — det vides ikke hvor — en lille Dreng, som ved Daaben fik Navnet Kristiern, og om hvis senere Liv og Virksomhed der gives en hel Del at berette, ikke mindst, naar, som her, hans mangeaarige Hjems Historie er Tilknytningsledet. Meget taler for, at han er Søn af Præsten Niels Pedersen i Vidskild, men sikkert er det dog ikke. Hans fulde Navn er Kristiern Nielsen, og han fører tillige Tilnavnet Juel. Drengen kom i sit 12. Aar til Aalborg for der at gaa i Skole og to Aar derefter til Vidskild Kloster, hvor der — ligesom i flere andre Klostre — var en lærd Skole; i lang Tid var det just dennes efter hverandre følgende Rektorer, der fungerede som Strandby Sogns Sjælesørgere under Navn af Kapellaner. Siden gik unge Kristiern Nielsen i Viborg Skole, hvorfra han i Paaskehelligdagene 1554, altsaa i sit 21. Aar, vendte tilbage til

Vidskild, men samme Aar om Sommeren rejste han til Sorø. Under dette korte Ophold i Vidskild (Hjemmet?) har han muligvis varetaget Kapellangeringen for Strandby Menighed. I Sorø var han først en Tid »Skriver« paa det derværende Kloster, men 5. Maj 1557 blev han ordineret til Præst for Sorø Menighed, for hvilken han holdt sin første Messe den fjerde Søndag efter Paaske. Sankt Hans' Dag 1559 indfinder han sig paany i Vidskild, denne Gang, saa vidt det kan skønnes, som Hr. Niels Pedersens Efterfølger i Embedet som Sognepræst for Strandby, Vidskild og Malle.¹⁾

Ikke længe benyttede Hr. Kristiern den gamle Præstebolig i Klosteret. Uvist af hvad Grund flyttede han Søndagen d. 1. September derfra ind i et Hus, han havde ladet bygge paa Frisborg Bakke (senere kaldet Teglgaards Bakke) norden for Aaen, der løb lige forbi Klosterbygningerne; til Boligen var lagt et Stykke Jord. Flyttet var ikke langt, og Treugersdagen efter, at den unge Præst havde taget sin ny Bolig i Besiddelse og Brug, var han sikkert en interesseret Tilskuer ved et fornemt Besøg, Vidskild Kloster da fik, idet nemlig Kong Frederik den Anden med stort Følge kom dertil; han blev der til om Tirsdagen, Klokken var 8 slet, og drog derfra til Restrup i Aalborgegnen.

I Vinteren derefter holdt Hr. Kristiern Bryllup i Vidskild Kloster med den dydige, kyske og hæderlige Agnete Vitudatter, en Præstedatter fra Sebber. Godt et Aars Tid efter fødtes »udenfor Vidskild Kloster« Ægteparrets første Barn, en Pige, der blev kaldet Katrine; og i Sommeren 1563 kom den anden Datter, som fik Navnet Kirstine.

Blandt Fadderne ved den lille Kirstine Kristiernsdatter

¹⁾ Se om ham Biogr. Lex. VIII, 563.

ters Daab var Hr. Henrik Gyldenstjerne til Aagaard, som samme Aar havde faaet Vidskild i Forlæning¹⁾ af Kronen og en Dag tidlig paa Høsten var kommen dertil med kongelig Majestæts Brev paa fornævnte Kloster. 8 Dage efter Lænsmandens Ankomst »afskiltes« gamle Abbed Anders med Vidskild og drog af Gaarde; han vandrede til Lindholm i Vendsyssel, hvor han levede endnu i 9 Aar.²⁾ Den gamle Tid var omme; Vidskild var et verdsligt Herresæde.

Længe varede det heller ikke, før Hr. Kristiern fandt sig meget ilde tilfreds paa Frisborg Bakke. Han led en hel Del Fortræd af Gyldenstjernes Folk og Kreaturer, sagtens nærmest med Hensyn til det lille Jordbrug, han drev. Tilmed havde han som nærmeste Naboskab en Mølle, og han ansaa det for haanligt at sidde ved saadan altar Vej som her ved Møllen. Desaarsag begærede han da af Gyldenstjerne, at han vilde forhjælpe ham hos Kongen, at han maatte bekomme en Præstegaard i Strandby Sogn, da han med dette ene Sogn vilde være fornøjet. Lænsmanden føjede den fromme Mand deri og udvirkede hertil Kong Frederik den Andens Tilladelse.

Nu gjaldt det om at finde en til Præstebolig passende Gaard ovre i Strandby Sogn. Der blev da nedsat et Sogneaavn af 12 Bønder til at paavise en saadan, og disses Valg faldt paa Vadgaard, den ensomt liggende Bondegaard der ude nordlig i Sognet, mellem Heden med dens Moser og Damme og Aastrøgets bløde Engdrag. Den laa ikke for nær den stærkt befærdede Alfarvej ved

¹⁾ Ordet Laan — d. s. s. Læn — udtales i flere Egne af Vestjylland med ren Æ-Lyd, altsaa »Læn«, som utvivlsomt er Ordets oprindelige, danske Udtaleform.

²⁾ Han var 1537 kommen med Følg brev fra Tvis Kloster i Hammerum Herred til Vidskild, at han der skulde være Abbed. (Register over alle Lande. 4, 292).

Fjordkysten og har sagtens ogsaa i andre Henseender tildraget sig Skønsmændenes Opmærksomhed, hvorvel den unægtelig laa noget langt borte fra Kirken, hvis Slægtning den skulde være. Har muligt Gaardens nære Nabo- skab med »Kapellet« spillet en Rolle her, saaledes at et gammelt Forhold bragtes i Minde og uvilkaarligt ind- skrænkede Valgfriheden? Under Forsæde af Fogeden til Aale Birketing,¹⁾ som den Tid var Simon Thomassen i Falde (Bjørnsholm Sogn), sammentraadte saa de 12 Strand- by Sognemænd for at afgive deres Kendelse. Mændene var: Lars Pedersen i Gunderupgaarde, Peder Kristensen i Strandbygaarde, Jens Madsen samme Sted, Niels Sø- rensen i Ørnbjerggaarde, Josef Kristensen i Kærsgaard, Povl Sørensen i Risgaarde, Lars . . . sen i Grønnerup, Anders Jensen samme Sted, Mads Nielsen i Ertbølle, Morten Jensen samme Sted, Graves Nielsen i Sjørup og Morten Kristensen i Tandrup — »hvilke 12 trofaste Dan- nemænd vidnede paa deres gode Tro, Sjæl og rette San- dinge, paa fornævnte Ting inden alle fire Stokke«, at de efter deres bedste Skønnende havde udset og udlagt Vad- gaard til at være fri Præstegaard i Sognet. De 12 Mænds Brev, denne Sag vedrørende, er dateret 1564, Fredagen næst for Mariæ Bebudelsesdag.²⁾

Som før omtalt var Vadgaard paa omhandlede Tid beboet af en Fæstebonde, til hvem der vel maatte tages

¹⁾ Dette Klosterets og Sognets Birketing holdtes ved Aale Kirke, som var den oprindelige Sognekirke for Vidskild eller senere Bjørnsholm Sogn; i de ældste Dokumenter angaaende Kloste- rets Ejendomme bruges da ogsaa ofte Benævnelsen Aale Sogn. Først efter Reformationen blev den berømte Klosterkirke taget i Brug som Sognekirke. Aale Kirke blev brudt ned eller stod og forfaldt af sig selv. I Begyndelsen af det 19. Aarh var dens Grundvold med Kirkegaard omkring dog endnu tydeligt kende- lig et Sted paa Bjørnsholm Mark.

²⁾ Arkivet i Viborg. Stiftsbog i Bispearkivet.

en Smule Hensyn. Hans Navn var Povl Nielsen. Han lod sig eller maatte lade sig udakkordere. Der oprettedes mellem ham og Præsten Hr. Kristiern en Kontrakt, dateret 1564, Torsdagen næst efter første Søndag efter Paaske, og ifølge denne Kontrakt skulde Povl Nielsen i Vadgaard »venlig og velvillig rømme og vige«. Han flyttede over til Frisborg i Vidskild Sogn, Præstens tidligere Bopæl.

Vadgaard bliver Præstegaard.

Kristiern Nielsen Juel holdt sit Indtog i Vadgaard den 6. Juni, »da Bygget var saaet« — med sin Hustru Agnete Vitusdatter, deres to smaa Pigebørn, deres Tyende og alle deres Ejendele. Og Strandby var nu et særskilt Pastorat med egen Præst og Præstegaard efter i 350 Aar at have været forenet med Vidskild og Malle. Hr. Kristiern beholdt dog for sin Livstid det halve af Vidskild Sogns Tiende som Refusion, nemlig Tienden af »Holmen« mellem Trende Aa og Bjørnsholm Aa.

Vi tillader os her et løseligt Rids af Gaarden Vadgaard, saaledes som den saa ud, da Hr. Kristiern fæstede Bo i den — dog kun med nogle faa Hovedlinier i Tegningen, for saa tager vi ikke fejl. Altsaa Vadgaard Anno Femten Hundrede fire og treds:

Ingen Træer; Gaarden liggende bart i Skelningen mellem Lynghede og Kær. Tre eller fire lange mørke Huse, dannende det samme Antal Sider i en lidt uregelmæssig Firkant; lave, vendrede Vægge med nogle faa trange Lysaabninger hist og her; store Tage af Lyng og Straa. Døren til Indhuset lav, Tærskelen høj; i Gangen Høns. Intet Loft over Stuen, kun de sodede Tværbjælker. Vindøje i Taget, hvorfra Dagslyset breder sig rundt

i Stuen. Ildsted ved den ene Trævæg; en ovnlignende Lerbygning, Grue, der omkring; Røgen trækker op under Taget og ud af Vindøjet. Gulvet jordblandet Ler. Langt Bord og Bænke langs Ydervæggen mod Gaardsrummet.

Kristiern Nielsen opskrev Tid efter anden noget om, hvad han, efterhaanden som Aarene gik, oplevede og hvad Nyt han saa og hørte. Den Aarbog, som saaledes blev til ved hans fortsatte Optegnelser, er heldigvis endnu for Størstedelen opbevaret, om end vistnok dog kun i Afskrift, og gemmes i Rigsarkivet. Et ret udførligt Uddrag af den (ved Dr. H. Rørdam) er trykt i »Ny kirkehistoriske Samlinger« V. 343 ff. Af dette Uddrag har jeg allerede gjort Brug ved Omtalen af Hr. Kristierns Ungdom og Ophold i Vidskild og turde muligt paa lignende Maade have Lov til at benytte nogle flere af dets Oplysninger.

Sikkert og vist har den første Vadgaard-Præst været en vakt og vaagen Personlighed, en Mand med levende Lyst til at kende sin Egn og sin Samtid og med varm Interesse for sine Medmennesker, dem, der var ham nær, som dem, der stod ham fjernere. Hans Optegnelser er meget alsidige. Snart refererer han en Begivenhed i en fornem Adelsfamilie, snart skriver han om Ulykker, Vold og Manddrab blandt Fiskere og andre jævne Folk; her gør han en Bemærkning om Vejrforhold og strenge Tider, hist en Notits om Fødsel, Bryllup eller Dødsfald hjemme eller ude — alt i alt et for sin Tid ypperligt Stykke Stedhistorie. Vi holder os imidlertid her alene til det af Aarbogen, der angaar Hr. Kristierns personlige og hjemlige Forhold.

Naar han lejlighedsvis anfører, at han først fik Strandby Sogn i Paasken 1561, maa Meningen vel være den, at han først da i egentlig Forstand begynder Præstegeringen i Strandby Menighed, som formentlig lige til da

er blevet betjent ved Kapellan, medens Sognepræsten selv virkede i Vidskilds nærmere Omegn.

Herfra medbringer han for Resten Erindringen om en uhyggelig Tildragelse, idet nemlig Kristiern Juel af Randers — »min Farbroders Søn« kalder Præsten ham, thi Benævnelsen Søskendebarn er endnu ikke til i Sproget — var blevet ihjelslaaet i Kalkhuset i Klosteret. Retfærdigheden var dog hurtigt sket Fyldest; kun godt et Par Uger efter Begivenheden var Drabsmanden, Tyge Møllers Arbejdskarl, blevet halshugget paa Aale Birketing.

Saa vidt man kan dømme efter Aarbogen, synes iøvrigt Livet at være hengledet stille og fredeligt for Familien i den ensomme Præstegaard. Nøjagtig hvert andet Aar fødte Agnete Vitusdatter et Barn — med de to fra Frisborg blev der tilsidst otte. Naar Børnene var omtrent 6 Uger gamle, blev som Regel deres Daab publiceret i Strandby Kirke, som oftest ved en af Præsterne fra Omegnen, og ved enhver saadan Lejlighed fejredes Dagen, om vi skønner ret, med en lille Festlighed i Hjemmet.¹⁾ Indtryk af noget vist fordringsløst og idyllisk faar man ved at læse: »1572 den 6. Juli gjorde jeg her i Vadgaard Maren Jensdatters Bryllup med Kristiern Friis i Grønnerup i min Portlade. Hun var Datter af salig Hr. Jens Povlsen, som var i Kornum, og Hustru salig Maren Vitusdatter.« Den forældreløse Brud er en Søsterdatter af Præstekonen i Vadgaard, og her holdes nu hendes Bryllupsgilde ret paa sommerlig Vis i den tomme Lade, i Øjeblikket uden Tvivl Gaardens rummeligste Bygning.

¹⁾ De i Vadgaard fødte 6 Børn blev kaldte: Sofie, Sara, Vitus, Anne, Jens og Povl — anførte efter Alder. Efter Opnævning af Sønner og Døtre, med Angivelse af Fødsels- og Daabsdag m. m. for hver især, tilføjer den alvorlige og kærlige Fader (paa Latin):

Disse Børn frelse Alverdens Skaber,
og han bevare ogsaa dem efter sin Naade!

Den 2. Decbr. 1573 blev Hr. Kristiern indsat som Provst i Lovns Præstegaard af »selve Superintendenten, Magister Peder Thøgersen, med Gislum Herreds Billigelse og Samtykke«.

Omtrent to Aar derefter — mellem 21. og 22. Novbr. 1575 — døde Agnete Vitudatter, »stille begravet af de fattige, elendige og trængende«. Den 7. Februar næste Aar, altsaa kun 2¹/₂ Maaned efter Dødsfaldet, blev Hr. Kristiern trolovet med Anne Svendsdatter, hvis Fader var Provst i Barmer, og med hende holdt han 24. Juni samme Aar Bryllup i Vadgaard. Ogsaa dette Ægteskab blev velsignet med mange Børn, men samtidig udtyndedes Rækken af første Kuld. I April 1577 døde de to smaa Drengene Vitus og Povl, den første 8, den anden 2 Aar gammel. 1579 blev den ældste af Søstrene, Katrine, gift med Præsten i Tisted og Binderup, Hr. Niels Jensen, og i samme Aar drog de to næste, Kirstine og Sofie, bort fra Hjemmet for at tjene velbyrdige Fruer, ledsagede af Faderens Velsignelser og fromme Ønsker om »Lykke og Fremgang i Jesu Navn«. Kirstine blev senere gift med en Mand i Hjemsoget, Mikkell i Myrhøj; Sofie ægtede en Borger i Aalborg ved Navn Bernt¹).

Hr. Kristiern tog sin Afsked 1595, og Aaret efter døde han, 63 Aar gammel og efter at have været Præst for Strandby Menighed i noget over 30 Aar. En gammel Fortegnelse over Præsterne i Vadgaard giver ham det Eftermæle, at han var en eksemplarisk, gudfrygtig, skikkelig og lærd Mand.

Anders Nielsen hed den næste Præst i Vadgaard. Ret tænkeligt er det, at han, i Henhold til almindelig Sædvane i hin Tid, blev gift med en af Formandens

¹) I andet Ægteskab fødtes ialt 10 Børn, af hvilke, Sønnen Vitus, født ²³/₆ 1577, blev Præst for Blære og Ejdrup.

Døtre, Sara eller Anne, eller maaske med Enken, Anne Svendsdatter. Præstekaldene gik den Gang og endnu i lange Tider derefter, saa vidt muligt, halvvejs i Arv i Familierne; Forflyttelser var meget sjældne. Har Strandby Sogne kald saaledes været Hr. Anders's første Ansættelsessted, saa blev det ogsaa hans sidste. Han døde her 1602, altsaa efter kun 6 à 7 Aars Virksomhed i Embedet.

Vadgaards Naboejendomme Gunderupgaardene er imidlertid som Bondejordbrug ved at udgaa af Sagaen. I Hr. Anders' Embedstid begynder man at rejse en Adelsgaard nær Grunden, hvor deres lave Længer ligger — derovre hinsides Bakkestrøget i Vest.

De efter Reformationen nærmest følgende 100 Aar var i Henseende til Bøndernes Retsstilling i det hele taget en begyndende Nedgangstid. End ikke Standens store Privilegium, Livsfæstet, stod længere urokket. Dette giver sig stærkt til Kende ved den omfattende Nedlæggelse af Bøndergaarde, som fandt Sted navnlig fra det 16. Aarhundredes sidste Halvdel, dels med det Formaal at forøge alt bestaaende Hovedgaardes umiddelbare Tilliggende, dels for, at der af Bondejorden kunde dannes ny Hoved- eller Avlsgaarde. Paa Sælland forsvandt i omtrent 80 Aar, fra ca. 1570 til ca. 1650, over 200 Bøndergaarde, og Sælland hørte dog langt fra til de Landsdele, hvor Nedlæggelserne virkede stærkest¹⁾

Med Hensyn til Gunderupgaardenes Nedlæggelse er Sagen fra først af den: Kong Frederik den Anden har allerede 1573 mageskiftet Vidskild Klosters Kronlæn til Rigsraad Bjørn Andersen til Stenholt eller Stenalt i Rugsø Herred, som er Ophavsmand til Navnet Bjørnsholm, der

¹⁾ I. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage. Se Aarvog for dansk Kulturhistorie ved Povl Bjerre 1895 S. 104 ff.

nu afløser den gamle Benævnelse Vidskild. Bjørn Andersen bliver altsaa Besidder ogsaa af Fæstegaardene i Gunderup. Senere kommer disse til at tilhøre to af hans Døtre, af hvilke den ene 1588 blev gift med en født Mecklenburger, Godslev Budde, som var Lænsmand paa Børglum Kloster. Han faar med hende — Sidsel Bjørnsdatter hed hun og var født 30. Marts 1568 — Gunderupgaarde med mere Gods og forbereder sig saa straks til af nævnte Gaarde at oprette et Herresæde. Ude paa Kæret, ganske tæt ved Aaen, lader han indrette en Plads, med høje Volde og brede Grave omkring, hvor Gaarden skal staa. Men hvad enten nu Byggegrunden derude har vist sig at være for blød og sumpet, eller der kan have været andet i Vejen — nok er det: den ny Herregaard kom ikke til at ligge ved Aaløbet men opførtes til syvende og sidst inde ved Grænsen mellem Kærene og Hedehøjlandet — der, hvor den endnu ligger. Stedet hist ude vedblev at være meget kendeligt i det lave og flade Eng-Terræn; det kaldes den Dag i Dag »Voldene« og er paa Generalstabens Kort betegnet med det her lidt misforstaaelige Ord Ruin.

Kristoffer Kristensen (eller Kristoffersen) er Navnet paa Hr. Anders's Efterfølger. Han var født i Viborg, hvor Faderen var Bysvend eller hvad vi nu vilde kalde Politibetjent. I 34 Aar sad han i Embedet, efter hvad der senere skrives om ham som en flittig og arbejdsom Mand.

Vi kan med Sikkerhed slaa fast, at Hr. Kristoffer, saa vel som hans to Formænd og samtlige Eftermænd i mindst 150 Aar, selv har drevet Vadgaards Avlsvæsen: dyrket dens ret gode Markjord, slaaet dens bløde Fladenge og benyttet dens Tuekær og Moradser, dens Moser og Heder til Løsdriftsteder for Bæster, Høveder og Faar. I ældre Tider var det nemlig yderst sjældent Tilfældet, at Præstegaarde var bortforpagtede; det betragtedes som ulovligt

og utilladeligt at udleje Præstegaardsjorden, for — som et Landemøde 1560 ytrede — at den ikke derved skulde komme i Hævd og blive taget bort fra Gaarden i Fremtiden, ligesom det 7 Aar senere indskærpedes, at »Præsten er forpligtet til selv at holde sin Ager og Eng ved Magt og ikke leje den bort; formaaer han ikke at besaa Marken, maa han lade den ligge usaaet«.

Efter Hr. Kristoffers Død 1636 valgtes *Laurids Lauridsen Lunde* til Præst for Strandby Menighed¹⁾. Han var en Præstesøn fra Fyn og levede her i tæt ved en Snes Aar. I hans Tid led Sognet meget ved Indfald af Svenskerne (1644). Mere end denne kortfattede Bemærkning har Stedets Præstearkiv ikke om Fjendernes Færd blandt de Strandby Bønder, og heller ikke ad anden Vej faar vi yderligere Oplysninger derom, med mindre vi vil tage de stedlige Sagn for gode Varer, hvilket de for Resten i nærværende Tilfælde vistnok er. Om hvad Sognet »led«, melder disse dog intet. Der fortælles derimod, at Svenskerne laa i store Jordhuler, som de gravede ude i Heden, og som der endnu kan ses meget tydelige Spor af hist og her, navnlig ud for Ertbølle Udmarker og Moser. Længere ude, hvor Heden var mere sandet, gravede de ogsaa løs, og saa kom der en haard og langvarig Vestenstorm, som nu, da der først var Hul, oprev et stort Stykke af den tynde Lyngskjold, saa der blev en voldsom Sandflugt, der naaede saa langt, at Sandet føg ind ad Glamhullerne paa Farsø Kirketaarn.

Efter hvad der fra andre Egne af Jylland berettes om Svenskernes Ophold, kan imidlertid sluttes, at Strandby Sogn virkelig har lidt meget i de Dage. Saa meget

¹⁾ Præsteembedernes Besættelse foregik ved Samvirken mellem Provsten og udnævnte Medlemmer af paagældende Menighed. Den valgte skulde derefter prøves af Biskoppen, og sluttelig skulde Valget stadfæstes af Lænsmanden.

desto glædeligere er det at se, at Sognemændene 2 Aar efter Indfaldet dog ikke var mere forknytte, end at de lod bygge en Degnebolig for Sognet. Den blev opført paa Kirkegaardens Fortov, 5 Favne fra Kirkegaardsdiget.

I Slutningen af sin Embedstid holdt Hr. Laurids Kapellan og maa vel saa have været svagelig. Julenat 1655 laa han paa sit Dødsleje; han døde inden Dag. Tredje Nytaarsdag (1656) blev han begravet i Strandby Kirke, hvor en stor Mindetavle over ham derpaa blev opsat; denne saaes endnu 1813, men dens Indskrift var da af Ælde bleven næsten ulæselig.

Anders Hansen, som var Kapellan hos Laurids Lauridsen, i alt Fald i dennes sidste Embedsaar, blev hans Efterfølger. Denne anden Hr. Anders i Vadgaard var en Sællænder, født i Slagelse, hvor Faderen var Byfoged. Aaret efter, at han var blevet Præst her, 1657, lod han ved Aale eller Bjørnsholm Birketing, d. 10. April, optage et Tingsvidne om Strandby Sogns Fattigdom og Kaldets Ringhed samt Vadgaard Præstegaards Brøstfældighed. Gaarden var lige saa sørgelig af Udseende som Kaldet var usselt, saasom 24 Mænd af Strandby Sogn i 8 af Bjørnsholm Sognemænds Nærværelse med oprakte Fingre og to Tylvter Eder bevidnede, at Strandby Sognefolk siden de Svenskes Indfald i 1644 var blevet meget forarmet og Vadgaard moksen forfalden paa Tømmer og Tag, og at en Del af Husene var tækkede med Lyng. Med dette Tingsvidne søgte Hr. Anders Kongen om Forbedring, men da Svenskekrigen straks efter i samme Aar paafulgte, og Præsten selv ikke længe efter døde (1662), fik Sagen ingen videre Fremgang.

Mathias Willumsen, som derpaa blev kaldet til Embedet, var af en fornem og anset Slægt, om hvilken der vides nogen Besked¹⁾. Han var født omt. 1630 i Skram

¹⁾ Værdifulde Oplysninger om Slægten Willumsen og dens senere

i Bleking, hvor Faderen var Landsdommer 1631—58; dennes Navn var Willum Thomæsen. Bedstefaderen, Thomas Willumsen, var Rektor i Lund 1585—93 og Lektor theol. ved Domkapitlet samme Sted 1593—1602. Oldefaderen skal have været Borgmester i Malmø; hans Hustru hed Ellen Pedersdatter. Den ene af disse to Ægtefæller — man ved ikke hvilken — var af den skotske adelige Slægt Forbus, af hvilken et eller flere Medlemmer i sin Tid skulde være blevne fordrevne fra Hjemlandet paa Grund af Delagtighed i Religionsstridigheder. — Mathias Willumsen blev 1651 Student fra Malmø og optaget i Universitets-Matriklen $\frac{3}{11}$ 1651. I 1658 findes han opført i Faderens Embede, formodentlig som konstitueret efter Faderens Død under Krigen. Han maatte imidlertid snart forlade sin Hjemstavn, rimeligvis som Følge af Deltagelse i Opstandsforsøgene, men erhvervede sig kort derpaa akademisk Borgerret i København, og under Stadens Belejring i Vinteren 1658—59 tog han virksom Del i Forsvaret, saaledes ogsaa den 11. Febr., da Svenskerne stormede Voldene. 1662 blev han, som anført, kaldet til Strandby, altsaa som en endnu temmelig ung Mand.

Det hedder om Hr. Mathias, at han var en i sin Tid sjældnen Mand: af god Stand og Opdragelse, lærd, duelig, beleven, virksom og formuende, dertil agtet og elsket. Straks efter sin Ankomst til Vadgaard gjorde han betydelige Bekostninger paa den forfaldne Præstegaard, som han saa godt som fuldstændig ombyggede, og anlagde en Have med mange Træer baade til Frugt og til Hegn. I og ved Haven, som strakte sig norden og vesten om Gaarden, lod han grave 10 Fiskeparke, til hvilke der naturligvis var rigeligt Tiltræk af Vand, saasom Haven bredte sig ud over Englandingen, der var rig paa Kilde-

Forgreninger er af Hr. Cand. polit. T. Wassard i Odense velvilligt meddelt Forfatteren.

væld og stod i nær Forbindelse med Vanddraget fra Hede-strøget¹⁾. Haven ved Vadgaard har sikkert i ganske særlig Grad været Hr. Mathias's Glæde og Stolthed; det hedder, at han kappedes med Niels Axelsen Juel, den daværende Herremand paa Bjørnsholm, i at udtænke og forskønne de smukkeste Anlæg.

I Bjørnsholm og Malle Sogne kald døde 1664 Hr. Isak Kristensen, som da havde været Præst der i 15 Aar. Fra først af havde han boet i Kærgaard, der i om ved et Par Menneskealdere havde været Pastoratets Præstebolig, men i de sidste Aar af sin Embedstid var han, eftersom Kærgaard enten var brændt eller paa anden Maade ødelagt, kommen til at bo i Ranum, hvor han da ogsaa døde. Dette Dødsfald gav den energiske Hr. Mathias i Vadgaard Anledning til en ny Plan. Han mødte nu frem med det af Formanden, Hr. Anders Hansen, optagne Tingsvidne om Strandby Kalds Ringhed o. s. v. og ansøgte Kongen om at faa Bjørnsholm og Malle Sogne lagte til dette til Kaldets Forbedring. Stiftamtmanden i Viborg, Ove Juel, anbefalede Ansøgningen, og denne bevilgedes, imod at Hr. Mathias forpligtede sig til at holde Kapellan. De tre Sogne blev saaledes nu igen forenede, efter at de i nøjagtig et Hundrede Aar havde været adskilte.

Præstegaarden i Ranum skulde nu være at anse som Sognepræstens Anneksgaard og af ham holdes vedlige, og i samme skulde være Bopæl for Kapellanen, som alene skulde besørge de kirkelige Forretninger i Malle Sogn og i Forening med Sognepræsten betjene Bjørnsholm Sogn.

¹⁾ Vesten for Gaarden findes nu ingen Træplantning. For ca. 30 Aar siden saaes her nogle til Dels sammengroede Vandhuller, mellem hvilke der lejlighedsvis opgravedes store, vindfældede Træer som Rester af Hr. Mathias's Læplantning for Vestenvinden. Af Fiskeparkene er endnu to tydeligt kendelige i Haven og Plantagen norden og østen for Gaarden.

1677 blev Mathias Willumsen Provst for Gislum Herred.

Foran er omtalt, at der 1646 byggedes en Degnebolig ved Strandby Kirke. Det maa her tilføjes, at denne siden af Degnen blev forbedret ved Opførelse af et lille Hus til Kreaturstald og Lade. Ind mod Kirkegaardsdiget, paa den nordre Side, blev dertil indlukket en Kaalgaard, 20 Favne lang og 2 Favne bred¹⁾.

Den saakaldte skaanske Krig fra 1675 - 79 forblev lige saa lidt som Fejden i Fyrrerne umærkelig for Strandby Folk. Vel forskaanedes Eggen denne Gang for fjendtlige Indfald, men saa fik Præst og Bonde paa anden Vis Ufredstidens Haardhed at føle. Efterfølgende giver en klar Forestilling om, hvilke Byrder der i Krigsaarene paa lagdes Præsterne i Vesthimmerland, deriblandt altsaa ogsaa Hr. Mathias i Vadgaard.

1675, om Sommeren. skulde efter kongelig Befaling udredes en Stykhest²⁾ af hver 3 Præster.

1676, i Januar, blev paabudt Krigsstyr fra hele Befolkningen; Præsterne ansattes til Udredning af fra 30 til op imod 50 Rdlr. hver.

Samme Aar, i Februar, kom kgl. Befaling, at hver Præst skulde levere 8 Tdr. Korn af hver Slags (Rug eller Byg og Havre) i Magazin- og Militærskat. Leveringssted Aalborg. Samtidig Befaling om en Stykhest og en Kusk. Af hver 3 Præster leveredes Hesten; 6 Præster om at udrede Kusken eller give 10 Rdlr.

Samme Aar, i December, kgl. Befaling, at hver 2 Præster skulde udmundere en Dragon eller give 40 Rdlr., alt inden Januar Maanedes Udgang. Den fattige at hjælpes af den rige. I Slutningen af samme Maaned blev atter paabudt Krigsstyr, som ved anordnede Kommissærer skulde takseres og sættes.

¹⁾ Bisperkivet i Viborg. Stiftsbog om Kirkerne 1678—81.

²⁾ Artillerihest (til »Stykkerne« o: Kanonerne.)

1678, i Januar, forlanges halvt saa meget som forrige Gang i Krigsstyr. Faa Uger efter, i Begyndelsen af Marts, kom kgl. Befaling, at hver 2 Præster skulde udgive en Artillerihest, en stærk og dygtig Vallak eller Hoppe, vel fodret og ved Magt, ikke under 4 og ikke over 8 Aar og i det mindste 14 Palm¹⁾. Den rige Præst at hjælpe den fattige. Hesten at holdes i Beredskab, at den kunde vorde leveret inden Maanedens Udgang. 13. Marts blev denne Befaling allernaadigst forandret saaledes, at der blev 3 Præster om Hesten. Men samme Dag kom kgl. Majestæts allernaadigste Missive om Forstærkning paa Penge at laane, og da efter Biskoppens Befaling at møde i Viborg derpaa, d. 11. April, enhver at angive, hvad han kunde forstrække.

Samme Aar, i Oktober, blev udgivet Kop- og Kvægskatpenge (i Forhold til Antallet af voksne arbejdsdygtige Mennesker samt af Husdyr i Gaardene).

Ogsaa senere forekommer Skatteudskrivning under ekstraordinære Navne, saaledes 1682 Komsumsion-, Folke- og Hesteskat²⁾. —

En Indberetning af 1690 fra Strandby Præstekald og affattet af Mathias Willumsen, som da endnu var Præst her, findes i Bispearkivet i Viborg. Den gengives her i sin Helhed, kun med Udeladelse af et Par Steder, hvilke der i det foregaaende er gjort Brug af.

Vadgaard Præstegaard er fri for Gæsteri og al Afgift. Den haver sin Endelsmark og Jord udi Ager, Eng og Hede og er separeret fra By og Boel³⁾ Vesten til Præstegaardens Ejendom grænser Gunderupgaards Mark og Hede, hvor Capitalia Terminalia er konfunderede [Hovedskellinerne ikke nøjagtigt paaviselige].

1. *Agerjord* udi trende Marker, nemlig Holmtangen, 3 Aars-

¹⁾ En Haandsbred, ca. 4 Tom.

²⁾ Efter Optegnelser af daværende Præst for Vester- og Østerbølle. Mads Pedersen Farstrup.

³⁾ Her omtales saa Skel og Veje, der er ganske de samme som nu.

gøder, den Mark ved Gaarden, 2 Aarsgøder, og Blæstmark, som af Sandflugt er fordærvet og ikke kan bruges.

Herhos findes en liden indelukket Toft sydvest for Præstegaarden.

2. *Enge*. En indkastet Eng, liggende ved Trende Aa, en anden norden til Præstegaarden, som naar ned til den indkastede Eng.

3. *Hede og Mose*, som af Sandflugt ej er øde, ligger Sønden for Gaarden med en Mose, kaldes Vadmose. Endvidere et Kær, liggende norden for Præstegaarden.

4. En *Have* med Træer. [Herunder omtales Fiskeparkene. Se foran].

Vadgaards Udsæd er ongefærlig:

Rug 8 Tønder, Byg 6 Tønder, Havre 4 Tønder.

Høavl 12 Læs.

Præstegaardens Takst i Matriklen: 6 Tdr. 1 Skp.

Bygningen bestaar af 4 Længer:

Nørlængen. Raalingen, 21 Bindinger med en Kvist paa nørre Side; 4 Bindinger og en Kvist paa søndre Side; 3 Bindinger byggede af Nyt med ene Ege-Undertømmer og Fyr-Overtømmer med sine Lofter. 3 Skorstene, ny Døre, Vindueskarmer, Vinduer, Fjælgulve, Lofter og murede Vægge, Jordkælder etc., hvert Binding 10 Rdlr., er 280 Rdlr. = 420 Sletdaler.

Østerlænge. 1. Staldhuset med Eg og Mur, Lofter og Vinduer. 2. Høladen, 14 Bindinger à 2 Rigsdaler.

Sønderlænge. 1. Den ny Lade med Udskud til begge Sider og Gennemkørsel med Porte, 6 Gulv lang. 2. Den gamle Lade vesten Porten, 7 Gulv lang.

Vesterlænge. 1. Forhuset, 17 Bindinger, nybygget, med sine indvendige Pertinentier. 2. Gæstehuset, af Nyt, af Eg og muret, med Paneler, Lofter, Døre, Vinduer, Vindueskarmer, Skorsten og Jordkælder, alt af Nyt. 8 Bindinger à 10 Rdlr. — Nok en Kvist til Faarestierne.

Herforuden et Hus til Faarene og Ilding med sin Port, 24 Bindinger à 2 Rdlr.

Endnu: Plankeværk for hele Raalingen, mellem Forgaarden og Staldgaarden, samt en Brønd, af ny opkastet, med sine Pertinentier — 20 Rigsdaler. — Summa: 1114 Rdlr.¹⁾

Beneficia [Indtægter og lign.]:

Mensalia [Embedet tillagte Bøndergaarde]: ingen.

Andre Tillæg: ingen.

Legata: ingen.

¹⁾ Det fremgaar ikke tydeligt, hvorledes dette Facit kommer ud.

Af Sædegaardene Bjørnsholm og Gunderupgaard intet. Dog af Bjørnsholm altid er givet til Præsten, saasom det af Begyndelsen var et Kloster og efter Reformationen et kongeligt Læn. Thi baade mine Formænd og jeg underskrevne selv i nogle Aar fik Korn af Bjørnsholm eller dets Værd, for Byg 8 Tdr. Gunderupgaard at have givet Tiende til Præsten udviser gammel Tiendebog, men siden den blev Sædegaard ingensinde vistnok, som nu er over 60 Aar¹⁾.

Fri Ildebrand og Olden: intet.

Gravamina [Byrder og Ulemper for Embedet]:

1. Pension til Enken i Kaldet²⁾, aarlig 14 Tdr. Byg og fri Husværelse.
2. Løn til Kapellan. Ifølge Kontrakt nyder [han] den anden Præstegaard, item *participerer* af Ofre og Tiende³⁾.
3. Decimantium [tiendeydende Ejendomme] Formindskelse. Nogle Boeler i Borregaard og Overlade, som bruger Jord under Bjørnsholm Hovedgaards Takst, har for 2 Aar siden holdt inde med Tienden at give til Præsten under Prætex af Lovens Favør [Paaskud af Lovmedhold]. Der de dog altid har givet Præsten Tiende af alt hvis Jord, som af Bonde dyrkes under Hovedgaardens Mark; thi de ingen Vederlag for Tienden heller vil give og dog optager Præstens Tjeneste som andre Sognefolk. — Ellers er 3 Gaarde øde og ganske forarmede, at Avlen ej kan forstrækkes.
4. Mangel paa Hø og Foder volder Præstegaardens snævre og magre Enge, saa det er vitterligt, at hvert Aar købes Hø og Havre. Sandflugt har fordærvet 3 Aarsgøder, som ej kan besaaes. Heden ogsaa moksen er med Sandflugt overdragen og hvert Aar nogle Hundrede Favne formerer sig, og er Præstegaarden i stor Fare, at den skal af Sandflugt fordærvet.

Andre Gravamina finder man:

1. At det Offer, Paaske- og Skt. Hans-Rente, slaar fejl hos vel

1) Dette Tal er sikkert for lavt, hvorvel det er sandsynligt, at Gunderupgaard, først da samtlige Fæstere i Byen Gunderup var bortflyttede eller døde, fremtræder som egentlig retmæssig Sædegaard. Se S. 416—17.

2) Hr. Anders Hansens eller Hr. Isaks i Ranum?

3) Kapellanen, der alene forsynede Malle Sogn, fik pro officio dette sig tillagt med al Præstetiende og Accidentser.

- den fjerde Part af Decimantium, som mesten deres Fattigdom og ringe Lejlighed forvolder.
2. At, naar en Avlsbolig staaer ledig og den bruges af en anden, vil han dog ikke svare deraf med den Rettighed, der gaar af Stedet, alligevel han nyder dets Afgrøde.
 3. Syge at besøge maa Præsten tage sine egne Heste og Vogn til de fleste og imidlertid hans Gerning med Avlen [lade] hvile; der dog anden Steds hentes Præsten med Bondens Heste og Vogn. Og er her ingen Anneksbonde, man kan tilsige i Sognene, og ligger vitterligt og Byerne langt fra Præstegaarden.
 4. Sognedegnen bor 1 Mil fra Præstegaarden¹⁾, at naar Bispens eller Provstens Breve ankommer til Præsten, som med Hast undertiden bør at forsendes og befordres, da skal først Bud til Degnen etc., saa Brevene ikke saa hastig, som det sig burde, af Sted kommer. —

Mathias Willumsen var gift med Kirstine Kristensdatter Bloch og havde med hende 3 Sønner og 2 Døtre, nemlig:

1. Vilhelm Mathiasen Wassard, død 1711 som Lagmand i Stavanger. Han betegnes i Universitets-Matriklen som Wilhelmus Matthiæ Wagardus — eller Wagaard, hvilket senere, medens han i flere Aar opholdt sig i Paris, blev ændret til det franske Navn »Vassard«, med hvilket han opføres i det kongelige Ridderakademi's Matrikel $\frac{1}{9}$, 1691. Efter den Tid fører baade hans Brødre og Søstre Slægtsnavnet Wassard.

2. Jens Mathiasen Wassard, Regiments-Kvartermester og »Kongelig Krigskommissarius«.

3. Hans Mathiasen Wassard, død 1720 som Ejer af Testrupgaard m. v.²⁾.

1) Efter vor Tids Maalberegning er der kun knap $\frac{5}{8}$ Mil.

2) Fra ham stammer den nulevende, bekendte Familie Wassard. To af hans Sønner samt to Sønnesønner var Præster i Jylland. Foruden de mange tilfældige og mere kortvarige Hjemsteder, Familien i det hele har haft, kan som saadanne nævnes København og Hobro, hvor der næsten stadig har opholdt sig nogle af dens Medlemmer i de sidste 200 Aar. Men forøvrigt har

4. Bentte Katrine Wassard, g. m. Provst Høyer i Skivum; d. 1754.

5. Inger Marie Wassard, g. m. Faderens Eftermand Iver Enevoldsen, tidligere Kapellan i Ranum. —

1696 afstod Hr. Mathias Kaldet til Fordel for Sviger-sønnen, Iver Enevoldsen. Han flyttede da fra Vadgaard — det gode og smukke Hjem, han der havde skabt for sig og sine — til Malle. Han boede i den østerste Gaard i Byen, hvor han anlagde en smuk Have. Gaarden ombyggede han til en anstændig Bolig, hvortil han oppebar Malle Sogns Kirketiende, som han ejede. I 12 Aar boede Hr. Mathias her, og af dette Ophold har Sagnet, at der en Gang har været Præst i Malle, selvfølgelig sin Oprindelse. Han døde d. 10. Septbr. 1708 og blev begravet i al Stilhed neden i Taarnet i Malle Kirke, i en af ham selv besørget indrettet aaben Begravelse. Hans Enke døde ligeledes i Malle, d. 14. April 1714, 84 Aar gammel, og stedtes til Hvile ved Siden af sin Mand.

Iver Enevoldsen var fra Børglum Kloster, hvor hans Fader var Forpagter. Han flyttede altsaa 1696 fra Ranum til Vadgaard som Svigerfaderens Eftermand i Sognepræste-Embedet. Naar der undertiden anføres om ham, at han derefter antog Navnet Wagaard (saaledes blev Præstegaardens Navn den Gang skrevet og udtalt), forholder dette sig næppe rigtigt — lige saa lidt som Mathias Wil-lumsen nogensinde antog det under Formen Wassard. Derimod kom alle hans Børn til virkelig at føre Navnet Wagaard, alene med Undtagelse af en af Sønnerne, som førte Navnet Arrøe. Wassard er altsaa Mandslinierne, Wagaard (med Arrøe) Kvindelinerne efter Mathias Wil-lumsen i Vadgaard, og til begge Navne har Præstegaar-dens gamle Kendingsnavn givet Anledning.

Slægten følgende Hjemsteder: Testrupgaard 1704—1751, Holm-gaard ved Viborg 1756—96 og Marienlyst ved Vordingborg fra 1810 og fremdeles endnu.

Hr. Iver var to Gange gift. Hans første Hustru, Inger Marie Wassard, døde 1708, et Par Maaneder før Faderen, efter at være bleven Moder til 6 Børn. af hvilke et, en Pige, døde som lille; anden Hustru hed Ide Kristine Jespersdatter Rønneberg og var fra Hersom Præstegaard, og med hende havde Hr. Iver ligeledes 6 Børn. Af disse blev Datteren Inger Marie g. m. Præsten for Laastrup og Skals, Hr. Jakob Schielderup, og af Skiftet efter hende (i Rinds Herreds gejstlige Skifteprotokol) faa vi Underretning om alle Iver Enevoldsens Børn (og Børnebørn), hvorved dog maa bemærkes, at den yngste Søn, Iver Wagaard, paa den Tid var død barnløs som Sognepræst for Romdrup og Klarup (1756—71) og altsaa ikke findes nævnet her, samt at en anden Søn ved Navn Hans længe i Forvejen var død som et ganske ungt Menneske.

»Skifteforretning ^{2/11} 1773 efter Mad. Inger Marie Wagaard, Hr. Jakob Schielderups afdøde Hustru i Laastrup.

Den afdødes, Inger Marie Wagaards, Arvinger ere hendes Halv- og Helsøskende, som dels leve, dels ere døde og have efterladt sig Børn, som træde i deres Forældres Sted, og ere:

1. En Halvbroder, Hr. Matth. Wagaard¹⁾, fordum Sognepræst for Vive etc. Menigheder, som er død og har efterladt sig Børn, nemlig:
 - a.* 1 Søn, Peder Matth. W.²⁾, Stud. — *b.* 1 Søn, Iver Matth. W., Degn. — *c.* 1 Datter, Inger Marie W., Sal. Hr. Helbechs Enke fra Vammen. — *d.* 1 Datter, Helle Helene W., g. m. Sr. Wendelin i Aalborg. — *e.* 1 Datter, Dorethe W., som er ugift. — *f.* 1 Datter, Ide Kristine W., g. m. Sr. Jyde ved Sallingsund. — *g.* 1 Datter, Malene, g. m. en Degn paa Morsø.
2. En Halvbroder, Hr. Enevold Wagaard, forhen Sognepræst i Skelund, er død og har efterladt sig Børn:
 - a.* 1 Søn, Hr. Peder W., Sognepræst for Skelund og Visborg

¹⁾ 1724 Kapellan i Ranum.

²⁾ Peder Deichmann Matth. Wagaard blev senere Præst for Vandborg.

- Menigheder¹⁾. — *b.* 1 Datter, Inger Marie W., g. m. Hr. Peder Rosted, Sognepræst for Sejerslev etc. Menigheder. — *c.* 1 Datter, Katrine Eccho W., g. m. Sr. Schow paa Voergaard.
3. En Halvbroder, Hr. Niels Arrøe paa Fur, hans Børn:
a. 1 Søn, Hr. Iver Arrøe, Sognepræst paa Fur²⁾. — *b.* 1 Søn, Jochum Arrøe, bosiddende paa Skt. Thomas i Vestindien. — *c.* 1 Søn, Hans Arrøe, Urtekræmmer i København. — *d.* 1 Søn, Hr. Laurits Arrøe, Sognepræst i Hjerck i Salling³⁾. — *e.* 1 Datter, Inger Marie Arrøe, g. m. Hr. Jørgen Seidelin i Adslev. — *f.* 1 Datter, Magdalene Katrine Arrøe, g. m. Sr. Bruun, Borger i Mariager.
4. En Halvsøster, Johanne Wagaard, g. m. Hr. Jens Blicher i Laastrup, hendes Datter, Inger Marie Blicher, g. m. Hr. Kristian Ursin, Sognepræst i Nørholm.
5. En Halvbroder, Jesper Wagaard, Underofficer paa Morsø, hans Børn, nemlig:
a. 1 Datter, Ide Kristine W., ugift. — *b.* 1 Datter, Inger Dorethe W., ugift.
6. En Helsøster, Dorethe Resen Wagaard, som er ugift og opholder sig i Bording Mølle.
7. En Helsøster, Birgitte Kirstine Wagaard, g. m. Forvalter Neslef i Bording Mølle.
8. En Helsøster, Mette Margrete Wagaard, g. m. Hr. Theodosius Ursin i Glenstrup.

Disse anførte ere de rette og sande Arvinger efter afgangne Madame Schielderup og efter den givne Oplysning skal ikke være andre eller flere Arvinger.« —

1727 blev Iver Enevoldsen i Vadgaard Provst for Slet Herred. Han døde 1739, hvorefter Enken flyttede til Hvanstrup, som ejedes af Mathias de Lasson til Bjørns-
 holm og hvor hun med hans Godhed og Tilladelse fik Bopæl. Her døde Sønnen Hans som ung og selv endte hun ogsaa her sine Dage (1747).

Hans Kristian Olesen Sadolin er den næste Præst i Vadgaard. Han var en Præstesøn fra Viborg og fødtes

¹⁾ Enevold Wagaard, hans Søn Peder W. og Sønnesøn Enevold W. var Præster i Skelund 1727—1835.

²⁾ Niels Arrøe og Sønnen Iver A. Præster paa Fur 1731—1810.

³⁾ G. m. en Søster til den bekendte Konferensraad Niels Ryberg.

der 1704. 27 Aar gammel blev han Kapellan til Graabrødre Kirke i sin Fødeby, og 8 Aar ældre beskikkedes han til Sognepræst her, kaldet af Generalmajor Niels de Poulsen til Gunderupgaard, som ejede Strandby, Bjørnsholm og Malle Kirker¹⁾. Ved et Fastelandemøde 1756 blev han udnævnt til Provst, men kort efter døde han, i Viborg under Snapstinget, 52 Aar gammel og efter at have været Præst her i 18 Aar. Hans Enke Eleonora Hildebrandt fik i Pension aarlig 40 Rdl. og 2 Lpd. Ost²⁾.

Kristoffer Heidenreich Frederiksen Busch, som var født i Daubjærg Præstegaard 1718, havde i 22 Aar været Præst for Ørslev Kloster, da han 1756 blev kaldet hertil af Mathias de Lasson til Bjørnsholm. Samme Aar blev han Provst efter Formanden. Han var 3 Gange gift: først med Anne Elisabeth Brøchner fra Karby paa Mors, som døde i Barselseng tillige med Barnet, saa med Øllegaard Riis, Datter af Landstingskriver Riis i Viborg, med hvem han havde alle sine Børn, endelig med Ingeborg Hee, Datter af Sognepræst Thomas Hee til Borup og Hald ved Randers. En Datter af Kristoffer Busch blev gift med en Præst Lillelund paa Mors.

Søren Bregnholm er Nr. 10 i Rækken af Præsterne i Vadgaard. Han var fra Lerchenfeldt, hvor Faderen,

¹⁾ Niels de Poulsen — ifølge Sagnet forøvrigt en Mand, der stod i meget daarligt Forhold til saavel Præst som Bønder i Strandby Sogn — var g. m. Gjertrud Hofmann, med hvem han havde faaet Gunderupgaard.

²⁾ Samme Aar som Sognepræsten døde Kapellanen i Ranum, Hr. Niels Juel, Søn af Sogndegn for Strandby, Bjørnsholm og Malle Nikolaj Bølle og født i Trende 1711; han hed fra først af Niels Bølle men kaldtes senere Niels Juel efter den N. J., som havde øjet Bjørnsholm; her var han en Tid Hovmester, senere i samme Egenskab paa Gunderupgaard; ²/₁₂ 1747 kaldet til Kapellan; død ²¹/₅ 1756 og begravet i Malle Kirkes Gulv. Hans Enke, Sophia Amalie Morsing af Hjerk Præstegaard, blev senere g. m. Sognepræst i Hornum Jørgen Kr. Flechtner.

Thomas Sørensen Bregnholm var Forpagter. I sin Ungdoms første Tid fik han Undervisning af Præsten i Vesterbølle, Hr. Byrge Krog; siden kom han i Viborg Skole. Efter at have taget sine Eksamina var han Huslærer paa forskellige Steder, blev saa omsider Kapellan i Hjerk i Salling og kom derfra til Ranum, da over 40 Aar gammel, hvor han var Kapellan i 5 Aar. Endelig — efter Kr. Buschs Død 1778 — blev han af Peder de Lasson kaldet til Sognepræst for Strandby, Bjørnsholm og Malle, og Aaret efter blev han Provst for Gislum Herred. Provstegerningen frasagde han sig nogle Aar før sin Død, som indtraf d. 16. Juni 1810, da han var 78 Aar gammel. Hans Enke, Else Marie Sinding, døde Aaret efter, d. 2. Oktober, i Randers uden Arvinger.

Der skrives om Provst Søren Bregnholm af en omtrent samtidig Kaldsfælle¹⁾: »Han var en virksom, retfærdig, oplyst og nidkær Embedsmand; med megen Opmærksomhed og sjælden Orden opfyldte han sine Pligter. Kort: han var, hvad han i sin Kreds burde være, en ustraffelig Religionslærer, der vejledede lige saa meget ved skyldfri Vandel som ved sund Lærdom.«

Om de senere Beboere af Vadgaard for den Tid, Gaarden endnu var Præstebolig, skal her kun meddeles ganske lidet, idet jeg nemlig med Hensyn til rent statistiske Data kan henvise til Wibergs Præstehistorie og S. Elvius' Fortsættelse af samme. Disse senere Præstefamiliers Liv og Færd tilhører jo desuden i ringere Grad end de foregaaendes Historien, og deres Forhold, Gaarden

¹⁾ Ignatius Becher, res. Kapellan i Ranum 1799—1817; Sognepræst s. St. 1817—19.

og Hjemmet vedrørende, frembyder — saa vidt mig bekendt — intet af særlig Interesse.

Hans Peter Sadolin, som efterfulgte Provst Bregnholm 1810 efter i 4 Aar umiddelbart i Forvejen at have været Kapellan hos denne, var en Sønneson af den tidligere Sadolin i Embedet. Han var den sidste Præst i Vadgaard, som havde de tre Sogne Strandby, Bjørnsholm og Malle forenede. Ved et Reskript af 25. Oktober 1805 var det nemlig blevet bestemt, at i Stedet for nævnte Anneksers skulde Farsø Sogn sammenlægges med Strandby til et Pastorat, naar Sognepræsten i Farsø, Knud Bjerum, afgik; han havde da været Præst der i 40 Aar, men endnu i 12 Aar til besad han Embedet, saa ommeldte Bestemmelse først traadte i Kraft 1817. Fra dette Aar gaar altsaa Anneksvejen fra Vadgaard i Øst i Stedet for den gammelkendte Retning mod Vest og Nord. Pastor Sadolin fik i Erstatning 50 Rdlr. aarlig af Sognepræsten for de to fraskilte Sogne. Han døde 1836. Enken Petrine Kjerulf, Datter af Ivar Kjerulf til Gunderupgaard, levede til 1857.

Mathias Ankersen Kirkeby kom hertil 1836 fra Rubjærg og Maarup Sognekald i Vendsyssel og forflyttedes 1849 til Gangsted og Søvind i Skanderborg Amt, hvor han entledigedes 1872; død 1880.

Mathias Schwartzkopf Randrup, den næste i Rækken, var Præst i Ikast, da han 1849 blev kaldet til Strandby og Farsø. Her var han kun i 8 Aar, hvorpaa han kom til Tingsted paa Falster og var Præst der til 1872, da han tog sin Afsked.

Casper Nikolaj Smith, Randrups Eftermand, kaldet hertil 1857, blev 6 Aar senere Provst for Aars og Gislum Herreder. 1868 forflyttedes han til Lunde paa Fyn, hvor han senere fik et andet Embede, nemlig Korup og Ubberup Sognekald, hvorfra han blev entlediget 1883. Siden

boede Provst Smith i nogle Aar i København, og her døde han 1892¹⁾).

Jens Michael Peter Kragh havde i 9 Aar været Sognepræst for Gislum og Vognsild, da han 11. Juli 1868 kaldedes til Nabopastoratet Strandby og Farsø, hvilket Embede han dog først det paafølgende Foraar kom til at overtage. Han afgik 1896, hvorefter han tog Ophold hos sin Datter og Svigerson, Gaardejer Jens Byrjalsen af Støttrupgaard i Farsø Sogn,

Vadgaard bliver atter Bondegaard.

Kun lidt over et Aar boede Pastor Kragh i Vadgaard. Det havde nemlig i længere Tid været anset som ønskeligt, at Pastoratets Præstebolig laa i Nærheden af den ene af Sognekirkerne og ikke som Vadgaard temmelig langt fra dem begge. Efter Indstilling fra Provstiet var da omsider den Ordning blevet bifaldet, at Sognepræsten for Strandby og Farsø fremtidig skulde bo i sidstnævnte By, som formentlig i saa Henseende frembød bedre Betingelser end det gamle Hovedsogn Strandby med dets uægtelig noget enligt liggende Kirke.

I Slutningen af Aaret 1869 solgtes saa Vadgaard til Gaardejer Peder Kristensen Bertelsen af Blasgaard i Vognsild Sogn. Han overtog sin ny Ejendom d. 1. April 1870, og 14 Dage efter flyttede Pastor Kragh med Familie til Farsø, hvor en mindre Bondegaard imidlertid var blevet erhvervet og indrettet til Præstebolig. Vadgaard havde da i 306 Aar været Præstehjem.

Peder Kr. Bertelsen var en Gaardmandssøn fra Vognsild By og født der ²³/₉ 1824. Efter at have deltaget i Felttogene 1848—50 var han ¹²/₈ 1851 bleven gift med

¹⁾ Om ham se »Saml. til jydsk Hist. og Topografi« 2. R., 2. B., S. 309.

Ane Kirstine Kristensdatter af Morum, Vognsild Sogn, Datter af Gaardmand Kristen Kristensen Vognsen samme Steds og født der ²⁷/₄ 1832. P. Bertelsen var derpaa bleven Ejer af Svigerfaderens Gaard. Senere havde han tillige købt fornævnte Blasgaard.

Straks da P. Bertelsen kom til Vadgaard, maatte han iværksætte en omfattende Forbedring af Gaardens Bygninger, af hvilke Fæhuset og det halve af Ladelængen utvivlsomt var de samme »Bindinger«, som Hr. Mathias Willumsen før 1690 havde ladet opføre; navnlig disse Bygninger var nu — hvad ikke maa synes underligt — i høj Grad skrøbelige og forfaldne paa Tømmer og Mur. Denne Del af Gaarden blev da ogsaa hurtigst muligt fuldstændig ombygget. Stuehuset, som var nyere og afgav en meget rummelig og smuk Bopæl, kunde nøjes med mindre Reparationer paa Tag og Fag, men Østerhuset var ikke solidt, skønt dog ikke ældre end fra Pastor H. P. Sadolins Tid, og blev senere fornyet.

P. Bertelsen udfoldede desuden en ihærdig Virksomhed ved Gaardens Drift. Han udtørrede og kultiverede den sure og sumpede gamle Vadmose, opdyrkede større Strækninger af Hede og Kærjord, lod Engene grundigt udgrøfte og indrettede en Del af disses Terræn til Overrisling med Vand. Alt i alt gik det saaledes, at Vadgaard i Løbet af faa Aar blev en efter Tidens Forhold særdeles veldreven og værdifuld Ejendom med en betydelig Kvægbesætning, særlig kendt for sine gode Avlsdyr.

Den Flid og Energi, P. Bertelsen saaledes vedvarende lagde for Dagen paa Landbrugsområdet, skaffede ham — i Forbindelse med hans fra Ungdommen af erhvervede indgaaende Kendskab til Husdyravl og Husdyrbrug — snart Anerkendelse hos Omegnens Befolkning. I en Række Aar var han Medlem af Bestyrelsen for Nibe-Løgstør Landboforening.

1889 afstod han Gaarden til sin Søn *Bertel Pedersen Vadgaard*¹⁾, som paa Kvægavlens Omraade yderligere har højnet Ejendommens Landbrugsstandpunkt i det almindelige Omdømme og derigennem bidraget ikke lidet til Forbedring af Vesthimmerlands Kreaturbestand i det hele taget. — Den gamle Landmand har senere levet som Partikulier i Hobro og Sønder Onsild ved Onsild St.²⁾.

— — Endnu den Dag i Dag har Vadgaard for Nabolagenes Folk et lille Skær af Ærværdighed og Autoritet over sig. Det er en Levning fra henfarne Tider. Thi Erindringen om, at den var det Sted i Sognet, hvortil Mand og Kvinde søgte, naar betydningsfulde hjemlige Hændelser, glædelige og sørgelige, forefaldt eller forestod, er fremdeles ret levende herude. »Vaaegod« bærer blandt Gaardene i Strandby Sogn sit eget særlige Præg og er Samlingspunkt for sin særlige Del af Slægtsminderne — ligesom den har sine egne fraliggende Enemærker dernede bag den stille Hede. Men langt videre omkring i Himmerland er Vadgaard et kendt Stednavn — ogsaa uden for de Kredse, hvor Gaarden navnlig for sine gode Hingstes og Tyres Skyld nu nyder hædrende Omtale. Thi tidt og længe var Vadgaard jo Provstens Bopæl; og lige som Præsterne for Strandby Sogn alle Dage kun nævnedes

¹⁾ Ved kgl. Bevilling tillagt anførte Efternavn.

²⁾ Peder Kr. Bertelsens og Ane Kirstine Kristensdatters Børn er følgende: *a.* Kristen Pedersen Vadgaard, født $\frac{4}{3}$ 1852, Gaardejer i Stenild ved Hobro; meget bekendt Hingsteopdrætter. — *b.* Bertel P. V., f. $\frac{30}{3}$ 1854, nuværende Ejer af Vadgaard. — *c.* Ane Marie Kirstine P., f. 1856, død 1870. — *d.* Karen Kirstine P. V., f. $\frac{20}{6}$ 1857, g. m. Gaardejer Jens Andersen i Sønder Onsild. — *e.* Dorthea Kirstine P. V., f. $\frac{7}{10}$ 1860, g. m. Lærer A. C. Nielsen i Sønder Kongerslev. — *f.* Nielsine P., f. 1862, d. 1882. — *g.* Peder Vestergaard P. V., f. $\frac{18}{2}$ 1868, Gaardejer i Strandby. — *h.* Anton Kragh P. V., f. $\frac{24}{4}$ 1872, Eksam. jur. i København.

som værende »af Vadgaard«, saaledes betegnedes blandt høje og lave de respektive Provster ved Angivelse af samme Domicil.

Selvfølgelig spørger det i den gamle Præstegaard, hvor sagtens mere end én »klog« Sognefader levede og døde, og hvor næppe alt stedse gik helt naturligt og rigtigt til, selvfølgelig kendes her natlige Lyde af Kvindekjolers Raslen og Gliden ad Trapper og Stiger og Tummel med svære, vægtige Ting paa Stuehusets lange, mørke Loft. Oppe i Gæstekamrene mod Øst er Fænomenerne af mindre almindelig Art. Derinde lyder i tavse Nætter Dryp paa Dryp fra Loft til Gulv af store, tunge Draaber, der langsomt følger hverandre i Faldet; alt imens mærkes listende Fodtrin i de tilstødende Værelser, og om Hushjørnet udenfor gaar et susende Bulder, som om en vældig Flok Faar i vild Fart strøg igennem Smøgen. Der var jo en Gang en Præst her i Vadgaard hedder det, som slog en Jomfru til døde og derefter betalte sin Karl for at bære Liget ud til Aaen og putte det deri . . .

Nu i de senere Aaringer, da den yngre Slægt, paa- virket af Højskoler og Landbrugsskoler og af moderne Tankegang i det hele taget, begyndte at gøre sig gældende ogsaa her paa den gamle Gaard, blev den nedarvede Snak om alt »det sære«, som her gik for sig, naturligvis ret upaaagtet. Dog kunde det hænde, naar unge Mennesker fra Herregaard og Landsby om Efteraarsaftener var samlede i Havestuen, og Støjen og Latteren blev rigtig larmende, at et eller andet Medlem af Lavet pludselig kom frem med en Advarsel mod »hende i det røde Skørt«, — og straks stilnede da Lystigheden, og alles Øjne vendte sig mod de sorte Ruder, bag hvilke de gamle Præsters mosgroede Linde susede i Mørket.

Meddelelser om Hornslet Sogn og Omegn i det 16de Aarhundrede.

I. Et gammelt Haandskrift.

Meddelt af
Sognepræst Vilhelm Bang.

I de wormske Samlinger i Horsens Skoles Bibliothek (se bl. a. dette Tidsskrifts 2. Række III Bind, S. 181 ff. o. fl. St.; Kirkehist. Saml. 3 Række VI, S. 766 ff., 4. Række I, S. 125 ff.) findes en Afskrift (med Professor J. Worms Haand) af nogle Optegnelser, som henimod det sextende Aarhundredes Slutning ere gjorte af en Mand, der paa den Tid har indtaget en temmelig betroet Stilling paa Rosenholm, og, som det fremgaar af dem, var højt anskrevet hos Herskabet, hvilket bl. A. viste sig ved, at hans Husbonde, Jørgen Rosenkrands, sendte tre Tønder tydsk Øl som Gave til hans Bryllup 1579, hvor det er gaaet rigeligt til med Mad og Drikke, ligesom ogsaa Damerne fra Herregaarden deltog baade i Brylluppet og i det Aaret efter følgende Barselgilde. Om det Barn, der fødtes 1580, er det eneste i Ægteskabet, er tvivlsomt; det synes snarere, at enten de sidste Blade af de oprindelige Optegnelser have manglet, siden her standses ved Aaret 1580, medens nogle af de andre Meddelelser handle om Forhold og Personer i Aarhundredets sidste Decennium; eller ogsaa at Slutningen af Worms Afskrift er bortkommet, ligesom saa

meget andet af det, der oprindeligt var blevet afskrevet af den flittige J. Worm (se Kirkehist. Saml. 3. R. VI, S. 767); i hvert Fald har jeg ikke kunnet finde Slutningen i det store Kaos af Haandskrifter, som det for en halv Snes Aar siden med største Beredvillighed blev tilladt mig at benytte i mit daværende Hjem i Jylland. — Uheldigvis gives der slet ingen Oplysning om Forfatterens Navn¹⁾ men hans Optegnelser, der synes at være paalidelige, ere ikke uden Betydning, baade til at kaste Lys over Tiden og for de ældre Sogneforhold.

Hornslet Kirkegaard²⁾ er den ældste Residens, som har været i Øster-Lisbjerg Herred, fordi de andre Sogne have valeret hid og did og været nogle Forlønninger udi Bispernes³⁾ Tid, og holdtes Kapellaner dertil udi lang Tid; og er Hornslet Kirke først funderet⁴⁾ udi Hr. Peters Tid, Ridder til Holm, som finge Holme efter Hr. Byrre Slaggel, Ridder⁵⁾, fordi tilforn var aleneste udi Hornslet St. Karls⁶⁾ Kapel og St. Nicolaus's Kapel paa Drorup Mark ved Kraiberg, saa deres Kilder ere endnu aabenbarlige og synlige; og har der været en Præstemand udi Horn-

1) Se cand. mag. Hansens nedenfor anførte Tillæg.

2) Her som fremdeles i disse Optegnelser er »Kirkegaard« snarest Betegnelse for Præstegaard, skjønt man ogsaa kan træffe Benævnelsen Kirkegaard om Gaarde, som i Tidernes Løb i et eller andet Øjemed har været lagte til en Kirke. (Se Ny kirkeh. Saml. V, 707).

3) De katholske Biskopper i Modsætning til de lutherske, der egentlig skulde kaldes Superintendententer.

4) At Hornslet Kirke ikke skulde være gammel, er allerede paavist i Pontoppidans Atlas IV, 314; 1310 nævnes dog »Vor Frue og alle Helgenes Kirke i Hornslet« (Trap, Danmark, 2. Udg. V. 665).

5) Hr. Byrre Slaggel (se Adels-Lexikon) altsaa en Ejer af Gaarden, formodentlig i 13. Aarh.; (mon ikke Hr. Peter er en Forvexling i Stedet for Petz, hvilken Familie ejede Holm, indtil den 1506 kom til Aarhus Bispestol? Trap, Danm. V., 666).

6) Eller, hvilket synes rimeligere, St. Karens.

slet, Hr. Laurs Jensen med Navn, udi ærlig og velbyrdig Bisp Bo¹⁾ hans Tid, som har haft Mørke Kirke for en Annex til Hornslet; og samme Tid har boet udi Mørke Kirkegaard en Enke ved Navn May Jeppis, som haver givet samme Hr. Laurids sin Landgilde af fornævnte Gaard, og samme Tid har Hvilsager Sogn haft sin egen Sognepræst, som har boet i Hvilsager Kirkegaard og gjort Tjeneste til Lime Sogn. Den sidste Præst, der har været, var Hr. Khey, som døde sammesteds.

Efter samme Hr. Laurids er kommen Hr. Mikkel Jensen udi Bisp Jens's Tid²⁾, og haver haft baade Hornslet Kirke og Skjødstrup tilsammen, og gjorde Tjeneste til begge Sogne udi 62 Aar, og døde, der han var mere end 110 Aar.

Hr. Jens Christensen, født udi Kierkeholt³⁾, havde Hornslet og Skjødstrup Sogne sammen udi Bisp Niels Clausens⁴⁾ Tid, og gjorde Tjeneste der udi 13 Aar; blev derefter kaldet til Galthen Sogn udi Galthen Herred, og havde der siu (7) Sogne⁵⁾ sammen i lang Tid og døde ibidem.

Hr. Søren Simonsen havde Hornslet og Skjødstrup Sogne sammen udi 3 Aar, og kom siden til Mols Herred og døde udi Roelsøe.

Hr. Søren Pedersen, født udi Kortrup⁶⁾ i Sabro Her-

1) Bo Magnussen Porse, Biskop i Aarhus 1395—1424.

2) Jens Iversen Lange, Biskop i Aarhus 1449—82.

3) Gaarden Kierkeholt i Skjødstrup Sogn blev nedlagt som selvstændig Gaard i det syttende Aarhundrede og er formodentlig da kommen ind under Rosenholm; Bygningerne nedreves, og Materialierne benyttedes til Bygning af Skjerring-Munkgaard i Egaa Sogn.

4) Biskop i Aarhus 1491, tog Afsked 1520, døde 1531.

5) Dette stemmer med, hvad der er paavist flere Gange, f. Ex. i Theol. Tidsskr. IX, S. 31, at der henimod Reformationstiden i Aarhus Stift var Herreder med fjorten eller sexten Sogne, men kun to eller tre residerende Præster.

6) Formodentlig Kvotterup i Faarup Sogn.

red, havde Hornslet og Skjødstrup sammen udi 31 Aar udi Bisp Ove Bildes¹⁾ Tid, og han var den første Præst, som var ærlig gift udi Hornslet; og udi hans Tid begyndte den rette evangeliske Lærdom at prædikes aabenbarlige udi Danmark, at fri²⁾ Bisper blev afsat, og de syv evangeliske Bisper udvalgte udi Danmark.

Udi Peder Ebbesens Tid kom Skjødstrup Sogn fra Hornslet, at han forlente Hr. Anders Ibsen⁴⁾ med Skjødstrup Sogn, som tilforn var hans Skriver paa Bispegaarden, og var den første Præst, som boede udi Skjødstrup Kirkegaard.

Hr. Laurids Knudsen Lang, som tilforn havde Hamel Sogn udi Gjern Herred, blev kaldet til Hornslet Sogn udi ærlige og velbyrdige Peder Bildes⁵⁾ Tid, som havde Bispegaarden i Aarhus; han gjorde og Tjeneste til Elsted Kirke udi Vester-Lisbjerg Herred, og gjorde Tjeneste til samme Sogne udi 14 Aar, og døde samme 14 Aars Dag, som han kom did.

Hr. Laurids Andersen Galthen, født udi Aarhus, blev kaldet af ærlig og velbyrdig Mand Jørgen Rosenkrands⁶⁾ til Rosenholm fra Kjøbenhavn til Hornslet Sogn Anno 1585⁷⁾, og gjorde først Tjeneste udi Hornslet Kirke Do-

1) Den sidste katolske Biskop i Aarhus, fra 1520; fængslet 1536, løsladt 1537, død 1555.

2) Vistnok Forkortelse af »forrige«?

3) Peder Ebbesen Galt til Tyrestrup m. M.; Rigsraad, Lensmand i Aarhus fra 1536 til sin Død 1548.

4) Ifølge Wibergs Præstehist. III, 104 havde Hr. Anders Ibsen, der blev kaldet til Skjødstrup 25. Novbr. 1537, tidligere været Vikar ved Aarhus Domkirke og Skriver i Bisperesidentsen.

5) Peder Bille til Svanholm m. M.; Rigsraad; var 1548—54 Stiftensmand i Aarhus; død 1580.

6) Om denne mærkelige Mand, der bl. A. var Medlem af Regeringsraadet i Christian IV's Mindreaarighed, haves vidtløftige Oplysninger ved A. Heise i Hist. Tidsskr. 5. R. VI.

7) Ifølge Wibergs Præstehist. I, 676 1563.

minica Misericordiæ, og blev bevilget en Tid lang at gjøre Tjeneste udi Lime Sogn udi Hald Herred; han gjorde Tjeneste udi Hornslet Kirke udi 28 Aar, og i Lime Kirke i 6 Aar, og døde i Hornslet Natten imellem 23. og 24. April 1591.

Hr. Jakob Sørensen Hovmand, født i Lyngby udi Sønder Herred, gjorde Tjeneste i Hornslet Kirke fra Nytaar 1591 og til Misericordia efter Paaske 1592, og blev kaldet samme Tid efter Paaske derfra til Hyllested og Rosmuos Sogne i Sønder-Herred formedelst Guds Raad og ærlig og velbyrdig Mand Jørgen Rosenkrands's sin kjære Husbonds Hjælp og Villie. Gud bevare hannem¹⁾.

Hr. Peder Sørensen, født i Orning²⁾, kom til Hornslet Sogn Dominica secunda post Pascam 1592.

1534. Da stod den Slag for Aalborg paa S. Gali Dag, og blev jeg født samme Aar Martini.

1544. Da kom jeg til Skole i Ribe, Mariæ Fødselsdag.

1548. Da blev jeg Mads Skriveres Dreng paa Dronningborg.

1549. Da blev jeg Jesper Muncks Dreng paa Hungstrup³⁾, St. Hansdag.

1550. Da blev jeg Kornmaaler paa Dronningborg, St. Michels Dag.

¹⁾ Ifølge Wiberg døde han i Hyllested 1630. Det er imod den almindelige Sædvane i det sextende Aarhundrede, at han, ligesom flere af hans Forgængere, blev forflyttet fra et Præstekald til et andet.

²⁾ Formodentlig Auning i Sønder Hald Herred. Smlgn. S. 452.

³⁾ En forhenværende Hovedgaard i Tvede Sogn, Nørhald Herred; i det meste af 16de Aarhundrede tilhørte den Familien Munk; i Begyndelsen af 17de Aarhundrede blev den nedlagt og nedbrudt, og lagt under Gjessinggaard (Trap, Danm. V, 561).

1555. Den Onsdag efter Nytaarsdag, da voxte der en Byld paa min højre Skinneben, og var den aaben jamerling¹⁾ og 3 Dage.

1559. Da kom jeg til ærlig og velbyrdig Mand Jørgen Rosenkrands paa Lodvigs Søndag, og blev jeg Skriver og Kjeldersvend paa Skabyegaard²⁾.

1563. Da blev jeg siug i mine Fødder paa Rosenholm imellem Onsdag og Torsdag efter St. Hansdag Midsummer, som var mig en svar Pine, som Gud veed.

1565. Den 6te Dag Julij fik jeg Befaling paa Kalløe over Korn og Fetalie og Slots Loven og Sager at forfølge til Tinge og Oldengjæld af Skoven.

1572. Den 3. Dag Maj kom jeg til Rosenholm og annammede Inventarium, og var jeg Foged og Skriver indtil den 3. Maj 1577, og finge da paa alle, hvis Regnskab jeg havde gjort, Qvitansiarum.

1576. Den 24. Dag Martij da undte og forlente ærlig og velbyrdig Mand Jørgen Roseskrands mig Skovvelkjær³⁾ min Livstid at bruge uden al Afgift og Arbejde efter sin beseglede Brev og Haandskrifts Lydelse.

1579. Den næste Søndag efter St. Hansdag Midsummer. som var den 28. Dag Junij, da stod min Bryllup udi Kierkeholt med ærlige Pige Maren Olufsdatter, og hun var udi hendes 15de Aar den Tid. Gud unde os Glæde og Lykke sammen.

1) Jamerling ell. jamling, d. e. »et Aar igjennem«.

2) D. e. Skafføgaard.

3) Skovvelkjær i Hornslet Sogn hørte til det Gods, som Jørgen Rosenkrands i 1559 ved Mageskifte havde erhvervet (Hist. Tidsskr. 5. R. VI. 495). At han fik Brugen af denne Gaard afgiftsfrit, er et Tegn paa den Yndest, han stod i hos Herskabet. Gaarden existerer ikke længere, dens Navn maa opfattes som Skov-Elkjær, og paa Videnskabsselsk. Kort findes to Navne, Skovkjær og Ellekjær, anførte ikke langt fra Hornslet; formodentlig har Gaarden staaet der.

Disse efterskrevne Folk var med mig til Bryllup samme Tid: Fru Dorthe Lange¹⁾, Jomfru Margrethe Rosenkrands²⁾, Jomfru Anne Brede, Jomfru Karen Brede, Anne Christensdatter, Anne Sørensdaughter, Mette Mikkelsdatter, Anders Lassen Skriver, Søren Rytter, Friderick Tydsk, Friderik Kok, Christen Jenssen Kok, Christen Simonsen, Niels Ride Smid, Anders Thomasøn, Anders Hanssen, Povel Skræder, Jacob Skriver, Anders Smaa-Svend, Jens Vogen-Svend, Søren Løber, Peder Løber, Otthe Snedker, Anne Hovmands, Mads Rasmussen, Jens Nokersen, Søren Nokersen, Hr. Laurs Galthen³⁾, Anne Jensdatter, Hr. Jost Andersen⁴⁾, Degnen, Bolde Sørensdaughter, Mickel Suolgaard, Maren Sørensdaughter, Peder Tvorngaard, Mette Pedersdaughter.

Gav Jørgen Rosenkrands mig til min Bryllup en Tønde Pryssing, en Tønde May, en Tde. Rostock Øll; sendte jeg selv til Kierkeholt til samme mit Bryllup 1 Tønde Tydsk Øll, 11 Tønder Dansk Øll, 6 Skpr. Mel i Brød, Hvede Brød for 3 ₰, 24 Kager, 1 Otting Smør og 4 Bøtter fulde, 10 store Skade-Brokker, 3 store Tør Torsk, 2 Langer, 4 Sider Flæsk, 8 Brød, Tør Nød-Kjød, 3 Faare-Kroppe, 4 levendes Lam, 1 Tønde saltet Torsk, en god fed Oxe, en god fed Svin, 6 søde Voste og 7 Suur Voste, 1 Skp. Lønborig Salt, 2 Skjæpper Bay Salt.

Herefter følger

Hvis Børn Gud haver sendt min Hustru ved mig i vores Ægteskab, hver ved sit Navn, som herefter følger.

1580. Imellem Mandagen og Tiirsdagen efter Pinzedag, der Klokken var ved 12, da blev min Datter Birete

¹⁾ Jørgen Rosenkrands' Hustru.

²⁾ Hans Datter.

³⁾ Den oven omtalte Sognepræst.

⁴⁾ En Præst (Hr.) af det Navn kjendes ikke i Wibergs Præstehistorie; maaske er det Degnen, som her tituleres Hr.

født i Skovelkier, Gud unde hende at blive et Guds Barn; og blev hun christnet af Hr. Laurs Galthen udi Hornslet Kirke paa Hellig Trefoldigheds Søndag, som var den 29. Maj; og var hendes Faddere samme Dag: Ærlig og velbyrdig Fru Dorthe Lange og Otte¹⁾ Rosenkrands, Holger¹⁾ Rosenkrands, Jomfru Margrethe Rosenkrands, Niels Skriver, Foged paa Rosenholm, Christen Kjælder-Svend paa Rosenholm, Maren Fabu²⁾-Kone ibdm., Anne Hr. Lauridses³⁾, Maren Svolgaards, Peder Tvornggaard, Bolde Degne Kone, Kirsten Sørensdatter, og hendes Oldemoder⁴⁾ Berete Sørensdatter udi Kirkeholt, som bar hende min Datter; Amen.

Penning 30 ₤.

II. Tillæg til foranstaaende.

Af Cand. mag. Søren Hansen i Vejle.

De foranstaaende ved Pastor Vilhelm Bang offentliggjorte Optegnelser falde, som man vil se, i to Afdelinger: Meddelelserne om Hornslet Kirke og dens Præster, og den ukjendte Forfatters Selvbiografi. Det første Afsnit er saavel fra Indholdets som fra Formens Side nær beslægtet med andre Optegnelser om samme Æmne; men ingen af de andre Optegnelser ere saa fyldige som de

1) Otto og Holger vare Jørgen Rosenkrands's Sønner; Holger R., der da i en Alder af 6 Aar var Fadder, er den senere saa berømte »lærde Holger«.

2) Fadebur?

3) Altsaa Præstekonen.

4) Formodentlig = Mormoder; endnu betyder i Jylland »Oldemoder«, hvad der ellers kaldes »Bedstemoder«.

her offentliggjorte. Da deres Meddelelser dog paa enkelte Punkter ere afvigende, ville vi her gjennemgaa dem alle.

I det kgl. Biblioteks Haandskriftsamlinger findes i 3 Exemplarer¹⁾ Afskrifter af en »Beretning«, som er bleven »set i en gammel Bog, funden paa Rosenholm«. Denne Beretning skyldes Rigens Raad Jørgen Rosenkrands († 1596) — han nævner sig selv i 1ste Person — og er dateret »Rosenholm den 24. April 1590«. Dens nære Forhold til foranstaaende Optegnelser ses strax af de første Linier: »Hornslet Kirke er funderet i den strænge Ridder Petzers Tid, som var Herre til Holm og ejede den efter strænge Ridder Børge Schagel«. Iøvrigt er Beretningen paa alle Punkter meget kortfattet.

Endvidere findes i det kgl. Bibliotek et Haandskrift, kaldet »Hans Clausen Tranes Descriptio Metrica ofver Rosenholm samt Kirchen Hornslet med Historiske Anmærkninger og D'Hrr. Rosenkrantzers Genealogie«²⁾. Dette Digt maa være forfattet under den nordiske Krig³⁾ kort før 1714; men de lærde Noter under Texten ere lidt yngre⁴⁾. Nogle Brudstykker deraf ere trykte (1741) i Pontoppidans Marmora Danica II, 152 ff., og flere der givne Oplysninger ere tagne fra Tranes Noter. Angaaende

1) Uldallske Samling 439, 4to, Thottske Samling 460, 8vo, og Ny kgl. Samling 752, 4to.

2) Ny kgl. Samling 419, Fol. I Bibliotekets Katalog anføres Mathis Severin Sparre som Forfatteren, hvilket beror paa en Misforstaaelse. Sparre har kun forfattet en Indledning, hvorved Digtet dediceres til Gehejmerraad Iver Rosenkrands. Hans Clausen Trane, som var Degn i Hornslet siden 1690, døde nemlig, inden han fik sit Digt afleveret. Dedikationen er dateret »Kjøbenhavn den 20. Juli 1734«, og fra den Tid eller senere stammer hele Haandskriftet, altsaa ikke fra Trane selv.

3) Digtet begynder med de Ord: »Kom ædle Norden, har du Ro For Nabo Sværd og Bue«.

4) To Mænd, som i Digtet selv omtales som levende, siges i Noterne at være døde i 1714.

Holme (o: Rosenholm), Hornslet Kirke og Kapellet paa Drorup Mark¹⁾ ved Trane ikke væsentlig andet, end hvad vi kjende ad anden Vej. Han kjender ingen Ejer af Holme forud for Hr. Anders Pétz (1416); men han udfylder et Hul i Ejerrækken mellem Familien Petz og Biskop Niels Klausen paa følgende Maade: »Peder Krabbe havde til Hustru Marine Petz-Datter, ejede og Holme, muligt ved Arv med sin Hustru; da kaldes Gaarden Holmegaard A^o 1506«. Denne Ejer nævnes kun hos Trane; han havde til sin Raadighed — og har benyttet — Dokumenter, som maaske nu ere tabte. De Hornslet Præsters Navne og

1) Af St. Nicolai Kapel paa Drorup Mark eller — som Benævnelsen er nu — »den øde Kirke« findes endnu ret betydelige Levninger paa Kradsbjerg Mark omtrent 1100 Alen sydvest for denne By og 100 Alen fra Skjellet mellem Hornslet og Todbjerg Sogne. For mindre end 50 Aar siden skal Ruinen have været betydelig højere end nu og Pladsen delvis omgivet af en Kirkegaardsmur. Bygningsmaterialet har været utilhugne Kampesten, blandede med Munkesten. En stor Stendynge, samlet fra den omliggende Mark, fylder nu Ruinens Indre og dækker hele den østlige Del af den, saa at Korpartiets Form ikke kan undersøges. Den hellige Kilde -- hos Trane kaldet St. Claræ Kilde, andensteds St. Karls Kilde — fandtes lidt over 200 Alen nord for Ruinen — NB. ikke vest for, hvor Lærer Nissen i Ramten forgæves har søgt den (se hans Indberetning i det antikvarisk-topografiske Arkiv i Prinsens Palæ). Den benyttedes efter Sigende i al Hemmelighed som Lægedomskilde, indtil den for omtrent 20 Aar siden uddrænedes og sløjfedes. Paa Nabomarken lidt syd for Ruinen findes nogle Agre, som den Dag idag kaldes Drorup Agre. Her har ligget en By, siger Sagnet. Den tidligere Ejer, Thomas Just Sørensen, fortalte, at han for en Menneskealder siden havde fundet Grundsten af Bygninger og sikre Spor af en Møddingeplads paa Drorup Agre omtrent 150 Alen syd eller sydøst for Kirkeruinen. Dette i Forbindelse med Navnet gjør det utvivlsomt, at her en Gang har staaet en Gaard, dog næppe siden Middelalderen. Et kgl. Skøde af 1563 drejer sig om en øde Selvejerjord, kaldet Kanikejorden, paa Drorup Mark i Hornslet Sogn (L. Laursen: Kronens Skøder I, 98.).

Rækkefølge stemme hos Trane overens med de af Pastor Bang offentliggjorte Optegnelser; men han anfører Aars-tal for de enkelte Præsters Embedstiltrædelse.

Saa have vi desuden »Catalogus Sive Recensio Pa-storum Nomarchiarum Diæceseos Aarhusiensis« af Præsten til Saxild og Nølev, Mag. Poul Poulsen. Dette Værk er skrevet paa Latin og trykt i 1727. Poulsen siger, at de Efterretninger, han giver om Hornslet Kirke og om dens Præster før Reformationen, hidrøre »ex antiquo libro, invento in villa fructuaria Rosenholm«. Hvad han dernæst meddeler, er en ordret Gjengivelse paa Latin af Jørgen Rosenkrandses Beretning for Indledningens og den første Præsts Vedkommende. Men allerede ved Omtalen af den anden Præst, Hr. Michel Jensen, viser det sig, at Poulsen har havt andre Kilder til sin Raadighed. Han kjenner Hr. Michels lange Embedstid og høje Alder, og han ved, at Eftermanden Hr. Jens Christensen var født i Kirkeholt. Om disse Ting har Jørgen Rosenkrands intet. Medens Poulsen her stemmer i væsentlig Grad overens med vor ukjendte Forfatter, har han dog et Par Tal stemmende med Jørgen Rosenkrandses Beretning, og — hvad der er det mærkeligste — de have begge forbigaaet en Præst. Med Hensyn til Præsterne efter Reformationen stemmer Poulsen bedst — undertiden ordret — overens med vor ukjendte Forfatter, og hans Viden gaar ud over det Aar, 1590, da Jørgen Rosenkrands nedskrev sin Beretning. Hans anden Kilde har været yngre end Aaret 1592. Om Præsten Hr. Peder Sørensen, som kom til Hornslet i 1592, ved Poulsen, at han var Provst (»Præpositus erat«), hvorom vor ukjendte Forfatter intet siger. Paa dette ene Punkt har han altsaa havt en selvstændig Viden.

Endnu skulle vi omtale Præsten Niels Lachmanns († 1763) berømte Haandskrift i 7 tykke Kwartbind i Horsens

lærde Skoles Bibliotek. Det indeholder »Udkastning til en fuldstændig Beskrivelse over gamle og nye mærkelige Ting i Kjøbstæderne og paa Landet samt Recension paa samtlige Præster siden Reformationen, saa vidt vides«. For Hornslet Sogns Vedkommende¹⁾ nævner Lachmann udtrykkelig Poulsen og »den lærde Degn Hans Trane« som sine Kilder, og han overskrider sit Æmnes Grænser ved at medtage de katolske Præster fra Hr. Lauritz Jensen af. I de fleste Tilfælde er der Overensstemmelse mellem Lachmann og Trane, men ikke altid. Trane kjen-der ikke Hornslet Kirkes Bygherre; Lachmann derimod kalder ham Ridder Peter ligesom vor ukjendte Forfatter her foran. Dette er mærkeligt, da Poulsen ligesom Jørgen Rosenkrands kalder ham Petzer.

Vi gjengive her Tranes Meddelelser om Præsterne, idet vi samtidig i Noter under Texten angive, hvor Jørgen Rosenkrands, Poulsen og Lachmann afvige derfra, og tilføje yderligere Oplysninger. Altsaa Trane fortæller:

Hr. Lauritz Jensen kom til Sognet henved A^o 1404, havde Mørke Sogn til Annex og betjente begge Sogne i 34 Aar²⁾.

Hr. Michel Jensen kom til Sognet A^o 1438; han havde Hornslet og Skjødstrup Sogne i 62 Aar og døde, der han var mere end 110 Aar gammel³⁾.

¹⁾ Bindet »Aarhus Stift« Side 272 ff.

²⁾ Baade Jørgen Rosenkrands, Poulsen og Lachmann sige, at han »boede paa Mørke Kirkegaard«. Næppe rigtigt. Lauritz Jensen er iøvrigt ikke den ældste Præst, vi kjende i Hornslet. Ved Aar 1310 nævnes en Præst Esger Nielsen (Langebæk S R D VI, 414: Esgerus Nicolai sacerdos, rector ecclesie Hornslet).

³⁾ Lachmann siger overensstemmende hermed, at han »døde 1500, ætat. 110, var Præst i 62 Aar«. Det er da i paafaldende Grad overflødig, naar han desuden siger, at han »var Præst 1462«. Meningen maa være, at Lachmann har set Hr. Michel Jensens Navn i et Dokument fra dette Aar. Mon ikke Lachmann har

Hr. Jens Christensen Kirckeholt kom til Sog-
net A^o 1500 og havde samme Sogner i 13 Aar¹⁾, kom
derefter til Galten og havde de[r] 7 Sogner tilsammen i
lang Tid²⁾.

taget dobbelt fejl? I C. Testrups »Relation om Tingene og Tingstederne« (trykt 1747) findes aftrykt et Tingsvidne af Lisbjerg Herredsting fra 1442, i hvilket den daværende Præst i Hornslet bærer Navnet Jens Mickelsen. Her er altsaa en Navneuoverensstemmelse, som foreløbig ikke kan løses. Gjen-
givelsen af Tingsvidnet er iøvrigt saa slet, især hvad Sted-
navnene angaar, at man maaske tør formode, at der ogsaa kan
være vendt op og ned paa et Personnavn. Jørgen Rosenkrands
siger intet om, hvor længe de to først nævnte Præster sade i
Embedet. Derimod siger han om Hr. Michel, at »han fik af
Bisp Jens Iversen Skjødstrup Kald lagt til Hornslet«. Sam-
menknytningen af disse to Sogne skulde altsaa ikke hidrøre
fra 1438, men fra Tiden efter 1449, da Hr. Jens Iversen blev
Biskop.

1) Jørgen Rosenkrands og Poulsen sige 14 Aar.

2) I »Tegnelser over alle Lande« findes i Uddrag et Kongebrev (se
Danske Magazin III, 6, 70 f.), som viser, at Hr. Jens Christensen
i Galten i 1536 virkelig havde 6 Sogne og var i Begreb med
at tilegne sig det 7^{ende}. Brevuddraget lyder i sit daarlige Sprog
som følger: »Hr. Poul Smid, Sognepræst i Vissing, et Brev,
saa at han haver ladet berette for kgl. Majestæt, hvorledes han
nogen Tid haver haft udi Være og Besidning fornø Vissing
Kirke og beklager, at Hr. Jens Christiensen, Provst udi Gal-
ten, ville hannem deraf fortrænge, formene og overfalde, endog
fornø Provst haver (den Kirke foruden) 6 andre Kirker udi
Aarhus Stigt alene til sin Ophold etc., derfor haver kgl. Maje-
stæt undt og tilladet, at fornø Hr. Poul Smid maa og skulle
have, nyde og beholde fornø Vissing Kirke med al Præsterente
og Rettighed, saa længe kgl. Majestæt kommer did udi Landet,
da vi der og ydermere samme Lejlighed om fornø Kirke for-
farendes vorder. Dog saa at han udi midler Tid gjører sine
Sognefolk tilbørlig Tjeneste inden Kirken og uden, som det
sig bør, og skikker sig selv, som en ærlig, kristelig og evan-
gelisk Præstemand hør og bør at gjøre udi Levned og Lærdom,
som han vil ansvare for Gud og være bekjendt for kgl. Maje-
stæt etc. Cum inhibitione solita besynderlig paa Hr. Jens
Christiensen Provst«. Hr. Poul er sandsynligvis senere bleven

Hr. Søren Simonsen betjente samme Sogner i 3 Aar, kom siden til Mols og døde i Roelsøe¹⁾.

Hr. Søren Pedersen, født i Koettrup i Sabro Herred, kom til Sognet 1516 og blev kaldet af Biskop Niels Clausen i Aars; Kaldsbrevet findes paa Latin ved Rosenholm med Bispens Segl under og er dateret Holme 1516 2da feria post Dominicam Cantate²⁾.

Hr. Lauritz Knudsen Lang kom til Sognet 1547, havde Hornslet og Elsted Sogne i 14 Aar³⁾.

nødt til at overlade Vissing Sogn til sin Provst Hr. Jens Christensen, og siden den Tid har det været Annex til Galten Sogn. Begge Sogne ligge i Galten Herred syd for Randers.

- 1) Denne Præst er helt forbigaaet i Jørgen Rosenkrandses Beretning, hvilket sagtens er foranlediget ved, at hans Efterfølger ogsaa hedder Hr. Søren. Poulsen forbigaar ham ogsaa.
- 2) Holme (∴ Rosenholm) tilhørte paa den Tid Biskop Niels Clausen eller snarere Aarhus Bispestol. Lachmann siger mærkeligt nok, at Hr. Søren Pedersen blev kaldet 1516 af Biskop Ove Bilde. Denne blev imidlertid først Biskop 1520. Fejlen maa skyldes en Misforstaaelse af Poulsens latinske Text. Jørgen Rosenkrands siger, at Hr. Søren Pedersen »havde giftet sig, som skete i Biskop Ove Bilde's Tid«. Ligeledes siger han, at Hr. Søren Pedersen »var Præst i Hornslet og Elsted udi 30 Aar«, medens den ukjendte Forfatter derimod siger, at han »havde Hornslet og Skjødstrup sammen udi 31 Aar«. Poulsen har Tallet »30 Aar« ligesom Jørgen Rosenkrands, men »Hornslet og Skjødstrup« ligesom den ukjendte Forfatter. Elsted blev sagtens først Annex til Hornslet, da Skjødstrup fik sin egen Præst, hvilket i Følge Wibergs Præstehistorie skete den 25. Nov. 1537. Hr. Søren har altsaa maattet afstaa det store og nærliggende Skjødstrup Sogn og tage til Takke med det lille og fjærntliggende Elsted Sogn.
- 3) Jørgen Rosenkrandses Beretning meddeler, at Hr. Lauritz »blev kaldet af Hr. Peder Bille A^o 1549 og døde 1563«. Poulsen og Lachmann siger det samme, og hos den ukjendte Forfatter ville vi ved Tilbageregning naa de samme Tal (1591 ÷ 28 ÷ 14). Begge disse Aarstal ere utvivlsomt rigtige. Peder Bille blev Stiftslensmand paa Aarhusgaard den 8. Juni 1548; følgelig kan han ikke have kaldet Hr. Lauritz i 1547. Men herved op-

Hr. Lauritz Andersen Galthen, født i Aarhus, blev kaldet af Jørgen Rosenkrands til Hornslet Sogn 1575 (!) og gjorde der Tjeneste i 28 Aar. Hannem blev og bevilget at gjøre Tjeneste i Lime Sogn i Hald Herred i 6 Aar. Døde 1591 mellem den 23. og 24. April om Natten¹⁾.

staar en Vanskelighed. Efterretningerne gaa, som vi se, ud paa, at Præsten Hr. Søren Pedersen døde senest i 1547. Vi faa altsaa en Vakancetid paa 2 Aar eller mere. Monstro Stifts- lensmanden Peder Ebbesen af Egennytte har ladet Embedet staa ledigt? Hans Lensstyrelse var jo alt andet end dadelfri. Grunden til den lange Vakance maa dog maaske snarere søges i den Mangel paa brugelige Præster, som gjorde sig gjældende i den nærmeste Tid efter Reformationen. — Hverken Jørgen Rosenkrands eller Trane sige os, hvor Hr. Lauritz Knudsen Lang kom fra. Derimod siger den ukjendte Forfatter, at han »tilforn havde Hamel Sogn udi Giern Herred«, og med en mærkelig concordia discors siger Poulsen: »antea Pastor Ecclesie Gammelbye in Nomarchia Bierrensi«, og Lachmann siger, at han »var først Sognepræst til Gammelbye i Bierre Herred, som Præstegaarden kaldes til Stoubye Sogn«. (En senere Haand har i Marginen tilføjet: »al: Hammel Sogn i Giern Herred«). Nu er det rigtigt nok, at Præstegaarden i Stouby Sogn i umindelige Tider har ligget i Gammelby, hvilket Lachmann utvivlsomt har vidst ad anden Vej. Det er næppe rimeligt, at Præsten er bleven forflyttet to Gange. Poulsen eller hans Hjemmelsmand har sandsynligvis læst galt i et gammelt Haandskrift, maaske vor ukjendte Forfatters originale Haandskrift. Han har læst et H som G og et G som B, Læsefejl som ere meget let forklarlige i et Haandskrift fra Tiden ved 1600. Saa har han selv tilføjet »bye« for at faa Mening deri, og Lachmann har yderligere forbedret Poulsens Text.

¹⁾ I Jørgen Rosenkrandses Beretning siges, at »han har været Præst i 27 Aar og lever endnu« (o: 1590). Der er altsaa ingen Tvivl om, at jo 1563 er det rette Aar, i hvilket han tiltraadte sit Embede. Jørgen Rosenkrands havde den 14. Nov. 1560 faaet Jus patronatus til Hornslet Kirke (L. Laursen: Kronens Skøder I, 72). Paafaldende er det, at Tallet 1563 er blevet forvansket baade i den ukjendte Forfatters Optegnelser og i Tranes — her 1575, der 1585. Dette er saa meget des mere paafaldende, som jo enhver Afskriver kunde regne sig til det

Hr. Jakob Sørensen Hofman, født i Lyngby i Sønder Herred, kom til Sognet 1591 og derfra igjen 1592 til Hyllested og Rosmus Sogne i Sønder Herred.

Hr. Peder Sørensen, født i Oning¹⁾, kom til Sognet Dominica 2da p. Pascha 1592.

Disse to sidste Præster nævnes naturligvis ikke af Jørgen Rosenkrands, da hans Beretning er nedskreven 1590. Derimod omtaler den ukjendte Forfatter dem, den sidste med nøjagtig samme Ord som Trane, og han slutter sine Præstemeddelelser med dette Aar 1592. Det gjør Trane ikke, Poulsen og Lachmann ikke heller. Alle opregne de Præsterne i Hornslet indtil deres egen Tid. Men Aaret 1592 gjør Skjel for dem som i vor Tid for Wiberg. Ingen ved, hvornaar Hr. Peder Sørensen døde. Ingen ved, hvorfra hans Eftermand Hr. Peder Pedersen Sommer kom, naar han kom, eller naar han døde²⁾. Den følgende

rigtige Aarstal, selv om han ikke kunde læse sig til det. Efter al Rimelighed staa de gale Tal paa en eller anden Maade i Forbindelse med Lime Sogns Tilknytning til Hornslet Sogn, hvilken Tilknytning jo i Følge Trane maa have fundet Sted i 1585. Poulsen derimod siger, at han havde Lime som Annex i 16 Aar, altsaa fra 1575. Jørgen Rosenkrands nøjes med at sige, at »han fik Lime Kald ogsaa at forestaa«. Den vedvarede sandsynligvis indtil Hr. Peder Sørensens Eftermands, Hr. Peder Sommers, Død. Han kaldes i et Skøde fra 1625 »Guds Ords Tjener til Hornslet og Lime Kirker« (Top. Saml. p. Perg. i Rigsarkivet, Sønder Hald Herred Nr. 74). Hans Dødsaar kjendes ikke; men hans Eftermand kaldes kun Præst i Hornslet Sogn og dør 1640 (se nedenfor).

¹⁾ Oning eller Aaning, saaledes kaldtes i sin Tid Auning i Sønder Hald Herred.

²⁾ Hr. Peder Pedersen Sommer, fra hvem flere Slægtled af Præster nedstamme, var formodentlig Søn af en Selvejerbonde Peder Sommer i Faarup, Krogsbæk Sogn. Herpaa tyder ikke blot hans Navn, men fremfor alt den Omstændighed, at han sammen med en Mand ved Navn Las Pedersen (en Broder?) blev Ejer af nævnte Peder Sommers Gaard i Faarup (Kalø Lens

Præst Hr. Christen Nielsens Dødsdag kunde Trane læse sig til paa hans Gravsten¹⁾). Men om Mag. Christian Melchiorsen har han intet at meddele. Med Aaret 1650 ere vi naaede frem til en Tid, som ligger Tranes egen Tid forholdsvis nær. Om de følgende Præster ved han en Del at fortælle, følgende vide Lachmann og Wiberg det samme. Vi behøve derfor ikke at gengive det her. — Men Trane har ikke Interesse blot for Præsterne. Han selv var Degn, og han lader os stifte Bekjendtskab med sex Forgængere i Degneembedet ved Hornslet Kirke. Disse ere: 1. Hans Kielsen, 2. Anders Sorup. Naar disse tvende kom til Sognet vides ikke. 3. Hans Lauritzen kom til Sognet 1630. 4. Baltzer Pedersen kom til Sognet 5. Rasmus Dolmer, som siden blev Præst til Mygind, Skørring og Krogsbæk. 6. Claus Sørensen Veyle kom til Sognet 1676, døde 1690 den 2. Maj. 7. Hans Clausen Trane kom til Sognet 1690.

Det er tydeligt nok for os, at der i Slutningen af det 16de Aarhundrede i Hornslet Præstegaard* eller paa Rosenholm har været opbevaret en Del Oplysninger om Sognets Præster i tidligere Tid. Den store Overensstemmelse mellem Jørgen Rosenkrandses kortfattede Meddelelser og hans betroede Mands, vor ukjendte Forfatters, mere end

Jordebøger). Han synes at have været i Embedet 1610. I 1625 var han Provst. Hans Hustru hed Ane Olufsdatter.

¹⁾ Denne Gravsten laa i forrige Aarhundrede udenfor Hornslet Kirkedør og bar følgende Indskrift: »Her under hviler hæderlig og vellærd Mand sal. Hr. Christen Nielsen, fordum Sognepræst udi Hornslet Sogn, som døde den 12. Maj Aar 1640, hans Alders 39 Aar, med sin kjære Hustru ærlig og gudfrygtig Kvinde Ane Pedersdatter, som døde den Aar 16 . . . , hendes Alders . . . Aar«. (Efter et Haandskrift i den Wormske Samling i Horsens). I Følge Wiberg var hun Datter af Hr. Peder Sommer.

dobbelt saa omfattende Optegnelser, gjør det sandsynligt, at Materialet for den ældre Tids Vedkommende allerede har været bearbejdet og bragt i sammenhængende Skikkelse. Denne fælles Kilde have de to Mænd benyttet og hertil føjet deres egen Tids Præstehistorie. Om Trane har kjendt Jørgen Rosenkrandses Optegnelser kan maaske betvivles; men det kan ikke betvivles, at jo baade Trane og Poulsen og efter denne Lachmann have benyttet den ukjendte Forfatters Optegnelser. Det er i det allervæsentligste hans Viden om de Hornslet Præster, som gaar igjen lige til Nutiden. Hvor han standser, have ogsaa — bortset fra de tomme Navne — Trane, Poulsen, Lachmann og Wiberg maattet standse.

Hvem er da monstro denne ukjendte Mand? Det er ikke hans Skyld, naar vi ikke vide det. I andet Afsnit af sine Optegnelser har han villet give os Oplysninger herom. Vi faa at vide, at han fødtes den 11. Nov. 1534; at han gik i Ribe Skole fra sit 10^{ende} Aar til sit 14de, da han sendtes ud i Verden for at tjene sit Brød; at han i sit 25nde Aar kom i Jørgen Rosenkrandses Tjeneste paa Skafføgaard og nogle Aar senere blev dennes højt betroede Mand først paa Kalø¹⁾, senere paa Rosenholm; endelig faa vi at vide, at Jørgen Rosenkrands belønnede ham for tro Tjeneste med livsvarig Brug af Gaarden Skovlkjær, at han nogle Aar efter giftede sig i en Alder af 45 Aar og det følgende Aar fik sig en Arving. Dette var i Aaret 1580. Hermed slutter den bevarede Afskrift af hans Optegnelser. Afskriveren synes ikke at være bleven færdig. Vi faa intet at vide om hans senere Liv, hans senere Børn. Selv hans Navn forbliver ukjendt for os. Kun tør vi af et Par udtalte Ønsker slutte os til, at

¹⁾ Jørgen Rosenkrands var Lensmand paa Kalø fra 1563 til sin Død 1596.

hans Hustru og førstefødte Datter endnu have levet paa det Tidspunkt, da han nedskrev sin Biografi.

Vi ville nu forsøge, om det ikke skulde være muligt ud fra hans egne Meddelelser i Forbindelse med Oplysninger hentede andenstedsfra at finde hans Navn. Hans Optegnelser maa være forfattede, medens Hr. Peder Sørensen var Præst i Hornslet, eftersom dennes Embedstiltrædelse, men ikke hans Død, nævnes deri. De ere altsaa forfattede efter Foraaret 1592. Vi kunne uden Tvivl ogsaa gaa ud fra, at Optegnelserne ere nedskrevne paa Skovlkjær, da Forfatteren jo havde denne Gaard afgiftsfrit og arbejdsfrit paa Livstid. Han har levet efter Foraaret 1592; men hvortlænge? Hvis han er død før 1594, kjende vi ham ikke og kunne — i det mindste foreløbig — ikke finde ham. Det er dog ikke rimeligt, at han i en Alder af omtrent 58 Aar allerede skulde have nedskrevet sin Livsskæbne og saa være død kort Tid efter — saa betids, at Enken kunde faa Tid til at gifte sig igen eller en ny Familie faa Tid til at flytte ind paa Skovlkjær og et Barn af nyt Ægteskab faa Tid til at fødes inden Efteraaret 1594. Vi tør utvivlsomt gaa ud fra, at den Anders Pedersen, som i 1594 fødtes i Skovlkjær og senere blev Herredsfoged i Mols Herred¹⁾, er en Søn af vor Forfatter. Han har i dette Aar været 60 Aar gammel; men hans Hustru har vel at mærke kun været 30 Aar gammel. Af Sønnens Navn kunne vi nu slutte, at hans Fader maa have baaret Navnet Peder, og saa har han efter al Sandsynlighed ført Efternavn efter en af de Bestillinger, han har beklædt, enten »Foged« eller »Skriver«. Men Peder Schriffuer i Schouffelier nævnes netop i Kalø Lens Jordebøger for 1610 og de følgende Aar. Han havde Mejlby Kirkes Korntiende

1) L. J. Böttiger: Æbeltoft og Omegn Side 10.

i Fæste. I 1614 nævnes han sidste Gang. Det følgende Aar var Tienden bortfæstet til en anden. Peder Skriver er altsaa muligvis død i 1614 eller det følgende Aar og har da — idet vi gaa ud fra, at han er identisk med vor Forfatter — været i en Alder af 80 Aar.

Nævnte Peder Skriver har imidlertid en anden Interesse for os uafhængig af den, der knytter sig til ham som Jørgen Rosenkrandses betroede Mand og Forfatter af de her offentliggjorte Optegnelser. Han havde, som vi saa, en Søn ved Navn Anders Pedersen. Denne blev bosat i Begtrup paa Mols og døde her som Herredsfoged den 4. Nov. 1666 i sit 73de Aar. Hans og hans Hustrus Ligsten findes endnu i Vistoft Kirke. Hans Hustru Bodil Andersdatter, som døde i Begtrup 1658, var født 1597 paa Segaltgaard, Nabogaard til hans Moders Fødegaard Kirkeholt. Anders Pedersen i Begtrup havde flere Sønner, af hvilke Peder Andersen blev Ejer af Lyngsbækgaard og Laurs Andersen, boende i Begtrup, blev Faderens Efterfølger som Herredsfoged († 1713). Nogle af Laurs Andersens Sønner antog efter deres Fødeby Navnet Begtrup, og fra dem nedstammer den endnu eksisterende Familie Begtrup. Altsaa: Forfatteren af de her offentliggjorte Optegnelser, Peder Skriver i Skovlkjær, er en hidtil ukjendt Stammefader til Familien Begtrup¹⁾. Tager man Kvindelinierne med, bliver det en meget talrig Efterslægt, som nedstammer fra ham.

Gaarden Skovlkjær, hvor Peder Skriver boede, er forsvunden; men en Del af Rosenholms Mark skal efter Sigende endnu bære Navnet Skovlkjær Vang. Her skal der ved Markarbejde være fundet Spor af tidligere Byg-

¹⁾ Højskoleforstander Cand. theol. Begtrup har meddelt mig, at Herredsfogden Anders Pedersen hidtil har været det ældste kjendte Led af Familien.

ninger. Stedet angives at være østsydøst for Rosenholm ude i Nærheden af Teglværket¹⁾. — I 1540 fik Mariager Kloster af Peder Ebbesen Galt, Stiftslensmand paa Aarhusgaard, en Gaard i »Terndrup« med tilliggende Eng i Skovelkier Mark²⁾. Da denne Gaard i Terndrup i 1553 gaar fra Klosteret over til Morten Svendsen Orning paa Vosnæsgaard, nævnes Engen ikke³⁾. Selve Skovkjær Gaard, der sandsynligvis ligesom Holmgaard var forhenværende Bispegods, laa utvivlsomt den Gang som Kron-gods til Aarhusgaard. Saa var det, at Jørgen Rosenkrands til Skabygaard (nu Skafføgaard) ved et Mageskifte med Kongen den 7. April 1559 kom i Besiddelse af Holmgaard (nu Rosenholm) og en Eng i Holmgaards Mark, kaldet Præsteng, som hidtil havde været brugt til Aarhusgaard, desuden Holm Mølle og Gaarden Skouffuelkier, beboet af Lauritz Nielsen, hvis aarlige Afgift efter Skødet var 2 Ørte Rug, 2 Ørte Byg, 2 Ørte Havre, 1 Otting Smør, 1 Brændsvin, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 9 β Penge, 7 Heste Gjæsteri⁴⁾. Da Jørgen Rosenkrands den 4. Dec. 1574 fik Birkeret til Rosenholm og omliggende Gods, kom Skovkjær naturligvis til at høre med til Birket⁵⁾. Fra 1576 til c. 1614 havde, som vi have set, Peder Skri-

1) Navnet »Skovkier« paa Videnskabernes Selskabs Kort (1789) er maaske en Fejl for »Skovkier«; men i saa Tilfælde er det anbragt altfor nær ved Byen Bale.

2) Kronens Skøder I, 10. I Registret urigtig henført til Terndrup i Hellum Herred. Der menes Tendrup i Hornslet Sogn.

3) Kronens Skøder I, 44.

4) Registre over alle Lande 7, 67b, sml. Kronens Skøder I, 60. Ovennævnte Afgift maa vist svare til 10 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdkr. 2 Alb. Landgildehartkorn. Til Sammenligning kan tjene, at Hans Pedersen, som havde Holmgaard i Fæste, aarlig gav 9 Ørte Rug, 9 Ørte Byg, 1 Td. Smør, 1 Brændsvin, 26 Heste Gjæsteri, hvilket er 37 Tdr. 2 Skpr. Landgildehartkorn. Hestehaven fik Jørgen Rosenkrands først i 1565.

5) Kronens Skøder I, 153.

ver Gaarden uden Afgift og Arbejde. Faa Aar efter beboedes Skovlkjær af Søren Pedersen, Herredsskriver baade for Sønder Hald og Øster Lisbjerg Herreder. Det kunde ligge meget nær at antage ham for en Søn af Peder Skriver; men Antagelsen vilde være urigtig. Om han derimod muligvis har været hans Svigersøn, faar staa hen. Hans og hans Hustrus fælles Gravsten fandtes i forrige Aarhundrede ved Siden af Fonten i Hornslet Kirke og har følgende Indskrift: »Her under hviler ærlig og velagt Mand sl. Søren Pedersen, barnefødt i Koudal¹⁾, som boede og døde i Skoelkier, fordum Foged paa Rosenholm og Stigtsskriver udi Kalø Len, som døde den 13. Sept. Aar 1638 i hans Alders 54 Aar, med sin kjære Hustru ærlig og gudfrygtig Kvinde Margrete Pedersdatter, som døde den Aar 16 . . hendes Alders . . Aar²⁾. Hun har altsaa overlevet sin Mand. Skovlkjær havde nu faaet et vist Hævd paa at være Skrivergaard. Allerede i 1639 nævnes de to Herreders fælles Tingskriver Jens Hansen i Schoellkierd, hvis Navn forekommer i talrige Dokumenter fra de følgende Aar. I Matriklen af 1664 nævnes »under Roessen Hollemb's Hoffuitgaard en Halffgaard, kaldes Schoffuel Kierd«, beboet af Søren Rasmussen, hvis aarlige Afgift var 2 Ørte Rug, 2 Tdr. Byg, 1 Otting Smør, 1 Brændsvin, 1 Lam, 4 Høns, 4 Tdr. Havre Gjæsteri, hvilket i Matriklen selv er sammentalt til 6 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdkr. 1½ Alb. Landgildehartkorn. Afgiften er altsaa næsten 4 Tdr. Hartkorn mindre end 105 Aar i Forvejen, hvad enten nu dette er en ligefrem Nedsættelse eller det skyldes den Omstændighed, at Gaardens Jordtilliggende er blevet formindsket. Mærkeligt nok staaer der i samme Matrikel, at Skovlkjær »nylig er bygt

1) Vellef S. Hovlbjerg H.

2) Efter et Haandskrift i den Wormske Samling i Horsens.

paa Gaardsens (o: Rosenholms) Mark«. Hvis vi ikke vidste, at den paa dette Tidspunkt havde existeret i over 100 Aar, maatte man efter disse Ord tro, at den nylig var oprettet. Meningen maa vel være, at de gamle Bygninger ere blevne afløste af nye. Kort efter maa Skovlkjær ikke desto mindre være bleven nedlagt og dens Jordtilliggende lagt ind under Rosenholm; thi den nævnes slet ikke i Matriklen af 1688¹⁾ lige saa lidt som i et Skøde paa Rosenholms Gaard og Gods af 1727²⁾. Det er derfor meget paafaldende, at Provst Begtrup i Vistoft i 1763 i sin »Calløe Amts Beskrivelse«, omtaler Skovlkjær som nedlagt for nogen Tid siden³⁾. Man fristes til at tro, at Bygningerne have faaet Lov til at staa som Ud-huse til Rosenholm, Forvalterbolig eller lignende, indtil henimod 1750⁴⁾.

1) I Følge velvillig Meddelelse fra Landbrugsministeriet. Af samme Meddelelse ses, at Rosenholms samtlige gamle Landgildehartkorn i 1688 var 48 Tdr. Tage vi nu Hartkornet, som det anføres i Matriklen af 1664:

Rosenholm Hovedgaard: Ager og Eng	37 Tdr.	6 Skpr.	3 Fdkr.
Skov	3	> 2	> 2 ¹ / ₂
Skovlkjær	6	> 6	> 2 ¹ / ₂

saa faa vi netop ialt . . . 48 Tdr. > Skpr. > Fdkr.

Altsaa: Rosenholm har forud for 1688 opslugt Skovlkjær og hverken mere eller mindre.

2) Viborg Landstings Sk.- og Pb. No. 38. Fol. 592.

3) Haandskrift i det kgl. Bibliotek Ny kgl. Saml. 750, 4°, og Thottske Saml. 1457, 4°. Her citeret efter Hukommelsen.

4) Hvis det forholder sig saaledes, er der intet unaturligt i, at der har holdt sig en Tradition om Anvendelsen af Tømret fra Skovlkjær. En ældre, belæst og for Egnens Historie interesseret Mand, Boelsmand Christen Nielsen Vægter paa Linæa Søndermark (Todbjerg Sogn), har fortalt følgende, som her gjengives med hans egne Ord: »Ja Gaarden Skovlkjær er forsvunden for lange Tider siden. Den laa ude i Nærheden af det Sted, hvor nu Rosenholms Teglværk ligger. Den gamle Kostald paa Rosenholm, som jeg i sin Tid var med til at ned-

Gaarden Kirkeholt, hvor Præsten Jens Christensen var født sandsynligvis omkring 1470, og hvor Peder Skri-vers Hustru Maren Olufsdatter fødtes 1564, er forlængst forsvunden ligesom Skovlkjær. Den laa ikke, som det siges hos Trap, i Hornslet Sogn, men i Nærheden af Nabobyen Segalt i Skjødstrup Sogn. Nogle faa Favne nord for det Sted, hvor Banelinien mellem Stationerne Løgten og Hornslet overskærer Aarhus-Grenaa Landevejen, findes en lille Banke, som paa alle Sider er omgivet af en naturlig Sænkning. Paa denne Banke laa Kirkeholt omtrent 30 Alen vest for den nuværende Jærnbanelinie. I Sænkningen sydvest for Banken har der i Mands Minde været en lille Sø. Nu er der Eng; men denne bærer endnu Navnet »Kirkeholt's Dam«¹⁾. Kirkeholt var en Bondegaard. Den hørte i 1574 til Rosenholms Gods, som det ses af det Kongebrev, hvorved Jørgen Rosenkrands fik Birkeret til Rosenholm med Gods, deriblandt »2 Gaarde i Nedre Segalt, den ene kaldet

bryde, var bygget af Tømmer, som tidligere havde siddet i Bygningerne paa Skovlkjær. Det var svært, stærkt Egetømmer, saa svært, som man kun sjældent ser det. Der fandtes Stykker, som vare 12 Tommer i Firkant. Da det ikke kunde benyttes til den ny Kostald, solgtes det ved Auktion. Niels Pedersen i Bendstrup (Todbjerg Sogn) købte et Par store Blokke af dette Tømmer, og heraf lod han lave 2 Skatoller. Af disse er det ene senere kommet med en Datter til Vejlbj ved Aarhus og det andet med en anden Datter til Ødum. Disse to Skatoller, som vel nok existere endnu, ere de sidste Levninger af Skovlkjær, jeg ved af at sige«.

- 1) Oplysningerne om Kirkeholt's Beliggenhed m. m. skyldes villige Meddelelser fra Førstelærer R. Pedersen i Segalt. — At Brylluppet i 1579 holdtes i Kirkeholt, siges jo udtrykkeligt af Peder Skriver, og at Kirkeholt laa i Skjødstrup Sogn, kan efter ovenstaaende ikke betvivles; men i saa Tilfælde er det rigtignok mærkeligt, at Præsten i Skjødstrup, Hr. Peder Andersen, ikke nævnes blandt Bryllupsgæsterne, da han jo dog maa antages at have forrettet Brudevielsen. Det kan naturligvis

Kierckholt, den anden Segaltgaard«¹⁾). Men senere indtræde andre Forhold. Blandt de Gaarde, af hvilke der af en eller anden Grund ikke kunde opkræves Extraskat, nævnes i Kalø Lens Skattemandtal for 1639 »Kierckholt, som ærlig og velbyrdig Mand Holger Rosenkrands til Rosenholm haver nu til en Adelsgaard ladet oprette og ligger udi Skjødstrup Sogn«. Den nye Adelsgaard fik ingen lang Levetid. Holger Rosenkrands, som vel næppe nogensinde har fæstet Bo paa Kirckholt, da han jo ejede det nærliggende Rosenholm, døde i Aaret 1642. Hvordan det saa er gaaet med Gaarden, vides ikke; men nogle Aar senere tilhørte den en Mand ved Navn Jesper Thygesen, fra hvem Slægten Thygesen paa Matstrup ved Horsens nedstammer. Hans Hustru hed Maren Chri-

formodes, at han har været syg eller paa anden Maade forhindret. Den mystiske Hr. Jost Andersen kan maaske have været hans Stedfortræder ved denne Lejlighed. Men hvem er Hr. Jost Andersen? Præsten i Nabsognet Mørke var paa den Tid Hr. Jost Saxe. Wiberg kalder ham Jost Pedersen Saxe. Det kan maaske være ham. Da han næsten var Nabo til Skovkjær og desuden var Præst for Skafføgaard — Hvilsager Sogn var den Gang Annex til Mørke —, saa er det paa Forhand ganske naturligt, at han kom med til Brylluppet. Men i saa Tilfælde maa vi forudsætte en Navnefejl hos Wiberg. Mon ikke det er bedre at formode en Afskriverfejl i vort Haandskrift? Der kan i Originalen have staaet: »Hr. Jost Pedersen, Hr. Peder Andersen«, hvilket i den lange Række af Navne let for en Afskriver kunde løbe sammen til »Hr. Jost Andersen«. Ved denne Gising blive vi fri for den mystiske Hr. Jost Andersen, men faa til Gjengjæld Præsten i Skjødstrup, hvem vi ikke godt kunne undvære, med til Brylluppet.

1) Kancelliets Brevbøger 1571—75 Side 547. I Nedre Segalt fandtes der foruden de 2 nævnte Gaarde mindst 4 Gaarde til, hvilke tilhørte Aarhus Kapitel, indtil Jørgen Rosenkrands i 1586 erhvervede dem ved Mageskifte. (Kronens Skøder I, 305). Alle disse 6 Gaarde ere fuldstændig forsvundne. Om Navnet Segaltgaard er ethvert Minde forsvundet, og Navnet Nedre Segalt mindes kun dunkelt af de ældste Mænd paa Stedet.

stensdatter. At Jesper Thygesen i det mindste for en Tid har taget Bolig paa Kirkeholt med sin Familie, kan ses saavel af Sognets Kirkebog som af en Ligsten i Skjødstrup Kirke over hans Datter Kirsten, som døde paa Kirkeholt den 5. Okt. 1655¹⁾). Faa Aar efter er Kirkeholt fuldstændig forsvundet. I Matriklen af 1664 nævnes den ikke; ja der findes end ikke Spor af den, og Jesper Thygesen ejer ikke en Stump Jord i det ganske Skjødstrup Sogn. Det er Erik Rosenkrands til Rosenholm og Vosnæsgaard, der optræder som Ejer. Det forholder sig altsaa rimeligvis saaledes, at Jesper Thygesen har solgt Kirkeholt til Erik Rosenkrands, og denne har da strax nedlagt Gaarden og maaske, som Overleveringen lyder, ladet Materialierne bringe til Skjæring-Munkgaard, som han uden Tvivl nylig havde købt af Kongen.

Efter Kirkeholt's Beliggenhed maa man antage, at dens Mark er bleven lagt under Segalt, medens derimod Marken til andre nedlagte Gaarde blev lagt under Vosnæsgaard. Det maa nemlig være sket ved samme Lejlighed eller i Løbet af en kort forudgaaende Aarrække, at der i Skjødstrup Sogn nedlagdes foruden Kirkeholt mindst 15 andre større og mindre Gaarde med tilsammen mindst 110 Tdr. Landgildehartkorn. Hvordan dette Hartkorn fordeltes mellem Vosnæsgaard og de omliggende Landsbyer, er ukjendt.

¹⁾ I Følge velvillig Meddelelse fra Raadstuearkivar Dr. phil. Chr. Villads Christensen i Kjøbenhavn.

Smaastykker.

En Tilføjelse til Artiklen om Lorents Peter Nørholm.

Efter at Hr. Aakjærs Artikkel om Præsten Nørholm var fremkommen (se foran S. 165), modtog Redaktionen fra Sognepræst A. Jantzen i Gentofte følgende Oplysning:

»Nørholm døde ikke — som Wiberg angiver — i Christiania, men paa Bornholm eller Christiansø ifølge »Berl. Tid.« 1770 Nr. 58, hvor der blandt Dødsfald anføres: »Bornholm, Hr. Peder Nørholm, forhen Præst, men har endeel Aar været paa Christiansøe, 26 Aar«.

Herigennem syntes der jo at aabne sig en Mulighed for at faa nærmere Oplysning om Nørholms Skæbne i de sidste 26 Aar af hans Liv. En Fjællæsning af Christiania for Christiansø laa jo særdeles nær, og det kunde ikke synes paa-faldende, om den ulykkelige Præst, der allerede en Tid havde været indtinget i Viborg Tugthus, havde tilbragt sine sidste Aar som Fange paa den fjærne Ø. Men al Eftersøgning efter nærmere Oplysninger har dog været forgæves; hverken i Kirkebøgerne fra Christiansø eller i Kommandantskabets Arkiv er der fundet noget om Nørholm. Da Notitsen i »Berl. Tidende« nævner »Bornholm« som hans Dødssted, fik jeg ogsaa samtlige bornholmske Kirkebøger eftersete, men ligeledes uden Resultat. Og for saa endelig at prøve, om ikke Wibergs Angivelse dog maaske var den rigtige, forespurgte jeg hos det

norske Rigsarkiv, om Kirkebøgerne for Christiania maatte indeholde noget om hans Død. Men i Arkivets velvillige Svar oplyses, »at Ministerialbøgerne for Christiania, for Oslo, Aker og Slottet i denne Anledning desværre aldeles forgæves er gennemset for Aarene 1768—1772«.

Efter dette er saaledes det Mørke, der hviler over Nørholms sidste Leveaar, nu tættere end nogensinde.

Chr. V. Chr.

Gudena, Gudenkjær, Gudensø, Gudensfjord.

En Redegjørelse af Cand. mag. Søren Hansen i Vejle.

Den afdøde Geograf, Professor Ed. Erslev, siger i sit interessante Værk »Jylland« om vort Lands største og længste Vandløb Gudena: »Det varede meget længe, inden man fandt paa, hvor denne Flod udspringer; gjennemgaaende finder man hos de ældre danske Kartografer og Geografer fra Marcus Jordan til P. Resen og Pontoppidan, at de lade den komme fra Søerne i Skanderborgegnen, og det er egentlig først Gliemann, der 1817 ogsaa anvendte Navnet Gudena paa det øvre Løb; paa Videnskabernes Selskabs Kort indkom det først 1820«¹⁾. Forsaavidt Erslev ved det første »man« forstaar Kartografer og Geografer, har han efter al Sandsynlighed Ret. Derfor borger hans Kjendskab til disse Mænds Værker²⁾. Men han skriver endvidere paa samme

1) Ed. Erslev: Jylland, S. 201.

2) Erslev gjør dog selv opmærksom paa, at Pontoppidan en enkelt Gang udtrykker sig anderledes. D. A. I, 528 siger han, at Gudena »kommer fra Torrild Herred ved Grænserne af Ribers Stift, løber i Skanderborg(!) Sø, derfra . . .«. Erslev kunde have tilføjet, at ogsaa Præsten Matthias Galthen i sin »Beskrivelse over Kiøbstæden Randers« (trykt 1802) har omtrent det rette: »Denne Aa (∴ Gudena), som efter Landkortet begynder ved Rørbeck og Stougaard i Coldinghus Amt, . . .« (S. 7).

Sted: »At man ikke har regnet denne Aa for at naa længere end til Søerne, kan man dog nok indse; thi med dette Navn (∅: Gudena) kaldes den i Folkemunde først ved Udløbet af Silkeborg Sø. Nær ved sit Udspring kaldes den af Folket Hammermølleaa, en Mil derfra Stovgaardsaa, og længere fremme Bredvadsaa og Vorvadsaa; fra Mos Sø hedder den Sønderaa, fra Knud Sø Allingaa og fra Bras Sø Remstrupaa«. Det er nu meget rigtigt, at de forskjellige Strækninger af Aaen benævnes med forskjellige Navne; men det er urigtigt, at Navnet Gudena ikke bruges i Folkemunde. Lærer K. Kristensen i Hesselballe (Uldum Sogn) skriver i et Brev af 2. Febr. 1900: »Jeg kan oplyse, at Navnet Gudena her er yderst almindeligt og kjendt af alle. Men til Adskillelse fra den saakaldte »lille Aa«, der udspringer i Bøgballe Kjær og derfra løber mod Vest hen nogle Hundrede Alen nord for Uldum og videre, indtil den under Boring falder i Gudena, kaldes den ogsaa »den store Aa«, og det er vist vanskeligt at sige, hvilket Navn der er det almindeligste. Derimod mene ældre Folk, at for et halvt Aarhundrede siden var Navnet »den store Aa« det mest brugte, hvad jeg da ogsaa selv mener at kunne bevidne, idet jeg har kjendt Gudena i over 40 Aar«. Denne Udtalelse af en i særlig Grad stedkjendt Mand er i Overensstemmelse med mange andre. Ja helt oppe ved Aaens Udspring i Øster Nykirke Sogn er Navnet Gudena blevet brugt, saa længe gamle Folk mindes. Dette siger jo dog ikke meget. Maaske er det Gliemanns Benyttelse af Navnet paa Amtskortet fra 1817, der strax har vundet Bifald, og gjennem Skoleundervisningen er det blevet udbredt blandt Egnens Befolkning. I saa Tilfælde tager den inderste Kjærne i Erslevs Paastand ingen Skade. Thi der er jo ingen Tvivl om, at hans Mening har været den, at Navnet Gudena oprindeligt hører

hjemme i Egnen nedenfor (o: nord for) Silkeborg, og at det ikke før 1817 har været benyttet om Aaens øvre Løb hverken af lærde Mænd eller af Egnens Befolkning. Saaledes ville Erslevs Ord blive forstaaede, og saaledes har han sikkert nok selv forstaaet dem — en Mening, der ikke kommer i Strid med det Faktum, at Navnet Gudenaas er blevet benyttet i Folkemunde ved Aaens øverste Løb i mere end 50 Aar. Men Erslev har alligevel, som vi skulle se, bestemt Uret, hvad Befolkningens Navnebrug angaar; omend det skal indrømmes, at Navnet Gudenaas syd for Søerne maaske har været dødt eller døende, da Gliemann i 1817 gav det nyt Liv. Herpaa kan jo den Omstændighed tyde, at det efter gamle Folks Mening brugtes sjældnere for 50 Aar siden end nu.

I de Indberetninger om deres Sogne, som Præsterne i Ribe Stift i Aaret 1638 og det følgende Aar indsendte til Professor Ole Worm, og som i 1875 — altsaa 11 Aar før Erslevs Skrift »Jylland« udkom — offentliggjordes af Dr. phil. Oluf Nielsen¹⁾, findes et Par interessante Meddelelser fra Gudenaasens øverste Løb. Præsten i Øster Nykirke, Hr. Peder Jensen, siger: »Norden fra Nykirke ligger den By Tinneth, hvor de tvende navnkundige Strømme ippes, som kaldes Guden Aa og Skiern Aa. Guden Aa løber i Øster, saalænge hun falder ud under Randers Bro udi Østerhav, udi hvilken fanges de kostelige Lax; men Skiern Aa løber i Vester ved Lundenis og under Skiern Bro hen udi den store Vesterhav, udi hvilken er og god Laxefang«²⁾. Præsten ved altsaa rigtig god Besked, og han siger udtrykkelig, at den Aa, som løber mod Øst, kaldes Gudenaas. Man tør dog maaske ikke af

1) Trykte i Danske Samlinger II R., 4 B., 1 ff.

2) Smst. S. 64.

hans Ord med Sikkerhed drage den Slutning, at Aaen allerede har ført dette Navn helt oppe fra sine Kilder ved Tinneth. Maaske han blot vil meddele, at den Aa, som løber mod Øst, er den samme, som længere nede kaldes Gudena. Hvor langt skulle vi da ned for med Sikkerhed at træffe Navnet? Ingenlunde til Egnen nedenfor Silkeborg. Kun omtrent $1\frac{1}{2}$ Mil frem; saa træffe vi paa Uldum Sogn. Præsten her, Hr. Anders Nielsen Bøgvad, omtaler først »en liden Aa, som kaldes Wuldum (o: Uldum) Aa«, og siger saa: »Vesten fra Byen løber en anden stor Aa, som kaldes Gunaa, hvilken tilligemed den liden Wuldum Aa haver sin Lob under Randers Bro i Havet. Ved samme Gunaa, norden og vesten fra Byen, ligger et stor Kjær ved Navn Gunkier, frugtbar med Græs og Høvling«¹⁾. Her have vi altsaa Navnet igjen. Thi at Præsten ved Stavemaaden »Gun« kun søger at gjengive Egnens Udtale, er selvfølgelig, i det mindste naar vi se hen til den foran anførte Udtalelse af Præsten i Nykirke, hvilken Udtalelse nu faar større Betydning for os. Og her ved Uldum kan der slet ikke være Tale om en »lærd« Overførelse af Navnet, da han jo ikke blot siger, at Aaen hedder Gudena, men ogsaa siger, at det store, næsten milevide Kjær, gennem hvilket den flyder, hedder Gudenkjær. Skjønt dette Navn er fuldstændig ukjendt nutildags saavel for gamle som unge²⁾, maa det have existeret og været i Brug i 1638. Det er Egnens Navnebrug, Præsten følger; herom kan der ikke tvivles. Vi naa altsaa til det Resultat, at Navnet Gudena har ikke i ældre Tid været for-

¹⁾ Smst. S. 65.

²⁾ I Følge ovennævnte Lærer K. Kristensens Meddelelse. — Kjæret har ikke, saaledes som Aaen, havt en Gliemann til at give Navnet nyt Liv.

beholdt Aaens nedre Løb, men har i 1638 i Folkemunde været benyttet om en Strækning af Aaens øverste Løb.

Hvor langt ned ad Løbet Navnet den Gang benyttes, vide vi ikke; men længe før vi naa Silkeborg, møde vi et Navn, som Erslev har kjendt, uden at det dog synes hos ham at have fremkaldt nogen Tvivl om hans Paastands Rigtighed. Efter at Aaen har berørt den vestlige Ende af Mossø, kommer i Ry Sogn den første sølignende Udvidelse af Løbet, kaldet Gudensø. Dette er vel at mærke ikke et i nyeste Tid lavet Navn. Det findes allerede benyttet i det 13de Aarhundrede, stavet Guthnesse (det er med bedre Ortografi Guthnæ-sæ = Gudnesø), og paa Valdemar Atterdags Tid, stavet som nutildags¹⁾. Men hvordan har Erslev tænkt sig at ville forklare dette Navns Forekomst her næsten 3 Mil ovenfor Silkeborg, hvis Navnet Gudena før 1817 kun havde hjemme nedenfor Silkeborg? De to Navne, Gudena og Gudensø, kunne jo dog i dette Tilfælde ikke godt være uafhængige af hinanden.

Medens det er ubestridt, at den omhandlede Aa nedenfor Silkeborg har baaret sit Navn fra Middelalderen af — sandsynligvis endda fra en langt fjærnere Tid — indtil Nutiden, er der dog et lille Forhold her, som maaske ikke bør lades upaaagtet. Den synes altid (?) i fordums Tid at benævnes »Guden«, uden Tilføjelse af Endelsen »—aa«, en Navneform, som enkelte Forfattere i Nutiden have gjenoptaget. Iøvrigt staves Navnet i Middelalderen snart »Guden« ligesom nu²⁾, snart »Guin« eller »Guen« efter Udtalen³⁾.

¹⁾ S. R. D. V, 247 og Ældste danske Archivregistraturer I, 247.

²⁾ Æ. d. A. II, 73; 92; 103. Fru Eline Gøyes Jordebog 257.

³⁾ Æ. d. A. I, 264; II, 172.

Skjønt Gudenaå saavel geografisk som juridisk set først udmunder og Randers Fjord begynder ved Ugelhusene $1\frac{1}{2}$ Mil øst for Randers. saa er dog baade i Folkemunde og i Dokumenter Navnet Randers Fjord blevet benyttet ikke blot om den egentlige Fjord, men ogsaa om Aaløbet helt op til Randers. Denne Navnebrug, som vistnok i lange Tider har været éneherskende, stammer fra Middelalderen eller fra endnu ældre Tid. Allerede i 1424 tales der om en Fiskegaard i »Randers Fjord« udfør Krstrup Sogns Grund¹⁾. I Følge Erslev bruges i daglig Tale Betegnelsen »Fjord« helt op til Sønderbro ved Randers; først her begynder »Aaen«²⁾. Dette er vistnok i al Almindelighed rigtigt. Men der findes Exempler paa, at Fjordnavnet er blevet benyttet endnu længere op. Saaledes bruges i nogle Dokumenter fra 1460 og følgende Aar Navnet Randers Fjord ogsaa om Aaløbet udfør Vorup Enge »vesten Randers Bro«, som der udtrykkelig siges³⁾. Paa den anden Side synes vi ogsaa at have et nogenlunde sikkert middelalderligt Bevis for, at Navnet Gudenaå undertiden er blevet benyttet om den Del af Løbet, som ligger øst for Sønderbro. Nogle Tingsvidner og Synsbreve »under adskillige Datum«, som kun kjendes gjennem en Registratur fra 1558, angik »Essenbæk Klosters Fiskegaarde og rette Fiskeri i Guden«⁴⁾. Hvor i Guden? Ja, herom faa vi desværre intet at vide; men vi kunne slutte os dertil. Klosteret ejede Gods i Herrederne paa begge Sider af

1) Fru E. G.'s Jordebog 247. Den hed Dybegaard, af hvilket Navn der fandtes 2 Laxegaarde, begge nedenfor Sønderbro paa hver sin Side af Løbet (Stadfeldt: Beskrivelse over Randers Kiøbsted, S. 69 f.).

2) Ed. Erslev: Jylland 206.

3) Fru E. G.'s Jordebog 148 f. Nielstrup Sogn, som her nævnes, er det samme som nuværende Vorup Sogn.

4) Æ. d. A. II, 92.

Gudenaå milevidt ovenfor Sønderbro ligesaavel som nedenfor; men Fiskeribrevene ere registrerede mellem dets Breve paa Gods i Sønder Hald Herred. Her laa Klosteret selv kun 900 Alen fra den Del af Gudenaå, som i Folkemunde kaldes Randers Fjord. Her havde det i 1479 »frit Fiskevand fra Klosters Hestehave tager [ved] og saa til Halshøj«¹⁾. Der er altsaa al mulig Grund til at tro, at Navnet »Guden« i de omtalte Tingsvidner og Breve er brugt om Aaløbet ud for Essenbæk og Virring Sogne, hvor det følgelig den Gang har maattet kæmpe med og senere vige for »Randers Fjord«. Den Tid er næppe fjærn, da dette Navn igjen paa Strækningen mellem Sønderbro og Ugelhusene vil komme til at give Plads for Navnet Gudenaå, eftersom de fleste Geografilærere nutildags pleje at indprente deres Elever, at Randers ligger ved Gudenaå, ikke ved Randers Fjord.

Hvis Navnet »Randers«, som nogle have ment, betyder Randaåens Munding, saa have vi her et ældre Navn for Gudenaå, og vi have desuden et Bevis for, at Grænsen mellem Aa og Fjord i Oldtiden virkelig har været, hvor den endnu paa Trods af de geografiske Forhold sættes. I saa Tilfælde kan Vandet udenfor ogsaa være blevet kaldet Randaåmundingens Fjord lige fra »Mundingen« \varnothing : fra Randers af. Saaledes mener Erslev, at det forholder sig²⁾, og Fund af Østers og andre Skal-

1) Top. Saml. paa Perg., Sønder Hald Herred, uden Nummer. At Halshøj maa søges ved Gudenaå i Virring Sogn, kan sluttes af Dokumentet. Navnet forekommer ogsaa i Kronens Skøder I, 449, Top. Saml. paa Perg., Sønder Hald Herred Nr. 58 og i Matriklen af 1664. Det har sagtens været Navnet paa den 31 Fod høje noget isolerede Banke, som findes fremskudt i Engene 500 Alen syd for Gudenaåens Munding. Den lille By Ugelhusene er i forholdsvis ny Tid opstaaet ved Bankens Vestside.

2) Ed. Erslev: Jylland 206.

dyr lige ved Randers vise, at Havet engang har gaaet helt op til Byen. Men hvor længe er det siden? Dette Forhold kan høre hjemme i en saa fjærn Tid, at det ikke kan have paavirket Navnebrugen, som vi nu kjende den. Hvis paa den anden Side Navnet Randers har en anden Oprindelse, og Naturforholdene nedenfor Byen i Oldtiden have været omtrent som nu — en Aa, ikke en Fjord —, saa kan Aaløbet ikke være blevet kaldet »Fjord«, og den virkelige Fjord kan ikke være bleven kaldet Randers Fjord. Thi en By, der i den ældste Middelalder var saa ubetydelig, at Færdselen over Aaen ikke tog noget Hensyn til dens Existens, men gik udenom $\frac{1}{4}$ Mil vestligere¹⁾, den var ikke i Stand til at give Navn til den $1\frac{1}{2}$ Mil fjærnede Fjord. Navnet Randers Fjord kunde i saa Tilfælde først opstaa, da Fjorden blev den Vej, ad hvilken Handelsskibe stævnedes op til Kjøbstedet Randers. Navnet voxede udefra indad, og det er let forstaaeligt, at de »vejfarende«, som sejlede ind i en Fjord og lagde til ved Randers, kaldte den hele Vandvej Randers Fjord. Saaledes kan dette Navn være opstaaet, og saaledes kan det endog være opstaaet, selv om Navnet Randers har Betydningen Randaaens Munding.

Om nu Navnet Randers Fjord betyder Fjorden ved Randaaens Munding, eller det betyder Fjorden, som fører

¹⁾ I det nordvestligste Hjørne af Vorup Enge paa Gudenaens Sydside findes paa Generalstabens Kort anbragt Navnet Næsfærg. Her laa den i Middelalderen nogle Gange omtalte Næsfærggaard (Repert. Dipl. II, 128; Æ. d. A. I, 96; Fru E. G.'s Jordebog 226, 244, 248, 253), hvis Navn viser, at her maa Overfartsstedet have været, før Randers Bro byggedes (mellem 1086 og 1157). I 1391 nævnes Gaarden som øde, og den har aldrig rejst sig siden. Blandt dens tilliggende Ejendomme nævnes den fra Folkevisen om Niels Ebbesen bekjendte Skov Fruerlund: »Saa rede de til Fruerlund, der bunde de deres Heste« (S. Grundtvig: Danmarks Folkeviser i Udvalg, S. 467).

op til Randers, tør vi ikke med Sikkerhed afgjøre, skjønt det sidste paa Forhaand synes os mest sandsynligt. Har Navnet denne sidst nævnte Betydning, kan det, som paa- vist, ikke være ældre end Middelalderen. Da vi imid- lertid ikke godt kunne tænke os Fjorden uden Navn i Oldtiden og den ældre Middelalder, maa vi i saa Tilfælde forudsætte et andet Navn for den; og virkelig ere vi i Stand til at godtgjøre, at den egentlige Fjord uden- for Ugelhusene i en fjærn Fortid har baaret et andet Navn end det nuværende, hvad mærkeligt nok ikke synes at være blevet iagttaget¹⁾, skjønt de Do- kumenter, som vi i det følgende ville anføre, paa en enkelt Undtagelse nær have været trykte i snart 60 Aar, ja et enkelt har været trykt i en meget læst Bog i om- trent 70 Aar. Erslev siger, at den nuværende Grund Fjord — en Sidegren af Randers Fjord med Navn efter Landsbyen Grund — forud har heddet Gudumfjord, og han henviser til en Afskrift af en »Rigsretsdom« fra 1656, som har været udlaant til ham fra Gammel Estrups Ar- kiv²⁾. Det er muligt, at der i dette Dokument virkelig er Tale om Grund Fjord. Saa er Erslevs Fejl undskyldelig. Men hvordan Pastor Karl Hansen i sin »Danske Ridder- borge« (trykt 1832) kan sige det samme, er en Gaade³⁾. Han var personlig kjendt med Egnen og har kjendt de herhen hørende Dokumenter, som vi i det følgende ville anføre. Et af dem har han endog aftrykt i Uddrag. Saa forandrer han tilmed ved en dristig Etymologi (?) Navnet Gudumfjord til Guddomsfjord(!).

Lad os nu se, hvordan det forholder sig med dette Navn. I Fru Anne Krabbes Kopibog⁴⁾ findes opbevaret

1) Se dog i det følgende S. 479 under Texten.

2) Ed. Erslev: Jylland 207.

3) Karl Hansen: Danske Ridderborge 10 f.

4) Gl. kgl. Saml. Nr. 844 Fol., Bl. 151, og Repert. Dipl. II, 169.

i Afskrift en dansk Oversættelse af et Skødebrev fra 1375, i hvilket Bo Leigel bekjender, at han har skødet til Jens Mus »min Hovedgaard Stienholt, item Kallisgaard med alt mit Gods i Vore Sogn med den Dal Boeldedal til Fjorden Guthumfjord«. Vore Sogn grænser til Randers Fjord, men ikke til Grund Fjord, og om end det maa indrømmes, at Sognets Udstrækning vistnok er mindre nu end i Middelalderen¹⁾, er der ikke megen Sandsynlighed for, at det nogensinde har grænset til Grund Fjord. Men der findes flere Dokumenter, som udtrykke sig tydeligere. I 1558 fældedes der paa Kongens Retterting Dom i en Sag mellem Bjørn Andersen paa Stenalt og Bønderne i Vore²⁾. Sagen drejede sig bl. a. om »en Eng, Ejendom og Fædrift, . . . som er liggendes hos disse efterskrevne Skjel, som er fra et Dige, som løber lige neder fra Stenolt og saa fram ad en Sten, som ligger lige neder ad det Dige-Ende, og saa neder til Gudom Fjord . . .«. Begge Parter fremlagde i Retten en Mængde gamle Dokumenter, af hvilke nogle delvis gjengives i Dommen. Saaledes fremlagde Bjørn Andersen »Kong Eriks Laasebrev under Datum 1433, lydendes, at en ved Navn Las Mus var lovligen tildømt en Hovedgaard, man kalder Stienolt, og en Gaard, man kalder Kalitzgaard, med andet Gods udi Vore Sogn liggendes, som er af den Dal, man kalder Bodedal, og til det Vand, man kalder Gudefjord«. Texten i Skødebrevet fra 1375 har aabenbart, som naturligt er, ligget for ved denne Doms Affattelse. Endvidere fremlagde Bjørn Andersen Kong Kristian I's Stadfæstelsesdom af

1) Adskillige Ting (deriblandt det ovenfor citerede Skøde) tyde paa, at Stenalt i Middelalderen har hørt til Vore Sogn.

2) Dommen, som i Uddrag indeholder de i det følgende anførte Dokumenter, er trykt i Kolderup-Rosenvinges »Udvalg af gamle danske Domme« II, 260 ff.

1468 paa en Lavhævd paa Stenalt »først som er fra den Dal, man kalder Bodeldal, og saa til det Vand, man kalder Gudenfjord, og uppaa den nørre Side op til Torpmarken og saa langt, hun rækker, og saa uppaa den søndre Side op til Ørsted Markskjel saa langt, som hun Ørsted Mark rækker, og saa langs med Holitzbiere Markskjel og saa neder til Gudefjord . . .«. Her, hvor Hollendsbjerg Markskjel udtrykkelig nævnes som Sydgrænse for den Ejendom, som grænser til Fjorden, her kan der paa ingen Maade være Tale om, at denne Fjord kan være identisk med Grund Fjord, som selv ligger syd for Hollendsbjerg Mark. Men dette bliver, om muligt, endnu tydeligere, naar vi læse et Par af de Dokumenter, som de Vore Bønder fremlagde i Retten ved samme Lejlighed. Et Tingsvidne af Rougsø Herredsting fra 1467, stadfæstet af Viborg Landsting i 1471, lød paa, at »fem Selvejrbønder af Vore vare paa Vore Enge, som kaldes Mede-Enge, og der indvorde deres Gaarde, Huse og Jorder, Kjær og Moser fra Præstekjær og vester ud i Gudumfjord til Midtstrømme og saa fra Holitzbiere Bæk og saa nør til Karde Bæk . . .«. Et andet Tingsvidne af samme Ting fra samme Aar var af samme Indhold, at »Vore Mark med Ager, Eng, Fælled, Fædrift, Kjær og lodskift Enge fra Skalmdige og saa sønder til Holitzbiere Bæk og saa fra Præstekjær Dige og saa vester ad til Randers Fjord, det haver ligget til Vore By mere end femsindetyve¹⁾ Vintre ulast og

1) Skjønt det ikke vedkommer selve vort Æmne, bør ovenstaaende interessante Talord dog et Øjeblik fængsle Opmærksomheden. Kolderup-Rosenvinge siger i en Note under Texten: »Maaske en Skrivefejl for halffemsindstuge; ellers maatte femsindstuge betyde hundrede«. Her er naturligvis ingen Skrivefejl; Ordet betyder 5 Gange 20, altsaa hundrede. Dr. Oluf Nielsen har i Indledningen til sin Udgave af »Gamle jyske Tingsvidner«

ukjært, førend Hr. Anders Jakobsen af Stienolt gjorde der Lavhævd paa med Magt og Vælde«. Om Stederne Præstekjær, Skalmdige m. m. endnu kunne paavises eller ikke, er her uden al Betydning. Sydgrænsen for det her omhandlede Areal er i begge Tingsvidner Hollendsbjerg Bæk, som nødvendigvis maa være identisk med den Bæk, som nu kaldes Stenalt Møllebæk; Østgrænsen er det ukjendte Præstekjær, og Nordgrænsen er i det ene Dokument det ukjendte Skalmdige, i det andet Dokument Kare Bæk, som endnu bærer det samme Navn¹⁾. Det er altsaa i det væsentligste Vore Sogn i det nuværende Omfang og de syd for liggende Stenalt Marker og Enge, som omhandles i Dokumenterne. Dette Sogns og Engenes Vestgrænse er netop Randers Fjord, hvilket Navn jo ogsaa bruges i det sidst citerede Tingsvidne. I det foregaaende Tingsvidne fra samme Aar kaldes samme Grænse Gudumfjord. Med Grund Fjord kan der under ingen Omstændigheder blive den mindste Berøring.

Det er altsaa godtgjort ved flere paa dette Punkt fuldstændig overensstemmende Dokumenter, at det er den nuværende Randers Fjord, som i Middelalderen har baaret det Navn, man hidtil har

Side XXII f. gjort Rede for denne gamle vstdanske Tællemaade at betegne Tallene efter Snese. Han er tilbøjelig til at mene, at de nu over hele Danmark gjældende Navne for Tallene 50—90 ere overførte fra Jylland til det øvrige Danmark. Men i Jylland bleve i Middelalderen ikke blot disse Tal betegnede efter Snese. Han nævner ogsaa Exempler paa Brugen af Former som »seksinnetyve« (= 120) o. s. v. lige til »eloff sinnestyve« (= 220). Da han imidlertid ingen Exempler anfører for Tallene 100 og 200 betegnede paa den Maade, kunde den Tanke ligge nær, at netop disse ikke bleve betegnede efter Snese. Nu se vi altsaa, at dette godt kunde lade sig gjøre for Tallet 100's Vedkommende.

¹⁾ Se Generalstabens Atlasblad »Udbyhøj«. Selv et mindre Kort vil iøvrigt være tilstrækkeligt til Orientering.

anset for Grund Fjords gamle Navn. Den af Erslev paaberaabte Dom fra 1656, hvilken ogsaa Karl Hansen har kjendt, kan ikke omstøde dette Resultat, hvordan end dens Ordlyd er.

Nu rejser sig det Spørgsmaal: Hvordan lød da egentlig Randers Fjords ældgamle Navn? Vi se jo, at det i ovennævnte Dokumenter optræder under hele 3 Former: Gudumfjord, Gudefjord og Gudenfjord. Hvilken af disse Former er nu den rette? Intet af de gamle Dokumenter have vi i Original. Skødebrevet fra 1375 er bevaret i forskellige Afskrifter fra Tiden omkring 1600 og senere; men til Grund for disse Afskrifter har ikke det originale latinske Dokument ligget, men en yngre dansk Oversættelse deraf. Alle de andre ovenfor citerede Dokumenter findes optagne i Dommen af 1558. Det er iøvrigt ikke blot mellem de forskellige Dokumenters Navneformer indbyrdes, at der træder Uoverensstemmelser frem; ogsaa mellem forskellige Afskrifter af det samme Dokument findes saadanne, og Lavhævdsskæftelsesbrevet af 1468 har to Gange Navneformen Gudennfiordtt og en Gang Gudefiortt. Ad ren tekstkritisk Vej, hvis Enkeltheder vi ikke her skulle komme ind paa, kan man naa frem til en overvejende Sandsynlighed for, at Skødebrevet af 1375 har havt Navneformen »Guthænfiord«¹⁾. Dette Resultat naas, uden at vi

1) Endelsen »om« eller »um« optræder som ualmindelig hyppig Fejl i Stednavnes Endelser i de gamle Haandskrifter. Det var i Forvejen en almindelig Endelse; netop derfor gjør Læse- og Skrivefejlene den endnu almindeligere. Navnlig Endelsen »ow« bliver hyppigt forvandlet til »om« eller »um«; men ogsaa Endelsen »en« maa finde sig i denne Forvanskning. I et Mage-skiftebrev fra 1579 (Kronens Skøder I, 195) nævnes nogle Gaarde i Medelsom Herred, Vinge Sogn, Ulstrup By, »hvis Ejendomme løbe ned paa Gudum«. Her staar »Gudum« jo uomstødelig sikkert for »Guden« (o: Gudenaa). Og et Exem-

tage Hensyn til Navnet paa den Aa, som sender sin Vandmængde ud i Fjorden. Nu tage vi Navnet »Gudenaa« til Hjælp. Den Fjord, i hvilken Aaens Vand udtømmes, kan hedde Randers Fjord eller have et hvilket-somhelst i lydlig Henseende fjærntliggende Navn. Men udmunder Gudenaa i Gud..fjord, maa vi uden Tvivl have Lov til at restaurere det af Tidens Tand medtagne Fjordnavn paa en saadan Maade, at Resultatet bliver: Gudenaa udmunder i Gudentfjord.

Efter at være naaede saa vidt, kunne vi benytte en Hjælp, som uformodet sendes os fra det fjærne Island, og som pludselig sætter os tilbage til et Tidspunkt 3¹/₄ Aarhundrede forud for Skødebrevet af 1375. Snorre Sturlassøn fortæller i Harald Haardraades Saga¹⁾, at denne Konge, da han havde raadet for Norge een Vinter og Vaaren kom (altsaa i 1048), bød Leding ud af hele Landet og styrede syd paa til Jylland, hvor han hærjede og brændte vidt og bredt om Sommeren og »lagði inn i Goðnarfjörð«. Medens de laa her, lavede Kongen i Forening med Tjodolf Skjald et lille Digt, i hvilket sagdes, at Skibene nu laa for Anker »i Goðnarfirði«, og at de næste Sommer skulde ankre endnu sydligere. Det kan ikke af Sammenhængen ses, hvor paa Jyllands Kyst denne Goðnarfjörðr skal søges. Kun kan den ikke være identisk med Limfjorden, som hos Snorre bærer sit endnu gjældende Navn, og den kan heller ikke søges nær Landets Sydgrænse, som Digtets Slutning viser. Navnets første Led »Goðnar« er Ejeform af »Goðn«, svarende til et dansk »Gothæn«, i Ejeform »Goth(æ)næ«.

pel fra nyere Tid —: Paa Generalstabens Kort (Atlasbladet »Herning«) findes anbragt Navnet »Gudumkjær« i en Mose eller Eng nord for Gjellerup i Hammerum Herred. Det er utvivlsomt, at denne Mose hedder Gudenkjær (se i det følgende S. 482).

¹⁾ C. R. Ungers Udgave af Heimskringla S. 570.

Fjordens danske Navn vilde altsaa i den ældre Middelalder blive »Goth(æ)næfiorth«. Gudensø hed, som vi have set, i det 13de Aarhundrede Guthnesse, med bedre Ortografi »Guthnæsæ«. Der er altsaa slet ingen Tvivl om, at isl. Goðnarfjörðr (= dsk. Gothnæfiorth) er den senere Middelalders Guthænfiorth, og har Endelsen i dette Navns første Led hidtil været noget tvivlsom, saa maa nu enhver Tvivl forstumme: Gudenfjord er — med moderne Ortografi — det ældgamle Navn for Randers Fjord¹⁾.

Vi have altsaa med Hensyn til vort Lands længste Vandløb naaet et Resultat, der ikke blot strider mod tidligere Forfatteres Meninger, men ogsaa mod, hvad vi paa Forhaand skulde vente, idet det er godtgjort, at der har været en Tid, da Navnet Guden(aa) i Folkemunde

1) At en Fjord paa Jyllands Kyst i Heimskringla betegnedes med Navnet Goðnarfjörðr, har naturligvis været kjendt i lange Tider. Det laa paa Forhaand nær at formode, at hermed mentes Randers Fjord; men mere end en Formodning kunde det ikke blive uden Kjendskab til Skødet af 1375 og de i Dommen af 1558 indeholdte Dokumenter. Stadfeldt siger i sin »Beskrivelse over Randers Kiøbsted« (trykt 1804), at Snorres »Godnar Fiord i Jylland upaatvivlelig bliver at forstaae om Randers Fiord« (S. 12). Det samme forudsættes af Adjunkt Arnesen i Frederikshald, som har udarbejdet Registret til Ungers Udgave af Heimskringla. Ligeledes gaar O. Rygh i Registret til den af P. Munch og ham selv udarbejdede Oversættelse af Heimskringla m. fl. Sagaer ud fra det samme. For disses Vedkommende foreligger der dog vel kun en heldig Gjætning. Det samme synes at være Tilfældet med Dr. Oluf Nielsen, som i »Blandinger« I, 184 nævner Harald Haardraades Vers, men ikke Dommen af 1558. Justitsraad Neckelmann har vist haft Betingelserne for at vide Besked. Han siger i sin »Randers Kjøbstads hist.-top. Beskrivelse«, den alm. Dels 1ste Hefte (trykt 1833) S. 5, at Fjorden i gl. Tingsvidner fra dens Sydside kaldes »Guden«. Men den Maade, han udtrykker sig paa, gjør det tvivlsomt, om han virkelig tænker paa den egentlige Fjord udenfor Ugelhusene. »Gudumfjord« tyder han galt.

var gjældende lige fra Aaens øverste Løb til dens Munding, ja at det endog har været overført paa den udenfor liggende Fjord. Men hermed er dette Navns Mærkværdigheder ikke udtømte.

· Det ses af samme, ovenfor omtalte, Samling af Præsteberegninger til Professor Ole Worm fra 1638, — Udgiveren Dr. Oluf Nielsen har i en Efterskrift gjort særlig opmærksom derpaa, — at vort Lands næstlængste Vandløb har i Fortiden baaret det selvsamme Navn. Det er den saakaldte Stora eller Holstebro Aa. Præsten til Gjørding, Vemb og Bure, Hr. Christen Pedersen, meddeler, at paa Sydsiden af hans Sogne er der en stor Aa, »kaldes Gujen Aa, løber øster fra igjennem Holstebro lige vester ud i Fjorden og i Vesterhavet«. Ved Omtalen af Vemb Sogn kommer Navnet igjen: »Imellem Vemb og Bure Sogne udflyder en Bæk af en liden Kjær og løber sønder ned gjennem en liden Dal, kaldet Kjelling Sig, udi Gujen Aa«. Endelig: »I Bure Sogn findes en Bæk, som udflyder af en Mølle-dam, liggendes norden Kirken, og løber sønder paa ned igjennem en Dal østen ved Kirken i Gujen Aa«¹⁾. At den her omhandlede Aa er Storaen, kan man overbevise sig om ved at kaste Blikket paa et hvilket som helst nogenlunde godt Danmarkskort, og at Stavemaaden »Gujen« ikke gjør Navnet forskjelligt fra »Guden«, ved enhver, som har lidt Kjendskab til jydsk Udtale. Men Navnet forekommer ogsaa længere oppe i Landet. Præsten i Mejrup øst for Holstebro, Hr. Christen Christensen, siger: »Sønder fra Meirup Kirke ligger Gudden Aa, en stor River, som skiller Meirup Sogn fra Tvis Kloster og Tvis Sogn, hvilken haver sin første Oprindelse udi Hammerum

¹⁾ Danske Samlinger II R., 4. B., 14 f. Sml. O. Nielsen: Hjern og Ginding Herreder, S. 296, hvorefter Navnet forekommer 1504 og synes at være i Brug endnu.

Herred og løber fra Meirup Sogn hen i Vester imellem Tvis Kloster og Meirup Præstegaard og siden løber her i Vester igjennem Holstebro og omsider hen udi Vesterhav«¹⁾). Kan man ønske sig en sikrere Beskrivelse af, hvilken Aa der menes, og kan man ønske sig Navnet stavet bedre? De andre Præster, hvis Sogne grænse til Aaen, kalde den i Almindelighed blot »en stor Aa« eller »den store Aa, som løber gennem Holstebro«. Præsten i Tvis bruger dog udtrykkelig Navnet »Storaa«²⁾). Saa sker det højt oppe i Landet, at Præsten i Sinding siger om Aaens østlige Hovedgren: »Norden og østen om Sinding Sogn løber en Aa, kaldes her Neder Strifell«³⁾); men op bedre mellem Tøring og Sunds har den en anden Navn«. Det er sandsynligvis dette andet Navn, som Præsten i Gjellerup, Hr. Niels Jensen Gjellerup, meddeler os, og som fængsler vor Interesse. Han siger: »Norden for samme Gaard (o: Ringstrup i Gjellerup Sogn) ligger en liden Aa, kaldes Guddenkier Aa, hvilken haver sit Udspring af en Kjær to Mile østen for vor Sogn, kaldes Kjærshoved Kjær«⁴⁾). Naar Aaen hedder Guden-

1) Smst. S. 16.

2) Smst. S. 58. — Som Kuriosum kan mærkes, at Præsten i Ulborg siger, at »en stor Aa løber ind af Fjorden gennem Sog-
nen« (S. 28). Paa samme Maade udtrykker Præsten i Skjærbæk (Sønderjylland) sig om »Husum Aa, som løber ind af Havet« (S. 120).

3) I »Blandinger« I, 230 omtaler Dr. Oluf Nielsen det mærkelige Navn »Strifell«. Ved »Fel« synes han efter de Exempler, han anfører, at forstaa et vandrigt eller sumpigt Sted. Pastor L. Varming har tidligere i nærværende »Samlinger« (8 B., 270) anført et jydsk Ord »Fæle« med en saadan Betydning. Første Led af Sammensætning behandler O. Nielsen ikke. Opmærksomheden kan her henledes paa, at omtrent 2400 Alen udenfor Vejle Bygrænse, kort før man naar Himmelpinden, gaar Vardevejen over en lille Bæk, som kaldes »Stribæk«, udtalt med Stød paa »i«.

4) Danske Samlinger II R., 4. B., 52 f.

kjær Aa, følger det af sig selv, at Kjæret, den gennemløber, hedder Gudenkjær. Dette Navn er ogsaa bevaret for samme Kjær til den Dag idag. At det paa Generalstabens Kort kaldes Gudumkjær, og at Postadressebogen (1897) har Navnet Gudumkjær Huse, kan ganske vist vække Tvivl om, hvorvidt Præsten i 1638 har gjengivet Navnet i dets rette Skikkelse. Men denne Tvivl kan let fjæernes. En Dame i Vejle (Fru Andersen), som er født og opvoxet i Gjellerup, og hvis Forældre ejede Jord i Kjæret, mener ikke at have hørt anden Navneform end Gudenkjær. Stedets nuværende Præst, Hr. A. Kastrup, giver i et Brev af 2. April 1900 følgende Oplysning: »Udtalen af omtalte Navn er forskjellig. Nogle lader *m* (i Gudumkjær) komme temmelig tydeligt frem; hos andre er det derimod et tydeligt *n*, der høres, altsaa Gu(d)enkjær; dog tror jeg nok, at dette sidste er det almindeligste«. Der synes herefter ikke Plads for Tvivl: Kjæret hedder den Dag idag Gudenkjær ligesom i 1638; men Formen Gudumkjær har (fra en af Matriklerne?) sneget sig ind i Skriftsproget og er nu i vor læsende Tid ogsaa i Begreb med at snige sig ind i Talesproget. Lad os beholde dette Minde om Storaasens gamle Navn i uforvansket Skikkelse! Om det Kjæret gennemstrømmende Vandløb siger Pastor Kastrup, at »Navnet Guden Aa eller Gudum Aa bruges ikke; det er stedse »Bæk«, der sættes til Ordet Guden- eller Gudumkjær«.

Hvad betyder nu det Ord »Guden«? Det er ingenlunde vor Mening fuldt ud at besvare dette Spørgsmaal — af gode Grunde. Vi ville blot advare mod en mindre vel begrundet Mening og maaske give et Fingerpeg i en anden Retning. Dr. Oluf Nielsen har gjort opmærksom paa, at Byen Gundsømagle i Sømme Herred paa Sjælland, som ligger ved en temmelig stor Sø, i Middelalderen kaldes Guthensø. Han siger i den Anledning, at

Guthen »altsaa tydelig er et almindeligt Navn paa rindende Vand«¹⁾, hvilke Ord delvis ere gjentagne i 3die Udgave af »Trap: Kongeriget Danmark« ved Omtalen af Gundsømagle²⁾. Denne Tydning vilde have været paa sin Plads, hvis den var bleven gjemt til Omtalen af Gudenaa eller Storaa i Jylland; men ved Byen Gudensø, som har sit Navn ikke efter en Aa, men efter en Sø af Navnet Guden, synes den mindre træffende. Naturligvis har Gundsømagle Sø et Afløb; det er ret uanseligt, hedder Saltvad Aa og fører Søens Vand hen til den kun $\frac{1}{4}$ Mil fjærntliggende Roskilde Fjord. Man kan naturligvis ikke antage, at dette lille Afløb har heddet Gudenaa, og at Navnet derfra er overført paa Søen. Lige-saa lidt kan man betegne Søen som »rindende Vand«.

Lad os derfor foreløbig forlade det sjællandske Guden og vende tilbage til de tvende jyske Aaer af dette Navn. Ved dem begge er Forholdet det, at vi have en meget stor Mose ved Navn Gudenkjær; herigjennem løber en Aa, som har sit Udspring et Par Mil ovenfor Mosen og i det mindste fra sit Løb gjennem denne til sit Udløb i Havet kaldes Guden(aa), en Strækning i det ene Tilfælde paa over 20 Mil, i det andet Tilfælde paa omtrent 12 Mil. Er det nu Moserne, som have laant deres Navn fra Aaløbene, eller er det Aaløbene, som have laant deres Navn fra Moserne? Et saa langt Vandløb som Gudenaa kan ikke paa een Gang i Tidernes Morgen have faaet et Navn, fælles for den hele Strækning fra Uldumkjær til Udbyhøj. Dertil er Aaens og dens Omgivel-sers Udseende og hele Karakterpræg altfor forskjellig-artet ved det øvre, mellemste og nedre Løb. Tilmed synes Oldtiden jo at have havt stort Forraad af Benæv-

¹⁾ »Blandinger« I, 184.

²⁾ II, 322. Her ere dog Ordene »altsaa tydelig« ombyttede med et »maaske«.

nelser for rindende Vand. Ord-mangel kan ikke have været Faktor i denne Navnedannelse. Det kan derfor ikke være andet, end at hver Egn's Beboere oprindelig maa have brugt hver sit Navn, og Navnet Guden maa, hvad end dets Betydning er, oprindelig have været indskrænket til en mindre Strækning af Aaen. Vi saa, at vi allerede i den ældre Middelalder finde det brugt allerlængst nede om Randers Fjord, medens vi først saa sent som 1638 finde det brugt oppe ved Uldum. Dette beror dog sandsynligvis kun paa en ren Tilfældighed, for en Del maaske blot paa, at vi ikke have anstillet Undersøgelse efter gamle Dokumenter, men kun have benyttet dem, vi tilfældigvis have truffet paa. Forekomsten af Navnet Gudensø i det 13. Aarhundrede tyder jo ogsaa paa gammel Brug af Navnet Guden langt ovenfor Silkeborg. Har nu Navnet bevæget sig opad Strømmen eller nedad den? Er det tænkeligt, at Navnet i Oldtid eller Middelalder har kunnet være i Stand til at forplante sig saa at sige mod Strømmen fra Egnen nedenfor Silkeborg gennem de store Skove og Søer til Vejle Amts Grænse? Det er maaske ikke helt utænkeligt, at det kunde naa frem gennem Søerne, hvis vi tør antage, at Munkene i Em Kloster have været behjælpelige dermed. De havde jo tidligere boet i Sminge og kunde ikke være uvidende om, at det var det samme Vand, som flød forbi Em og Sminge. Men det synes utænkeligt, at Forholdene kunde udvikle sig i den Grad ensartet baade ved Gudenaa og ved den nuværende Stora: begge Steder skulde Navnet være naaet op til det øverste Løb, begge Steder skulde det have fulgt netop den Gren, som havde sin Kilde længst borte, begge Steder skulde Navnet fra et ret uanseligt Vandløb være blevet overført paa store Mosestrækninger. Nej! Navnets Oprindelse og Forplantning er foregaaet paa en anden Maade, og

Navneformen »Gudenkjær Aa« viser os muligvis Vejen. Den tyder jo paa, at det er Kjæret, som har givet Aaen Navn — ikke omvendt. Gaa vi ud fra, at Navnet »Guden« i den fjærne Oldtid har været en Slags Fællesbetegnelse for Kjærstrækninger af en vis Størrelse, et vist Udseende eller maaske en vis botanisk Karakter, at man altsaa brugte — eller kunde bruge — Betegnelsen »Guden«, naar visse, for os nu ukjendte, Forhold vare til Stede, saa er det naturligt, at vi træffe Navnet Gudenkjær paa flere Steder her i Landet. Ligesaa naturligt er det, at det Vandløb, som gjennemstrømmede et saadant Kjær og for en stor Del fik sin Vandmængde derfra, af den nedenfor Kjæret boende Befolkning blev kaldet Gudenkjær Aa eller Gudena. Et Kjær, som i den Grad laa hindrende i Vejen for Færdselen fra Nord til Syd som Kjæret ved Uldum, maatte være kjendt milevidt ud i begge Retninger, hvilket maatte bidrage til Navnets Vandring ned langs Aaens Løb. Den første sølgigende Udvidelse af Løbet fik ganske naturligt Navnet Gudensø¹⁾, medens dette Navns Forekomst ved den sydligste Udvidelse af Løbet ikke synes forklarlig, hvis Navnevandringen har fundet Sted fra Nord til Syd. Nedenfor Silkeborg brugtes i tidligere Tid Navnet »Guden« uden Tilføjelse af Endelsen »-aa«; men dette behøver ikke at betyde andet, end at Navnets Oprindelse i Middelalderen var glemt. Er Navnet vandret fra Syd mod Nord, maa denne Vandring have fundet Sted i Oldtiden, siden Maalet, Randers Fjord, allerede var naaet forud for 1048.

1) Mossø ligger ganske vist syd for Gudensø; men dens Længderetning fra Øst til Vest er vinkelret paa Gudenaens Retning, og Aaen tangerer kun Søens nordvestlige Hjørne. Det er derfor mindre rigtigt, naar det i Almindelighed siges, at Gudena »gjennemløber« Mossø.

En saadan Navnevandring har jo utvivlsomt krævet Aarhundreder for at fuldbyrdes.

Hvis den her fremsatte Formodning er rigtig: at Navnet »Guden« i sin første, fjærne Oprindelse ikke har været Navn for rindende Vand, men for Enge, Moser eller Kjær af en vis Beskaffenhed, saa bliver Navnet »Gudensø« paa Sjælland os fuldt forklarligt. Omkring den meget langstrakte Gundsømagle Søes vestre Ende ligge udstrakte Enge, som maaske i en fjærn Fortid have baa-ret Navnet Guden. I saa Tilfælde maatte Søens vestlige Ende næsten med Nødvendighed faa Navnet Gudensø, hvilket Navn da som i talrige andre Tilfælde kunde overføres paa de Byer, som rejste sig ved Kanten af Engene. Beboerne her boede *ved* Gudensø, senere *i* Gudensø; nu bo de i Gundsømagle og Gundsølille. Der bliver endvidere Mulighed for, at endnu en By her i Landet gjemmer Navnet »Guden«. I Hassing Herred i Ty findes Byen Gudnæs. Den kaldes i Tiden kort før 1500 Guddenis og Gudenæs¹⁾ og 1556 Gudennes²⁾. Da Byen ligger ved et i Limfjorden udskydende Næs, er sidste Led af Navnet jo let nok at forstaa. Byen har Navn efter Næsset. Men lige indenfor dette, nu adskilt derfra ved selve Byen, ligger der Enge³⁾, som maaske kunne have fremkaldt Navnet Guthennæs, hvilket let blev til Gudenæs fra det Øjeblik af, da Navnets Oprindelse var glemt.

¹⁾ Æ. d. A. I, 227. K. Aagaard i sin »Beskrivelse over Thy« (trykt 1802) siger endnu Gudenæs (S. 196).

²⁾ Kronens Skøder I, 51.

³⁾ Generalstabens Atlasblade »Vestervig« og »Dragstrup«.

En Stranding paa Vestkysten i 1808.

Af Sognepræst F. Rømer-Sanne.

De Dramaer, som udspilles paa Havet, have altid sin Interesse, de vække ikke blot vor Rædsel ved at tegne os Scener, som vi gerne dvæle ved, fordi de fortælle om Menneskers Kamp med Storm og Hav, de store Naturmagter, overfor hvilke vore Vaaben ere saa magtesløse, men som alligevel, som enhver Kamp, giver en Chance, der kan vindes. Hjælpen kan komme uventet, i yderste Øjeblik — og Livet er frelst. Dette hænder sjældent, men det hænder; og deri ligger Spændingen i Beretninger om Kampene paa Søen.

Men foregaar alt dette nær under Land, kunne vi følge Begivenheden i alle Enkeltheder, bliver Beretningen en Fortælling om Tidens Mennesker, deres Gerning, og deres Syn paa Forholdene, det bliver et Kulturbillede samtidigt med at det skildrer en Begivenhed.

Og ud fra denne Forudsætning har jeg tænkt mig, at den Skildring af en Stranding paa Vestkysten, som nedenfor skal meddeles, kan have sin Interesse for en videre Kres.

Flere Aars Embedsgering havde bundet mig til Egnen omkring Strandingsstedet. Det daglige Samvær med den brave Befolkning havde givet mig Lyst til at

lære de forbigangne Slægters Liv at kende, og de mange Træk, det lykkedes mig at optegne fra Tid til anden, have af sig selv samlet sig om én bestemt Begivenhed: en engelsk Fregats Forlis ud for Fiskerbyens høje Klitter, indenfor hvis Rand den lille hvide Sognekirke ligger med sit nedfaldne Taarn og sin fattige, nøgne Kirkegaard.

Forinden jeg gaar over til at berette den nævnte Begivenhed maa jeg forudskikke den Bemærkning, at alt er Virkelighed, de enkelte Træk ere fuldt paalidelige, dokumenterede i deres Enkeltheder. At give et mindre flatterende Billede af den Tids Mænd har ikke kunnet undgaas, men derved, ved sin Kulturside, forekommer det mig netop at være af Interesse. —

I November Maaned 1808 lettede nogle danske Skibe af Defensionen for at staa ud af Frederikshavns Havn. Dagen efter fik de Øje paa en engelsk Eskadre, bestaaende af 3 Fregatter, som convoyerede 49 Sejlere.

Da man saa, at de engelske Orlogsmænd noget efter signaliserede til 1 Fregat og 3 Brigger, var man klar over, at man ikke turde binde an med saa stor en Magt, og ændrede Kurs.

Imidlertid skulde man kort efter høre Nyt fra ét af de engelske Skibe, thi under 16. December indsendtes følgende Rapport til det danske Hovedkvarter fra de stedlige Ledere af Kystmilitzen:

»Engelsk Fregat »The Crescent«, som formodes at have ført 44 Kanoner, og haft en Besætning af henved 300 Mand foruden Officerer, er Natten mellem 4. og 5. December indstrandet her paa Vestkysten ud for Lønstrup. Formedelst det urolige Hav har man fra Land ikke kunnet komme Mandskabet til Hjælp, og kun 5 Marineofficerer og 55 Mand ere komne levende i Land.«

(Sign.)

Men nu træder Historien til og udfylder denne korte Indberetning med sin Skildring af det rædselsfulde Drama, som er udspillet paa Revlerne den 5. December 1808, og hvorom ikke blot Minder og Beretninger herude fortælle, men ogsaa de mange Genstande, som findes og — Vraget selv peger paa.

Det havde flere Dage — som sædvanligt paa denne Aarstid — blæst en stærk Nordost, Havet var rejst og stod ind i Klitten i al sin Magt, saa at den lave Forstrand var overskyldet. Dertil kom skarpe Snebyger, som skjulte Landet.

Sidst paa Natten den 5. December kunde Fiskerne oppe fra Klitten se Blus paa Havet. De lyste nærmere og nærmere, og de viste i deres korte, skarpe Lysblink Omridset af et stort Skib, som nærmede sig Revlerne. Hen ad Morgenstunden, endnu inden det blev lyst, hørte man Lyden af Skibets store Malmklokke. Og da Dagningen kom, var det store Krigsskib med sin stolte Rejsning synligt, vuggende og duvende for de store Søer, som i Vælde slog agten ind over Skanse og Dæk. Saa svingede Søen det over Revlen, saa Bredsiden vendte mod Land — en kort Tid syntes det at skulle klare sig, thi det laa flot indenfor Revlen i den dybe Rende, som altid findes indenfor disse. Men Søen tvang det mod Land, og snart stod det atter fast — denne Gang for aldrig at komme flot mere.

Fra Land var det umuligt at komme paa Søen, og desuden — det var jo en Engelskmand. Nu — i vore Dage — vilde Redningsbaaden have gjort sin Gerning, thi den kan altid gaa ud, om den maaske ikke altid naar helt ud til Skibet.

Imidlertid forsøgte man derude at skyde sig flot. Den svære Rystelse af Skibet, naar alle Kanoner paa én Gang affyredes, mente man kunde ryste Skibet løst —

og nu skød Engelskmanden imod Land, saa det drønedes gennem Storm og Sø. Men alt forgæves.

Lidt efter saas de ombord ifærd med at sætte en Tømmerflaade i Søen. Man fik senere at vide, at man agtede at staa tilsøs paa den for om muligt at naa ud til de andre Skibe, man havde været i Følge med, og som ikke kunde være langt borte. Heller det end at falde i Hænder paa Sø og Fjende. Men Forsøget kostede kun Menneskeliv. Flaaden blev kastet ind mod Land, splintredes, og mellem Vragstumper kom lemlæstede officersklædte og — kvindeklædte Mennesker tilsyne, thi ombord befandt sig nogle Kvinder.

Saa har Ordren sikkert lydt: „*sauve qui peut*,“ thi fra Tid til anden sprang Matroser overbord, og Lig efter Lig laa og vuggede i Strandkanten.

Vejret faldt af, og nu fik man travlt nede ved Havet. Der laa smukt klædte Officerer, unge og ældre, i Uniform med Sabel ved Siden, Kvinder i Silke og Fløjl med Guldsmykker om Hals og Arm — man vilde ikke overlade sine Kostbarheder til Havet — og alt dette blændede den fattige Befolkning, Smaafolk i trange Kaar, midt i Vinterens Nød.

En nylig død Gubbe fortalte mig for nogle Aar siden, hvad han vidste fra sine Drengear, alle de sære, mørke Skildringer, Øjenvidner berettede, naar man sad sammen Vinteraften og Lampen lyste og det lød: kan du huske hin Aften?

Og endnu rystet ved Mindet om alt dette grufulde, med Taarer i Øjnene, berettede han om Ligplyndring. Hvor man ikke kunde løsne Ringe og Armbaand med Lempe, huggede man en Arm eller en Finger af . . . »Lig er jo kun Lig!« En Ring, et Armbaand, og et Gulduhr, som ikke tjener sin Ejer mere — det er derimod Guld, og Guld glimrer, ogsaa naar det ligger paa

en vaad Strand. Og saa Gulddukaterne — mangen Lomme var fyldt, den tyngede Matrosen og hjalp ham under Søen — nu kom Pengene Fattigmand til Nytte, og hans Samvittighed var lige god — undtagen den Karls, som tog Chefens Gulduhr og tunge Kæde. Opinionen skulde have et Offer — det blev ham, og han maatte flygte fra Byen. Man har trofast bevaret hans Navn; hans senere Skæbne kendes ikke.

Efterhaanden bleve Ligene baarne op i Byen. Snart var Laderne fulde i hver en Gaard, og man maatte lægge dem i Udhuse, Skure, hvor man kunde. Oppe paa Kirkegaarden gravede man et stort Hul i dens nordvestlige Hjørne, og der lagde man de mange Lig. Præsten fik Provsten til Hjælp ved Jordpaakastelsen — dermed var de ulykkelige Engelskmænds Saga ude for mange, mange Aar. Gravhøjen faldt sammen, og dens Kanter blev som smaa Jordvolde omkring den, uden Minde, uden Pryd — ikke engang et Minde i Form af et Par Ord i den gamle Kirkebog, som tier. Præsten har betragtet dette Drama som Sognets Dødeliste uvedkommende.

De faa Levende, som kom frelste iland, interneredes i Sognefogdens Gaard, behandlede efter alle Mærker at dømme godt, og sendtes kort Tid efter til København, hvorfra de udvexledes.

Sagen hvilede nu i mange Aar. Den syntes ikke at have mere Interesse for nogen, indtil man i 70'erne tog den op — set fra den pekuniære Interesse, som kunde knyttes dertil. Thi omend Strandingens Historie selv hvilede, da de, som kunde fortælle, bleve gamle og trætte, og de Slægter, som fulgte efter, ikke følte det Baand mellem den engelske Fregat, som havde knyttet Fædrene til dens Skæbne, binde deres Tanker, saa blev man dog ved at tale om de Skatte, som endnu laa for-

varede paa Havbunden i det stærke Vrag. Pengene, som i de første Aar ikke saa sjældent skyllede i Land, havde de ikke gjort denne og hin til Rigmænd — disse Gamle, som blev ved med at vandre ved Stranden baade Dag og Nat, som de havde for Skik fra deres Ungdom? Hvad førte dem til Stranden i de maaneklare Nætter andet end Engelskmandens Gulddukater? Og det er notorisk, at om en af disse Gamle, som nu, paa en enkelt nær, er gaaet til Hvile paa samme Kirkegaard som de engelske Orlogsfolk, efterlod sig lidt paa Kistebunden, saa glemte man at tænke paa hans stræbsomme, nøjsomme Liv, men pegede med hemmelighedsfuld Mine paa Stranden.

— Saa var det, at man for c. 25 Aar siden sendte Dykkerne ned i Vraget, og der var nok at tage op. Det laa tæt og stærkt i Sandet. Det svære Egetømmer var sort som Ibenholt, og Boldtene havde Rusten ikke for-tæret. Og saa tog man en Snes smukke Kanoner op, pyntede med Kong Georgs Navn og Krone — og Kuglen sad i. Et Par Hundrede solide Støvler, hvis Læder var haardt og smukt, en Del andre Munderingsgenstande, nogle Flasker Vin og Porcellainsgenstande saa atter Dagens Lys — — men Guldet fandt man ikke! Alt solgtes ved Auktion. Desværre blev de smukke Kanoner solgte til Omstøbning, kun én eneste frelstes, den ligger nu i Frijsenborg Godsforvalterhave.

Dette var det sidste Forsøg paa at finde Skatten. Men Guldet spøger og bliver vel ved dermed indtil Vraget paany grundigt undersøges og sprænges.

Men den gamle, forsømte Grav paa Maarup Kirkegaard opnaaede omsider at mindes. For 5 Aar siden blev den engelske Regerings Opmærksomhed henledet paa den skandaløse Tilstand, hvori den henlaa, og efter at en Orlogsmand var løbet ind, og dens Chef havde

undersøgt Forholdene, blev en smuk Mindetavle indsat i Kirken. Den er af hvidt Marmor, prydet med smukt Reliefarbejde, og i funklende Guldbogstaver staar følgende Indskrift:

»To the memory of the Officers and men, who perished on the occasion of the wreck on this coast of His Britannic Majesty's ships »Crescent«, 36 guns, on the 6th December 1808 — and »St. George«, 98 guns, and »Defence«, 94 guns, on the 24th December 1811. Many of whom were interred in this churchyard.

This tablet is inscribed by the british admirality in the year 1895.«

Som man ser, slog man 3 Fluer med et Smæk, idet de 2 andre Skibe først strandede 3 Aar efter, og intet af disse paa Maarup Strand, men derimod ud for Bøvling. Men »Crescent«s Besætning fik jo trods dette sat sit Minde, omend sent.

Skønt det grufulde, som kommer frem gennem Undersøgelserne ved Strandingen, i den Behandling, man gav de Døde, i Lysten til Udplyndring, ikke er andet, end hvad der sikkert har fundet Sted overalt paa Kysten i de Tider, hvor man levede »kristeligt af Vrag«. vækker det dog, skønt saa mange Aar efter, en levende Medfølelse med de Ulykkelige. Men man fristes til at drage Sammenligningen mellem dengang og nu, hvor det ikke er længe siden, at den, som skriver disse Linier, ikke en, men flere Gange har været Vidne baade til det stolte Redningsvæsens Bedrifter, naar det gjaldt at frelse Strandingsmænd, men ogsaa til Kystboernes rørende Omhu overfor de forkomne fremmede Søfolk, hvor især

et Billede bestandigt vil staa i Erindringen — to gamle Folk, som en Januarnat i 1894 stod op af deres Senge for at give Plads for et Par forkomne Søfolk, som drev i Land fra en strandet Damper, og ikke var til at formaa at tage den varme Stue -- den eneste i Huset — i Brug selv, før Søfolkene lang Tid efter igen vare raske; og da noget Guld blinkede for dem, — afslog de fattige Gamle at modtage det.

Nogle Meddelelser om Erik Lange den yngre til Engelsholm.

Af F. R. Friis.

Der er tidligere paa flere Steder samlet Efterretninger om den ovennævnte Erik Lange¹). Nogle flere Oplysninger om ham, især uddragne af Dokumenter i tyske Arkiver, findes i en velskreven lille Afhandling: »Urania och Titan« af H. Wilhelmsson, i det svenske Tidsskrift: »Ord och Bild«, 9. Aarg. Desuden har Forf. til denne Afhandling velvilligt meddelt mig nedenstaaende Koncept angaaende den af Erik Lange paatænkte Søfart. En anden Koncept vedkommende Erik Lange har jeg selv funden i det store kgl. Bibliothek, og idet jeg her meddeler disse to Aktstykker, skal jeg af de ældre, bekjendte Efterretninger kun medtage saa meget som behøves til Forstaaelsen af dem.

Erik Lange havde som mange andre af den Tids Adelsmænd studeret ved fremmede Universiteter, og han kom i Aaret 1573 tilbage fra Wittenberg, tilligemed Falk

¹) Danske Magasin II, III, IV; Samlinger til jydsk Historie og Topografi V, 207 ff. Kolderup Rosenvinge, Gamle danske Domme IV, 444 ff. Artiklen »Sofie Brahe« af F. R. Friis, i »Fædrelandet« 18.—19. Sept. 1874. Breve og Aktstykker ang. Tyge Brahe etc. udg. af F. R. Friis. 1875.

Gøye til Skersø. Hans Fader, der ogsaa hed Erik Lange, døde ved samme Tid eller maaske lidt tidligere, og efter ham arvede han Engelsholm, dog vistnok i Forening med Søsteren Margrethe, der blev gift 23. August 1584 med Knud Brahe¹⁾. Erik Lange var i nogle Aar saa velhavende, at han kunde udlaane Penge til andre; men hans slette Husholdning og forskjellige uheldige Foretagender førte til, at hans Formue blev sat overstyr. Efter den almindelige Mening laa det især i, at han ligesom saa mange andre paa den Tid gjorde kostbare Experimenter for at finde paa Kunsten at lave Guld af uædle Metaller. Saa meget er i alt Fald vist, at han interesserede sig levende for kemiske Experimenter, og at han havde flere Interesser tilfælles med Tyge Brahe, som han jevnligt besøgte. Hans første eller et af hans første Besøg paa Hven fandt Sted 1584, da han kom tilligemed en østerrigsk Baron, som vistnok var den senere kun altfor vel bekendte Sivert Rindskat til Herningholm²⁾. Skjønt Erik Lange var noget forgjældet, nød han dog en vis Anseelse, og han var bl. a. en af de Adelsmænd, der fungerede ved Sørgefesten, da Kong Frederik II.s Lig blev bisat i Roskilde 1588. Det var formodentlig især paa Hven, at Erik Lange fik Lejlighed til at stifte nærmere Bekjendtskab med Tyge Brahes Søster Sofie. Hun var 1577 bleven gift med Otto Thott til Eriksholm i Skaane, men han døde 1588³⁾. De havde kun et Barn.

1) Eiler Brokkenhuses Kalenderantegnelser, i Saml. til Fyens Hist. og Topografi VI og særskilt.

2) Saml. til jydsk Hist. og Topografi 2 R. II, 145—169, III, 195—205.

3) Svenska formminnesföreningens tidskrift I, 83; C. Trolle Bonde, Trolleholm, Lund 1892 S. 4 fg., 265 fg. I Eiler Brokkenhuses Kalenderantegnelser, udg. af Joh. Grundtvig i Saml. til Fyens Hist. og Topografi VI og særskilt, 1876, staar: »5. Maj 1588 stod Otthe Thottis Begræffuelssee wdi Erichsholms Sogne Kircke

nemlig Sønnen Tage Thott, der var født 1580 og i sin Tid blev en meget rig og anset Mand. Det er bekjendt, at Erik Lange og Sofie Brahe blev forlovede omtrent 1590, og at Sofie Brahes Slægtninge med Undtagelsen af Broderen Tyge havde meget at indvende mod denne Forbindelse. De vidste, at Erik Lange havde tilsat sin Formue og at han næppe var i Stand til at oprette Tabet. Han var endnu Lensmand paa Bygholm, men uagtet han vistnok havde faaet Forleningen paa gode Vilkaar, var han dog ikke i Stand til at opfylde sine Forpligtelser mod Kongen og andre. En sørgelig Følge heraf viste sig netop ved denne Tid, idet Regeringen den 30. Januar 1590 befalede ham at holde et ærligt Indlager i »Oxekoppen« i Kjøbenhavn¹⁾.

Samtidig med Befalingen til Erik Lange udgik en lignende til flere Adelsmænd, ogsaa i Anledning af hans Gjæld. Han skyldte 20,000 Daler til Jørgen Sehested, og til denne havde Kongen sagt god for disse Penge, imod at nogle Adelsmænd atter havde været Forlovere til Kongen og forpligtet sig til at holde Indlager i det Tilfælde, at Pengene ikke blev betalte i rette Tid. Dette var ikke sket, og derfor skulde Forloverne holde Indlager

Søndagen Cantate«. Eriksholm er det nuværende Trolleholm i Torløse Sogn i Skaane; men Grundtvig tror fejlagtigt, at der menes Eriksholm i Merløse Herred i Sjælland, og naar E. Br. skriver i sin Kalender, at den 1. Juni 1595 blev Anders Thott begravet i hans Sognekirke ved Næs, saa tror Grundtvig, at der menes en Herregaard og en Kirke i Jylland i Stedet for Herregaarden Næs, det nuværende Trolleholms, og Næs Kirke i Skaane.

¹⁾ Danske Mag. IV, 259 fg.; Kold. Rosenvinge, anf. St. — Erik Langes Fuldmægtig Peder Bang, formodentlig den samme som den Bang, der nævnes i Urania 1846 S. 185, blev senere Sognepræst i Brendekilde i Fyen, Giessings Jubellærere III, 123. — Om Oxekoppen kan ses Danske Saml. 2 R. I, 343 fg. og Archiv for Pharmaci XXII, 147 fg.

i Kjøbenhavn fra 1. Marts af at regne og indtil Pengene blev betalte. Nogle af dem, nemlig Mouritz Stygge, Mogens Göye til Bollerup, Hans Lindenov, Hans Lange og Johan Rud skulde drage ind i »Oxekoppen«, medens de øvrige, nemlig Kjeld Brokkenhus, Mogens Göye til Bremersvold, Morten Venstermand, Holger Ulfstand, Melkior Ulfstand, Hans Rostrup og Albert Skeel blev henvisste til det lybske Herberg¹⁾.

For Erik Langes Vedkommende kan Husarresten dog ikke have varet over en halv Snes Dage, og man ser, at han endnu havde Venner, der vare villige til at hjælpe ham ud af Forlegenheden. Dette viser sig af en Koncept til et Dokument, som maa være skrevet 1590, hvorved Erik Langes Svoger Knud Brahe til Tostrup, Befalingsmand paa Aarhusgaard, tilstaar, at da Mogens Göye til Bollerup med flere have kautioneret for 20,000 Rd., som den udvalgte Prins havde forskrevet sig til Forlover for, paa Erik Langes Vegne, til Jørgen Sehested og flere, og da disse Penge ikke vare blevne betalte, hvorfor Erik Lange var bleven indmanet, og da Mogens Göye og to andre gode Mænd nu paany have lovet at sige god for de 20,000 Daler, hvoraf den sidste Del skal betales i Aaret 1591, saa lover Knud Brahe at holdé Mogens Göye og hans Arvinger skadesløse for alt det Tab og al den Ulempe, som de kunne blive udsatte for, hvis Pengene ikke blive betalte²⁾. Hvorledes Forholdet mellem Erik Lange og hans Svoger blev ordnet, vides ikke bestemt, men man kan nogenlunde slutte sig dertil, naar man ser at Knud Brahe ikke længe efter den Tid blev Eneejer af Gaarden Engelsholm. Det maa være sket senest i Aaret

1) Befalingen er trykt i Kjøbenhavns Diplomatarium, udg. af Dr. O. Nielsen, IV, 689.

2) Se Tillæg I.

1592, i hvilket Aar han opførte Gaardens nuværende smukke Hovedbygning, som han indviede den 1. Januar 1593.

Allerede den 10. Marts 1590 var Erik Lange atter paa Hven, efter at han, som det synes, ikke havde været der siden den 17. August 1589, og fra den Tid af træffer vi ham jevnligt der. Flere Gange kom han dertil eller afrejste derfra samtidigt med Sofie Brahe, og saaledes synes Forlovelsen, som allerede bemærket, at maatte dateres omtrent fra denne Tid¹⁾. Den 24. April 1590 var Erik Lange atter paa Hven, og rejste derfra til Jylland; men derefter lader det ikke til, at han atter kom til Hven før i August 1591, da han kom tilligemed Sofie Brahe, og paa Uraniborg traf Falk Göye og dennes Hustru, der vare komne lidt tidligere.

I denne Mellemtid havde Erik Lange været langt borte. Men hvad han selv fortalte om sine Bedrifter paa den sidste Rejse, var kun lidet tilfredsstillende, og hvad andre kunde fortælle derom, var det endnu mindre. Han har formodentlig stedse følt en vis Trang til atter at komme paa Rejse saasnart det kunde ske, i Haab om at faa udrettet mere end sidst; men det varede dog et halvt Aars Tid, inden han atter kunde komme afsted.

Paa den sidste Rejse havde han været i Hamborg, og havde der yderligere forøget sin Gjæld. Han havde boet hos en Borger ved Navn Hans Møller, fra hvem der senere indkom et Par endnu bevarede Skrivelser til Enkedronning Sofie. Den ene af dem er udateret; men Hans Møller skriver, at den 21. September i dette Aar 1590 er »der edle und ehrnueste Erich Lange« og medfølgende Folk inddraget i hans Herberge i Hamborg og

¹⁾ Mange saadanne Besøg omtales i Tyge Brahes meteorologiske Dagbog 1582—97, udg. i Kjøbenhavn 1876.

har boet der i 6 Maaneder. For at kunne forskaffe det nødvendige til Erik Lange og hans Folk havde Hans Møllers Hustru maattet pantsætte sine Smykker, som hun havde medbragt ved sit Giftermaal for 1½ Aar siden; Erik Lange havde ved sin Bortrejse lovet at sende det Beløb, han skyldte, men det var ikke sket. Han havde rigtignok sendt en Haandskrift lydende paa mere end 600 Rd., der skulde betales inden en Maanedes Forløb, men dette var heller ikke sket, og Hans Møller havde derfor henvendt sig til Borgmester og Raad i Hamborg, der havde givet ham en Promotorialskrivelse til Enkedronning Sofie og den udvalgte Prins Christian. Det er vistnok den nævnte Skrivelse, der findes vedlagt. Den er fra Borgmester og Raad i Hamborg og dateret den 2. November 1591. I denne siges, at Hans Møller, der har forsynet Erik Lange med Viktualier, Vin og Øl og tjent ham med Indkjøb af allehaande »Notdurft«, men ikke har kunnet faa sin Betaling, vil nu for denne Sags Skyld rejse til Danmark, og har udbedt sig denne Promotorialskrivelse til Dronningen. Hun anmodes derfor om at virke for, at Hans Møller uden altfor megen Tids-spilde og Vanskelighed kan faa sin Betaling. Skrivelsen har faaet en Paategning om, at den er modtaget i Kjøbenhavn den 7. December 1591; men Sagens Udfald er ikke bekendt¹⁾.

Erik Lange kom atter til Hven den 5. December 1591, og har formodentlig været der endnu den 23., da Sofie Brahe og Mogens Bertelsen kom. Hvor længe de forbleve der, vides ikke; men i Slutningen af Januar 1592 begav Erik Lange sig til Udlandet. Hvor han først drog hen og hvad han egentlig foretog sig, vides ikke. Det kan være, at han fremdeles gav sig af med Guld-

¹⁾ Skrivelserne findes i Rigsarkivet, Dronning Sofies Arkiv, VII E.

mageriet, men det lader til, at han tænkte paa helt andre og lige saa mislige Foretagender. Der foreligger et udateret Projekt af ham, som gaar ud paa at faa dannet et Kompagniskab, der skulde drive Sejlads paa Grønland, Kina, Japan og flere Steder, for der at indkjøbe kostbare Stenarter, Guld, Perler, Silketøj, Kryderier og andre Handelsvarer, som kunde sælges i Tyskland. Erik Lange og Konsorter ønskede at faa Eneret af den danske Regering til at drive en saadan Forretning, mod at give Kongen 5 Procent af de Varer, der bleve forhandlede. De vilde have Ret til at opbringe andre Skibe, der trods deres Privilegium sejlede til de omtalte Steder og hentede Varer derfra og at sælge Skib og Ladning og dele Indtægten i to lige Dele, hvoraf de vilde give Kongen den ene og selv beholde den anden. Privilegiet skulde foreløbig gjælde for 20 Aar, men saaledes, at det eventuelt kunde forlænges eller af Deltagerne overdrages til andre. Naar Sagen var ordnet, skulde Meddelelser herom opslaaes i de vigtigste Søstæder, for at Søfolkene kunde vide, hvad de havde at rette sig efter. Det kan være, at Erik Lange havde henvendt sig til Hertugen af Gottorp, for ved hans Hjælp at faa Sagen forebragt for den danske Regering; men det er næppe fornødent at tilføje, at den var af en saadan Beskaffenhed, at det var ligegyldigt hvilken Vej Erik Lange gik med den¹⁾.

Under Erik Langes Fraværelse skrev Sofie Brahe et vidtløftigt Brev til ham, som formodentlig har været skrevet paa danske Vers, men som ikke kjendes i den oprindelige Skikkelse. En latinsk Oversættelse af det er dog bleven bevaret, og efter denne har J. L. Heiberg oversat det paa Dansk i sin »Urania« for 1846. I dette Brev og andetsteds omtales Erik Langes Ophold i Meklenborg og

¹⁾ Se Tillæg II.

Kassel, og nogle flere herhenhørende Oplysninger findes i den ovennævnte svenske Afhandling. Her skal endnu bemærkes, at den trofaste Ven, hvis Død Sofie Brahe saa dybt beklager, men hvis Navn hun ikke kan bekvemme sig til at nævne, uden Tvivl er den ovennævnte Falk Göye til Skjersø. Han havde ogsaa været en af Tyge Brahes trofaste Venner. Han var Lensmand paa Bornholm og døde den 3. Januar 1594¹⁾.

Erik Lange og Sofie Brahe bleve gifte 1602.

Man véd, at Erik Lange endnu levede 1613; men naar og hvor han døde, vides ikke. Den gamle Beretning om at han døde i Prag, er vist meget upaalidelig; derimod ser man, at han har været i Prag i Marts 1608, da han skrev nogle Linier i Dr. (senere Biskop) Mads Jensen Medelfars Stambog²⁾. Sofie Brahe døde 1643, i en Alder af henved 87 Aar og blev begravet i Torløse Kirke i Skaane, ved Siden af sin første Ægtefælle Otto Thott. Gravkapellet, hvori de laa, er for adskillige Aar siden bleven ødelagt; men Grev Carl Trolle Bonde til Trolleholm har sørget for Bevaringen af de Rester af Monumenterne, der endnu existere.

I. Et Kautionsbevis angaaende Erik Langes Gjæld (1590).

Jeg Knudt Brahe thil Thostrup, befallningsmand paa Aarhuuss gaard, kienddis och gör for alle witterliggt met thette mitt obne breff, att eptersom erlige och welbiurdige mandt Mogens Göe til Bollerup met nogen flere gode mendt her

¹⁾ Eiler Brokkenhuses Kalenderantegnelser.

²⁾ Kirkehistoriske Samlinger 4 R. V, 38. I Wielands lærde Tidender 1728 S. 515 staar, at Erik Lange døde i Prag (jvf. D. Mag. IV, 270).

wdi rigett, for nogenn thidt siiden forleeden haffuer loffuet och hecstedt thil stormegtigste högborne förste och herre her Christiann thend fierde, Danmarckis Norgis wdualde herre prindtz och konning, alles woris naadigste herre och vdualdt konning, for 20,000 guode gamble gangbar ricksdaller paa min kiere suogers erlig och welbiurdige Erich Lange thil Engesholm, höffuitzmand paa Biugholm hans wegne, som högbe^{te} vor allernaadigste wdualde herre prindtz och konning haffde naadigst forskreffuitt sig thil forloffuer forre paa for^{ne} Erich Langes wegne, thil erlig och welbyrdig mandt Jørgen Sestede thil Röedssee¹⁾ och hans medconsorter, och skulle haffue weritt bethaldt thill neste forleden omslagh aar 1590, och handt nu mett the andre guode menndt for for^{ne} löffte haffuer werett indmanett her wdi byenn epter att for^{ne} summa pendinge icke er bleffuen erlagdtt thil omslag epter som forberört er, som thet sig burde och thenne forschriffning therom ydermere formelder, och for^{ne} Mogens Göe mett tho andre guode mendt nu samptligen paa nye haffuer beuilgitt och sambyccktt att wille were guod for for^{ne} 20,000 daller fremdelis, the 9000 att skulle bethallis vdi Kolding 14 dage efter pinndtzdag förstkommendis vden rennte, och the 11,000 thil nestkommendis omslag mett theris epterstandendis rente, epter som thett breff, the nu sidstegang ther paa wdgiffuet haffuer, wiidere wdi sig self indeholder och formelder, tha beplichter, loffuer och thilsiger ieg wdi thette mit obne breff, for mig och mine arffuinge paa min guode throe adelig ehre och loffue att wille och skulle holde for^{ne} Mogens Göe och hans arffuinge for for^{ne} hegten aldeles quitt frij och skadesslös, for ald kraff, thilhalle och eptermaning, som for^{ne} Mogens Göe eller hans arffuinge for for^{ne} löffte, och igenn forskaffe hannem eller hans arffuinge hans hand och segel fran begge for^{ne} heccte breffue thil omslag nestkommendis aar 1591 vdi thett allerseeniste, vden ald argelist vdi alle maade, som thett

¹⁾ Formodentlig Gaarden Rothensande, se J. P. Trap, Slesvigs Beskrivelse S. 651.

sig bör wdi alle maade. Och thersom saa skeede (thet dog Gudt forbiude) att ieg herudinden findes forsømmelig, saa for^{ne} summa pendinge mett forberörte wilkaar thil for^{ne} thermaner icke bliffuer thill goudt rede bethalledt och erlagdt, och for^{ne} Mogens Göes haand och segel hannem eller hans arffuinge wden ald skade thilstillet, eptersom forskreffuitt staar, och for^{ne} Mogens Göe therforre liider nogen indmaning eller skade, tha wil och skal ieg eller mine arffuinge were forpflichtt att inddrage wdi ett erligt herberg her wdi Danmarck eller förstendömit lannte Holstenn, huor och naar for^{ne} Mogens Göe eller hans arffuinge mig eller mine arffuinge mahnendis och heneskendis worder, och ther att holde ett erligt riddermessigt indleger, och icke ther igenn att wddrage dag eller natt hemmelig eller obenbare, inden ieg eller mine arffuinge faar fornöyett och thilfridtzstitlett for^{ne} Mogens Göe eller hans arffuinge for ald hues skade, kaast, thering, interesse, forsømmelse, wandring eller vmag, hand eller hans arffuinge for for^{ne} löffte wdi nogen maade lidt eller ahnwend haffue, och igienn thilstillet hannem eller hans arffuinge hans haand och segel frie for begge heccttebreffue, och holde thett for^{ne} Mogens Göe och hans arffuinge aldeles wden skade som thett sig böer wdi alle maade. Icke heller will eller skal ieg eller mine arffuinge oss her frann mett nogen wndskylding, opskuff eller paaskudt, thet were sig ehuadt thett heldst neffnis eller kaldis kandt, louglig eller wlouglig, som kand komme mig eller mine arffuinge thil fordeel och bedste och for^{ne} Mogens Göe eller hans arffuinge thil hinder eller skade wdi nogen maade, behielpe. Thil ydermere wiidnissbyrdt och bedre foruaring att ieg alle for^{ne} ordt, punchter och artickler wdi alle maade, epter som forskreffuitt staar, wedt min adelige ehre, thro och loffue fast wbrödeligen och wröggeligen holde wil och skal, trycker ieg mitt signett her neden fore och met egenn haand vnderskriffuer. Giffuet och skreffuet etc.¹⁾

¹⁾ Koncept i det store kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn, Ms. nye kgl. Samling Nr. 793. Fol.

II. Erik Langes Forslag om Søfart.

Articul und Puncta,

so der königl. mayt. zu Dennemarck etc. durch Erich Langen in nhamen capitein Adrian Menninck undt Heinrich de Hamen übergeben, belangendt die erfindung der eylande von Gronlandt undt Grocklandt undt andern mehr landen der Cron Dennemarck unterworffen, aber bisher noch nicht besiegelt.

Dessgleichen auch ein andere schiffahrt in *Asiam Orientalem* undt die lande von Chyna, dem grossen tartarischen kayser Cham underworffen, in welchem lande die grossen stete Quintzay, Cambalij, Mangij undt Smynu gelegen sein wie auch die eylande *Jappen* undt dergleichen mehr, so noch bissher auch nicht erfunden, auss welchen alle köstliche gestein, goldt, perlen, seydenwerck, auch allehand specereyen, gewurtz undt kauffmannswahren in Teutschland gebracht werden können, innerhall drey monat Zeit.

Undt stehet nun zu höchstgedachter kön. maytt. gefallen ob dieselbe diese schiffarth anzuordnen selbst gesinnet, oder ob ihro maytt. obgedachten Erich Langen undt seine consorten gnedigst gönnen undt sie damit nachfolgender gestalt privilegieren wollen, alssdan sie erpötig solche lande auf ihren eigen costen zu besiegeln undt aufzusuchen, auch von alle wahren, so auss den landen *Asiae Orientalis* undt eylanden gebracht werden, fünffe vom hundert zu geben.

Dagegen aber j. k. m. Erich Langen undt seine consorten hinwieder versichern soll, innerhalb vorbenanten zwanzigh jahren niemant anders mit solcher schiffarth in die eylande undt *Asiam* zu begnaden undt zuzulassen, undt das auch j. k. m. Erich Langen undt seine consorten mit ihren schiffen undt güthern in derselben schuz nhemen, undt die als i. m. eigne güther vor allen potentaten schützen undt beschirmen wollen.

Do sich auch innerhalb dan 20 jahren jemandt, ehr wehre auch wer ehr wolle, vnderstunde ohn ihr vorwissen undt willen diese schiffarth zugebrauchen, dass dan Erich Lange undt

seine consorten macht haben mügen, dieselben sambt ihren schiff undt güthern in i. m. hocheitt anzugreifen, zu arrestiren, auch schiff undt guht preyss zu machen undt zuverkauffen, davon der halbe theill i. k. m. undt der andere halbe theill Erich Langen undt seinen consorten heimbgefallen undt zugehörig sein soll.

Damitt auch niemandt dieser dinge ohngewissenheit sich habe zubeklagen, soll dieses allen sehestetten *insinuiret* undt offentlich *publiciret* undt angeschlagen werden.

Dabey auch ferner gepoten wird, es muge j. k. m. die erfindere dieser navigation undt schiffarth alss capitein Adrian Menningk undt Heinrichen de Hamen dergestalt privilegieren dass sie undt ihre erben macht haben mügen nach aussgange der 20 jahre die vorgenannte schiffarth zugebrauchen, darin biss zu ewigen zeiten zu handeln, wandeln von den güthern so auss undt in die eylande von Gronlandt undt Grocklandt auch auss dem lande von Chyna undt den steten in *Asia* gelegen, geführet werden etwa 100 last gutts in ein, zwey, 3 oder mehr schiffe zuladen, dieselbe zu befrachten undt damitt frey undt franck zu passiren, wan sie nur fünffe vom hundert geben undt do gleich nach den 20 jahren ein aufsatz geschege, dass sie dennoch damitt nicht sollen beschweret werden.

Undt zu mehrer begnadung undt gedächtnuss, das diese schiffarth undt kauffhandell durch capitein Menning undt Heinrich de Hames endtdeckt undt erfunden sei, auch hiedurch guthe verstendtnüssen zuischen dem grossen Cham undt der Cron Dennemarcken angerichtet undt gemacht, sollen sie undt ihre erben macht haben, ein jeder vor sich selbst undt in *particulari* seinen *contract* undt privilegia andern zuüberlassen, zu verkauffen oder durch ein testament zu vermachen die dann eben solcher *privilegien* sich sollen zu erfreuen undt zu geniessen haben, der Cron Dennemarck aber von jedem hundert fünff fürbehalten, vermüge dieses *contracts*.

So wird auch die k. m. zu Dennemarck vorgenannten capitein Adrian Menning an den grossen Cham undt andere Regenten der lande mit *promothoriall* undt andern nötigen

schriften beforderlich sein, damitt destobessere verstendtnüsen zwischen den potentaten angerichtet undt dieser kauffhandell dadurch soviel mehr befördert werde.

Subscriptio Regis.

Wir Christian etc. bekrefftigen hiemit vor uns undt unsere nachkommen vorberührten contract fest undt woll zu halten, auch denselben sobaldt wir die Cron empfangen zu approbiren, undt sollen drey dieser *reces* verfertigt, eines Erich Langen, das ander Adrian Menningk undt das dritte Heinrich de Hames zugestellet werden, Urkundlich von uns, unsern reichs rhäten undt vogten besiegelt undt unterschriben¹⁾.

¹⁾ En Kopi findes i Statsarkivet i Slesvig, som Bilag til det Lauenburgske Aktstykke Nr. 897: Vertrag des Herzogs Franz von Sachsen-Lauenburg mit Adrian Menning vom 25 Mai 1592. — Hr. Geheime-Arkivrath Hille i Slesvig har havt den Godhed at sammenholde et Korrekturaftryk med Kopien i Slesvig og at gøre opmærksom paa en Afhandling af Gerss, »Karsten Smeding's Reise nach Indien«, i Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen, Jahrgang 1879. I denne omtales ogsaa Erik Langes Forslag, som Forfatteren kender gennem en Kopi i Statsarkivet i Hannover.

Randers Porte og Broer i sidste Halvdel af 17de Aarhundrede.

Af Stiftamtmand Stemann.

Idet jeg nedenfor gjengiver nogle Dokumenter¹⁾, som jeg ved Undersøgelser i andet Øiemed er stødt paa i Randers Bys Raadstue Kopibog 1657—66 og Randers Tingbøger 1656, 1691—93 og 1694—98, kan jeg, da gjentagende Gange Randers Nørrebro og Nørreport²⁾ forekommer deri, ikke undlade at omtale de underjordiske Murlevninger, som man fandt i 1873 ved Nedlægning af Vandrør i Randers Nørregade netop i det Terrain, hvor Nørreport har staaet, og som af Arkitekt Uldall ere beskrevne i Jyllandsposten af 23. October 1873, og hvoraf Tegning findes i Nationalmuseets 2den Afdelings Arkiv. Arkitekt Uldall mener, at disse Murlevninger ere Fundamenter til et Porttaarn, hvis Udstrækning fra Nord til Syd har udgjort omtrent 15 Alen, og til to Bropiller mod Nord.

- 1) Disse aftrykkes ikke fuldstændig, idet jeg haaber ved anden Leilighed at komme nærmere ind paa »det store Taarn paa Torvet«, med hvad der mere omhandles i Dokumenterne udover det nedenfor meddelte. Iøvrigt bemærkes, at jeg i Randers Tingbøger ikke har fundet mere angaaende Byens Befæstning, end hvad jeg her og i Saml. til jydsk Hist. og Top. 3 R. II. 203 f. f. og 293 f. f. har meddelt.
- 2) Denne laa tæt ved Torvet, tværs over Nørregade, imellem nuværende Provstestræde og Fabrikstræde.

Fra anden kyndig Side er derimod til mig fremsat den interessante Hypothese, at, hvad der fandtes, var Dele af en og samme fritstaaende Bygning, et meget stort Taarn af Dimensioner omtrent som »Kjærnan« i Helsingborg. Ind mod Byen var Murtykkelsen 3 Alen 15 Tommer og mod Nord $5\frac{1}{4}$ Alen; selve Bygningens Diameter var ca. 25 Alen; mod Nord var en Vindebro og mod Byen en fast Bro¹⁾. Materialet, hvoraf Murlevningerne vare opførte, var dels Munkesten, dels mindre Mursten og dels huggen Granit, deriblandt eiendommelig nok en Overligger, der engang maa have haft sin Plads over en Dør eller snarere et Vindue i en gammel romansk Granitkirke. Mon de store Dimensioner ikke skulde kunne tillade den Gisning, at Taarnet har været noget mere end slet og ret et Porttaarn, at det med andre Ord kunde være det Slot eller den Borg, som Valdemar Atterdag byggede i Randers²⁾, og hvis Beliggenhed i Byen man ikke har kunnet paavise andesteds?

Hvorledes nu end Forholdene ved Nørreport have været i Middelalderen, saa ser man af Randers Kæmnerregnskab af 1597³⁾ og af Synet af 1656, at Nørreport i nyere Tid har haft et Taarn, og af Synene af 1656 og 1695, at den har haft Hvælvinger, formentlig baade over og under Kjørebanelen. Paa Billederne af Randers hos Resen og i Kong Frederik V's Atlas findes temmelig overensstemmende Gjen- givelser af Porttaarnet. Det har Gavl mod Syd og Nord og flere Vinduer i disse. Endvidere erfares af Dokumenterne,

1) Hvad der ogsaa synes at gjøre denne Hypothese mere tiltalende end førstnævnte, er den Omstændighed, at der saaledes findes en naturligere Forklaring for den ellers noget gaadefulde, aabne Gang mod den nordlige Grav. Den kan tvertimod have været Indgang fra Syd til store vestlige Underrum. Forøvrigt er der jo intet til Hinder for, at de fundne Murlevninger kunne skrive sig fra forskjellige Perioder.

2) Reinhardt: »Valdemar Atterdag og hans Regjering« 195.

3) S. 149: »giffuit hannom [Pouell Nielszen] for vij x alne sparrer thill tornit offuer nørportt iij m $\frac{1}{2}$ «.

at Nørrebro ialfald for en Del — i den nordre Ende — har været en »Jordbro«, men at Murværk og hugne Sten ellers har spillet en stor Rolle. Endelig faar man 1692 den overraskende Oplysning, at »paa Muren under Broen« er Indgang til »Daarekisterne«.

Om hele denne Porthbygning er identisk med »Nørrebaand«, der flere Gange i Kæmner- og Tingbøger nævnes som Fængsel¹⁾, kan ikke oplyses, men er sandsynlig, skjøndt Fængsel intetsteds omtales i Forbindelse med Nørreport de mange Gange, dette nævnes i de ommeldte Bøger.

I Randers Bys Vide og Vedtægt forekommer et eneste Sted i Artikel 36, følgende Passus: »Huemb som omb hellige Netter eller om Søndagen befindes i Kroer endten thill Drich eller Daabell, di schall setis i Thaarnit eller Nørebaand«²⁾. Alle de andre Gange baade før og efter, hvor Fængselstraf omtales i samme Vide og Vedtægt, er der altid kun Tale om »Thaarnit«. Det er i Øieblikket umuligt at afgjøre, om man i dette enkelte Tilfælde skulde have havt Valget imellem to forskellige Fængsler.

Om Vesterbro oplyser Synet af 1656, at den blev baaret af 3 murede Piller, der saavel som Tømmeret var i Bund og Grund brøstfældig. Om selve Porten³⁾ oplyses i 1695, at denne da igjen var opsat af Tømmer og nye Fjæl.

¹⁾ f. Ex. Kæmnerregnskab 1569 S. 224: »gaff mej Rasm(us) tømbermand iij mrk. for handt ferde stocken i Nørbandt oc iij mrk. for tømber ther till«, og Tingbog 1686 den 6. Septbr. hvor der omtales, at nogle Folk »var nedgangen i Nørbond« og talte med Kirsten Jensdatter Morsings, som sad fængslet der. Endvidere nævnes i Viborg Landstings Domsakt af 1686 i Sagen mod samme Person, at denne sad i Randers »i et gruelig afskyelig Fængsel 7 Alen under Jorden.«

²⁾ Neckelmann: »Om Kommunevæsenet i Danmark« S. 161 har sat et Spørgsmaalstegn ved Ordet Nørebaand, der aabenbart maa have været ham uforstaaeligt.

³⁾ Denne laa omtrent udfor Porten i den nuværende Hospitalsbygning, ved Indgangen til nuværende Vestergade.

Om Østerport¹⁾ erfares, at dens Tilstand baade 1692 og ikke mindre i 1695 har været meget elendig. I 1692 siges »at det mesten oven og nedentil og paa alle Sider er snart klauen ad i Muren af Vandløb og Regn, som der oven paa Porten haver haft sit Stade«, og i 1695 er det endog forbunden med »stor Livsfare at gaa der igiennem«. Synsmændene anbefale begge Gange at bryde Portbygningen ned — 1692 med det Formaal at benytte dens Rudera til Reparation af Nørrebro — og 1695 tilraades at opføre en Port »af Tømmer og nye Fiæl, som er gjort ved Vesterport«.

Alt, hvad vi hidtil have beskæftiget os med, har i større eller mindre Grad været »brøstfældigt«, »forfaldent«, »forfulelet«, »forraadnet« og »brækket«. Ogsaa Kirkens Bo²⁾ »paa de øster« findes »ganske at være forfalden og kan ingenlunde hjælpes, men endeligen med aller snarreste vil nedertages Ulykke at forekomme saa og for et Par Hundrede Tagstens Skyld«. Det eneste der er lidt trøstefuldt i det almindelige Forfald — Byen var jo forarmet efter Landets mange Krige — er Bryggen — Prambryggen og Skibsbryggen —, om hvilken det udtales, at den til Trods for nogle mindre Udsættelser f. Ex. om lidt Opmudring for »at Skiberrummene kan ligge vel till Bryggen« er »saa vel vedligeholdt med Pæle, Bolværk og Overleider, som den ikke i lang Tid tilforne haver været«. Idet Synet sluttelig omtaler »den gamle Tvætdebænk«³⁾ ved Sønderbroen, der ifølge Randers Tingbog 1693—94 da ogsaa har været brøstfældig, kommer det dog igjen med sit tidligere Omkvæd: »ganske forfulelet og fordærvet og vil en ny derfor igjen opsættes«.

1) Den laa formentlig for Enden af nuværende Slotsgade, rimeligvis lidt ude paa Frederikspladsen.

2) Det er ikke muligt at oplyse, til hvilken Kirke denne Bo har hørt, eller hvor den har ligget.

3) I Randers fandtes vest for nuværende Sønderbro indtil for faa Aar siden et saakaldt »Vaskelad«, jfr. ogsaa Christine Daugaard »Biskop Daugaard« I. 17: »Vi unge Piger havde den Gang (ca. 1800) ingen anden Fornøielse end at gaa ned paa Vaskeladet og sætte os der og sladre med hverandre«.

Randers Bys Tingbog 1656¹⁾.

Mandagen den 12te Mai [1656].

Niels Jensen, Byfoged,
 Peder Nielsen, Borger
 og Hans Hansen, Byskriver.

De otte Mænd.

Anders Knudtzen Remmer, Peder Christensen, Christen Sørensen Tømmermand, Abraham Maler, Jens Sørensen Tømmermand, Søren Knivsmid, Lauritz Lauritzen Tømmermand og Jacob Schou Hattemager Indvaaner her ibidem.

Borgemester og Raad et Syns Vinde.

Peder Nielsen Borger og Bys Kæmner paa deres Vegne, Christen Tommesen, Jens Jensen Seegaldt, Niels Jensen Bagger, Christen Jensen Konning, Søren Pedersen, Jesper Christensen Tømmersvend og Rasmus Jacobsen Murmand, Borgere her sammesteds, de her for Retten bekjende og tilstod ved Ed efter Recessen at have nu sidst forleden den 10de Mai været med begge Byskæmnere nemlig Johan Cop og forne. Peder Nielsen til Syn, som efterfølger. Først ved Vesterbro saae de og befandtes, at de 3 murede Piller under Broen var revnet fra hverandre i Muren og meget brøstfældig; vil optages i Grunden og gøres af ny. Iligemaade saae de, at de 5 Egehamre under Broen ogsaa var brøstfældig og behøver at gøres af ny med 5 ny Egetræer, Stykket 12 Alen lang, 4 Leder under Rækketræerne, Stykket 12 Alen lang, ogsaa brøstfældig, 4 Strøbjælker, 6 Alen lang, Fodstykket under de yderste Rækketræer, 6 Alen Pillen, 2 tolv Alen Træer til Rækketræer, 2 Tylter Ege Løsholter til Opstander og Løsholter i forne. Rækker behøves dertil alt sammen af ny; nok 2 Tylter 7 Alen til Strøelse paa Broen iligemaade af ny. Ved Nørrebro saae de, at Rækketræerne sammesteds fra Hvælvingen ud paa Broen paa begge Sider var ganske

1) Fol. 131.

brøstfældig, var 25 Alen lang paa hver Side, hvortil behøves til Stiber [?] og Løsholter nye Ege-Løsholter, 5 Tylter til Række træer over og under, 6 sexten Alen til Strøbjælker, 4 Stykker Egetræer, Stykket 8 Alen lang; nok Strø oven paa en Tylt 12 Alen Træ. Murværket sammesteds paa begge Sider er ogsaa meget brøstfældigt og vil af ny forbedres med Kalk og Steen. Pikningen fra den ydre Ende paa Muren over Hvælvingen ind igjennem Porten behøves at optages og med 2 Tylter Egebul underneden forbedres og igjen af ny lægges og pikkes. Paa Taarnet over Nørreport saae de, at Taget derover var meget brøstfældigt og behøves at forbedres med Lægter, Steen og Kalk til »Schielning« Ved Suderbroen¹⁾ saae de, at der fattes 2 Underleder til Række træer hver 16 Alen lang. Til Række træer, Løsholter, Stiver og Opstander behøves 2 tolv Alen Træer. Behøves og ved Enden paa Broen at pikkes af ny 6 Favne vidt og langt Bro. Ved Byens Vandsted²⁾ der saae de, at det [?] var slet forfaldent og behøves af ny at oprettes og færdig gjøres, hvortil behøves 2 Tylter Egebul til Brystværket; 4 Egepæle, Stykket 6 Alen lang, fattes og; 12 Favne lang Pikning og 8 Favne bred, som behøves at lægges af ny Det saaledes befindes, som forskrevet staar, afhjemlede de for et fuldt Syn, og stod forne. Synsmænd med bemeldte Peder Nielsen til Vedermaalsting, der dette Syn toges beskrevet.

¹⁾ Formentlig en ikke mere eksisterende Bro vest for Sønderbro over den nu opfyldte Suderstrøm. Rosenørn: »Grev Gert og Niels Ebbeson« 180 Note og 433.

²⁾ Hvortil dette har været benyttet og hvor det har ligget, ser jeg mig ikke i Stand til at oplyse.

Randers Bys Raadstue-Kopibog 1657—66.

Kopi af den Kontrakt imellem Borgemestere og Raad og Stenpikkerne anlangende Nørrebro.

Kjendes vi underskrevne Christen Jensen og Peder Jørgensen, Steenpikkere og Indvaanere i Randers, gjør vitterligt, det velvise Borgemestere og Raad sammesteds haver med os akkorderet saaledes, det vi med tvende dygtige Karle, som vi selv paa vores egen Bekostning haver at forskaffe, skal med Kampsteen og Pikning bestandig opsætte og fuldfærdige Nørrebro her for Byen, saa vidt paavises, som forsvarlig for hvo den besigtes, item Fortogen for og paa Broen at lægge og pikke. Hvorfor os er beloved tyve Slettedaler, hvilke Penge os skal betales efterhaanden, som Arbeidet gaar for sig. Skal os af Byens Folk, imidlertid Arbeidet paastaar, forskaffes tre »Plidz Folch«. Steen og Sand, saa vidt fornøden eragtes, skal til Stede forskaffes. Derhos lover og tilforpligter vi os dermed at begynde idag otte Dage førstkommende og ikke os derfra at begive, førend samme Bro som forskrevet er forforfærdiget, saa det skal blive Borgemestere og Raad paa Byens Vegne aldeles uden Skade i alle Maader. Des til Bekræftning stadfæster vi denne Kontrakt med vores egne Hænder og Navne her neden under skrevet og venlig ombudet tvende Borgere nemlig Lauritz Nielsen og Tommes Rasmussen Kregballe med os til Vitterlighed at underskrive. Datum Randers den 21. Augusti 1665.

C. J. S.

Peder Jørgensen.

Til Vitterlighed:

Til Vitterlighed:

Lauritz Nielsen.

Tommes Rasmussen.

Randers Bys Tingbog 1691—93¹⁾.

Mandag den 20 Juni 1692.

Jens Nielsen, Kgl. Maj. Byfoged, Jørgen Madsen, By-skriver, og Niels Jacobsen Prin, Borger og Tinghører ibidem.

Otte Mænd: Thomas Kragballe, Anders Jensen Jeren, Niels Nielsen, Snedker, Peder Therchelsen, Feldbereder, Peder Madsen Albech, Peder Sørensen, Skrædder, Søren Mortensen Lang, Niels Christensen, Skrædder.

Velvise Borgemester og Raad her i Randers ved deres Fuldmægtig Søren Jørgensen et Vinde.

Det forskrevne Søren Jørgensen for Retten fremkom og havde tilstede fire Synsmænd Jens Didrichsen, Niels Pedersen Lueskrædder, Jens Juel og Christian Murmand, som afhjemlede ved Sjæls Ed, at de idag den 20de Juni havde været til Syn først ved Nørrebro, da de synte saaledes, at den øster Steenmur ungefær midt paa Broen ganske er forfalden og en stor Deel huggen Steen og Mursteen paa en stor Deel af Muren, der som Indgangen er paa Muren under Broen til Daarekisterne. Det øvrige paa Muren langs hen oven med Broen og saa ned paa Muren paa de øverste Ankere vil nedtages og af ny opmures. Der sammesteds midt paa saa vel som paa begge Enderne af samme Side og foroven vil forvares med Mur og Schøtte [?], som kan schyde [?] Vandet. Den venstre Side af Muren staar og for oven »paa Rauf«, at vil udfalde, og er allerede næst ved Porten udfalden en Steen. De øverste huggen Steen saa [!] haver ligget oven paa Muren paa begge Sider, er en stor Deel af bortstjaalen. Broen i sig selv inden Muren er mængstedes brøstfældig, saa Vandet endog allermest paa et Sted har taget sit Udløb og løber ned igjennem Stenbroen og ud af Siden af den østre Mur. For Enden af den vestre Mur ved Tømmerværket haver Vandet og taget

¹⁾ Fol. 160 f. f.

Durchløb ud til den vestre Side. Tømmerværket nord for Stenmuren vil hjælpes og med ny Tømmer allevegne forbedres saa vel endog med Rækker oven paa Siderne af Broen. Østerports Reparation haver de synet saaledes, at ei uden stor Bekostning kan repareres, som at det mesten oven og neden og paa alle Sider er snart »klaun ad« i Muren af Vandløb og Regn, som der oven paa Porten haver havt sit Stade, saa de syntes det bedre at være at nedbryde den og forbruge Stenene til Nørrebro's Reparation, og i det Sted opsætte en Port igjen med Stolper, Stiber og Planker, som kunde komme Byen til mindre Bekostning. Kirkens Bøs Reparation paa de øster syntes de ganske at være forfalden og kan ingenlunde hjælpes, men endeligen med allersnarest vil nedertages Ulykke at forekomme, saa og for et Par Hundrede Tagstens Skyld, som derpaa ligger og kunde frelses, at de ikke skulde vorde i Stykker slagen. Tømmeret er ganske raaddent og tjener ganske lidet uden at brænde. Mursten findes ingen udi Boen, uden i 3 Vægge er nogen faa, saa mange de ere.

Hvorefter Søren Jørgensen var Tingvidne begjærende.

Randers Bys Tingbog 1694 – 98¹⁾.

Mandag den 29de April 1695.

Kongl. Maj.s Byfoged Jens Nielsen, Anders Hansen, Skriver, Jens Diderichsen Borger og Skomager, Tinghører.

Otte Mænd: Christen Lauridsen, Skomager, Anders Jensen, Anders Leth, Christen Jensen, Handskemager, Morten Faltinsen, Christen Jensen Rigtrup, Laurids Søndergaard og Peder Svendsen alle ibidem. — Niels Pedersen Lueskrædder paa velvise Magistratens Vegne her i Randers for Retten

¹⁾ Fol. 35–36, 38–40.

fremstillede tvende Kaldspersoner nemlig Christen Rasmussen Markmand og Rasmus Clausen, som afhjemlede ved Ed og opholden Fingre efter Loven, at de idag otte Dage lovlig stevnet og Varsel gav Jens Andersen Kragballe, Anders Sørensen Bay, Henrich Kop, Jens Anchersen, Søren Rasmussen, Jens Andersen, Tyge Terchelsen, Jacob Hansen, Søren Mortensen Lang, Niels Nielsen Bay, Laurids Nielsen og Peder Ravn, alle Borgere og Handelsmænd her ibidem hid til Tinget til idag for Synsmænds Optrævelse angaaende Randers Bys brøstfældige Nørrebro, som er udfalden i Brandmuren, item Østerports Murings store Brøstfældighed saavel som det store Taarn paa Torvet og andet Byens Nødvendigheder samt Skibbryggen med ovenskrevne at besigtige den 1ste Mai næstkommende og for dessen Afhjemling den 6te Mai, og talte en Deel ved dem selv, en Deel deres Hustruer og Folk, hvorefter Niels Pedersen Lueskrædder paa velbemeldte Borgemester og Raads Vegne var Synsmænds Optrævelse begjærende. Saa er her af Retten udnævnt Anders Povelsen Bay, Johan Gjerløf, Mads Michelsen, Jens Christensen, Ridefoged, Rasmus Michelsen, Rasmus Simmenssen, Christen Lassen Spentrup, Niels Jacobsen Prim, Christen Jacobsen Prim, Jens Juel Skomager, Jens Tømmermand og Morten Faltinsen, Murmand, som paa næstkommende Onsdag efter Stævningens Formelding haver at møde paa Aastederne deres Brøstfældighed at syne og besigtige og for dessen Afhjemling idag otte [Dage] Hvorefter han paa sine Principalers Vegne var Optrævelsesvidne begjærende.

Mandag den 6te Mai Anno 1695.

Kongl. Maj. Byfoged Jens Nielsen, Anders Hansen, Skriver, og Jens Diderichsen, Tinghører.

Otte Mænd: Anders Jensen, Christen Lauridsen, Skomager, Anders Leth, Peder Svendsen, Anders Pedersen Hobro, Laurids Pedersen Søndergaard og Jesper Adamsen alle ibidem.

Niels Pedersen Lueskrædder paa Borgemester og Raads Vegne efter Optrævelse her idag otte Dage til Randers Byting fremstillede efterskrevne Synsmænd, nemlig Anders Povlsen Bay, Christen Lassen Spentrup, Jens Christensen Durup, Christen Jacobsen Prim, Jens Jensen Juel, Johan Pedersen Gjerløf, Peder Andersen Glarmester, Morten Faltinsen Murmand, Christopher Straux, Rasmus Michelsen, hvilke alle efter Loven gjorde deres høieste Ed saaledes at have synet som Johan Pedersen Gjerløf deres gjorte Syn og Forretning for Retten lydelig oplæste og udi Synsvidnet Ord for Ord skal vorde indført, hvorefter Niels Pedersen Lueskrædder paa Magistratens Vegne var Tingvidne efter afhjemlede Syn begjærende.

— — — — —

Det skriftlige Syn, Johan Pedersen Gjerløf for Retten oplæste, var af efterfølgende Formelding: Anno 1695 den 1ste Mai vare vi underskrevne til at syne og besigtige en Deel Steder her i Randers By efter velvise Borgemester og Raads Begjæring, efter at vi den 29de April næst tilforn paa Bytinget er bleven opnævnet, og er dette vor Forretning og Syn saaledes som følger: Først synede vi Nørrebro, og er den i den nordre Ende ved Jordbroen ud til den vester Side Muren ganske brøstfældig og staaer saa godt som paa Fald, formedelst Kalken af Vandskyl, Regn og Slud er bortkommen fra Stenene; oven paa samme Mur i samme Ende er paa 4¹/₂ Favne lang ingen huggen Steen eller Mur, og forneden ud til samme vester Side strax ved Porten er fire eller sex hugne Steen udhuggen af Muren og er borte, og ellers overalt brøstfældig paa samme Side og vil endelig med første hjælpes og forfærdiges. Paa den østre Side af Broen, strax op til Porten, er en stor Deel huggen- og Mursteen udfalden, og staaer der paa det samme Sted fire Støtter op til Muren, ellers havde den været langt mere udfalden. Ellers er Muren i den anden Ende paa samme Side foroven og noget ned paa Muren ogsaa hel brøstfældig og langs igjennem foroven paa begge Siderne er Muren borte og ganske forfuleet, og findes næst ved Porten en Favn lang de hugne Steen at være borte

og foroven paa den vester Side i den nordre Ende 3 Favne lang er ingen huggen Steen eller Mur, og vil »Huellingerne« i Nørreport forbedres og begge Siderne forneden, som Porten hænger, vil forbedres med Kalk og Steen, og endeligen overalt vil forfærdiges med allerførste Item synede vi og Østerport, og findes den ganske brøstfældig og det øverste nedfalden og Bjælker og Lofte ganske forraadnet og brækket og »Bouferne« mesten nedfalden, saa det er stor Livsfare at gaae der igjennem. Vil derfor ganske nedertages og en Port igjen at opsætte af Tømmer og nye Fjæl, som er gjort ved Vesterport. Dernæst synede vi Bryggen ved Sønderbroen, og findes Prambryggen at være ompælet runden om og klædt med Bul og Hammertræ oven paa undtagen en Overleide i den nordvest Side, som er i Stykker og vil et ny i Stedet indlægges, saa og et Bul i den sønder Ende. Vil og noget opfyldes og pikkes med Steen, som Kjørselen falder. Skibbryggen findes og ganske ompælet og bulet samt overlagt med Overleider runden om, uden i den nordøst Ende og Hjørne vil et Stykke 5 Alen Overleide paalægges i Stedet for det gamle, der ligger, saa Bryggene er ellers saa vel vedligeholdet med Pæle, Bolværk og Overleider, som den ikke i lang Tid tilforn haver været, men ellers vil Skibbryggen og noget opfyldes og med Steen pikkes, saa vidt Kjøringen falder til Skiberummene, og vil ellers udenfor Pælene i Vandet noget opkastes, at Skiberummene kan ligge vel til Bryggen. Ved Sønderbroen er den gamle Tvættebænk ganske forfuleet og fordærvet og vil en ny igjen opsættes. At saaledes alt ovenmeldte af os er bleven synet og befindes saa i Sandhed at være, testerer vi med egne Hænder. Actum Randers ut supra. — Stod neden under skrevet: Anders Povlsen Bay, Christen Lassen Spentrup, Jens Christensen, R. Michelsen, Christen Jacobsen Prim, Jens Jensen Juel, Niels Jacobsen Prim, Christopher Straux, Peder Andersen Glarmester, Johan Gjerløf, Morten Falentinsen Reicher.

Smaastykker.

1. Mordet på Peder Jensen Blusser og hustru i Skagen 1615.

Yderligere oplysninger meddelte af Dr. jur. *V. A. Secher*.

I »Jyske samlinger« 1. bind har N. Hancke fortalt historien om det af Palle Friis, Kristen Andersen skræder og Maren Jensdatter i året 1615 på Peder Jensen Blusser¹⁾ og hustru begåede mord. Hans kilder vare den over Palle Friis af kongen og rigens råd afsagte dom med tilhørende dokumenter. Disse omhandle dog kun lige selve forbrydelsen og hvad der tjæner til at belyse denne, og Hancke har ikke vidst at finde frem de oplysninger, som endnu haves om de tre forbryderes behandling fra deres pågribelse og til deres henrettelse. Da disse også give et karakteristisk tidsbillede, meddeles de her efter. Ålborghus og Københavns slots læns regnskaber.

Allerede Hancke har omtalt, at det var Skagens tolder, hans navn var Sören Rasmussen, som fik anmældelsen om den begåede forbrydelse. Formodentlig har Sören Rasmussen tillige været byfoged i den lille by. Denne var nemlig ikke alene forsynet med borgemester og råd og byfoged, men havde også i 1580 andraget om, at måtte faa en særskilt byskriver.²⁾ Palle Friis og Maren Jensdatter sade i hvert fald

¹⁾ Tilnavnet skriver sig fra, at Peder Jensen har været »blusser« eller fyrpasser ved lygten på Skagen.

²⁾ Ved missive til lænsmanden på Ålborghus af 1580 31. juni tilstod kongen byen en byskriver samtidig med, at han pålagde lænsmanden at edfæste rådmand Nils Tomsen, der var valgt til borgemester efter afd. Mads Kristensen, hvis han var duelig (Jyske tegn. 2, 138).

arresterede på »toldergaarden«. ¹⁾ *Maren Jensdatter* sad der i 3 uger, og toldereren beregnede sig i den anledning for »kost og varetægt« 2¹/₂ daler 7 skilling. ²⁾ Derefter kom Hans skarprigter fra Ålborg, rettede hende med et sværd og lagde hende paa stejle og hjul. Sören Rasmussen honorerede ham »for hans umage og vandring« med 13 slette daler og 300 tørre flynder, som beregnedes til 3 mark, således at skarp- retterens honorar i alt blev 11¹/₂ daler 1¹/₂ ort 1 skill. 3 penning. ³⁾

Med *Palle Friis* var toldereren i større forlegenhed; han var al tid en adelsmand, selv om han var en af dem i pjalter;

¹⁾ Denne gård i Skagen havde kongen allerede fra gammel tid. 1584 fik lænsmanden ved kgl. missive pålæg om at lade sælge den gård, som kongen havde overtaget efter Simon Prytz for de penge, som denne var bleven kongen skyldig, og anvende pengene, som indvandt ved salget, til »toldergaarden«s bygning (Jyske tegn. 2, 488). Den nævnte Simon Prytz var tidligere tolder på Skagen og har formodentlig haft kasseangel. »Toldergården« var stadig embedsbolig for Skagens tolder og omtales i de senere bestallinger for toldererne der på stedet. Den blev til sidst hortsolgt 1667, se »Jydske samlinger« II, 1, 382—83.

²⁾ Betalingen var sædvanlig 1 slet daler om ugen. For Anders Laversen af København, som dræbte Rasmus Lodvigsen, og blev fangen og indsat 1615 22. novbr., blev der fra denne dag og til 1616 22. januar, da han blev »forrettet«, betalt for »øl, mad og varetægt« 1 slet daler om ugen i 8¹/₂ uge eller 7 daler 1 ort 7¹/₂ sk. For Anne Lunds, som var sat for trolddom og var kirkenævn oversvoret, betaltes ligeledes til »kost og varetægt« 1 slet daler om ugen fra 28. avgust til 4. novbr. i 9 uger og 4 dage eller 8 daler 1 ort 2 sk. ¹/₂ penning (Ålborghus læns regnskab 1615—16). Det kan tilføjes, at sandemændene, som svor Anders Laversen mands død over, fik deres »hesteleje« (se Jyske lov 2, 5) udbetalt af lænets indtægter med 30 sk. (a. st.).

³⁾ Sören Rasmussens regnskab af 18. marts 1617 (bil. 97 til Ålborghus læns rgsk. 1616—17). — Mester Hans skarprigter af Ålborg fik for at rette og under galgen begrave den i forrige note nævnte Anders Laversen 10 rdlr.

Sören Rasmussen ilede derfor straks til Ålborg for at rådføre sig med lænsmanden. Vi lade ham selv fortælle¹⁾:

»Forterit jeg selv fraa Skaggen oc til Olborrig slot med heste och vogen at gifve erlig och velbiurdig mand Manderup Parsberg til Hagesholm, kongelig maiestets befallingsmand paa Olborrig slot, det mord och manddrab til kiende, som var giort paa Peder Blusser och hans høstrue, och derhos forfare, hvorledes med Palli Friis, som vor en adelsperson, skulle forholdis, baade fremb och tilbage, forterit med vogendreng och hestene penge . . . 4 daler.«

Imidlertid sad Palle Friis på Skagens toldergård indtil besked kom tilbage om, at han skulde sendes til Ålborg. Sören Rasmussen måtte betale Niels Nielsen, borger i Skagen, 1 daler »for han nat og dag udi fem dage og nætter varede på Palle Friis og havde nøglen til bolten og fulgte ham frem til Ålborg«. Ganske vist sad Palle Friis således i bolt og jærn, men han havde det dog efter omstændighederne ganske lystigt i fængselet. Mordet var straks rygtedes i vid omkreds og folk strømmede til for at se den celebre morder, og man drak på hans velgående i godt Rostocker øl: der blev ikke tale om »vand og brød«, som en nyere forfatter²⁾, i øvrigt med urette, angiver som på den tid almindeligt traktement for fangerne i Københavns fængsel. Vi lade atter Sören Rasmussen have ordet³⁾:

»Item forteret Palli Friis udi femb dage, hand sad fangen her udi kongelig maiestets toldergaard, och mange got folk besøgte hannom baade adel oc andre, forterit hand selv 10 maaltid mad och 14 kander øl; folken finge, som vaared paa hannom, hver maaltid mad 5 sk. och hver kande øl 4 sk. Herforuden blef afdrucken en tønne Rostocker øl foruden mad, fremmed forterit, som icke regnis, kaast 3 slette daler, er til hobe penge . . . 4 daler 2 sk.«

Palle Friis blev altså sendt til Ålborg, hvor man ikke synes at have haft passende fangelokaler på slottet; man anbragte ham derfor hos Ålborg bys kæmner »i nogle dage« og betalte denne »til tæring« 6 mrk. 1 sk. Han blev derefter

1) a. st.

2) O. Nielsen: Københavns Historie 3, 271.

3) a. st.

under bevogtning af Peder Jakobsen »tjenende på Ålborg slot« selv tredje sendt over land til København, hvor processen imod ham skulde føres. Bekostningen for Peder Jakobsen selvfjerde på henrejsen og selv tredje på hjemrejsen blev til »fortæring og færgelön« i mønt 28 slette daler $2\frac{1}{2}$ mrk. eller $24\frac{1}{2}$ daler 19 sk. På vejen måtte de gennem Rold skov, og man har måske næret frygt for, at der i denne, fra gammel tid for røveruvasen berygtede, skov skulde gøres forsøg på at befri Palle Friis, ti der blev betalt til 2 karle, som »have bevåget ham og varet og fremfulgte ham med de andre, ham skulde fremføre, gennem Rold skov«, hver til kost og lön 5 mrk. $3\frac{1}{2}$ sk. Bysvenden i Ålborg fik desuden til drikkepenge 16 sk.¹⁾

Efterat kongen og rigens råd havde afsagt dødsdommen²⁾ over Palle Friis, blev han den 31. maj 1616³⁾ henrettet sammen med den for blodskam dömte Hans Munk⁴⁾. Herom

1) Ålborghus læns regnskab 1615–16 bil. no. 98.

2) Den er dateret 1616 28. maj, medens Kristian IV i sin skrivkalender opfører den under 29. maj (Nyt histor. tidskr. 4, 356).

3) a. st.

4) Ch. Weis har i en afhandling kaldet »Protestantisk præstevælde i Danmark i det 16. og 17. årh.« (»Årbog for Dansk Kulturhistorie« 1898 S. 170--85), som også i andre henseender udviser en fylldig samling grove historiske fejl og misforståelser, gjort den opdagelse, at den fattige og forfaldne stymper Palle Friis, der levede som husmand i en udkrog af riget som Skagen og drak sig beruset sammen med folk af den lavere almue, i virkeligheden ikke led døden for bøddelens hånd for sit mord på Peder Jensen Blusser og dennes hustru, — men fordi han sammen med ovennævnte Hans Munk (denne kaldes a. st. s. 179: Hans Friis) og Gjord Kås (dömtes 1603 fra livet på grund af blodskam; var allerede da rönt af riget, men kom tilbage og holdt sig skjult, indtil han blev pågrebet i Hanherred, sendt til København og henrettet 1616 9. marts) havde støttet den 1613 fra embedet suspenderede præst ved Københavns Nicolai kirke mag. Ole Kok i hans teologiske strid med biskop Resen (!). Dennes »personlige hævn tørst« (!) opravede de af Palle Friis, Hans Munk og Gjord Kås begåede forbrydelser, der »vare så gamle, at der var groet græs over dem« (!), og

indeholder Københavns læns regnskab¹): »Givet Hindrich Beyr, skarpretter i Helsingør, for Hans Munk og Palle Friis, hvilke han halshug her for slottet, for hver af dem 10 daler«.

Om *Kristen Andersen skræder* oplyse de nævnte kilder, at der blev betalt 2 borgere fra Skagen for at eftersøge ham »langt borte udi Himmersyssel« hver 3 daler à 74 sk.²) Han blev, som allerede omtalt af Hancke, grebet i Århus og derfra ført til København, hvor hans Sag pådømtes.

E. S. Møntberegningen i ovenstående citater er følgende: 1 slet daler = 4 mrk. à 16 sk.; 1 daler eller rigsdaler = 74 sk. = 4 ort à 18¹/₂ sk.; 1 sk. = 12 penninge

2. Nedre Bro, Nedde Aa og Wedthug Mark ved Vejle.

Af Cand. mag. *Søren Hansen* i Vejle.

Hvis man fra Enden af Sønderbrogade i Vejle gaar omtrent 4000 Alen ud ad Ribevejen, træffer man paa en Bro, som af nogle kaldes »Broen paa Ribevejen«, af andre »den røde Bro« og af andre igjen »Nedre Bro«. Dette sidste synes at være Broens officielle Navn, og saaledes kaldes den paa Generalstabens Kort. Navnet passer egentlig ganske godt, eftersom den saakaldte Højen Aa, over hvilken Broen fører, 4400 Alen højere oppe mod Sydøst har en anden Bro, kaldet Stokkebro, over hvilken Koldingevejen fører. Ikke desto

fremdrog dem, »netop fordi gærningsmændene havde stået på den landsforviste Ole Koks side«!! Det er ikke godt at vide, om man skal le eller græde over den grove ukyndighed, som står bag ved disse aldeles uhjemlede gisninger.

¹) For 1616—17. Da dette ikke oplyser omkostningerne ved hans underhold 1615—16, har man sagtens forvaret ham i byens fængsel for den andel, som kongen havde i sigt- og sagefaldet af byen. Regnskabet for dette er tabt.

²) Ålborghus læns regnskab 1616—17 bil. no. 110.

mindre er der ingen Tvivl om, at Navnet Nedre Bro skylder en Misforstaaelse sin Oprindelse. Blandt de Indberetninger, som i 1638 indsendtes fra Præsterne i Ribe Stift til Professor Ole Worm, findes ogsaa en Skildring af Skibet Sogn, skreven af Sognets daværende Præst Hr. Jakob Svendsen¹). Han siger her: »Søndenfor Skibet Aa nærmere Vejle mellem Vejle og Vilstrup Mark løber en liden Aa, som kaldes *Nedde Aa* og haver sit Navn af nogle Skovender eller Næs, og løber Nedde Aa i Skibet Aa, førend den løber til Vejle«. Ved Skibet Aa forstaaer han den vestfra kommende Aa, som nu i Almindelighed kaldes Vejle Aa, og Nedde Aa har han betegnet saa tydeligt — løbende mellem Vejle Mark²) og Vilstrup Mark —, at den strax ses at være identisk med Højen Aa, over hvilken ovennævnte Nedre Bro fører. Den Tanke indfinder sig da strax: mon ikke »Nedre Bro« er en forvansket Navneform i Stedet for »Nedde Bro«? Ved en Undersøgelse har det vist sig, at de af Omegnens Bønder, som intet Forsøg gjøre paa at »forfine« deres Sprog, stedse sige »Ne(dd)e Bro«; ja de betegne endog Aaen paa samme Maade som Præsten; de sige »Ne(dd)e Aa«. Kommer Talen derimod til at dreje sig om Nedre Knaberup, Nedergaard e. lign., sige de altid »*Næje* Knaberup«, »*Næjedor*« o. s. v. med en Udtale, der er tydelig forskjellig fra den, som anvendes ved Aaens og Broens Navn. Der kan følgelig ingen Tvivl være derom: *Nedde Aa har i Folkemunde bevaret sit Navn uforvansket den Dag idag, og Broen har Navn efter Aaen, den fører over: den hedder og bør hedde Nedde Bro.*

Vi ville nu et Øjeblik forlade Broen og Aaen for at kaste Blikket paa et andet Forhold. Det var i Aaret 1530, at »Jens Andersen, Borger i Vejle, fik Brev (af Kongen), at han og det længst levende af hans ægte Børn i deres Livstid skulle nyde Kronens Gods, *Ladegaard og Wedthug Mark*, i

¹) Danske Samlinger II, 4, 72 f. Indberetningerne ere i sin Tid bragte i Trykken af Raadstuearkivar Dr. phil. Oluf Nielsen.

²) Nuværende Pedersholms Mark var den Gang Vejle Mark.

Holmans Herred ved Vejle mod at bygge og forbedre Gaarden, ikke forhugge Skovene og aarlig i betimelig Tid yde 1 Tønde Smør i Landgilde til Kolding Slot; dermed skulle de være fri for Arbejde og al anden Tyngde¹⁾. Holmans Herred grænser nutildags kun til Vejle med den nordvestligste Spids af Vinding Sogn. Ved Kronens Ladegaard forstaas det nuværende Pedersholm $\frac{1}{4}$ Mil sydvest for Vejle i Nørvang Herred²⁾. Enten maa altsaa ovenstaaende Brevs Text forstaas saaledes, at Stedsbetegnelsen »i Holmans Herred« kun gaar paa sidste Led »Wedthug Mark« (det af os anbragte Komma skal saa slettes igen), eller Herredsbetegnelsen er urigtig, eller Herredsgrænsen er bleven flyttet. Den første Mulighed tør ikke uden Nødvendighed forudsættes, da den strider mod Textens naturlige Forstaaelse og vilde tvinge os til at søge Marken langt borte fra Ladegaarden. Heller ikke den anden Mulighed tør uden Nødvendighed forudsættes, skjønt det skal indrømmes, at Herredsangivelsen i gamle Dokumenter tit er urigtig. Derimod tør det i Følge Beliggenheden anses for sikkert, at Pedersholms Jorder ikke *oprindeligt* have hørt til Nørvang Herred, men enten til Holmans eller Jerlev Herred. Forandringen har sandsynligvis fundet Sted efter 1572, da Kongen afstod Gaarden til Vejle By. Ved denne Lejlighed nævnes Wedthug Mark ikke udtrykkelig i Skødet; men da den Afgift, Vejle By for Fremtiden skal betale Kongen af Ladegaarden, er den samme (1 Tønde Smør), som Jens Andersen og hans Børn forpligtedes til at betale i 1530³⁾, er der næppe Tvivl om, at jo Gaardens Jordtilliggende har været det samme, at altsaa Wedthug Mark har fulgt Ladegaarden over i Vejle Bys Eje. *Ude ved Pedersholm maa altsaa efter al Sandsynlighed Marken med det mystiske Navn søges.*

Lad os nu se lidt paa dette Navn. Hvis det havde

1) Kong Frederik I's danske Registranter 252 f.

2) Den saakaldte Vinding Ladegaard i Vinding Sogn har efter Sigende faaet sit Navn i nyere Tid efter en Ejer, som har Tilnavnet Ladegaard.

3) Kronens Skøder I, 129.

været i et Dokument fra før 1500, vi havde truffet Navnet »Wedthug«, vilde vi næppe være i Tvivl om, at det svarede til en senere Tids »Vedde«. Stavemaaden vilde være fuldstændig regelmæssig. Ved Tiden 1530 er imidlertid den gamle Endelse »—ug« eller »—ugh« hyppigst afløst af »—u«, »—ow« eller »—off«¹⁾. Da jo imidlertid vort Navn er overleveret ad Afskriftens Vej fra den ene Jordebog til den anden, indtil det gik fra en saadan over i Jens Andersens Fæstebrev²⁾, tør vi utvivlsomt gaa ud fra, at »Wedthug« er en gammel Efternøler, svarende til et yngre »Weddow«, alleryngst »Vedde«, og med dette Navn synes altsaa Pedersholms Mark eller en Del deraf at være bleven benævnt. Nu danner Nedde Aa Syd- og Vestgrænsen for Pedersholms Mark. Forholdet bliver altsaa det, at *Nedde* Aa flyder forbi *Vedde* Mark, og den Tanke falder os da strax ind: mon ikke Marken har heddet Nedde Mark? Mon ikke en Skriver i 1530 eller tidligere har forvexlet det første Bogstav i Navnet, har læst »Vedthug«, hvor der i Virkeligheden stod »Nedthug«? Thi der er naturligvis intetsomhelst i Vejen for, at Navnet »Nedde« i Fortiden kan have optraadt under Formen »Nedthug«, og der er, om muligt, endnu mindre i Vejen for, at en Bogstavforvexling kan have fundet Sted.

Det er sikkert nok, at *M* og *W* ved Læsefejl talrige Gange ere blevne ombyttede med hinanden, hvad enten de have været skrevne med store eller smaa Bogstaver. Endelsen »—ow« bliver jævnlig til »—om«, og Kalø Lens Jordebøger og Regnskabsbøger med deres Bilag indeholde fra Tiden ved 1600 mange Exempler paa, at et »Meielbye« bliver til »Weielbye« og omvendt³⁾, eller at Navnet skrives saaledes, at man ikke kan afgjøre, hvad der staar. Men kan et *M* og et *W* forvexles, gjælder det samme naturligvis for et *N* og et *V*.

¹⁾ Se de af Dr. phil. Oluf Nielsen samlede Exempler i »Blandinger«, udg. af Universitetsjubilæets danske Samfund I, 233 ff.

²⁾ Tilmeld have de middelalderlige Stavemaader paa Trods af den stedlige Udtale hist og her holdt sig til den Dag idag.

³⁾ Begge Bynavne ere repræsenterede i Lenet.

Har en Skriver læst »Vedthug«, hvor der stod »Nedthug«, beror det paa et rent Lune eller en Tilfældighed, om han ved Nedskrivningen giver V'et enkelt eller dobbelt Form ¹⁾). Der er altsaa saavel af lokale som af grafiske Grunde al mulig Sandsynlighed for, at det gaadefulde *Wedthug Mark bør rettes til Nedthug Mark* — *Nedde Mark*, svarende til den forbiglydende *Nedde Aa* med den nyere *Nedde Bro*. Navnet findes iøvrigt i flere Forbindelser. Lidt ovenfor Broen findes nær ved Aaen paa dens mod Højen vendende Side nogle lavtliggende Agre, som kaldes *Nedde Nau* (med Stødtone paa »au«), og nær herved findes paa begge Sider af Aaen *Nedde Eng*. Ogsaa en *Nedde Mark* kan paavises; men da den ligger i Højen Sogn lidt syd for Broen, kan den ikke være idehtisk med den i 1530 nævnte Mark paa Aaens modsatte Side ²⁾).

3. Rettergang om en Begravelse.

Af A. C. Nielsen.

Det er en bekendt Sag, at der under mange af vore Landsbykirker findes større og mindre, hvælvede Kælderrum med svære, ofte dobbelte Ligkister, overdragne med Læder og stærkt beslaaede med Jærn og andet Metal — eller ganske simple, sorte Kister, som kun ved deres mere udprægede Kasseform er forskellige fra dem, der bruges nu om Dage, naar de døde stedes til Hvile.

Selve Kirkehuset var i ældre Tid en meget vigtig Faktor i Folkets Kulturliv — ret i egentlig Forstand et Tilknytningspunkt for alt, hvad de hinanden følgende Slægtled ejede af

¹⁾ I »Fru Eline Gøyes Jordebog« 440 staar utvivlsomt »Nordup« i Stedet for »Vordup«, og i »De ældste danske Archivregistraturer« I, 264 staar ligesaa utvivlsomt »Webell« for »Nebell«.

²⁾ I »Blandinger« II, 30 har Dr. Oluf Nielsen søgt at give en Forklaring af Ordet »Nedde«. Han kjendte Navnet *Nedde Aa* og sammenstiller det med det bekjendte norske Navn *Nidelven*.

Tro og Overtro, ligesom det jo for Resten ogsaa var et Sted, hvor mange rent verdslige Spørgsmaal omtaltes og oplystes. Og den af Menighedens Medlemmer, der havde Ret og Raad dertil, søgte da ogsaa helst for sig og sine det sidste Hvilested umiddelbart under Kirkens Gulv og Mure for der at oppebie, hvad vistnok de fleste ventede og alle haabede: En glædelig og ærefuld Opstandelse paa den yderste Dag.

I Regelen er Kirkernes Gravhvelvinger nu i de senere Aaringer gjorte utilgængelige ved Tilmuring eller paa anden Maade, men sædvanligvis røber de dog deres Tilstedeværelse ved en eller flere snævre Aabninger, der fra det skumle og kolde Dødningebo fører op gennem Kirkemurens Sokkel — ud til Lyset og Livet oven Jorde. —

Sognekirken i Sønder Kongerslev i det østlige Himmerland har Gravkældere fra Ende til anden. Under Taarnet er der et særskilt Rum, som gemmer de faa jordiske Levninger af en Præstefamilie fra Sognet. Ligeledes er Rummet under Koret adskilt for sig; de mange Kister, som staar her, og som til Dels er knuste ved Opstabling oven paa hverandre, er utvivlsomt de første, der er bragte ned under Kirkens Grund og altsaa ogsaa de ældste. Den mellemste og største af Begravelserne, den under selve Kirkeskibet, med hvilket den nøjagtig har fælles Længde og Bredde, er Hvilested for Herregaardsslægter fra Slutningen af det 17. og Begyndelsen af det 18. Aarhundrede.

Paa disse Tidspunkter ejedes Hovedgaardene Kongstedlund i selve Sognet og Randrup i Nabsognet Skibsted af en Familie Brønsdorph, som rimeligvis har Navn efter Byen Brøns i det daværende Haderslevhus Amt, hvor den her boende Linies Stamfader i alt Fald var født 1622. Hans Navn var Peder Pedersen Brønsdorph. Delvis samtidig med, at denne Mand hesad de nævnte Gaarde, boede paa det nærliggende Lindenberg den bekendte — og berygtede — Fru Sophie Amalie Lindenow, Kong Kristian den Fjerdes Datterdatter, om hvem baade Historien og de gamle stedlige Sagn

ved mangt at melde ¹⁾). Hun udsteder 1684 d. 1. Juli et Dokument, hvorved hun tilskøder P. P. Brønsdorph den mellemste Begravelse i Sønder Kongerslev Kirke.

Væsentlig om Forstaaelsen af dette Dokument staar Striden, jeg i det følgende vil dvæle ved. I mit Tillæg til Kl. Gjerdings Hellum Herreds Beskrivelse har jeg kortelig omtalt den. At jeg nu gør den til Genstand for en noget udførligere Omtale, er for det første begrundet i, at den paa-gældende Rettergang i og for sig synes mig at være et helt karakteristisk Fænomen, ligesom den selvfølgelig ogsaa under sin Udfoldning kommer til at afgive nogle ret gode Enkeltbidrag til Belysning af Tiden, den tilhører, samt endelig deri, at yderligere Oplysninger, Sagen vedrørende, senere er komne mig i Hænde.

Det ovennævnte Dokument er saalydende:

»Jeg Sophie Amalie Lindenow, Friherreinde til Lindenberg, kendes og hermed vitterligt gør, at jeg haver solgt, skødet og afhændet, saa som jeg og hermed for mig og mine respektive Arvinger sælger, skøder og afhænder til Peder Pedersen Brønsdorph til Kongstedlund og hans Arvinger det Begravelse i Sønder Kongerslev Kirke, som er under Kirkegulvet, imellem Koret og Taarnet, og er det mellemste af de Begravelser, som er i samme Kirke, hvilket Begravelse med al dets Rettighed fornævnte Peder Pedersen Brønsdorph og hans Arvinger til evindeligt Ejendom skal og maa have, nyde, bruge og beholde og det dennem i alle Maader saa nyttig at gøre, som de bedst ved og kan, og kendes mig derfor at have bekommet nøjagtig Vederlag og Betaling efter min egen Villie og Minde; thi er jeg hermed for mig og mine respektive Arvinger fornævnte P. P. Brønsdorph og hans Arvinger fri Hjemmel og Tilstand til forskrevne Begravelse, saa de det altid herefter uforhindret skal nyde og beholde foruden noget videre deraf at udgive eller betale; des til Vidnesbyrd haver jeg dette med min egen Haand og Signete underskrevet og bekræftet.«

Denne Afstaaelse erholdt under 20. April 1686 kongelig Konfirmation. Og hermed maatte saa Overenskomsten antages

¹⁾ Se bl. a. Klaus Gjerdings Hellum Herreds Beskrivelse S. 81 ff.

at være i god Orden. Det ene efter det andet af de hensovende Medlemmer af den ret talrige Brøndorph'ske Slægt fik da efterhaanden ogsaa Hvilested i den omhandlede Begravelse — P. P. Brøndorph selv Aar 1701. Endnu i lidt over en Menneskealder derefter gik alt godt og vel, men saa var ogsaa Fredstiden omme. En Søn af den afdøde Brøndorph ved Navn Severin var da Ejer af de tidligere nævnte Hovedgaarde.

I Slutningen af Aaret 1733 blev Liget af en ung Pige, Datter af Severin Brøndorph, nedsat i Begravelsen.

To Aar senere udfærdiges af Forvalteren paa Lindenberg, Velædle Sgr. Eggert Kristoffer Tryde, nedenstaaende Memorial for vedkommende stedlige Kaldsmænd (∴ Stævningsmænd):

»Siden Velb. Hr. Kancelliraad Severin Brøndorph til Randrup etc. ikke efter mange Anmodninger har villet funden sig udi at betale noget taaleligt efter Loven til Sønder Kongerslev Kirke for sit Begravelses Aabning samme Steds, da Deres Velbaarenheds salig Datter sidst paa Aaret 1733 derudi blev nedsat, saa beføjes Forvalteren paa Lindenberg, efter sit højgrevelige Herskab som Ejer til bemeldte Sønder Kongerslev Kirke deres Ordre, herved at anmelde Velb. Hr. Kancelliraad Brøndorph lovlig 8 Dages Kald og Varsel til Hellum Hindsted Herreders Ting at møde eller møde lade førstkommende Tirsdag den 29. Novbr., Beviser og Dokumenter, forberørte Begravelses Aabning betræffende, at høre læst og efter dessen Beskaffenhed Dom at lide eller at faa noget billigt derfor samt denne forvoldte Processes Omkostning skadesløs betalt.

Lindenberg, d. 22. November 1735.

Eggert Tryde.«

Kaldsmemorialen erholder derefter Paaskrift om den lovlige Forkyndelse for paagældende.

Det første Retsmøde angaaende Sagen fandt altsaa Sted 29. November 1735. Paa Forvalter Trydes Vegne mødte Mr. Frederik Obel, ligeledes af Lindenberg; Kancelliraadens Sagfører var »Jens Jensen af Bælum«. Obel havde hidtil ikke kunnet faa en Attest fra Præsten i Sønder Kongerslev

angaaende Begravelsens Aabning, hvorfor han begærede Sagen udsat i 14 Dage. Jens Jensen af Bælum, som for øvrigt var til Stede »udi andre Hr. Kancelliraadens Forretninger«, »maatte fornemme, at Velædle Forvalter Tryde agtede at fortfare med den indstævnedes Sag, det Kancelliraaden mindst paatænkte«. Han bad Forvalterens Fuldmægtig behage at erindre, at Kancelliraaden havde givet i en og anden Maade til Sønder Kongerslev Kirke, skønt han ikke dertil var forbunden, saaledes en Tid lang holdt Kirken vedlige med det tredje Lys til Alteret o. s. v.

I næste Møde blev Sagen atter opsat. Endnu to Gange til blev den givet »Anstand«, hvorvel Jens Jensen beklagede de mange Dages og Tidens Spilde, og først d. 24. Januar 1736 mødtes Parterne igen for Retten.

Fra Lindenborg mødte denne Gang Forvalterens Broder, Mr. Adam Tryde, og erklærede paa dennes Vegne, at han ej denne Sag udi saa lang Tid havde begæret udsat, var det ikke fordi han forlængst formodede, at Kancelliraaden skulde have ladet sig bekvemme til at betale den liden Kendelse efter Loven til Sønder Kongerslev Kirke . . . , hvilken Kendelse Greve Danneskjold-Samsø som Kirkens Patron havde sat til to Rigsdaler. Han maatte derfor fremdeles søge Beløbet indbetalt ved Rettens Bistand; derhos blev fremlagt og læst en Attest af følgende Indhold:

»Aar 1733 in Oktober blev Højædle og Velbaarne Hr. Kancelliraad Severin Brønsdorph til Kongstedlund og Randrup hans yngste sal. Datter, salig Frøken Dorthe Margrete Brønsdorph, her i Sønder Kongerslev Kirke udi deres eget Begravelse nedsat, hvilket herved efter Begæring attesteres af

F. E. Friis. ¹⁾

Kongerslev Præstegaard, d. 9. Decbr. 1735.«

Derefter henviste Adam Tryde til Lovens Bydende Pag. 388 Art. 31, som tydelig befaler, at hvem som Kirkens Gulv

¹⁾ Præst for Sønder- og Nørre Kongerslev saint Komdrup 1729 – 1741.

aabner, om end Graven ham selv tilhører, betaler til Kirken efter Billighed og Sædvane. Sluttelig paastaar han indstævnte pligtig at betale Processens Omkostning med 4 Rdl., og hermed indlader han Sagen under Rettens Kendelse og Dom.

Jens Jensen af Bælum begrundede udførligt en Begæring om Sagens Anstand i 4 Uger; i øvrigt ventede han, at Forvalteren, inden samme Tids Omgang, lod Sagen af sig selv henfalde.

Dette gjorde Forvalteren imidlertid ikke, og den 21. Febr. maatte Jens Jensen atter for Retten. Skønt den Dag ingen fra Lindenborg gav Møde, forlangte han dog Sagen foretaget, for at Kancelliraaden kunde faa sit Indsigende derudi indført. Derpaa fremlagde han Fru Lindenows Skøde paa Begravelsen og begærede, at dette maatte Akten tilføres, samt en Attest fra Sognepræst Frans Friis i Sønder Kongerslev, hvilken straks blev protokolleret, og som lød paa, at Brønsdorph, da hans Datters Lig blev nedsat i Begravelsen, havde givet til Kirkens Alter tvende Vokslys, samt fjorten smaa Vokslys til Kirkens Lysekrone, og at han vedligeholdte den mellemste Lystestage paa Alteret aarligen med Vokslys. Endvidere gjorde Jens Jensen Retten opmærksom paa, at Kancelliraaden i nogle Aar, da Kirken behøvede Reparation, havde ved sine Bønder gjort mange og lange Rejser, ofte i travle Tider, foruden andet Pligtsarbejde, hvilket tilsammen vist langt overgik det, Loven i slige Tilfælde befalede, og han kunde derfor ikke se ligere, end at dette havde været Føje og Gavn for Kirkens Patron. Endelig fremlagde Jens Jensen et Indlæg, skrevet Dags Dato af Kancelliraaden selv, som han begærede maatte læses, paa skrives og i Akten indkomme. Heri udtaler Brønsdorph først sin Forundring over, at Forvalter Tryde endnu bliver ved denne Sag, hvori han ikke er kyndig. Derefter hedder det i Skrivelsen: »Men som han (∴: Forvalteren) refererer sig ti Lovens Pag. 388, hvad de bør gøre, der aabner Kirkegulvet — da er der ikke rørt ringeste Staal eller Sten men alene Lemmen, der fører til Begravelsets Nedgang, uden mindst Skade; altsaa refererer jeg mig til Skødets rene og klare Ord«.

Idet Brønsdorff derpaa videre udvikler sin Opfattelse af den kongelige Konfirmation paa Skødet, som han anser for at være lige saa god som enhver anden kongelig Befaling og Forordning, hvorved han navnlig sigter til Lovens Pag. 388 Art. 31, der var given af den samme Konge og tidligere end Konfirmationen, samt desuden anfører mangt og meget andet til sit Forsvar, udtaler han som sin Forventning, at han maa vorde frikendt og af Forvalteren erstattes den forvoldte Sags Omkostning og Umag med 6 Rdl. Endelig paastaar han om sin Kontrapart, »Hans højgrevelige Eksellenses Betjente«, at det mere er »af egne Affekter end at hense til deres Herskabs Interesse, at de udsøge saadan en unyttig Sag«, og han finder, at Forvalteren derfor burde mulkteres med 1 Rdlr. til Sognets fattige. Dog vil han, for at afvende vidtløftigere Proces og Penges Spilde, alligevel forære til Stolenes Reparation i Kirken 2 Rdl., hvilket dog ej maa eragtes som nogen Skyldighed.

Herpaa blev Sagen atter udsat i 14 Dage.

Den paafølgende Retsdag, som var den 6. Marts, mødte Eggert Tryde selv og gav da i et meget udførligt Indlæg Svar paa Tiltale. Særlig kritiserede han Udtrykkene i Fru Lindens Skøde. »Desforuden« — skriver han — »er det og en Maade at stile slige Skøder eller Adkomster paa, som denne Tids oplyste Verden betjener sig og af uden dette, at de véd bedre at polere deres Skrivemaade«. Heller ikke kunde han anse de Vokslys, som Kancelliraaden gav til Kirken ved sin Datters Nedsættelse, som en Kændelse, »siden dette skete til den Ende, at de skulde bære Sørgeflor, som er alle Steds en brugelig Maade«. Og hvad den tredje Lysestage paa Alteret angik, den, som Kancelliraaden Aar efter andet holdt vedlige med Lys, saa forestillede han sig, at dette maatte være til dennes egen Ære, saasom ingen Kirke plejede at have mere end to Alterlys. Hvad »den gode Jens Jensen havde syet sammen« om de mange og lange Rejser, Kongerslev Bønder havde maattet gøre under Kirkens Reparation, blev ogsaa modsagt af Tryde, idet han ihærdigt paastod, at de ikke gjorde

flere Rejser end just de, der af Stiftamtmanden og Biskoppen var reglede.

Endnu et Par Gange stedtes Parterne for Retten. Men endelig — »Onsdagen d. 25. April 1736, som var anden Dagen udi Tingrettens Holdelse« — faldt der Dom i Sagen. Denne gik Brønsdorph imod — han maatte betale de to Rigsdaler til Kirken. »Udi øvrige ophæves Processens Bekostning paa begge Sider«.

— — — Paa Omslaget til de Aktstykker, der ligger til Grund for nærværende Artikel, og som fra Brønsdorps Tid er blevne opbevarede paa Kongstedlund, hvor de endnu gemmes, staar skrevet af en samtidig Haand, rimeligvis den tabende Parts egen:

»Anlangende Begravelset er tildømt imod Skøde og kongelig Konfirmation at give to Rdlr. for dets Aabning«.

Der klinger ligesom en lille kraftig Protest gennem disse Ord, som nu staar der med blegnet Skrift.

4. En Heldvadsk Gravskrift.

Ved *Th. Hauch Fausbøll*.

For enhver, der sysler med dansk Personalhistorie, vil det være bekendt, hvorledes en Mængde af de Epitafier, der i forrige Aarhundrede prydede vore Kirker, efter at vedkommende Slægter ere uddøde eller hensunkne i Glemsel, af Kirkeejerne ere vanrøgtede, saa de tilsidst helt ere forsvundne, ofte uden at man i Tide har sikret sig Afskrifter af deres Inskription. Som det er gaaet med Epitafierne, vil det rimeligvis ogsaa gaa med den efterfølgende Tids Gravskrifter, blandt hvilke der findes mange interessante. For i det mindste at redde en enkelt af dem meddeles hosfølgende over en i Jylland gennem flere Generationer anset Slægt. Resterne af Gravmælet henlaa endnu i 1879 paa Velling Kirkegaard ved

Ringkjøbing. Stenen var af Granit, den maalte i Længden $2\frac{1}{2}$ Alen, var $1\frac{1}{2}$ Alen bred, omtrent $\frac{1}{4}$ Alen tyk og bar paa en indlagt Marmorplade følgende Indskrift:

Her ligger begravet

Lars Pedersen Heldvad a)

*Cancelliraad og Amtsforsvalter for Lundenes
og Bøvling Amter samt Ejer af Vennergaard,
født 1666, gift 1697, død 1736*

og Frue

Magrethe Riegelsen f. 1673, d. 1736

Deres Børn b):

Hans Heldvad f. 1699 c), d. 1728 d).

*Mette Magrethe Heldvad f. 1700 e), d. 1732,
gift f) med Johan Møller, Ejer af Brejninggaard.*

Peder Heldvad f. 1701 g), d. 1737 h).

Frederik Heldvad f. 1713 i), d. 1746 j).

*Nicolai Heldvad k), Kammerraad og Ejer af Vennergaard
f. 1703, g. 1737, d. 1755*

og Frue

Anne Kirstine Fridsch f. 1717, d. 1756

*Fire af deres Børn, som strax omveylede Vuggen
med Graven.*

*Efterkommere have ladet disse Afdøde udtage
af Kirken 1790 for her at give dem et roligt Hvilested.*

Anmærkninger:

- a) Han nedstammede paa Sværdsiden fra Hr. Hans Nielsen († 1590), der var Præst for Heldvad og Egwad Menigheder i Sønderjylland. Denne var Fader til den lærde kgl. Kalendariograf Nicolaus Heldvad (jvf. Biograf. Lexikon VII. P. 286; Worms Lexicon over lærde Mænd I. P. 418; Kirkehist. Saml. I. P. 565, III. 6. P. 201 f. og IV. 1. P. 22 f.), Oldefader til den 1671, 17. Okt. med Navnet Silverstein (von Silversteen) adlede Nicolaus Lüder

Helvaderus¹⁾, der døde i Norge 1678 uden Arvinger, og til ovennævnte Kancelliraad Lars Pedersen H.²⁾ Sidstnævnte blev 1697, 24. April Amtsskriver i Lundenæs og Bøvling Amter i afg. Villads Andersens Sted³⁾, og 14. Maj samme Aar viedes han ifølge kgl. Bev. i Brudens Forældres Hus i Stege til Margareta Hansdatter Regels (Stege Kirkebog). 1706, 2. Januar fik han med sin Hustru, der da kaldes Riegels, Bevilling, at den længst levende maa hensidde i uskiftet Bo og skifte med Samfrænder⁴⁾. Omtrent 1710 købte han Vennergaard, som han lod opbygge med Bindingsværk. Han var en rig Mand og lod under Velling Kirkes Taarn indrette et Gravsted, hvor de ovennævnte Lig i forrige Aarhundrede henstod⁵⁾. 1726, 4. Okt. blev han virkelig Kancelliraad⁶⁾. 1731, 23. Jan. konfirmerede Chr. V hans Bestalling som Amtsskriver⁷⁾. Han døde 27. Mai i Ringkjøbing. Hustruen (efter Lengnick) 1728, 20. Jan. samme Sted⁸⁾.

b) Foruden de her nævnte Børn havde Ægteparret endnu følgende tre:

1. Peder Heldvad f. 1698, 10. Jan. i Ringkjøbing † der 1699 16. Mai⁸⁾.
2. Cathrine f. 1706, 9. Juli i Ringkjøbing⁸⁾ † 1766, 9. Jan., g. 1730, 17. Jan. m. Provst, Sognepræst

1) Hist. Tidsskrift VII. 2. P. 330–31. (Norsk) Hist. Tidsskrift. III. 5. P. 337–426. Personalhist. Tidsskrift IV. 3. P. 73 ff.

2) Geneal. herald. Selskabs Specialia. Borgerlige Slægter. Stamtavlen Heldvad, til hvilket meget ufuldstændige Arbejde her for de ældre Slægtleds Vedkommende maa henvises. (Rigsarkivet.)

3) Rentekammerets Bestallingsprotokol No. 24 a. P. 41.

4) Jydske Register No. 22. 2.

5) P. Storgaard Petersen: Hing Herreds Hist. & Topografi P. 206, hvor Indskriften paa nogle Ligplader fra Kisterne i det Heldvad'ske Gravsted findes trykte.

6) Thott'ske Samlinger 532, 8°. (Kgl. Bibliotek.)

7) Rentekammerets Bestallingsprotokol No. 10 b. P. 111. (Bestallingsbrevet siges her at være udfærdiget 1699, 28. Nov.)

8) Lengnicks Kirkebogsuddrag. (Rigsarkivet.)

til Velling Henrik Wilchensen Hornemann f. 1702
13. Juli i Næstved † 1749, 9. Jan. i Velling ^{1 & 3}).
Han hørte til den ansete Næstved'ske Købmandsslægt²).

3. Andreas Heldvad f. 1708 † 1719, 27. Mai i Ringkjøbing ¹).

c) 6. Marts	}	i Ringkjøbing ¹).
d) 26. Jan.		
e) 18. April		
f) 1718, 7. Juli		
g) 9. Marts		
h) 28. Feb.		
i) 25. Dec.		
j) 24. Feb. paa Vennergaard ¹).		

k) Han fødtes 5. Marts ¹) (eller 11. Marts ⁷) i Ringkjøbing, viedes 18. Nov. i Ribe ¹) og døde 8. April ⁷), 1725 var han bleven immatrikuleret som Student ved Kjøbenhavns Univ. og havde valgt Th. Bartholin til sin Privatpræceptor ⁴). 1737, 15. Nov. fik han virkelig Kammerraads Karakter ⁵), 1741, 9. Juni blev det ham overdraget at forskafe Degnen i Velling en fri Bolig under Kirken ⁶). Hans Hustru hørte til den bekendte Ribeslægt, var født 23. April og døde 16. Jan. ⁷). Hun hensad i uskiftet Bo; kort efter hendes Død faar Dr. med. Ancher Anchersen og Borgmester Peder Fridsch af Ribe som nærmeste fødte Værger for hendes syv umyndige Børn 1796, 25. Juli Bevilling at sælge den komplette Sædegaard Vennergaard samt en Del Strøgods i adskillige Amter og

¹) Lengnicks Kirkebogsuddrag.

²) Jvf. H. Hornemann: Efterkommere paa Sværdsiden efter Hans Hornemann. P. 26 og Nyrop: Hist. Efterretninger om J. P. Suhr og Søn.

³) Wibergs Præstehistorie III. P. 515.

⁴) Birket Smith: Kjøbenhavns Univ. Matrikel.

⁵) (N. Møller's) Alfabetisk Register over Rangspersoner. (Rigsarkivet.)

⁶) Jydske Tegnelser.

⁷) P. Storgaard Petersen: Hing Herreds Hist. og Topografi P. 206—7.

Herreder i Jylland, da den ældste Søn som endnu ikke fyldt 15 Aar er ude af Stand til at overtage Gaardens Drift.¹⁾ Disse syv Børn, der overlevede Forældrene, vare:

1. Margrethe Sophie f. 1738, 28. Juni paa Vennergaard † 1800, 12.⁹⁾ Aug. i Varde, g. 1757, 10. Juni i Holstebro m. Konsistorialraad, Sognepræst sidst til Skjødstrup-Elsted Johan Ernst Tøgder, Herre til Holbækgaard f. 1713, 11. Juli i Randers † 1779, 19. Juni i Skjødstrup (g. 1° m. Anna Cathrine Hoegh.)²⁾.
2. Christian Siegfried Heldvad f. 1741, 15. Juli ⁸⁾, Kand. jur. 1768, 30. April (laud.), 1771 Underkancellist i Kancelliet, 1773 Byfoged i Kristianssted, formodentlig † 1777 ⁴⁾ (eller 1782 ⁵⁾, g. 1773, 6. Dec. m. Andrea Cathrine Platfus d. 1754, 2. Aug. ³⁾.
3. Sophie Dorothea f. 1743, 10. Mai i Velling⁸⁾, g. 1762 m. Sognepræst sidst til Rerslev-Vindinge Jens Ottesen Høyer f. 1724 i Ringkjøbing † 1806, 16. Dec. i Kjøbenhavn ⁶⁾.
4. Karen f. 1744, 20. Juli i Velling⁸⁾ † 1815, 16. Feb. i Viborg, bisat der 25. Feb., hvorefter Liget førtes til Mariager og nedsattes i Assessor Steinfeldts Grav paa Kirkegaarden ⁷⁾. g. m. Kancelliassessor Mathias Steinfeldt til Vindumovergaard (Vindum S. Viborg Stift.). De faa 1785, 23. Sept. Konfirmation paa Testamente af 1782, 28. Aug., hvorved den længstlevende indsættes til Universalarving mod at udbetale 500 Rdl. til først afdødes Arvinger. Skulde de avle Børn, skal

¹⁾ Jydske Tegnelser.

²⁾ Wibergs Præsteh. III. P. 105 og Nielsens Supplement P. 145.

³⁾ Lengnicks Uddrag af Enkekassens Arkiv. (Rigsarkivet.)

⁴⁾ Richter: Juridisk og statsvidenskabelig Stat 1881. P. 128.

⁵⁾ Privat Familieoptegnelse.

⁶⁾ Wiberg II. P. 595.

⁷⁾ Mariager Kirkebog.

⁸⁾ Lengnicks Kirkebogsudrag.

⁹⁾ Berlingske Tidende No. 69.

- det være den længstlevende tilladt at hensidde i uskiftet Bo og at skifte med Samfrænder¹⁾. Assessor S. fik 1784, 14. Dec. sammen med Kancelliraad, Amtsforvalter Mathias Stauning af Randers som Eksekutores testamenti Proklama til Kreditorers Indkaldelse i Aviserne efter afg. Fru Cathrine Marie Foss og hendes forhen afg. Mand, Kancelliraad Hans Eiler Steinfeldt¹⁾.
5. Lars Pedersen Heldvad f. 1750²⁾, kaldes 1777 »Hr.«³⁾, fik 1819, 2. Juli som Proprietær paa Korsøegaard under Viborg Amt facultas testandi⁴⁾.
 6. Mads Pedersen Heldvad f. 1752, 15. Juni i Velling⁵⁾, 1782 var han Fadder hos Dr. med. Fridsch i Ribe og kaldes da »Mr.«³⁾, † 1812, 24. Marts i Ribe, 60 Aar gammel⁵⁾.
 7. Ingeborg Kirstine f. 1754, 22. Aug. (eller 1. Okt.)⁵⁾ † 1787. Et Maleri af hende ejes endnu af Hr. Apoteker Eilschou, Nykjøbing S., g. 1772, 11. Dec. i Ribe⁵⁾ m. Apoteker Anders Michael Eilschou f. 1747, 10. Nov. † 1824, 31. Jan. i Ribe^{2 & 6)}.

5. Et forsvundet Epitafium.

Ved *Th. Hauch Fausbøll*.

I Klarup Kirke hang indtil for o. 25 Aar siden et Epitafium over Generalmajor v. Rosenauer og hans Slægt; det er nu sporløst forsvundet, men en Afskrift af Epitafiets Indskription ejes endnu at Frk. Elisabeth v. Frisenberg, der er en Sønnensønsdatterdatter af den nedennævnte Kancelliraad v. Hauch.

¹⁾ Jydske Register.

²⁾ Privat Familieoptegnelse.

³⁾ Ribe Domkirkebog.

⁴⁾ Tredie Departements Registrant.

⁵⁾ Lengnicks Kirkebogsuddrag.

⁶⁾ P. Eilskov: Stamtavle over Slægten Eilskov P. 19.

Generalmajor Henrich (Hinrich) v. Rosenauer nævnes første Gang¹⁾ 1675 som Sergent ved Degenfeldts gev. Inf. Reg., han deltog 1676 i Slaget ved Lund som Fændrik, blev 1679 Løjtnant, gennemgik derefter Mellemgraderne, indtil han 1701, 26. Marts blev Oberst ved Aalborgiske Reg.²⁾, 1710, 9. Juni karakt. Brigadier og 1712, 7. Mai Generalmajor. 1725, 24. Dec.³⁾ fik han med sin Frue Anna Margaretha Schraderin Bevilling paa Testamente at gøre, og i Kraft heraf indsatte de ved Kodiciel af 1726, 23. Marts Generalindens Niece Margrethe Cathrine Schrader, en Datter af Hofjuvelerer S., til eneste Arving, hvorfor hun siden fik Klarupgaard. I den Hauch'ske Slægt beretter Traditionen, at hun fik Klarupgaard paa Betingelse af, at Navnet Rosenauer stadig skulde bæres af den ældste Mand blandt hendes Efterkommere, — Klarupgaard er forlængst gaaet ud af Slægtens Eje, men Navnet er bevaret i ikke mindre end 3 Linjer. Generalmajor v. Rosenauer havde selv haft Børn, en Søn: Ferdinandus Wilhelm blev hjemmedøbt 1699, 4. Juni i Næstved⁴⁾ (Daaben publ. 28. Juni), men dette Barn maa være død ung, og Datteren⁵⁾ Henricha, som var gift med Oberst Claus Georg⁶⁾ von Deden til Vorgaard etc., døde 1725 og blev bisat 28. Juni i Bælum Kirke. Oberst v. D. havde i Medgift med sin Hustru faaet en Del Bøndergods beliggende i Fjellerad By, Gunderup Sogn, Fleskum Herred (hvorpaa han senere i 1727 fik Skøde), men det er urigtigt, naar Adelsaarbogen skriver Henricha v. Rosenauer til Klarupgaard. 1722, 3. April fik Ægteparret Konfirmation⁷⁾ paa Testamente af 1721, 29. Marts, hvorved den

1) Velvillig Meddelelse fra Hr. Oberstløjtnant Hirsch.

2) Militæretaterne i Rigsarkivet.

3) Jydske Reg. No. 26. 253.

4) Næstved St. Peders Sogns Kirkebog.

5) Jvf. Thiset & Hiort-Lorenzen: Danmark Adels Aarvog VIII. P. 116—17.

6) Jeg har kun fundet ham benævnet Claus Georg, ikke Claus Jørgen, det er dog muligt, at Navnet Georg er en Latinisering for Jørgen.

7) Jydske Reg. No. 26. 44.

længstlevende indsattes til Universalarving mod at betale førstafdødes Arvinger 400 Rdl.; om disse Penge førte Oberst v. D. senere langvarige Stridigheder med Kancelliraadinde Margrethe Cathrine v. Hauch. — Generalmajor v. Rosenauer, der førte en Vinranke i sit Vaaben, er vistnok med sine Børn de eneste i Danmark af denne Slægt, som antagelig stammer fra Tyskland. En østerrigsk Major Josef Rosenauer, der var født 1838 i Bøhmen, blev 1889, 22. Juli med Navnet Rosenauer von Chumfort¹⁾ optaget i den østerrigiske Adelsstand, men han fører et ganske andet Vaaben.

Det omtalte nu forsvundne Epitafium havde følgende Ordlyd:

Her under Hviler | ²⁾

Høyædle og Velbaarne Hr. General Major v. Rosenauer | Som boede og Døde paa Clarupgd. 1729 den 12de October | Tillige med Sin Elskelige Frue Anne Margrethe Skrader, | Som levede 7 Aar efter Hendes Salig afdøde Mand, | I hendes Alders 69de Aar 1736 d. 17de Decbr. om | Vexlede Samme Tiiden med Ævigheden — | Hr. Cancelieraad Christian Uldrich v. Hauch | Kom i Ægteskab med Jomfrue Margrethe Cathrine Skrader | den 14de August 1733 — | Ao. 1739 den 12te July Døde Den Salige Hr. Cancelieraad | Christian Uldrich v. Hauch i sit alders 53 Aar | Paa Clarupgd. Han efter lod sig 2 Sønner og 1 Datter | Der efter kom Hans Efterlatte Frue i Ægteskab med | Salig Capitain Jørgen v. Hauch den 12te July 1743 | Levede Sammen i 20 Aar, og den 26de Septber 1764 | Omskiftede Han Tiiden med Ævigheden i sit | Alders 66 Aar, Efter lod sig 4 Sønner og | 1 Daatter, tillige med Hans efterlatte Frue | Som lever saa længe Gud vil ³⁾.

¹⁾ Alex. v. Dachenhausen: Geneal. Taschenbuch der Adeligen-Häuser. 1891.

²⁾ De lodrette Streger betegne de af mig antagne Linjer paa Epitafiet.

³⁾ Hun har altsaa sandsynligvis opsat Epitafiet. Angaaende de her nævnte Haucher henvises til Vahl: Slægtbog over Afkommet af Chr. Nielsen 1. Hefte.

REGNSKAB

for

Det jyske historisk-topografiske Selskab.

1898.

INDTÆGT.

Overskud fra forrige Regnskabsaar . . .	233	Kr.	51	Øre.
Tilskud paa Finansloven	300	-	»	-
Medlemsbidrag	1042	-	»	-
Salg af Selskabets Skrifter	54	-	37	-
Renter	26	-	24	-
Summa Indtægt . . .	1656	Kr.	12	Øre.

UDGIFT.

Forfatterhonorar	603	Kr.	50	Øre.
Bogtrykarbejde	680	-	90	-
Kommissionsgebyr og Forsendelses- omkostninger	121	-	48	-
Bestyrelsesomkostninger	24	-	71	-
Summa Udgift . . .	1430	Kr.	59	Øre.
Overskud, som indestaar i Sparekassen	225	-	53	-
Balance . . .	1656	Kr.	12	Øre.

1899.

INDTÆGT.

Overskud fra forrige Regnskabsaar . . .	225	Kr.	53	Øre.
Tilskud paa Finansloven	300	-	»	-
Medlemsbidrag . . . ,	1032	-	»	-
Salg af Selskabets Skrifter	9	-	74	-
Renter	14	-	52	-
Summa Indtægt . . .	1581	Kr.	79	Øre.

UDGIFT.

Forfatterhonorar	322	Kr.	50	Øre.
Bogtrykarbejde	814	-	19	-
Boghandlerrabat og Forsendelses- omkostninger	161	-	35	-
I Zinkætsning	10	-	»	-
Bestyrelsesomkostninger	24	-	30	-
			<hr/>	
Summa Udgift . . .	1332	Kr.	34	Øre.
Overskud, som indestaar i Sparekassen	249	-	45	-
			<hr/>	
Balance . . .	1581	Kr.	79	Øre.
			<hr/>	

RETTELSER.

- S. 22, L. 10 f. n.: Medhjælper, læs: Medfølgere.
- S. 38, L. 13 f. o.: 1674, læs: 1675.
- S. 76, Anm. 4, læs: Hvor Iver Eriksen Colding var præst (Wib. 3, 502).
- S. 77, — 5, Parenthesen, læs: Reskript i Viborg bispearkiv.
- S. 141, — 2: Alstrup, læs: Astrup.
- S. 142, — 2: 1732, læs: 1733.
- S. 159, — 1: 144, læs: 134.
- S. 170, L. 12 f. n.: første, læs: førte.
- S. 179, L. 4 f. n.: samme, læs: somme.
- S. 194, L. 10—11 f. o., læs: Afstaaelsessummen.
- S. 217, L. 10 f. o.: Larsen, læs: Lassen.
- S. 233, L. 8 f. o.: »Melske« er en sød Blandingsdrik af Mjød og Øl.
- S. 331, L. 16 f. o.: oktbr., læs: decbr. (jfr. Kancelliets Brevbøger 1556—60. S. 474 Note 1.).
- S. 375, L. 1 f. n.: Jens Pedersen Groves Epitafium, efter hvilket Arkivsekretær G. L. Grove har forskaffet det medfølgende Billede, findes ikke i Mariekirken, men i St. Olaikirken i Helsingør.
- S. 399, L. 3 og 4 f. o. er under Ombrækning af Satsen bleven ombyttede.

Register.

(Ved Chr. Villads Christensen.)

- Aagaard**, Kjetterup S. 263, 281, 410. — J. Knudsen, Præst 145.
Aakjær, J., Forfatter 68.
Aakær, Hads H., 218.
Aalborg 116. — Helligaandshus 406. — Skarpretter 521. — Skomagerlaug 276. — N. N., Degn 153.
Aalborghus 269, 334, 522 f.
Aale Birketing 411, 414, 419.
Aalegaard, Skræm S. 113, 266, 273, 281.
Aalsø 75 f.
Aalum, Sønderlyng H. 128.
Aarby 187.
Aarestrup S. 148 ff.
Aarhus 39 f., 316, 324.
Aars S. 156, 163.
Aasendrup 291.
Aastrup, Roum S. 84. — Slot 341.
Abildgaard, Jerslev S. 264. — Hvetbo H. 264, 268.
Adamsen, Jesper, Bgr. i Randers 517. — Povl, Degn 79.
Adslev 429.
Agerholm, Edv. Chr. Præst 163.
- Agger**, Proprietær 54.
Aggersborg 263, 267. — Aggersborggaard 279.
Ajstrup, Slet H. 132 f.
Albech, P. Madsen, Bgr. i Randers 515.
Albæk, Suldrup S. 134, 148.
Albøge 17, 75.
Aldum, Nørre 47.
Allesvraa 226.
Allingaa 466.
Allinggaard 197.
Als S. 144 f.
Alsing, Markus N., Præst 153.
Alstrup, Gislum H. 93. — Vennebjerg H. 268.
Ammelhede, Lars, Bgr. i Randers 206, 214.
Anchersen, Ancher, Dr. med. 538. — H. P., Professor 90. — Jens, Købmand i Randers 296, 301, 303, 517.
Andersen, Anders, Abbed 407 f., 410. — Chr., Degn i Veggerby 155. — Chr., Degn i V. Hornum 158. — Gregers, Degn 97. — Jost, Præst (?) 443, 461. — Laurs, Herredsfoged 456.

- Peder, Præst i Skjødstrup 460 f. — Peder, til Lyngsbækgaard 456. — Søren, Borgmester i Randers 305, 307. — Villads, Amtsskriver 537.
- Anholt 329—35, 341—46, 356, 365 f., 371—86, 390—94.
- Antoni, Bygmester 353.
- Arctander, Mikkil P., Degn 86. N.. Godsejer 82, 84, 96—99, 119, 164.
- Arden 141.
- Arenstorff, Frederik v. 74, 145. — Henning v. 79.
- Arroe, Slægt 427, 429.
- Askildrup, Ølst S. 32.
- Aslow, N. O., Degn 135. — O. N., Præst 135.
- Asmild Kloster 112, 127.
- Assels, Vester 287.
- Assentoft, Chr., Bgr. i Randers 299 f.
- Astrup, Grindervlev S. 100 f. — Hindsted H. 141 f., 146. — — Andreas, Degn 141.
- Auchus, Wigel, Bygmester 371 — 75.
- Auning 441, 452.
- Baareprøve** 1—25.
- Bager, Jesper, Præst 127 f. — Rasmus, Bgr. i Randers 206.
- Bagge, Anders, Bgr. i Helsingør 349. — Anne Madsdatter 268. — Mads 264. 268. — Morten 265.
- Bagger, Rasmus, Bgr. i Randers 298.
- Baltzsen, Jakob, Forpagter 281 ff.
- Bang, Amdi, Godsforvalter 80. Peder, Præst 497. — P. O., Degn 148, 150.
- Barmer 130 f., 322, 415.
- Barrit 320.
- Barritskov 28.
- Barthling, Henrik, Præst 122, 171.
- Bartholin, Christopher 60.
- Bartolomeissen, Chr., Bgr. i Randers 299 f.
- Barvid 320.
- Basse, Morten, Præst 91.
- Bay, Anders, Bgr. i Randers (1599), 207, 212, 217. — Anders Povlsen, do. (1692) 306, 517 ff. — AndersSørensen, do. (1692) 293, 305, 307, 517. — Jens, do. 305 f. — Niels Nielsen, do. 299 f., 517.
- Bech, Chr., Degn 129.
- Becher, Ignatius, Præst 431.
- Becker, Knud Ahasverussen 93.
- Beder 317 ff.
- Bedsnap 319.
- Beeske, Peder 265.
- Beg 226.
- Begtrup, By og Familie 456. — Provst 328, 459.
- Bejstrup 269, 274, 280—83, 289.
- Bendstrup, Todbjerg S. 460.
- Benzon, Niels 138, 164. — Severin 74, 111, 143 f.
- Berger, Jørgen 348 f.
- Bering, Mette Katrine 108. — Michael, Præst 118. — P., Præst 154, 164. — Thomas 119.
- Berregaard, E., 223.
- Bertelsen, Mogens 500. — Peder Kr., Gaardejer 433 f.
- Beyr, Hindrich, Skarpretter 524.
- Bidstrup, Granslev S. 74, 111.
- Biering, Peder 234 f.
- Bigum 89.
- Bilenberg, Eggert 155.
- Bildt, Daniel 268. — Knud 268 f.

- Bille, Axel, til Stenalt 116. —
 — Knud († 1684) 51—54. —
 Ove, Biskop 440, 450. — Pe-
 der, Rigsraad 440, 450. — Sten,
 til Jungetgaard 102.
- Binderup S. 96 f., 156.
- Bisgaard, Skræm S. 283, 288.
- Bislev 155.
- Bjergsted 319.
- Bjæregrav, Sønderlyng H. 74,
 76, 129.
- Bjerring 77 f.
- Bjerum, Knud, Præst 432.
- Bjært 320, 322.
- Bjørn, Anders Jakobsen 476. —
 Bjørn Andersen 416 f., 474. —
 Sidsel Bjørnsdatter 417.
- Bjørnsholm 139 f., 411, 416, 421,
 425, 429 f. — Aa 412.
- Blach, N., Bgr. i Randers 209.
- Blasgaard 433 f.
- Blenstrup S. 105, 114, 162.
- Blicher, Inger Marie 429. — Jens
 Ovesen, Præst 86, 90, 429. —
 Niels, Præst i Vium 310. —
 — N. J., Præst i Rødning 87.
- Blichfeldt, Chr., Degn 103. —
 Chr., Godsforvalter 42, 47.
- Blik, Ove 246.
- Bloch, Godsforvalter 154. —
 Adam Levin, Præst 150. —
 C. D., Premierlieutenant 330,
 336 ff., 342. — J. P., Student
 90. — Kirstine 426. — Lars,
 Præst 147. — P. J., Præst 90.
- Blom, O., Oberst 338.
- Blusser, Peder Jensen 337, 520
 —23.
- Blære 161, 415.
- Blæstmark 424.
- Bodder, Anders 183.
- Boddal 474 f.
- Bodelsen, N., Bgr. i Randers 209.
- Bodts, Niels, Bgr. i Randers 296,
 301.
- Boldrup, Stenild S. 267.
- Boller, Romlund S. 90. — Ut S.
 27, 226.
- Bollerup 498.
- Bollesen, Knud 12 ff. — Niels 13.
- Bolmer 323.
- Bonde, Grev Carl Trolle 502.
- Bonderup, Haverslev S. 281.
- Bondo, Hans, Kapellan 85, 151.
- Bondrup, P. Jensen 289.
- Borch, Klavs, Degn 84. — Klavs
 Olsen, Præst 84. — Ole Olsen,
 Degn 84.
- Borck, Chr., Degn 89.
- Bording Mølle 429.
- Borgen, Markus, Præst 59, 61.
- Boring 466.
- Bork, Sønder 24. — Anders,
 Prior 406.
- Bornich, Johanne 171, 183, 191,
 193.
- Borregaard, Bjørnsholm S. 425.
- Borrig 4—7.
- Borup, Taarup S. 166. — Støv-
 ring H. 430.
- Borupgaard, Katrup S. 228, 245 f.
- Both, L., Topograf 316.
- Braad, Knud Chr., Degn 118.
- Brabrand 322.
- Braes, Margrethe Dorothea 87.
- Brahe. Knud, til Tostrup 496,
 498, 502. — Otto, Lensmand
 paa Aalborghus 334. — Sofie
 496—502. — Tyge 350—54,
 496 f., 502.
- Brahesborg 134.
- Brandø 322. — Tomas, Borg-
 mester i Skagen 361.
- Brandsgaard, Niels 282.
- Bras Sø 466.
- Brasen, Morten, Præst 222 f.

- Bratskov, Ø. Han H. 271.
 Brede S. 5 ff. — Anne og Karen 443.
 Bredvadsaa 466.
 Bregenholt, Forpagter 431. — Thomas, Præst 84.
 Bregnholt, Søren, Præst 430 ff.
 Brejninggaard 536.
 Bremersvold 498.
 Breum, Morten, Præst 92.
 Brix, Slægt 285—90.
 Brockdorff, Anna Margrethe, 113, 140, 152.
 Brok, Eske, til Estrup 23, 216 f., 325 ff. — Lisbeth 327.
 Brokkenhus, Jakob, Lensmand paa Helsingborg 335. — Kjeld 498.
 Brorstrup S. 157, 163, 236, 407.
 Brunde 322.
 Brunow, H., Præst 91, 101.
 Brusgaard 40.
 Bruun, Anne Nielsdatter, g. m. Palle Griis 270. — Mads, Degn 130 f.
 Brylle 322.
 Bræmer, Andreas, Godsforvalter 61.
 Brændevinsbrænding 41 f.
 Brændvin, Jens Nielsen. Bgr. i Randers 299, 304.
 Bræchner, Anne Elisabeth 430.
 Brøndum, Høllum H. 109 ff. — Jakob, Degn 121. — Jørgen, Degn 120. — Mads, Godsejer 101.
 Brøndumgaard 135.
 Brøns S., Haderslevhus Amt 529.
 Brønsdorf, A. P., Godsejer 119 ff. — Dorthe Margrethe 532. — P. P., Godsejer 529 ff. — Severin 108, 531—35.
 Buch, Hans, Domprovst 76. — Helle Pallene 76. — Jakob Johnsen, Præst 76.
 Buchholtz, Casper 283 f. — Povl 74.
 Buchwald, Frederik, Kaptejn 151 f.
 Budde, Godslev 417.
 Buderup 148.
 Buderupholm 149 f.
 Budtz, Mikkøl 105.
 Bugge, Hans Henriksen 120. — Henrik 120.
 Burholt, Børglum H. 270.
 Busch, Prokurator 174. — Frederik, Præst 117. — Kristoffer Heidenreich 430 f. — P. P. Degn 125.
 Buttendich, Lambert, Bgr. i Skagen 359.
 Bygholt 47, 152, 497.
 Byrial, Hans, Bgr. i Randers 209, 212, 214.
 Byrjalsen, Jens, Gaardejer 433.
 Byssing, Helene Rebekka 85.
 Bützow, Henrik Kristoffer. Præst 146.
 Bælum 104 f., 109, 531, 541.
 Bøg, Elle 166 f.
 Bøgballe, Ø. Snede S. 466.
 Bøgested 120.
 Bøgvad, Anders Nielsen, Præst 468.
 Bølle, Nikolaj, Degn 93, 430. — N. N., Kapellan 94.
 Børglum, Kirstine 136.
 Børglumkloster 276, 341, 417, 427.
 Børsting, Smøllerup S. 223, 230.
 Bøvling 493.
 Calow, Daniel, Præst 82.
 Camp, Olé 147 f.
 Carlebye, Ole 76.

- Cassius, Christian 60.
 Charcot. fransk Læge 247, 249, 259.
 „Crescent, The“, engelsk Orlogsskib 488—93.
 Christensen, Anders, Raadmand i Randers 305. — Anders, Degn 163. — Isak, Præst i Bjørns-holm 421, 425. — Kristoffer, Præst i Strandby 417 f. — Ludvig, Degn 157. — Mads, Borgmester i Skagen 520. — Niels, Herredsfoged 11.
 Colding, Iver, Præst 544. — N. Jepsen 90, 156, 163.
 Curtz, Jens Reenberg 89.
 Cyprianus 239.
- Dahl.** Mads Olufsen 58 f., 61, 66 f.
 Dalbynder 106.
 Dalsgaard, Taarup S. 165 ff. — Vive S. 143. — Mikkel 179.
 Dan, Jens Thomsen 265.
 Danneskjold-Samsø, Chr. 106. 110, 114, 150, 153 f., 532.
 Davbjerg 117 f., 223, 225, 246, 430.
 Deden, Klavs Georg v. 105, 541 f.
 „Defence“, engelsk Orlogsskib 493.
 Deichmann, Biskop 71. — P. Jacobsen 149, 151.
 Dejret 318.
 Demstrup, Ane J. 77.
 Digerhoved, Fakse H. 319.
 Djævlemærker 250 f., 257.
 Døllerup S. 85, 91, 225.
 Dolmer 322. — Rasmus, Præst 453.
 Dommerby 121 f., 174.
 Dragsgaard 105.
 Dragør 332, 337, 348.
- Dronningborg 210, 216, 218 f., 325, 441.
 Dronninglund 276.
 Drorup 438, 446.
 Due, Slægt 103. — Albrecht Kristoffer 134, 148—52, 161, 163. — Manderup 134.
 Duncker, Petter de 346.
 Durup, Gislum H. 97 f., 255. — Jens Chr., Bgr. i Randers 518.
 Dybegaard 470.
 Dyre, Hans 273.
 Dyrup, J. A. 89.
 Dyssel, Etatsraad 197.
 Dysted 319.
 Døstrup 147.
- Egaa** 439.
 Eget, Horns H. 268, 270.
 Eilschou, Anders Michael 540.
 Eisenberg, Diderik Kristoffer 90.
 Ejdrup 161.
 Ejerslev 13.
 Elbek, Munk 266 f.
 Elkjær, Rasmus 27.
 Ellerup, Lars, Degn 77.
 Ellitshøj 150. — J. J., Degn 122.
 Elsted S. 440, 450.
 Em Kloster 484.
 Enevoldsen, P., Degn 108.
 Engelsholm, Nørup S. 495—99.
 Eriknauer 27.
 Eriksholm i Skaane 496 f.
 Erikstrup, Bigum S. 89.
 Eriksen, Jens, Præst i Vitskøl 408.
 Erslev, Galten S. 32. — Ed., Geograf 465—73.
 Ertbølle 411, 418.
 Eskær, Grinderslev S. 100. — Mosbjerg S. 359.
 Espersen, Hans, Godsejer 116.
 Essenbæk Kloster 470 f.

Estrup, Gl. 79, 124, 325, 473.
Estvadgaard 119—22.

Faarup, Krogsbæk S. 452.
Falledsgaarde 90 f.
Falsterbo 330—34, 371, 380—90.
Fandrup 271.
Fanøe, Godsforvalter 167.
Farstrup S. 132 f. — Mads Pedersen, Præst 423.
Farsø 94, 406, 418, 432 f.
Fask, Christen 266.
Fasmalie 288 f. — Søren 282.
Feilberg, H. F., Dr. phil. 308—13.
Felding, Svend 218 f.
Feldingbjerg 121, 173, 225, 244.
Felthoff, Jakob, Degn 80.
Ferslev, S., Bgr. i Randers 209.
Finde, Absalon, Præst 87, 156 f. 163.
Finderup, Nørlyng H. 91, 230.
Fischer, Clement 183, 197 f. — Chr., Proprietær 197.
Fiskbæk S. 89 f., 167, 225.
Fjellerad, Gunderup S. 541.
Fjellerupgaard 325—28.
Fjelsø 84.
Fjerritslev Vestergaard 291 f.
Fjerupgaard 325—28.
Flade paa Mors 320.
Flechtner, Jørgen Kr. 430. — Knud Ludvig, Præst 140, 158.
Flejsborg 159.
Fly 120.
Fogh, P., Godsejer 75 f., 85.
Folmer Stenhugger 347.
Forbus, skotsk Adelslægt 420.
Formyre 322.
Foss, Cathrine Marie 540.
Fovlum 88, 124.
Frebjerg, Else 272. — Maren 267. — Niels 270. — Povl 246, 270. — Søren 229 ff., 252 ff.

Frebjerggaard 270. 272.
Fredericia 314—16.
Friedenreich, Daniel 77. — Janus 77.
Fridsch, Dr. med. 540. — Anne Kirstine 536. — Peder, Borgmester 538.
Friis, Anders 268. — Carsten, Præst 141 f. Christian, Greve 74. — Chr., Oberst 145, 167. — Chr., i Grynderup 414. — Elisabeth Henriksdatter 121. — Frans, Præst 533. — Mogens, Greve († 1675) 29, 33, 38. — Palle 337, 520—24. — Thomas, Landkommissær 35.
Frisborg 409, 412, 414.
Frisenborg 29, 492.
Frisenvold 26—50, 79.
From, Bertram, Degn 87.
„Frøerlund“ 472.
Frær 105, 111 f.
Fugl, Mette 110.
Fuglsang, N. Bertelsen 142. 145.
Funder 318.
Fur 429.
Fusager, Gammelstrup S. 228 ff.
Fussingø 74, 95, 126—29.
Fyrvæsen 329—400.
Fævejle 76.
Fønsføre 325.
Føvlum 93.
Galt, Peder Ebbesen 268, 440, 451.
Galten S., Galten H. 32, 38, 439, 449 f.
Galthen, Laurids Andersen, Præst 440, 443 f., 451. — Matthias 465.
Gammelby, Stovby S. 451.
Gammelstrup 123, 225, 228, 244.

- Gangsted 432.
 Garber, Henrik, Bgr. i Randers 306.
 Gødde, Ove 143.
 Gødsted 82, 84.
 Gødved 322.
 Gøller Sø 60 ff.
 Gellerup S. 481 f. — Niels Jensen, Præst 481.
 Gerding 81, 105, 114f.
 Gerstorff, Jochum 367 f., 370.
 Gessinggaard 441.
 Gessingholm 327.
 Giesman, Karen Jakobsdatter 108.
 Gimming 9 ff.
 Gislum S. 95, 433.
 Giver 163.
 Gjerboe, Lisbeth A. 155.
 Gjerløf, Johan, Bgr. i Randers 517 ff.
 Glatved 321.
 Gleerup, Hans Jørgensen 283.
 Glenstrup 429.
 Glerup, Jørgen J., Godsejer 130f., 133.
 Glieman, Topograf 465—68.
 Glob, Niels, Biskop 406.
 Glud 322. — S., Biskop 100.
 Gosmer 322 f.
 Graa, N. Jakobsen, Degn 113.
 Gram, Jens, Bgr. i Randers 305.
 Gran, Morten 367.
 Gransgaard, Laurids 59.
 Grarup 266.
 Grave, Anders Mogensen 294, 304.
 Gravlev 149 f.
 Grensten 32, 45, 79.
 Grettrup, Jens, i Nykøbing 18.
 Grettrup, Junget S. 91, 102.
 Griis, Anders (1450) 263 f. — Anders Pallesen 264, 266, 268. — Anders Vognsen 267. — Anne Marie 274. — Anne Pallesdatter 270, 272. — Bagge Nielsen 269. — Bagge Pallesen († 1534) 264 f., (1608—33) 270, 272, (c. 1660) 274. — Birgitte Baggesdatter 271. — Birgitte Pallesdatter 274. — Ellen 274. — Else Baggesdatter 270, 272. — Else Pallesdatter 274, 276, 279—83. — Hans 274. — Ide Baggesdatter 270, 272. — Ide Pallesdatter 274. — Inger 267. — Jakob Andersen 266. — Jakob Vognsen 267. — Karen Baggesdatter 266. — Karen Vognsdatter 267. — Kirsten 271 f. — Kristoffer 264, 269. — Laurids 274. — Maren 267. — Morten 265. — Niels Nielsen (1532—46) 264, 267 f., († 1697) 274. — Palle Andersen (1494—1532) 264, († 1577) 266. — Palle Baggesen 270, 272—75. — Palle Nielsen 269 f. — Vogn Andersen 266 f. — Vogn Vognsen 267.
 Grinderslev Kloster 91, 101.
 Grockland (?) 505 f.
 Grosen, Niels, Bgr. i Randers 212.
 Grove, C. F., Fyringeniør 330 f., 341. — Jens Pedersen 331, 340, 362 f., 372, 375—78, 381, 384—89, 395 f., 544. — Peder Jensen 367—70, 389 ff., 397.
 Grubbe, Erik 272.
 Grund Fjord 473—77.
 Grundtvig, Johan 496 f.
 Grynderup S. 98, 255 f. — Strandby S. 407, 411, 414.

- Grønberg, Hans, Bgr. i Randers 297.
- Grønkær, Feldingbjerg S. 244.
- Grønland 501, 505 f.
- Grønning S. 102.
- Gudena, Gudenkær, Gudensø, Gudenfjord 465—86.
- Gudmand Glarmester 368.
- Gudnæs 486.
- Gudumlund 151.
- Guldager, S. P., Godsejer 98.
- Gundersted 160 f. — Gunderstedgaard 134.
- Gunderupgaard, Strandby S. 94, 401—06, 411, 416 f., 425, 430, 432.
- Gundestrup, Skræm S. 271.
- Gundsømagle 482 f., 486.
- Gyldenstjerne, Aksel, Landsdommer 351. — Henrik, til Aagaard 410. — Karen, til Boller 226. — Knud, til Tim 18.
- Gyndter, Hans, Bgr. i Randers 216.
- Gærum 268.
- Gødvad 166, 172, 174, 183, 188, 198.
- Gørding, Nørre 480. — Johan P., Præst 161.
- Gørup, Ulbjerg S. 85. — Chr., Borgmester 85, 116. — Kirstine Marie 75.
- Gøttrup S. 289, 406.
- Gøye, Amalie Markusdatter 134. — Charlotte Amalie 154. — Falk, til Bratskov 271. — Falk, til Skærse 496, 499, 502. — Mogens, til Bollerup 498, 502 ff. — Mogens, til Bremersvold 498.
- Haar.** Niels, Præst 171.
- Hadbjerg 32.
- Hagsholm 522.
- Hald Slot 23, 90 f., 237 ff.
- Halkær, Ejdrup S. 134, 161.
- Halshøj 471.
- Halskov, Højslev S. 223.
- Hamborg 499.
- Hamen, Heinrich de 505 ff.
- Hammel 440, 451.
- Hammelev 76.
- Hammermølleaa 466.
- Hammershøj 126 f.
- Hansen, Anders, Præsti Strandby 419, 421, 425. — Anders, Byskriver i Randers 516 f. — David, Tolder 351. — Hans, Byskriver i Randers 512. — Jakob, Skoleholder 144. — Jens Degn 104. — Jens, Herredsskriver 458. — Jens, Væbner 266. — Karl, Forfatter 473.
- Harboe, H. Mikkelsen, Præst 97.
- Harbou, Kirsten 226. — Margrethe Jørgensdatter 272.
- Harlev, L. J., Præst 130.
- Harte 319, 322.
- Haslund, 31, 36.
- Hasselager, J. J., Præst 129.
- Hasseles, Dyderik 376.
- Hasseris 265.
- Hassing, V. og Ø. 268.
- Hatting 47.
- Hauch, Christian Ulrich 542. — Jørgen 542. — Margrethe Cathrine 542.
- Havbro 156, 163, 271.
- Haven, Hørby S. 120.
- Haverslev, Aars H. 164. — Han H. 281.
- Havgaard, Bjerregrav S. 226.
- Havnø 74, 111, 143 f., 164.
- He 283.
- Hebber, Caspar, Godsforvalter 42.

- Hedegaard, Glæsborg S. 75.
 Hee, Ingeborg 430. — Thomas
 Præst 430.
 Heide, Jens 234—40, 259.
 Heilskov, Ørslevkloster S. 122.
 Heinsvig 221.
 Hekseprocesser 225—60.
 Helbech, Præst 428.
 Heldvad (Helvaderus), Slægt
 535—40.
 Hellig Kilde 113, 446.
 Helluntved 321.
 Helmer, Vagtmester 114. —
 Marie Elisabeth 114.
 Helsingborg 335, 349, 351.
 Helsingør 314, 336, 351, 354,
 375 f., 389.
 Helstrup S. 79. — Helstrup-
 gaard 79.
 Hemmer, Jens 203. — Kristoffer
 107.
 Herningholm 79, 496.
 Hersom 80 f., 92, 428. — Her-
 somgaard 80 f.
 Hess, Markus, Borgmester 348.
 Hessel. Aalsø S. 76, 210 (?). —
 Didrik Hansen, Skibskaptejn
 376.
 Hevringholm 145, 327.
 Hildebrandt, Eleonora 430.
 Hinge S. 195. — Galten S. 32.
 — L. Mikkelsen, Præst 94 f.
 — Morten P., Bgr. i Randers
 299.
 Hinnerup, Torum S. 103.
 Hjelmcrone 79.
 Hjerrild, Henrik 273. — Sofie
 274.
 Hjerk 429 ff.
 Hjermind S. 78, 99.
 Hjermitslevgaard 265.
 Hjortdal S. 261—92.
 Hjorte 319.
 Hjorth, Jørgen Iversen, Degn
 110.
 Hobro, Anders P., Bgr. i Ran-
 ders 517. — Chr. Movridsen,
 Degn 100.
 Hodde 222.
 Hoed 320 f.
 Hoegh, Anna Cathrine 539.
 Hoff, Henrik, Major 76. — Malte
 Sehested 76.
 Hofman, Gertrud 94. — Jakob
 Sørensen, Præst 441, 452.
 Holbæk, Knud Ottesen, Degn 83.
 Holbækgaard 210, 539.
 Holck, Frederik Chr. 121.
 Hollendsbjerg 475 f.
 Holm, Abel Katrine 84. — Ja-
 kob Poulsen, Præst 108. —
 J. P., Degn 119.
 Holmgaard, Skals S. 81, 427.
 Holmtangen 423.
 Holris 80.
 Holst, Beate Sofie 120. — Chr.
 Mortensen, Præst 93. — L. J.,
 Præst 103. — Niels Morten-
 sen, Præst 83, 94.
 Holstebro Aa 480.
 Holsten, Oberstlieutenant 150.
 Hornbæk S. 129.
 Hornemann, Henrik, Præst 538.
 Hornslet S. 437—62.
 Hornum 266. — Vester 140, 158 f.,
 430. — Øster 150 f.
 Horsens Skoles Bibliothek 437,
 447 f.
 Horstved 319, 321.
 Hostrup, Chr. N., Byfoged 117.
 Hoved, Ørriidslev S. 227.
 Hovgaard, Kær H. 268.
 Hovmand, Anne 443.
 Hundsbæk, Læborg S. 220 f., 244.
 Hune S. 271.
 Hungstrup 441.

- Huschor, Melchior, Bjerghmand 349.
- Husum, Hans, Bgr. i Helsingør 376.
- Hvads, Morten Nielsen, Bgr. i Randers 298.
- Hvanstrup 406, 429.
- Hvidding, Vorning S. 126.
- Hviid, Abraham, Præst 135, 164.
- Hvilsager 439, 461.
- Hvilsom 82.
- Hvinge (Vinga) 373.
- Hvolbæk, Vandløb i Tørring S. 54—62.
- Hvorum S. 246.
- Hygom S. 62—67.
- Hyllebjerg 158, 401.
- Hyllested, S. Dyrs H. 441, 452.
- Hyllerød 53.
- Hyrup 54.
- Hærup, Bjørn P., Degn 78.
- Høbbed 319.
- Høeg, Anne 143. — Frederik Chr. 89. — Iver Juel 75. — — Jørgen, til Skærso 40, 143.
- Høg, Hans Adolph 79.
- Høgh, Ole Svendsen, Degn 106.
- Høgholm, S. Dyrs H. 75, 106.
- Højen Aa 524 f. — S. 528.
- Højslev S. 121 f., 171, 247.
- Højstrup, Frisenvold Gods 33.
- Hørby S., Dronninglund H. 268. — Hindsted H. 147.
- Hørred 318.
- Høyer, Frederik H., Præst 162, 197. — Hans Olsen, Præst 427. — J. Andresen, Præst 99. — Jens Ottesen, Præst 539. — Johan Føddersen 106. — Thomas, Præst 88, 123.
- Ibsen, Anders, Præst 440. — Jørgen 273. — Niels, paa Aalegaard 273 f. — Niels, til Tvis 119, 121. — Søren 273.
- Ikast 432.
- Ilbjerg, Rybjerg S. 101.
- Irgøns, Henning, Præst 108 f.
- Isgaard 40.
- Itske, Anders 264.
- Jacobsen, Chr., Degn 147. — Niels, Borgmester i Randers 206, 208 f., 211—17. — V.. Kancellisekretær 2.
- Jansen, Claus 368.
- Jantzen, A., Præst 463.
- Janum 282.
- Jehjerg S. 100 f. — Ørum S. 32.
- Jensen, Albret, til Slette 273 ff. — Kristoffer, Lieutenant 227 f. — Laurs, Præst i Hornslet 439, 448. — Mikkell, Præst i Hornslet 447 ff. — Niels, Byfoged i Randers 512. — Niels, Præst i Tisted 415. — Peder, Præst 467. — Peder, Degn 118.
- Jeren, Anders Jensen, Bgr. i Randers 515.
- Jespersen, Bent, Godsejer 81.
- Jessen, P. P., Præst 97.
- Johansen, Nathan, Degn 123.
- Jul (Juel, Juul), Aksel til Villestrup 268. — Aksel til Volstrup 236, 240. — Chr. Nielsen, Præst 408 f., 412—16. — Dorthe 326. — Elsebe, til Brusgaard 40. — Erik, til Hundsbæk 244. — Frederik, 90, 141. — Jens, Lensmand paa Kalø 335. — Jens, Bgr. i Randers 297, 301, 303, 515—19. — Jens († 1738) 142. — Niels, Kapellan 430. — Niels Akselsen 421. — O.,

- Kammerherre 198 f. — Ove.
 Stiftamtmand 421. — Ove
 Henrik, til Rysensteen 147.
 154 f., 162. — Vitus Christen-
 sen, Præst 415.
- Jul-Rysensten, Baron, 59, 61.
 66 f.
- Jul, træde i Jord 232 f.
- Julske Stipendium 155.
- Junge, Forfatter 310.
- Junget 91, 102 f. — Jungetgaard
 102 f.
- Justsen, P. Substitut 82.
- Jyde 428.
- Jørgensen, Jver, Skovrider 110.
 — N. Degn 78. — S. Birke-
 dommer 75 f.
- K**aalund, Kaptejn 144.
- Kaas, Lime S. 60. — Gjord 523.
 — Thalle 244.
- Kallisgaard 474.
- Kallundborg 222 f.
- Kalø 335, 365, 442, 454.
- Kamp, Ole Gundersen, Præst
 148.
- Kampmann, Hak Henriksen 158.
 — Henrik J., Præst 106 f., 115.
 — Magdalene P. 161.
- Kapels Bæk 403 ff.
- Karby 430.
- Kare Bæk 475 f.
- Kare, Anders, Bgr. i Randers
 214.
- Karmark 79. — P. N., Degn
 141. — P. Thomsen, Præst
 113, 116, 140. — Thomas P.,
 Raadmand i Randers 295 f.,
 299—302, 307.
- Karup S., Dronninglund H. 268.
- Kase, Jakob, Klejnsmed 368.
- Kastrup, Rinds H. 272. — A.
 Præst 482.
- Katholm, Aalsø S. 75 f.
- Katrup S. 228.
- Kejlstrup, Gødvad S. 174, 176,
 186. — Øster 183, 197 f.
- Keldgaard, Selde S. 103.
- Kelgaard, Vester, Ketterup S.
 288, 290.
- Kempter, Regine v. 27.
- Ketterup S. 263.
- Key, Præst 439.
- Kid, Mikkel 266.
- Kirkøby, Mathias Ankersen.
 Præst 432.
- Kirkeholt, Skødstrup S. 439.
 442 ff., 447, 456, 460 ff. — Jens
 Chr., Præst 439, 447, 449 f.,
 460.
- Kirketerp, Chr., Præst 86, 89, 92.
- Kirketorp 155.
- Kjelgaard, Slægt 290—92.
- Kjelsen, Hans, Degn 453.
- Kjemtrup, Karen P. 84.
- Kjersing, P. L., Præst 142.
- Kjørulf, Anders, til Sødal 87.
 — Anders til Bjørnsholm 140.
 158 f., 279. — Ivar 432. —
 Laurids 107. — Lukas 82, 105,
 119. — Petrine 432.
- Klarupgaard 150, 265, 541 f.
- Klausen, Niels, Biskop 439, 446.
 450.
- Klement, Skipper 265.
- Klim Oddegaard 267.
- Klottrup 272.
- Knabe, Anna Magdalene 145.
 — Frederik 144.
- Knivholt, Horns H. 273.
- Knoben ved Anholt 384.
- Knud Sø 466.
- Knudby 182, 190.
- Kobberup S. 118, 120, 225.
- Koed 320.
- Koefoed, Absalon Jakobsen 163.

- Kok, Elisabeth N. 113. — N.,
 Degn 113. — Ole, Præst 523 f.
 Koldkær, Lild S. 288.
 Kollerup, Hadsbjerg S. 26—50.
 Kolt 320.
 Komdrup 106.
 Kongens Sø 402 f.
 Kongerslev, Nørre 106 f., 270.
 — Sønder 106 f., 435, 529—35.
 Kongsted 319.
 Kongstedlund 107 f., 270, 529 f.,
 535.
 Konning, Chr. Jensen. Bgr. i
 Randers 512.
 Kop, Chr., Degn 145. — Hen-
 rik, Bgr. i Randers 517. —
 Johan, do. 512.
 Kornum 136, 138, 414.
 Korreborg, Mammen S. 32.
 „Korshus“ 207.
 Korsøgaard 80, 82, 540.
 Kortsdatter, Maren 155.
 Kousted, Chr., Bgr. i Randers
 208.
 Kovdal, Vellef S. 458.
 „Krabaten“, Orlogsskib 269.
 Krabbe, Anne 473. — Gregers
 149. — Otto, til Isgaard 40.
 — Peder, til Rosenholm 446.
 Kradsbjerg 49, 438, 446.
 Krag, Christen 266. — Karen
 Henriksdatter 267. — Karen
 Keldsdatter 164. — Maren
 Henriksdatter 270. — Mikkel
 271, se Kid. — Niels 266. —
 Palle 75. — Povl 271. — Vogn
 266, 270 ff.
 Kragballe, Jens Andersen, Bgr.
 i Randers 305, 517. — Tho-
 mas R., do. 299, 305, 514 f.
 Kragh, J. M. P., Præst 433.
 Krapperup 354.
 Krastrup 133—36. 159.
 Kristiania 201, 463 f.
 Kristiansø 463.
 Kristrup 31, 470.
 Krog, Byrge, Præst 431. — N.
 N., Rektor 40.
 Krogsgaard, Lille 231, 246.
 Kronborg, Chr., i V. Kjelgaard
 288, 290. — Else 291. — C..
 i Hjortdal Hedegaard 292.
 Kruse, Oberst 39. — Christian,
 Major 101 f. — Erik Nielsen,
 Bgr. i Randers 298 f.
 Kræmer, Hans, i Nykøbing 18.
 Kullegaard 348 ff., 353 f.
 Kullen 330, 335 f., 343, 346—53,
 356, 365, 372, 378—80, 386,
 390—93.
 Kuur, Johan Henriksen. Præst
 145. — Lisbeth 145.
 Kvelstrup 40.
 Kvols 177, 179.
 Kvorning 126 f.
 Kvotterup, Faarup S. 439, 450.
 Kælling Sig 480.
 Kærgaard, Bjørnsholm S. 421.
 Kærmand, Nis 407.
 Kærsgaard, Strandby S. 411.
 Kærsholm, Torning S. 77.
 Kærshoved Kær 481.
 Kærte 319.
 Kærteminde 1.
 Kølsen 225.
 Laanum 223.
 Laastrup 86, 428 f.
 Lachmann, Niels. Præst 447—54.
 Landting 104.
 Lang, Knud, Byfoged 60. —
 Laurids Knudsen, Præst 440,
 450 f. — Søren Mortensen,
 Bgr. i Randers 306, 515, 517.
 Lange, Anne Kirstine 76. —
 Dorthe. g. m. Jørgen Rosen-

- krantz 443 f. — Erik, til Engelsholm 495—507. — Hans, til Asmildkloster 112. — Hans, til Brejninggaard 498. — Jens Iversen, Biskop 439, 449. — Margrethe 496.
- Langaa, Middelsom H. 78 f.
- Larsen, Anders, paa Børglumkloster 276 f. — Christian, Herredsfoged 279. — Lars, Degn 93.
- Lassen, Christian, Degn 161. — Daniel, Degn 161. — H. Chr., Degn 93. — Marie Helene Sofie 79. — Peder, Borgmester i Randers 206 f., 217. — Salomon, Godsejer 220.
- Lasson, Mathias de 429 ff. — Ægidius P. Præst 131.
- Laurberg 29, 33, 44, 46. — L. S., Præst 152 f.
- Lauridsen, A., Degn 104. — N. Degn 101.
- Lauritzen, Hans, Degn 453. — Niels, Herredsfoged 268.
- Lech, Foch Chr., Præst 81, 88.
- Lejel, Frederik, Tolder 351.
- Lejgel, Bo 474.
- Lem, Morten Lassen, Bgr. i Randers 306.
- Lemskræder, Niels, Bgr. i Randers 206.
- Lemvig 60 ff. — Maren Svendsdatter 107.
- Lerbjerg S. 35, 46.
- Lerche, Vincents 83, 92 ff.
- Lergrav 119.
- Lerkenfeldt 83 ff., 92 ff., 430.
- Less (?) 111.
- Leth, Anders, Bgr. i Randers 516 f.
- Levetzow, Chr. Frederik 152 f. — Gert Diderik 89, 123 ff., 128. — Hans Frederik 152. — Lucie Emerentia 152. — Margrethe Øllegaard 152. — Theodosius 114, 152.
- Lild 267, 288.
- Lillelund, Præst 430.
- Lime, S. Hald H. 439, 441, 451 f.
- Limfjorden 478.
- Linna, Todbjerg S. 459.
- Linde, Anne Margrethe 77.
- Lindenberg 106, 110 f., 115, 150, 153, 529—32.
- Lindenov, Hans 498. — Sophie Amalie 529 f.
- Linderunggaard 120.
- Lindet, Hans, Skoleholder 231.
- Lindholm i Vendsyssel 410.
- Lindholt, N. Jespersen, Degn 126.
- Lindorff, Margrethe 168 ff.
- Lindum 89.
- Linstov, Anna Sophie 40.
- Lintrup, Birgitte 75 f. — S., Biskop 68—73.
- Listo, Mads A. 99.
- Lollik, Rasmus, Bgr. i Randers 829.
- Londemann, Edvard H., Præst 74, 143.
- Lorensen, Niels, Degn 142.
- Lovns 93, 415.
- Lueskræder, Niels Pedersen, Prokurator 299 f., 302, 306, 515—18.
- Luggi, Slægt 223.
- Lund, Amtsforvalter 89, 121. — Ole, Herredsfoged 314—16.
- Lundby, Slet H. 131 f.
- Lundbæk 154, 162.
- Lunde, Laurids L., Præst 418 ff.
- Lundergaard, Jetsmark S. 273, 275.

- Lundsgaard, Anne 125. — Chr. N., Præst 78.
 Lundø 121 f.
 Lunov, Jesper 226.
 Lyby S. 101. — Øster 12 f.
 Lydiksen, Chr. Bgr. i Randers 208 f., 212 f., 216.
 Lykke, Frands 327. — Kaj 327.
 Lynderup 85. — Lynderupgaard 84 ff., 94, 117.
 Lynnerup, Skivum S. 131.
 Lyngby, S. Dyrs H. 76, 441, 452. — Hellum H. 109.
 Lyngbye, Frederik Th., Præst 76.
 „Lyseklover“ 125.
 Lüster, L., Præst 187.
 Lytken, Jokum, Degn 104.
 Lütken, Elisabeth 108. — Nikolaj Arpsen, Præst 125.
 Læborg 220 f.
 Læssøe, Proprietær 267.
 Læsø 145, 330, 332 f., 366—70, 390.
 Løgsted 135, 138.
 Løgstør 135, 138, 279, 292, 407.
 Løjstrup 26—50.
 Løkken 290.
 Lønstrup 488.
 Løvel 87, 225, 230 f., 242, 246.
 Løvenholm 30, 43, 327.
 Løver, Sysselnavn 318.
 Løvskal 32.
 Maabæk, Vandløb i Tørring S. 54—62.
 Maagaarde, Tørring S. 60.
 Maaneskjold, Bodil L. 273 ff.
 Maarup S. 492 f.
 Madsen, J., Godsejer 112. — Jørgen, Byskriver i Randers 298, 515. — Niels, Degn 137. — Søren, Godsejer 112.
 Magleby, Maglekilde 324.
 Maglemer 323.
 Malle 138, 405, 408, 412, 425, 427, 430.
 Malt Herred og By 324.
 Mammen 32, 77. — Anders, Bgr. i Randers 297. — Ib., do. 306.
 Mand, J. N., Degn 78.
 Mangor, Kathrine 171.
 Manstrup, Slægt 274—86.
 Mariager Kloster 151, 457.
 Mariendal ved Aalborg 291.
 Marienlyst ved Vordingborg 427.
 Marquard, P. Jørgensen, Præst 126.
 Marsvin, Mogens 266, 281.
 Matrup 461.
 Medelfar, Mads J., Biskop 502.
 Medelsberg 325.
 Mejelby, N. J., Bgr. i Randers 209.
 Mejlborg, Mejlgade o. s. v. 324 f.
 Mejlby S. 455.
 Mejlgaard, Glæsborg S. 75, 93, 326.
 Mejrup 480 f.
 Melchiorson, Christian, Præst 453.
 Melsensdatter, Bodil 103.
 „Melske“ 544.
 „Menhus“ 207.
 Menninch, Adrian 505 ff.
 Merring 323.
 Middelfart 324 f.
 Middelsom 325.
 Mikkelsen, Jens, Præst i Hornslet 449. — Laurids, Præst i Nibe 15.
 Mohr, Mathias Anchersen, Præst 115.
 Mollerup, Anne, Bgrske. i Randers 296, 301 f.
 Moltke, L., Overauditør 326.

- Morland 268.
 Morsing, Kirsten J. 510. — Sophia Amalie 430.
 Morum 434.
 Mosbjerg 264.
 Mossø 485.
 Movridsen, Chr., Degn 94.
 Munch, Anders Sigvardsen, Præst 85, 91. — Laurids, Bgr. i Randers 297.
 Munchtrup, P., Byfoged i Randers 208 f., 212, 216.
 Munk, Hans 523 f. — Ide 227, 235 ff., 241, 258. — Jens Vogensen 271, 277 f. — Jesper, til Hungstrup 441. — Laurids, til Mølgaard 271. — Laurids, Generalmajor 227, 246. — Niels, til Rosborg 226—60. — Peder Nielsen 227, 235—41. — Peder, til Vesterris 226.
 Mus, Jens 474. — Lars 474.
 Mygind 453.
 Müller, Godsforvalter paa Pandum 154.
 Myrhøj 404, 406, 415.
 Moinichen, Sofie Dorothea 82.
 Møldorph, P. H., Degn 122.
 Møller, Anders, Bgr. i Randers 206. — Anne Elisabeth, g. m. Christian Brix 290. — Anne Jakobsdatter, g. m. P. Nørholm 170. — Johan, Godsejer 536. — P. N., Godsforvalter 113, 140. — Thøger Jacobsen, Bgr. i Randers 298, 303.
 Mønsted 118, 226, 244.
 Møntvæsen 398 ff.
 Morch, Bolle J., Præst 105, 114.
 Mørke 322, 439, 448, 461.
 Nathansen, Johan, Degn 123.
 Navl, Lavrids 267.
 Neckelmann, Justitsraad 479.
 Nedde Aa og Bro 524—28.
 Nedertorp, Resen S. 246.
 Nesgaard, Ø. Han H. 271.
 Neslef, Forvalter 429.
 Nibe 14 f., 153 f.
 Nidingen 330, 332 f., 372—81, 386, 388, 390.
 Nielsen, Anders, Præst i Strandby 415 f. — A. C., Lærer 435. — Christen, Præst i Hornslet 453. — Esger, do. 448. — Jens, Byfoged i Randers 299, 307, 515 ff. — Jens, Degn i Vindblæs 137. — Jens, Degn i Ulstrup 160. — Jesper, Borgmester i Aarhus 39. — Loren, Degn 141. — Movrids, Degn 97. — O., Dr. phil. 317. — Povl, Borgmester i Randers 212 f., 217. — Thomas, Væbner 264.
 Nielstrup S. 470.
 Nissen, Lærer i Ramten 446.
 Nokersen, Jens og Søren 443.
 Nors, Lukas Andersen 273.
 Nyborg, Vissing S. 32.
 Nybro Kro 165, 188 f.
 Nybæk, Vandløb i Tørring S. 54—62.
 Nykøbing M. 12 ff., 18, 289.
 Nysted, Oluf, Klokker 104.
 Næs i Skaane 497.
 Næsborg 134 f.
 Næsfærg 472.
 Nøraaahus 32.
 Nørager S. 30, 325—28.
 Nøragergaard 82, 84, 96, 98, 164.
 Nørbjerggaard, Gjøtterup S. 289.
 Nørbæk 127 f., 267.
 Nørgaard, Grinderslev S. 101. — V. Svendstrup S. 266, 269 ff. — Bejstrup S. 289.

- Nørholm S. 153, 429. — Chr. N., Degn 148. — Jens, Præst 166, 169. — P. Lorens, Præst 145, 165—202, 463 f.
- Nørlund, Ravnkilde S. 163 f.
- „Nørrebaand“ i Randers 510.
- Nørthorup, Hjortdal S. 266 f., 277, 281, 284.
- Ø**bel, Frederik 531.
- Odder 317 f.
- Offenberg, Anna Marie v. 38, 40.
- Oksenbøl 13.
- Oldenborrelarver 35, 37.
- Olufsen, Hans, Præst i Randers 305.
- Onsild, Sønder 495.
- Oplevtved 321.
- Ordforklaringer 400.
- Orning, Bodil Svendsdatter 267 f. — Morten Svendsen 457. — Vil 270, 272.
- Orte 319.
- Ostenfeld, J., Rektor 85 f.
- Outrup, Slet H. 133.
- Ove 145 f. — Ovegaard 142, 145.
- Overgaard, Udbyneder S. 74, 145, 327. — Højslev S. (?) 167.
- Overlade 425.
- „Oxekoppen“ 497 f.
- Oxen, P., Bonde 8.
- Oxholm 113 f.
- P**allesbjerg 75.
- Palstrup 77.
- Pandum 154.
- Parsberg, Johan Vernersen 100 ff. — Lisbeth 40, 143. — Manderup 522. — Verner 242.
- Pedersen, Anders, Herredsfoged 455 f. — Baltzer, Degn 453. — Chr., Præst 480. — Chr., Degn 96. — Hans, Degn 98.
- Just, Degn 82. — Niels, Præst i Vitskøl 408 f. — Niels, Degn, 103. — Peder, Borgmester i Randers 210 f., 215. — Povl, Degn 81, 114. — Søren, Præst i Hornslet 439. 450 f. — Søren, Herredsskriver 458.
- Pedersholm ved Vejle 525 ff.
- Pederstrup 87 f.
- Peerstrup, J., Præst 97 f.
- Pentz, Adam Ernst 82.
- Perch, Søren, Bgr. i Randers 306.
- Petz, adelig Familie 438, 445 f., 448.
- Pind, Kristoffer, Degn 126.
- Platfus, Andrea Cathrine 539.
- Plessen, Chr. Ludvig v. 74. 126 ff.
- Plugh, Tønnes Jansen, Skipper 381.
- Podebusk, Klavs, til Krapperup 354.
- Pors, Jørgen 270, 272. — Margrethe Jørgensdatter 272. — Niels 272.
- Porse, Bo Magnussen, Biskop 439.
- Poulsen, Anker, Byfoged i Randers 204, 214 ff. — Jens, Præst i Kornum 414. — Poul, Præst i Saxild 447—54.
- Poulson, Jokum, Godsejer 132. 137. — Mathias, do. 74. 111. — Niels, do. 94, 138 f., 287, 430.
- Prim, Chr. Jacobsen, Bgr. i Randers 517 ff. — Niels, do. 299. 306, 515, 517, 519.
- Prytz, Simon 344 f., 354 f., 521.
- Præstehøj 404.
- Præstøkær 475 f.
- Præsteng 457.
- Pustmager, Chr., Bgr. i Randers 296, 301.

- Raben, Povl**, Godsforvalter 115.
Rafn, Anna Katrine 154. —
 — **Hans**, Prokurator i Viborg
 172—75, 180, 189, 191—95. —
Peter Sørensen, Bgr. i Ran-
 ders 298 f.
Ramme 147. — **Rammegaard**
 61, 67.
 „**Randaa**“ 471 f.
Randers 9 ff., 218 f., 414. — **Be-**
fæstning 203—17. — **Bro** 472.
 — **Fjord** 470—79. — **Indheg-**
ning 293—307. — **Porte og**
Broer 508—19. — **Grønborg**
 293, 297, 304 f., 307. — **Hos-**
pitalet 294, 297, 304. — **Hvide**
Mølle 304. — **Jens Guldsmeds**
Gyde 296. — **Rosengaard** 293,
 297, 305 f. — **Slotshaven** 297.
Randrup, Skibsted S. 108, 529.
Mathias Schwartzkopf 432.
Rantzau, Chr., 134 ff., 155, 159,
 161. — **Christence Lindenov**
 152, 155. — **Ditlev** 30. — **Frants**
 376, 381. — **Fr. Chr.** 120. —
Gert 353. — **Ida Anna** 154 f.
Ranum 421, 425, 427 f., 430 f.
Rasmussen, Søren, Tolder paa
Skagen 362, 520 ff.
Ravn, P., Bgr. i Randers 517.
Ravnkilde 164.
Ravnstrup S. 90 f., 230.
Rebiltved 321.
Reedtz, Anthoni 28. — **Knud**
 163 f.
Reenberg, Helene 86. — **J.**, Rek-
 tor 84 ff., 117. — **Klavs** 85.
Refsnæs, Komdrup S. 107.
Reicher, Morten Falentinsen,
 Bgr. i Randers 516—19.
Reiersen, C., Præst 326.
Reinholt, Cort, Bgr. i Randers
 299 f.
- Remmer, Anders**, Bgr. i Ran-
 ders 512.
Remstrupaa 466.
Resen, Fjends H. 119, 225. —
Biskop 523. — **A. Jørgensen**,
Degn 126. — **Dorthea A.** 88.
Restrup, Store 134, 152, 409. —
Lille 149 f.
Reusz, Greve 197. •
Reutz, Eva Katrine 160.
Reventlov, Chr. Ditlev 79 f. —
Konrad 43.
Richardtsen, Hans, Herreds-
 skriver 275, 279 f.
Riegels, Margrethe 536 f.
Rigtrup, C. J., Bgr. i Randers 516.
Riis, Landstingsskriver 430. —
Abraham Chr., **Degn** 127. —
Øllegaard 430.
Riise, Maren J. 104.
Rind, Lynderup S. 85. — **Mid-**
delsom H. 77.
Rindskat, Sivert 496.
Ringe i Fyn 319.
Ringstrup, Gellerup S. 481.
Risgaard, Strandby S. 411.
Rod, Chr., Godsforvalter 129.
Rodskov, Iver, Bgr. i Randers
 298 f. — **R. J.**, Præst 90.
Rodstenseje 120.
Roed, Chr. 282. — **P.** 279—82,
 284, 289.
Roelsgaard, Lild S. 266, 268, 271.
Rohde, Bernt, Præst 147 f.
Rold S. 108, 113 f., 116, 140, 321,
 323. — **Skov** 523. — **P. O.**,
Degn 157.
Roldtved 321.
Rolsø 439, 450.
Romalt 32, 323.
Romdrup 428.
Romlund, 90, 167.
Rosborg, Mønsted S. 118, 225—60.

- Rosenauer, F. W. 541. — Henrik 150, 540 ff. — Henrikka 541. — Josef 542.
- Rosenberg, Frans N., Præst 160, 162.
- Rosenholm 437—62.
- Rosenkrantz, Aksel 104. — Birgitte 78. — Erik 462. — Holger 444, 461. — Iver, Gehejmeraad 445. — Jørgen, Rigsraad 437, 440—57, 460 f. — Margrethe 443 f. — Otto 444.
- Rosenvold, 28, 40.
- Rosenørn, Kristoffer 80 ff. — Povl 93.
- Rosenvinge, Jens Mogensen 336, 343.
- Rosted, Peder, Præst 429.
- Rostoch, Mads J., Præst 129, 151.
- Rostrup S. 141. — Hans 498. — N. Gundesen, Præst 122.
- Rostved 319, 321.
- Rothensande 503.
- Roum 81, 84.
- Rubjerg 432.
- Rud, Johan 498.
- Ry S. 469.
- Ryberg, Anne Agnete 157. — Birgitte Margrethe 162. — Ejler Chr., Degn 157. — Niels, Konferensraad 429.
- Rybjerg S. 101.
- Ryde 319.
- Ryomgaard 74 ff., 85.
- Ryssensten, Baroni 54, 58, 60, 66, 154.
- Ræthæbøl, Aarslev S. 319.
- Rævhalegaard, Aars H. 270.
- Rødding, Nørlyng H. 86 ff. — Salling N. H. 104.
- Røedssee (?) 503.
- Rømer, Hans, Præst 67. — L., Godsforvalter 154.
- Rønneberg, Ide Kristine 428. — Jesper, Præst 81, 88, 92, 94.
- Rørbæk S., Gislum H. 98.
- Røring, Margrethe Evertsdatte 135.
- Rørt 320.
- Saal, J. Chr., Degn 152.
- Sadolin, H. Chr., Præst 429, 432. — H. P., Præst 432, 434.
- Sal, Ginding H. 225.
- Salling S. 134.
- Sallingsund 428.
- Saltensee, Mikkel Lavridsen, Væbner 406.
- Saltvad Aa 483.
- Sandberg, Anders, til Kvelstrup 40.
- Sartorius, Degn 141.
- Saxe, Jost P., Præst 461.
- Saxild 447.
- Schielderup, Jakob, Præst 428.
- Schou, Jakob, Bgr. i Randers 512.
- Schow, Proprietær 429.
- Schrader, Hofjuveler 541. — Anna Margrethe 541 f. — Margrethe Kathrine 541 f.
- Schwaneweide, Alhed Magdalene 164.
- Schytte, Christen, Medikus 236, 258. — Henrik, Degn 100. — N. Knudsen, Præst 100.
- Scott, John Finlasson 271.
- Sebbekloster 130 f., 133, 409.
- Seefeld, Jørgen 236 f.
- Seegalt, J. J., Bgr. i Randers 512.
- Seerup, J. Jørgensen 90 f.
- Segalt 323. — Nedre 460 f. — Segaltgaard 456, 461 f.
- Seglflod 115, 145, 150.
- Sehested, Elisabeth, til Barritskov 28. — Elisabeth, til Villestrup 90, 141, 143. — Iver Ni-

- kolaj 122 f., 164. — Jørgen 497 f., 503. — Malte, til Hessel 76. — Mette Axelsdatter 102.
- Sehus, P., Rektor i Randers 306.
- Seidelin, Jørgen, Præst 429.
- Seiersen, Chr., Skræder i Nykøbing 289.
- Sejerslev S. 429.
- Sejlstrupgaard 269, 341.
- Sejt 322.
- Selde 103.
- Sem, Onsild H. 111.
- Sevel 225.
- Siem 110 f., 115.
- Silverstein 536.
- Simested 81 ff., 95.
- Simonsen, Søren, Præst 439, 450.
- Sinding S., Hammerum H. 481. — Else Marie 431. — Lisbet 89. — Mads, Degn 89.
- Sjørup, Strandby S. 411.
- Skaade 319, 321.
- Skaaphus 79.
- Skader 317 f.
- Skafføgaard 442, 454, 457, 461.
- Skagen 329—94, 520—24.
- Skallerup S., Mors (?) 270.
- Skalmdige 475 f.
- Skals 81.
- Skanderborg 218 f.
- Skartved 322.
- Skavngaard 77, 99.
- Skeel, Slægt 129. — Albert 498. — Charlotte Amalie 127. — Chr. Jørgensen 78 f., 124. — Jørgen 326. — Mogens Chr. 100. — Otto 270.
- Skelund 143 f., 428 f.
- Skern, Middelsom H. 79. — Aa 467.
- Skerrildgaard 51 f.
- Skerring-Munkgaard 439, 462.
- Skibe 320, t525.
- Skibsted S. 108 f., 529. — J. P., Præst 107.
- Skinkel, Sidsel 226, 237, 240.
- Skipper, Anders, Bgr. i Randers 206.
- Skive 225. — N., Rektor 142. — Skivehus 100.
- Skivum 131, 162 f., 427.
- Skjold 319, 321 f.
- Skjoldgaard, Anders 167.
- Skolevæsen 70, 146.
- Skov, Mogens, Bgr. i Randers 217. — Peder, do. 213 f.
- Skovhugst, ulovlig 43 f.
- Skovkær 442, 444, 454—61.
- Skræm S. 266, 271, 280, 282, 288.
- Skudehandel 274, 288—91.
- Skytte, Mads, Præst 407.
- Skyum, P. N., Præst 113.
- Skærbæk 5.
- Skærsø 40, 143, 496.
- Skærvad 326.
- Skødstrup 439 f., 448 ff., 460 ff., 539.
- Skørping 105. 112 f.
- Slaggel, Byrre, Ridder 438, 445.
- Slettegaard 261—92.
- Slothugger, Helle Helene 126.
- Smeding, Karsten 507.
- Smid, Poul, Præst 449.
- Sminge 484.
- Smith, Casper Nikolaj, Præst 432 f.
- Smollerup S. 118, 222 f., 246. — Smollerupgaard 223.
- Smorup Præstegaard 163 f.
- Snerild 318.
- Snitger, J. R., Præst 130, 164.
- Snog, Mads, Bgr. i Randers 298, 306.
- Soelberg Chr., Herredsfoged 85.
- Solbjerg, Hellum H. 104 f., 108.

- Solgaard, Maren 444. — Mikkel 443.
- Sommer, P. P., Præst 452 f.
- Sorup, Anders, Degn 453.
- Sostrup 78, 326.
- Sparre, Severin 445.
- Spentrup, Chr., Bgr. i Randers 517 ff.
- Spjellerup, Jakob, Præst 115, 145.
- Spurre, P. Povlsen, Degn 104.
- Spøttrup, Rødning S. 103 f.
- Stabrand 322.
- Stanghede 225.
- Starupgaard 121 f.
- Stauning, Mathias 540.
- Stausholm, J., Godsforvalter 59, 66 f.
- Steen, Jon Kjeldsen, Præst 123.
- Steenfeldt, Hans Ejler 540. — Mathias 539 f.
- Steenstrup, Lukas N., Præst 119.
- Stenalt 116, 323, 416, 474 ff.
- Stenild 97 f., 435.
- Stensbæk, Bindslev S. 266.
- Stersch, Anne Eriksdatter 101.
- Sterm, S. A., Degn 92. — S. S. Proprietær 92.
- Stevnstrup 32.
- „St. George“, engelsk Krigsskib 493.
- Stjernholm, Herlov J., 103.
- St. Jørgensbjerg, Kjetterup S. 263.
- Stokkebro 524.
- Storaa 480—84.
- Storvorde 115, 150.
- Stovby S. 451.
- Stovgaardsaar 466.
- Strandby S. 93 f., 401—36. — Strandbygaard 406, 411.
- Strandet 123.
- Strandgaard, V. Thorup S. 289. — Tranum S. 290.
- Straux, Kristoffer, Bgr. i Randers 518 f.
- Stribæk 481.
- Strifell, Neder 481.
- Stub, Chr., Degn 151. — Karen P. 155.
- Studshoved 318.
- Stygge, Anne 211. — Hans 210, 215, 217. — Inger 210. — Kirstine 211. — Movrids 209 ff., 498.
- Stær, Mette, i Randers 298.
- Støttrupgaard 433.
- Suadtz, Anne 230.
- Suderbro, Suderstrøm 513.
- Suhr, Mikkel 149 f.
- Suldrup 148.
- Suur, Lars, Raadmand i Randers 206.
- Svane, Niels, Raadmand i Randers 298 f.
- Svansø 101. — Niels 316.
- Svendens, Jakob, Præst i Skibet 525.
- Svenstrup, N. Dyrs H. 20. — Hornum H. 150. — Ø. Han H. 266, 271, 274, 282 f. — Vester, Hjortdal S. 266, 271, 273, 284, 285, 289. — Svenstrupgaard, Hjortdal S. 272.
- Svinekløv 261, 277, 291.
- Sø, Anne 223.
- Søby, S. Dyrs H. 17.
- Søbygaard, Gjern H. 111.
- Sødal 87 f., 125, 242.
- Sødringholm 211.
- Sølgaard, Gertrud P., 133.
- Sønderaa 466.
- Sønderbæk 128.
- Søndergaard, Hjortdal S. 267. — Laurids, Bgr. i Randers 516 f.
- Sønderholm 152.
- Sønderup, Hornum H. 147 f.
- Sønder Slette 288 f.

- Sørensen, Chr., Degn 178, 189.
 — Hans, Præst 137 f. — Jørgen, Herredsfoged 62. — Peder, Præst 441, 447, 452, 455.
 Sættrup, Ulstrup S. 160.
- Taanum** 128 f.
- Taarup S., Fjends H. 145, 165.
 — Taarupgaard 145, 178, 189.
- Tafteberg, J., Herredsfoged 135.
- Tammesen, Iver, Byfoged paa Skagen 361.
- Tanderup, Snejbjerg S. 60.
- Tanderupgaard, Bejstrup S. 269, 274—82, 284, 289.
- Tandrup, Strandby S. 403, 411.
- Tastum 21 ff., 225.
- Tatere 178.
- Tebbestrup 33.
- Tegder, Johan Ernst, Præst 539.
- Teglgård, Skørping S. 112.
- Teils, Christen 181 f.
- Tendrup, Hornslet S. 457.
- Terp, V. Velling S. 32.
- Testrup, Rinds H. 95 f. — Testrupgaard 95, 426 f.
- Thaarup, Th. Chr., Degn 136.
- Thestrup, Frans, Biskop 116, 151. — Mathias de 151.
- Thomelius, L., Degn 162.
- Thornam, J. P., Præst 110.
- Thorsager, Karen Chr., 145.
- Thorup, Hjortdal S. 264, 266 f., 271. — Øster 267. — Vester 267, 283, 288 f. — Chr. J., Præst 78, 99. — Else J. 80. — Johannes, Præst 61.
- Thott, Anders 497. — Otto, til Eriksholm 496, 502. — Tage 497.
- Thura 111.
- Thygesen, Jesper til Kirkeholt 461 f.
- Thøgersen, Peder, Biskop 415.
- Tindbæk 32. — Mølle 3.
- Tinnet 467 f.
- Tise, Hindborg H. 91, 102 f.
- Tiset 320.
- Tisted S. 96, 415.
- Tjele 88 f., 123 ff., 128.
- Tjæreby, Anders, Bgr. i Randers 206, 213.
- Toft, L. og P., Skippere 284 f.
- Tolosius, H. N., Degn 125.
- Tomsen, Niels, Borgmester i Skagen 520.
- Torfæus 316.
- Torngård, Peder 443 f.
- Torstedlund 134, 149, 151 f., 163.
- Torup Præstegaard, Farsø S. 94 f. — S., Hellum H. 111.
- Tostrup S., Rinds H. 81, 84, 114.
- Tranders, Sønder 106.
- Trane, H. Cl., Degn 445—48, 451—54.
- Tranum 268, 290.
- Trellund, Biskop 168.
- Trende Kro 401, 430. Aa 401, 412.
- Trevad 23.
- Trindelen 392.
- Trinderup 270, 272 ff.
- Trolddom 2, 16, 18, 24, 225—60, 521.
- Trolle, Hille 75.
- Tryde, Adam 532. — Eggert Kristoffer 531—34.
- Træhest 41.
- Trængselhus 32.
- Tustrup, Frær S. 112. — Hellum H. 269 f. — Søren, Bgr. i Randers 299.
- Tuxen, P. S., Præst 136, 138.
- Tved, Tvedby, Tvedskov 321 f.
- Tvede, Nørhald H. 441. — Chr. J., Bgr. i Randers 208. — S. Chr., Præst 77.

- Tvingstrup 36.
 Tvis Kloster 119, 121, 410, 480 f.
 Tygesen, Mikkel, Slotsskriver 219.
 Tyrrestrup 440.
 Tyrsted 322.
 Tørring, Skodborg H. 54—62.
 Tøving 14.
- U**gelhusene 470 f., 473.
 Ugerup, Arild 351.
 Ulbjerg S. 84 f., 92, 99.
 Uldum S. 468, 484 f.
 Ulfborg 481.
 Ulfstand, Holger 498. — Melkior 498.
 Ullerup, Skærbæk S. 4.
 Ullits 92.
 Ulstrup S. 140, 157 ff. — Vinge S. 78 f.
 Ulsøe, Marcus 276 f.
 Ursin, Christian, Præst 429. — N. L., Præst 153. — Theodosius, Præst 429.
 Ut 321.
 Uttermøhlen, Thøger, Præst 194.
- V**aar 132, 137 f.
 Vacke, Bernt, Toldskriver 354.
 Vadgaard 88, 95, 401—36. — Slægt 435.
 Vadmose 402 ff., 424, 434.
 Vadskeer Sø 61.
 Vadskeergaard 54, 56, 58—61, 66 f.
 Wagaard, Slægt 428—29. — Iver Enevoldsen, Præst, 93 f., 111, 138, 427 ff. — Johanne Katrine 86.
 Valkendorf, Kristoffer 357.
 Wallenberg, P. H., Præst 150 f., 153 f.
 Valsgaard 145 f.
 Vammen 88 f., 91, 428.
- Wandal, Hans, Biskop 236, 241, 259.
 Vandborg 428.
 Vanstedgaard 120.
 Varde 320.
 Varming, L., Præst 481.
 Wassard, Slægt 426—28. — Hans Mathiesen 95.
 Vebbestrup 117, 140.
 Wedén, Theodor, Fyringenier 384.
 Wedthug Mark 524—28.
 Vedø 76.
 Veggerby 155.
 Wegner, Henrik, Godsforvalter 95. — L. P., Degn 81.
 Vejlby, S. Dyrs H. 76. — Hasle H. 460.
 Vejle Aa, Mark 525—28. — Klavs S., Degn 453.
 Vejrum, Sønderlyng H. 124.
 Velling, Hind H. 535—40. — Øster 32, 76, 79. — Vester 32, 79.
 Wendelin, Bgr. i Aalborg 428.
 Vennergaard 536—39.
 Venstermand, Morten 498.
 Werner (?) 125.
 Vesbech, Dorthea 121.
 Vesterbølle 83, 94, 431. — Mogens, Degn 157, 160.
 Vestergaard, Karen Brix 291. — Peder, i Fjerritslev 291.
 Westerholdt, Sofie Katrine 91, 102.
 Vesterris 150, 226.
 Weydemann, Kristoffer, Præst 160.
 Viborg 225, 236. — Domkapitel 115. — Landstings Arkiv 2 ff. — Skole 75. — Tugthus 197, 463.
 Videbreve 51—67.

- Vidsted, J. P., Degn 133.
 Viffertsholm 105, 107.
 Willadsen, P., Biskop 86.
 Villestrup, Astrup S. 90, 141 f.
 Willumsen, Mathias, Præst 419
 —27, 434. — Thomas, Rektor
 420.
 Vilsted S. 137.
 Wilthagen, Kasper, Biskop 95.
 Vind, Bernt, Slotsskriver 350.
 Vindblæs, Slet H. 137.
 Windfeldt, N., Præst 222.
 Vinding Ladegaard 526. — N.,
 Student 105, 145.
 Winding, L. P., Præst 80. — P.
 S., Præst 76, 80.
 Windtmøller, Jens 303.
 Vindum 77. — Vindumover-
 gaard 77, 539.
 Vinge, Sønderlyng H. 123.
 Vinkel S. 77 f.
 Winther, Anne N. 94. — N.,
 Præst 100. — Niels Bentsen,
 Godsejer 87 f., 125.
 Virring S. 471.
 Visborg 143. — Visborggaard 74,
 143.
 Viskum 124. — Viskumgaard
 210.
 Vissing, Galten H. 32, 35, 37,
 46, 449 f.
 Vistoft 328, 456, 459.
 With, C., Skræder i Aalborg 287.
 — Ingeborg, g. m. Christen
 Brix 287, 289 f. — P., Præst
 i Dragstrup 289. — Sophie 289.
 Vitskøl Kloster 341, 401, 405—17.
 Witt, P. O., Præst 95 f.
 Vitved 322.
 Vium S., Lysgaard H. 310.
 Viumgaard 92.
 Vive S. 142, 428.
 Vivebro, J. Chr. 147.
 Voer S., Rovsø H. 474 ff.
 Voergaard 429.
 Vognsen, J., Degn 110. — Mette
 Mortensdatter 265.
 Vokslev 153 f.
 Voldbjerg 284.
 Volstrup, Rørbæk S. 98. — Hjerm
 S. 236.
 Vonsild, Gislum H. 94, 433.
 Vorde 89 f.
 Wore, P., Bgr. i Randers 305.
 Vorgaard 105, 110, 541.
 Vorgod, P. Chr., Præst 127.
 Worm, J., Professor 437 f. —
 Ole, Professor 467. — Willum
 362, 374.
 Vorning 126 f., 130.
 Vorup S. 31, 470, 472.
 Vorvadsaa 466.
 Vosnæsgaard 457, 462.
 Vrejlev Kloster 341.
 Vridsted 118 f., 225.
 Vrold 323.
 Vrov 118 f., 225, 246.
 Vust 268.
 Værum 31, 36, 38, 41 f., 46.
 Væt 31, 36, 44, 46. — Inger. i
 Randers 297.
 Zepelin, Helvig Agnete v. 281.
 Ødum 460.
 Ølbye, Anders, Præst 171.
 Øls 95, 146.
 Ølseagle 324.
 Ørbækgaard 326.
 Ørnbjerggaarde 411.
 Ørndrup, V. Hornum S. 158.
 Ørregaard 89.
 Ørridslev 227.
 Ørslevkloster 122, 153, 225, 430.
 Ørsted S., Rovsø H. 475. — Hans.
 Kapellan 304.

- Ørum, Galten H. 38, 41 f. — Østerbølle 83, 150.
Sønderlyng H. 76, 125. — Østergaard, N. Dyrs H. 75, 326
Fjends H. 123, 225. — —28.
Ørumgaard, Bjerge H. 51. Øster Sø, Tørring S. 54—62.
Øsse 16. Østrup, Albæk S. 11.
Øster Nykirke 466 ff.
-

Fortegnelse

over

Det jydsk historisk-topografiske Selskabs Medlemmer 1900.

- A**abye, Apoteker, Odder.
Aagaard. J. B., Overtelgrafist, Kbhvn.
Aakjær. J., Forfatter, Kbhvn.
Adeler, Cort S Th., Baron, Kbhvn.
Ahlmann, L., Proprietær, Langholt.
Andersen. Præst, Nørre Alslev.
Arntzen, L., Højesteretssagfører, Kbhvn.
Asmussen, M., Enkefrue, Mølholm pr. Vejle.
Baagøe, Cand. theol., Højskolelærer, Testrup.
Bang. G., Dr. phil., Kbhvn.
Bang, V., Præst, Hvalsø. Medlem af Bestyrelsen.
Bay. H., Proprietær, Rosbjerggaard.
Bech, Axel, Læge, Kbhvn.
Berg. O. J., Frederikshavn.
Bidstrup, Jul., Arkivassistent, Kbhvn.
Bjerge. Povl, Højskolelærer. Askov.
Boss. V., Herredsfuldægtig, Hjørring.
Brandorff. Købmand, Kolding.
Bredstrup. Kancelliraad, Prokurator, Randers.
Bricka. Rigsarkivar, Dr. phil., Kbhvn.
Broberg. Carl, Grosserer, Kbhvn.
Bruun. Etatsraad, Asmildkloster.
Bruun. Proprietær; Boelsgaard.
Bruun. J., Godsejer, Kokkedal.
Bryndum, A. E., Cand. jur., Silkeborg.
Bræstrup, Herredsskriver, Vejle.
Brønnum. Forpagter, Gudumlund.

- Bøttiger, Præst, Vistofte.
Carlsen, Frøken, Gl. Køgegaard.
 Carstens, P. A., Fabrikdirektør, Aalborg.
 Carøe, K., Kredslæge, Kbhvn.
 Christensen, Chr. Villads, Dr. phil., Raadstuearkivar, Kbhvn.
 Medlem af Bestyrelsen.
 Christensen, Niels, Boghandler, Viborg.
 Christensen, W., Dr. phil., Arkivassistent, Kbhvn.
 Clausen, Chr. H., Kancelliraad, Holsted.
 la Cour, Cand. mag., Lyngby.
 la Cour, Kaptejn, Aarhus.
Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard.
 Danneskjold-Samsøe, Lensgreve, Brattingsborg.
 Dinesen, Wentzel, Hofjægermester, Katholm.
 Dragsted, Postmester, Frederikshavn.
 Døcker, J., Proprietær, Rørbækhovgaard.
Elmenhoff, Redaktør, Randers.
 Erslev, Kr., Professor, Dr. phil., Kbhvn.
 Estrup, Godsejer, Skafføgaard.
 Estrup, J., Cand. theol., Arkivassistent, Kbhvn.
Feilberg, Dr. phil., Askov.
 Flindt, Oberstlieutenant, Kbhvn.
 Fløe, Landmaaler, Vostrup.
 Fridericia, J. A., Professor, Dr. phil., Kbhvn.
 Friis, F., Herredsfoged, Holsted.
 Friis, H. E., Justitsraad, Kbhvn.
 Friis, J. Lønborg, Tandlæge, Hjørring.
Gaardboe, A., Lærer, Tislum.
 Gad, L. F., Sognepræst, Dalsgaard.
 Garde, Godsforvalter, Samsø.
 Gjedde, Cand. polit., Assistent i Finansministeriet, Kbhvn.
 Glud, Cand. jur., Fuldmægtig, Thisted.
 Glud, Proprietær, Bælumgaard.
 Godskesen, Justitsraad, Kæmner, Aalborg.
 Gram, fhv. Adjunkt, Kbhvn.
 Grüner, Højesteretsassessor, Kbhvn.
 Gullev, L., Murermester, Viborg.
 Gynther, Murermester, Kolding.
Hagemann, Præst, Vinding.
 Halling, A., Sanitäts Rath, Dr., Glückstadt.
 Hammer, H., Læge, Grenaa.
 Hansen, C. B. V., Borgmester, Nykøbing M.
 Hansen, H., Apoteker, Hobro.

- Hansen, Holger, Cand. mag., Arkivassistent, Odense.
 Hansen, J., Præst, Husby.
 Hansen, S., Cand. mag., Vejle.
 Hansen, Tage, Overlæge, Aarhus.
 Harbou, Oberstlieutenant, Kbhvn.
 Harder, Justitsraad, Kbhvn.
 Heiberg, Stiftsfysikus, Dr. med., Viborg.
 Heise, Rektor, Dr. phil., Viborg. Medlem af Bestyrelsen.
 Herbst, Musæumsdirektør, Justitsraad, Kbhvn.
 Heymann, Brygger, Kbhvn.
 Hjorth, J. P., Købmand, Aalborg.
 Hjort-Lorentzen, Etatsraad, Roskilde.
 Holmgaard, Partikulier, Viborg.
 Holt, Proprietær, Sandal.
 Hoppe, Amtmand, Randers.
 Hvass, Cand. jur., Herning.
 Hviid, C., Borgmester, Stege.
 Høst, Enkefrue, Kbhvn.
Iversen, Chr., Forligskommissær, Holsted.
Jacobsen, Fr., Maler, Kbhvn.
 Jacobsen, H. P., Overlærer, Randers.
 Jacobsen, L., Boghandler, Randers.
 Jantzen, Præst, Gentofte.
 Jensen, Distriktslæge, Fanø.
 Jensen, A., Præst, Dover.
 Jensen, Chr. Axel, stud. mag., Kbhvn.
 Jensen, Harald, Direktør, Aalborg.
 Jensen, J., Konsul, Viborg.
 Jensen, J., stud. mag., Kbhvn.
 Jensen, Nis, Købmand, Brandrup Mølle, Slesvig.
 Jensen-Malle, J. H., Købmand, Astrup.
 Joensen, Kolonibestyrer, Færøerne.
 Johansen, Gaardejer, Oppedstrup.
 Jørgensen, Lærer, Aalborg.
 Jørgensen, Dyrslæge, Hurup.
 Jørgensen, Præst, Stadil.
Kier, Overretsprokurator, Aarhus.
 Kier, L. K., Etatsraad, Aalborg.
 Kinch, Herredsfuldægtig, Assens.
 Kirketerp, Overretsassessor, Kbhvn.
 Kjeldsen, Proprietær, Havnø.
 Kjær, Severin, Lærer, Kongsted.
 Klitgaard, C., Postekspedient, Aalborg.

- Krøyer, Præst, Taarnby.
Lange, fhv. Godsejer, Villa Sundeved, Helsingør.
 Lange, J., Frue, Kbhvn.
 Lassen, Læge, Randers.
 Lassen, C. F., Kbhvn.
 Lassen, V., Bureauchef, Kristiania.
 Launy, Inspektør ved Alderdomsforsørgelsen, Kbhvn.
 Lautrup, C., Overretsassessor, Viborg.
 Licht, C., Muremester, Kbhvn.
 Lindholm, Povl, Lærer, Aagaard.
 Lohff, Kaptejn, Hobro.
 Lomholt, Adjunkt, Viborg.
 Lund, Frue, Bernstorff Ladegaard.
 Lund, Thorvald, Sagfører. Kbhvn.
 Lund, Troels, Professor, Dr. phil., Kbhvn.
 Lundsteen, Præst, Holeby.
Mackeprang, M., Dr. phil., Kbhvn.
 Madsen, P. Hyllested, Lærer, Gudum.
 Malling, Konsul, Aalborg.
 Mansa, Godsejer, Sø.
 Marcussen, Cand. phil., Lieutenant, Kbhvn.
 Meulengracht, Præst, Ønslev.
 Møllerup, Musæumsdirektør, Dr. phil., Kbhvn.
 Moltke, Lensgreve, Bregentved.
 Møller, Distriktslæge, Nørresundby.
 Møller, Sagfører, Randers.
 Møller, Præst, Kærums.
 Møller, Bagermester, Aarhus.
Neergaard, Læge, Randers.
 Neergaard, Carl, Museumsinspektør, Kbhvn.
 Neergaard, Viggo, Latinskoleelev, Roskilde.
 Neergaard-Petersen, Cand. jur., Aalborg.
 Nellesmann, Højesteretsadvokat, Kbhvn.
 Nielsen, A. C., Lærer, Sønder Kongerslev.
 Nielsen, pens. Lærer, Randrup.
 Nielsen, Jørgen H., Konsul, Hjørring.
 Nielsen, M. H., Cand. theol., Kbhvn.
 Nissen, pens. Lærer, Randers.
 Nissen, Sognepræst, Brørup.
 Nutzhorn, Cand. theol., Askov.
 Nygård, S., Cand. mag., Arkivassistent, Viborg.
 Nyrop, C., Professor, Kbhvn.
Øbel, Fr., Fabrikant, Aalborg.

- Olesen, Sagfører, Nørresundby.
 Olivarius, F. C. de Fine, Arkitekt, Randers.
 Olrik, Axel, Dr. phil., Kbhvn.
 Olrik, H., Professor, Kbhvn.
 Olsen, Overlærer, Varde.
Pedersen, P. Storgaard, Lærer, He.
 Peschardt, Sagfører, Kbhvn.
 Petersen, Apoteker Kbhvn.
 Petersen, Tandlæge, Aalborg.
 Petersen, Lærer, Odder.
 Plum, N. M., Købmand, Assens.
 Pontoppidan, A., Constantinsborg.
 Prip, Præst, Værum.
Rantzau, Lensgreve, Rosenvold.
 Riber, Præst, Sæby.
 Richter, Præst, Vejen.
 Rosenørn, M. H., Gehejmekonferensraad, Kbhvn.
 Rybsahm, Pastor emer., Kbhvn.
 Rørdam, Præst, Dr. phil., Lyngby.
Saxild, Provinsarkivar, Viborg.
 Scavenius, Godsejer, Voergaard.
 Schildenske Fideikommiss, Besidderen af.
 Schou, Glarmester, Aalborg.
 Schoug, Overretssagfører, Hurup.
 Schwenn, Overretsprokurator, Aarhus.
 Schøller, Jægermester, Margaard.
 Secher, V. A., Herredsfoged, Dr. jur., Nakskov.
 Sehested, K., Godsejer, Kbhvn.
 Simony, Borgmester, Aalborg.
 Slott-Møller, Frue, Kbhvn.
 Smith, Sagfører, Holsted.
 Spandet, P. J. N., Cand. theol., Kbhvn.
 Steenstrup, Johannes, Professor, Dr. jur., Kbhvn.
 Steenstrup, K. J. V., Dr. phil., Kbhvn.
 Steenstrup, M. G. G., Dr. phil., Kbhvn.
 Steffensen, Generalauditør, Kbhvn.
 Stemann, Kammerherre, Restrup.
 Stemann, Stiftamtmand, Ribe.
 Strøyberg, Apoteker, Aalborg.
 Søegaard, Kaptejn, Viborg.
 Søegaard, F., Konsul, New Orleans.
 Sørensen, Proprietær, Irup.
Termansen, C. N., Købmand, Ribe.

Thiele, Professor, Kbhvn.
 Thiset, A., Arkivar, Kbhvn.
 Thomle, Arkivar, Kristiania.
 Thomsen, N., Cand. phil., Kbhvn.
 Thygesen, P., Konsul, Randers.
 Tilemann, Godsforvalter, Mosager.
 Tønnesen, Præst, Saltum.
Valeur, Frue, Nørrevosborg.
Wandall, Bertram, Købmand, Aarhus.
 Wassard, T., Toldassistent, Odense.
 Weden, Th., Bygningsingeniør, Kbhvn.
 Wewer, Apoteker, Nykøbing p. F.
 Wibroe, H., Købmand, Aalborg.
 Wimmer, Professor, Kbhvn.
 Winde, V., Adjunkt, Burholt.
 Winge, Overførster, Kraglund.
 Winther, C., Overretssagfører, Kbhvn.
 Wulff, A. H., Mægler, Kbhvn.
 Würgler, J. N., Overlærer, Randers.
Zahn, Prokurator, Kolding.

Aalborg historiske Museum.
 — Klubben »Enigheden«.
 — Stiftsbibliotheket
 Aarhus Kathedralskole.
 Askov Højskole.
 Bergens Museums Bibliothek.
 Frederiksborg lærde Skole.
 Herlufsholms Skoles Bibliothek.
 Hobro Borgerforening.
 — Realskolens Bibliothek.
 Horsens lærde Skole.
 Jelling Seminarium.
 Kolding Herreds Landboforening.
 Kristiania: Rigsarkivet.
 — Universitetet.
 København: Læseselskabet Athenæum.
 — Genealogisk Institut.
 — Generalstabens topografiske Afdeling.
 — Krigsministeriets Arkiv.
 — Nationalmuseets Arkiv.

København: Provinsarkivet.
— Rigsarkivet.
— Rigsdagens Bogsamling.
— Studenterforeningen.
Lunds Universitets Bibliothek.
Nykøbing p. F. Kathedralskole.
Odense: Provinsarkivet.
— Fyns Stifts Læseforening.
— Fyns Stiftsbibliothek.
Ranum Seminarium.
Ribe Kathedralskole.
Sorø Akademis Bibliothek.
Stockholm: Det kgl. Bibliothek.
Strassburg: Kaiserliche Universitäts Bibliothek.
Trondhjem: Kgl. norske Videnskabs Selskab.
Upsala: Universitets Bibliothek.
Viborg Kathedralskole.
— Provinsarkivet.
Vinding Læseselskab.

Medlemsantallet er 258.